

Archiva Moldaviæ

III (2011)

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Andi Mihalache (Iași)
Mihnea Berindei (Paris)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Petru Negură (Chișinău)
Ioan Caproșu (Iași)	Marian Olaru (Rădăuți)
Igor Cașu (Chișinău)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Mihai Cojocaru (Iași)	Leonidas Rados (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Grigory Shkundin (Moscow)
Andrei Cușco (Chișinău)	Flavius Solomon (Iași)
Dennis Deletant (London)	Victor Spinei (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Alexander Drace-Francis (Liverpool)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Florea Ioncioaia (Iași)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Constantin Iordachi (Budapest)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Charles King (Washington, DC)	Daniel Ursprung (Zürich)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	N.A. Ursu (Iași)
Ștefan Lemny (Paris)	Ion Varta (Chișinău)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Vitalie Văratie (Bucharest)
Hans-Christian Maner (Mainz)	Petru Vicol (Chișinău)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	

Editor-in-Chief

Dorin Dobrinu

Editorial Board

Cristian Anița, Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Ștefan Bosomitu,
Cătălin Botoșineanu, Mihai Chiper, Ligia Dobrinu,
Cătălina Mihalache, Mihai Mîrza

Translations, Linguistic Examination

Ludmila Bacumenco-Pîrnău (Russian), Gabriela Preotesi (English)

Typing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviae

III (2011)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005

Adresa redacției

amoldaviae@yahoo.com
Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România

© Archiva Moldaviæ

ISSN: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	23
------------------	----

Studii de istorie

O istorie lungă și sinuoasă: relațiile moldovenilor cu otomanii

Mihnea BERINDEI, <i>La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (I)</i>	27
---	----

Universitatea din Iași

de la sfârșitul secolului XIX până la al Doilea Război Mondial

Bogdan-Petru MALEON, <i>Studiile de istorie la Universitatea din Iași până la începutul perioadei interbelice (I)</i>	57
Cătălin BOTOȘINEANU, <i>Demisia în spațiul universitar ieșean. Cazul profesorilor Facultății de Drept din anul 1925</i>	87
Leonidas RADOS, <i>Complexul provincial în viața academică interbelică. Cazul Universității din Iași</i>	103

Primul Război Mondial

Bianca MĂRMUREANU, <i>Viața de front a combatanților din Armata Română în anul 1917. Activități în afara confruntării cu inamicul</i>	125
---	-----

Mișcarea Legionară – organizare locală, forme de mobilizare politică

Roland CLARK, <i>Conflict and Everyday Life at the Legionary Cultural Centre in Iași (1924-1938)</i>	139
Oliver Jens SCHMITT, <i>Sfântă tinerețe legionară. Cântecele ca mijloc și esență a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică</i>	163

Comunismul românesc și moștenirea sa

- Cristian VASILE, *Câteva aspecte ale politicii culturale comuniste în domeniul teatral în anii '50. Studiu de caz: teatrele din Iași și Constanța* 185
- Ovidiu MIHĂIUC, *Condamnarea comunismului sau reconcilierea societății? O analiză teleologică a Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* 201

Protestantismul est-european și românesc în secolul XX. Reflecții postcomuniste

- Tatiana NIKOLISKAIA, interviu realizat de Vasile ERNU, *Protestantismul și puterea în Rusia țaristă și URSS* 223
- Ligia DOBRINCĂ, *Evanghelicii din România în anii comunismului târziu. Breviar biografic: Dănuț Mănăstireanu* 245

Istoria arhivelor. Prezentări de fonduri arhivistice

- Tudor ARHIRE, *Fondul Familial Hurmuzaki de la Arhivele Naționale Sibiu* 267
- Mircea STĂNESCU, *Comisia de Control a PCR (1945-1989). Prezentare de fond și istoric* 275

Documente

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Un testament din secolul al XIX-lea al Mariei Hermeziu, născută Gane* 317
- Marcel VARGA, *Județul Botoșani în primele luni ale ocupației sovietice. Memoriile inedite ale prefectului Dimitrie Russu (7 aprilie – 17 august 1944)* 331

Restitutio

- Elena COZMA, *Rolul zestre în contractarea căsătoriei în Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea* 367

Dezbateri

- Silviu HARITON, *Orthodoxy and Nationalism in Nineteenth Century Romania: a Review Article of Melchisedek Ștefănescu's Life and Works* 385
- Dorin DOBRINCUI, *O viață între lumi: Leon Volovici* 409

Recenzii

- Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Andrei Corobcean) 423
- N.A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Mihai Mîrza) 426
- Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Adrian Neculau) 429
- Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Gabriel Catalan) 432

Note bibliografice

- Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Krista Zach) 435
- Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustrații, hărți (Cornelius R. Zach) 436
- Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți*, Iași, Editura PIM, 2006, 308 p. (Cătălin Botoșineanu) 438
- Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Sorin Curcă) 439

Viața științifică

Stagiul Tehnic Internațional al Arhivelor – Paris, 2010. Prezentare și opinii (Dorin Dologa)	443
<i>Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani / Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani</i> , conferințe internaționale, București, 29-30 martie 2010, Chișinău, 24-25 mai 2010 (Dorin Dobrinu)	460
<i>Sursele străine ale comunismului românesc</i> , dezbateri româno-rusă, București, 15 septembrie 2010 (Dorin Dobrinu)	464
<i>Conflicte simbolice în spațiul românesc</i> , convențiile Societății de Studii Istorice din România, Iași, 10 octombrie 2010 și 11 decembrie 2011 (Dorin Dobrinu și Florea Ioncioaia)	467
<i>Lista autorilor</i>	469

Contents

<i>Abbreviations</i>	23
----------------------	----

History Studies

A Long and Sinuous History: the Relations of the Moldovans with the Ottomans

Mihnea BERINDEI, <i>Ioan Vodă's Revolt and Moldovan-Ottoman Relations, 1538-1574 (I)</i>	27
--	----

The University of Iași from the Beginning of the 19th Century to the Second World War

Bogdan-Petru MALEON, <i>Studies of History at the University of Iași until the Beginning of the Interwar Period (I)</i>	57
Cătălin BOTOȘINEANU, <i>Resignations at the University of Iași. The case of the professors at the Law faculty in 1925</i>	87
Leonidas RADOS, <i>The Provincial Complex in Inter-War Academia. The Case of the University of Iași</i>	103

World War I

Bianca MĂRMUREANU, <i>The Life of the Romanian Army's Combatants on the Frontline in 1917. Activities Outside Confrontation with the Enemy</i>	125
--	-----

The Legionary Movement – Forms of Political Mobilization

Roland CLARK, <i>Conflict and Everyday Life at the Legionary Cultural Centre in Iași (1924-1938)</i>	139
Oliver Jens SCHMITT, <i>The Song as a Means and Essence of Political Mobilization of the Extreme Right in Interwar Romania</i>	163

Romanian Communism and its Legacy

- Cristian VASILE, *Some Aspects of the Communist Cultural Policy Regarding Theatrical Life. Case Studies: Theaters from Iași and Constanța* 185
- Ovidiu MIHĂIUC, *Condemnation of Communism or Reconciliation? A Teleological Analysis of the Presidential Commission for the Study of the Communist Dictatorship in Romania* 201

East European and Romanian Protestantism in the 20th Century

- Tatiana NIKOLISKAIA, Interview by Vasile ERNU, *Protestantism and the Power in the Tsarist Russia and in USSR* 223
- Ligia DOBRINCUI, *The Evangelicals in Romania During the Later Years of the Communist Regime. Biographical Breviary: Dănuț Mănăstireanu* 245

The History of Archives. Funds Presentations

- Tudor ARHIRE, *The Hurmuzaki Family Fund from the Sibiu National Archives* 267
- Mircea STĂNESCU, *The Control Commission of the Romanian Communist Party (1945-1989). A Historical Approach and Analysis* 275

Documents

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *A 19th Century will of Maria Hermeziu, née Gane* 317
- Marcel VARGA, *Botoșani County in the Early Months of the Soviet Occupation. Unpublished Memoirs of Dimitrie Russu, Prefect of Botoșani (7 April to 17 August 1944)* 331

Restitutio

- Elena COZMA, *The Role of the Dowry in Marriage Contracts in Moldova in the First Half of the 19th Century* 367

Debates

- Silviu HARITON, *Orthodoxy and Nationalism in Nineteenth Century Romania: a Review Article of Melchisedek Ștefănescu's Life and Works* 385
- Dorin DOBRINCUI, *A Life Between Worlds: Leon Volovici* 409

Reviews

- Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistorean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Andrei Corobcean) 423
- N.A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Mihai Mîrza) 426
- Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Adrian Neculau) 429
- Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Gabriel Catalan) 432

Bibliographic Notes

- Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Krista Zach) 435
- Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustrații, hărți (Cornelius R. Zach) 436
- Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți*, Iași, Editura PIM, 2006, 308 p. (Cătălin Botoșineanu) 438
- Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Sorin Curcă) 439

Scientific Life

The International Technical Stage of Archives – Paris, 2010. Presentation and Opinions (Dorin Dologa)	443
<i>Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani / Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani</i> , International Conferences, Bucharest, 29-30 March 2010, Chișinău, 24-25 May 2010 (Dorin Dobrincu)	460
<i>Sursele străine ale comunismului românesc</i> , Romanian-Russian Debate, Bucharest, 15 September 2010 (Dorin Dobrincu)	464
<i>Conflicte simbolice în spațiul românesc</i> , The Conventions of the Historical Studies Society in Romania, Iași, 10 October 2010 and 11 December 2011 (Dorin Dobrincu and Florea Ioncioaia)	467
<i>List of Authors</i>	469

Table de matières

<i>Abréviation</i>	23
--------------------	----

Études d'histoire

Une histoire longue et sinueuse: les relations des Moldaves avec les Ottomans

Mihnea BERINDEI, <i>La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (I)</i>	27
---	----

L'Université de Jassy depuis la fin du XIXe siècle jusqu'à la deuxième guerre mondiale

Bogdan-Petru MALEON, <i>Les études d'histoire à l'Université de Jassy jusqu'au début de la période de l'entre-deux-guerres (I)</i>	57
Cătălin BOTOȘINEANU, <i>La démission dans l'espace universitaire de Jassy. Le cas des professeurs de la Faculté de Droit de l'année 1925</i>	87
Leonidas RADOS, <i>Le complexe provincial dans la vie académique de l'entre-deux-guerres. Le cas de l'Université de Jassy</i>	103

La première guerre mondiale

Bianca MĂRMUREANU, <i>La vie au front des combattants de l'Armée Roumaine en 1917. Activités en dehors de la confrontation avec l'ennemi</i>	125
--	-----

Le Mouvement Légionnaire – organisation locale, formes de mobilisation politique

Roland CLARK, <i>Conflit et vie quotidienne au Centre Culturel Légionnaire de Jassy (1924-1938)</i>	139
Oliver Jens SCHMITT, <i>Sainte jeunesse légionnaire. La chanson comme moyen et essence de la mobilisation politique d'extrême droite dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres</i>	163

Le communisme roumain et son héritage

- Cristian VASILE, *Quelques aspects de la politique culturelle communiste dans le domaine théâtral pendant les années '50. Étude de cas: les théâtres de Jassy et Constanța* 185
- Ovidiu MIHĂIUC, *La condamnation du communisme ou la réconciliation de la société? Une analyse téléologique de la Commission pour l'Analyse de la Dictature Communiste de Roumanie* 201

Le protestantisme est-européen et roumain au XXe siècle. Réflexions post-communistes

- Tatiana NIKOLISKAIA, interview réalisée par Vasile ERNU, *Le protestantisme et le pouvoir dans la Russie tsariste et dans l'URSS* 223
- Ligia DOBRINCĂ, *Les évangéliques de Roumanie pendant les dernières années du communisme. Bréviaire biographique: Dănuț Mănăstireanu* 245

L'histoire des archives. Présentations des fonds d'archives

- Tudor ARHIRE, *Le Fond familial Hurmuzaki des Archives Nationales Sibiu* 267
- Mircea STĂNESCU, *La Commission de Contrôle du Parti Communiste Roumain (1945-1989). Présentation de Fond et historique* 275

Documents

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Un testament du XIXe siècle de Marie Hermeziu, née Gane* 317
- Marcel VARGA, *Le département de Botoșani pendant les premiers mois de l'occupation soviétique. Les mémoires inédits du préfet Dimitrie Russu (7 avril – 17 août 1944)* 331

Restitutio

- Elena COZMA, *Le rôle de la dot dans l'engagement contractuel de mariage dans la Moldavie de la première moitié du XIXe siècle* 367

Débats

- Silviu HARITON, *Orthodoxie et nationalisme dans la Roumanie du XIXe siècle: un article sur la vie et l'œuvre de Melchisedek Ștefănescu* 385
- Dorin DOBRINCU, *Une vie entre deux mondes: Leon Volovici* 409

Recensions

- Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Andrei Corobcean) 423
- N.A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Mihai Mîrza) 426
- Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Adrian Neculau) 429
- Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Gabriel Catalan) 432

Notes bibliographiques

- Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Krista Zach) 435
- Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustrații, hărți (Cornelius R. Zach) 436
- Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți*, Iași, Editura PIM, 2006, 308 p. (Cătălin Botoșineanu) 438
- Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Sorin Curcă) 439

Vie scientifique

Stage Technique International des Archives – Paris, 2010. Présentation et opinions (Dorin Dologa)	443
<i>Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani / Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani</i> , Conférence internationale, Bucarest, 29-30 mars 2010, Chișinău, 24-25 mai 2010 (Dorin Dobrinicu)	460
<i>Sursele străine ale comunismului românesc</i> , Débat roumano-russe, Bucarest, 15 septembre 2010 (Dorin Dobrinicu)	464
<i>Conflicte simbolice în spațiul românesc</i> , Les réunions annuelles de la Société des Etudes Historiques de Roumanie, Jassy, 10 octobre 2010 et 11 décembre 2011 (Dorin Dobrinicu et Florea Ioncioaia)	467
<i>Liste des auteurs</i>	469

Inhaltsverzeichnis

<i>Abkürzungen</i>	23
--------------------	----

Historische Studien

Eine lange und verwickelte Geschichte: die Beziehungen der Moldauer mit den Osmanen

Mihnea BERINDEI, <i>Die Revolte des Ioan Vodă und die moldauisch-osmanischen Beziehungen, 1538-1574 (I)</i>	27
---	----

Die Universität Jassy vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg

Bogdan-Petru MALEON, <i>Das Geschichtsstudium an der Universität Jassy bis zum Beginn der Zwischenkriegszeit (I)</i>	57
Cătălin BOTOȘINEANU, <i>Rücktritt in der Jassyer universitären Sphäre. Der Fall der Professoren der Rechtsfakultät aus dem Jahr 1925</i>	87
Leonidas RADOS, <i>Der provinzielle Komplex im akademischen Leben der Zwischenkriegszeit. Der Fall der Universität von Jassy</i>	103

Der Erste Weltkrieg

Bianca MĂRMUREANU, <i>Das Frontleben der Kämpfer der Rumänischen Armee im Jahr 1917. Aktivitäten außerhalb der Konfrontation mit dem Feind</i>	125
--	-----

Die Legionärsbewegung – lokale Organisation, Formen der politischen Mobilisierung

Roland CLARK, <i>Konflikt und Alltagsleben am Legionären Kulturzentrum in Jassy (1924-1938)</i>	139
Oliver Jens SCHMITT, <i>Heilige Jugend der Legion. Das Lied als Mittel und Essenz rechtsextremer politischer Mobilisierung im Rumänien der Zwischenkriegszeit</i>	163

Der rumänische Kommunismus und sein Erbe

- Cristian VASILE, *Einige Aspekte der kommunistischen Kulturpolitik im Theaterbereich der 50er Jahre. Fallstudie: die Theater von Jassy und Constanța* 185
- Ovidiu MIHĂIUC, *Verurteilung des Kosmunkunismus oder Wiederversöhnung der Gesellschaft? Eine teleologische Analyse der Kommission für die Analyse der kommunistischen Diktatur in Rumänien* 201

Der osteuropäische und rumänische Protestantismus im 20. Jahrhundert. Postkommunistische Reflexionen

- Tatiana NIKOLISKAIA, Interview von Vasile ERNU, *Protestantismus und Macht im zaristischen Russland und der UdSSR* 223
- Ligia DOBRINCUC, *Die evangelischen Gemeinschaften Rumäniens in den Jahren des Spätkommunismus. Biographischer Auszug: Dănuț Mănăstireanu* 245

Archivgeschichte. Vorstellung von Archivbeständen

- Tudor ARHIRE, *Der Familienbestand Hurmuzaki des Nationalarchivs von Hermannstadt* 267
- Mircea STĂNESCU, *Die Kontrollkommission der RKP (1945-1989). Vorstellung des Bestandes und der historischen Entwicklung* 275

Dokumente

- Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI, Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU, *Ein Testament aus dem 19. Jahrhundert der Maria Hermeziu, geborene Gane* 317
- Marcel VARGA, *Der Kreis Botoșani in den ersten Monaten der sowjetischen Besetzung. Die unveröffentlichten Erinnerungen des Präfekten Dimitrie Russu (7. April – 17. August 1944)* 331

Restitutio

- Elena COZMA, *Die Rolle der Mitgift bei der Eheschließung in der Moldau in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts* 367

Debatten

- Silviu HARITON, *Orthodoxie und Nationalismus im Rumänien des 19. Jahrhunderts: Ein Rezensionssaufsatz über das Leben und Werk von Melchisedek Ștefănescu* 385
- Dorin DOBRINCUI, *Ein Leben in Zwischenwelten: Leon Volovici* 409

Rezensionen

- Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistorean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Andrei Corobcean) 423
- N.A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Mihai Mîrza) 426
- Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Adrian Neculau) 429
- Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Gabriel Catalan) 432

Bibliographische Aufzeichnungen

- Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Krista Zach) 435
- Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustrații, hărți (Cornelius R. Zach) 436
- Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți*, Iași, Editura PIM, 2006, 308 p. (Cătălin Botoșineanu) 438
- Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Sorin Curcă) 439

Wissenschaftliches Leben

Internationale technische Archivtagung – Paris, 2010. Vorstellung und Meinungen (Dorin Dologa)	443
<i>Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani / Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani</i> , internationale Konferenz, Bukarest, 29.-30. März 2010, Chișinău, 24.-25. Mai 2010 (Dorin Dobrinu)	460
<i>Sursele străine ale comunismului românesc</i> , Rumänisch-russische Debatte, Bukarest, 15. September 2010 (Dorin Dobrinu)	464
<i>Conflicte simbolice în spațiul românesc</i> , Die Konventionen der Gesellschaft für Historische Studien Rumäniens, Jassy, 10. Oktober 2010 und 11. Dezember 2011 (Dorin Dobrinu und Florea Ioncioaia)	467
<i>Autorenverzeichnis</i>	469

Содержание

Сокращения	23
------------	----

Исторические исследования

Долгая и изменчивая история: отношения молдаван с османами

Михня БЕРИНДЕЙ, <i>Восстание Иоана Водэ и молдавско-османские отношения, 1538-1574 гг. (I)</i>	27
--	----

Ясский университет от конца XIX века до второй мировой войны

Богдан-Петру МАЛЕОН, <i>Изучение истории в Ясском университете до периода между первой и второй мировой войны (I)</i>	57
Кэтэлин БОТОШИНЕАНУ, <i>Увольнение в Ясском университете. Случай профессоров юридического факультета 1925 г.</i>	87
Леонидас РАДОС, <i>Комплекс провинции в академической среде между первой и второй мировой войны. Пример Ясского университета</i>	103

Первая мировая война

Бианка МЭРМУРЯНУ, <i>Фронтовая жизнь солдат Румынской Армии в 1917 году. Действия вне сражения с врагом</i>	125
---	-----

Движение легионеров – местная организация и формы политической мобилизации

Роланд КЛАРК, <i>Конфликт и повседневная жизнь в Доме Культуры и Христианства (легионеров) в Яссы (1924-1938 гг.)</i>	139
Оливер Женс ШМИТ, <i>Святая молодость легионера. Песня как способ и сущность политической мобилизации крайней правой фракции в Румынии между первой и второй мировой войны</i>	163

Румынский коммунизм и его наследие

- Кристиан ВАСИЛЕ, *Несколько сторон вопроса коммунистической культурной политики в театральной сфере в '50 годы XX века на примере театра из городов Яссы и Констанца* 185
- Овидиу МИХЭЮК, *Осуждение коммунизма или примирение общества? Телеологический анализ Комиссии по Анализу Коммунистической Диктатуры в Румынии* 201

Восточно-европейский и румынский протестантизм в XX веке. Посткоммунистические размышления

- Татiana НИКОЛЬСКАЯ, *интервью с Василием ЕРНУ, Протестантизм и власть в Российской империи и в СССР* 223
- Лиджия ДОБРИНКУ, *Евангелисты в Румынии в годы позднего коммунизма. Краткое биографическое изложение о Дэнуче Мэнэстиряну* 245

История архивов. Представление фондов

- Тудор АРХИРЕ, *Фонд рода Хурмузаки из Национального Архива города Сибиу* 267
- Мирча СТЭНЕСКУ, *Контрольная комиссия ПКР (1945-1989). Представление фонда и история* 275

Документы

- Михай-Кристиан АМЭРИУЦЕЙ, Лудмила БАКУМЕНКО-ПЫРНЭУ, *Об одном завещании XIX века оставленным Марией Хермезиу, рождённая Гане* 317
- Марчел ВАРГА, *Уезд Ботошань в первые месяцы советской оккупации. Неизданные мемуары префекта Димитрие Руссу (7 апреля – 17 августа 1944 года)* 331

Реституцио

- Елена КОЗМА, *Роль приданого в заключение брака в Молдавии в первой половине XIX века* 367

Дебаты

- Силвиу ХАРИТОН, *Православие и национализм в Румынии XIX века: критический очерк о жизни и деятельности Мелкиседека Штефэнеску* 385
- Дорин ДОБРИНКУ, *Жизнь между двумя мирами: Леон Волович* 409

Рецензии

- Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistorean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Андрей Коробчан) 423
- N.A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Rumânești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Михай Мырза) 426
- Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Адриан Некулай) 429
- Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Габриел Каталан) 432

Книжное обозрение

- Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Кристиа Зах) 435
- Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustrații, hărți (Корнелиус Р. Зах) 436
- Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți*, Iași, Editura PIM, 2006, 308 p. (Кэтэлин Ботошиняну) 438
- Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Сорин Куркэ) 439

Научная жизнь

Международная техническая стажировка архивов – Париж, 2010 г. Представление и мнения (Дорин Долога)	443
<i>Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani /</i> <i>Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani,</i> Международная конференция, Букарест, 29-30 марта 2010, Кишинэу, 24-25 мая 2010 (Дорин Добринку)	460
<i>Sursele străine ale comunismului românesc,</i> Румынско-русские дебаты, Букарест, 15 сентября 2010 (Дорин Добринку)	464
<i>Conflicte simbolice în spațiul românesc,</i> Конвенции Общества Исторических Исследований в Румынии, Яссы, 10 октября 2010 и 11 декабря 2011 (Дорин Добринку и Флоря Иончоая)	467
<i>Список авторов</i>	469

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIACI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIACI)
<i>AIR</i>	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale
AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț

ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
AP	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Archiva Moldaviae, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSS	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind Istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSȘIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d'Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574¹ (I)

Mihnea BERINDEI

A l'été 1538, le sultan, à la tête de ses troupes, passa le Danube bien décidé à donner une leçon au voïévode Petru Rareș. La politique trop indé-

¹ Cette étude, écrite en 1971-1972, a été conçue en tant que mémoire pour l'obtention du diplôme de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, VIème section (l'actuelle Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales). Le sujet m'avait été suggéré par le professeur Alexandre Bennigsen qui a dirigé ma thèse et a mis à ma disposition une série importante de documents ottomans inédits tirés des archives d'Istanbul. J'ai ainsi été en mesure de reprendre le dossier de la révolte de Ioan Vodă, mais aussi de reconsidérer – à la lumière de cet événement – les relations moldavo-ottomanes sur une période plus longue, de 1538 à 1574.

J'avais eu l'intention de publier cette étude en y ajoutant la traduction de nombre de documents ottomans, mais mes préoccupations ultérieures ont fait que j'ai différé ce projet indéfiniment. J'ai développé d'ailleurs la plupart des aspects concernant les rapports entre la Porte et les pays roumains dans plusieurs articles, et notamment dans le livre *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544-1545. Étude et documents*, éditions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales – Paris, Harvard Ukrainian Research Institute – Cambridge, que j'ai publié en collaboration avec Gilles Veinstein en 1987. J'ai proposé à la rédaction d'« Archiva Moldaviae », le noyau de l'étude, resté complètement inédit, qui traite de la révolte de Ioan Vodă, mais celle-ci a estimé préférable de garder l'ensemble du texte afin de préserver l'unité de son argumentation.

C'est donc pour la première partie, une étude conçue il y a 40 ans, avec la documentation et la bibliographie disponibles à l'époque. Le lecteur avisé saura tenir compte, pour une approche critique, des publications des documents et des études, malheureusement peu nombreuses, parues depuis. Je me limite à signaler ici les documents ottomans publiés par Mihai Maxim (dernier livre en date: *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526-1602)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2008) et l'article novateur de Ștefan Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*. *Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în AIIAI, XVII, 1980, p. 629-667.

Pour ma part, je me suis limité à reformuler certains paragraphes et à quelques changements stylistiques. Les vocables et les noms propres ottomans sont translittérés, selon le système de la « Revue des Etudes Islamiques ». Pour les noms géographiques d'usage courant, j'ai utilisé la forme française. Autrement, j'ai préféré garder ces noms dans leur contexte politique de l'époque, en indiquant lors de la première mention d'autres formes contemporaines, voire actuelles, si nécessaire.

En revanche, l'opportunité offerte par « Archiva Moldaviae » m'a déterminé à reprendre les chapitres concernant la révolte et ses suites, pour les compléter avec les informations fournies par des documents dont je ne disposais pas en 1972. Des recherches ultérieures m'ont permis d'adjoindre au dossier initial de 110 lettres impériales et ordres de la Porte, 44 autres et 96 documents tirés d'un registre de nominations et récompenses, ayant trait à la révolte, qui m'a été signalé par le professeur Mihail Guboglu. La version actuelle est ainsi plus riche et différente pour certains aspects de celle initiale.

pendante de celui-ci nuisait aux intérêts ottomans dans ces régions. Le voïévode voulut résister mais, abandonné par les boyards qui s'étaient inclinés, il dû s'enfuir. Les Ottomans, secondés par les Tatars de Crimée, occupèrent facilement Suceava, la capitale. Ils imposèrent alors pour la première fois à la Moldavie, un nouveau voïévode, Ștefan Lăcustă, que les boyards s'empressèrent de reconnaître. Afin de s'assurer un meilleur contrôle sur la Moldavie, Süleymân transforma le Buğaq région située au-delà du Danube, entre les cours inférieurs du Prut et du Dniestr, en une province (*sanğaq*) ottomane. Cet avant-poste de l'Empire, consolidé par les villes-fortereses d'Aqkerman (Cetatea Albă, Belgorod-Dniestrovskij), Kili (Chilia, Kilija) et Bender (Tighina), permettait de surveiller à la fois les vassaux roumains et le khan de Crimée. Il pouvait faire face à d'éventuelles attaques polonaises et bientôt aux attaques cosaques et moscovites².

1538 ne marque pas un tournant, on n'assiste pas à un changement de nature des relations déjà existantes depuis le milieu du XVème siècle entre la Porte suzeraine et la Moldavie vassale, mais à partir de cette date, celle-ci doit assumer plus régulièrement certaines obligations politiques, économiques et militaires qui iront en s'accroissant. Les Ottomans, par leur politique envers les boyards et les voïévodes – ces derniers étant de plus en plus considérés comme des fonctionnaires de la Porte – et par leur système de surveillance, ont réussi à s'assurer une domination tranquille. Jusqu'à la fin du XVIème siècle, la Moldavie n'a réellement essayée qu'une seule fois, de se libérer de l'emprise ottomane, c'était en 1574 sous le règne de Ioan Vodă. A l'époque, cette révolte, bien qu'assez rapidement matée par les troupes du sultan, n'est pas passée inaperçue. En font foi les rapports des diplomates habsbourgeois ou vénitiens à Istanbul et les descriptions des chroniqueurs polonais contemporains. La Moldavie venait de s'insurger au moment où les Ottomans s'efforçaient de reprendre Tunis occupée en 1573 par Don Juan d'Autriche. Mais la situation européenne n'était pas favorable à une action anti-ottomane d'envergure. Les souverains chrétiens, qui auraient pu aider le voïévode, se sont contentés d'attendre la suite des événements. Maximilien de Habsbourg voulait préserver le traité de paix conclu avec le sultan en 1568. Ni la Ligue anti-ottomane suscitée en 1570 par le pape, ni la victoire qu'elle avait obtenue à Lépante en 1571, n'avaient réussi à déterminer l'intervention de l'empereur. Henri de Valois qui régnait en Pologne, devait en grande partie son trône au soutien ottoman, et savait que les intérêts français lui interdisaient tout acte hostile à la Porte. Dans ces conditions, même

² Un contemporain des événements Anton Verancsics, signalait l'occupation de la région de Buğaq, dont il soulignait la richesse naturelle et la position stratégique : « Ensuite, il [le sultan] a occupé cette partie de la Moldavie qui s'étend au-delà de la rivière Prut jusqu'au fleuve Dniestr et qui appartient à la forteresse du même nom [Cetatea] Albă sur le Dniestr parce qu'elle est très riche en bétail et pour avoir toujours la main mise sur ce pays [Moldavie] »; Cf. *De aparatu Ioannis regis contra Solimanum caesarem in Transilvaniam invadentem*, in *Călători străini despre țările române* (« Voyageurs étrangers dans les pays roumains ») (cité infra : *Călători străini*), ouvrage collectif dirigé par Maria Holban, vol. I, Bucarest, 1968, p. 421.

le soutien d'une partie de la noblesse polonaise – noblesse habituée à enfreindre les volontés de son roi – n'aurait pu être décisive. Ioan Vodă n'a reçu comme unique appui de l'extérieur que quelques 1.200 mercenaires venus de Pologne.

De nombreux documents diplomatiques et les narrations des chroniqueurs ont permis aux historiens d'établir l'histoire de la révolte moldave de manière suffisamment détaillée³. Mais toutes ces sources, qui émanent dans leur presque totalité des adversaires de la Porte, sont plus ou moins subjectives. Une étude plus objective ne peut se faire que par l'utilisation parallèle des documents ottomans. Les registres des *Mühimme Defterleri* (« Registres des Affaires importantes ») des Archives du Baş-Vekâlet à Istanbul nous offrent un instrument de travail incomparable : 250 documents concernent la révolte du prince moldave et ses conséquences immédiates. Il s'agit des copies des ordres émis par le sultan ou par le Grand Conseil impérial (*Dīvān-i Hümayūn*) et envoyés aux chefs militaires ou administratifs affectés à la répression de la révolte, ainsi que des récompenses accordées pour la participation à la campagne. Ce sont des documents à usage strictement interne et leur véracité ne peut être mise en doute.

Grâce à la quantité d'informations qui nous sont parvenues, la période comprise entre les mois de mars et octobre 1574 est ainsi, de toute l'histoire médiévale moldave, celle qui est la plus susceptible d'être la mieux connue. Outre des précisions relatives à la révolte même, ces documents apportent des éclaircissements sur la politique économique ottomane envers la Moldavie, ainsi que sur les rapports entre les boyards, le voïévode et la Porte.

Mais pour en revenir à l'année 1538, on peut se demander ce qui poussait le sultan à déployer ses efforts pour la soumission de ce pays. Le fait d'amener le voïévode à l'obéissance était-il le seul but de cette campagne ? La réponse à cette question nous est donnée par un contemporain, le chroniqueur Muştafa 'Alī, qui justifiait ainsi l'expédition: « Ensuite la Moldavie est un *vilāyet* étendu et florissant... »⁴.

Ainsi, à côté des raisons politiques ou stratégiques, se trouvaient aussi des raisons économiques.

³ Voir la présentation de ces documents et chroniques, ainsi que des principales études sur la révolte du voïévode moldave dans le chapitre « La révolte de Ioan Vodă d'après les sources non ottomanes ».

⁴ Muştafa 'Alī, *Kūnh ūl-akhbār* (« L'essence des informations »), dans M. Guboglu et M. Mehmed, *Cronici turceşti privind ţările române* (« Chroniques turques concernant les pays roumains »), Bucarest, 1966, p. 351.

I

L'importance de la Moldavie dans le cadre de l'Empire Ottoman 1538-1574

Essayons, d'après les documents dont nous avons connaissance de donner une image du rôle joué par la Moldavie dans le cadre de l'Empire ottoman entre 1538 et 1574⁵. En plus du paiement d'un tribut et de cadeaux annuels, principale expression de l'acceptation de la suzeraineté ottomane, ce pays est de plus en plus souvent sollicité pour l'approvisionnement d'Istanbul, des régions ottomanes les plus proches (Buğaq ou *sanğaq* danubiens), et des expéditions militaires aux frontières orientales de l'Empire. Il devait aussi assurer l'entretien des troupes, des ambassades et des caravanes marchandes qui le traversait. La route commerciale la plus fréquentée qui reliait l'Empire aux pays polonais, russes et nordiques passait sur son territoire. De plus la Moldavie, de par sa situation géographique, occupait une position stratégique dans les campagnes contre l'Empire des Habsbourg, la Pologne, la Moscovie et les Cosaques. En matière de relations extérieures leur statut de princes tributaires imposait aux voïévodes de se conformer en toute chose aux intérêts ottomans. Ils devaient fournir des informations sur les pays voisins et participer, sur ordre du sultan, aux campagnes militaires.

1. Le tribut et les « cadeaux »

Le tribut (*harāğ*) et les cadeaux (*peškeş*) dont les Moldaves se sont acquittés par intermittence, de 1456 jusqu'à la campagne de Süleymān 1er, étaient des contributions assez réduites en valeur et qui ne représentaient pas une charge trop élevée pour le pays⁶. Mais, à partir de 1538, la situation change

⁵ M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești* (« Le catalogue des documents turcs ») (cité infra : *Catalogul*), vols. I-II, Bucarest, 1960 et 1965 ; *Mühimme Defterleri*, III, V, VI, VII, XII, XVI, XVIII, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXVI (les documents de ces registres couvrent la période 1559-1574) (cité infra : *MD*) ; *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki* (« Documents concernant l'histoire des Roumains ramassés par Eudoxiu de Hurmuzaki ») (cité infra : *Hurmuzaki*), vol. II, première et quatrième parties, Bucarest, 1891 et 1894 ; Supplément I, vol. I, Bucarest, 1886 ; Supplément II, vol. I, Bucarest, 1893 ; vol. VIII, Bucarest, 1894 ; vol. XI, Bucarest, 1900 ; vol. XV, 1, Bucarest, 1911 ; A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești* (« Documents concernant l'histoire de la Transylvanie, de la Moldavie et de la Valachie »), vols. I-II, Bucarest, 1929-1930 ; *Călători străini*, vol. I, Bucarest, 1968 ; vol. II, Bucarest, 1970.

⁶ En 1456, Un premier tribut de 2.000 pièces d'or a été payé par le voïévode Petru Aron, cf. Al. Grecu (P.P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turc* (« Sur l'utilisation des sources concernant la soumission de la Moldavie au tribut turc »), dans « Studii », V, 3, Bucarest, 1952. Etienne le Grand (1457-1504) s'acquitta de cette somme, probablement élevée en 1465 à 3.000 florins jusqu'en 1471 ou 1473. Après 1476, il paya 5.000 florins. Mehmed II reçut en 1481, pendant la dernière année de son règne, 6.000 florins. Son successeur Bâyezîd II rétablit le tribut à 5.000 pièces d'or, somme restée inchangée jusqu'aux

et les taux s'accroissent sensiblement. Les rapports de toute nature entre la Moldavie vassale et la Porte souveraine prennent contour. C'est dans les décennies suivantes que ces relations se sont concrétisées. Le tribut, charge annuelle, était, de par sa nature même, le plus simple à augmenter. Les Ottomans profitaient de toutes les situations difficiles dans lesquelles se trouvaient le pays, et particulièrement les voïévodes, pour le faire. De 1538 à 1574, sous le règne de Ioan-Vodă, le tribut quadruple et passe de 10.000 à 40.000 pièces d'or (payé en ducats hongrois, ottomans, vénitiens, et de plus en plus en aspres (*aqča*), pièces d'argent ottomanes)⁷.

premières années du règne de Selīm I. Etienne le Grand arrêta l'acquittement du *harāğ* entre 1481 et 1486 et probablement en 1500-1501, cf. M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX* (« Le tribut de la Moldavie et de la Valachie, XVème – XIXème siècle »), dans SMIM, II, 1957, p. 8-9 ; *Istoria României* (« Histoire de Roumanie »), II, Bucarest, 1962, p. 424, 506, 528, 530, 547-548, 779 ; M. Mehmet, *Un document turc concernant le haratch de la Moldavie et de la Valachie du XIVe au XVIe siècle*, dans RESEE, V, 1-2, 1967 ; M. Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début de XVIe siècle*, dans « Revue des études islamiques », XXXVII, Paris, 1969. D'après des informations assez discutables, le tribut moldave aurait été porté à 8.000 florins à la fin du règne de Bogdan III (1504-1517), passant ensuite, sous Petru Rareș (1527-1538) à 10.000 pièces d'or, cf. M. Berza, *art. cit.*, p. 9-10.

Beaucoup plus grave que l'acquittement du tribut fut pour la Moldavie la perte des villes-fortresses et des ports de Chilia et Cetatea-Albă ainsi que de la région environnante, survenue en 1484. Outre leurs positions stratégiques, ces deux villes étaient une étape sur la principale route commerciale qui reliait l'Empire ottoman et la Crimée aux marchés polonais, baltiques et moscovites. Cf. N. Beldiceanu, *La conquête des citées marchandes de Kilia et de Cetatea-Albă par Bayezid II*, dans SOF, XXIII, 1964 ; du même auteur, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, dans « Revue des études islamiques », XXXVI, 2, 1968. A elles seules, les pêcheries danubiennes occupées à cette occasion auraient rapportées annuellement 80.000 pièces d'or. Cf. N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea-Albă...*, p. 222 ; du même auteur, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe et au début du XVIe siècle*, dans « Revue des études islamiques », XXXVII, 2, 1969, p. 259-260.

Pour la période 1538-1572 on a suivi les résultats de l'étude de M. Berza, *art. cit.*, p. 10-13. La croissance numérique du tribut était en fait atténuée par la dépréciation de la monnaie ottomane. La pièce d'or – *altun* ou *filuri* (de l'italien « fiorino ») – avait gardée, avec une très légère fluctuation, son poids initial de 3,5 grammes. Elle avait la même valeur que son modèle – le ducat vénitien – ou que le ducat hongrois (monnaie de grand usage en Moldavie). La pièce d'argent-*aqča* (« aspre ») – avait continuellement perdu du poids. De 1,20 grammes, la première frappe du temps d'Orhan l'*aqča* passa pendant Mehmed II et Bāyezīd II à 1,05 – 0,95 – 0,90 – 0,80 – 0,75 et 0,72 g. Sous Selīm Ier on trouvait des *aqča* de 0,58 et 0,52 g. Süleymān Ier essaya de la redresser ; il fit frapper des aspres de 1,17 – 1,20 et même 1,35 g. Mais dans la dernière partie de son règne et sous Selīm II l'*aqča* retomba à 0,75 – 0,65 – 0,55 – 0,52 g. Cf. N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, I, Mouton, 1960, p. 173-174 ; N. Pere, *Osmanlılarda madeni paralar – Coins of the Ottoman Empire*, Istanbul, 1968, p. 48-122 ; sur la monnaie d'or voir aussi R. Kocaer, *Osmanlı altınları – Gold coins of the Ottoman Empire*, Istanbul, 1967, p. 42-83. Le taux de change entre l'*altun* et l'*aqča* évolua en conséquence :

1462 : une pièce d'or contre 40 aspres ; 1477 : une pièce d'or contre 45 aspres ; 1479 : une pièce d'or contre 45,5 aspres ; 1488 : une pièce d'or contre 49 aspres ; 1491-1516 : une pièce d'or contre 52 aspres ; 1500 : une pièce d'or contre 53-55 aspres ; 1510 : une pièce d'or contre 54 aspres ; 1517-1549 : une pièce d'or contre 55 aspres ; 1550-1574 : une pièce d'or contre 60 aspres.

En réalité pendant le règne de Selīm II, un *altun* valait 80 et même 100 *aqča*. Cf. Ö. Barkan, XVI. *Asrın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri* (« Fluctuation des prix des denrées en

Comme tout accès ou maintien au trône des voïévodes était soumis à la volonté de la Porte, ils se voyaient contraints d'acheter ses faveurs. C'est ainsi qu'avait procédé Petru Rareș, qui, en 1541, avait offert un tribut accru de 2.000 pièces d'or dans l'espoir d'obtenir à nouveau le trône. Ensuite la confirmation des voïévodes Ștefan Rareș en 1551 et d'Alexandru Lăpușneanu en 1553 – leurs règnes débutant dans des conditions mouvementées – avait porté le tribut à respectivement 17.000 et 30.000 florins. L'augmentation suivante de 5.000 pièces d'or survenue en 1567, avait cette fois été motivée par le couronnement d'un nouveau sultan⁸. La somme de 35.000 florins est restée stable pendant le règne du voïévode Bogdan Lăpușneanu (1568-1572). Mais son successeur Ioan Vodă a dû verser 5.000 florins supplémentaires. En effet, par un ordre daté du 26 septembre 1574, le sultan demandait au voïévode Petru Șchiopul (1574-1579 et 1582-1591) d'ajouter 10.000 florins à l'ancien tribut annuel de 40.000⁹. Nous ne connaissons pas le moment exact ni les conditions de cette nouvelle augmentation. Cependant il paraît certain que Ioan Vodă s'est acquitté de cette somme durant son règne.

Dans l'état actuel de nos connaissances, il est difficile de savoir si, dans le montant du tribut étaient incluses toutes les contributions occasionnelles en nature à la charge des voïévodes, et pour lesquelles les ordres impériaux ne spécifiaient pas de paiement à part. Néanmoins, on mentionne à diverses reprises la soustraction du tribut d'une somme équivalente aux produits ou aux services rendus. Ainsi, en 1566, Alexandru Lăpușneanu a été autorisé à retirer du *harāğ* une somme équivalente à trois mois de solde des janissaires restés en Moldavie et affectés à sa garde personnelle¹⁰. A l'occasion de la campagne que la Porte préparait contre Astrakhan, le voïévode avait dû envoyer à l'automne 1568,

Turquie dans la seconde moitié du XVIème siècle »), dans « Belleten », XXXIV, 136, Ankara, 1970, p. 572.

Mais le rapport de change or-argent (*altun-ağça*) ne suivait pas l'évolution des prix. Prenons un exemple : entre 1540 et 1555 dans la région d'Andrinople (Edirne) 1 *kile* de blé (25,656 kg) valait de 6 à 10 aspres ; entre 1566 et 1573 le prix avait doublé : 9 à 20 aspres. Cf. Ö. Barkan, *art. cit.*, p. 561-562, note 6. Donc, avec 1 florin on aurait acheté entre 1540 et 1555, 5,5 ou 6 *kile* de blé (à 10 aspres le *kile*), mais dans la période de 1566-1573, seulement 3 *kile* de blé (à 20 aspres le *kile*).

On assiste ainsi entre 1538 et 1574 à une forte baisse du pouvoir d'achat de la monnaie. Néanmoins les 40.000 florins payés comme tribut annuel par Ioan Vodă représentaient toujours théoriquement 140 kilogrammes d'or.

⁸ *Hurmuzaki*, vol. VIII, p. 120, doc. CLXIX du 3 juin 1567. Les bailes Marino di Cavalli et Giacomo Soranzo écrivaient au doge de Venise que Selīm II aurait prétexté qu'il était habituel qu'un nouveau sultan accroisse le tribut de ses féodataires. Un ordre impérial envoyé le 20 avril 1568, insiste auprès du voïévode Bogdan Lăpușneanu pour l'acquittement du tribut augmenté de 5.000 florins. Cf. *Catalogul*, II, p. 49, doc. 143. M. Berza, *art. cit.*, p. 12, soutient que Alexandre Lăpușneanu n'a pas eut le temps d'envoyer le tribut de 35.000 florins et que c'est seulement son successeur qui l'a payé à ce nouveaux taux.

⁹ MD, XXVI, *hüküm* (ordre) 595 du 9 *ğemāzī l-āhur* 982 (26 septembre 1574). Il reste toujours la possibilité que la demande d'augmentation de 5.000 pièces d'or survenue en 1568 (cf. note précédente) ait déjà porté le tribut à 40.000 florins.

¹⁰ *Catalogul*, II, p. 44-45, doc. 130 du 5 juin 1566.

aux troupes concentrées à Kefe (Caffa), du blé et des chevaux. Leurs prix aussi ont été soustraits du tribut¹¹.

Parallèlement, et en étroite liaison avec le tribut, les voïévodes devaient offrir au sultan et aux grands dignitaires de l'Empire des sommes d'argent et des présents de luxe (chevaux de race, faucons dressés, fourrures, tissus de prix)¹².

Il est difficile de faire une évaluation exacte des cadeaux annuels, car on manque d'une documentation suivie. Les sources moldaves et ottomanes font défaut, et la majorité des informations qui nous sont parvenues proviennent d'observateurs étrangers, souvent disposés à exagérer et connaissant peu les réalités du pays. Il est d'ailleurs peu probable que le montant des cadeaux ait été fixé par la Porte comme c'était le cas pour le tribut. Son importance variait en fonction des rapports du moment entre le voïévode et le sultan.

Si on accorde crédit à un document polonais de 1532, à cette date, la valeur de ces cadeaux dépassaient celle de la somme du tribut mais il est plus vraisemblable que l'auteur amalgame les deux charges. A lui seul, le sultan recevait à la Saint-Georges « [...] douze mille florins en or ; item douze *soroks* de zibelines ; item douze pelisses de lynx, choisies des dos ; item douze pelisses de petit griz, choisies des ventre ; item douze chevaux (hongres) bons, entiers, embleurs ». A la Sainte Vierge il recevait « ... quatre bons chevaux embleurs ; item huit *soroks* de bonnes zibelines ; item huit pelisses de lynx ; item douze faucons ; item douze pelisses de petit griz, choisies des ventres ». D'autres cadeaux importants étaient envoyés pour les mêmes occasions à İbrâhîm pacha, Grand Vizir, et à 'Alî-pacha, probablement le second vizir¹³. Reicherstorffer notait dans sa « *Chronographie de la Moldavie* » de 1541 que le pays fournissait annuellement au sultan 500 chevaux et 300 faucons¹⁴. D'après le rapport d'un agent de l'empereur Ferdinand Ier à Istanbul, en 1550, les boyards moldaves reçus en audience par le sultan le 22 février, lui avaient offert « un presente de cinque milia ducati, tra drappi di se[t]a et d'oro et alcuni uasi d'argento et doi falconi uno bianco tutto et l'altro negro »¹⁵. Le même diplomate

¹¹ *Ibidem*, p. 51-52, doc. 155 du 8 octobre 1568, doc. 157 du 28 octobre 1568. Les copies de ces deux ordres, même date, MD, VII, *hüküm* 2227 et 2230.

¹² Il semble que la Moldavie ait envoyé des cadeaux à la Porte pour préserver sa sécurité avant même l'acceptation du tribut. Cf. M. Guboglu, *art. cit.*, p. 55. Comme il apparaît dans les traités de paix conclus par la Porte avec la Hongrie, des cadeaux avaient accompagnés, depuis le commencement, le tribut, comme une obligation parallèle. Cf. *Istoria României*, II, chapitre : *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească* (« Le régime économique de la domination ottomane en Moldavie et en Valachie »), signé M. Berza (cité infra : M. Berza, *Regimul economic*), p. 780.

¹³ *Hurmuzaki*, Supplément II, 1, p. 66-67, doc. XXVII, cité par M. Berza, *Regimul economic*. Un « sorok » représentait 40 pièces de fourrures. L'exactitude de ces informations est plutôt douteuse. Par exemple, on prétend que 120.000 aspres auraient fait 10.000 florins (12 aspres le florin) quand le change était, à l'époque de 55 aspres le florin. D'ailleurs dans le document même il apparaît plus loin que 1 florin équivalait à 50 aspres : « trente mille aspres, ce qui fait six cent florins en or ». Même à ce change 120.000 aspres n'auraient donnés que 2.400 florins.

¹⁴ *Călători străini*, I, p. 199 ; les chiffres sont sans doute exagérés.

¹⁵ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 257, doc. CCXXXII.

remarquait une année plus tard que les voïévodes moldaves devaient venir tous les trois ans baiser la main du sultan. A cette occasion Iliăș (1546-1551) avait apporté : « [...] caualli, argenti et drappi di oro et seta de ualuta de vinticinque millia ducati »¹⁶.

Pour obtenir les fourrures de zibelines, très appréciées de la Porte, les voïévodes moldaves envoyaient leurs commerçants sur les marchés polonais d'abord, puis moscovites. Alexandru Lăpușneanu avait, en 1560, un marchand spécialisé, Drăgan qui voyageait à Moscou dans ce but¹⁷.

On assiste dans la période étudiée à un début d'imposition des présents d'une valeur exigée. Deux témoignages dignes de foi, ceux de Belsius et de Graziani nous présentent cet état de choses.

Belsius, qui se trouvait en Moldavie comme agent de Maximilien de Habsbourg auprès de Despot-Vodă (1561-1563) rapportait, en avril 1562, qu'on envoyait annuellement des cadeaux pour 20.000 florins environ. Le voïévode avait donné au *qapuđı başı* Ferhād āga, qui lui apportait les insignes de confirmation au trône, 900.000 aspres (15.000 ducats), 100 chevaux, 18 vêtements de prix, 40 morceaux de tissus de velours et de soie. Chacun des 150 membres de la suite du *qapuđı başı* avait reçu des présents¹⁸. Il paraît que le sultan avait conditionné l'acceptation de Despot comme voïévode par l'envoi immédiat de « cadeaux » en valeur de 20.000 florins. Dès janvier 1562, M. de Petremol, agent français à Istanbul, qui avait connaissance de ces faits, croyait qu'il s'agissait d'une augmentation du tribut¹⁹. Le 6 juin 1562 Belsius avait écrit à Maximilien que le voïévode moldave se trouvait dans l'impossibilité de s'acquitter de ses dettes envers lui car il avait donné 50.000 ducats au sultan²⁰. Nous pensons que les présents offerts à Ferhād āga représentaient les 20.000 florins dus en sus du tribut de 30.000²¹. Dans une description succincte qu'il fait de la Moldavie de 1564, Graziani, qui accompagnait le nonce Commendone en Pologne, avait eu connaissance d'une somme de 60.000 ducats acquittés annuellement aux Ottomans²².

On peut donc estimer entre deux tiers et l'équivalent du tribut la valeur des cadeaux de certaines années (20.000 sur 30.000 en 1562 et 30.000 sur 30.000 en 1564). Cependant il faut préciser que, dans les deux cas, il s'était agi d'un changement violent de voïévode. Si le tribut restait inchangé, la Porte avait

¹⁶ *Ibidem*, p. 263, docs. CCXXXVIII et CCXXXIX du 22 mai et du 1 juin 1551.

¹⁷ Pour des détails à ce sujet voir notre article : *Contribution à l'étude du commerce ottoman des fourrures moscovites. La route moldavo-polonaise, 1453-1700*, dans « Cahiers du monde russe et soviétique », XII, 4, Paris, 1971, p. 406-407.

¹⁸ *Călători străini*, II, p. 132-133.

¹⁹ *Hurmuzaki*, Supplément I, 1, p. 15-16, doc. XXIX du 15 janvier 1562.

²⁰ *Călători străini*, II, p. 185-186.

²¹ D'un tout autre avis est M. Berza, *op. cit.*, p. 781 qui considère que l'ensemble de cette somme d'argent et des cadeaux fut destiné au *qapuđı başı* Ferhād āga et à sa suite. Nous croyons à une erreur de typographie qui a transformée les 900.000 aspres en 1.500 florins au lieu de 15.000 florins.

²² *Călători străini*, II, p. 382.

profité de ces situations pour imposer des cadeaux substantiels. A l'occasion de l'avènement d'un voïévode dans des conditions normales, comme en 1568 pour Bogdan Lăpușneanu, la valeur des présents obligatoires paraît bien moins élevée. Un ordre du sultan du 24 mars 1568 rappelle au voïévode qu'il doit envoyer lors de son couronnement, de même que ses prédécesseurs : 300 florins au *nišanġi*, 250 au *re'is-effendi* et 50 florins à chaque scribe de la chancellerie impériale²³. Il est fort probable que dans la mesure où les cadeaux étaient devenus une coutume, ces sommes d'argent étaient suivies d'autres présents. Néanmoins les exigences de la Porte, par rapport aux exemples précédents, étaient beaucoup plus modérées. L'augmentation du tribut qui avait eu lieu un an auparavant et qui avait été réclamée avec insistance au nouveau voïévode, en est peut-être l'une des causes²⁴.

Dans les informations concernant les cadeaux de 1532 à 1574 on voit se préciser deux traits qui vont donner lieu, dans le cadre de cette catégorie de contributions, à des abus. D'une part, on remarque que la sphère des bénéficiaires s'élargit de plus en plus (en 1532 le sultan, le Grand Vizir et un grand dignitaire ; en 1562, le *qapuġi başı* et son escorte ; en 1568, peut être même antérieurement, le *nišanġi*, le *re'is-effendi*, les scribes du *dīvān* impérial). D'autre part, on observe que la motivation de la plupart des présents était directement liée à l'accession au trône. Cette situation était déterminée, en grande partie, par l'attitude des voïévodes. L'habitude qu'ont pris les prétendants d'offrir de l'argent au sultan, au Grand Vizir ou aux dignitaires influents de l'Empire pour être nommés voïévodes, est vite devenue la charge la plus élevée. D'après Jérónimus Laski qui écrivait d'Istanbul en février-mars 1541, à Ferdinand 1er, Petru Rareș aurait contracté des dettes à hauteur de 100.000 florins et en avait promis 50.000 autres pour obtenir le trône²⁵. Le 22 janvier 1542 le voïévode demandait au roi de Pologne l'extradition des boyards moldaves réfugiés chez lui et spécialement celle du trésorier. Il le suppliait de lui accorder son aide : « [...] dans mon actuelle situation difficile et dans la pénurie de mon trésor, que j'ai épuisé en donnant beaucoup aux Turcs et aux Pachas, et en devant en donner encore pour les acheter, afin que je puisse être Hospodar de mon pays »²⁶. En 1563, M. de Petremol rapportait d'Istanbul que Alexandru Lăpușneanu aurait distribué plus de 200.000 ducats (50.000 au sultan, 50.000 au Grand Vizir et le reste à d'autres) afin de recevoir sa nomination au trône²⁷. D'après les informateurs de l'empereur Maximilien II, Ioan Vodă avait promis, avant d'être investi comme voïévode, 200.000 ducats au Grand Vizir Mehmed pacha et

²³ *Catalogul II*, p. 48, doc. 138. Le *nišanġi* était chargé d'apposer le monogramme impérial (*nišan* ou *tuġra*) sur les firman. Le *re'is ül küttāb* était le « chef des secrétaires » de la chancellerie impériale.

²⁴ Voir plus haut, note no 8.

²⁵ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 215 et 217, docs. CLXXIV et CLXXVIII du 11 février et du 30 mars 1541 ; cités par M. Berza, *op. cit.*

²⁶ *Ibidem*, Supplément II, 1, p. 158, doc. LXXX ; cités par M. Berza, *op. cit.*, p. 782.

²⁷ *Ibidem*, Supplément I, 1, p. 19, doc. XXXV des 15 et 29 octobre et du 19 novembre 1563.

20.000 à son *qāymmaqām*²⁸. Son successeur, Petru Șchiopul, n'avait pas, lui non plus, négligé ce genre d'arguments. Le Grand Vizir attendait de lui 200.000 ducats et le *qapuđı başı* qui devait le conduire en Moldavie plus de 20.000²⁹.

Tout ces chiffres sont probablement exagérés, mais ils expriment une réalité. Si ces sommes ne constituent pas des contributions imposées à la Moldavie, mais dépendent plutôt des rapports personnels entre le voïévode et la Porte, il n'en est pas moins vrai que dans une période où les revenus du prince et le trésor moldave se confondaient, elles étaient supportées par le pays. Gagner le trône n'était que le commencement, il fallait ensuite le préserver des ambitions des autres prétendants. Nouvelle raison à l'envoi de cadeaux. Les occasions ne manquaient pas : fêtes religieuses, couronnement d'un sultan, nomination d'un Grand Vizir, circoncision ou mariages des princes³⁰.

On se demande quelle était la teneur réelle du tribut et des cadeaux par rapport d'une part aux possibilités monétaires de la Moldavie et d'autre part aux revenus de la Porte. Malheureusement, faute d'éléments sûrs concernant les ressources des deux côtés respectifs on est obligé de rester sur un terrain de suppositions et de constatations assez vagues.

En 1542, Petru Rareș était en mesure de prêter au prince Joachim de Brandebourg 200.000 florins (dont la moitié avait été obtenue par la vente de 50.000 boeufs) pour un projet de croisade anti-ottomane³¹. Rappelons que ce voïévode payait un tribut annuel de 12.000 florins, accompagné de cadeaux considérables et qu'il avait été obligé un an plus tôt d'en dépenser quelques 150.000 autres pour obtenir le trône.

Graziani, que nous avons cité plus haut, évaluait le revenu annuel d'Alexandru Lăpușneanu à 400.000 florins, dont la plus grande part provenait du commerce du bétail (et dont 60.000 partaient, selon lui, comme tribut ou cadeaux à Istanbul).

J. von Hammer évalue les revenus annuels de Süleymân 1er et de Selîm II à 7 ou 8 millions de ducats³². Certaines années la Porte dépensait pour l'acquisition des fourrures de prix moscovites des sommes sensiblement égales au tribut moldave (10.000 *altun* en 1529, 1542 et 1551 ; 23.000 *altun* en 1565 et 25.000 *altun* en 1567)³³.

Les sultans avaient des dépenses annuelles énormes pour l'entretien et la paye de leurs troupes (les *qapuquulu* « esclaves de la Porte »). Les soldes des

²⁸ *Ibidem*, II, 1, p. 615, doc. DXCV du 13 février 1572 ; cité par D.C. Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz* (« Ion Vodă le Brave »), Bucarest, 1966, p. 38.

²⁹ Cf. le rapport de Ferraro, ambassadeur génois, du 23 mars 1574, *ibidem*, XI, p. 84, doc. CXXXI, cité par N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, V, Bucarest, 1940, p. 182.

³⁰ Voir à titre d'exemple, l'illustration de cette situation en Valachie, l'autre pays roumain dont les relations avec la Porte ottomane étaient en ligne générale les mêmes que pour la Moldavie, M. Berza, *op. cit.*, p. 782-783.

³¹ Cf. *Istoria României*, II, p. 557 et 649.

³² J. von Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. de l'allemand par J.J. Hellert, VI, Paris, 1836, p. 260.

³³ Cf. M. Berindei, *art. cit.*, p. 402.

janissaires et des *sipāhī* à elles seules s'élevaient pour l'année 1527-1528 à 843.285 *filuri* et pour l'année 1567-1568 à 1.562.082 *filuri*³⁴. Par le premier article du traité de paix de 1573, Venise s'engageait à s'acquitter, dans l'espace de trois ans, de 300.000 ducats présentés comme frais de l'expédition ottomane pour la conquête de Chypre³⁵.

Certes, dans une période où l'échange monétaire était réduit, le tribut et les cadeaux que la Moldavie devait envoyer à la Porte représentaient une charge assez lourde. Ces sommes d'argent n'étaient pas négligeables pour l'Empire ottoman, même en tenant compte de ses ressources et dépenses très élevées. Mais, après 1538, la Moldavie commence à présenter un autre intérêt, à notre avis beaucoup plus important, pour les Ottomans. La richesse naturelle de ce pays, surtout en bétail, fait qu'il devient l'un des principaux fournisseurs de la Porte surtout en période de pénurie. Entre 1538 et 1574 la Moldavie est de plus en plus impliquée dans le système économique et commercial de l'Empire ottoman.

2. L'approvisionnement de l'Empire

Dans la seconde moitié du XVIe siècle et plus précisément dans les dernières années du règne de Süleymān 1er, la Moldavie commence à être régulièrement sollicitée pour l'approvisionnement en nourriture, fourrage, ou matériel de construction de la capitale, de la Cour, de l'armée et des constructions militaires. Nous ne possédons de données concrètes qu'à partir de 1559-1569, mais il est probable que ce genre d'obligations avaient été exigées auparavant³⁶. Il semble que le sultan avait d'abord exigé des contributions en argent.

Certains documents font état de demandes de contributions en numéraire, sans qu'il soit possible de déceler s'il s'agissait d'une avance sur le tribut. Le 10 décembre 1548, Yūnus *beğ* écrivait au voïévode de Valachie qu'un *čavuš*, porteur des ordres du sultan et du Grand Vizir, devait venir pour solliciter certaines sommes d'argent. Pour la même raison, il devait ensuite se rendre en Moldavie. Giovanni Malvezzi signalait le 23 décembre 1548, au roi Ferdinand 1er, le départ du *čavuš* vers les pays roumains. Il semblait que la pénurie du trésor impérial aurait amené la Porte à faire cette demande extraordinaire³⁷. En 1550,

³⁴ Pour l'année 1527-1528 les 7.886 janissaires avaient reçus 280.425 *filuri* et les 5.088 *sipāhī* 562.860 *filuri*. Pour l'année 1567-1568 les 12.798 janissaires avaient reçus 571.079 *filuri* et les 8.739 *sipāhī* 991.003 *filuri*. Cf. Ö. Barkan, *art. cit.*, p. 603.

³⁵ Cf. J. von Hammer, *op. cit.*, p. 435 ; M. Lesure, *Lepante – La crise de l'Empire ottoman*, Paris, 1972, p. 253.

³⁶ Les registres de *Mühimme Defterleri* – principale source pour les rapports moldavo-ottomans sont postérieurs à 1558. Les premiers deux volumes, couvrant la période de 1553 à 1556, ne contiennent que des listes de récompenses et de nominations. Cf. C. Lemerrier-Quelquejay, *Une source inédite pour l'histoire de la Russie au XVIe siècle. Les registres de Mühimme Defterleri des archives du Baş Vekâlet*, dans « Cahiers du monde russe et soviétique », VIII, 2, 1967, p. 336.

³⁷ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 255-256, docs. CCXXVIII et CCXXIX ; cités par M. Berza, *op. cit.*, p. 780.

Odet de Selve, ambassadeur de France à Venise, annonçait que le sultan préparait 150 navires pour une expédition navale « et que l'imposition avait été mise sur les pays dudit S^f non seulement telle qu'elle avait accoustumé en temps de guerre, mais plus grande, d'autant qu'il avait compris la Valachie et la Bogdovie [de Boğdan, l'appellation ottomane pour la Moldavie], qui avoient accoustumé d'en estre exemptz »³⁸.

Les difficultés rencontrées pour subvenir aux besoins toujours croissants de la population d'Istanbul, de la Cour ou de l'armée impériale, ont déterminé la Porte à faire appel aux ressources naturelles moldaves. Le 12 mai 1560, le sultan demandait l'envoi de provisions (*zaḥire*) destinées à la capitale³⁹. Comme il ressort d'un firman du 19 mars 1566, ces provisions étaient principalement constituées de troupeaux de moutons, de boeufs, et d'orge⁴⁰.

Un ordre du 5 avril 1566, qui en renouvelait un autre plus ancien, nous apprend qu'à cette date le voïévode devait expédier annuellement 12.000 bovins (1.000 par mois) pour les bouchers d'Istanbul. La Porte exigeait aussi des troupeaux de moutons moyennant paiement (la quantité n'est pas mentionnée)⁴¹. Parallèlement les *ḡeleb* (marchands de bétail spécialisés surtout dans l'acquisition des moutons pour l'Etat) étaient autorisés à acheter des bêtes dans le pays⁴². Le 25 août 1560, on ordonnait au voïévode de les aider à acquérir des moutons et des bovins en établissant des prix acceptables, en raison du manque de viande dans la capitale⁴³. Deux firmans de 1560 et de 1568 étaient envoyés aux *qāḍī* des étapes jalonnant la route entre Istanbul et les pays roumains – Valachie et Moldavie – afin qu'ils facilitent le retour des *ḡeleb* avec des troupeaux de moutons⁴⁴.

³⁸ *Hurmuzaki*, Supplément I, 1, p. 6, doc. XI, du 18 et 29 décembre 1550, cité par M. Berza, *op. cit.*

³⁹ *Catalogul*, II, p. 28-29, doc. 77 ; la copie de ce document: MD, III, *hüküm* 1321, même date.

⁴⁰ *Catalogul*, II, p. 41, doc. 115. L'ordre fut renouvelé un mois plus tard : MD, V, *hüküm* 1256 du 27 *ramazān* 973 (17 avril 1566).

⁴¹ *Catalogul*, II, p. 41, doc. 117; cité par M. Berza, *op. cit.*, p. 786. Les 12.000 bovins valaient à l'époque entre 24 et 32.000 ducats. L'acquittement devait vraisemblablement se faire lors de la livraison à Istanbul, au prix en vigueur.

⁴² Dans la partie européenne de l'Empire ottoman les *ḡeleb* formaient une catégorie à part de la population balkanique musulmane ou chrétienne, choisis parmi les couches sociales plutôt aisées. Leur statut fut spécialement arrêté par Süleymān 1er. Ils avaient la charge d'élever, d'acquérir et de fournir à l'Etat un nombre déterminé de bestiaux principalement des moutons. Les taxes et les redevances qu'ils devaient verser étaient strictement réglementées. Les autorités administratives avaient le devoir de les aider dans leur tâche. Cf. B.A. Cvetkova, *Le service de celep et le ravitaillement en bétail dans l'Empire ottoman (XVème – XVIIIème siècle)*, dans « Etudes historiques », III, Sofia, 1966, p. 146-170.

⁴³ *Catalogul*, II, p. 31, doc. 86; cité par L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a 2-a jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII* (« Le commerce de la Valachie et de la Moldavie dans la seconde moitié du XVIe siècle et dans la première moitié du XVIIe siècle »), dans SMIM, 4, 1960, p. 267.

⁴⁴ *Catalogul*, I, p. 33 et 39, doc. 26 du 3 août 1560 et doc. 64 du 21 janvier 1568 ; le premier cité par L. Lehr, *art. cit.*, p. 245, le second cité par C.M. Kortepeter, *Ottoman Imperial Policy and Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century*, dans « Journal of the American Oriental Society », 86, 2, 1966, p. 102.

Le rôle des marchands de bétail ne se résumait pas à l'acquisition de bestiaux : en 1572 ils avaient informé la Porte des concentrations de troupes polonaises aux frontières moldaves⁴⁵.

Après la défaite de la révolte de Ioan Vodă en 1574, le sultan avait écrit au roi de Pologne au sujet des biens qui avaient été dérobés aux boyards moldaves réfugiés dans son pays. Il lui demandait, entre autres choses, de restituer « le bétail, moutons et bovins qu'il (Ioan Vodă) a pris de force aux *gēleb* qui étaient venus de nos royaumes bien gardés pour les acheter... »⁴⁶. En même temps, Petru, le nouveau voïévode recevait l'ordre de rendre les bêtes marquées aux marchands qui les avaient perdues pendant la révolte⁴⁷.

En ce qui concerne les céréales, la Moldavie paraît surtout spécialisée dans la fourniture d'orge pour les écuries du sultan et pour l'armée. Un firman du 14 septembre 1560 exige du voïévode l'envoi d'une nouvelle quantité d'orge à la suite de la perte, lors du déchargement à Istanbul, de celle qui avait été expédiée antérieurement⁴⁸.

Certaines années, comme en 1565 ou en 1566, la quantité d'orge procurée par la Moldavie s'était élevée annuellement à 100.000 *kile* (2.565 tonnes, 600 kg). Ainsi, le 18 avril 1565 le voïévode était sommé de dépêcher le chargement sur bateaux et l'expédition de 50.000 *kile* d'orge pour les écuries impériales (*istabl-i'āmir*) d'Istanbul et d'autre 50.000 *kile* à Belgrade sur le Danube « comme l'année précédente »⁴⁹. En 1566, le voïévode devait envoyer 80.000 *kile* d'orge pour la capitale et l'équivalent en argent de 20.000 *kile*, soit 120.000 aspres, au *beğ* de Semendire (Smederevo) pour que celui-ci s'occupe de l'acquisition sur place⁵⁰.

A l'occasion de l'expédition contre Astrakhan en 1569, de nouvelles charges furent imposées. Déjà en mai 1568, on avait ordonné au voïévode moldave d'arrêter toute exportation de bovins en Pologne ou dans d'autres pays étrangers⁵¹. De même, il devait fournir 800 chevaux de trait, leur prix étant retenu sur le tribut⁵². En octobre et en décembre 1568 le voïévode avait ordre de

⁴⁵ MD, XVIII, *hüküm* 30, ordre au *beğ* d'Aqkerman du 27 *ramazān* 979 (2 février 1572).

⁴⁶ MD, XXVI, *hüküm* 232 du 3 *rebī'ül-āḥır* 982 (23 juillet 1574).

⁴⁷ MD, XXVI, *hüküm* 712 du 22 *ğemāzī'ī-āḥır* 982 (6 octobre 1574).

⁴⁸ *Catalogul*, II, p. 32, doc. 88, cité par M. Berza, *op. cit.*, p. 784.

⁴⁹ *Catalogul*, II, p. 37, doc. 106. Les 100.000 *kile* d'orge valaient d'après les prix de l'Empire ottoman 600.000 aspres soit 10.000 ducats. Un *kile* de céréales représentait à Istanbul 25,656 kg. Cf. W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden, 1955, p. 41-42.

⁵⁰ Cf. les ordres déjà cités du 19 mars et du 17 avril 1566, qui furent suivis de deux autres envoyés les 24 et 29 mai 1566 : *Catalogul*, II, p. 43-44, docs. 126 et 127, cités par M. Berza, *op. cit.*, p. 784.

⁵¹ *Catalogul*, II, p. 49, doc. 145 du 6 mai 1568, cité par M. Berza, *op. cit.*, p. 785.

⁵² Un premier ordre du 10 mai 1568 demandait au voïévode d'aider l'envoyé de Qāsim le *sanğaqbeğ* de Kefe à acheter des chevaux de trait au prix courant : *Catalogul*, II, p. 49, doc. 146. Un second ordre du 28 octobre 1568, réclamait l'envoi à Kefe, sous bonne escorte, de 800 chevaux de trait, attendus au plus tard pour le 21 mars 1569 : *Catalogul* II, p. 52, doc. 157, cité supra: note 11; la copie de cet ordre : MD, VII, *hüküm* 2230, même date, cité par A. Bennigsen, *L'expédition turque contre Astrakhan*, dans « Cahiers du monde russe et soviétique », V, 3, 1967, p. 438.

transporter du blé, sous bonne escorte, à Reni (Țamarova) en l'embarquant pour Kefe, lieu de concentration des troupes⁵³.

La graisse de mouton devient un produit très recherché. Conformément à un ordre du 27 mai 1571, le voïévode devait aider le marchand de graisse (*yağıcı*) Hasan qui avait été envoyé en Moldavie « pour acheter contre argent comptant et d'après le tarif courant une quantité de 2.000 *qantar* (112 tonnes 886 kg) de graisse de mouton »⁵⁴. Cette énorme quantité, exigée en raison de la pénurie de suif à Istanbul, était apparemment destinée aux besoins de la marine de guerre. Dans les années qui suivent la défaite de Lépante, alors que la reconstruction de la flotte se poursuivait à un rythme accéléré, la Porte avait fait appel à la Moldavie, ordonnant l'envoi de suif, de toile et d'huile de chanvre⁵⁵. Le 10 octobre 1574, on demandait à Petru Șchiopul d'entreprendre une enquête pour récupérer le suif ramassé par Ioan Vodă et volé pendant la révolte. Il devait dorénavant acheter au prix habituel et entreposer toute la graisse de mouton et le chanvre disponibles, en vue des nécessités de l'arsenal impérial. On lui interdit de permettre l'achat de ces produits par des marchands étrangers⁵⁶.

La Moldavie était aussi sollicitée à l'occasion des constructions militaires effectuées dans la région. Quand, au printemps 1560, a commencé la réparation de la forteresse de Özü (Ğankerman, Očakov), on avait ordonné au voïévode de fournir des matériaux de construction et d'approvisionner en nourriture et fourrage les ouvriers et les troupes de garde. Pendant l'hiver 1559, le *beğ* d'Aqkerman était prévenu que la Moldavie fournirait le bois nécessaire⁵⁷. Deux ordres se suivant de près (27 mars et 7 avril 1560), demandaient avec insistance au voïévode que l'on transporte en voiture les provisions, le fourrage et le bois de charpente (*kereste*) à la place indiquée; on lui promettait le paiement de ces produits⁵⁸. Et quand, à cause de la disette et des nomadisations des Tatars Nogays, les réfections sont reportées à l'année suivante, on prévient le voïévode que tout devra être prêt à ce moment-là⁵⁹.

En 1573, la Porte décidait à la suite d'une demande du khan de Crimée, d'entreprendre des constructions militaires dans la région de Ğankerman. Le voïévode de Moldavie était sollicité pour mettre à la disposition du *beğ* d'Aqkerman et du khan toutes les charpentes nécessaires ainsi que des ouvriers⁶⁰.

⁵³ *Catalogul*, II, p. 51-52, doc. 155, cité supra : note 11 ; la copie de cet ordre : MD, VII, *hüküm* 2227, même date et MD, VII, *hüküm* 24 du 10 *reğeb* 976 (29 décembre 1568) cités par A. Bennigsen, *art. cit.*

⁵⁴ MD, XIV, *hüküm* 137 du 2 *muḥarrem* 979. Un *qantar* était l'équivalent de 56,443 kg. Cf. W. Hinz, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁵ Cf. MD, XXI, *hüküm* 283 au voïévode de Moldavie du 16 *ramazân* 980 (21 janvier 1573) et MD XXIII, *hüküm* 478 au même, non daté, probablement fin 1573 – début 1574.

⁵⁶ MD, XXVI, *hüküm* 742 du 23 *ğemâzî'l-evvel* 982.

⁵⁷ MD, III, *hüküm* 522 du 23 *şâfer* 967 (26 novembre 1559).

⁵⁸ *Catalogul*, II, p. 26-28, docs. 71 et 74, cités par M. Berza, *op. cit.*, p. 786, la copie du premier : MD, III, *hüküm* 897, même date.

⁵⁹ Ordre du 12 mai 1560, déjà cité.

⁶⁰ MD, XXIII, *hüküm* 15, du *beğ* d'Aqkerman du 24 *ğemâzî'l-evvel* 981 (21 septembre 1573) et *hüküm* 16, au voïévode de Moldavie, sans date, probablement la même que le précédent.

À peine deux semaines s'étaient-elles écoulées depuis la défaite de Ioan Vodă, qu'on faisait appel à la Moldavie pour l'envoi « urgent » de bois et « d'autres aides » pour la construction d'un fort à Čapčaqlu⁶¹. En juillet 1574, le *beğ* de Silistre recevait l'ordre de surveiller les réparations effectuées à la citadelle de Ibra'il (Bra'il, Brăila); les matériaux nécessaires devaient être fournis par la Moldavie et la Valachie⁶².

Comme les provinces de l'Empire ottoman, la Moldavie avait l'obligation de nourrir les troupes, les ambassades et les marchandes passant sur son territoire, tout en assurant leur protection.

Le 14 novembre 1559, on avait prévenu le voïévode de l'arrivée de l'envoyé polonais, accompagné du *čavuš* Hasan. Il lui incombait de prendre toutes les dispositions nécessaires afin qu'ils passent la frontière « sains et saufs »⁶³. A chaque fois que des *čavuš* de la Porte se rendaient en Pologne, les voïévodes recevaient l'ordre de leur fournir des chevaux de relais et tout ce dont ils pouvaient avoir besoin⁶⁴. Ils avaient les mêmes devoirs envers les marchands de la Cour impériale. Il en fut ainsi en 1566 quand le voïévode dû assurer la sécurité de la caravane du marchand Mehmed, qui devait traverser son pays pour se rendre à Moscou⁶⁵. Et en 1568, lors du retour de Mehmed, un firman avait rappelé au voïévode que « comme d'habitude », il devait faciliter la route aux marchands impériaux et ne pas leur imposer de taxes⁶⁶.

En 1566, à l'occasion du passage des troupes tatares qui partaient rejoindre l'armée du sultan, la Moldavie avait dû les entretenir ; et la charge avait en fait été bien plus lourde car ceux-ci en avaient profité pour se livrer au pillage⁶⁷.

En plus du tribut et des autres redevances qu'elle versait à la Porte, la Moldavie devait également s'acquitter d'un tribut annuel envers les Tatares de

⁶¹ MD, XXVI, *hüküm* 148 du 10 *reb'ül-evvel* 982 (30 juin 1574). Le fort de Čapčaqlu, construit à la demande du khan de Crimée Devlet Giray, se trouvait à la confluence de la rivière homonyme avec le Bug. Sur la carte de Guillaume De Beauplan, *Description d'Ukraine qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne...*, Rouen, 1660, apparaît comme une localité en ruine sous le nom de Czapczakly.

⁶² MD, XXVI, *hüküm* 167, au voïévode de Valachie, du 17 *reb'ül-evvel* 982 (7 juillet 1574) et *hüküm* 168, au *beğ* de Silistre, même date.

⁶³ MD, V, *hüküm* 74 du 15 *muḥarrem* 973.

⁶⁴ Cf. *Catalogul*, II, p. 36, doc. 101 du 2 octobre 1564 ; p. 46, doc. 134 du 22 août 1567 et doc. 135 du 28 décembre 1567 ; p. 47, doc. 136 du 29 décembre 1567 ; p. 51, doc. 151 du 18 juillet 1568 ; MD, XXI, *hüküm* 429, non daté, janvier-février 1573 et MD, XXVI, *hüküm* 308 du *reb'ül-āḥir* - 31 juillet 1574.

⁶⁵ MD, V, *hüküm* 1314, fin *ramazān* 973 (fin avril 1566), cité par A. Bennigsen et C. Lemerrier Quelquejay, *Les marchands de la Cour ottomane et le commerce des fourrures moscovites dans la seconde moitié du XVIe siècle*, dans « Cahier du monde russe et soviétique », XI, 3, 1970, p. 381.

⁶⁶ MD, VII, *hüküm* 1629 du 5 *muḥarrem* 976 (30 juin 1568), cité par A. Bennigsen et C. Lemerrier Quelquejay, *art. cit.*, p. 383.

⁶⁷ Cf. MD, V, *hüküm* 1192, du voïévode de Moldavie du 20 *ša'bān* 973 (12 mars 1566) et *hüküm* 1205, lettre impériale au khan de Crimée, même date ; on l'informe que les voïévodes roumains sont prévenus pour l'approvisionnement des troupes tatares de passage.

Crimée. Cette charge, d'ailleurs très mal connue faute d'informations, concerne avant tout les relations moldavo-tatares qui existaient bien avant que les intérêts ottomans ne soient présents dans ces régions. Toutefois, dans la mesure où la Porte intervient – étant donné sa suzeraineté, plus ou moins marquée et plus ou moins acceptée, sur la Crimée et la Moldavie – pour régler les différents entre les deux pays, le tribut payé aux Tatars est aussi un aspect des rapports moldavo-ottomans. Quant à la nature de ce tribut, on pense qu'il s'agissait surtout de contributions en nature.

I. Belsius rapportait en 1562 à Maximilien de Habsbourg la décision prise par Despot Vodă de s'imposer aux Tatars. Il aurait ainsi délibérément renoncé au tribut « habituel », à l'exception de deux tonneaux de miel⁶⁸. Le 7 mai 1565, conformément à une promesse faite au khan Devlet Giray, un ordre exigeant le doublement du tribut « coutumier » était envoyé au voïévode⁶⁹. En revanche, un an plus tard – sans doute suite à la résistance moldave – le sultan revenait sur sa décision première et le tribut était maintenu au taux antérieur⁷⁰. Au vu d'un document de 1573, il apparaît que les Moldaves payaient régulièrement cette dette afin de s'assurer une certaine sécurité contre les razzias des Tatars⁷¹.

L'analyse de ces quelques documents concernant l'approvisionnement de l'Empire ottoman par la Moldavie entre 1538 et 1574, nous conduit à deux constatations évidentes.

Premièrement, on constate que les fournitures en divers produits ou services moldaves ne font encore que combler les manques ou les déficiences que l'Empire rencontre pour satisfaire les énormes besoins de son appareil militaire et administratif. Les années quand les demandes ottomanes affluent correspondent à des années de mauvaises récoltes (1559-1560-1561, 1565-1566, 1571-1572) ou d'efforts militaires importants (1565, 1566, 1568, 1570-1573)⁷².

⁶⁸ Rapport du 18 avril 1562, cité supra : note 18.

⁶⁹ MD, VI, *hüküm* 1101 du 6 *şevvâl* 972. La promesse du doublement du tribut fut probablement donnée par Alexandru Lăpuşneanu à Devlet Giray en 1564 quand celui-ci l'avait aidé à récupérer le trône. Les Tatars, encouragés paraît-il par le voïévode lui-même, ne perdirent pas l'occasion de razzier les villages moldaves. Alessandro Guagnini avance le chiffre de 21.000 Moldaves pris en esclavage. Cf. *Vita Despoti Principis Moldaviae*, dans *Călători străini*, II, p. 299.

⁷⁰ Cf. *Catalogul*, II, p. 42, doc. 121 ordre au voïévode, du 26 avril 1566.

⁷¹ MD, XXI, *hüküm* 330, lettre impériale au khan Devlet Giray, non datée, février-mars 1573.

⁷² L'approvisionnement d'Istanbul en céréales se faisait principalement dans les régions rouméliennes de la mer de Marmara et de la mer Noire, ensuite en Grèce et en Macédoine. Ce fut en 1551 que les derniers bateaux occidentaux eurent la permission d'embarquer des céréales à Varna. Les marchés de Grèce (avec le principal comptoir de Volo), d'Albanie, de Macédoine, des régions situées à l'ouest des détroits, de Syrie et d'Égypte (ce pays était spécialement réservé pour l'approvisionnement des villes saintes), leurs restaient ouverts. Mais l'exporte était strictement contrôlé par la Porte, suspendu quand les nécessités de l'État l'exigeaient (1555, 1560-1561, 1565-1567), et finalement arrêté à partir de 1570. Cf. Maurice Aymard, *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIème siècle*, Paris, 1966, p. 46-51, 132-140. On observe que les périodes pendant lesquelles on interdisait l'exportation de céréales aux Occidentaux, donc quand la Porte rencontrait des difficultés alimentaires, sont celles-là même quand la Moldavie est sollicitée.

Deuxièmement, si l'on ne peut pas parler de l'instauration d'un monopole et des prix imposés, il apparaît clairement que la Moldavie est de plus en plus entraînée dans le système économique et commercial de l'Empire ottoman. La suzeraineté ottomane détermine d'une part l'obligation de fournir (contre paiement, aux prix courants ou soustraction de la contre-valeur du tribut) une série de produits recherchés ponctuellement par la Porte (bétail, orge, graisse, bois de construction), et d'autre part, facilite l'infiltration des marchands ottomans dans le pays⁷³. Enfin, le contrôle des Ottomans sur le bassin de la mer Noire et sur les grandes routes commerciales qui mènent à la Pologne, à la mer Baltique ou à la Moscovie – l'occupation du Buğaq en est la dernière étape – pousse de plus en plus la Moldavie à trouver la plupart de ses débouchés dans le Sud danubien. Le pays profite du commerce de transit et les marchands moldaves bénéficient de facilités en tant que sujets d'un pays vassal. Enfin, comme nous le verrons en analysant la politique économique de la Porte, celle-ci se montre soucieuse d'assurer les conditions favorables au développement de la production et à la bonne marche des affaires moldaves.

3. La participation des troupes moldaves aux expéditions de l'Empire

En plus du versement du tribut, des cadeaux ou des prestations en nature, la vassalité de la Moldavie envers l'Empire ottoman se manifeste aussi par sa participation aux expéditions militaires contre les Impériaux, les Cosaques polonais ou Zaporogues et contre les Moscovites.

Grâce à sa position géographique, la Moldavie pouvait facilement intervenir en Transylvanie, pays que les Ottomans étaient décidés à garder sous leur coupe en s'opposant à tout essai d'infiltration ou de conquête de la part des Habsbourg⁷⁴.

La Porte faisait venir la plupart du bétail nécessaire des régions balkaniques. Pour la campagne de Transylvanie de 1566, le sultan avait ordonné aux seuls *qādī* de Samokov, Pirost, Radomir, Berkovica, Kratovo, Štrumica, Tilveš, Vranje, Štip et Skopje de lui fournir un nombre de 233.690 moutons. Cf. Kortepeter, *art. cit.*, p. 99. D'après des renseignements que l'on possède sur la fin du XVIème siècle, la Moldavie envoyait à cette époque à Istanbul 100.000 moutons par an. Cf. *Istoria României*, II, p. 831.

⁷³ Quelques indices de l'époque témoignent que le nombre des marchands venus de l'Empire ottoman en Moldavie était assez élevé. Un informateur de Ferdinand de Habsbourg rapportait le 11 avril 1552, que le voïevode Ștefan Rareș aurait ordonné la mort de 80 marchands ottomans qui arrivaient à Suceava. Leurs corps auraient été jetés dans la chaux et leurs biens pillés. Cf. *Călători străini*, II, p. 100. Il. Belsius remarquait avec contentement le fait que, Despot Vodă traitait avec dédain les marchands ottomans, même les plus importants. Cf. lettre du 4 mai 1562, adressée à Maximilien II, *Ibidem*, p. 157.

⁷⁴ Après la défaite du roi Louis II Jagellon à Mohács en 1526, le trône de la Hongrie fut disputé par Jean Zápolyai voïevode de Transylvanie, et par Ferdinand de Habsbourg. Le traité signé avec la Porte en 1528, apporta à Zápolyai l'aide ottomane. Süleymân 1er l'installa sur le trône de Buda un an plus tard. Si, d'une façon générale, Zápolyai garda la Hongrie orientale et la Transylvanie, le reste du royaume étant occupé par Ferdinand, les luttes entre les partisans des deux prétendants se poursuivirent presque sans répit. Elles cessèrent au début de 1538 avec le traité de Oradea, par lequel Zápolyai devenait l'allié des Habsbourg. On lui laissait le royaume à

Le 10 juillet 1540 l'évêque de Montpellier écrivait de Venise à François Ier que le voïévode de Moldavie s'apprêtait à entrer en Transylvanie sur ordre du sultan⁷⁵. En février 1541 il renseignait le connétable de Montmorency sur les concentrations de troupes, parmi lesquelles celles des voïévodes valaque et moldave, destinées à repousser les Impériaux sur le front de Buda⁷⁶. En mai 1541 Jeronimus Laski avait eu connaissance de l'ordre envoyé aux deux pays roumains de prendre part à la campagne de Transylvanie⁷⁷. Le 21 mai, il rapportait que le voïévode moldave, accompagné d'unités ottomanes, se préparait à entrer en Transylvanie⁷⁸. Le 12 juillet, l'évêque de Montpellier annonçait, avec beaucoup d'exagération, que pour l'expédition du sultan contre les Habsbourg : « le Bogdan (la Moldavie) luy doit bailler LX^m chevaux et les Tartares C^m »⁷⁹. En effet, Petru Rareș avait reçu l'ordre d'attaquer le voïévode de Transylvanie, Etienne Mailat, qui était passé dans le camp de Ferdinand de Habsbourg. Il fut aidé par le voïévode de Valachie, Radu Paisie et par un corps ottoman sous le commandement de Küçük-Bālî beg. S'étant mis en mouvement le 8 juin, Petru Rareș avança sans difficulté, vainquit et captura Mailat le 20 juillet. Il l'envoya à la Porte et se retira sans perte, après avoir fait « grand butin »⁸⁰.

vie, mais après sa mort, il devait revenir à Ferdinand ou à ses héritiers. Comme ce traité provoqua le mécontentement du sultan, Jean Zápolyai, fort impressionné par la campagne ottomane de 1538 en Moldavie et craignant le même sort, se hâta d'envoyer une importante somme d'argent à la Porte.

Quand, en 1540, Jean Zápolyai mourut, les Habsbourg voulurent mettre en pratique le traité d'Oradea, mais Isabelle, la femme du roi défunt, s'y opposa. Devant l'attaque de Ferdinand de Habsbourg, Süleymân 1er accourut, débloqua Buda assiégée par les Impériaux et l'occupa pour son compte. Ainsi, en août 1541, le centre de la Hongrie était transformé en province de l'Empire ottoman – le *beğlerbeğilik* de Budun (Buda). La Hongrie orientale, le Partium et la Transylvanie devenaient un pays vassal, placé sous la suzeraineté de la Porte. Le trône fut donné à Jean Sigismond, fils mineur de Jean Zápolyai, sous la régence de sa mère, la reine Isabelle. Mais les Habsbourg n'avaient pas renoncé, et dans les années qui suivirent, les Ottomans durent intervenir à maintes reprises pour les repousser. A ces différentes occasions, les troupes moldaves et valaques les ont souvent accompagnés.

La participation des voïévodes moldaves s'explique aussi par leur propre intérêt. Depuis Etienne le Grand ils possédaient en Transylvanie, comme fiefs, les châteaux et les domaines de Küküllövár (Cetatea de Baltă) et de Csicsó (Ciceu) (60 villages). Petru Rareș avait obtenu en 1529-1530, en récompense de l'aide militaire accordée à Jean Zápolyai, Bálványosvár (Ungurașul) (34 villages), Beszterce (Bistrița) et Radna (Valea Rodnei) (24 villages, mines d'or et d'argent). Ungurașul fut occupé en 1536 par Zápolyai en réponse à l'alliance de Petru Rareș avec les Habsbourg. Les autres possessions moldaves en Transylvanie furent pour la plupart perdues après la campagne de Süleymân 1er en 1538. Cf. *Istoria României*, II, p. 630-640, 799-800; *Brève histoire de la Transylvanie*, sous la rédaction de C. Daicoviciu et M. Constantinescu, Bucarest, 1965, p. 112-114.

⁷⁵ Hurmuzaki, Supplément I, 1, p. 2, doc. III.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 2, doc. II du 2 février 1541.

⁷⁷ *Ibidem*, II, 1, p. 220, doc. CLXXXIII du 14 mai 1541.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 221, doc. CLXXXIV.

⁷⁹ *Ibidem*, Supplément I, 1, p. 4, doc. VII.

⁸⁰ G. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei* (« Chronique de Moldavie »), publié par P.P. Panaitescu, Bucarest, 1955, p. 153-154. Pour des détails sur l'expédition moldave de 1541 en Transylvanie voir : Eftimie, *Cronica* (« Chronique »), in *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI, publicat de Ion Bogdan* (« Les chroniques slavo-roumaines de XVe-XVIe siècles, publiées par

L'année suivante, en 1542, Petru Rareș, qui venait d'établir une entente avec Joachim de Brandebourg, commandant de l'armée envoyée par les Habsbourg contre les Ottomans, se vit forcer, devant l'échec de son allié, de se conformer aux ordres de la Porte et d'intervenir de nouveau en Transylvanie. A sa demande, les Sicules avaient réparé la route qui traverse le pas d'Oituz. En novembre, le voïévode se trouvait en Transylvanie où il avançait sans rencontrer aucune résistance. Les chroniques moldaves font état de l'important butin qu'il avait rapporté⁸¹.

Au printemps 1543 la Porte demandait à la Diète de Transylvanie de fournir des troupes pour la campagne qui se préparait contre les Impériaux et lui annonçait, en même temps, le passage prochain des corps moldaves et valaques. Les voïévodes attendaient l'ordre de départ⁸². En mai on savait, à Venise, que les Moldaves devaient mettre à la disposition du sultan 25.000 cavaliers et les Valaques 15.000⁸³. Entré en Transylvanie, Petru Rareș rencontra l'opposition des partisans de Ferdinand⁸⁴.

Le voïévode n'oubliait pas ses intérêts ; comme suite aux incursions qui se succédèrent de 1544 à 1546 il obtint temporairement les possessions qu'il avait eues en Transylvanie lors de son premier règne⁸⁵.

En 1550, George Martinuzzi, gouverneur de Transylvanie, négocia avec Ferdinand l'abandon du pays en échange d'avantages personnels et d'un dédommagement de 100.000 florins offert à Jean Sigismond. Isabelle fit appel au sultan. Le 24 avril, d'Aramon, l'ambassadeur de France à Istanbul, informait Henri II de l'intention de Süleymân 1er d'attaquer Ferdinand de Habsbourg, les troupes valaques et moldaves devant faire partie de l'expédition⁸⁶. Le 24 septembre, le sultan annonçait à Isabelle que l'ordre d'intervention en sa faveur avait été envoyé au pacha de Budun (Buda), aux *sanğaqbeğ* de Semendire (Smederevo) et de Segedin (Szeged) et aux voïévodes roumains⁸⁷. En octobre, Iliăș Rareș (1546-1551) entra en Transylvanie par le pas d'Oituz accompagné

Ion Bogdan »), édition revue et complétée par P.P. Panaitescu, Bucarest, 1959, p. 117 ; *Hurmuzaki*, II, 1, p. 221-224, docs. CLXXXV-CXC ; II, 4, p. 282, docs. CL-CLI ; XV, 1, p. 402, 404-405, docs. DCCLIX, DCCLXI-DCCLXIII ; A. Veress, *op. cit.*, I, p. 24-25, docs. 24-25 ; *Istoria României*, II, p. 639-640.

⁸¹ Eftimie, *op. cit.* ; G. Ureche, *op. cit.*, p. 154 ; *Hurmuzaki*, II, 1, p. 226-240, docs. CXCIV-CCIX ; II, 4, p. 286, 294, 296, 306-309, 320, 323-327, 329-333, 335-336, docs. CLVI, CLXI, CLXIII, CLXXI-CLXXXII, CLXXXIV, CLXXXVI-CLXXXVIII, CXC-CXCI ; XV, 1, p. 416-417, 419, 420, docs. DCCLXXIII-DCCLXXIV, DCCLXXVII, DCCLXXX ; Veress, *op. cit.*, I, p. 27-31, docs. 28-30 ; *Călători străini*, I, p. 392 ; *Istoria României*, II, p. 933-934.

⁸² *Hurmuzaki*, II, 4, p. 340, 348, docs. CICVIII et CCIII.

⁸³ *Ibidem*, XI, p. 39, doc. LII du 19 mai 1543.

⁸⁴ *Ibidem*, II, 4, p. 349, doc. CCIV.

⁸⁵ *Ibidem*, XV, 1, p. 439, doc. DCCCXXI du 14 juin 1544 ; XV, 1, p. 443, 451, docs. DCCCXXVII du 3 août 1545 et DCCCLI du 2 juin 1546 ; Veress, *op. cit.*, I, p. 35-36, doc. 36 ; *Istoria României*, II, p. 934.

⁸⁶ *Hurmuzaki*, Supplément I, 1, p. 4-5, doc. IX.

⁸⁷ *Ibidem*, XV, 1, p. 478-479, doc. DCCCLXXXVIII.

d'unités turques et tatares, mais devant la résistance des troupes de Martinuzzi, qui avaient déjà obligé le voïévode de Valachie à battre en retraite, il rebroussait chemin⁸⁸. L'armée moldave rentrait chargée de butin et de captifs⁸⁹.

Sur ces entrefaites, le général Castaldo avait occupé la Transylvanie et contraint Isabelle et Jean Sigismond à renoncer au trône et à chercher refuge en Pologne. De 1551 à 1556, le pays est resté entre les mains des Habsbourg. Ferdinand essaya, par divers moyens –il tenta par exemple de gagner le soutien d'Alexandru Lăpușneanu – d'obtenir, contre tribut, la reconnaissance de la Porte. Mais toutes ses démarches furent repoussées⁹⁰.

D'une année à l'autre, les troupes moldaves étaient prêtes à prendre part aux opérations de Transylvanie sur l'ordre du sultan. En 1551 la route d'Oituz était réparée pour permettre le passage des canons et des chariots⁹¹. Martinuzzi attendait leur arrivée à tout instant⁹². Pour les en empêcher il demanda à Ferdinand de convaincre les Polonais d'attaquer la Moldavie, ou, au moins, puisque – étant donné le traité de paix en vigueur avec la Porte – Sigismond II Auguste refusait, de leur créer des difficultés⁹³. Enfin le *beglerbeg* de Roumélie annonçait le 13 octobre 1551 au gouverneur de Transylvanie que puisqu'il avait bien envoyé le tribut qu'il devait à la Porte, il avait interdit aux voïévodes de Moldavie et de Valachie de l'attaquer⁹⁴.

En mars 1552 Ferdinand avait écrit à son frère Charles Quint pour lui décrire la situation de la Transylvanie. Il lui faisait savoir, en exagérant volontairement, que, à eux seuls, les deux voïévodes roumains avec « quelques Tatares » pouvaient aligner 100.000 cavaliers⁹⁵. Plus près de la réalité, un voyageur vénitien à Istanbul notait la même année, que les Ottomans pouvaient compter sur un contingent de 40.000 Tatares et sur un autre de 25 à 30.000 Moldaves ou Valaques⁹⁶.

⁸⁸ *Ibidem*, II, 4, p. 492-494, 496-498, 500-505, 608-611, docs. CCCIV-CCCV, CCCVII, CCCIX-CCCXI, CCCLXXXIII ; Supplément I, 1, p. 5-6, 6-7, docs. X et XII ; Veress, *op. cit.*, I, p. 44-46, 48-49, docs. 43, 44, 49 ; *Istoria României*, II, p. 935.

⁸⁹ *Hurmuzaki*, II, 4, p. 510-511, 660-668, 675-676, docs. CCCXVI, CCCXXIV, CCCXXVIII.

⁹⁰ *Istoria României*, II, p. 935-937 ; *Călători străini*, II, p. 105-106. Sur les tentatives des Impériaux pour gagner Alexandru Lăpușneanu à leur cause : *Hurmuzaki*, II, 4, p. 596-598, doc. CCCLXXV ; XV, 1, p. 485, doc. DCCCCII.

⁹¹ *Ibidem*, II, 4, p. 622, doc. CCCICII.

⁹² *Ibidem*, p. 564-567, 571, 589-590, 604-605, 615, 627-628, docs. CCCLIII-CCCLIV, CCCLVII, CCCLXX, CCCLXXX, CCCLXXXVI, CCCICVIII ; Supplément I, 1, p. 7, doc. XIII ; XI, p. 41-42, 44, docs. LVI et LX ; Veress, *op. cit.*, I, p. 46, 47, 49-52, docs. 45, 47, 50-52.

⁹³ *Hurmuzaki*, II, 4, p. 572, 576-577, 587-589, 595-596, docs. CCCLVIII, CCCLXI, CCCLXIX, CCCLXXIV.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 632-633, doc. CCCCIV. Le voïévode de Moldavie Ștefan Rareș était d'ailleurs peu disposé à se conformer aux ordres du sultan. Quand les Impériaux ont occupé la Transylvanie, il leur a fait savoir que, en échange des fiefs de Csicso (Ciceu) et de Küküllővár (Cetatea de Baltă), il était disposé à combattre les Ottomans à leur côté. Mais ses propositions ne furent pas acceptées. Cf. *Istoria României*, II, p. 901.

⁹⁵ *Hurmuzaki*, Supplément I, 1, p. 8, doc. XIV.

⁹⁶ *Ibidem*, XI, p. 45, doc. LXI.

A la fin mai 1552, un firman était envoyé au voïévode de Moldavie lui ordonnant d'entrer en Transylvanie. Le sultan aurait promis en échange, d'exempter le pays de la moitié du *harāğ*⁹⁷. Le 8 juin, les bourgeois de Segesvár (Schässburg, Sighișoara) renseignaient ceux de Szeben (Hermannstadt, Sibiu) sur les concentrations moldaves, turques et tatares à Târgul Trotuș, près d'Oituz⁹⁸. L'attaque se produisit le mois suivant⁹⁹. Un témoin, le noble Ferenc Kendy, prétend que Ștefan Rareș avait sous ses ordres de 35 à 40.000 Moldaves et 700 Tatares¹⁰⁰. En août, le général Castaldo considérait que la situation était désespérée¹⁰¹. Il écrivait le 2 octobre à Ferdinand que les Transylvains en difficulté se voyaient obligés de s'acquitter du tribut aux Ottomans¹⁰².

En juin 1553 les autorités de la ville de Beszterce (Bistrița) étaient sommées par Alexandru Lăpușeanu de passer dans le camp de Jean Sigismond¹⁰³. Le sultan écrivit, au début du mois d'août, au roi de Pologne, que le voïévode de Moldavie avait reçu l'ordre d'aider Jean Sigismond et sa mère Isabelle au cas où ils passeraient par son pays lors de leur retour en Transylvanie¹⁰⁴. Le 18 août, Alexandru Lăpușeanu annonçait lui-même à la reine Isabelle qu'il était prêt à intervenir quand elle le désirerait¹⁰⁵. Odet de Selve rapporte en novembre 1553 au roi Henri II des rumeurs qui circulaient à Venise et selon lesquelles une armée de 60.000 hommes avait été mobilisée en Moldavie en vue d'une expédition en Transylvanie¹⁰⁶.

Au printemps 1554 (le 6 mars et le 7 avril) le sultan avait envoyé deux lettres impériales (*nāme-i hümāyūn*) au roi de Pologne et à Jean Sigismond pour leur assurer que les voïévodes de Moldavie et de Valachie, des troupes turques, les Tatares et les *aqınğı*, devaient participer à la reconquête de la Transylvanie¹⁰⁷. Alexandru Lăpușeanu écrivit le 1er juin aux nobles transylvains pour leur conseiller de se rallier à la cause de Jean Sigismond¹⁰⁸. A la fin avril, Ferdinand de Habsbourg était prévenu des plans de la Porte par ses envoyés à Istanbul¹⁰⁹. Prenant note, il leur demanda à plusieurs reprises d'obtenir – pendant la durée

⁹⁷ Veress, *op. cit.*, I, p. 85-86, doc. 98, cité dans *Istoria României*, II, p. 901.

⁹⁸ Hurmuzaki, XV, 1, p. 488, doc. DCCCCVI.

⁹⁹ *Ibidem*, II, 1, p. 278-285, 313, docs. CCLIV-CCLIX, CCLXXXVIII ; II, 5, p. 25-27, doc. XIII.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 25, doc. XII.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 30, doc. XVII du 28 août 1552.

¹⁰² *Ibidem*, p. 36-38, doc. XXI.

¹⁰³ *Ibidem*, XV, 1, p. 495, doc. DCCCCXVII du 15 juin 1553.

¹⁰⁴ *Catalogul*, II, p. 15, doc. 37 du 1-10 août 1553. Durant l'hiver 1552-1553, Alexandru Lăpușeanu avait lui aussi tenté, comme Ștefan Rareș, un rapprochement avec les Habsbourg. Il leur avait demandé, mais sans résultat, la rétrocession des possessions de Csicso (Ciceu) et de Küküllővár (Cetatea de Baltă). Cf. *Istoria României*, II, p. 905.

¹⁰⁵ Hurmuzaki, II, 1, p. 319, doc. CCXCV.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Supplement I, 1, p. 9, doc. XVI du 2 novembre 1553.

¹⁰⁷ *Catalogul*, II, p. 15, 16, docs. 38 et 40 du 7 avril 1554, la traduction latine de ce dernier document : Hurmuzaki, II, 1, p. 324-325, doc. CCXCIX.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 327-328, docs. CCCII-CCCI.

¹⁰⁹ *Ibidem*, II, 5, p. 190-194, doc. LXXXIII.

des tractations – l’annulation des ordres d’intervention adressés aux voïévodes roumains¹¹⁰. En Transylvanie, on attendit l’entrée des troupes moldaves et valaques pendant tout l’été¹¹¹. Mais pour permettre la poursuite des négociations, le sultan avait retardé l’attaque¹¹². Le 23 novembre, Ferdinand demandait encore à son nouvel envoyé à la Porte, Augerius Busbeck, d’insister auprès du *beglerbeğ* de Budun, d’abord, et du sultan ensuite, afin que les voïévodes de Moldavie et de Valachie s’abstiennent de toute action offensive¹¹³. Un rapport, qui lui a été envoyé un jour plus tard, le 24 novembre, et d’après lequel les troupes moldaves et valaques étaient toujours sur pied de guerre, nous prouve que ses craintes étaient fondées¹¹⁴. Et elles le resteront tout au long de l’année suivante (1555)¹¹⁵.

De Martines, en mission à Istanbul, écrivait le 2 juin 1555 au roi Henri II, que le sultan avait décidé de prendre la tête des opérations en Transylvanie et que le voïévode de Moldavie devait l’accompagner. Ce dernier aurait eu « au moins » 80.000 cavaliers, chiffre manifestement exagéré¹¹⁶.

Dans une lettre impériale, envoyée en février 1556 à Jean Sigismond, Süleymân 1er explique qu’il n’avait pu lui fournir l’aide dont il avait besoin à cause de la guerre contre la Perse. Au même moment, les *beglerbeğ* de Budun et de Temešvar (Demešvar, Temesvár, Timișoara), les *sanğaqqeğ* de la région, ainsi que les voïévodes de Moldavie et de Valachie reçurent l’ordre de se mettre en marche¹¹⁷. Pendant cette campagne de l’été 1556, les troupes moldaves et valaques ont tenu la première place¹¹⁸. Le 30 juillet, Alexandru Lăpușneanu avait convoqué la Diète transylvaine pour qu’elle réélise Jean Sigismond¹¹⁹. La même jour, il avait écrit aux bourgeois de Szeben (Hermannstadt, Sibiu) qu’il était décidé à faire respecter la volonté du sultan¹²⁰. La pression moldavo-valaque eût finalement raison des nobles transylvains ; la régente Isabelle et son fils furent rétablis dans leurs droits par la Diète de Szászsebes (Mühlbach, Sebeș)¹²¹. Cette

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 210-216, 220-222, docs. XCII-XCIII, XCV des 20 et 25 mai et 21 juin 1554.

¹¹¹ *Ibidem*, II, 1, p. 326, doc. CCC ; II, 5, p. 226-232, doc. XCVIII ; XI, p. 46-51, docs. LXVIII-LXXI ; XV, 1, p. 505-507, docs. DCCCCXXXIV-DCCCCXXXVI ; Supplément I, 1, p. 10, doc. XVIII ; *Călători străini*, II, p. 114-115.

¹¹² *Hurmuzaki*, II, 1, p. 329, 330-332, 334-336, 339, docs. CCCIV, CCCVI-CCCVII, CCCX-CCCXII, CCCXVII.

¹¹³ *Ibidem*, II, 5, p. 249-267, doc. CVIII.

¹¹⁴ *Ibidem*, XI, p. 52, doc. LXXIII.

¹¹⁵ *Ibidem*, II, 1, p. 341-345, docs. CCCXXI-CCCXXIII ; II, 5, p. 274-275, doc. CXIV ; XI, p. 53 et 56, docs. LXXVI et LXXX.

¹¹⁶ *Ibidem*, Supplément I, 1, p. 10-11, doc. XIX.

¹¹⁷ *Catalogul*, II, p. 18-19, doc. 48 du 3-12 février 1556.

¹¹⁸ *Hurmuzaki*, II, 5, p. 343-348, 367-368, 382-383, docs. CXXXVII, CXLIV, CLIII ; Azarie, *Cronica* (« Chronique »), dans *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicat de Ion Bogdan* (« Les chroniques slavo-roumaines des XVe-XVIe siècles, publiées par Ion Bogdan »), édition revue et complétée par P.P. Panaitescu, Bucarest, 1959, p. 141.

¹¹⁹ *Hurmuzaki*, II, 5, p. 378, doc. CXLIX.

¹²⁰ *Ibidem*, XV, 1, p. 522, doc. DCCCCLVII.

¹²¹ G. Ureche, *op. cit.*, p. 160-161 ; *Istoria României*, II, p. 905, 937.

fois aussi, les pillages avaient accompagnés l'action militaire. La Diète demanda à Petro Petrovics, fidèle d'Isabelle nommé lieutenant général de Transylvanie, de ne garder que deux détachements de 500 hommes chacun, moldaves et valaques, et de retirer les autres qui avaient provoqué de grands dommages¹²².

Au cours du printemps 1557, le voïévode moldave s'était tenu prêt, ainsi que le voïévode valaque et les *sanğaqbeğ* des frontières, à intervenir au moindre appel de Petro Petrovics ou d'Isabelle¹²³. Le 10 juillet, le sultan avait demandé à ces derniers la cession de la région de Varád (Nagyvarád, Oradea). En Transylvanie, on craignait une nouvelle incursion moldavo-valaque¹²⁴. A Kolozsvár (Cluj), la Diète décidait le 21 novembre 1557, que les troupes moldaves ou valaques, de passage dans le pays, ne devaient plus être logées sur les domaines nobiliers¹²⁵.

Alexandru Lăpușneanu poursuivait toutefois son dessein de réoccuper les anciens fiefs moldaves de Csicso (Ciceu) et de Küküllövár (Cetatea de Baltă). Même un ordre express du sultan n'avait pas donné de résultat. Afin d'obtenir gain de cause, le voïévode entreprit, cette fois-ci pour son propre compte, une expédition en juin 1558¹²⁶.

Les informations qui lui parvinrent sur les préparatifs des Impériaux au Nord de la Transylvanie, déterminèrent Süleymân 1er à ordonner, en août 1559, au voïévode de Moldavie de se préparer à secourir Jean Sigismond¹²⁷. Mais celui-ci préféra se passer de l'aide moldave, prétextant que les troupes de Ferdinand 1er ne présentaient pas un péril évident¹²⁸. Néanmoins, le sultan insista et en décembre il demanda au voïévode que lui-même, ou au moins un corps moldave, se rende en Transylvanie¹²⁹. Alexandru Lăpușneanu s'exécuta promptement. Le 10 janvier 1560, un firman lui était adressé afin qu'il dédommage de 1.000 *altun* le représentant de Jean Sigismond à la Porte, Mihail Gyulay, qui s'était plaint des troupes moldaves cantonnées chez lui qui avaient saccagé son domaine¹³⁰. En Moldavie, le voïévode attendait, à la tête du reste de son armée, afin d'intervenir si nécessaire¹³¹.

¹²² Hurmuzaki, II, 5, p. 369-373, doc. CXLVI ; voir aussi *ibidem*, p. 383-385, doc. CLIV ; G. Ureche, *op. cit.*

¹²³ Hurmuzaki, II, 5, p. 407-409, doc. CLXVIII ; Supplément I, 1, p. 11, doc. XX.

¹²⁴ *Ibidem*, II, 5, p. 415-416, doc. CLXXVI du 10 juillet 1557.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 443-444, doc. CLXXXII.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 447, doc. CLXXXVI ; XV, 1, p. 536, doc. DCCCCLXXXVI ; *Istoria României*, II, p. 905-906.

¹²⁷ *Catalogul*, II, p. 21, doc. 55 du 2 août 1559.

¹²⁸ *Ibidem*, doc. 56 du 3 septembre 1559.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 23-24, docs. 62 et 63 du 8 décembre 1559 et du 25 décembre 1559 ; Hurmuzaki, XV, 1, p. 551, doc. MXIV.

¹³⁰ *Catalogul*, II, p. 24-25, doc. 65 ; le même ordre fut répété le 25 août 1560 ; *ibidem*, p. 31-32, doc. 87.

¹³¹ *Ibidem*, p. 25 et 27, docs. 66 et 72 du 12 janvier 1560 et du 3 avril 1560 ; la copie du second document : MD III, *hüküm* 894 même date.

Mais, pendant un certain temps, son rôle se limita à transmettre à Istanbul les renseignements qu'il recevait sur la situation en Transylvanie¹³².

L'un des espions du voïévode, envoyé à Venise sous un déguisement de marchand, avait surpris à Vienne pendant l'été 1560, les discussions entre les Habsbourg et les envoyés du prince transylvain¹³³. Ce fut Alexandru Lăpușneanu qui annonça le premier à la Porte la défection du commandant de l'armée transylvaine, Melchior Balassa, passé aux côtés de Ferdinand Ier en 1562¹³⁴.

Dans le traité de paix de 8 ans signé en 1562 entre Ferdinand Ier et Süleymân Ier, par lequel le premier renonçait à la Transylvanie, il était stipulé – entre autres – que les voïévodes de Valachie et de Moldavie devaient cesser leurs attaques contre les sujets des Habsbourg¹³⁵. Mais en 1564 la couronne du Saint Empire romain germanique passait à Maximilien II qui n'entendait plus respecter le traité avec la Porte.

En 1565, les succès des Impériaux – quand Jean Sigismond fut obligé de reconnaître, par la paix de Szatmár (Satu Mare), la suzeraineté de Maximilien II ainsi que des pertes territoriales dans le Nord du pays – aboutirent à la dernière campagne de Süleymân Ier en Transylvanie, en 1566. Des préparatifs eurent lieu courant 1565. En mai et en juillet, M. de Petremol, l'agent français à Istanbul, rapportait que les voïévodes roumains avaient reçu l'ordre d'intervenir en Transylvanie¹³⁶. En août, un firman envoyé au voïévode de Moldavie insistait sur la nécessité d'exécuter un ordre antérieur : l'envoi de 5.000 soldats sous le commandement du *sanğaqbeğ* de Silistre, au *beğlerbeğ* de Temeșvar. Au cas où le *sanğaqbeğ* serait déjà parti, le corps moldave devait se rendre directement en Transylvanie¹³⁷.

Dès le mois de février 1566, Jean Sigismond avait demandé à la Porte l'aide des voïévodes roumains¹³⁸. La menace d'une attaque des Impériaux en Moldavie avait immobilisé le voïévode avec le gros de ses troupes¹³⁹. Le 19 mars, un ordre du sultan exigeait d'Alexandru Lăpușneanu 1.000 cavaliers et 2.000 fantassins pour l'armée impériale¹⁴⁰. Le même jour un firman était expédié au voïévode de Valachie pour lui annoncer le passage des 3.000 Moldaves. Il lui revenait de subvenir à leurs besoins¹⁴¹. Le 24 mars, on ordonnait au voïévode moldave de tenir prêt un corps formé des meilleurs de ses soldats, dirigés par un chef

¹³² *Catalogul*, II, p. 29, 30-31, docs. 79 et 83 du 21 mai 1560 et du 23 juin 1560).

¹³³ *Ibidem*, p. 31, doc. 85 du 15 août 1560.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 33, doc. 91 du 4-13 juillet 1562.

¹³⁵ *Hurmuzaki*, II, 5, p. 507-513, doc. CCXXXI.

¹³⁶ *Ibidem*, Supplément I, 1, p. 22, docs. XLI et XLIII.

¹³⁷ *Catalogul*, II, p. 39, doc. 109 du 7-18 août 1565.

¹³⁸ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 551, doc. DXVIII du 12 février 1566.

¹³⁹ *Catalogul*, II, p. 40, 41, 42, docs. 112, 115 et 122 du 16 novembre 1565, 19 mars 1565 et du 9 mai 1566. Les 200 janissaires qui se trouvaient en Moldavie pour la garde du voïévode furent laissés sur place. Cf. *Ibidem*, p. 43, 44, docs. 123, 124 et 126 ; les deux premiers du 10 mai 1566, le troisième du 24 mai 1566.

¹⁴⁰ *Ibidem*, doc. 115, déjà cité.

¹⁴¹ *Ibidem*, I, p. 35, doc. 40 du 19 mars 1566.

(*başbog*) expérimenté, afin de répondre rapidement à l'appel du *beğlerbeğ* de Temeşvar, qui avait commencé les opérations¹⁴². A la fin du mois de mai, comme les 1.000 cavaliers et les 2.000 fantassins n'étaient toujours pas arrivés à destination, le sultan réitère sa demande au voïévode¹⁴³. En fin de compte des troupes moldaves rejoignirent l'armée ottomane de Transylvanie et participèrent au siège de la forteresse de Gyula¹⁴⁴.

L'expédition de 1566 de Süleymân 1er mit fin, pour une période assez longue, aux conflits entre les Ottomans et les Habsbourg. La paix fut signée en mars 1568 après de laborieuses tractations. L'une des clauses spécifiait que les voïévodes de Moldavie et de Valachie, ainsi que les commandants ottomans et les chefs tatars, s'abstiendraient dorénavant d'attaquer les possessions des Habsbourg¹⁴⁵.

Les guerres contre les Impériaux ne furent pas les seules occasions où l'Empire ottoman ait demandé la participation moldave.

En novembre 1552, le voïévode de Valachie, Mircea Ciobanul, avait été obligé de s'enfuir devant le prétendant Radu Ilie. Il fut rétabli sur le trône en février 1553 par des troupes turques et moldaves¹⁴⁶.

A la mort de Mircea Ciobanul, en septembre 1559, son fils mineur, Petru, fut attaqué par les boyards qui s'étaient auparavant réfugiés en Transylvanie où ils reçurent l'aide de Jean Sigismond. Le voïévode de Moldavie, qui avait rapporté ces faits à la Porte le premier, reçut plusieurs ordres en octobre et novembre afin de se préparer à secourir, si cela s'avérait nécessaire, le voïévode valaque¹⁴⁷.

Au début de juillet 1559, le prince Dimitrij Vişneveckij, appuyé par des troupes moscovites, attaqua la forteresse d'Azaq (Azov). La Porte, informée depuis le mois de juin des préparatifs de Vişneveckij, avait demandé l'intervention d'Alexandru Lăpuşneanu ; mais celui-ci avait prétexté, tel qu'il résulte d'un rapport du baile Martin di Cavalli : « che li fiumi sono cosi grossi al presente, che non potra passar, ne andarvi a tempo »¹⁴⁸. Le 13 juillet 1559, le

¹⁴² *Ibidem*, II, p. 41, doc. 116.

¹⁴³ *Ibidem*, doc. 126, déjà cité.

¹⁴⁴ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 551, 555, 557, docs. DXVII, DXXII, DXXVI ; XI, p. 75-76, doc. CXIV-CXV ; VIII, p. 105, doc. CXLII ; Mustafa 'Alî, *Heft medjils* (« Les sept conseils »), Ibrahim Peçevi, *Tarihi-i Peçevi*, Mehmed bin Mehmed, *Nuhbet üt-tevarih ve'l-ahbar* (« Chronique choisie et informative »), in M. Guboglu et M. Mehmed, *Cronici turceşti privind ţările române* – extrase (« Chroniques turques concernant les pays roumains – Extraits »), Bucarest, 1966, I, p. 356, 490, 415 ; *Istoria României*, II, p. 938.

¹⁴⁵ *Hurmuzaki*, II, 5, p. 615-618, 633-636, docs. CCCXI, CCCXXLVIII, p. 127-128, doc. CLXXXII.

¹⁴⁶ Cf. *Istoria României*, II, p. 910.

¹⁴⁷ *Catalogul*, II, p. 22, 23, docs. 57, 60-61 du 2 octobre 1559, du 8 novembre 1559 et du 11 novembre 1559. Sur les événements valaques de 1559 voir aussi *Istoria României*, II, p. 911.

¹⁴⁸ Cf. *Hurmuzaki*, VIII, p. 85, doc. CXIII du 13 juillet 1559. Sur l'expédition de Vişneveckij en 1559 : C. Lemerçier-Quelquejay, *Un condottiere lithuanien du XVIe siècle, le prince Dimitrij Vişneveckij et l'origine de la Seč Zaporogue d'après les archives ottomanes*, dans « Cahiers du monde russe et soviétique », 1969, X, 2, p. 269-273.

sultan envoyait au voïévode moldave un firman exigeant qu'il prépare des barques pour pouvoir arriver à la forteresse de Ġankerman en renfort¹⁴⁹.

Au printemps 1560, la Porte s'attendait à une nouvelle attaque de Višneveckij. On écrivit, le 9 mars, au voïévode moldave pour lui demander de dépêcher des troupes au secours du *beğ* de Silistre qui se trouvait, avec les unités de son *sanğaq*, dans la région d'Aqkerman¹⁵⁰. Alexandru Lăpușneanu transmettait peu après à Istanbul des renseignements qu'il avait reçu sur les concentrations des Zaporogues¹⁵¹. Le sultan lui ordonna le 3 mai de rejoindre, à la tête de ses troupes, le *sanğaqbeğ* de Silistre, nommé commandant des armées ottomanes destinées à défendre Azaq et Özü¹⁵². Le firman parvenait au voïévode moldave dix jours plus tard. Il se hâta de répondre qu'il partirait sitôt l'attaque des « mécréants ». Comme on pouvait aussi avoir besoin de l'armée moldave en Transylvanie, et comme l'offensive de Višneveckij s'était avérée moins redoutable qu'on ne l'avait craint, le sultan approuva l'attitude du voïévode. Il lui demandait de maintenir ses troupes sur le pied de guerre et d'attendre la suite des événements¹⁵³.

Fin 1568 début 1569, une armée ottomane était regroupée à Kefe (Caffa) en vue de l'expédition pour la conquête d'Astrakhan. L'ambassadeur de Maximilien II à Istanbul, Albert de Wiss, rapportait le 12 mars 1569, que des troupes valaques et moldaves devaient y participer¹⁵⁴. Selon un autre agent de l'empereur, Giovanni Pangallo, les Valaques avaient fourni 12.000 hommes et les Moldaves 8.000¹⁵⁵. La Porte avait prévu le percement d'un canal entre le Don et la Volga afin de permettre rapidement le transport de l'armement lourd par bateau à Astrakhan et, dans l'avenir, le passage de sa flotte dans la mer Caspienne. M. de Grantrie de Grandchamp annonçait le 14 mars au roi de France, Charles IX, que pour la réalisation de ce projet les Ottomans : « faisoient lever ung incroyable nombre de pyonniers et contraignaient la Vallaqueye et la Boldavye de leur en envoyer un grand nombre aux dépens du pays »¹⁵⁶.

Comme les commandants ottomans des villes danubiennes, les voïévodes de Moldavie étaient tenus de contribuer au maintien de la sécurité sur le Danube et dans les régions environnantes. En août 1565, Alexandru Lăpușneanu recevait l'ordre d'armer des barques à Galați pour participer, avec celles de Kili

¹⁴⁹ *Catalogul*, II, p. 21, doc. 54, la copie de ce document : *MD*, III, *hüküm* 102, même date.

¹⁵⁰ *Ibidem*, *hüküm* 839 du 10 *ğemâzi'l-âhur* 967.

¹⁵¹ *Ibidem*, *hüküm* 894 du 7 *reğeb* 967 (3 avril 1560), cité par C. Lemerrier-Quelquejey, *art. cit.*, p. 273.

¹⁵² *Catalogul*, II, p. 28, doc. 76, la copie de ce document : *MD*, III, *hüküm* 1050, citée par C. Lemerrier-Quelquejey, *art. cit.*, p. 274.

¹⁵³ *Catalogul*, II, p. 30, doc. 81 du 14 juin 1560.

¹⁵⁴ *Hurmuzaki*, II, 1, p. 588, doc. DLXVIII.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 589, doc. DLXIX du 26 mars 1569.

¹⁵⁶ Cf. *ibidem*, Supplément I, 1, p. 23, doc. XLIV ; au sujet des travaux, d'ailleurs vite abandonnés pour le canal Don-Volga voir A. Bennigsen, *art. cit.*, p. 439.

et de Bra'il, à la chasse des « bandits » (*harāmīn*)¹⁵⁷. Le 22 octobre 1570, un firman était envoyé aux *beğ* et aux *qāḍī* de Silistre et d'Aqkerman, leur enjoignant d'aider le voïévode de Moldavie et le *qāḍī* d'Isaqça (Isaccea) pour venir à bout des « bandits du Danube »¹⁵⁸.

En 1571, l'envoyé de Maximilien II, Gaspar von Minkwitz estimait que la Porte pouvait compter sur un contingent de 10.000 soldats issus de chacun des trois pays, Valachie, Transylvanie et Moldavie¹⁵⁹. Selon la tradition, rapportée par le chroniqueur Grigore Ureche, qui a écrit dans la première moitié du XVIIème siècle, la Moldavie et la Valachie devaient répondre avec leurs troupes à chaque appel de la Porte; ils étaient en échange exempts de l'obligation d'envoyer tout les quatre ans – comme tous les chrétiens de l'Empire – de jeunes garçons pour l'armée et les services du *pādīšah*¹⁶⁰.

De 1540 à 1568, les troupes moldaves s'étaient tenues presque tout le temps prêtes à intervenir en Transylvanie. Elles avaient pris part, seules ou avec les armées ottomanes, à douze reprises aux guerres contre les Impériaux. Si on ajoute les expéditions en Valachie ou contre les bandits danubiens, la campagne contre Višneveckij et celle d'Astrakhan, il apparaît que, entre 1538 et 1574, les troupes moldaves ont combattu en moyenne une fois tous les deux ans pour l'Empire ottoman.

Le fait que pendant cette période, la Porte se soit souvent vue dans l'obligation de demander le concours de l'armée moldave, avait permis à celle-ci de préserver sa capacité militaire. Implicitement, comme d'ailleurs pour le khanat de Crimée, l'existence d'une armée – et avant tout d'une cavalerie redoutable¹⁶¹, a permis dans une large mesure, à la Moldavie de préserver son autonomie.

C'est grâce à la valeur des troupes moldaves que Ioan Vodă a réussi à faire face, pendant plusieurs mois, aux armées ottomanes et à leurs auxiliaires.

¹⁵⁷ *Catalogul*, II, doc. 109, déjà cité.

¹⁵⁸ MD, XIV, *hüküm* 622 du 22 *ğemāzī'l-āḥır* 978.

¹⁵⁹ *Hurmuzaki*, XI, p. 81, doc. CXXXVI.

¹⁶⁰ G. Ureche, *op. cit.*, p. 121.

¹⁶¹ Les observateurs étrangers contemporains étaient unanimes à reconnaître la valeur des cavaliers et des chevaux moldaves. Cf. par exemple: Reicherstorffer, in *Călători străini*, I, p. 199, ou Graziani, in *Călători străini*, II, p. 383.

Revolta lui Ioan Vodă și relațiile moldo-otomane, 1538-1574 (I)

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Moldova, Imperiul otoman, Ioan Vodă, Transilvania, Țara Românească / Valahia, Dimitrij Vișneveckij, Habsburgi, cazacii zaporojeni, tătarii din Crimeea, tribut, cadouri, obligații politice, economice, militare, aprovizionarea Imperiului.

Revolta lui Ioan Vodă și relațiile moldo-otomane, 1538-1574 este un studiu scris în 1971-1972, lucrare de diplomă prezentată la Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales. Conducătorul tezei mele, profesorul Alexandre Bennigsen, îmi pusese la dispoziție un număr de 110 documente inedite, extrase din „Registrele de afaceri importante” (*Mühimme Defterleri*), aflate în arhivele de la Istanbul. Bogăția informațiilor conținute în aceste documente m-a determinat să reiau nu numai dosarul revoltei lui Ioan Vodă, ci și pe cel mai larg al raporturilor dintre Moldova și Imperiul otoman pe o perioadă mai extinsă. Anul 1538 nu marchează o schimbare de natură a acestor raporturi stabilite la mijlocul secolului precedent, dar începând cu această dată obligațiile preexistente, politice, economice, militare se stabilizează și intensifică. Moldova, stat vasal, apare din ce în ce mai integrată sistemului politico-economic al Imperiului otoman, suzeran.

Am conceput lucrarea mea în trei capitole, primul privind importanța Moldovei în cadrul Imperiului otoman în perioada 1538-1574, al doilea – revolta din 1574 și al treilea – consecințele revoltei, politica economică otomană în Moldova și relațiile dintre voievod, boieri și Poartă, aceste două aspecte fiind reliefate de documentele din 1574. Am propus redacției revistei „Archiva Moldaviae” partea centrală a studiului meu – revolta lui Ioan Vodă în lumina documentelor otomane – și eventual capitolul al treilea, dar aceasta a considerat preferabil publicarea integrală a textului pentru a prezerva unitatea argumentației.

Primul capitol, care apare în prezentul număr al revistei, este deci rezultatul unei cercetări definitive în 1972, cu documentația și bibliografia disponibile la acea dată. Interesul pe care îl poate prezenta astăzi constă în utilizarea unor documente rămase inedite și într-o abordare diferită față de istoriografia vremii, concretizată în tratatul *Istoria României*, vol. II, București, 1962, cu teze ca „dominația efectivă” și „monopolul comercial otoman”, „spolierea de bunuri” și „prețuri impuse”. Cititorul avizat va ști să țină cont, pentru o lectură critică, de publicațiile de documente și studiile apărute ulterior, din păcate puține la număr, datorate lui Mihail Guboglu, Mustafa A. Mehmed, Mihai Maxim, Valeriu Veliman, Ștefan Gorovei... În ceea ce mă privește, am dezvoltat o serie de aspecte în articole mai recente și îndeosebi în cartea *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents (Imperiul otoman și țările române, 1544-1545)*, éd. EHESS – Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, Paris, 1987, scrisă în colaborare cu Gilles Veinstein, în care am publicat sau semnalat noi documente otomane și am utilizat rezultatele cercetărilor apărute între timp.

Pentru a ilustra importanța Moldovei în cadrul Imperiului otoman, am trecut în revistă evoluția tributului (*harăğ*) și a cadourilor (*peškeş*), rolul crescând al acestei țări pentru aprovizionarea Imperiului cu produse alimentare și materiale de construcții, participarea la campaniile militare.

Creșterea spectaculoasă a tributului, care trece de la 10.000 de galbeni în 1538 la 40.000 în timpul domniei lui Ioan Vodă, se datorează în primul rând competiției pentru

domnie. O singură majorare, de 5.000 de galbeni, este legată de înscăunarea unui nou sultan, Selim II. Voievozii și competitorii lor sunt cei care oferă sporirea tributului și cadouri din ce în ce mai substanțiale pentru obținerea investiției sau menținerea în scaun. Ioan Vodă însuși – cum vom vedea în a doua parte a acestui studiu – a luat inițiativa majorării tributului cu 10.000 de galbeni, sumă pe care a și trimis-o în mare parte la Istanbul, în martie 1574, în speranța păstrării tronului. Succesorul lui a moștenit astfel un *harâg* de 50.000 de galbeni.

Sumele cumulate ale tributului și cadourilor încep să greveze veniturile domniei, care se confundau cu cele ale țării. Fără a fi neglijabile, ele nu prezintă însă decât un interes relativ pentru Poartă, ale cărei venituri monetare erau incomparabil mai mari.

În schimb, Moldova începe să fie mai frecvent solicitată pentru aprovizionarea Istanbulului și a armatei imperiale. Cererile intervin îndeosebi în perioadele de penurie (anii cu recolte proaste) sau când Poarta este angajată în campanii militare de anvergură. Moldova furnizează cu precădere oi și bovine, cereale (în special orz pentru grajdurile imperiale și armată), cai de povară, seu, pânză și cânepă pentru nevoile flotei în refacere după Lepanto, cherestea pentru construcțiile militare din proximitate. Aceste comenzi sunt achitate la prețul pieței sau contravaloarea lor este redusă din tribut. Cele două interdicții temporare de export, menționate în această perioadă, pentru produse ce interesează în mod punctual Poarta, nu pot fi interpretate drept o probă a instaurării unui „monopol comercial”. Analiza politicii economice otomane față de Moldova, subiect abordat în a treia parte a acestui studiu, arată că Poarta se preocupă cu pragmatism de asigurarea condițiilor favorabile dezvoltării producției și a schimburilor comerciale profitabile.

La momentul redactării lucrării mele, participarea frecventă a trupelor moldo-venești la campaniile militare otomane, întreprinse în Transilvania și Ungaria contra Habsburgilor sau în stepele nord-pontice contra prințului lituanian Dimitrij Vișneveckij, a cazacilor zaporojeni și a moscoviților, nu făcuse obiectul niciunui studiu specific în istoriografia noastră. Cartea lui R. Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare, 1527-1546*, București, 1978, acoperă parțial această lacună.

În studiul de față subliniez faptul că la cererea sultanului, între 1540 și 1568, armata Moldovei a fost aproape constant mobilizată pentru a interveni în Transilvania. Ea a luat parte, singură sau însoțind trupe otomane, la 12 campanii contra Habsburgilor sau partizanilor acestora. Se adaugă expedițiile alături de otomani în Țara Românească pentru restabilirea pe tron a lui Mircea Ciobanul în 1553, contra „bandiților dunăreni” în 1565 și 1570, pregătirile militare pentru a face față amenințărilor lui Dimitrij Vișneveckij în 1559-1560 și participarea la campania contra moscoviților în 1569, în încercarea de recuperare a Astrahanului.

Poziția geografică a Moldovei o predispune la a fi solicitată, cu precădere, pentru aceste operații militare. În intervențiile din Transilvania, voievozii urmăreau și propriile interese: o pradă bogată, desigur, pentru a răscumpăra cheltuielile inerente, dar și speranța redobândirii posesiunilor deținute de la Ștefan cel Mare sau obținute de Petru Rareș în prima sa domnie. Între 1538 și 1574, deci într-un interval de 36 de ani, Moldova a luat parte la 17 campanii în favoarea Porții. Acest efort militar a avut și o consecință pozitivă: menținerea potențialului armatei. Datorită valorii acesteia și în special a cavaleriei, valoare recunoscută de observatorii vremii, Ioan Vodă a putut face față, timp de mai multe luni, trupelor otomane.

Studiile de istorie la Universitatea din Iași până la începutul perioadei interbelice* (I)

Bogdan-Petru MALEON

Preliminarii metodologice

Studiul istoriei în cadrul învățământului superior din Iași, înainte și după înființarea Universității, a beneficiat de o abordare monografică cu caracter sintetic, la care se adaugă câteva studii biografice, consacrate unor istorici aparținând mediului academic din capitala Moldovei¹. Demersul pe care îl anunțăm aici propune redarea principalelor etape care au marcat parcursul acestei discipline, printr-o reconstituire precisă a factologiei și schimbarea perspectivei metodologice. Din acest ultim unghi de vedere, trebuie spus că, potrivit direcției asumate de cea mai mare parte a studiilor de profil, producțiile istoriografice datorate profesorilor au fost apreciate ca expresii relevante ale activității didactice, considerându-se că exprimarea de la catedră poate fi înțeleasă, sub toate aspectele sale, aproape exclusiv din perspectiva operei științifice. Deși relația dintre cercetarea trecutului și diseminarea informațiilor istorice în învățământul superior este imposibil de ignorat, focalizarea interesului exclusiv asupra rezultatelor publicațiilor, transpuse în lucrări destinate circuitului academic, poate genera o imagine incompletă asupra modului în care a evoluat o disciplină în spațiul universitar. Explorarea sistematică a surselor editate și inedite poate conduce însă la configurarea unei noi grile de interpretare a studiilor istorice la prima instituție modernă de învățământ superior din țară. Pentru realizarea unui astfel de demers este necesară, în primul rând, focalizarea interesului asupra informațiilor furnizate de cei direct implicați, atât

* Această cercetare a fost elaborată în cadrul proiectului CNCSIS-UEFISCSU, nr. 215 /5.10.2011, PN-II-ID-PCE-2011-3-0730.

¹ Principalele contribuții sunt datorate istoricului Vasile Cristian, *Cursul de istorie universală al lui Mihail Kogălniceanu. Date noi și precizări*, în AIIAI, IX/1972; Ioan Măiorescu, *profesor de istorie la Iași (1842-1843)*, în CI, s.n., VIII/1977; *Preocupări de istoria românilor la cărturarii pașoptiști*, în AȘUI, XXIV/1978; *Cursul de istorie universală al lui Ioan Măiorescu*, în AȘUI, XXI/1984; *Un pionier al învățământului istoric ieșean: Gheorghe Săulescu*, în vol. *Universitatea din Iași (1860-1985). Pagini din istoria învățământului românesc*, Vasile Cristian, Ion Agrigoroaiei, Mihai Cojocariu (coordonatori), Supliment la „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» Iași. Istorie”, t. XXXII, 1987.

profesori, cât și studenți. Diversele mostre de biografii intelectuale individuale pot contribui la restituirea atmosferei spațiului formativ de odinioară, dată fiind capacitatea acestora de a exprima impresii, reacții și atitudini, dificil de surprins la nivelul documentelor oficiale. Deși subiective prin însăși natura lor, mărturiile de asemenea factură păstrează însușirea de a servi la reconstituirea parcursului disciplinei umaniste aflate în discuție din perspectiva genealogiei intelectuale a celor care au ilustrat-o de-a lungul timpului. Cele mai bogate surse ale cercetării constau în documentele cu caracter administrativ produse de-a lungul timpului de Universitate. În această categorie pot fi incluse o serie de înscrisuri, precum convocări la diverse întruniri, procese verbale ale acestora, înștiințări, programări ale cursurilor sau rapoarte de activitate, precum și cereri individuale sau dări de seamă privind activitatea didactică. Toate aceste izvoare au fost plasate frecvent în categoria produselor stereotipizate specifice mecanismelor birocratice, susceptibile de a fi utilizate doar pentru reconstituirile de factură cantitativă. Deși volumul și caracterul lor repetitiv contribuie evident la descurajarea explorărilor, demersurile de profil le-au relevat adesea potențialul uriaș de a contribui la recuperarea unei perspective diacronice asupra manierei în care se studia altădată trecutul. Astfel, cumulara unor informații de proveniență diversă, dar complementare în privința conținutului, creează premisele apropierea demersului de obiectivul refacerii traseului pe care acest domeniu al cunoașterii l-a parcurs în cadrul instituției destinate formării academice din Iași. Din această perspectivă, orizontul comprehensiv poate fi amplificat prin intermediul restituirilor biografice, având în vedere faptul că relațiile personale au jucat adesea un rol determinant în ceea ce privește carierele și anvergura pe care au căpătat-o disciplinele. De asemenea, se impune apelul la domenii conexe de interes, precum preocupările consacrate dimensiunii intelectuale a societății, atât sub aspectul emergenței ideilor, cât și în ceea ce privește dinamica unor structuri asociative de expresie culturală.

Având în vedere amploarea și complexitatea cercetării menite să reconstituie modul în care se studia trecutul la Universitatea din Iași, demersul comportă două paliere de abordare, cărora urmează să se subordoneze organizarea acestui material. Prima sa parte va fi dedicată reconstituirii dimensiunii administrative a studiilor istorice, sub raportul emergenței cursurilor și a interesului pe care acestea le-au suscitât, așa cum transpare din evoluția numerică a populației studențești și finalitatea pe care o avea acest tip de instruire. Al doilea segment al explorării urmează să fie orientat spre conținutul cursurilor, prin raportare la marile trenduri epistemice care animau mediul academic european, în contextul manierei de receptare și înțelegere a exigențelor cunoașterii trecutului specifice lumii românești. Abordarea propusă se va limita la orizontul anilor care au urmat Primului Război Mondial, întrucât, începând din această perioadă, configurația spațiului universitar a suferit o serie de modificări substanțiale, atât în ceea ce privește ponderea instituției la nivelul societății românești, cât și a finalității studiilor istorice.

Studentii și profesorii Facultății de Filosofie și Litere la începuturile Universității

În anii de început ai Facultății de Filosofie și Litere, una dintre primele patru ale Universității din Iași², s-au individualizat două cursuri consacrate studierii trecutului. Programă includea disciplina intitulată Istoria Universală Critică³, urmând ca trecutul românilor să fie studiat în cadrul celei care purta denumirea de Istoria Românilor și Literatura Română. Titularii acestor cursuri, pe care le-au ilustrat, cu mici întreruperi, pentru perioade lungi de timp, Nicolae Ionescu în intervalul 1863-1891⁴ și Andrei Vizanti între 1868-1898⁵, nu au dovedit o apetență deosebită pentru cunoașterea științifică, întrucât propensiunea spre viața publică a estompat sistematic demersurile aplicate. Deși modelul intelectual ipostaziat de cei doi nu coincidea cu paradigma academică dominantă în lumea apuseană, felul în care au înțeles să-și onoreze obligațiile trebuie evaluat contextual, ținând cont de multiplele interferențe dintre învățământul superior și sfera politică. Astfel, prin raportare la specificul românesc, situația din cadrul Universității ieșene poate fi văzută mai curând ca expresia unei stări de normalitate, decât o excepție. În absența unei culturi a excelenței, așezământul din Moldova a pervertit concepția meritocratică, deși aceasta fusese asumată ca fundament al întregii construcții academice, prin convertirea notorietății dobândită de exponenții acesteia anterior carierei profesionale, într-un resort major de legitimitate profesională⁶. Astfel, opțiunea celor însărcinați cu diseminarea cunoștințelor istorice de a se implica în viața socială și politică poate fi discutată din perspectiva modului în care era înțeles transferul de prestigiu din spațiul public spre cel universitar. În același timp, trebuie luat în calcul faptul că absența specialiștilor a dus la identificarea unor soluții menite să asigure o tranziție instituțională pe parcursul căreia formele administrative să poată căpăta consistență. Deși asemenea soluții ilustrează mai curând o stare de provizorat, personajele chemate să ilustreze domeniile respective au conceput poziția dobândită precum un bun definitiv câștigat. Această realitate trebuie pusă în legătură cu apetența modestă a societății românești de la jumătatea veacului al XIX-lea pentru perspectiva formării în cadrul Facultății de Filosofie și Litere. De fapt, lipsa de propensiune pentru

² D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 până la 1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași (1860-1960)*, vol. I, București, 1960, p. 98-99.

³ Gh. Platon, *Universitatea din Iași în epoca de constituire a României moderne*, în Gh. Platon și V. Cristian (redactori responsabili), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Junimea, 1985, p. 72. Predarea acestui curs i-a revenit mai întâi lui Titu Maiorescu, între 16 noiembrie 1862 și 23 ianuarie 1863 (*Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896, precedat de o ochire retrospectivă asupra învățământului superior din Iași*, Iași, 1897, p. 55).

⁴ *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, p. 55.

⁵ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 87.

⁶ Lucian Nastasă, „Suveranii” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, I, *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 335.

această structură de formare academică s-a prelungit pe parcursul primului sfert de secol al existenței Facultății⁷, după cum o arată și cifrele oficiale⁸. Astfel, în anul școlar 1860-1861, s-au înscris 14 studenți, apoi activitatea s-a întrerupt, pe fondul conflictului dintre corpul profesoral și Ministerul Instrucțiunii⁹, după care numărul acestora a crescut în 1862-1863 până la 18, pentru ca în anul școlar următor să scadă dramatic, ajungând la doar două persoane, ulterior înregistrându-se o creștere lentă, până în 1867-1868, după care, în perioada următoare a fluctuat sub douăzeci, pentru fiecare an de studiu¹⁰. Cei înscriși erau însă mai mulți decât o arată statisticile, dar, potrivit unei solicitări exprimate a Rectoratului, acestea îi prezentau doar pe cei care frecventau cursurile¹¹. Începând din a doua parte a deceniului nouă și mai ales din cel următor¹², sub auspiciile mult mai generoase ale *Legii Haret*, populația studentescă a crescut simțitor, oscilând ușor în jurul cifrei de 100, pentru toți cei trei ani de studiu¹³, situație care s-a menținut în linii generale până la implicarea Regatului României în prima conflagrație mondială¹⁴, pentru ca să cunoască o creștere spectaculoasă după încheierea războiului¹⁵. Astfel, în anul școlar 1921-1922 numărul total al studenților a ajuns la 442, dintre care 261 proveneau din vechiul regat, 141 din Basarabia, 19 din Bucovina și unul din Ardeal¹⁶. În primele două decenii de existență a celei dintâi instituții de învățământ superior din țară s-a manifestat acut fenomenul volatilității populației studentești, astfel

⁷ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 68.

⁸ Vezi, pe larg, *ibidem*, p. 84.

⁹ Este vorba despre conflictul dintre corpul academic și Minister, care a început în februarie 1861 și s-a soldat în anul următor cu demisia majorității profesorilor, pentru ca stingerea acestuia și integrarea parțială a protestatarilor să se producă abia la sfârșitul lui 1863, fără ca situația să se normalizeze imediat (D. Berlescu, *op. cit.*, p. 118-119).

¹⁰ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 10/1870-1871, f. 19-21; dosar nr. 17/1877-1878, f. 46; dosar nr. 19/1878-1879, f. 16.

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 13/1872-1873, f. 21.

¹² Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 21.

¹³ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 599/1891-1892, f. 225; dosar nr. 607/1892-1893, vol. I, f. 198; dosar nr. 614/1893-1894, vol. I, f. 84; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, 33/1893-1894, f. 56; 35/1894-1895, f. 72.

¹⁴ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 815/1913, f. 6-7; dosar nr. 821/1914, vol. II, f. 355; dosar nr. 836/1915, vol. III, f. 615; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, 129/1915, f. 6-8.

¹⁵ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 1000/1922, vol. II, f. 284.

¹⁶ *Ibidem*, vol. III, f. 531. Despre aflulul de studenți basarabeni din perioada postbelică, vezi Gh. Palade, *Contribuția Universității din Iași la pregătirea intelectualității basarabene (1918-1940)*, în Gheorghe Iacob (coordonator), *Universitatea din Iași. De la modelul francez la sistemul Bologna*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 351-352. Acest fenomen de creștere a pus probleme serioase atât Universității, în general, cât și Facultății de Filosofie și Litere, în special, dat fiind faptul că deficitul de personal calificat s-a amplificat prin plecarea unor profesori universitari la Cluj (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 316/1920, f. 124).

încât un număr relativ redus dintre cei înscriși promovau examenele¹⁷, iar rata abandonului se situa la cote înalte. Această stare de lucruri transpare din Raportul înaintat Rectoratului de către conducerea Facultății de Filosofie și Litere pentru anul școlar 1875-1876, în care se arăta că aceștia nu i-au fost puse la dispoziție mijloacele necesare pentru a prospera, astfel încât nu au putut fi obținute rezultatele propuse la înființare. Un indiciu în acest sens îl constituie faptul că doar bursierii frecventau cursurile, însă nici aceștia în totalitate¹⁸, pe când ceilalți se prezentau arareori la prelegeri și examene¹⁹. Situația s-a agravat prin faptul că numărul beneficiarilor de burse a fost redus treptat, de la 15 în 1865, până la desființarea acestei categorii în 1871-1872, sub ministeriatul lui Christian Tell, pentru ca tot acesta să creeze în anul următor șase burse, urmând ca în toamna lui 1874 să mențină doar una. Această stare de lucruri forța Facultatea de Filosofie și Litere să apeleze la o serie de compromisuri pentru a putea funcționa, astfel încât, deși mulți dintre studenți nu susțineau toate examenele, Consiliul a renunțat să le suspende bursele, recurgând la această măsură doar în cazul celor care refuzau orice formă de verificare pe parcursul anului. Studenților dispuși să susțină doar unele examene li s-a permis să se prezinte în anii următori, concesia fiind motivată de situația materială precară a acestora. Amânarea evaluărilor nu s-a dovedit însă o soluție inspirată, întrucât majoritatea beneficiarilor erau incapabili să se achite de obligațiile restante. În absența unor măsuri care să încurajeze accesul spre instruirea în domeniile filosofiei și literelor, regulile au continuat să fie eludate, ceea ce l-a determinat pe A. D. Xenopol să ceară, la 26 aprilie 1901, aplicarea articolului 55 al Legii Instrucțiunii din 1898, potrivit căruia, dacă pe parcursul a doi ani consecutivi studenții nu promovau examenele, trebuiau radiați din evidențele Facultății²⁰.

În directă legătură cu numărul redus al celor care aspirau să se specializeze în umanioare și având în vedere maniera aproximativă în care aceștia răspundeau obligațiilor studențești, Facultatea de Filosofie și Litere a produs relativ puțini licențiați din 1881, când apar primii²¹, până în 1896 putând fi înregistrați doar 82²². Din acest punct de vedere este sugestivă dinamica acestora, astfel că în anul școlar 1881-1882 s-au înregistrat doi²³, iar la finalul deceniului nouă, în anul școlar 1889-1890, numărul a crescut abia la cinci²⁴, pentru ca în perioada de până la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primul

¹⁷ Vezi evoluția ratei de promovabilitate a examenelor în D. Berlescu, *op. cit.*, p. 189, 194, 198.

¹⁸ Despre sistemul de burse pe care le oferea Universitatea, vezi Leonidas Rados, *Studenții Universității (1860-1914)*, în Gheorghe Iacob și Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 194-196.

¹⁹ *Ibidem*, p. 197.

²⁰ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, 31/1889-1890, f. 47. Vezi și *Antologia legilor învățământului din România*, București, 2004, p. 138.

²¹ D. Berlescu, *op. cit.*, p. 197.

²² *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, p. 99-100.

²³ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 485/1882-1883, f. 2.

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 592/1890, vol. I, f. 70.

deceniu și jumătate din veacul următor, numărul licențiaților să fluctueze între patru și douăzeci anual²⁵. Slaba apetență a tinerilor pentru Facultatea de Filosofie și Litere, precum și lipsa de preocupare în ceea ce privește finalizarea studiilor, erau determinate de cauze profunde și complexe. Conform raportului înaintat Rectoratului pentru anul școlar 1875-1876, situația dificilă a Facultății putea fi depășită doar prin emendarea legii din 1864, astfel încât tinerii lipsiți de mijloace să poată avea acces la instrucția universitară. Faptul că actul normativ nu condiționa cariera didactică de studiile superioare făcea ca numărul studenților înscriși să fluctueze în raport de burse, situație care îi obliga pe profesori să adopte o atitudine concesivă față de aceștia²⁶. Astfel, lipsa de atractivitate pentru disciplinele umaniste era determinată, în primul rând, de absența unei finalități concrete a pregătirii, întrucât absolvenții nu beneficiau de avantajele diplomelor, fiind nevoiți să concureze alături de bacalaureați la ocuparea Catedrelor din învățământul secundar. Această situație arată că, în prima etapă de existență, instituția ieșeană a ratat aproape total obiectivul de a forma profesori pentru gimnazii și licee²⁷. În situația asupra anului școlar 1876-1877 se explică dispariția motivației pentru finalizarea studiilor prin faptul că, deși mulți profesori își desăvârșeau pregătirea în Universitate, aceștia nu erau obligați să promoveze toate examenele pentru a profesa. Cu acest prilej este reluată ideea că tinerii care se orientau spre cariera didactică nu erau obligați să obțină în prealabil o atestare universitară, deoarece „legea instrucțiunii încurajază foarte multu tinerii eșiți de curendu din lyceu și descuragează pe acei ce asudă pe băncile facultăței noastre”²⁸. Și raportul alcătuit pentru 1879-1880 arată că Facultatea poate deveni atractivă doar atunci când se va crea pe lângă aceasta o „școală normală superioară de litere”, așa cum se prevedea în articolul 311 al legii²⁹, această mențiune fiind „menită a da acestei instituțiuni direcțiunea practică”³⁰. Funcționarea în capitală a unei astfel de structuri ilustra tratamentul inegal aplicat celor două Facultăți, ceea ce făcea ca numărul studenților de la Iași să fie condamnat la o inexorabilă diminuare³¹. Darea de seamă asupra anului 1881-1882 căuta soluții la problema finalității studiilor universitare, Consiliul pretinzând în acest sens că „pentru Catedrele vacante de la liceele și gimnaziile din Moldova, Ministerul să ceară avizul Facultății de Litere din Iași”,

²⁵ *Ibidem*, dosar nr. 607/1892-1893, vol. I, f. 148; dosar nr. 821/1914, vol. II, f. 394; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 33/1893-1894, f. 56; dosar nr. 35/1894-1895, f. 72; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 821/1914, vol. II, f. 355; dosar nr. 836/1915, vol. III, f. 615; dosar nr. 856/1916, vol. III, f. 442. Vezi și *Anuarul general al Universității din Iași, tipărit cu prilejul jubileului de cinci-zeci ani* (în continuare, *Anuarul jubiliar*), p. CXL.

²⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 284/1875, f. 19.

²⁷ Articolul îi aparține lui I. Găvănescul (*Anuarul jubiliar*, p. CII).

²⁸ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 342/1877, f. 6-7.

²⁹ *Antologia legilor învățământului din România*, p. 43.

³⁰ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 425/1880, f. 10.

³¹ *Ibidem*, f. 11.

urmărindu-se prin aceasta să fie „recomandați cei cu titluri superioare”³². În plus, bilanțul semicentenarului i-a oferit lui A. D. Xenopol prilejul să identifice ca principală cauză a scăderii populației studențești faptul că recrutarea pentru principalele funcții se făcea după loialități personale și nu conform atestării profesionale³³. Dincolo de constrângerile de ordin normativ și „absența unei piețe academice și școlare suficient de puternice pentru a susține o dinamică universitară reală”³⁴, problema lipsei de atractivitate a formării academice umaniste trebuie privită și din unghiul de vedere al marginalității pe care o asemenea alternativă de pregătire intelectuală, cu un preponderent conținut teoretic, o avea în societatea românească a timpului.

Pe lângă diverse constrângeri impuse spațiului universitar de specificul epocii, în cadrul căreia interesul pentru specializare era relativ redus³⁵, și având în vedere condiționările legislative, aderența scăzută la învățământul filosofic, literar și istoric din cadrul primei Universități românești, se explică și prin incapacitatea corpului profesoral de a se adapta la rigorile unui pregătiri superioare moderne. Din acest punct de vedere se poate înțelege de ce Raportul Facultății de Filosofie și Litere pentru anul școlar 1875-1876 considera imperios necesar ca orice profesor absent, indiferent de motiv, să fie imediat înlocuit „conform programei”. Cu acest prilej era pusă în evidență legătura directă între faptul că exponenții corpului academic nu își îndeplineau îndatoririle și incapacitatea Consiliului de a impune studenților susținerea examenelor „fără a mai lua în seamă vre-o altă scuză”³⁶. Astfel, s-a ajuns la constituirea unui cerc vicios, exemplificat prin faptul că prelegerile de istorie universală și istorie a românilor „nu s-au putut face regulat din împrejurări cunoscute”, astfel încât sancționarea neglijării îndatoririlor de către studenți cu „o strictă severitate n-ar fi la locul său”³⁷. Caracterul relativ al normelor care reglementau activitățile circumscrise spațiului academic a determinat instalarea unei stări generale de dezordine, evocată sintetic în adresa Ministerului din 28 octombrie 1892, conform căreia „una dintre plăgile învățământului nostru este lipsa membrilor corpului didactic de la cursuri și intrarea lor după ora regulamentară cea ce de fapt echivalează cu lipsa”. Pentru remedierea acestei stări de lucruri sunt propuse o serie de măsuri paleative, precum reținerea salariului, care să fie dat celui desemnat cu suplinirea profesorului absent³⁸. Mai mult decât atât, perturbarea activităților didactice era provocată de anarhia administrativă perpetuă, care făcea, spre exemplu, ca adesea examenele și concursurile să se suprapună cu

³² *Ibidem*, dosar nr. 592/1890, vol. I, f. 70.

³³ *Anuarul jubiliar*, p. XII.

³⁴ Florea Ioncioaia, *Înființarea și începuturile Universității (1860-1864)*, în Gheorghe Iacob și Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, p. 131.

³⁵ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 34.

³⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 284/1875, f. 18.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 32/1892-1893, f. 22.

cursurile³⁹. Aceste neajunsuri erau agravate de o precaritate exasperantă a condițiilor materiale din cadrul Universității, imposibil de surmontat dată fiind parcimonia alocațiilor financiare⁴⁰. Limitarea sistematică a resurselor poate fi privită și din perspectiva faptului că Ministerul folosea prerogativa distribuirii bugetului pentru a menține un control administrativ asupra Universității⁴¹, mai ales în privința dezvoltării instituționale, prin înființare de noi Catedre. Lipsa unei organizări riguroase poate fi sesizată și în ceea ce privește modul în care profesorii își planificau activitățile academice. Astfel, darea de seamă alcătuită de decanul Facultății de Litere, Al. Philippide, pentru anul 1913-1914, aduce în discuție problema „numărului orelor de lecțiuni ale diferiților profesori”, constatând „o mare varietate” în această privință, „astfel că de la maximum la minimum raportul e de 6:1”. Situația era caracterizată ca „o anomalie și o nedreptate”, întrucât „nu-i drept ca unul să muncească și altul nu, ca unul să-și facă datoria și altul nu”, atâta vreme cât răsplata este aceeași⁴². Decanul vedea soluționarea problemei „atunci când se va hotărî prin lege timpul minim pe care să-l întrebuințeze profesorul pentru lecții în săptămână. Câtă vreme acest timp minim nu este impus prin lege, vor fi totdeauna profesori care să nu țină ore aproape de fel și nu le va putea face nimeni nimic”⁴³. Și în raportul privind starea Facultății din anul 1914-1915 era inventariat numărul de prelegeri, de unde reieșea „că a existat și anul acesta o destul de mare variabilitate, totuși raportul nu e mai mare de 6 la 1, ca anul trecut, ci 5 la 1”. În fruntea listei se afla Traian Bratu cu 109 lecții în 138 de ore și Alexandru Philippide cu 67 de lecții în 129 de ore, pe când A. D. Xenopol cumula doar 8 lecții în 16 ore, fiind tot anul bolnav⁴⁴. Toate aceste observații critice erau legitimate de conduita academică exemplară a autorului monumentalei lucrări privind *Originea românilor*, care înțelegea să își țină cursurile chiar și atunci când, bolnav fiind, „suia cu mari eforturi scările, adesea proptindu-se cu mâna de pereți”⁴⁵. În bilanțul pe 1915-1916, același cărturar atrăgea atenția și asupra altor probleme precum întreruperile cauzate de greva studenților⁴⁶, concentrarea profesorilor ofițeri în rezervă, participarea cadrelor universitare de la Iași timp de mai multe luni la examenele de capacitate din București⁴⁷. Totodată, decanul Al. Philippide semnală slaba pregătire cu care veneau la Facultate studenții din școlile

³⁹ *Ibidem*, f. 34.

⁴⁰ *Anuarul jubiliar*, p. X-V.

⁴¹ Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 143-144.

⁴² AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 821/1914, vol. II, f. 355.

⁴³ *Ibidem*, f. 356.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 836/1915, vol. III, f. 615.

⁴⁵ Ion Petrovici, *Figuri dispărute*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1937, p. 140.

⁴⁶ Pentru emergența conflictului, vezi tulburările studențești, urmate de greva din 1916, care au provocat demisia rectorului C. Stere (AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 858/1916, f. 5-14).

⁴⁷ *Ibidem*, dosar nr. 856/1916, vol. III, f. 442-443.

secundare, ceea ce făcea să sufere întregul învățământ din țară. Spre exemplificare era invocat faptul că nivelul de cunoștințe al acestora în domeniul limbilor clasice este aproape nul, ceea ce îngreuna foarte mult învățământul universitar filologic, dar și pe cel istoric, mai ales în ceea ce privește studiul epocii antice⁴⁸. Conducătorul Facultății stabilea printre cauzele acestei stări de lucruri numeroasele specializări din învățământul preuniversitar, instabilitatea profesorilor și numărul mare de suplinitori. Aceste neajunsuri împietau asupra pregătirii elevilor, afectând uneori și deprinderile lor elementare, astfel încât absolvenții liceelor aveau dificultăți de exprimare în scris, tezele fiind „ilizibile din cauza improprietăților și necorectitudinilor”⁴⁹. Mai mult decât atât, deși în mediul universitar dobândeau o serie de cunoștințe, la capătul celor trei ani de studii „nu sunt în stare să-și dea socoteală de membrele propoziției și să pună o virgulă cum se cade. Câteodată nu pun virgule de loc, ci scrisul lor consistă într-o înșirare fără punctuație de cuvinte care se bat cap în cap”. Al. Philippide cerea să se pună imediat capăt acestei situații, altfel „plaga se va întinde (după cum s-a și întins)”, soluția principală pe care o propune fiind condiționarea ocupării Catedrelor de limba română de absolvirea cursurilor universitare filologice⁵⁰. Și pentru studenții dispuși să acceadă la un nivel superior de cunoaștere perspectivele erau puțin încurajatoare, întrucât aceștia nu dispuneau de sursele esențiale de informare. Spre exemplu, un memoriu din 1912, intitulat „Necesitatea reorganizării Bibliotecii Centrale de pe lângă Universitatea din Iași”, relevă că din cauza stării proaste a acesteia „studenții sunt privați de cel mai elementar instrument de instrucție și educație științifică, știut fiind că pentru cultura universitară o bibliotecă are tot atâta importanță ca și sala de curs; candidații la doctorat se văd în imposibilitatea de a dovedi maturitatea științifică cerută prin prelucrarea tezei de doctorat”⁵¹. La fel de elocvent este un „Memoriu asupra cerințelor Universității din Iași” alcătuit la 21 martie 1913, în care rectorul se adresa regelui arătând că biblioteca era cunoscută prin „starea ei de plâns”, ceea ce o făcea „cu desăvârșire inutilizabilă”, dat fiind faptul că volumele sunt „necercetate, neclasificate, neaccesibile deci pentru nimeni” și nici nu există personalul calificat care să le pună în ordine⁵². Relativ la fondurile Facultăților, conducătorul Universității era mult mai drastic, arătând că „Seminarul de Istorie a Românilor nu posedă nici «Magazinul Istoric», nici «Letopisețele», nici «Uricariul», nici măcar colecțiile de documente publicate de Academie! Studenții astfel nu se pot deprinde la universitatea noastră de a utiliza izvoarele. Seminarul de antichitate clasică (4 Catedre) nu are nici măcar edițiile complete de autori clasici, și un viitor profesor de literatură și limba elenă sau latină poate eși astfel din Universitate fără să fi avut în mână o ediție bună de Sofocle, de

⁴⁸ *Ibidem*, f. 443.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 795/1912, f. 47.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 807/1913, f. 45.

Euripide sau Horațiu!”⁵³ Prin prisma acestor probleme se poate înțelege de ce Al. Philippide a intervenit la Minister, în baza hotărârii Consiliului din 13 decembrie 1913, cu scopul de a facilita accesul studenților istorici din Iași la sursele de informare din capitală⁵⁴. De altfel și forul administrativ de la București admitea oficial că cea mai mare problemă cu care se confruntau studenții consta în lipsa cărților de specialitate⁵⁵. Astfel, precaritatea condițiilor materiale, la care se adăuga calitatea modestă a corpului profesoral, făceau ca mulți dintre tineri să prefere studiile în străinătate, destinațiile favorite fiind Franța și Germania⁵⁶.

Studiul umanioarelor – între autonomia universitară și intruziunea ministerială

După o primă jumătate de secol, Universitatea din Iași trăia încă acut un complex al marginalității, permanent alimentat de decalajele pe care le acumula față de instituția similară din capitală. Pe acest fond, a fost reafirmată problema statutului celor două așezăminte de învățământ superior, în condițiile dezbatărilor privind modalitățile de reglementare a transferurilor de personal între acestea. Profesorii de la Iași considerau că trecerea trebuia să fie o formalitate, atunci când în discuție se afla aceeași Catedră. De fapt mobilitatea academică presupunea mai ales transferul spre București și mai puțin invers, întrucât cei mai mulți reprezentanți ai corpului didactic din Iași echivalau plecarea în capitală cu un progres în cariera profesională. Astfel, se poate considera că nu este exagerată afirmația potrivit căreia Universitatea din capitala Moldovei „a fost mereu considerată un stabiliment periferic, o «antecameră» pentru cea din București”⁵⁷. În acest context s-au amplificat nemulțumirile universitarilor ieșeni relativ la incompatibilitățile dintre cele două instituții de învățământ superior, mai ales în ceea ce privește faptul că nu existau același număr de Catedre și multe se intitulau diferit⁵⁸. Spre deosebire de reprezentanții Facultăților de Medicină, Științe și chiar Drept, unde transferurile se practicau pe scară largă⁵⁹, cei ai Facultății de Filosofie și Litere au fost mai puțin angrenați în acest proces, deși tentațiile nu au lipsit⁶⁰, astfel încât comparația pe care o invocau permanent

⁵³ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 807/1913, f. 47.

⁵⁴ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 108, 1913, vol. XXIII, f. 26.

⁵⁵ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 207/1923, f. 56. Vezi și Bogdan-Petru Maleon, *Studiul umanioarelor la Universitatea din Iași și constituirea bibliotecilor specializate*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, II/2011, p. 237-259.

⁵⁶ Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 146. Vezi pe larg despre acest subiect, Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 166-238.

⁵⁷ Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 286-287.

⁵⁸ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 707/1905-1907, f. 37-39.

⁵⁹ Lucian Nastasă, *Mecanisme de selecție și integrare a elitei universitare românești. Alianțele familiale*, în idem, *Intelectualii și promovarea socială (Pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, p. 34.

⁶⁰ Dintre profesorii secției istorice de la Facultatea de Filosofie și Litere care nu au luat niciodată în calcul transferul, poate fi citat cunoscutul exemplu al lui A. D. Xenopol (Ion Dafin,

pornea mai curând din conștientizarea unor dezavantaje. Spre exemplu, la 27 noiembrie 1910 membrii corpului academic al Facultății solicitau rectorului o intervenție, pentru ca Ministerul „să prevadă și pentru seminariile Catedrelor Facultății de Filosofie și Litere din Iași, al căror regulament de funcționare l-a aprobat, sumele bugetare ce se găsesc trecute de mai mulți ani pentru seminariile similare ale Facultății de Filosofie și Litere din București”. Se argumenta că, întrucât nevoile și munca sunt aceleași, „nu e justificată cu nimic avantajarea celor din București și trecerea cu vederea, care seamănă a desconsiderare, a celor din Iași”. Pentru schimbarea urgentă a acestei stări de lucruri, corpul profesoral propunea ca, „dacă Ministerul nu are pentru moment posibilitatea de a pune în buget toate seminariile Facultății noastre, ar fi de dorit, pentru început, să prevadă deocamdată pentru seminariile Catedrelor ocupate de titulari mai vechi” sume similare cu cele alocate Facultății din București⁶¹.

Studiile de istorie de la Universitatea din Iași au fost inevitabil afectate de condițiile generale în care și-a desfășurat activitatea Facultatea de Filosofie și Litere, la care s-au adăugat o serie de probleme punctuale generate de natura raporturilor dintre instituția academică din capitala Moldovei și Ministerul de resort. Se cuvin evocate aici două exemple, intim asociate, relativ la intervențiile autorității centrale, care au fost percepute drept încălcări ale autonomiei universitare⁶². Ambele situații s-au derulat pe fondul atragerii profesorilor de istorie la viața politică din capitală, în calitate de reprezentanți ai corpurilor legislative, ceea ce i-a determinat să lipsească din Iași pentru perioade îndelungate. De regulă, suplinderile erau asigurate de titularii Facultății, însă existau și situații în care se recurgea la solicitarea unor personaje din exterior. Ilustrativ pentru această stare de lucruri, dar și în ceea ce privește modul cum magistrii concepeau exigențele activității lor, poate fi invocat un episod care îl are în centru pe Nicolae Ionescu, titularul cursului de Istorie Universală Critică, a cărui alegere a fost să rămână deosebit de activ din punct de vedere politic pe tot parcursul carierei universitare, îndeplinind mai multe mandate de deputat și senator în perioada 1866-1879, când a fost frecvent suplinit de Andrei Vizanti, titularul cursului de Istoria Românilor și Literatura Română⁶³. Numeroasele sale cereri de concediu și amânarea cursurilor trădează profilul unui personaj incapabil să-și asume exigențele impuse de portofoliul universitar, ceea l-a păstrat în

Figuri ieșene, ediția a II-a revăzută și completată, Iași, Viața Românească S. A., 1936, p. 231) și chiar al tânărului Teohari Antonescu, după cum lasă acesta să se înțeleagă într-o scrisoare către M. Dragomirescu, din 19 octombrie 1899 (*T. Maiorescu și prima generație de maioresceni. Corespondență*, antologie, note și prefață de Z. Ornea, text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichis, București, Editura Minerva, 1978, p. 504). Mulți alții, între care se numără Orest Tafrali, au nutrit aspirația unei cariere bucureștene.

⁶¹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 743/1909, vol. II, f. 394.

⁶² Despre modul în care universitarii ieșeni se raportau la statutul lor de autonomie, vezi Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 138-141.

⁶³ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 10/1870-1871, f. 27.

memoria lui Nicolae Iorga, unul dintre studenții săi, ca profesorul care „ne făcea trei lecții pe an”⁶⁴. Talentul oratoric, adesea apreciat în Parlament, era considerat de multe spirite critice inadecvat la exigențele presupuse de catedră⁶⁵. Problema suplinitorilor lui Nicolae Ionescu a amorsat anumite situații conflictuale, amplificate prin faptul că s-au grefat pe opoziția dintre dorința afirmării autonomiei corpului academic și tendința impunerii ascendenței administrative a forului tutelar central. Solicitățile repetate de întrerupere a activității, motivate prin obligația exercitării mandatelor în forul legislativ al țării, au primit răspunsuri favorabile din partea Ministerului, până la ocuparea portofoliului Instrucțiunii de către Christian Tell. Potrivit viziunii acestuia, participarea la viața politică a universităților nu trebuia să aducă prejudicii activității lor didactice, așa cum se întâmpla la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași cu Nicolae Ionescu și Titu Maiorescu. Confruntat cu refuzul Ministerului de a-i aproba concediul, acesta din urmă a protestat invocând încălcarea autonomiei universitare și în cele din urmă a ales soluția demisiei din învățământ⁶⁶, potrivit unei practici de ripostă exersată și anterior de profesori⁶⁷. De fapt, aceasta era văzută ca o formă eficientă de protest față de încălcarea principiului autonomiei disciplinare de către administrația din capitală. În decembrie 1871 și titularul cursului de Istorie Universală a recurs la un gest similar⁶⁸, ceea ce a dus la suspendarea prelegerilor până în octombrie 1873, când disciplina a fost preluată de Bonifaciu Florescu⁶⁹. După dobândirea conducerii Ministerului Instrucțiunii, Titu Maiorescu l-a repus în funcție pe Nicolae Ionescu, la 15 aprilie 1874, deși era departe de a-i aprecia calitățile profesionale⁷⁰. În consecință, pe data de 15 aprilie 1874, rectorul Ștefan Micle l-a înștiințat pe decan că Nicolae Ionescu a fost rechemat de Minister în funcția de profesor, iar Bonifaciu Florescu era „pus în disponibilitate”⁷¹. Cu

⁶⁴ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, ediție îngrijită, prefată și note de Ion Roman, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 87.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ La 4 decembrie 1871, rectorul îl informa pe decan că, potrivit unei adrese ministeriale, Titu Maiorescu era eliberat de la Catedră deoarece a absentat de la post din 18 octombrie fără a avea concediu și N. Quintescu era însărcinat cu suplinirea până la organizarea concursului (AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 11/1871-1872, f. 48). Din acest moment, Titu Maiorescu s-a situat în afara învățământului superior până în 1884 (Lucian Nastasă, „Suveranii” *Universităților românești*, p. 30).

⁶⁷ Vezi nota 9.

⁶⁸ La 3 ianuarie 1872, rectorul a trimis decanului o adresă prin care-l informa că Ministerul îl considera demisionat pe Nicolae Ionescu și-i cerea să desemneze un profesor care să suplinească Catedra acestuia cu jumătate din onorariu până la ocuparea postului prin concurs (AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 11/1871-1872, f. 60).

⁶⁹ Ca urmare a acestei decizii, în octombrie 1873 Bonifaciu Florescu a fost numit profesor provizoriu la Catedra de Istorie Universală Critică, pentru care a depus jurământul cerut de Legea Instrucțiunii (*Ibidem*, dosar nr. 13/1872-1873, f. 4).

⁷⁰ La scurt timp a relatat lapidar evenimentul într-o scrisoare adresată lui Mihai Eminescu (Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. VIII (sfârșitul lui aprilie 1872 – sfârșitul lui aprilie 1876), ediție de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, București, Editura Minerva, 1989, p. 150).

⁷¹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 13/1872-1873, f. 44.

toate acestea, deși pe 18 aprilie 1874 Nicolae Ionescu a fost ales decan, a refuzat funcția întrucât era nevoit să participe la ședințele Camerei, așa încât în fruntea Facultății a ajuns N. Quintescu⁷², în timp ce profesorul de istorie universală urma să fie suplinit în continuare de Andrei Vizanti⁷³. Soluția administrativă de reintegrare a lui Nicolae Ionescu a fost posibilă ca urmare a unei atitudini discreționare din partea administrației centrale, iar protestele celui care și-a văzut astfel efemera carieră universitară întreruptă atât de brutal au rămas fără ecou⁷⁴. Tot problema găsirii unui suplinitor pentru cursul de Istorie Universală Critică, de această dată în anul școlar 1876-1877, a suscitat tensiuni între Consiliul Facultății și Minister, având drept consecință perturbarea desfășurării firești a activității Catedrei. Astfel, pe 17 septembrie 1876 Nicolae Ionescu a cerut concediu pe durata îndeplinirii mandatului Afacerilor Externe⁷⁵, solicitându-i rectorului să-i aducă formal la cunoștință ministrului de resort suspendarea activității universitare, în condițiile asigurării suplinirii. Relativ la înlocuitor, considera că decizia trebuie să aparțină Consiliului, însă recomanda acestuia să aleagă între Petru Râșcanu, profesor de istorie la Seminarul Veniamin⁷⁶, și Ioan Caragiani, titular la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași⁷⁷. Rectorul Petru Suciul a înaintat o copie a cererii lui Nicolae Ionescu la Minister, pe 18 septembrie 1876⁷⁸, iar acest for a comunicat că aprobă suplینirea lui Nicolae Ionescu de către Petru Râșcanu, care urma să fie remunerat din leafa titularului⁷⁹. În consecință, pe 16 octombrie 1876 conducerea Universității notifica decanului decizia ministerială, adoptată pe baza propunerilor formulate de Nicolae Ionescu⁸⁰. Drept răspuns, Facultatea a amintit rectorului că, în cererea profesorului de la cursul de Istorie Universală, acesta lăsa la latitudinea Consiliului din care provenea alegerea între cele două propuneri și îi reproșa lui Petru Suciul că a trimis cererea direct la București, ocolind forul de decizie al Facultății, pe care nu l-a solicitat nici măcar verbal să se pronunțe. Deși decizia fusese deja luată în cadrul instanței din capitală, decanul N. Quintescu a convocat totuși Consiliul la stăruința unuia dintre colegi și în cadrul acestuia s-a

⁷² *Ibidem*, f. 50.

⁷³ *Ibidem*, f. 52.

⁷⁴ Bonifaciu Florescu a fost profesor la Facultatea de Filosofie și Litere din Iași între 5 octombrie 1873 și 15 aprilie 1874 (*Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, p. 56), după care s-a retras la București, unde a predat istoria la liceul „Sfântul Sava”, încercând fără succes să ocupe mai multe catedre universitare în capitală (Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 430).

⁷⁵ A fost ministru între 24 iulie 1876 – 25 și martie 1877 (Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 82).

⁷⁶ Mihail Vasilescu, *Primii profesori de istorie antică ai Universității din Iași: Petru Râșcanu și Teohari Antonescu*, în vol. *Universitatea din Iași (1860-1985). Pagini din istoria învățământului românesc*, Vasile Cristian, Ion Agrigoroaiei, Mihai Cojocariu (coordonatori), Supliment la „*Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza» Iași. Istorie*”, t. XXXII/1987, p. 118.

⁷⁷ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 318/1876, f. 1.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 2.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 3.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 7.

decis desemnarea ca suplinitor a lui Ioan Caragiani, conducătorul Facultății abținându-se cu acest prilej de la dezbateri⁸¹. În felul acesta s-a instalat o stare de blocaj, astfel încât nici la 15 februarie 1877 problema înlocuirii lui Nicolae Ionescu nu era rezolvată. Aflăm despre această situație dintr-o adresă trimisă de rectorat acestuia din urmă, prin care i se cerea să-l accepte ca suplinitor pe A. D. Xenopol, recomandat de Minister, în timp ce Petru Râșcanu era descărcat de sarcină, ca urmare a deciziei nefavorabile lui din Consiliul Facultății⁸². Răspunsul lui Nicolae Ionescu a sosit pe data de 25 februarie același an, acesta solicitând rectorului să aducă problema în dezbaterile Consiliului, arătând că va accepta decizia venită din partea colegilor săi⁸³. Acest organism, întrunit pe 27 februarie, și-a declinat competența motivându-și atitudinea prin faptul că adresa ministerială desemna deja un suplinitor, în persoana lui A. D. Xenopol⁸⁴. Interpretând această abținere ca pe o acceptare tacită, la 28 februarie 1877 rectorul a invocat atât decizia Ministerului din 11 februarie 1877, cât și hotărârea Consiliului din 27 februarie 1877 pentru a-i face cunoscut lui A. D. Xenopol că a fost însărcinat cu suplinirea Catedrei de Istorie Universală Critică⁸⁵. La mai puțin de o lună după identificarea acestei soluții, pe 22 martie 1877, Ministerul a acordat concediu pentru cinci zile lui A. D. Xenopol, începând cu 4 aprilie, cu condiția să-și recupereze prelegerile din această perioadă⁸⁶. După scurt timp, pe 25 martie 1877, Nicolae Ionescu trimitea o scrisoare rectorului prin care anunța că, întrucât s-a retras de la Minister, era determinat să revină la Catedră pentru a-și începe cursurile imediat după sărbători, luni, pe 4 aprilie⁸⁷. În consecință, pe 28 martie rectorul a anunțat forul administrativ central că Nicolae Ionescu urma să revină la Catedră, iar lui A. D. Xenopol îi comunica eliberarea de obligații începând din 25 martie⁸⁸. Cu toate acestea, celui din urmă i se va cere din nou să suplinească istoria universală, începându-și cursurile pe 18 aprilie 1877⁸⁹. Modul în care disciplinele istorice au fost ilustrate în acest context reiese din raportul Facultății de Filosofie și Litere, potrivit căruia în anul școlar 1876-1877 au fost parțial suplinite atât Catedra deținută de Nicolae Ionescu, cât și cea lui Andrei Vizanti, fiecare de câte doi înlocuitori, astfel că din cele 92 de ore la istorie universală, 36 a făcut Petru Râșcanu și 32 A. D. Xenopol, iar la istoria românilor din 67 de ore, 20 i-au revenit lui Dimitrie Petrino și 6 lui Constantin Leonardescu, diferența fiind acoperită de titulari⁹⁰. Astfel, se poate observa că în desfășurarea cursurilor de istorie au survenit numeroase schimbări, ceea ce a dus cu siguranță o accentuată fragmentare la nivelul conținutului acestora.

⁸¹ *Ibidem*, f. 10.

⁸² *Ibidem*, f. 62.

⁸³ *Ibidem*, f. 63.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 64.

⁸⁵ *Ibidem*, f. 66.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 77.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 78.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 79.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 88.

⁹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 342/1877, f. 5.

Anumite indicii privind continuitatea pot fi totuși sesizate, pornind de la opțiunea titularilor pentru anumiți suplinitori. Spre exemplu, la 15 noiembrie 1877 Nicolae Ionescu îl anunța pe decanul Andrei Vizanti că trebuie să participe la ședințele Camerei Deputaților și pe toată durata desfășurării acestora l-a propus ca suplinitor pe A. D. Xenopol, despre care susținea că este apreciat de ministrul Instrucțiunii Publice⁹¹. În perioadele de absență a titularului s-a recurs și la alte soluții, după cum rezultă din faptul că în anul școlar 1888-1889 Nicolae Ionescu anunța că va recupera cursurile pierdute prin participarea la lucrările Camerei și solicita să nu i se facă rețineri în salariu⁹². Imediat după pensionarea acestuia⁹³, începând din octombrie 1891, sarcina de a suplini Catedra redenumită Istoria Evului Mediu Modern și Contemporan i-a revenit tot lui A. D. Xenopol⁹⁴, care devenise între timp profesor definitiv la cea de Istoria Românilor. Anterior acestui moment, o anumită recurență a suplinitorilor poate fi observată și în ceea ce privește cursul de Istoria Românilor și Literatura Română, astfel încât pe 8 ianuarie 1879 Andrei Vizanti se adresa decanului cu rugămintea să fie înlocuit pe perioada cât va lua parte la lucrările Camerei de către Alexandru Lambrior, argumentând că acesta este „licențiat în Litere și absolvent al școlii des Hautes Études”⁹⁵. Același titular arăta la 24 februarie 1880 că este de acord cu dorința lui Alexandru Lambrior de a-l asocia pe A. D. Xenopol la suplinire⁹⁶. După titularizare, acesta din urmă a primit de la Minister concediu frecvent, în special pentru a putea participa la ședințele Academiei, pentru care a găsit diverse formule de compensare a absențelor, prin recuperarea orelor⁹⁷ sau supliniri⁹⁸. Tot la înlocuitori dintre membrii Facultății s-a recurs și atunci când unii profesori titulari au acceptat să îndeplinească anumite funcții administrative. Astfel, după ce Petru Râșcanu a fost numit inspector general al învățământului secundar, suplinirea Catedrei de Istorie Antică și Științele Auxiliare a fost încredințată lui Teohari Antonescu⁹⁹.

⁹¹ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 17/1877-1878, f. 60.

⁹² *Ibidem*, dosar nr. 28/1888-1889, f. 86.

⁹³ În septembrie 1892, la propunerea Universității, ministrul Take Ionescu aprobă conferirea titlului de „profesor onorar” lui Nicolae Ionescu (idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 377/1878, f. 14).

⁹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 592/1890, vol. I, f. 189. Vezi V. Cristian, *Preocupări de istorie universală în opera lui A. D. Xenopol*, în *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, L. Boicu și Al. Zub (coordonatori), București, Editura Academiei, 1972, p. 99-111.

⁹⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 18/1878-1879, f. 22.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 20/1879-1880, f. 12.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 37/1895-1896, f. 47; dosar nr. 53/1903-1904, f. 30; dosar nr. 57/1905-1906, vol. I, f. 17; dosar nr. 110/1914, f. 47.

⁹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 74/1909-1910, vol. I, f. 149; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 767/1911, vol. I, f. 202; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 93/1913, vol. VIII, f. 4; dosar nr. 127/1915, f. 5.

⁹⁹ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 37/1895-1896, f. 20; dosar nr. 46/1900-1901, f. 103.

Specializarea disciplinelor istorice

Crizele survenite în ceea ce privește personalul academic și studentesc¹⁰⁰, care au afectat Facultatea de Filosofie și Litere din prima Universitate a țării, s-au produs pe fondul instituționalizării și specializării studiilor istorice, în acord cu dezvoltarea generală a instituției. Documentul care descrie situația Facultății pentru anul școlar 1876-1877 ridică problema faptului că organizarea era incompletă, întrucât nu dispunea de toate Catedrele prevăzute de lege¹⁰¹. În acest sens, se evoca necesitatea înființării Catedrei de Pedagogie și Didactică, atât de utilă pentru formarea profesorilor, și a Catedrelor de Limbi Neolatine¹⁰². Raportul întocmit pentru 1881-1882 solicita, invocând necesitățile învățământului preuniversitar, despărțirea Catedrei de Istoria Românilor și Limba Română¹⁰³, care din 1867-1868 era ocupată de Andrei Vizanti¹⁰⁴. Aceasta fusese fragmentată temporar și în anul școlar 1875-1876, Istoria Românilor revenind lui A. D. Xenopol, care a ținut 42 de prelegeri, iar Limba și Literatura Română lui V. Burlă, pentru 32 de lecții, însă după 22 aprilie a fost reunificată, iar Andrei Vizanti a mai predat 20 de cursuri¹⁰⁵. Disciplina a fost divizată definitiv în 1883¹⁰⁶, Andrei Vizanti preluând partea filologică¹⁰⁷, pe care a continuat să o illustreze până în 1898, când a demisionat fiind acuzat de corupție¹⁰⁸, în timp ce studiile istorice au revenit lui A. D. Xenopol. Diversificarea materiilor în cadrul Facultății a impus constituirea a două secții, „filosofico-istorică” și „istorico-literară”, consfințite prin regulamentul din 1888¹⁰⁹, ceea ce a conferit un rol important studiilor istorice în cadrul Facultății, deși acesta nu era reflectat și în conținutul examenelor de licență¹¹⁰. Deficitul de Catedre a rămas însă major, astfel încât în darea de seamă asupra anului școlar 1890-1891, rectorul era rugat să intervină pe lângă ministru pentru ca Facultatea să fie pusă pe același plan cu cea de la București, în special prin crearea Catedrelor de Filologie Comparată, Literaturi Neolatine, Arheologie și Limbi Slave¹¹¹. La 12 iunie 1894, profesorii Facultății, întruniți în Consiliu, transmiteau Ministerului de resort o adresă prin care solicitau acordarea unor sume din bugetul statului pe anul 1894-1895,

¹⁰⁰ Situația poate fi observată la nivelul întregii Universități, pe parcursul primilor ani de existență ai acesteia (Florea Ioncioaia, *op. cit.*, p. 145-146).

¹⁰¹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 342/1877, f. 5.

¹⁰² *Ibidem*, dosar nr. 342/1877, f. 7.

¹⁰³ *Ibidem*, dosar nr. 485/1882-1883, f. 2.

¹⁰⁴ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 17/1877-1878, f. 17.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 19.

¹⁰⁶ *Anuarul jubiliar*, p. C.

¹⁰⁷ *Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1895-1896*, p. 128.

¹⁰⁸ *Anuarul jubiliar*, p. CX.

¹⁰⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 24/1887-1888, f. 3 și urm.

¹¹⁰ D. Berlescu, *op. cit.*, p. 159.

¹¹¹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 599/1891-1892, f. 225.

pentru înființarea Catedrelor menționate, la care se adăuga cea intitulată Geografia Științifică¹¹². Ca urmare a necesităților de specializare, permanent invocate de universitarii ieșeni, care făceau inevitabil analogie cu situația din capitală, în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea ponderea studiilor istorice în cadrul Facultății de Filosofie și Litere a crescut, iar disciplinele s-au individualizat. Astfel, Istoria Românilor îl avea ca titular pe A. D. Xenopol, Istoria Evului Mediu Modern și Contemporan era predată de Nicolae Ionescu, a cărui carieră s-a încheiat după anul 1890-1891, în timp ce din octombrie 1889 Petru Râșcanu ilustra noul curs de Istoria Antică și Științele Auxiliare. Epigrafia și Geografia¹¹³, pentru ca din decembrie 1896 să devină profesor cu titlu definitiv la această Catedră¹¹⁴. Începând cu 1 octombrie 1894 s-au înființat în cadrul Facultății de Filosofie și Litere conferințele de Istoria Filosofiei Contemporane și Arheologie, cu acest prilej ministrul instrucțiunii arătând în adresa trimisă rectorului că acestea reprezentau un prim pas spre crearea unor Catedre de sine stătătoare, așa cum existau la Universitatea din București. Astfel, o asemenea realizare „ar îndruma către o dezvoltare egalitară ambele facultăți și ar înlesni tineretului din acest centru însemnat al țării o cultură mai întinsă și mai întreagă”. Totodată, erau menajate susceptibilitățile instituției academice de la Iași față de modul unilateral în care forul tutelar desemnase ocupanții celor două posturi, fiind relevat faptul că dacă aceste cursuri ar fi existat la Universitatea din capitala Moldovei, ministrul s-ar fi adresat rectorului, pentru ca „în înțelegere cu facultatea respectivă, să-mi prezinți doi licențiați distinși, spre a le încredința sarcina de conferențieri”. În lipsa acestor condiții, demnitarul și-a rezervat dreptul de a alege doi absolvenți ai Facultății de Litere și Filosofie din București „cari s-au specializat mai departe în aceste studii pe la Universitățile străine”, aceștia fiind P. P. Negulescu, licențiat în Filosofie, și Teohari Antonescu, licențiat în Litere¹¹⁵. Intervenția factorului administrativ nu s-a oprit aici, întrucât exista așteptarea „ca aceste cursuri să fie regulat frecventate și prin urmare din ce în ce mai utile tinerimei”. În scopul bunei receptări a noilor specialiști, ministrul a dispus ca, pe lângă cursuri, celor doi să le revină sarcina

¹¹² *Ibidem*, dosar nr. 614/1893-1894, vol. II, f. 271-272.

¹¹³ *Idem*, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 31/1889-1890, f. 12. *Vezi și Anuarul jubiliar*, p. CII.

¹¹⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 38/1896-1897, f. 17.

¹¹⁵ *Idem*, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 621/1894-1895, vol. I, f. 64. Teohari Antonescu a absolvit Facultatea de Litere din București și s-a specializat la École des Hautes Études din Paris, apoi în mediul academic german, după care a avut prilejul să prospecteze realizările arheologiei clasice la Atena (Lucian Nastasă, *Teohari Antonescu: un destin neîmplinit*, în *idem Intellectuali și promovarea socială*, p. 107-109). Acesta a fost susținut de Titu Maiorescu pentru a veni la Iași și mai apoi pentru a se titulariza (Teohari Antonescu, *Jurnal (1892-1908)*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, p. 11-13, 146-147), interesat să păstreze un anumit control și asupra învățământului superior umanist din capitala Moldovei (Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 288).

de a susține conferințe adresate studenților, urmând ca la sfârșitul anilor să elibereze acestora certificate de atestare a participării la ambele tipuri de activități. Totodată, recomanda Consiliului să condiționeze accesul la examenele anuale de aceste certificate. Consolidarea statutului noii discipline istorice s-a produs curând, după ce printr-o nouă hotărâre ministerială postul de conferențiar al lui Teohari Antonescu a fost desființat și în locul său s-a creat Catedra de Arheologie și Antichități, încredințată acestuia spre suplinire, începând cu 1 noiembrie 1896¹¹⁶. Așadar, ca urmare a tuturor acestor schimbări se poate vorbi despre începuturile studiilor sistematice de istoria antichității la Universitatea din Iași¹¹⁷. După pensionarea lui Nicolae Ionescu, s-a tergiversat organizarea unui concurs pentru ocuparea Catedrei de Istoria Evului Mediu Modern și Contemporan, unul dintre motive fiind dorința lui A. D. Xenopol de a-l atrage la Iași pe discipolul său N. Iorga¹¹⁸. Abia la 3 octombrie 1897 Ministerul de resort a trimis o adresă decanului, însoțită de o copie a unei petiții semnate de Marin Demetrescu, profesor din București¹¹⁹, prin care cerea suplinirea postului¹²⁰, urmând ca solicitarea să fie analizată pe baza listei de lucrări¹²¹, însă un răspuns favorabil a întârziat să apară. Candidatul a perseverat și la 10 aprilie 1900 a cerut echivalarea diplomei de doctor în filosofie obținută la Leipzig¹²², iar Consiliul a hotărât să satisfacă această solicitare¹²³. Totodată, Rectoratul l-a admis în calitate de candidat pentru istoria universală¹²⁴, însă comisia Facultății a considerat că nu întrunește exigențele științifice cerute de ocuparea acestui post¹²⁵. Demersurile au fost însă reluate după 30 aprilie 1904, când ministrul Instrucțiunii a notificat rectorului publicarea Catedrei în Monitorul Oficial și a cerut convocarea Senatului și a Consiliului pentru a discuta lucrările lui Marin Demetrescu, singurul înscris în termenul legal¹²⁶. Pe data de 12 iunie 1904, Facultatea de Filosofie și Litere a anunțat finalizarea raportului asupra lucrărilor acestuia¹²⁷, iar decanului Ion Caragiani i-a revenit misiunea să îl informeze pe

¹¹⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 632/1896-1897, f. 51.

¹¹⁷ Pentru întregul context, vezi Mihail Vasilescu, *op. cit.*, p. 115-132.

¹¹⁸ V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Facultatea de Istorie și Filosofie, 1985, p. 67.

¹¹⁹ Despre opera și cariera acestuia, vezi Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 436-437.

¹²⁰ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 41/1897-1898, f. 21.

¹²¹ *Ibidem*, f. 20.

¹²² *Ibidem*, dosar nr. 47/1900-1901, f. 70.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*, f. 71-72.

¹²⁵ *Ibidem*, dosar nr. 48/1901-1902, f. 137.

¹²⁶ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 675/1903-1904, vol. II, f. 195. Vezi și solicitarea lui Marin Demetrescu pentru a fi înscris la concurs (f. 196) și memoriul său de lucrări (f. 197-199).

¹²⁷ *Ibidem*, f. 237. Rectoratul solicitase în prealabil ca Ministerul de resort să retrimită la Universitatea din Iași dosarul lui Marin Demetrescu, pentru o nouă evaluare (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 446/1904, f. 1).

ministru că a fost aprobat în Consiliu un nou raport negativ. Tot acest for a hotărât ca suplinirea să fie asigurată în continuare de A. D. Xenopol, până la ocuparea Catedrei de către un titular¹²⁸, decizie aprobată de instanța administrativă din capitală la 27 octombrie 1905¹²⁹. În același an postul a fost solicitat și de Magnus Băileanu, însă pe 12 aprilie 1906 Senatul a aprobat în unanimitate un raport critic asupra lucrărilor sale, care scotea pregnant în evidență mediocritatea candidatului¹³⁰. Mecanismul de selecție s-a declanșat din nou în octombrie 1907, când Consiliul Facultății a numit o comisie compusă din A. D. Xenopol, Petru Râșcanu și Teohari Antonescu pentru a cerceta lucrările candidaților Marin Demetrescu și Ioan Ursu, în vederea întocmirii unui raport¹³¹. Acesta a fost citit de A. D. Xenopol în Ședința Senatului, reunit împreună cu Consiliul Facultății de Litere, din 8 decembrie 1907, rezoluția aprobată în unanimitate fiind de „respingere a ambilor candidați, lucrările nefiind de valoare”¹³². Pe 18 septembrie 1908, A. D. Xenopol a convocat Consiliul Facultății, în calitate de decan, pentru a discuta petiția înaintată la Minister de Ioan Ursu, prin care cerea să fie numit suplinitor la Catedra de Istorie a Evului Mediu și Modern¹³³. La 25 noiembrie 1908 s-a luat decizia recomandării¹³⁴, candidatul beneficiind acum de raportul favorabil pe care, la 30 octombrie, A. D. Xenopol l-a înfățișat Senatului. Cu acest prilej au apărut discuții asupra contradicțiilor dintre acesta și evaluarea precedentă¹³⁵, din urmă cu un an, ale cărei concluzii erau negative¹³⁶. După o perioadă de provizorat, în martie 1910 Ioan Ursu a solicitat Ministerului să declare vacantă Catedra pe care o suplinea¹³⁷, adresându-i și decanului rugămintea de a interveni la București¹³⁸. Aceste demersuri au fost încununate de succes, solicitantul trecând concursul¹³⁹, în urma căruia, la 1 ianuarie 1911, a fost numit prin decret regal agregat definitiv la Catedra de Istorie Medie și Modernă a Facultății de Filosofie și Litere din Iași¹⁴⁰. O nouă etapă din cariera

¹²⁸ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 57/1905-1906, vol. II, f. 210.

¹²⁹ *Ibidem*, vol. I, f. 4.

¹³⁰ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 707/1905-1907, f. 7. Vezi și raportul asupra scrierilor lui Magnus Băileanu (*ibidem*, dosar nr. 718/1906-1907, f. 18-36).

¹³¹ *Ibidem*, dosar nr. 715/1906-1907, f. 110.

¹³² *Ibidem*, f. 127. Vezi raportul asupra scrierilor lui Marin Demetrescu (*ibidem*, dosar nr. 718/1906-1907, f. 1-8) și cel privitor la lucrările lui Ioan Ursu (f. 10-17).

¹³³ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 64/1908-1909, f. 87.

¹³⁴ *Ibidem*, f. 83. Vezi și *Anuarul jubiliar*, p. CXIV-CXVI.

¹³⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 741/1908-1909, f. 107-108.

¹³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 735/1908, vol. I, f. 345.

¹³⁷ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 70/1909-1910, vol. II, f. 68.

¹³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 75/1910-1911, vol. II, f. 13.

¹³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 77/1910, vol. V, f. 111.

¹⁴⁰ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 767/1911, vol. I, f. 1. Legea din 1898 stabilea statutul agregatilor la articolul 62 (*Antologia legilor învățământului din România*, p. 140).

acestui profesor a început odată cu ședința Senatului din 16 ianuarie 1914, când a fost recomandat, în unanimitate, ca titular¹⁴¹, poziție pe care a ocupat-o după 1 aprilie 1914¹⁴². Un parcurs diametral opus de integrare în cadrul secției istorice este ilustrat de modul prin care Orest Tafrali a dobândit Catedra rămasă vacantă după moartea lui Teohari Antonescu¹⁴³. Cooptarea s-a produs în baza unor certe merite profesionale, ceea ce a îngăduit invocarea articolului 81¹⁴⁴, însă aspirantul a beneficiat și de o eficientă susținere în interiorul forurilor de decizie de la București¹⁴⁵. Astfel, pe 30 aprilie 1913 Consiliul a discutat cererea acestuia de a preda Arheologia și Antichitățile, hotărând să se treacă peste etapele preliminare accederii la statutul de profesor titular¹⁴⁶. Ca urmare a acestei decizii, în cadrul ședinței Senatului reunit cu Consiliul Facultății, din 1 iunie 1913, s-a consemnat recomandarea, într-o manieră entuziastă¹⁴⁷, aceasta fiind expediată la Minister pe data de 3 iunie¹⁴⁸, iar numirea prin decret regal s-a făcut începând cu 1 septembrie 1913¹⁴⁹. Dincolo de această ultimă recrutare încununată de succes, dispariția profesorilor de la Facultatea de Filosofie și Litere a scos în evidență dificultățile atragerii unor înlocuitori, ceea ce confirmă că mediul academic românesc nu avea suficiente rezerve de cadre competente. Dacă în cazul succesiunii lui Teohari Antonescu Consiliul Facultății de Filosofie și Litere a avut la dispoziție soluția recomandării ca suplinitor a lui

¹⁴¹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 829/1914, f. 1-2. Articolul 77 al Legii Instrucțiunii din 1912 stipula că un agregat poate fi ridicat la rangul de profesor, la Catedra pe care o ocupă, dacă a funcționat deja în această calitate timp de cel puțin trei ani consecutivi (*Antologia legilor învățământului din România*, p. 175).

¹⁴² AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 821/1914, vol. II, f. 154; Litere, 118/1914, f. 42.

¹⁴³ Lucian Nastasă, *Teohari Antonescu: un destin neîmplinit*, în idem, *Intellectualii și promovarea socială*, p. 116.

¹⁴⁴ Această prevedere a Legii din 1912 condiționa accesul direct în învățământul superior de o activitate științifică recunoscută (*Antologia legilor învățământului din România*, p. 176). Pentru modul în care se realiza cooptarea pe baza acestui articol al legii *Arion*, vezi comentariile făcute de Cătălin Botoșineanu, *Între competențe academice și „ritualuri ale cooptării”*. Numirea lui Mihai Ralea la Universitatea din Iași, în AȘUI, Serie nouă, LIV-LV/2008-2009, p. 249-254). Nu trebuie uitat că Orest Tafrali avea o pregătire solidă dobândită în capitala Franței, unde reușise să susțină un doctorat apreciat, cu o temă consacrată Thesalonicului bizantin, sub coordonarea marelui savant Ch. Diehl (Ștefan Bujoreanu, *Despre activitatea lui Orest Tafrali*, în AIIAI, XIII/1976, p. 225), iar lucrările sale științifice s-au bucurat de o bună receptare în lumea savantă europeană (Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 518-521). Vezi și raportul asupra activității științifice pe care Orest Tafrali îl expediază, de la Paris, Ministerului Instrucțiunii Publice, în noiembrie 1912 (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 2668/1913, f. 86-89).

¹⁴⁵ Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 340.

¹⁴⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 94/1913-1914, vol. IX, f. 4.

¹⁴⁷ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 810/1913, f. 34-35.

¹⁴⁸ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 2668/1913, f. 127-134.

¹⁴⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 96/1913, vol. XI, f. 17.

Octav Erbiceanu, care dispunea de atestările necesare¹⁵⁰, situația nu a mai fost aceeași și la stingerea din viață a lui Petru Râșcanu, în august 1913, când Ministerul a decis împărțirea cursului între doi titulari din interiorul Facultății, astfel încât lui A. D. Xenopol i-a revenit istoria antică, iar Orest Tafrali a primit epigrafia¹⁵¹. Acest aranjament nu a funcționat decât puțin timp, întrucât pe 19 februarie 1915 primul dintre înlocuitori a anunțat că problemele de sănătate îl împiedicau să continue această sarcină, iar Consiliul s-a văzut nevoit să recurgă la atribuirea întregului portofoliu lui Orest Tafrali¹⁵², schimbare aprobată de Minister începând cu 1 martie 1915¹⁵³.

Pe parcursul Primului Război Mondial s-a produs perturbarea gravă a întregii activități academice, astfel încât, deși Universitatea din capitala Moldovei nu a fost formal închisă, practic mare parte a activităților sale s-au suspendat pentru o perioadă de doi ani, ca urmare a mobilizării unui mare număr de profesori și studenți și utilizării spațiilor de învățământ pentru nevoile diverselor direcții ale Ministerului de Război¹⁵⁴. Cursurile de istorie, profund afectate de acest context¹⁵⁵, au fost prejudiciate suplimentar prin faptul că între 1917 și 1919 Ioan Ursu și Orest Tafrali s-au aflat în Franța, ca parte a Misiunii Universitare Române¹⁵⁶, ceea ce a dus la anularea pentru un timp a activităților din cadrul a trei Catedre¹⁵⁷. Tabloul cursurilor care continuau să aibă o situație incertă imediat după încheierea conflagrației este redat într-o adresă trimisă Rectoratului la sfârșitul anului 1918, din care reiese că suplinirea Istoriei Antice era asigurată, începând cu 15 octombrie 1918, de Ioan Andrieșescu, iar la Istoria Românilor, vacantă de la 1 octombrie 1918, prin pensionarea lui A. D. Xenopol, exista doar candidatura lui Ioan Nistor¹⁵⁸. Blocajul a continuat și pe parcursul anului următor, motiv pentru care, la 9 februarie 1919, ministrul cerea explicații decanului privind modul în care sunt suplinite Catedrele profesorilor Ion Găvănescul, Ioan Ursu și Orest Tafrali, aflați în străinătate¹⁵⁹. Aceeași îngrijorare poate fi constatată și la nivelul conducerii Universității, după cum reiese din adresa pe care rectorul a trimis-o Facultății la 1 martie 1919, prin care se semnala absențele profesorilor de la ore¹⁶⁰. Pornind de la aceste mărturii, se poate spune că, în condițiile mutațiilor profunde prin care a trecut societatea

¹⁵⁰ *Ibidem*, dosar nr. 70/1909-1910, vol. II, f. 61.

¹⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 105/1913, vol. XX, f. 14.

¹⁵² *Ibidem*, dosar nr. 124/1915, f. 27.

¹⁵³ *Ibidem*, dosar nr. 123/1915, f. 36.

¹⁵⁴ Ion Agrigoroaiei, *Universitatea din Iași în anii Primului Război Mondial (1914-1918)*, în Gheorghe Iacob și Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, p. 279.

¹⁵⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 137/1916, f. 61.

¹⁵⁶ Lucian Nastasă, „Suveranii” *Universităților românești*, p. 94.

¹⁵⁷ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 141/1917, f. 40.

¹⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 142/1918, f. 72.

¹⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 143/1918, vol. I, f. 169.

¹⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, f. 188.

românească postbelică, Facultatea de Filosofie și Litere nu s-a dovedit capabilă să își adapteze politica de cooptare a personalului academic, ceea ce a condus inevitabil la expediente. Primul eșec de recrutare pe acest fond de criză s-a înregistrat la Catedra de Limba și Literatura Greacă, atribuită pentru suplinire lui Nicolae Bănescu, fără ca acesta să beneficieze de posibilitatea onorării efective a statutului¹⁶¹. Licențiat în filologie clasică la București și filosofie bizantină la München, în iulie 1914, acesta a solicitat, la 10 septembrie 1918, să i se acorde, începând cu 1 octombrie 1918, suplinirea cursului amintit¹⁶², însă după o serie de tensiuni cu conducerea Facultății, Ministerul i-a aprobat demisia. Ocuparea posturilor a fost blocată și ca urmare a întârzierii cu care factorii de decizie din capitală au reacționat la unele solicitări venite din partea Universității. O asemenea atitudine de tergiversare s-a înregistrat în cazul lui Ion Nistor, care la 15 septembrie 1918 și-a anunțat candidatura pentru ocuparea Catedrei de Istorie a Românilor¹⁶³, fiind sprijinit în acest sens de corpul profesoral al Facultății de Filosofie și Litere, partizan al integrării cărțurului bucovinean pe baza articolului 81¹⁶⁴, propunere însușită și de Senat¹⁶⁵. Cu toate acestea, ca urmare a abținerii ministrului în această chestiune, Consiliul Facultății din 13 februarie 1919 l-a însărcinat pe decanul Ilie Bărbulescu cu suplinirea cursului¹⁶⁶. Situația s-a complicat însă și mai mult prin faptul că, la 14 martie 1919, forul administrativ de la București l-a informat pe noul decan, Dimitrie Gusti, privind refuzul acceptării lui Ilie Bărbulescu ca suplinitor la Istoria Românilor „din cauza lipsei totale a sentimentelor românești [...], fapt care a provocat și revocarea d-sale din demnitatea de decan”, și cerea conducătorului Facultății să propună o persoană „mai bine calificată”¹⁶⁷. La 23 martie 1919, Dimitrie Gusti comunica Ministerului că în Consiliul Facultății s-a decis acordarea suplinirii cursului de Istoria Românilor lui Ioan Ursu, solicitându-se în acest sens revenirea sa din Franța. Așadar, noul decan se vedea nevoit să constate că „secțiunea istorică a Facultății noastre, căreia după alipirea Basarabiei și Bucovinei îi revine o menire atât de frumoasă și de mare, actualmente nu mai are nici un profesor titular în Iași, singurii profesori titulari de la această secțiune, domnii Ioan Ursu și Orest Tafrali, găsindu-se la Paris”¹⁶⁸. Un alt insucces s-a consumat în privința atragerii unui specialist la cursul de Istorie Antică și Epigrafie, deși solicitarea de suplinire venită la 19 septembrie 1918 din partea lui Ion Andrieșescu, fostul elev al lui Petru Râșcanu, părea să prefigureze o soluție de lungă durată¹⁶⁹. După revenirea în țară, pe 3 iunie 1919

¹⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 142/1918, f. 114.

¹⁶² *Ibidem*, dosar nr. 140/1917-1918, f. 88-89.

¹⁶³ *Ibidem*, f. 95.

¹⁶⁴ *Ibidem*, dosar nr. 142/1918, f. 27, f. 59.

¹⁶⁵ *Ibidem*, f. 60, 63, 67, 80.

¹⁶⁶ *Ibidem*, f. 82.

¹⁶⁷ *Ibidem*, dosar nr. 143/1918, vol. II, f. 234.

¹⁶⁸ *Ibidem*, dosar nr. 142/1918, f. 137.

¹⁶⁹ *Ibidem*, dosar nr. 140/1917-1918, f. 97-101.

Orest Tafrali a cerut să fie reintegrat ca suplinitor la această Catedră, aducând totodată o serie de argumente pentru înlăturarea celui aflat în funcție¹⁷⁰. În urma acestor demersuri, la 23 iulie 1919 Ministerul a decis că Orest Tafrali este „suplinitorul legal al Catedrei de Istorie Antică”, recomandarea lui Ion Andrieșescu drept al doilea suplinitor datorându-se „numai împrejurărilor de forță majoră – absenței din țară a profesorilor de istorie, în timpul războiului”. Mai mult decât atât, se considera că Orest Tafrali „a fost trimis în misiune oficială la Paris și nu poate fi în nici un caz vorba de înlocuirea d-sale”, astfel încât, începând cu 1 septembrie 1919 forul tutelar dispunea reintegrarea sa la Istorie Antică¹⁷¹. Dacă în spatele acestor aranjamente stă dorința titularului de la cursul de Arheologie de a obține unele venituri, lipsa de specialiști va face ca, începând cu 1 noiembrie 1922, Ministerul să îl numească tot pe acesta suplinitor și la Conferința de Istoria Artelor¹⁷². Starea de provizorat a dominat primii ani de după Marele Război, astfel încât la 20 martie 1922 decanul Garabet Ibrăileanu informa Ministerul de resort că mai multe Catedre continuau să fie vacante, între care cele de Istoria Românilor, Istorie Universală, Istorie Antică și Epigrafiă, precum și Conferința de Istoria Artelor¹⁷³.

Maniera adesea ambiguă de atribuire a rolurilor în cadrul Facultății de Filosofie și Litere imediat după Primul Război Mondial este emblematică pentru criza de personal, care a impus preferința pentru improvizație în dauna unor soluții permanente. Perpetuarea exasperantă a acestei stări de lucruri a făcut posibilă propunerea Consiliului Facultății la 14 octombrie 1919, care sub presiunea prelungirii vacanței cursurilor de istorie universală, istorie antică, limbă greacă, limbă latină și limbă franceză „a căzut de acord a se apela la profesori specializați din Franța”, menținându-i însă și pe suplinitori. Pentru a asigura succesul acestui proiect, rectorului i se cerea să intervină la Minister „ca elementele franceze, care vor veni la noi, să fie elemente de reală valoare, adevărați savanți, având pe cât posibil agregăția din Franța și să fie angajați cu contract pe timp de 3-5 ani”¹⁷⁴. Lipsa de realism a propunerii i-a răpit de la început orice șansă de realizare¹⁷⁵, astfel încât s-a apelat în curând tot la istorici români, primul dintre cei atrași fiind Ilie Minea, transilvănean cu temeinice studii la Budapesta și Viena¹⁷⁶, pe care Consiliul din 30 octombrie 1919 l-a

¹⁷⁰ *Ibidem*, dosar nr. 142/1918, f. 234.

¹⁷¹ *Ibidem*, dosar nr. 143/1918, vol. II, f. 427.

¹⁷² *Ibidem*, dosar nr. 192/1922, f. 14.

¹⁷³ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 473/1922, f. 8.

¹⁷⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 149/1920, f. 13; 36.

¹⁷⁵ În ceea ce privește ocuparea Catedrelor universitare, Legea Instrucțiunii Publice din 1912 stipula, la articolul 80, că „nimeni nu poate candida dacă nu este cetățean român, dacă nu posedă diplomă de doctor, probând că a făcut studii universitare în specialitatea pentru care candidează” (*Antologia legilor învățământului din România*, p. 176).

¹⁷⁶ Cornel Sigmirean, *Despre formarea istoricului Ilie Minea*, în *Ilie Minea (1881-1943)*. Volum îngrijit de Al. Zub. Tabel cronologic, bibliografie și indice de Lucian Nastasă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996, p. 89-91.

recomandat ca suplinitor la Istoria Românilor¹⁷⁷, după care i s-a propus să suplinească și Istoria Universală¹⁷⁸, rămasă vacantă odată cu plecarea lui Ioan Ursu la Universitatea din Cluj¹⁷⁹. Acest eminent medievist își va consolida curând poziția, obținând titularizarea la Catedra de Istorie Națională în baza memoriului din 29 iunie 1922, semnat de Al. Philippide, Ion Găvănescul, Traian Bratu, Ion Petrovici și Giorge Pascu¹⁸⁰. Memoriul a fost asumat de Senatul reunit cu Consiliul Facultății de Litere, la 30 iunie 1922¹⁸¹, după care recomandarea a fost expediată Ministerului în ziua următoare¹⁸², ceea ce a făcut posibilă titularizarea, pe baza articolului 81, începând cu 1 octombrie 1922¹⁸³. Cu un an înainte, pe 4 noiembrie 1921, Ilie Minea notifică decanului că nu mai poate suplini Istoria Universală¹⁸⁴, ceea ce ilustrează aprecierea onestă a incompatibilității dintre profilul acestei discipline și preocupările sale profesionale. Pus în fața acestor argumente, Consiliul Facultății a hotărât în unanimitate să-l recomande ca suplinitor la Catedra de Istorie Medie, Modernă și Contemporană pe vechiul candidat Marin Demetrescu și a comunicat decizia ministrului, cu scopul de a obține numirea¹⁸⁵. Instanța din capitală nu a oferit nici un răspuns la această solicitare, astfel încât decanul i-a cerut lui Ilie Minea să continue suplinirea „pentru ca Facultatea să nu fie lipsită de unul dintre cele mai importante cursuri ale secției istorice”¹⁸⁶. Titularul Catedrei de Istoria Românilor argumenta însă că nu mai poate acoperi și istoria universală, deoarece era angrenat într-o serie de proiecte științifice, astfel încât îl recomanda ca posibil suplinitor pe Gheorghe I. Brătianu¹⁸⁷. Consiliul a luat act de refuzul lui Ilie Minea, însușindu-și în același timp propunerea de înlocuitor¹⁸⁸, iar Ministerul a aprobat ca acesta să

¹⁷⁷ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 149/1920, f. 35, 45, 48.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 67, 87.

¹⁷⁹ Ioana Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe. Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 215-218.

¹⁸⁰ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 978/1921, f. 116; idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 200/1922, f. 33, 35-36.

¹⁸¹ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 978/1921, f. 118-119. Toți membrii prezenți au votat pentru recomandarea lui Ilie Minea ca profesor titular (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 473/1922, f. 22-27).

¹⁸² ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 473/1922, f. 21.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 19.

¹⁸⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 175/1921, f. 15.

¹⁸⁵ *Ibidem*, dosar nr. 196/1922, f. 22. Vezi și corespondența cu Ministerul pe tema suplinirii care urma să fie acordată lui Marin Demetrescu (*ibidem*, dosar nr. 198/1922, f. 2). Pe data de 29 octombrie 1922, candidatul a depus la Ministerul de resort un „Memoriu de titluri și lucrări istorice” (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 473/1922, f. 16-17).

¹⁸⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 199/1922, f. 17.

¹⁸⁷ *Ibidem*, dosar nr. 209/1923, f. 81.

¹⁸⁸ *Ibidem*, dosar nr. 214/1923, f. 101.

înceapă cursurile de la 1 noiembrie 1923¹⁸⁹. După eliberarea Catedrei de Istorie a Evului Mediu și Modern¹⁹⁰, Consiliul Facultății întrunit pe 27 mai 1924 a avansat propunerea ca Gheorghe I. Brătianu să fie cooptat pe baza articolului 81¹⁹¹, concretizată prin numirea acestuia începând cu 1 iunie 1924¹⁹². Tânărul istoric se formase în mediul științific francez, însă la preluarea postului reprezenta mai curând o speranță decât un specialist recunoscut¹⁹³, ceea ce explică și graba cu care a cerut primul concediu, pentru „executarea de lucrări științifice”, începând de la 15 ianuarie, până pe 10 martie 1925¹⁹⁴.

Avatarurile profesionalizării

Situația generală a Facultății de Filosofie și Litere trebuie privită în contextul multiplelor dificultăți pe care le traversa societatea românească postbelică, ale căror efecte se resimțeau direct la nivelul Universității. Imaginea unei stări de criză este redată de procesul verbal al ședinței Colegiului Universitar din 1 noiembrie 1920, convocat pentru a discuta problema punctuală a lipsei de combustibil, care a împiedicat cea mai veche instituție de învățământ superior din țară să-și poată deschide cursurile. Cu acest prilej a fost dezbătută și o întâmpinare semnată de mai mulți profesori privind situația disciplinelor¹⁹⁵. Profesorul Ion Simionescu arăta că multe dintre slăbiciunile Universității erau imputabile „indiferenței noastre”, întrucât numai în cazuri excepționale profesorii se îngrijesc ca „la o eventuală mutare la București, sau chiar la dispariția noastră, Catedra să nu sufere, prin lăsarea unuia sau mai multor elevi, care să ia eventual locul. Mult regretatul erudit A. D. Xenopol moare fără nici un elev în urma-i”, ceea ce făcea ca adesea cursurile să fie predate de persoane incompetente. Astfel, având în vedere că o carență structurală a Universității din Iași consta într-un perpetuu deficit formativ la nivelul cadrelor academice, memoriul solicita schimbarea politicii de recrutare, astfel încât instituția să atragă cei mai buni profesioniști din întreaga țară și să trimită absolvenții la specializare în străinătate¹⁹⁶. În acest context, Ion Găvănescul a adăugat că una dintre problemele istorice ale așezământului ieșean consta în faptul că multe Catedre erau suplinite, întrucât titularii acestora își desfășurau activitatea politică la

¹⁸⁹ *Ibidem*, dosar nr. 209/1923, f. 100.

¹⁹⁰ *Ibidem*, dosar nr. 224/1924, f. 25.

¹⁹¹ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 1050/1924, f. 79. Vezi și memoriul comisiei (*ibidem*, dosar 1050/1924, f. 80-81).

¹⁹² Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 225/1924, f. 20.

¹⁹³ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în Victor Spinei (coordonator), *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 1988, p. 249.

¹⁹⁴ AN-Iași, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 226/1924, f. 129.

¹⁹⁵ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 941/1920, f. 127.

¹⁹⁶ *Ibidem*.

București¹⁹⁷. Această stare de lucruri a stat la baza hotărârii Senatului din 16 iunie 1921 prin care rectorul era însărcinat să trimită un memoriu către Minister, în care să se arate că s-a ajuns la „dezorganizarea învățământului și știrbirea renumelui Universității noastre prin tolerarea profesorilor ambulanți, cari locuiesc în București, deși sunt confirmați prin lege titulari la Catedre universitare din Iași”. În acest sens, se solicita forului administrativ din capitală să prezinte Parlamentului, în cel mai scurt timp, „un proiect de lege care să prevadă că: profesorii universitari, care dețin Catedre ca titulari sau suplinitori, sunt obligați a domicilia în orașul universitar unde funcționează, iar în trei luni de la neexecutarea acestei prevederi legale să fie considerați demisionați”¹⁹⁸. În plus, insuficiența cadrelor, atât la nivelul academic superior, cât și în ceea ce îi privește pe debutanți, se făcea tot mai mult simțită pe fondul sporirii numărului de studenți. Așa se explică de ce, la 22 februarie 1921, decanul Facultății de Filosofie și Litere a cerut Ministerului înființarea unor posturi de asistenți pe lângă Catedre, la fel ca la București, întrucât numărul studenților a depășit cifra de 700, iar profesorii nu mai făceau față lucrărilor practice și examenelor¹⁹⁹. Situația descrisă aici era simptomatică pentru întreaga Universitate, după cum reiese din darea de seamă a Rectoratului asupra anului 1921-1922, în care se arată că instituția nu făcea față noului rol care i se rezerva după unire, întrucât nu dispune în primul rând de dotările și baza materială necesare²⁰⁰.

Analiza propusă aici relevă faptul că principalele dificultăți pe care le-a întâmpinat cea dintâi instituție de învățământ a țării pe parcursul primelor șase decenii de existență proveneau din precaritatea conceptului de autonomie universitară²⁰¹ și ca urmare a relațiilor tensionate cu centrul de la București. Situațiile evocate au pus în evidență faptul că exponenții învățământului superior își valorizau poziția prin raportare la beneficiile pe care aceasta o putea aduce în sfera publică, și nu ca o expresie a unei identități intelectuale asumate. Astfel, principiul autonomiei era des adus în discuție, însă de cele mai multe ori doar pentru a fi folosit ca un mijloc prin care puteau fi atinse diverse obiective, dintre care cele mai multe priveau promovarea socială. În primele decenii de viață universitară ieșeană, cursurile de istorie se desfășurau sincopat și adesea în defazaj cu progresele cunoașterii realizate la nivel european. Activitatea continuă la catedră era considerată o excepție de Ion Găvănescul, care constata cu prilejul jubileului că anul școlar 1889-1890 „ni se prezintă într-o înfățișare

¹⁹⁷ *Ibidem*, f. 129.

¹⁹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 970/1921, vol. II, f. 361.

¹⁹⁹ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 174/1921, f. 46.

²⁰⁰ Idem, fond Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Rectorat, dosar nr. 1000/1922, vol. III, f. 528.

²⁰¹ Pe bună dreptate s-a afirmat că dată fiind „dependența bugetară” și „maniera de alegere și numire a organelor de conducere”, de fapt „autonomia universitară devine iluzorie, existând doar câteva atribute ale acesteia, în fapt nesemnificative” (Lucian Nastaș, „*Suveranii*” *Universităților românești*, p. 18).

excepțional de satisfăcătoare”, exemplificând această situație prin faptul că „Andrei Vizanti însuși ține curs tot anul. Chiar și N. Ionescu, profesorul de istorie medie și modernă, care, din cauza preocupărilor și acțiunii sale politice, frecvența mai rar și neregulat Catedra, ține curs până aproape de sfârșitul anului, de altfel ultimul al carierei sale profesionale”²⁰². De asemenea, lipsa personalului specializat a făcut ca unele discipline să fie suplinite pentru lungi perioade de timp, situație pe care o serie de profesori titulari au prelungit-o deliberat, date fiind avantajele materiale pe care le puteau culege prin cumularea mai multor cursuri. Spre exemplu, A. D. Xenopol a supliniit Catedra de Istoria Universală Critică de la pensionarea lui Nicolae Ionescu și până la titularizarea lui Petru Râșcanu la Istorie Antică, după care a rămas să suplinească doar Istoria Universală Medie și Modernă. Aducerea lui Ioan Ursu la această Catedră s-a făcut după îndelungi ezitări, care au prilejuit suspectarea lui A. D. Xenopol de inconsecvență, ceea ce l-a pus pe savant în ipostaza de a-și mobiliza în apărare toate resursele de credibilitate. Dincolo de orice suspiciuni, se poate afirma că acesta a acceptat cedarea istoriei universale mai curând epuizat de povara celor două discipline și de îndatoririle impuse de poziția pe care o deținea la Academie decât convins de calitățile candidatului. Noul profesor a profitat însă de oportunitatea oferită prin înființarea Universității Daciei Superioare pentru a pleca la Cluj, astfel încât, pentru aproape cinci ani, istoria românilor și cea universală au revenit din nou în sarcina unui singur profesor, meticolosul cercetător Ilie Minea. Pornind de la aceste exemple, se poate spune că insuficiența resurselor umane a avut un caracter structural, dat fiind faptul că la momentul fondării instituției de învățământ nu a existat un corp profesoral apt să genereze o atmosferă de emulație intelectuală. Deși asumat drept meritocratic, sistemul de recrutare s-a bazat pe ascendentul unor personalități dominante care și-au rezervat un rol discreționar, înțelegând să-și promoveze apropiații, așa cum au procedat Titu Maiorescu și A. D. Xenopol, însă de această practică nu au fost străini nici Nicolae Ionescu, Orest Tafrali sau Ilie Minea. Potrivit bilanțului alcătuit de A. D. Xenopol cu prilejul semicentenarului, Universitatea a fost marcată acut de lipsa personalului, astfel încât „Catedrele scoase la concurs nu găseau candidați, și era nevoie a se umplea locurile cu suplinitori, puțini calificați pentru locurile ce li se încredințaseră”²⁰³. Cu toate acestea, odată cu titularizarea autorului citat studiul trecutului s-a depărtat de tumultul agorei, intrând pe făgașul reconstituirilor de substanță²⁰⁴, deși criza de cadre s-a prelungit și în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Până în anii '20, titularii disciplinelor istorice nu proveneau dintre studenții Universității din Iași, care a rămas în toată această perioadă dependentă de importul unor savanți ardeleni și de desăvârșirea formării academice în

²⁰² *Anuarul jubiliar*, p. CX.

²⁰³ *Ibidem*, p. XII.

²⁰⁴ V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, p. 66. Vezi și Al. Zub, *A. D. Xenopol – orizontul bibliografic și documentarist*, în *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, p. 21-33.

Occident. Acest deficit formativ s-a perpetuat și în perioada interbelică, situația fiind în parte cauzată de faptul că titularii cursurilor de istorie au fost tot mai tentați să se implice în politică, așa cum a făcut Orest Tafrali și mai ales Gheorghe I. Brătianu²⁰⁵. Au existat și profesori care s-au ferit de asemenea provocări, precum Al. Philippide de la secția literară, care deși era un „democrat convins și sincer” s-a străduit să rămână „departe de ori ce frământări politice”²⁰⁶, și Ilie Minea de la secția istorică, decis să acorde prioritate absolută muncii sale de cercetare²⁰⁷. Chiar și în absența propensiunii spre politic, sistemul centralist românesc a impus adesea întreruperea activității didactice pentru participarea la diverse întruniri organizate la București de Minister și Academie. În acest context, mai trebuie notat faptul că Universitatea din Iași a fost adesea marcată de mișcările studențești, care au dus la întreruperea cursurilor, amânarea examenelor și, în ultimă instanță, la suspendarea întregii activități didactice. Pe fondul acestor constrângeri interne și exterioare instituției, studiul istoriei a urmat un traseu de maturizare, pe parcursul căruia legătura dintre catedră și cercetare s-a dovedit esențială, ceea ce a făcut ca secția dedicată explorării trecutului să dobândească finalmente un profil formativ. Rămâne ca cea de-a doua parte a acestui studiu să releve maniera în care produsele didacticii universitare au ilustrat profesionalizarea activității academice pe măsura aprofundării cunoașterii istorice.

²⁰⁵ Lucian Nastasă, „Suveranii” *Universităților românești*, p. 80.

²⁰⁶ Ion Dafin, *op. cit.*, p. 98.

²⁰⁷ Al. Boldur, *Ilie Minea. Figura fostului director al Institutului de Istoria Românilor „A.D. Xenopol”*, în *Ilie Minea (1881-1943)*, p. 150.

**Studies of History at the University of Iași
until the Beginning of the Interwar Period (I)**
(Abstract)

Keywords: university, professors, students, historical studies, academic life

The present study aims to reconstruct the main stages in the development of historical studies at the University of Iași, focusing on the emergence and progress of various disciplines with historical content. From the methodological point of view, the focus will move from the analysis of teachers' historiographical production, as it has generally been done so far, to how they were exploited within their departments. Given the scale and complexity of such a research, the material will be organized in two parts. The first one is devoted to the reconstruction of administrative dimension of historical studies, in terms of the development of courses and the interest they raised, as emerges from the numerical evolution of students and the purpose of this type of training. The second part of the research focuses on the courses' content, given the trends in the European historiography and how they were perceived by the Romanian world.

The present approach emphasizes the fact that the first teachers of history at the University of Iași, who taught within the Faculty of Philosophy and Letters, were rather tempted to show involvement in social and political life than scientific and teaching improvement. Moreover, this Faculty and, thus, studies on the past were attended by a small number of students, due to the fact that high schools had few graduate students and university degrees did not offer any guarantee of obtaining professional commitments in education or administration. This lack of interest increased due to the poor quality of teachers and especially to the lack of concern for self-improvement of the historians aspiring to academic carriers. For this reason, the few professionals teaching at the University in the late 19th century and the beginning of the next one (A. D. Xenopol, Teohari Antonescu, Orest Tafrali and Ilie Minea) had to substitute several courses in the damage of their scientific activity. However, after overcoming the critical period during and immediately after the First World War, historical studies faced a maturation process, through shaping precise directions of research and attracting students to them.

Demisia în spațiul universitar ieșean. Cazul profesorilor Facultății de Drept din anul 1925

Cătălin BOTOȘINEANU

Introducere

În rândul universitarilor și, mai ales, în spațiul academic ieșean, înaintarea demisiei din funcțiile academice era un lucru exersat periodic. Încă de la inaugurare, Universitatea a cunoscut practica demisiei din însărcinările oficiale¹. Având o tradiție îndelungată, renunțarea unui profesor la obligațiile de natură administrativă era o soluție care nu compromitea statutul academic al solicitantului. Înțeleasă drept un act individual, asupra căruia era greu de revenit, demisia făcea parte din soluțiile universitarilor la care aceștia apelau pentru a-și salva de multe ori onorabilitatea. Statutul de universitar implica în timpul carierei diverse funcții administrative, în comisiile diverse ale facultăților și Universității, precum cele disciplinare, cele ale căminelor, ale cantinelor sau ale bibliotecii. Apoi, mai erau rolurile în care te plasa Ministerul Instrucțiunii, în comisiile de lucru pe marginea legilor, comisia de judecată a corpului profesoral. Acestea erau situații care ocupau mult din timpul unui universitar, apoi creau și mari disconforturi, nefiind remunerate, în special activitatea în diversele comisii ale Universităților. De asemenea, un profesor candida la funcțiile eșalon ale carierei academice, decan, rector, reprezentat al Universității în Senatul României. Din toate aceste posturi, Universitatea din Iași a cunoscut spectrul renunțării².

¹ La doar doi ani de la înființarea Universității din Iași, rectorul I. Strat a demisionat, în ianuarie 1862, din calitatea de profesor și, implicit, din funcția de rector, în care nu fusese totuși confirmat. Alături de el, din cauza raporturilor tensionate cu Ministerul Instrucțiunii, au mai demisionat și profesorii Șt. Emilian, V. Alexandrescu, A. Călinescu, I. Lupașcu, O. Teodori (D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 la 1918, în Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași*, vol. I, București, 1960, p. 119). În decembrie 1863 și cursul anului 1864, aceștia sunt integrați din nou. E greu de contabilizat, pentru primii ani de existență a Universității din Iași, rolul și importanța demisiei din postura de profesor universitar, în condițiile debutului ambiguu al așezământului universitar și a prestigiul încă aproximativ al titularului unei catedre. Pentru o imagine a „universității fără corp” din anii de început, a statutului incert de universitar, vezi studiul excelent, deschizător de drumuri, al lui Florea Ioncioaia, *Înființarea și începuturile Universității (1860-1864)*, în *Istoria Universității din Iași*, coord. Gh. Iacob, Al. F. Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 129-150.

² Profesorul Facultății de Științe, Al. Myller, a demisionat din Comisia căminelor și a cantinelor în 1924, motivând lipsa timpului și greutatea administrației, N. Leon a demisionat din

Comoditatea sau orgoliul, preocuparea față de activitatea științifică mai mult decât administrația, răfuielei personale sau perspectiva eșecului au condus, în cele din urmă, la soluția plecării din funcție. Încă de la finalul războiului, Universitatea din Iași a exersat practica demisiei din funcțiile administrative pentru a atrage atenția Ministerului asupra stării jalnice în care se afla. Neputând organiza căminul și nici să deschidă cantina universitară pentru anul școlar 1918-1919, rectorul N. Leon a încercat să atragă atenția asupra misiunii Universității din Iași. Acesta își înaintase demisia încă din iulie 1918, motivând angajamentele luate față de studenții basarabeni pe care nu îi putea caza în lipsa funcționării căminelor³. În timpul lucrărilor Marelui Colegiu universitar reunit în ianuarie 1919, profesorii prezenți au văzut demisia lui Leon drept o ultimă formă de protest față de „dezinteresarea ce se arată de cei în drept”⁴. Era un moment cu adânci semnificații pentru fizionomia Universității din Iași în epoca interbelică, obligată de Minister la un statut marginal față de celelalte universități din țară. Acest lucru a avut urmări și asupra modului cum s-au profesionalizat funcțiile importante ale așezământului universitar. Atât rectorul, cât și decanii facultăților au fost nevoiți să asume o misiune predominant administrativă, de la ei sperându-se îmbunătățirea asigurării cu lemne, alimente, finanțarea palatului universitar și îmbunătățirea nivelului salarizării corpului profesoral.

Însă, demisia din calitatea de profesor era un lucru inedit, la care foarte puțini universitari au apelat pentru a-și regla o situație sau a pune presiune asupra factorilor decizionali. Era gestul ultim la îndemâna unui universitar, indiferent dacă acesta ocupa o funcție de conducere în ierarhia Universității. Apoi, în mod obligatoriu, actul demisiei era instrumentat public pentru a se asigura popularitatea cazului și o dezbatere necesară în rândul comunității academice. În perioada interbelică, prestigiul social al unui profesor era unul determinant, categoria universitarilor impunându-se drept elita societății românești⁵. Astfel, demisia din această postură implica un risc suficient de ridicat în cariera „dezertorului” pentru a trezi interesul opiniei publice.

În studiul de față, vom încerca să prezentăm contextul înaintării demisiei din calitatea de profesor universitar de către o parte a profesorilor Facultății de Drept, în anul 1925⁶, precum și modalitățile diferite ale acceptării revenirilor la

funcția de rector în 1918, după ce laboratorul său fusese refăcut, preferând cercetarea, la același gest a recurs și Ion Simionescu în 1923, T. Bratu a demisionat din comisia de judecată a corpului universitar în 1925, motivând lipsa instrumentelor pentru a lua măsurile pe care le dorea necesare, Gh. Tabacovici a demisionat din funcția de decan în 1924, fiind în imposibilitatea de a gira facultatea, având domiciliul în București.

³ Rectorul avea în vedere clădirea liceului „Oltea Doamna”, unde spera să organizeze căminul; în acest sens se adresase Crucii Roșii pentru primirea a 200 de paturi (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 893/1918, f. 55).

⁴ *Ibidem*, f. 55.

⁵ Lucian Nastasă, „*Suveranii*” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. Facultatea de Litere și Filosofie (1864-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limesc, 2007, capitolul *A fi profesor universitar*, p. 60-135.

⁶ În 1925, profesorii titulari și agregati ai Facultății de Drept erau: A.C. Cuza la Catedra de economie politică, D. Alexandrescu, M.B. Cantacuzino, Gh. Tabacovici și Fl. Sion la drept civil

catedră ale acestora. Act unic în istoria așezământului universitar ieșean, demisia în bloc a unui număr de șase profesori a reprezentat momentul de apogeu al izolării Facultății Juridice, petrecute în urma politicii antisemite a lui A.C. Cuza⁷ și a violențelor studențești care au cuprins Universitatea. În același timp, modul cum, ulterior, demisia acestora a fost instrumentată politic de către guvernul liberal și apoi de cel averescan arată mizele extra-universitare care au fost atașate actului din martie 1925 a universitarilor ieșeni. La fel de important, acesta ne arată dimensiunea protestatară din mediul academic, precum și gradul de angajament al unor profesori în apărarea valorilor spațiului universitar. Din punctul meu de vedere, discutarea cazului demisiei pune într-o nouă lumină violențele studențești care au paralizat Universitatea din Iași între anii 1922-1927, oferind noi indicii asupra modului cum au văzut unii juriști opera de regenerare, de igienizare a vieții universitare după Marele Război.

Contextul demisiei

În cadrul Universității din Iași, Facultatea de Drept avea o situație aparte. În noul palat universitar de la Copou, inaugurat în 1897, Facultatea nu a fost avantajată, astfel încât și după război aceasta se regăsea într-o „stare de plâns”, „cu 3 odăi pentru săli de curs, una pentru bibliotecă, fără decanat, cancelarie, profesori, funcționari, secretar stând unii peste alții”⁸. În același timp, juriștii constituiau un corp aparte prin faptul că dețineau „monopolul certificărilor juridice”, avantaj care oferea accesul la un capital intelectual dar mai ales social⁹. Membri în barourile din țară¹⁰, la Înalta Curte de Casație, magistrați, garanți ai legalității diferitelor inițiative legislative înaintate de partidele politice, nu în ultimul rând miniștri ai Justiției, profesorii Facultății de Drept au afirmat o condiție specifică a rolului profesoral¹¹. Din punctul de vedere al tradițiilor asumate de juriști (purtarea robei în timpul proceselor, solemnitatea afișată

licență și doctorat, P. Dragomirescu și I. Leatris la drept comercial, I. Coroi la drept roman, V.V. Pella la drept penal, E. Herovanu la procedură civilă și N. Dașcoviți la drept internațional public. Profesorii C. Stere și V. Arion erau suspendați din învățământ din 1919, ca urmare a „atitudinii avute” în Primul Război Mondial (*Anuarul Universității din Iași 1924-1925*, Iași, 1925, p. 63-64).

⁷ Alexandru Constantin Cuza – s-a născut în 1857, la Iași, a murit în 1947, la Sibiu, aflat în refugiu după invazia sovietică din 1944. Studii liceale la Dresda, Paris, licențiat în Drept la Bruxelles, doctorat obținut în capitala Belgiei în științe politice și administrative; din 1901, profesor la catedra de economie politică a Facultății de Drept din Iași; membru corespondent al Academiei Române din 1901, titular din 1936 (Gabriel Asandului, *A. C. Cuza. Politică și cultură*, Iași, Editura Fides, 2007, p. 15-25).

⁸ Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, în *Anuarul Universității din Iași, 1924-1925*, Iași, 1925, p. 6. Facultatea de Științe avea cele mai multe din încăperile Universității, peste 100.

⁹ C. Charle, *La République des universitaires 1870-1940*, Paris, 1994, p. 244-246.

¹⁰ D. Alexandrescu pleda des la Dolj și era un jurist important al baroului din Craiova, devenise atașat de oameni și locuri, încât și-a donat biblioteca baroului (Mircea Duțu, *O istorie a avocaturii române*, vol. I, București, Editura Economică, 2001, p. 18).

¹¹ În cadrul Universității din Iași, profesorii Facultății de Drept erau invidiați pentru numărul mare de studenți de la care erau colectate taxe de studiu, prin acest procedeu salariile titularilor unor catedre ajungând să se dubleze.

la cursuri) și al specificului carierelor acestora, celelalte facultăți ale Universității din Iași „onorau” comunitatea academică dintr-o postură „laicizată”¹². Accesul la capitalul ezoteric al științei juridice institua o solidaritate de grup și impunea funcționarea în cadrul unei logici a singularității corpului profesorilor Facultății de Drept. În acest context, gesturile publice ale profesorilor facultății capătă o miză distinctă, atât din punctul de vedere al poziției universitare, cât mai ales din punctul de vedere al statului social dobândit.

În urma violențelor studențești care au paralizat Universitatea din Iași, violențe care au culminat cu asasinarea prefectului Poliției din Iași, C. Manciuc, în octombrie 1924, profesorii au fost nevoiți să consimtă la o soluție care să salveze imaginea comunității academice. Au gândit o soluție de compromis, în lipsa unei condamnări a făptașului, în persoana fostului student al Facultății de Drept, C.Z. Codreanu, încercând să demonstreze legătura dintre politica profesorului A.C. Cuza și manifestările studenților. Ideologia antisemită promovată de la catedra universitară de către profesorul de economie politică a contaminat în mod iremediabil studenții reușiți în Asociația studenților creștini și, astfel, Universitatea a fost transformată într-o instituție aflată sub asediu¹³. Încercarea studenților de a sărbători ziua de 10 decembrie în anul 1924 și refuzul rectorului de a permite celebrările acestora au degenerat în violențe. Profesorii care au ales să își facă cursurile în aceea zi, în ciuda avertizărilor studenților „creștini”, au fost insultați în sălile de curs în timp ce rectorul a trebuit să se salveze din fața furiei studenților, prin fugă. În același timp, instituțiile prezente pentru a menține ordinea (armata, parchetul, poliția) nu au intervenit. Furia rectorului, profesorul Al. Slătineanu, a fost devastatoare, îndreptându-se asupra prefectului poliției și asupra Facultății de Drept.

După lucrările comisiei de anchetă¹⁴, s-a hotărât ca A.C. Cuza să fie adus în fața corpului de judecată a profesorilor universitari și anchetat „ca autor moral al agitațiilor studențești”¹⁵. Din comisia de judecată, care trebuia să se întrunească pe 28 martie 1925, urmau să facă parte președintele Înaltei Curți de

¹² C. Charle, *op. cit.*, p. 247.

¹³ Într-o adresă confidențială către rector, din 28 noiembrie 1924, ministrul Instrucțiunii făcea următoarele remarci referitoare la A.C. Cuza: „[...] dl Cuza a avut o influență determinantă asupra spiritului de anarhie ce domnește în viața universitară și în special în Universitatea din Iași, care a culminat cu gestul criminal al studentului C. Z. Codreanu; urmează că trebuie luate măsuri urgente ca această stare de lucruri să înceteze” (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1043/1924, f. 3).

¹⁴ Inițial, din Comisia de anchetă a făcut parte și fostul rector Traian Bratu, fiind propus de către Senat ca „delegat cu anchetarea amănunțită asupra atitudinii și influenței determinante a lui A.C. Cuza ca autor moral al dezordinilor studențești de la Iași” (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 491/1925, f. 243). Bratu și-a înaintat demisia în timpul lucrărilor comisiei întrucât, în opinia sa, aceasta nu deținea și mijloacele pentru a pedepsi pe cei vinovați. La finalul lunii ianuarie, în plină anchetă desfășurată în Universitate, T. Bratu îi scria rectorului o scrisoare pentru a-i prezenta demisia din calitate de membru al comisiei, întrucât aceasta nu stabilise în mod clar atribuțiile care să conducă „la opera de asanare a vieții universitare” (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1043/1924, f. 4).

¹⁵ *Judecarea domnului Cuza*, în „Cuvântul”, II, joi 12 martie 1925, p. 2.

Casație, rectorul Universității din București, E. Pangrati, apoi P. Bogdan, profesor la Facultatea de Științe din Iași, N. Bănescu, profesor la Facultatea de Litere de la Universitatea din Cluj și M. Hackman de la Cernăuți. A fost un moment important al modului în care guvernul liberal a reușit să domolească din aversiunile comunității academice care vedeau în judecarea lui Cuza un act tardiv, dar necesar, întrucât în opinia majorității universitarilor ieșeni lipsa de măsuri împotriva acestuia a condus la instaurarea „haosului”.

Odată cu A.C. Cuza a fost sacrificată și Facultatea de Drept, Senatul Universității din Iași refuzându-i acesteia solicitările de a fi redeschisă¹⁶. Încă din luna ianuarie 1925¹⁷, celelalte facultăți își primeau studenții la cursuri, din partea Facultății de Drept așteptându-se un răspuns referitor la modul în care înțelegea să aplice pedepsele studenților vinovați de fărădelegile din decembrie 1924¹⁸. În timpul lucrărilor Senatului, membrii acestuia au fost nevoiți să negocieze o măsură care să nu fie interpretată drept „persecutarea facultății”, întrucât decanul ei, profesorul de drept civil D. Alexandrescu¹⁹, insista asupra faptului că „nu sunt toți profesorii molipsiți de A.C. Cuza”²⁰. Apoi, Facultatea de Drept a intrat într-un vid de putere, D. Alexandrescu fiind oprit să-și exercite atribuțiile din cauza bolii care îl ținea la pat²¹, în timp ce I. Coroi nu reușea să reprezinte facultatea în postura sa de reprezentant în Senat, fiind atașat în acele momente de imaginea negativă din jurul lui A.C. Cuza. Acesta din urmă, profitând de lipsa decanului din facultate, se erijase în înlocuitor al lui D. Alexandrescu,

¹⁶ În 14 ianuarie 1925, Facultatea de Drept adresa Rectoratului solicitarea de a permite reluarea cursurilor, fără a face mențiuni referitoare la recent încheiatele violențe studentești.

¹⁷ Facultățile de Litere și Științe s-au deschis pe 15 ianuarie 1925, Medicina urmând a hotărî data deschiderii în consiliul facultății („Mișcarea”, XIX, sâmbătă 10 ian. 1925, p. 1; AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 61). Intrarea în Universitate se făcea pe baza carnetului de student, secretarii facultăților care fuseseră deschise și un ofițer de poliție verificând identitatea studenților. Facultatea de Medicină înștiința rectorul că în consiliul facultății s-a luat decizia deschiderii cursurilor doar pentru anii IV și V și secția de farmacie, restul cursurilor urmând a fi reluate treptat (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 87).

¹⁸ Senatul hotărâ, în cadrul lucrărilor din 16 ianuarie, închiderea facultății, așteptând hotărârea profesorilor Facultății de Drept referitoare la pedepsele decise asupra studenților vinovați de violențele din luna decembrie 1924 (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 87).

¹⁹ Dimitrie Alexandrescu (1850-1925) – studii de drept la Paris, după 1890 revine în țară, ocupând diverse funcții în magistratură, este cel mai important specialist al dreptului civil în România interbelică, din 1892 profesor al Facultății de Drept din Iași (Sorin Popescu, Tudor Prelipceanu, *Stele de primă mărime ale presei juridice românești*, București, Editura Lumina Lex, 2005, p. 91-100).

²⁰ Senatul din 13 ianuarie 1925 (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 65).

²¹ În scurt timp, pe 9 februarie, avea să moară, fiind o mare pierdere pentru știința juridică. De altfel, la înmormântarea sa, corpul defunctului fiind depus la Mitropolie, au participat reprezentanți importanți ai guvernului și parlamentului, funeraliile fiind suportate de către statul român. Contemporanii au văzut în decesul lui Tololoi (porecla sub care era cunoscut profesorul) decesul „creatorului dreptului civil românesc” (*Moartea lui D. Alexandrescu*, în „Cuvântul”, II, joi, 12 feb., p. 3).

solicitând în calitate de prodecan convocarea consiliului facultății. La București, asemenea ipoteze au fost taxate în mod dur. La 7 februarie 1925, lui D. Alexandrescu i se telegrafia că Ministerul nu va lua în calcul nici o dispoziție a Consiliului facultății reunit în urma convocării de către altă persoană decât decanul în drept²².

În aceste condiții, în care deciziile erau paralizate din cauza lipsei decidenților din facultate, profesorii acesteia nu puteau angaja decât în nume personal o soluție a ieșirii din izolare. Subit, rectorul Slătineanu s-a îmbolnăvit și el²³, astfel încât dialogul dintre Rectorat și Facultatea de Drept a fost amânat pentru o perioadă îndelungată. În timp, juriștii ieșeni au interpretat hotărârea Senatului universitar de a nu face concesii și absența lui Slătineanu de la conducerea Universității drept gesturi de ostilitate²⁴. De această dată însă, nu mai erau dispuși să susțină cauza lui A.C. Cuza, precum în anii 1921-1922, când acesta, în funcția de decan, suporta „atacurile” rectorului Bratu în calitate de reprezentant oficial al facultății. Dezicerea de profesorul de economie politică o făcuseră prin acceptarea anchetării individuale a lui A. C. Cuza de către Minister. Ancheta comisiei a decis trimiterea în judecată a acestuia. Împotriva sa, Comisia de judecată a corpului profesoral, întrunită la Minister la începutul lunii martie 1925, a decis să instrumenteze patru capete de acuzare: „că prin întreaga sa activitate școlară și extrașcolară a alimentat tulburările studențești, care au condus la acte de insubordonare, violențe, ultragiarea profesorilor; că în calitate de decan a tolerat și a părținit pe provocatorii de dezordini și de nedreptăți; că prin felul predării cursului său scoboară seriozitatea catedrei pe care o ocupase; detractarea colegilor săi”²⁵. Considerând că prin trimiterea sa în judecată s-a ajuns la finalul cazului Cuza și a violențelor studențești, profesorii facultății au sperat la un destin al acesteia independent de rechizitoriul îndreptat împotriva profesorului de economie politică.

Ipoteza aceasta a fost infirmată atât de Senatul universitar, cât și de Minister, care nu au izolat ideologia lui Cuza în interiorul facultății, tratând global facultatea și pe studenții săi²⁶. În acest fel, era culpabilizat întreg corpul

²² ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 499/1925, f. 11.

²³ În februarie și martie 1925, în mod succesiv, Al. Slătineanu a solicitat Ministerului să-i aprobe demisia din funcția de rector, întrucât era ținut la pat de o afecțiune a piciorului. Ambele solicitări au fost respinse de către ministrul Instrucțiunii (*ibidem*, dosar nr. 491/1925, f. 259, 266).

²⁴ La începutul lunii februarie 1925, pe 3 februarie mai exact, decanul Facultății de Drept, D. Alexandrescu, scria ministrului Instrucțiunii că lipsa rectorului din Universitate a condus la blocarea procesului numirilor cu articolul 81 a candidaților M. Possa și G. A. Cuza. Decanul facultății acuza faptul că rectorul ar ține „sub cheie” dosarele de recomandare (*ibidem*, dosar nr. 484/1925, f. 1-2).

²⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 101. De asemenea, cei patru membri ai Comisiei, E. Pangrati, P. Bogdan, N. Bănescu și M. Hackman, au stabilit data de 28 martie pentru judecarea lui A.C. Cuza.

²⁶ Profesorii au replicat că „ordinea la facultate s-a păstrat întotdeauna și se va menține și pe viitor [...], consiliul însă va veghea ca ordinea să fie păstrată și în Universitate” (*Redeschiderea Facultății Juridice*, în „Lumea”, VIII, miercuri, 4 februarie 1925, p. 4). Termenii în care au replicat au condus la reacția fermă a Ministerului și a Rectoratului.

profesoral, care întârzia să se pronunțe încă asupra pedepselor hotărâte de Senatul universitar asupra studenților din cadrul Asociației studenților creștini. Fiind ignorată solicitarea de a fi tratați ca parte distinctă în cazuistica violențelor studențești, o parte a profesorilor Facultății de Drept, cei care locuiau în Iași de fapt, au decis să tragă un „semnal de alarmă”, prin înaintarea demisiei din învățământ. O demisie din funcția de profesor universitar era un lucru inedit în spațiul academic românesc. Scenariul orchestrat de către juriștii ieșeni, prin publicarea în presă a demisiei, urma să atragă atenția asupra situației speciale în care rectorul Slătineanu plasase facultatea după violențele din Universitate. Consider utilă redarea în întregime a acestei cereri:

Facultatea Juridică din Iași se găsește, în urma unor împrejurări ce ne aparțin să le calificăm, într-o situație incompatibilă cu demnitatea și cu datoriile sale. Sunt 6 săptămâni de când, în urma redeschiderii celorlalte facultăți, Facultatea de Drept a înaintat Rectoratului o adresă de protestare în contra tratamentului special ce i se aplică și prin care adresă toți profesorii își luau angajamentul de a verifica ca redeschiderea facultății să nu fie un prilej de tulburare a ordinii universitare. La aceea adresă nu am primit nici un răspuns, întrucât după norma stabilită în acord cu ministrul, senatul se găsește în timpul lungii boli a rectorului în imposibilitatea de a funcționa²⁷. Această stranie stare de lucruri s-a confirmat din nou acum deoarece facultatea în urma unui nou vot al consiliului, hotărând la 13 martie redeschiderea facultății de drept și comunicând aceasta d-lui prorector cu rugămintea de a lua măsuri în consecință, a primit drept răspuns comunicarea d-lui rector în următorul cuprins: Facultatea de Drept închisă ca măsură disciplinară de către Senatul Universitar nu poate fi deschisă decât de acest Senat. Găsindu-ne deci în fața unui sistem bine hotărât, pe care nu-l putem considera decât în afara de lege și tinzând a ne pune în imposibilitatea de a ne îndeplini datoria de profesori, nu ne rămâne altă cale de a protesta în contra acestui procedeu decât aceea de a vă înainta demisiunea pe care vă rugăm să binevoiți a ne-o primi²⁸.

Semnau M.B. Cantacuzino, P. Dragomirescu, I. Leatris, E. Herovanu, A.C. Cuza, Fl. Sion. Profesorul M.B. Cantacuzino își pierduse odată cu demisia și postul de senator al Universității din Iași. Astfel, facultatea rămăsese cu cinci profesori să susțină cursurile: Gh. Tabacovici, I. Coroi, N. Dașcovici, V. Pella și V. Bulgaru.

În urma acestei scrisori, dar mai ales în urma faptului că A.C. Cuza era pe cale să fie trimis în fața comisiei de judecată în urma denunțării sale ca „autor moral” al violențelor studențești, gestul demisiei părea o solidarizare cu A.C. Cuza. În condițiile în care acesta din urmă își înaintase demisia din funcția de profesor al Facultății de Drept, chemarea sa în fața comisiei de judecată a corpului universitar nu se mai impunea, anulându-se de fapt lucrările comisiei de anchetă

²⁷ Rectorul Slătineanu era ținut la pat de flebita gambei stângi, motiv pentru care, în luna februarie, a solicitat de două ori ministrului Instrucțiunii să îi aprobe demisia, întrucât se afla în imposibilitatea de a „duce la bun sfârșit acțiunea de pacificare a Universității ce reprezintă” (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 491/1925, f. 259).

²⁸ „Cuvântul”, II, 18 martie 1925, p. 4. În încheiere, se menționa faptul că M.B. Cantacuzino și P. Dragomirescu vor aduce în atenția Senatului, respectiv a Camerei, cazul profesorilor demisionați.

și întregul scenariu pus în practică în Universitatea din Iași pentru a se imputa lui Cuza cel puțin „vina morală” asupra violențelor studentești.

Pentru a răspunde acestor insinuări, E. Herovanu a trebuit să intervină, încercând să motiveze mobilul acțiunii colective a unei părți a profesorilor Facultății de Drept din Iași²⁹. Astfel, după acesta, inițiativa demisiei fusese hotărâtă pentru a trage un semnal de alarmă față de situația studenților facultății care nu puteau frecventa cursurile și nici nu beneficiau de deschiderea căminelor și a cantinei³⁰. Menținerea închisă a facultății era un gest premeditat, în condițiile în care celelalte facultăți se redeschiseseră încă din ianuarie 1925. De asemenea, profesorul ieșean se plângea de faptul că guvernul „nu a dorit să înțeleagă semnificația actului și a acceptat demisia”. Referitor la A.C. Cuza, nimeni nu a dorit să îi facă jocurile, profesorul de economie politică aderând la demisia grupului și nu invers³¹.

Presa epocii a speculat politic aceste demisii. Surprinzătoarea acceptare a demisiilor de către guvern era pusă pe seama intervenției lui G. Mărzescu, liderul liberalilor ieșeni urmând astfel să faciliteze accesul unor intimi la catedrele Facultății de Drept din Iași. Apoi, acesta se descotorosea de unele elemente care s-au dovedit „nerecunoscătoare” față de partid (cazul profesorului F. Sion³²) sau care nu s-au dovedit „prieteni” cu fruntașul liberal din Iași (era menționat în această culpă I. Leatris)³³.

²⁹ Inițiativa lui Herovanu venea după ce presa speculase asupra „adevăratelor” motive ale demisiilor care, la prima vedere, făceau jocurile lui Cuza: M.B. Cantacuzino fiind „excesiv de sensibil în materie de demnitate și amor propriu”, Herovanu dovedind „o sensibilitate feminină cu adevărat abulie când vine vorba de a rezista majorității”, Dragomirescu fiind dezamăgit de pe urma fuziunii din filiala locală a Partidului Poporului, pierzând întâietatea în fața rectorului Slătineanu, care devenise noul lider local, în cazurile lui Leatris și a lui Sion, care practicau un „antisemitism șlefuit”, punându-se demisia pe baza solidarității față de A.C. Cuza (*Demisiile unor profesori*, în „Lumea”, VIII, vineri, 20 martie 1925, p. 4).

³⁰ E. Herovanu, *Criza de la Facultatea de Drept din Iași*, în „Lumea”, VIII, vineri, 27 martie 1925, p. 2.

³¹ *Ibidem*.

³² În timpul alegerilor din mai 1920, profesorul Sion fusese exclus din rândul Partidului Poporului, întrucât candidase pe liste separate față de cele ale partidului („Evenimentul”, XXVII, marți, 25 mai 1920, p. 1). Din 1919, acesta suplinea Catedra de drept constituțional, vacantă după suspendarea lui C. Stere. Numirea sa la Catedra de drept civil s-a făcut în oct. 1923, fiind contestată virulent de către colegii săi P. Dragomirescu și M.B. Cantacuzino, care o denunțau ca fiind drept ilegală. Avizarea venită de la Minister s-a făcut la intervențiile lui G. Mărzescu. Apoi însă, așteptată intrare a sa în rândul liberalilor nu s-a mai produs.

³³ *De ieri pe azi*, în „Lumea”, VIII, joi, 2 aprilie 1925, p. 1. Numirea lui I. Leatris la Catedra de drept comercial, în decembrie 1922, a fost bine primită de presa liberală din Iași, care îl descria drept „una din cele mai strălucite podoabe” ale baroului din Iași („Mișcarea”, XVII, joi, 1 martie 1923, p. 1). De altfel, în ianuarie 1923, la propunerea lui Gh. Mărzescu, liderul liberalilor ieșeni, Leatris a fost decorat de către rege cu coroana României în grad de comandor („Mișcarea”, XVII, luni, 1 ianuarie 1923, p. 2).

Revenirea la catedră

Modul în care guvernul liberal a instrumentat demisiile de la Iași a fost datorat percepției contemporanilor asupra profesorilor dar și modului cum, de la catedră, aceștia au arătat recunoștință față de liberalii din Iași. Și anvergura politică a acestora a constituit un criteriu de selecție a acceptării revenirilor asupra demisiilor. Profesorilor apropiați de partidul de guvernământ li s-a aprobat revenirea la catedră în chiar anul în care au demisionat (E. Herovanu și P. Dragomirescu), altora după doi ani de așteptări și abia după ce partidul liberal a ieșit de la guvernare (F. Sion, I. Leatris și A.C. Cuza). Faptul că unii dintre aceștia au fost reprimiți în învățământul superior fără ca Ministerul să se opună sau să amâne decizia a fost determinat de afilierea academică și de parcursul politic al profesorilor. În plus, s-a consimțit ca lefurile unor profesori demisionați să fie plătite retroactiv. În această chestiune a demisiilor a jucat un rol și cariera academică, precum și recunoștința pe care un profesor aflat în pragul pensionării o merita de la cei pe care îi formase (cum s-a întâmplat în cazul profesorului M. B. Cantacuzino).

După moartea lui D. Alexandrescu, profesorul M. B. Cantacuzino³⁴ era rugat de ministrul liberal al Instrucțiunii, C. Angelescu, să gireze din funcția de decan facultatea. În acest caz, forul central spera că cel mai vechi profesor al facultății va înțelege misiunea care i-a fost încredințată în acele momente dificile pentru soarta facultății³⁵. Orgolios, M. B. Cantacuzino a replicat că cel mai vechi profesor în funcție era A.C. Cuza și nu el, evidențele Ministerului consemnând, de altfel, numirea lui Cantacuzino pe 1 iulie 1900 și cu 1 ianuarie, același an, pe cea a lui A.C. Cuza³⁶. Modul în care acesta din urmă era privilegiat de către Minister va avea un rol în modalitatea revenirii la catedră a profesorului de drept civil. Dintre profesorii demisionați, M. B. Cantacuzino era singurul care nu făcuse cerere pentru a fi reprimat la catedră. Ca măsură la intransigența arătată de către acesta, precum și ca o dovadă a poziției academice avută în cei 40 de ani în care a slujit catedra, în cazul lui Cantacuzino s-a apelat la metoda recrutării clasice, prin folosirea articolului 81³⁷. În iunie 1925, bătrânul profesor de drept civil, fost ministru al justiției, fost rector al Universității, era chemat, în conformitate cu articolul 81, la catedra pe care o slujise de câteva decenii.

³⁴ Matei B. Cantacuzino (1855-1925) – studii în Germania, Elveția și Franța, din 1901 profesor de drept civil la Facultatea de Drept, primar al Iașilor, ministru al Justiției în guvernul Marghiloman, rector al Universității din Iași, între 1916 – feb. 1918 (Ing. D. Ralet, *Matei B. Cantacuzino. In memoriam*, Câmpina, 1933).

³⁵ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 491/1925, f. 257.

³⁶ *Ibidem*, f. 265.

³⁷ În *legea instrucțiunii* din 1912, recrutarea unui profesor universitar se desfășura conform prevederilor articolelor 81, 83 și 84. În cazul primului articol, candidatul recomandat devenea direct profesor titular, ultimele două articole stipulând alegerea profesorilor agregati în urma examenului, respectiv a numirii directe venite din partea ministrului, acesta din urmă numind un profesor fără a consulta în prealabil universitățile.

Modul în care s-a orchestrat revenirea profesorului de drept civil arată consensul stabilit, între Senatul universitar și Facultatea de Drept, în jurul necesității readucerii în mijlocul universitarilor a celui care anima din postura de lider moral ședințele Colegiului universitar. Determinant a fost faptul că M. B. Cantacuzino era unul dintre profesorii care acumulasă un ascendent asupra Facultății Juridice în baza unei tradiții de apostolat academic³⁸. Acest lucru s-a răsfrânt și asupra imaginii sale în Universitate, profesorul de drept civil intrând în categoria universitarilor a căror posteritate se construise încă din timpul vieții³⁹. Cantacuzino, alături de D. Alexandrescu se înscriau în rândul primei mari generații de profesori ai Universității din Iași, seria inaugurată de A.D. Xenopol, D. Hurmuzescu, Al. Philippide și de P. Poni.

În ziua de 20 iunie, în baza unor convocări obișnuite, Senatul universitar s-a întrunit în mai multe rânduri, începând cu orele 10 ale dimineții, pentru o ședință de lucru, apoi pentru a discuta recomandarea lui Istrate Micescu⁴⁰, transferarea lui T. Ionașcu, pentru ca în final să discute cazul lui Cantacuzino. La prima ședință, pe lângă chestiunile aflate la ordinea zilei, s-a discutat invitația adresată Facultății de Drept de a propune candidați pentru catedrele rămase vacante, în urma demisiilor din martie. În acel moment, s-a menționat oportunitatea ca facultatea să studieze „dacă nu era ocazia” ca profesorul Cantacuzino să fie rechemat la catedră conform articolului 81⁴¹.

Transcrierea lucrărilor Senatului nu menționează autorul acestei idei, însă probabil un consens asupra acestui lucru fusese stabilit în prealabil. De altfel, după incidentele din luna decembrie 1924, toate discuțiile din interiorul Senatului sunt redată doar sub forma rezoluțiilor finale, fără a se transcrie cu exactitate discuțiile dintre membri. Acest lucru s-a permanentizat până inclusiv în anul 1927, de aceea este dificil de recompus genealogia unor idei sau a unor dispute. Probabil, marcați de imaginea pe care anumite evenimente au aruncat-o

³⁸ Un portret foarte frumos al lui M. B. Cantacuzino, văzut de generația sa „veșnic actual”, „o emblemă a moldovenismului”, un „boer” care exersa arta „disprețului distant”, la Mihai Ralea, *Interpretări*, București, 1927, p. 153-158. De asemenea, filantropia lui Cantacuzino este zugrăvită de N. Leon care destăinuie gesturile de „mărinimie” ale profesorului, ce nu încasa taxele de examen de la studenți, de altfel acesta nu își ridica nici diurna de rector, lăsând-o unor studenți săraci aleși de către colegii lor (N. Leon, *Amintiri*, partea a III-a, Iași, 1927, p. 46).

³⁹ După înaintarea demisiei, M.B. Cantacuzino a pierdut locul de senator al Universității în Parlament, însă în Universitatea din Iași nu s-au organizat alegeri pentru a desemna un alt profesor, decât abia după moartea lui Cantacuzino, survenită în august 1925. Alegerile s-au organizat în decembrie 1925, fiind câștigate de rectorul în funcție, Al. Slătineanu („Mișcarea”, XIX, duminică, 20 decembrie 1925, p. 2).

⁴⁰ I. Micescu a renunțat la postul de profesor de la Universitatea din Iași, post pe care îl ocupase în ianuarie 1926, înaintându-și demisia la câteva luni după numire (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1119/1916, f. 3). Tot în anul 1925, Facultatea de Drept recruta la Catedra de istoria vechiului drept românesc pe A. Juvara, conform articolului 83 (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 483/1925, f. 2).

⁴¹ Senatul din 20 iunie 1925. Membrii Senatului erau I. Coroi (Drept), Tr. Bratu și I. Petrovici (Litere), C. Parhon și Ștefănescu Galați (Medicină) și rectorul Al. Slătineanu (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1083/1925, f. 148).

asupra Universității, printre acestea uciderea prefectului Poliției din Iași în octombrie 1924, apoi violențele care au cuprins Universitatea în decembrie 1924, urmate de anchetarea întregului corp profesoral, discuțiile din Senat nu au mai conținut dezbateri atât de încrâncenate, ca cele de până la demisia lui A.C. Cuza. Oricum, în Senat erau trei țărăniști (T. Bratu, C. Parhon, M. Ștefănescu-Galați), un apropiat de aceștia (Al. Slătineanu), deci o astfel de decizie a avut acceptul unanim, M.B. Cantacuzino fiind de doi ani membru în Partidul Țărănist. În aceste condiții, reprezentantul Facultății de Drept în Senat, I. Coroi, a organizat până în seara acelei zile formele necesare recrutării lui Cantacuzino. S-a scris o convocare, care nu era datată, dar în care era menționată ziua întrunirii, anume 20 iunie, și ora 17 pentru întrunirea Senatului cu Consiliul Facultății de Drept⁴². S-a compus scrisoarea de recomandare, semnată și de Gh. Tabacovici și V. Pella. Astfel, la ora 17 Senatul se întrunea cu cei trei profesori ai facultății, care în acel moment formau majoritatea facultății juridice sau, mai bine zis, cei care erau în Iași în acel moment⁴³. Aceștia au aprobat în unanimitate recomandarea lui Cantacuzino. Decizia s-a luat „cu adâncă convingere că dl profesor va consimți a accepta propunerea noastră și va continua a funcționa pe lângă facultatea juridică”⁴⁴. S-a dat citire noilor modificări aduse articolului 81 și s-a decis că nu era cazul ca o comisie de specialiști să mai discute meritele științifice ale candidatului. În principiu, așa cum era formulat articolul din *legea instrucțiunii* din 1912, modificat în martie 1925, un profesor putea fi chemat de o Universitate fără ca acesta, în prealabil, să își dea acordul, luându-se drept criteriu renumele său științific. Numirea lui Cantacuzino din iunie 1925 contabiliza astfel primul caz de recrutare, în baza articolul 81, prin care un candidat la o catedră universitară era cooptat fără a avea cunoștință de acest lucru. Era o recunoaștere târzie a meritelor profesorului, la 9 august 1925, M. B. Cantacuzino decedând.

În cazul profesorilor Dragomirescu și Herovanu, *Anuarul Universității* pe anul academic 1924-1925 menționa rechemarea lor la catedră începând cu data de 15 septembrie 1925⁴⁵. În schimb, într-o adresă primită la Rectorat pe 23 ianuarie 1926, Ministerul Instrucțiunii înștiința faptul că, prin decret regal, profesorii Herovanu și Dragomirescu, demisionați cu 17 martie 1925, „se reintegrează cu acea dată, cu titlurile și drepturile câștigate”, în virtutea articolelor 93 și 46 din *legea învățământului*⁴⁶. Semna ministrul Instrucțiunii, C. Angelescu. Practic, un

⁴² *Ibidem*, f. 135.

⁴³ N. Dașcovici lipsea din Iași, iar A. Juvara, proaspăt devenit profesor agregat la Catedra de drept internațional privat, nu avea formele legale constituite, examenul având loc pe 11 iunie 1925 (*ibidem*, f. 133).

⁴⁴ *Ibidem*, f. 151.

⁴⁵ *Anuarul Universității din Iași 1924-1925*, Iași, 1925, p. 63-64. De altfel, acesta nu este singurul caz în care datele oferite în *Anuarele Universității* nu sunt „confirmate” de documentele din arhiva Universității sau de adresele oficiale venite de la Minister.

⁴⁶ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1119/1926, f. 15. În schimb, în arhiva Ministerului, 1 decembrie 1925 este ziua în care Universitatea a fost înștiințată de reintegrarea celor doi profesori, în urma avizelor date de forurile avizate, Consiliul superior de instrucțiune și Contenciosul administrativ (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 483/1925, f. 205.)

liberal, respectiv un averescan aveau girul partidului de guvernământ de a reveni la catedrele pe care le-au părăsit, plătindu-li-se salariile pentru lunile în care au fost demisionați.

În toată perioada guvernării liberale, dintre profesorii demisionați, Cuza, Leatris și Sion au întâmpinat probleme referitor la reintegrarea lor. F. Sion a solicitat, începând cu data de 10 iunie 1925, reintegrarea la catedra de unde demisionase întrucât, considera acesta, Facultatea de Drept s-a redeschis „și astfel mica cauză a demisiunii noastre a dispărut”⁴⁷. Mai mult, se plângea ministrului de faptul că nu i s-a rezolvat problema, precum în cazurile Herovanu și Dragomirescu, mai mult chiar, la catedra sa fiind transferat de la Chișinău profesorul T. Ionașcu⁴⁸. Odată cu instalarea guvernului Averescu⁴⁹ și numirea lui I. Petrovici în funcția de ministru al Instrucțiunii, s-a rezolvat favorabil și situația acestora⁵⁰. La 5 noiembrie 1926, Universitatea era înștiințată că începând cu data de 1 noiembrie cei trei profesori erau reprimiți în cadrul Facultății Juridice⁵¹. Însă, în adrese către Minister aceștia se plângeau de faptul că nu li se plăteau retroactiv lefurile din martie 1925, data demisiei, precum a procedat Ministerul în cazurile profesorilor Herovanu și Dragomirescu⁵². În noiembrie 1926, atât Leatris⁵³ cât și Sion, după ce li s-a aprobat revenirea la catedre, au cerut să fie reintegrați cu data de 17 martie 1925. Și după reintegrarea celor trei profesori, aceștia nu au renunțat la plata salariilor retroactive, semn că problema plății încă nu fusese hotărâtă⁵⁴. Rezoluția pe solicitarea lui F. Sion menționa că „s-a rezolvat cererea prin petiția d-lui A.C. Cuza”, fără ca prin aceasta să se menționeze soluția Ministerului în cauza salariilor pentru perioada în care aceștia au fost demisionați⁵⁵. Reintegrarea lui Sion a ridicat unele probleme legate de faptul că la Catedra sa de drept civil doctorat a fost adus prin transfer, de la Cernăuți, profesorul T. Ionașcu. În cele din urmă, s-a ajuns la soluția, oarecum la limita legii, ca F. Sion să fie numit profesor la

⁴⁷ *Ibidem*, f. 221.

⁴⁸ În presă, acesta a fost motivul din cauză căruia s-a speculat pe marginea faptului că Facultatea de Drept urma să facă o întâmpinare împotriva reintegrării lui Sion, în noiembrie 1926, a căruia catedră fusese deja ocupată („Lumea”, IX, vineri, 29 oct. 1926, p. 2).

⁴⁹ Guvernul Averescu (30 martie 1926 – 4 iunie 1927); cu data de 14 iulie, I. Petrovici a devenit ministrul Instrucțiunii în locul lui P. P. Negulescu (Ion Mamina, Ion Scurtu, *Guverne și guvernanți. 1916-1938*, București, 1996, p. 57).

⁵⁰ În ziarul „Lumea”, la rubrica *Informații*, era oferită știrea prin care I. Leatris făcuse o vizită acasă la Petrovici pentru a mulțumi pentru „delicatețea de a-i primi în bloc pe toți profesorii demisionați” („Lumea”, IX, vineri, 29 oct. 1926, p. 3).

⁵¹ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 1119/1926, f. 149.

⁵² ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 429/1926, f. 46, 51.

⁵³ Mărturiile documentare despre acesta sunt foarte puține: Ion Leatris (1878, Iași – 1949, Iași), profesor al Facultății de Drept din Iași, între 1923-1942, la Catedra de drept comercial comparat (Toader Tudorel, Dan Măță, Ioana Costea, *Dicționarul personalităților juridice românești*, București, Editura Hamangiu, 2008, p. 146; *Anuarul Universității Mihăilene. 1930-1935*, p. 228).

⁵⁴ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii și Cultelor, dosar nr. 429/1926, f. 40, 46.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 40.

Catedra de drept civil licență, deși acesta demisionase de la Catedra de drept civil doctorat⁵⁶.

O astfel de decizie echivala cu acceptarea modului pripit în care ministrul liberal, C. Angelescu, a tratat chestiunea Facultății de Drept, întrucât integrarea celor trei profesori, cel mai probabil, s-a făcut cu plata salariilor avute în perioada cât au fost considerați demisionați. Problema era una de legitimitate a deciziei ministeriale, de data aceasta o decizie a guvernului Averescu, în care portofoliul de la Instrucțiune era ocupat de profesorul ieșean I. Petrovici. Acesta încerca să salveze onoarea profesorilor dar, în același timp, să nu scadă din angajarea răspunderii Ministerului. Factorul politic a contat decisiv în revenirea celor trei profesori la catedra universitară, lipsa liberalilor de la guvern netezind acceptul revenirii acestora. De asemenea, figura ministrului I. Petrovici a contat în cazul revenirii lui A.C. Cuza, profesorul de filozofie ieșean având o poziție aparte față de măsurile dure luate de Universitate în privința studenților „creștini”, opunându-se în timpul violențelor judecării lui Cuza.

Concluzii

Cazul demisiilor de la Facultatea de Drept din Iași arată o nouă dimensiune a violențelor studențești din anii '20, care au fost marcate de prezența unei retorici antisemite. O parte a profesorilor acestei facultăți nu au dorit să ia parte la scenariul imaginat de profesorii de stânga ai Universității, scenariu caucionat, începând cu anul 1924, de Ministerul liberal al Instrucțiunii. În opinia acestora, profesorul A.C. Cuza și o parte a studenților facultății se făceau vinovați de violențele îndreptate împotriva studenților evrei. Juriștii ieșeni au dorit să se prezinte în interiorul comunității academice cu o imagine independentă de violențele din Universitate și din orașul Iași. Au ignorat faptul că asasinarea prefectului Poliției din Iași, act săvârșit de un fost student al Facultății de Drept, cu antecedente nepedepsite de facultate, nu mai putea fi izolată în contextul dezordinilor din Universitate, lăsând doar în seama justiției rezolvarea cazului. Astfel, identitatea Facultății de Drept a devenit una marcată de trecutul complice, în mare parte datorat refuzului exmatriculării lui C.Z. Codreanu în 1921, culpă care a îngăduit ascensiunea acestuia și a ideologiei cuziste. Determinant pentru opinia publică devenise modul în care juriștii ieșeni se raportau la soluțiile extrem de dure luate de Senatul universitar. Refuzul colaborării, în sensul exmatriculării vinovaților, implicat a recunoașterii existenței în facultate a unei grupări de studenți și a unui profesor care au generat acele violențe au condus la izolarea Facultății de Drept.

Conștienți de noua imagine care era atașată „celei mai prestigioase” facultăți a Universității din Iași, o parte a juriștilor au încercat să tragă un

⁵⁶ Paul Negulescu, Ion Dumitrescu, George Alexianu, Titus Dragoș, O. C. Demetrescu, *Codul învățământului (primar, secundar, superior)*, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1929, p. 614.

semnal de alarmă asupra modului, „arbitrar” – cum gândeau ei –, în care soarta Facultății de Drept era legată de „pacificarea” Universității. Nu acceptau situația excepțională în care facultatea lor era singura care rămăsese închisă. Prin aceasta ei încercau să se desolidarizeze de tot ce însemna ideologia lui A.C. Cuza și să asigure prestigiul neatins al facultății. Au apelat la o soluție ultimă, înaintarea demisiei. Nu au crezut nici o clipă că aceasta le va fi acceptată. Apelând la acest gest extrem, motivând în opinia publică opțiunea avută, au dorit să aducă în atenția ministrului liberal, C. Angelescu, „pedepsirea” nemeritată a facultății. Contextul în care profesorii Cantacuzino, Dragomirescu, Herovanu, Letris, Sion și Cuza și-au înaintat demisiile a determinat acceptul favorabil al ministrului.

Modul în care profesorii au fost reintegrați la catedrele de unde au demisionat era o nouă probă a influenței politicului în recrutarea corpului profesoral al Universității. Cu atât mai mult este important itinerariul revenirii acestora cu cât aceștia erau profesori titulari, cu o carieră didactică importantă, membri ai unor grupări din Universitate sau oameni politici importanți ai liberalilor locali (E. Herovanu), ai țărâniștilor (M.B. Cantacuzino), averescanilor (P. Dragomirescu) sau cuziștilor (A.C. Cuza). De asemenea, arată și tipul de atașament pe care comunitatea academică îl exprima față de un profesor al cărui prestigiu și carieră didactică se formaseră în decenii la catedră. Premeditarea reintegrării lui M. B. Cantacuzino a constituit o dovadă a faptului că Universitatea din Iași înțelegea să respecte anvergura profesorului care ocupase cele mai înalte demnități în cariera didactică sau politică.

Celelalte reintegrări au urmat un parcurs diferit, în sensul în care profesorii demisionați au solicitat individual Ministerului anularea consecințelor gestului din martie 1925. Acceptarea într-o primă fază doar a profesorilor Herovanu și Dragomirescu s-a făcut în urma unui calcul politic, partidul de guvernământ dând curs opțiunii liderului liberal ieșean Gh. Mârzescu, care nu îi dorea în rândurile profesorilor Facultății de Drept pe profesorii I. Letris, F. Sion și A.C. Cuza. Reintegrarea acestora din urmă s-a făcut după schimbarea guvernului liberal și ocuparea portofoliului de la Instrucție de către profesorul ieșean I. Petrovici.

La démission dans l'espace universitaire de Iassy.
Le cas des professeurs de la Faculté du Droit de l'année 1925
(Résumé)

Mots-clés: la clôture de l'Université de Iassy, la Faculté de Droit, la démission des professeurs, les violences des étudiants, la culpabilité du professeur A.C. Cuza

En décembre 1922 à l'Université de Iassy les étudiants nationalistes ont inauguré la série des violences dirigées contre les étudiants Juifs. Ceux-ci marqueront de manière décisive le premier décennie d'entre guerres d'existence de la communauté académique de Iassy. La Faculté de Droit constitue un cas différent dans le contexte des dissensions des professeurs en ce qui concerne la présence des étudiants Juifs dans l'Université. Il y ont existé les uns des promoteurs de l'idéologie antisémite, le cas du professeur A.C. Cuza de la chaire universitaire, le professeur ou vrai leader des étudiants nationalistes, l'étudiant C.Z. Codreanu. Les violences orchestrées par ceux-ci ont continué chaque année des événements qui ont conduit à la fermeture successive de l'Université de Iassy.

En ce contexte la position de la Faculté de Droit est devenue problématique. On lui ajoutait l'image du foyer de l'idéologie antisémite et on lui demandait en même temps prendre des mesures dures contre les étudiants qui ont provoqué des désordres dans l'Université. En première phase des violences des étudiants les professeurs de la faculté ont ignoré les décisions du Sénat universitaire concernant les auteurs des manifestations. Graduellement et souvent après l'année 1924 la réception des juristes de Iassy n'a plus pu être détaché du contexte dont l'idéologie de A.C. Cuza a proliféré aux rangs des étudiants.

Commençant le mois du janvier 1925, quelques facultés de l'Université ont été réouvertes à la suite des mesures dures prises contre les étudiants récidivistes qui ont été renvoyés. La Faculté de Droit a refusé à accomplir les renvois prononcés par le Sénat universitaire en ce manière les professeurs de la faculté essayant à protéger le prestige de celle-ci. Inévitablement cette chose a attiré la mécontente du Sénat mais aussi du Ministère d'Instruction qui a refusé à donner cours aux sollicitations de la faculté d'être réouverte. Il était devenu évident que le futur de la faculté sera lié de la manière dans laquelle il va comprendre à se rapporter aux violences des étudiants et à la idéologie promu par A.C. Cuza.

La majorité des professeurs croyaient que la résolution du cas Cuza par son envoi au jugement va apporter aussi la résolution de la situation de la faculté. Cette chose ne s'est pas passé ainsi que les juristes ont considéré que l'attitude du Sénat à l'égard de sa propre faculté était préméditée. En ce contexte ils ont appelé à un geste inédit. Pas moins de 5 professeurs de la faculté ont avancé leur démission Cette fois les revenus de ceux-ci ont été décidé par le facteur politique. L'affaire entière des démissions ont duré pendant deux ans où les différents ministères ont approuvé la revenue à la chaire seulement pour quelques professeurs en fonction de son affiliation politique et institutionnelle de ceux-ci.

Complexul provincial în viața academică interbelică. Cazul Universității din Iași*

Leonidas RADOS

În majoritatea cazurilor, provincia induce elemente restrictive precum îngustarea orizontului, diminuarea și restrângerea posibilităților, absența alternativelor. Provincialii resimt acut acest univers cotidian, fiind marginalizați, excluși în general din afacerile politice, culturale sau economice prin decizii impuse de centru; ei nu beneficiază de mijloace de acțiune decât arareori și rămân, cel mai probabil, în afara jocurilor. Pe de altă parte, autoritățile centrale trăiesc cu impresia că fac mereu favoruri conaționalilor din provincie, că acționează binevoitor mai mult decât ar fi necesar pentru a le lărgi orizontul, a le developa noi posibilități și oportunități și a-i reintegra pe acești periferici, incomozi și înapoiți, în ritmul potrivit¹.

Vocile provinciei, neluate în seamă (dar nici ignorate cu desăvârșire), acuză constant capitala, făcută răspunzătoare pentru mai toate problemele, dificultățile și neîmplinirile. În această notă, majoritatea măsurilor venite de la centru devin automat suspecte pentru provinciali, care văd în ele pericole iminente și interese perfide. În realitate, consideră marginalii, centrul nu poate fi interesat decât de propria evoluție, ocupându-se responsabil de provincie doar atunci când conjuncturile o impun, într-un rudimentar joc de imagine, rămas același peste timp. Cu alte cuvinte, centrul este cauza pentru care există provincia, cu toate necazurile ei cotidiene, aflată într-un neconținut marș forțat spre o integrare nerealistă și puțin probabilă.

După unificarea instituțională și desemnarea Bucureștiului drept capitală, trecerea la statutul de urbe secundară, de provincie, a afectat considerabil Iașul prin pierderea avantajelor subsumate centrului. Universitatea de aici, ea însăși creată în scopul diminuării și controlării pierderilor, a resimțit acut noile

* Prezenta cercetare a fost derulată în cadrul proiectului UEFISCDI, *Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860-1918)*, cod PN-II-RU-TE-2011-3-0165.

¹ Ideea de periferie, întotdeauna raportată la un centru, a fost dezvoltată pentru prima dată de scrierile marxist-leniniste de la începutul secolului XX, în anchete asupra proceselor economice. Peste o jumătate de veac, la finele anilor 1950, conceptul capătă noi valențe, fiind folosit pentru a explica și alte fenomene, din sfera antropologiei, a istoriei culturale a sociologiei etc. Cf. Craig Calhoun (editor), *Dictionary of the Social Sciences*, Oxford University Press, 2002, p. 42.

realități. Departe de a constitui un triumf – așa cum ne arată de regulă manifestările jubiliare –, noul organism educativ a dus o luptă dificilă în primele decenii, atât cu propria imagine, lipsită de atractivitate pentru tinerii din zonă², cât și cu șicanele birocratice de la centru. În pofida acestor eforturi, izolarea se amplifică iar instituția devenea, pe an ce trecea, tot mai periferică, definindu-se ea însăși ca atare.

Chiar dacă au acceptat în majoritatea lor Unirea de la 1859³, ieșenii au păstrat mereu ideea faimei și importanței trecute a orașului, dar tocmai această mentalitate de fostă capitală se făcea „vinovată”, măcar în parte, de blocarea inițiativelor locale de revitalizare, prin ancorarea statică și exagerată de trecut. Mai cunoscute sunt „ipoteza și calculul de probabilitate” emise acum opt decenii de Eugen Herovanu, ziarist, avocat și profesor la Facultatea de Drept a Universității Mihăilene⁴, care considera că Iașul ar fi putut conserva statutul de capitală a Principatelor Unite, a României și apoi, după Primul Război Mondial, a României Mari. Chiar în preajma Unirii din 1859, spunea Herovanu, orașul nu a renunțat ușor la situația favorabilă și la supremația orânduită de veacuri. A făcut-o însă adoptând o atitudine „nobilă și eroică”, atunci când a realizat că, fără sacrificiul său, ideea unității era compromisă. Așadar, ce ar fi fost, se întreba profesorul, dacă lucrurile decurgeau altfel și istoria ar fi cerut ca Iașul, nu Bucureștiul, să devină capitala românilor⁵? Herovanu accentua mai ales condițiile „psihice și morale” și tot ce a determinat „spiritul colectiv al vechii Moldove”: sufletul, atmosfera, ținuta morală, distincția sufletească, ca fiind premise esențiale pentru un primat al Iașului, dar viziunea sa onirică *Dacă Iașul ar fi rămas capitală...* se încheia cu o concluzie rece, echivalentă cu acceptarea pasivă a unei realități triste: „Dar n-a rămas și nici nu va mai fi vreodată”⁶.

Avem de-a face așadar cu o realitate, marginalizarea Iașului, implicit a instituțiilor sale educativ-culturale, în frunte cu Universitatea, și cu un complex,

² De altfel se punea deschis problema închiderii facultăților pe fondul lipsei populației studențești și a cadrelor suficient pregătite.

³ Cu rezervele formulate de antiunioniști (și nu numai) care vizau mai cu seamă modalitățile Unirii, existând temerea întemeiată că Moldova și Iașul vor fi dezavantajate pe toate palierele, economic, politic și simbolic.

⁴ Despre profesorul Herovanu, vezi Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ediția a II-a, Iași, Viața Românească, f.a., p. 39-41.

⁵ „Cu poziția sa accidentată și plină de pitoresc, cu monumentele sale neîntrecute – adevărate comori de artă –, cu cerul său admirabil și cu tot ceea ce face și azi farmecul vieții sale din ce în ce mai triste, Iașul ar fi devenit unul din cele mai frumoase orașe ale Europei. Căci chiar în starea care se găsește astăzi, prăvălit peste colinele sale, el oferă priveliști cum nu se găsesc oriunde și de o varietate pe care n-au putut-o înțelege și gusta decât cei ce l-au privit, în diverse ore și în diferite anotimpuri [...]. Așa că dacă în sărăcia și izolarea lui de acum, el e în stare să conserve o așa armonioasă strălucire, cu cât mai mare ar fi fost strălucirea aceasta, dacă împrejurările i-ar fi permis să se dezvolte normal și sigur, dacă în jurul minunatelor sale biserici (din care atâtea cad în ruină) marile edificii s-ar fi înmulțit pe străzi largi și drepte, pe bulevarde pline de mișcare dacă el însuși ar fi devenit centrul viu și activ al țării întregi, nod de artere, de linii, de canale, de căi de tot felul...”.

⁶ Cf. Eugen Herovanu, *Orașul Amintirilor*, ediție și studiu introductiv de Ion Ardeleanu, București, Editura Minerva, 1975, p. 136-137.

acela al „provinciei”, manifestat într-un centru istoric, obișnuit cu statutul de capitală, cu toate drepturile și privilegiile ce decurgeau de aici, a cărui inteligență conștientizează cu durere alunecarea evidentă spre un plan – în cel mai bun caz – secund. Lucrurile au degenerat după Primul Război Mondial, când împrejurările impun concentrarea autorităților centrale spre nevoile Transilvaniei și ale Clujului, lăsând ieșenilor impresia că devin un soi de colonie fără drept la cuvânt, „neajunsă încă la statutul de domino” dar aflată la cheremul birocrăților bucureșteni și devansați rapid, în ordinea importanței și a priorităților administrației centrale, de ardeleni. Strigătul de durere, transformat în unele cazuri în obsesie sau chiar panică, se aude acum în toate direcțiile; Universitatea ieșeană, unde se concentra majoritatea preocupărilor științifice (și, în general, intelectuale) ale provinciei (Moldovei), devenea în epocă port-drapelul acestor nemulțumiri.

Raportat atât la psihologia maselor, cât mai ales la cea a individului, complexul de care vorbim este receptat diferit, cu trăiri mai intense ori mai slabe, mai apropiate sau mai depărtate de realitate. Indivizii din zona cu acces limitat la educație și cultură nu sesizează nimic anormal, iar majoritatea cedează repede și acceptă pasiv situația, pe care o ia drept o fatalitate. Această majoritate evazivă renunță la luptă sau încearcă o salvare personală (mutarea în capitala României), lăsând izolată minoritatea care se bate vocal pentru remedierea situației, uneori cu o bună doză de violență verbală. Astfel se explică de ce numai câțiva dintre profesorii Universității (Grigore T. Popa, Gheorghe Pascu, Alexandru Slătineanu, Tudor Ionescu) sunt cunoscuți ca militând activ și constant în presa vremii, îndeosebi locală („Arhiva”, „Revista critică”, „Lumea”), pentru ridicarea urbei și a Universității din praful periferiei.

Orice putea declanșa acutizarea acestui complex al provinciei, de la lipsa unei sponsorizări pentru un volum dedicat Iașului („celui mai oropsit dintre orașe”), cum s-a întâmplat în cazul lui N.A. Bogdan⁷, până la o recenzie nefavorabilă a unui manual școlar⁸ sau o demitere de către Minister a unui profesor ieșean⁹.

⁷ „S-au scris și editat de la război încoace sute și sute de volume, de la lucruri de înaltă filosofie, până la simple porcării; dar pentru fixarea trecutului celui mai oropsit dintre orașele ce au contribuit mai mult cu sudoarea și sângele fiilor lui la expansiunea – peste așteptare – a națiunii noastre, nu s-au găsit nici editori, nici șefi de autorități, nici societăți de intelectuali, care să-mi dea mijloacele materiale cu care să pot plăti o tipografie.” Vezi nota *Orașul meu*, semnată N.A. Bogdan, în „Revista critică”, 1931, nr. 3-4, p. 195-198.

⁸ În această situație se afla Em. Diaconescu (cu un manual aspru recenzat de C.C. Giurescu) care identificase rapid motivele recenziei extrem de nefavorabile: în primul rând, „organizarea unui consorțiu bucureștean pentru întocmirea și exploatarea manualelor didactice, în jurul RIR” și, în subsidiar, „faptul că sunt ieșean, deci la periferie, trăind într-un oraș considerat de bucureșteni ca C.C. Giurescu ca o simplă colonie”. Vezi Em. Diaconescu, *Un recenzent pătimas: C.C. Giurescu*, în „Revista critică”, 1931, nr. 3-4, p. 198-207.

⁹ La 1922, Ministrul Instrucțiunii, Dr. Angheliescu, afirma „cu plăcere” că l-a concediat pe Gheorghe Pascu din funcția de director al Bibliotecii Universității din Iași; o făcuse, se pare, la sesizarea lui Ioan Găvănescul („muntean de origine”), care se temea că „ideile subversive” ale colegului său ar provoca „ură între provinciile românești”. Motivație perfectă pentru reacția vehementă a celui vizat de măsură și care punea totul în seama rea-voinței metropolei față de

Dar la fel de bine puteau lipsi semnale declanșatoare de la centru. Universitatea însăși trăda, prin toți porii săi, statutul de școală de margine. Numeroși profesori, conștienți de variatele dezavantaje ale periferiei, căutau prin orice mijloace să ajungă la Universitatea București unde sperau a obține recunoașterea pe plan național. Evident, diferențierile regionale, formulate cel mai adesea în termeni de urbanizare sau de evoluție socio-economică, și-au spus cuvântul, universitarii ieșeni de adopție exprimând opinii critice față de realitățile sociale și chiar culturale ale urbei. P.P. Negulescu bunăoară, trimis de Titu Maiorescu la Universitatea din Iași, după scurte stagii în Germania și Franța, pentru a controla și limita difuziunea ideilor socialiste, îi comunica inițial liderului Junimii (în 1894) că refuză o numire la Iași, deoarece ținea să rămână în capitală „într-un centru de viață intelectuală relativ mai intensă”, dar și din cauză că „mediul din Iași, cu totul opus modului meu de a fi, îmi era și îmi e foarte respingător încât i-am scris lui Basilescu că Iașii ar fi pentru mine un adevărat loc de exil”¹⁰. La fel, în contextul acceptării unei poziții universitare la Iași (1937), G. Călinescu, sătul de mizeria orașului (pe care îl numea „un infam sat”), făcea la rândul-i constatarea că „toată lumea, mai curând sau mai târziu, fuge din Iași”¹¹.

În plus, promisiunile factorului politic ce vizau compensațiile în sfera instituțiilor educative pentru pierderea statutului de capitală au rămas în mare parte neonorate, iar speranța unor ieșeni ca orașul să se metamorfozeze în „capitala culturală” a României (de vreme ce Bucureștiul era centrul ei politic), după cum cerea la 1866 Titu Maiorescu¹², devenise, dacă lăsăm deoparte lozincile ideologizante, imposibil de materializat. Este sugestiv că, după transferul de la Universitatea din Iași la cea din București, Gh. Brătianu redacta la 22 octombrie 1941 o cerere prin care solicita ca Institutul de Turcologie condus de Franz Babinger de la Facultatea de Litere din Iași să fie transferat la facultatea soră din capitală. „Un asemenea institut – scria el –, ar fi mai la locul său pe lângă Facultatea de Litere a Universității din București, în capitala țării, unde ar putea concentra și îndruma mult mai bine activitatea tuturor cercetătorilor...”. În sprijinul său semnau C.C. Giurescu, N. Bănescu, Al. Rosetti, T. Capidan, Vasile Grecu. În schimb, Ioan Petrovici, după ce declara că nu se opune persoanei lui Franz Babinger, sublinia că reacționa „împotriva tendinței,

Universitatea din Iași. Gorge Pascu nota că ministrul Angelescu își poate permite, ca reprezentant al centrului, „să dea afară, ca pe slugi pe un profesor universitar, coleg moldovean..., pentru idei și-l amenință cu proces, adică cu spânzurătoare”. Cf. Gorge Pascu, *Autonomia provincială*, în „Revista critică”, 1932, nr. 1, p. 25.

¹⁰ Vezi Zigu Ornea (editor), *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, București, Editura Minerva, 1978, p. 285.

¹¹ *Correspondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti, 1935-1951*, editor Al. Rosetti, București, Eminescu, 1977, p. 60.

¹² Acesta dorea chiar ca toate școlile superioare, cu excepția Facultății de Drept, să se mute la Iași. O asemenea tendință de unificare a existat, dar în sens invers, la București. Cf. A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, vol. I, București, 1911, p. 498.

ca într-un fel sau altul, Facultatea de Litere din Iași să fie lipsită de mijloacele de lucru cu care a fost înzestrată”¹³.

În absența unei piețe intelectuale adecvate și a unor condiții socio-economice comparabile cu alte centre universitare, orașul se dovedea incapabil de a păstra forțele intelectuale pe care le-a format sau le-a afirmat. Absolvenții locali de marcă, odată titularizați aici, încearcă la rândul-le să obțină o catedră la București sau, după 1918, la Cluj. Ecuția se complică atunci când avem în vedere carierele unor cadre didactice sosite în Iași din alte zone, care se împacă destul de greu cu gândul dezrădăcinării și, ca urmare, caută să revină cât mai rapid în locuri mai familiare. Cei formați în mediul capitalei, mai ales, suportă foarte greu „ostracizarea” ieșeană la care au consimțit liber în ideea accederii în învățământul superior și caută prima ocazie pentru a se transfera la București. Așadar, Universitatea din Iași ajunge în epocă o „trambulină” sau o „antecameră”¹⁴ pentru accederea spre un statut mai bun și reușita profesională. De la B.P. Hasdeu, V.A. Urechia și Titu Maiorescu la Gh. Brătianu și Andrei Oțetea, ca să amintim doar o parte din universitarii de la Litere, profesorii părăsesc Iașul din oportunități de carieră.

De mirajul capitalei nu au scăpat nici cei mai activi profesori, care înțelegeau, cel puțin la nivel declarativ, necesitatea ridicării instituției din statului său periferic. Un asemenea caz surprinzător l-a constituit Orest Tafrali, ieșean prin adopție, recunoscut pentru atașamentul declarat față de Universitatea de aici; el încercase să treacă în 1927 la Catedra de Istoria artei de la Facultatea de Litere din București, dar opoziția lui N. Iorga i-a zădărnicit inițiativa. Mai mult, bizantinistul-arheolog nu s-a împăcat cu ideea, reîncercându-și șansele un an mai târziu, când, numit membru în comisia concursului pentru ocuparea amintitei catedre, a considerat că ar fi oportun să figureze și în postura de candidat¹⁵. La fel, se cunosc dorința și tentativele nereușite ale lui Traian Bratu, apreciat germanist și personaj local influent la finele perioadei interbelice, de a se transfera la București la finalul mandatului său de rector¹⁶. O evoluție asemănătoare o întâlnim la istoricul Ilie Minea, viitorul fondator al Institutului

¹³ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 512/1941, f. 133-134. Cererea se află reprodușă și la Ștefan Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Nastasă, „Școala nouă” de istorie. *Mărturii documentare III*, în AIIAI, XXIV, 1987, vol. 2, p. 429-430 (este citat dosarul 11/1941, potrivit vechii clasificări).

¹⁴ Cf. Lucian Nastasă, *Suveranii universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei universitare. Facultățile de Filosofie și Litere*, Cluj-Napoca, Limes, 2007, p. 286.

¹⁵ Vezi AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 296/1929, f. 19. Vezi și Orest Tafrali, *Concursul pentru ocuparea catedrei de istoria artei de la Facultatea de litere din București. Răspuns unui referat pătimaș*, în „Arta și literatura”, 1930 (nr. 4), p. 49.

¹⁶ Traian Bratu, profesor de germanistică la Iași încă din 1907, a ocupat poziția de Rector al Universității de aici între 1921-1922 și 1932-1938 și Președinte al Senatului (1928-1931). Unul din cei mai acizi critici ai săi, care îl acuza repetat (mai ales în paginile periodiceului „Revista critică”) de rea-voință, proastă gestionare și lipsă de interes față de nevoile instituției a fost colegul său de la Facultatea de Litere, Gorge Pascu.

de Istorie „A.D. Xenopol”, aflat astăzi sub patronajul Academiei Române, care urmărea și el plecarea din Iași. Aflat în comisia concursului de agregatie a lui C.C. Giurescu, a sondat în 1927 terenul pentru un transfer, dar a renunțat, edificat repede asupra faptului că profesorii de la Facultatea de Litere din București nu îi vor acorda sprijinul¹⁷.

Lipsa cronică a studenților, echilibrul fragil dintre prezența populației studențești și existența universității precum și ideea că slujitorii ei sunt izolați, departe de privirile și controlul centrului, a permis ca profesorii să fie prea îngăduitori iar cursurile să nu se țină cu regularitate. În țară, situația acestei îngăduințe excesive era binecunoscută și unii tineri slab pregătiți, inclusiv din orașele muntene, aleg să-și completeze studiile aici. Acești „studenți ambulanți”, cum îi numea Demostene Botez, continuau să locuiască în urbea natală și ajungeau în Iași doar pentru a se prezenta la examene, în iluzia că aici, spre deosebire de celelalte universități, „nimeni nu cade, după cum, în nu știu ce insulă a fericirii din Japonia, nimeni nu moare”¹⁸. Bineînțeles, reclama nu reflecta întotdeauna adevărul de la examene, căci, ne spune plastic aceeași mărturie, „după cum în insula din Japonia se moare totuși, și aici ambulanții cădeau, și încă în proporții îngrijorătoare”¹⁹. Imaginea școlii ieșene se deteriorase grav în anii '30, și audiența scăzuse din pricina numeroaselor probleme nerezolvate. Profesorul Pascu se întreba, pe drept cuvânt, „ce încredere poate să inspire tinerilor absolvenți de liceu o universitate în care o facultate e haotică, alta desființată, alta pe cale de desființare și în același timp profesorii se sfășie între ei”²⁰.

Cum aminteam mai sus, universitatea ieșeană a avut de înfruntat, chiar înainte de 1918, pericole diverse, de la subfinanțare pe motivul lipsei studenților²¹ și refuzul unor drepturi, la desființarea unor facultăți²² și la proiectele de

¹⁷ Cf. Scrisoarea lui C.C. Giurescu către N. Georgescu-Tistu, reproducă în Ștefan Gorovei, Petre Țurlea, Lucian Nastasă, *op. cit.*, p. 436-437.

¹⁸ Aceștia însă nu contau în viața studențească și erau cunoscuți colegilor nu după nume, ci după croiala îmbrăcăminte și „apăreau în Iașul patriarhal de-atunci ca niște turiști veniți într-o excursie colectivă”. Cf. Demostene Botez, *Memorii*, vol. I, București, Editura Minerva, 1973, p. 282.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Gorge Pascu, *Universitatea din Iași grav bolnavă*, I. *Introducere*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 221-228.

²¹ Numărul de studenți descrește între 1860-1869, pentru că nu exista încă o piață de muncă organizată și pentru că accederea în funcții nu presupunea decât studii gimnaziale sau liceale și, pentru cei cu puțin „sprijin”, numai studiile primare. Din deceniul VIII însă, numărul de studenți înregistrează o curbă ascendentă, datorită instituirii sistemului burselor și a introducerii unor prevederi care stipulau că pentru angajare sunt preferați absolvenții universităților. Cf. A.D. Xenopol, *Istoricul Universității din Iași*, în „Anuarul General al Universității din Iași, tipărit cu prilejul jubileului de cincizeci de ani”, Iași, 1911, p. XII. Vezi și Leonidas Rados, *Studenții Universității (1860-1914)*, în Gheorghe Iacob, Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, în special p. 181-187.

²² Lista acestor atentate la bruma de prestigiu cultural ce rămănea Iașului pare destul de lungă, fiind așternută pe hârtie de A.D. Xenopol. Se știe că Facultatea de Teologie, desființată în 1865, trebuia să facă loc celei de Medicină, dar abia în 1879 s-a aprobat bugetul pentru

unificare a celor două universități. Bunăoară, în cuvântarea rostită cu prilejul unei vizite a lui Carol I la Iași, Ion Găvănescul critica subtil ideea unificării universităților, care circula de ceva vreme în mediile culturale și politice, demonstrând că ar fi o măsură inspirată din politica napoleoniană, dar împotriva spiritului vremii și a menirii instituției. El identifica și cauzele lipsei de rezultate majore – o problemă reală – în insuficienta finanțare a unităților de învățământ superior și în absența unui cadru propice. De asemenea, compara legiunea profesorilor cu eroii lăsați fără arme în fața inamicului („dați arme vitejilor, căci pe trofee lor se sprijină viața și mărirea țării”)²³ și argumenta că Universitatea din Iași deține o poziție strategică, fiind înconjurată din toate părțile de „inimi și simțiri românești”; de aici și rolul său important în unificarea și dezvoltarea culturală a poporului român.

Chiar publicarea Anuarelor Universității trebuie considerată o măsură ce viza aducerea la cunoștința centrului a performanțelor profesorilor, în lupta pentru subzistența (niciedecum pentru supremația) științifică și pentru a convinge autoritățile de la București că aici se lucrează performant, cu rezultate bune, iar numărul de studenți crește an după an, nefiind așadar motive pentru restruc-turarea instituției.

Evident, vina pentru situația creată nu aparținea doar centrului, prin măsurile arbitrarie și subfinanțarea cronică. Unii profesori constată că mentalitatea locală favorizează delăsarea, ieșenilor lipsindu-le energia. Leon Cosmovici, profesor la Facultatea de Științe, a deschis anul universitar 1904-1905 cu o cuvântare în care observa cu neplăcere că doar „9 sau 10 din cei 50 de profesori ai Universității” au răspuns convocării rectorului. Dar, în general, societatea românească este una în care primează nepăsarea, adânc înrădăcinată, iar la aceasta se adaugă influențele politice, nefaste pentru Universitate, pentru că,

funcționarea acesteia din urmă. Situația tindea a se înrăutăți peste câțiva ani, când exercițiul financiar 1883-1884 nu prevedea inițial fonduri pentru Facultatea de Medicină, dar reacția mediului universitar ieșean a contribuit la remedierea acestei „scăpări”. Un alt moment invocat de istoricul ieșean se referă la intenția din 1898 a ministrului Spiru Haret de a limita la universitatea din capitală organizarea doctoratului în Drept, situație în care Iașul ar fi fost pus în netă inferioritate. Protestele universitarilor ieșeni îl determină pe ministrul Instrucțiunii să renunțe la prevederile restrictive și să acorde dreptul cerut și instituției de aici. Cea mai nefericită inițiativă de la centru este însă cea din 1900, când guvernul P.P. Carp viza micșorarea cheltuielilor prin reducerea și apoi chiar prin nealocarea fondurilor necesare funcționării Facultății de Medicină din Iași, Facultății de Drept și altor școli amenințate cu desființarea. În frunte cu rectorul A.D. Xenopol, mediul academic și civic al vechii capitale moldave reușește o mobilizare exemplară și atrage centrului atenția într-un memoriu argumentat că imaginea creată de inițiativa guvernamentală este că se dorește distrugerea conținutului cultural al Iașului; foarte potrivită a fost inserarea ideii că orașul s-a jertfit pentru idealul Unirii și a renunțat la înțaietatea sa politică și la toate avantajele, fiind total lipsit de corectitudine să i se anuleze privilegiile culturale. Un argument în plus pentru salvarea integrității Universității era acela că, în cazul dispariției sau slăbirii instituției, tot mai mulți români din zonă ar prefera pentru studii în mod firesc Universitatea din Cernăuți celei din București, lucru ce ar dauna „cauzei românismului”. Vezi *Memoriu privitor la păstrarea întregimii culturale a Iașului*, în „Arhiva”, nr. 9-10 (septembrie-octombrie), 1901, p. 465-480.

²³ „Anuarul Universității din Iași” 1904-1905 și 1905-1906, p. 10.

scria profesorul Cosmovici, „politica este un microb infecțios care distruge totul”, așa că încercările izolate ale unuia sau altuia dintre dascăli nu au șanse de a provoca „revoluțiuni sociale în favorul științei, în favorul Universităților”²⁴.

Prioritățile luptei pentru realizarea unității și ideea națională, un fel de cheie pentru orice sistem, au diminuat luările ieșene de poziție împotriva „centralismului excesiv și nedrept”, cum este definit în epocă. Problema a irumput însă după 1918, când se putea considera că s-au atins dezideratele naționale imediate. Din acel moment, complexul „periferiei” devine mai vizibil, îndeosebi după experiența de capitală de război, și odată cu nefavorabila comparație cu Universitatea din Cluj; spirite luminate ale Iașului își radicalizează perspectivele și solicită tot mai vocal respectarea drepturilor orașului și ale Universității.

Reprezentanții universității în forul legislativ, adesea înregimentați în unul dintre partidele politice, dezamăgesc de multe ori printr-o timiditate excesivă, neluând în seamă urgențele școlii ieșene. Fără îndoială, contraexemplele nu lipsesc. Paul Bujor, bunăoară, insistă printre colegii de Senat pentru sprijinirea mai consistentă a Universității din capitala Moldovei, cerând chiar, într-o interpelare din decembrie 1920, ca instituția să primească „măcar aceiași sumă – 50 de milioane – cum s-a acordat pentru Universitatea din Cluj”, mai ales că aceasta din urmă era bine înzestrată încă înainte de Unirea de la 1918²⁵.

Apare tot mai des ideea că Universitatea din Iași este pe nedrept ignorată în bugetul Ministerului Instrucțiunii, mai ales că după reîntregire rosturile culturale și naționale devin mai complexe²⁶. Cadrele didactice au fost în general reținute când solicitau diverse îmbunătățiri, noi posturi sau specializări, deși sunt cu toate conștiente că nu se manifestă aceeași prudență față de banul public la Universitatea din București²⁷. Într-un *Memoriu* aprobat de Senatul universitar în ianuarie 1922, se sublinia că instituția rămâne neglijată din pricina așezării sale geografice, dar mai seamă a „nenorocitei centralizări crescânde, care atrage la București toate puterile și resursele țării”. Ea a avut o existență modestă, se mai spune, de universitate minoră, dar acum este amenințată direct în ființa sa,

²⁴ *Ibidem*, p. 17 și 19.

²⁵ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 176/1921, f. 67. El considera că printr-o strategie bine pusă la punct de reprezentanții instituției ieșene s-ar putea profita „de curentul favorabil ce s-a stabilit acum în favoarea universităților noastre și în special în favoarea universității noastre”.

²⁶ Între primele luări de poziție în acest sens, putem aminti articolul *Roadele Unirii de la 1859?*, redactat de Gheorghe Pascu și publicat în „Arhiva”, ianuarie 1922, p. 88-92. Autorul constata că Universitatea din Iași, dar și celelalte instituții culturale din Moldova au ajuns „coada cozii din România Mare”. Filologul compara numărul posturilor didactice de la facultățile de Litere ale universităților din București, Cluj și Iași, subliniind supărătoarea discrepanță în defavoarea Iașului: doar 21 de posturi, față de 65 ale capitalei și 39 ale Clujului. Deficitul era important și în privința fondurilor dedicate tipăririi de lucrări, domeniu unde Facultatea de Litere din Iași primea doar o treime din resursele direcționate spre Cluj.

²⁷ Vezi adresa Decanatului Facultății de Litere către ministrul Instrucțiunii, în AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 176/1921, f. 46.

deși rolul sporit îi cere să producă „titrați de cultură academică românească și cu suflet românesc” inclusiv pentru Bucovina și Basarabia²⁸. Ideea fusese exprimată încă din 1921 de Iulian Teodorescu, care accentua că, dacă înainte de război universitatea era necesară, „azi, după alipirea Basarabiei, este indispensabilă”, cerând rapid îndreptarea situației, dacă se dorește cu adevărat ca nivelul cultural al Iașului să nu fie mult coborât²⁹.

Raportarea la Universitatea din Cluj pare o tehnică preferată, comparația cu Bucureștii fiind în general evitată; în epocă se recunoaște faptul că peste tot în lume instituțiile ce își au sediile în capitală sunt mai atent finanțate. Față de concurența clujeană, se disting două atitudini. În primul rând, una care pune la îndoială oportunitatea alocării de fonduri suplimentare universității de acolo, pentru că aceasta era oricum bine înzestrată, neavând sens investiția exagerată pentru a demonstra o idee precum superioritatea culturală românească în zonă. În al doilea rând, o atitudine mai conciliantă, care pare că acceptă necesitatea suprafinanțării instituției ardeleni, dar cu o condiție indispensabilă, aceea a finanțării activităților de bază ale Universității din Iași, câtă vreme la București și la Cluj se produc excese precum sponsorizarea excursiilor studențești; în acest sens, se invocă disproporția bugetară, care ajunsese în 1922 la un nivel penibil: 12 milioane pentru Iași, 23 pentru București și 54 pentru Cluj³⁰! Și

²⁸ *Memoriu asupra situației și nevoilor Universității din Iași*, Iași, 1922, p. 3-4. Discuția era reluată cu prilejul Adunării Asociației profesorilor universitari din România (Iași, septembrie 1923), când I. Valaori, profesor la Facultatea de Litere din capitală și secretar general la Ministerul Instrucțiunii, recunoștea că în anul bugetar 1921-1922 s-a mers pe limitările bugetului anterior și învățământul a primit doar 200 de milioane de lei, din care jumătate erau destinați terminării celor două noi aripi ale Universității din București și cealaltă parte a fost destinată, în majoritate, înființării de noi școli normale și licee. „O singură universitate – spunea el – a fost avantajată, aceea din Cluj, și explicația trebuie să o găsiți în faptul că Consiliul Dirigent a votat o sumă mai mare, fără păstrarea proporționalității obișnuite.” Începea procesul de distribuție inechitabilă a fondurilor, iar școala ieșeană avea de suferit o dată în plus, pentru că oricum nevoile sale fuseseră ignorate și până atunci. Profesorul A.C. Cuza a fost singurul ieșean care a pus, cu acel prilej, degetul pe rană, arătând că „din cele 200 de milioane n-a rămas nimic pentru Iași” iar cel puțin una din facultăți, cea de Drept, se găsea într-o lipsă gravă de spațiu din pricina numărului mare de studenți: „abia trei săli, din care una cu nouă bănci iar celelalte două cu câte cinci, așadar nouăsprezece bănci, cuprinzând fiecare zece locuri, peste tot una sută nouăzeci”. Își încheia intervenția făcând apel la sensibilitatea colegilor, pentru că „Facultatea Juridică este cea mai veche dintre instituțiile superioare ale țării și este trist să fie redusă la cele trei sălițe”. Vezi Asociația profesorilor universitari din România, *Adunarea generală din anul 1923, ținută la Iași. Dare de seamă*, Iași, Atelierele grafice „Lumina Moldovei”, 1924, p. 34-35.

²⁹ Iulian Teodorescu, *Considerații asupra autonomiei universitare*, în „Arhiva pentru știința și reforma socială”, 1921, nr. 2-3, p. 310-317. Autorul considera că realitățile indică un fapt îngrijorător: o autonomie reală nu poate fi acordată universităților „de guvernele noastre, prea centraliste, pentru a nu le numi autoritare”, pentru că aici se dezvoltă idei înaintate, ce nu convin conducerii politice. El insistă pe remedierea situației infrastructurii, mai ales că „lipsurile de clădiri” pot fi considerate o lezare a autonomiei universitare pentru că sporesc dependența de centru iar relația centru-provincie (Ministerul Instrucțiunii – Universitatea din Iași) generează corupție, ca în cazul achiziției a două clădiri oferite inițial instituției la prețul de 330.000 lei, pentru ca, după tergiversările centrului, să ajungă a fi cumpărate prin intermediari, la o sumă de aproape trei ori mai mare.

³⁰ *Memoriu asupra situației și nevoilor Universității din Iași*, Iași, 1922, p. 7. În ciuda tonului nu foarte apăsător din paginile sale, documentul se încheie pe un ton imperativ, autorii

totuși, lectura solicitărilor concrete ale Consiliilor profesionale nu scoate în evidență nimic exagerat³¹, chiar dacă o anume cutumă spune că e recomandabil a se cere mult, pentru a se obține ceva³². Astfel, pentru administrația instituției se cereau unele mărimi de lefuri, două noi posturi de îngrijitori, un nou post de custode la cancelaria Rectoratului, înființarea unui serviciu special, cu chestor, cenzor, casier etc.; Medicina, cu o lipsă cronică de investiții, avea solicitările cele mai numeroase, urmând Literele, Științele și Dreptul.

În loc să scadă, avansul instituțiilor surori din capitală și din Cluj se mărea an de an în epocă, anulând eventualele încercări ale universității ieșene de ieșire din statutu-i nefericit. Rectorul Alexandru Slătineanu analiza la rece deplorabila situație în „Anuarul Universității din Iași” pe 1924-1925 și trecea în revistă toate problemele și diferențele care nedreptăteau așezământul ieșean și încingeau spiritele locale. Era de înțeles și de ce: comparativ cu bugetul prevăzut Universității din Iași, fondurile pentru Universitatea din București erau mai mult decât duble, iar cele pentru Universitatea din Cluj îl depășeau de zece ori. Autorul considera „mistere bugetare de nepătruns” motivele pentru care directorii de laboratoare, bunăoară, primeau la Iași 176 de lei, iar cei din capitală dublu, triplu sau chiar cvadruplu. De altfel, constata ironic că întreaga lectură a bugetului Ministerului Instrucțiunii „poate da cititorului cunoscător plăceri analoge lecturii pieselor lui Caragiale”. Condițiile în care Universitatea funcționa o făceau inaptă nu doar pentru a răspunde rolului său cultural și național în zonă, dar, poate mai grav, îi reduceau prestația pe plan științific,

legând problema finanțării adecvate de îndeplinirea menirii pentru care instituția a fost creată, mai ales ținând cont de noile realități geo-politice: „Acestea sunt doleanțele Universității din Iași, toate în întregime absolut îndreptățite, toate cerând lecuire grabnică, căci altfel nu se poate înfăptui muncă rodnică. Desigur, îndeplinirea lor cere sacrificii mari și timpurile sunt grele. Dar nu Universitatea e de vină, dacă în trecut a fost tratată cam vitreg. [...] Și în situația de acum fără acordarea mijloacelor cerute nu se mai poate lucra deloc, cu atât mai puțin se poate atinge scopul pus de vremile noi” (p. 11).

³¹ În vreme ce facultățile resimțeau lipsa de personal didactic și administrativ, Ministerul trimitea, cu deosebire după 1933, adrese cu solicitări de reduceri de personal, discutate, conform legii, în consiliile profesionale. Într-unul dintre acestea, din 7 octombrie 1936, Ioan Petrovici refuza categoric ideea că există catedre inutile, subliniind că aceasta „s-ar putea aplica, poate, Universității din București. În ceea ce privește Iașul, și în special facultatea noastră, nu există nicio catedră care să fie de prisos”. Vezi AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 441/1936, f. 1.

³² Aproape anual, facultățile trimiteau Rectoratului diverse memorii cu privire la nevoile lor materiale. Spre exemplu, într-un asemenea act transmis în 1931 de Facultatea de Litere, cu semnătura decanului I. Botez, se cereau patru asistenți, la catedrele de Pedagogie, Limbă franceză, Limbă și literaturi române, o sală pentru biblioteca și seminarul catedrei de Limba și literatura greacă, o sală în curtea Muzeului de Antichități pentru cursuri și depozitarea mulajelor, cinci ceasornice electrice pentru sălile de cursuri și cancelarii, 12 scaune pentru sala de consiliu. Fondurile cele mai consistente erau solicitate de Catedra de Arheologie și Antichități (Orest Tafrali), 1.800.000 lei și Catedra de Filologie română, 300.000 lei. Concluzia era însă relevantă: „În general, Facultatea de Litere și Filosofie este lipsită de săli de curs (există numai trei), săli pentru seminarii și bibliotecă, precum și de mult material didactic de care domnii profesori au neapărată trebuință”. Vezi AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar nr. 1251/1931, f. 248.

menținând-o la periferia domeniului și anulând șansele de impunere pe o piață tot mai complexă³³.

De altfel, șicanele birocrăției din capitală și dubla măsură sunt acuzate de mai toți profesorii care luptă activ pentru ridicarea instituției din marasmul evident. Ironizând amar un memoriu înaintat Ministerului de Facultatea de Drept din București și în care se afirma, între altele, că instituției îi revine datoria de a fi „centrul de lumină” pentru celelalte facultăți din țară și de a forma viitorii conducători ai României, motiv pentru care cerea pur și simplu cvadruplarea numărului de catedre (încă 58, pe lângă cele 23 existente), Gorge Pascu considera că „amețiți de puterea lor politică, domnii din București nu se văd decât pe dâșii” și – referitor la instituția din capitală – „facultățile din țară pot să moară, numai ea să trăiască”³⁴. Își completa discursul într-un fulminat articol, *Moldova sub jugul Munteniei*, unde constata că, „în toate punctele de vedere, bugetul Ministerului de Instrucție îi îndreptat în contra Iașului” și că o analiză a bugetului acestui minister scoate în evidență cruzimea și dușmănia muntenilor împotriva moldovenilor: „după șapte decenii de la Unirea din 1859, Moldova își soldează bilanțul cu un enorm deficit material, intelectual și moral”. Profesorul credea sincer că eforturile ieșenilor nu vor fi în van, căci îi părea imposibil ca 4 milioane de munteni să triumfe asupra a 14 milioane de moldoveni și ardeleni³⁵. Uita însă un fapt însemnat, pe care îl percepea totuși în

³³ Al. Slătineanu, *Situația Universității din Iași*, în „Anuarul Universității din Iași”, 1924-1925, p. 5-12. Rectorul prezenta metodic, pe facultăți, toate neajunsurile instituției pe care o conducea: Facultatea de Științe nu are spațiu suficient, dar nici bibliotecă bine specializată; Facultatea de Litere e și ea, la rândul ei „foarte strâmtorată”, cu deficit de săli de curs și cu o bibliotecă neîncăpătoare; Facultatea de Drept deține doar „trei odăițe care servesc de săli de curs”, la care se adaugă o încăpere pentru bibliotecă, dar care e mai mult închisă, și alte două pentru decanat și cancelarie; Facultatea de Medicină are mare lipsă de cărți (biblioteca este alcătuită mai mult din donațiile profesorilor), de instrumentar și aparatură, dar chiar și de clinici. Mai mult, grajdul instituției, „un fel de butoi al Danaidelor ministrului de instrucție”, se aseamănă construcțiilor din legendă, pentru că se ridică de 5-6 ani și ce se construiește într-un an se prăbușește în următorul. Concluzia acestui raport era una extrem de realistă și care cerea măsuri imediate: „[Universitatea] nu răspunde rolului național de a fi aici, în marginea de răsărit a țării, un factor de consolidare și dezvoltare a românismului. Condițiile inferioare în care se dezvoltă activitatea sa științifică nu sunt de natură de a o impune atenției generale”.

³⁴ Vezi Gorge Pascu, *Facultățile de Drept*, în „Revista critică”, 1928, nr. 2, p. 118-121. Autorul se întreba și de unde va scoate Facultatea de Drept din București 58 de genii pentru aceste 58 de catedre. La polul opus impertinenței bucureștenilor, care se consideră un centru al universului, profesorii de la Iași au întotdeauna foarte puține solicitări, fiind și timorați de experiența refuzului sau a ignorării apelului lor.

³⁵ Iată câteva exemple: cheltuielile de personal la cele trei universități din București, Cluj și Iași erau de 22,5 milioane, 14,5 milioane, respectiv 11,8 milioane; unui student căminist îi revenea la Cluj aproape de trei ori mai mult decât unuia de la Iași; la fondurile destinate arhivelor, Iașul se situa pe ultimul loc, cu o șeptime din bugetul capitalei și o treime din cel al Clujului sau Chișinăului. Capitala avea de două ori mai multe catedre decât Iașul, dar la nivelul unor institute anume, cum ar fi cele de Filologie română, disproporția era „colosală”, mai ales că Bucureștiul încasa sumele de peste 25 de ani, Clujul de 10, iar Iașul doar din anul respectiv (1928): 464.000 lei pentru București, 235.000 pentru Cluj, 150.000 pentru Cernăuți și doar 25.000 pentru Iași. Aceeași situație la nivelul fondurilor bibliotecilor universitare: 2.035.000 lei pentru București,

formă brută, anume că instituțiile culturale din Transilvania nu erau subfinanțate, ca în cazul Moldovei, așa că resimțeau într-o formă mult diluată presiunea centrului.

Problemele interne ale Universității din Iași, ambulanța universitară și lipsa profesorilor de la ore, erau analizate în ianuarie 1924 de același Gorge Pascu într-un *Memoriu* cu privire la reforma universitară. El propunea ca decanul să constate frecvența cadrelor didactice, iar orarul să fie alcătuit astfel încât orele unui profesor să nu fie îngrămădite într-o singură zi, ci de trei ori pe săptămână, căci astfel, „prin aceste măsuri, ambulanța universitară va înceta”³⁶. Dar semnalele trase nu au dus nicăieri, pentru că situația era identică patru ani mai târziu, iar profesorul aducea propuneri asemănătoare într-un *Memoriu cu privire la reforma universitară* alcătuit la cererea Facultății de Litere³⁷. În 1931, cu imaginea grav afectată³⁸ și aproape dezarmat, Gorge Pascu venea ironic cu o

1.678.400 pentru Cluj și doar 1.007.600 pentru Iași. Diferențele de salarizare sunt și ele un motiv de nemulțumire. Astfel, directorul Bibliotecii Universității din Iași încasa doar 2.000 lei lunar, în vreme ce omologul său din capitală primea 2.600 lei; „dacă principiul se menține, peste o bucată de vreme directorul din Iași va deveni egal la leafă cu dactilografa ori chiar cu spălătoreasa de la Cluj sau Cernăuți”. Vezi Gorge Pascu, *Moldova sub jugul Munteniei*, în „Revista critică”, 1928, nr. 3, p. 183-193.

³⁶ El venea cu un set de propuneri care trebuiau să remedieze imaginea instituției: continuarea înscrierii studenților audienți (extraordinari), căci nici universitățile franceze nu au renunțat la această practică, desființarea anului preparator, chiar dacă „absolvenții de liceu vin la Universitate insuficient pregătiți” pentru că „anul preparator trebuie să se rezolve la liceu, nu la universitate”, desființarea titlului de conferențiar și înlocuirea sa cu cel de docent definitiv și apoi agregat (Universitatea va avea deci docenți provizorii, docenți definitivi, agregati definitivi și profesori titulari), alegerea rectorului pe un an de zile, alegerea decanului pe doi ani de zile. Pascu mergea mai departe în propunerile sale, vizând de această dată evitarea intruziunii centrului: „pentru ca Universitatea să fie într-adevăr autonomă, trebuie ca legea să prevadă măsuri împotriva ministrului recalcitrant, ca să poată fi tras la răspundere personal de către oricare dintre profesorii titulari; se va evita astfel, de pildă, ca ministrul să numească profesori călcând legea de două ori”. AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 223/1924, f. 41-48.

³⁷ Profesorii trebuiau „obligați să facă trei lecții pe săptămână, fiecare cel puțin de câte un ceas și la intervale egale, adică luni – miercuri – vineri ori marți – joi – sâmbătă; cu acest sistem, ambulanța universitară va dispărea de la sine fără să mai dea naștere la discuții asupra domiciliului forțat”. De asemenea, dascălii erau obligați să ia parte la consiliile profesoriale și la colegiile universitare, condica de prezență să fie mai complexă, iar decanul să semnaleze zilnic absențele; cele nemotivate trebuiau pedepsite gradat, „până la excluderea profesorului din Universitate” și dacă decanul nu își îndeplinea îndatorirea de a controla prezența profesorilor, să poată fi demis prin vot de blam într-un consiliu al facultății convocat de urgență la inițiativa oricărui profesor. AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar 296/1929, f. 56-64.

³⁸ Amintirile lui C.C. Giurescu ni-l prezintă bunăoară pe Gorge Pascu într-un tablou sumbru, care atacă din temelii inclusiv aura de bun profesionist a profesorului ieșean: „un tip violent și irascibil” și „o figură ciudată a Iașilor”, Pascu tradusese *Descriptio Moldaviae* simplist, fără note, fără indici, cu pasaje greșit sau servil interpretate, lucruri pe care le semnalase și într-o recenzie. Într-o bună zi, Ilie Bărbulescu, sătul de atacurile lui Pascu din „Revista critică”, l-a admonestat fizic pe str. Lăpușneanu, fără a fi întrerupt de pietoni, iar la strigătele de ajutor ale lui Pascu, umoristul Păstorel Teodoreanu trecând prin dreptul lor a spus sugestiv: „Nu mă bag, nu m-amestec, autonomia universitară”, aluzie la crezul de căpetenie al lui Pascu. Cf. Constantin C. Giurescu, *Amintiri*, vol. 1, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 295-296.

soluție care să țină seama de amorul pentru capitală al dascălilor: „Cum trei sferturi din profesorii de la Drept din Iași stau la București, de-acuma înainte consiliile de facultate se vor ține la București. Așteptăm bunul moment când și cursurile universitare din Iași se vor face prin telefon de la București. Vorba franțuzului: *Université de Iasi, Bucarest*”³⁹.

Complexul pe care presupunem că îl dezvoltase Gorge Pascu, îl determina să supraliciteze, cerând, în 1929, salarii pentru profesori de 1.000 de lei aur lunar, la care să se adauge câte o gradatie de 25 la sută la fiecare patru ani, și, la ieșirea la pensie, leafa întreagă⁴⁰. Mai mult, constata că în continuare universitățile provinciale sunt neglijate și că „mai ales Universitatea din Iași îi maltrată cu cruzime”, solicitând pentru acestea „sustragerea de la teroarea centrului” prin descentralizarea culturală și tratament egal pentru universități⁴¹. Totuși, memoriile adresate autorităților nu îi par soluția ideală, pentru că Universitatea din Iași a recurs prea des la această metodă, iar la București nu s-a înțeles niciodată rostul instituției. Universitatea trebuie să lupte, prin coeziune internă, prin implicarea fiecărui cadru didactic în luarea deciziilor și, nu în ultimul rând, prin extensiunea universitară, care ar putea spori prestigiul școlii ieșene. Firește, lucrurile, credea el, vor putea intra într-un făgaș normal pentru Universitate abia într-o provincie autonomă, în care Iașul și-ar relua „rolul de conducător al Moldovei”⁴².

O descriere mai complexă a cauzelor degenerării Universității din Iași și a împingerii sale tot mai apăsate spre periferie ne-a lăsat un savant din afara disciplinelor umaniste, dar cu o forță de analiză și un curaj remarcabile, medicul Grigore T. Popa. El condamna militarizarea statului român (unde un maior avea salariul unui profesor universitar) și sistemul de diferențiere regională a drepturilor, „o formă nouă de inegalitate de valorificare a indivizilor și a instituțiilor după regiuni”. Ca și celălalt atlet în lupta de ridicare a Iașului, Gorge Pascu, el observa că reprezentanții urbei și ai instituției în Parlament (11 la număr în 1931) nu sunt de fel pătrunși de importanța Iașului și nu se obosesc să-i promoveze interesele căci situația Universității din Iași este la fel de critică, deși un ieșean se află în fruntea Ministerului Instrucțiunii și altul în fruntea Senatului⁴³.

³⁹ Gorge Pascu, *Universitatea din Iași în bejenie*, în „Revista critică”, 1931, nr. 2-3, p. 189.

⁴⁰ De altfel, problemele legate de salarizare sau de pensionare erau prezente în discuțiile consiliilor profesoriale și a tuturor întrunirilor, fără excepție, organizate în epocă de Asociația profesorilor universitari din România.

⁴¹ În încheierea memoriului, Pascu sublinia apăsător că „trebuie făcut totul ca fiecare provincie să-și poată pune în valoare inteligențele și energiile ei în serviciul provinciei respective. Numai așa fiecare universitate provincială va putea da nota ei specifică în cultura și știința românească”. AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 296/1929, f. 56-64.

⁴² Filologul considera că „Iașul este chintesența Moldovei, adică a țării cele mai omenoase și culte din românime” și, dacă împrejurările de la 1859 au cerut „decapitarea Iașului”, situația de după 1918 cere ca orașul să-și reia rolul de odinioară. Gorge Pascu, *Situația Universității*, în „Revista critică”, 1931, nr. 1, p. 99-104. Concluzia sa („Universitatea nu luptă”) era repetată în nr. 2, p. 98-104.

⁴³ Vina ieșenilor propulsați spre capitală de chiar orașul ale cărui nevoi stringente le ignoră, este uriașă: „de aceea niciunul din oamenii culturii, emigranți ai Universității din Iași, nu și-a

Pe de o parte, profesorul medicinist acuza cu fermitate nepăsarea și reaua voință de la centru⁴⁴, iar pe de altă parte, înfiera, la fel de aspru, ceea ce el numea profilul moral al ieșeanului, dominat de absența spiritului comunitar și de o crasă și neclintită neglijență („în fața clădirii unde se învață regulile de igienă se adună porcii mahalalelor să răme în gunoaie”). Așadar situația degradării instituțiilor culturale ale Iașului, singurul registru unde urbea mai avea ceva de spus⁴⁵, cade, fără drept de apel, și în vina autorităților locale ori a cetățenilor de aici, „oameni plângăreți, dispuși să se caine mereu, să se jeluiască pretutindeni, dar totodată au și o mândrie deosebită, un fel de fudulie înăscută”. Apoi, ieșenii au un oarecare simț al superiorității, cred că „orașul lor stă în fruntea civilizației țării și este esențial în evoluția poporului român”, ceea ce îi face să creadă că li se cuvine mai mult, dar fără luptă⁴⁶.

Nu sunt iertați nici studenții extremiști⁴⁷ sau universitarii ieșeni, din care o parte fie intră în politică, fie absentează din viața instituției, sosind de la București exclusiv pentru cursuri⁴⁸. Practica uzuală a concediilor de studii, pentru care militase atât de convingător Nicolae Bănescu în 1929⁴⁹, submina și

făcut un ideal din îndreptarea inegalităților provinciale care ne sugrumă; și-a văzut fiecare de micile sau marile sale interese personale lăsând Iașul să se zbată între multiplele agravări de nedreptăți, nedreptăți din strigarea căroră cu toții și-au făcut suport electoral”. Gr. T. Popa, *Militarism, pseudoregionalism, politicianism*, în „Revista critică”, 1931, nr. 2, p. 106-115.

⁴⁴ „Pare că există o aversiune creată anume împotriva Iașului și a Moldovei, pentru că prea sunt de acord toți politicienii în batjocorirea acestui teritoriu”. Mai mult, sacrificiile care i se impun orașului „nici măcar nu i se cer, ci se consideră de la sine înțelese” și „toate lipsurile recunoscute sunt agravate mereu [de cei din capitală] cu zâmbet de stăpânitori și cu gesturi de obligație definitivă”. Vezi Gr. T. Popa, *Starea trecută și actuală a Iașului*, în „Revista critică”, 1932, nr. 2-3, p. 81-121.

⁴⁵ Într-un articol anterior, intitulat expresiv *Facultatea de Medicină din Iași ca tip de problemă provincială*, extras din „Revista critică” din 1929, același Grigore T. Popa nota, exasperat de nepăsarea ieșenilor față de instituția etalon a orașului, că „o populație pentru care este indiferentă existența Universității până în așa grad, dovedește că n-o înțelege și n-o merită” (p. 12). Ieșenii par a respecta mai mult instituții precum Poliția, Pompierii sau Prefectura, fără să vadă cruda realitate: „fără Universitate, Iașul ar ajunge un sistem de coline gloduroase unde-și depun țăntării ouă” (p. 13).

⁴⁶ Gr. T. Popa, *Starea trecută și actuală a Iașului*, p. 119-120. Savantul primea un răspuns de la Emil Racoviță, ieșeanul ajuns rector al Universității din Cluj. Acesta era, în general, de acord cu ideile articolului, cu rezerva că acele caracteristici negative sunt specifice nu doar moldovenilor, nu doar românilor, „ci familiei orientalilor din care facem parte”. Scrisoarea reputatului biolog este publicată de D. Ivănescu în „Însemnări ieșene”, an II, nr. 1, ianuarie 2005.

⁴⁷ La destrămarea interesului populației locale, și așa sumar, au contribuit și „lanțul de mișcări anarhice și anticulturale” ale unor studenți stimulați de unii profesori, „ducând mereu la închiderea Universității și îndepărtarea tinerilor de școală”. Grigore T. Popa, *Facultatea de Medicină din Iași ca tip de problemă provincială*, p. 13.

⁴⁸ Mai exista practica plecării profesorilor în lungi concedii, chiar de un an sau doi, timp în care orele erau ținute, când aceasta chiar se întâmpla, de suplinitori slab pregătiți. O mărturie de la începutul secolului XX surprindea în puține cuvinte această realitate: „apoi mai erau și absenți dintre profesori, luau concediu cu anii și puneau câte un suplinitor foarte mediocru, sau chiar deloc”. Cf. O fostă studentă, *Amintiri din Universitate (1900-1903)*, în „Unirea femeilor române”, fascicula III, iunie 1911, p. 311.

⁴⁹ Bizantinistul de la Cluj constata, într-un raport despre *Călătoriile de studii ale profesorilor*, prezentat, în 1929, Asociației profesorilor universitari, că aceste călătorii devin indispensabile

mai mult, alături de atâtea alte lipsuri, buna desfășurare a procesului de învățare⁵⁰.

Prin lungile absențe ale dascălilor, afirma Gr. T. Popa, menirea profesorală este înjosită și redusă la câteva ore de curs, urmarea fiind că „învățământul s-a superficializat și atmosfera intelectuală a întregii universități a scăzut”, Iașul nefiind altceva decât „un simplu târg fără personalități”. La fel de grav, universitarii ieșeni nu au dibăcia să tragă foloase pentru instituție din comemorări și sărbătoriri. La 50 de ani de existență ai Facultății de Medicină, nu s-a marcat momentul, publicul nu a știut, profesorii și studenții nu au observat și nu a apărut nicio vorbă scrisă pe nicăieri. Aceasta în vreme ce Clujul marcase atent, cu un an înainte, un deceniu de existență a universității cu „frumoase serbări și volume festive”⁵¹.

De altfel, în epocă orașul ardelean și universitatea de acolo erau pe drept invidiate de ieșeni, lucrul fiind perfect vizibil și la profesorul medicinist⁵², pentru că zona propunea o nouă tipologie umană, necunoscută în Moldova și în special în Iași. Savantul conchide că primii vinovați de aducerea orașului și a

din pricina vremurilor grele și a prețului exagerat al cărților, și trebuie sprijinite de către stat, dar nu ca până atunci, cu sume derizorii. Cele 120.000 de lei pentru fiecare universitate trebuiau să crească până la un milion anual, deci câte 250.000 de fiecare facultate, care avea să trimită pe rând, câte cinci profesori anual, în concedii de studii. Cf. Asociația profesorilor universitari din România, *Adunarea generală din anul 1929 ținută la Cluj, 2-5 iunie 1929. Dare de seamă*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1929, p. 22-23.

⁵⁰ În deceniul IV se încearcă o limitare a fenomenului care făcuse adevărate ravagii în gradul de pregătire al studenților și plecarea dascălilor în concedii devine ceva mai complicată. Vezi bunăoară cazul plecării la Atena a profesorului Paul Nicorescu de la Catedra de Istorie antică a Facultății de Litere, ajuns în fotoliul de universitar cu sprijinul declarat al reputatului savant bucureștean Vasile Pârvan, care îl dorește, în urma vechilor diferențe cu Orest Tafrali (în chestiunea Bisericii domnești de la Curtea de Argeș), pe Nicorescu în locul „diletantismului atroce a bizantinistului vostru devenit arheolog clasic” (V. Pârvan, *Correspondență și acte*, ediție de Al. Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 293, scrisoarea din ianuarie 1927 către Traian Bratu). Pe motiv că nici în Iași, dar nici în capitală nu poate găsi cărțile necesare și „având mai multe lucrări de terminat”, acesta semnase o cerere de concediu pentru o deplasare la Atena, unde ar fi urmat să studieze „câteva săptămâni” în bibliotecile institutelor american, englez, german și francez. Nu își numea însă un suplinitor, limitându-se la a promite recuperarea viitoare a orelor, un simplu artificiu de redactare: „prelegerile le voi completa prin ore suplimentare, pe care le voi face după întoarcerea mea”. Răspunsul acesta nu a satisfăcut Ministerul Instrucțiunii, care cerea, prin adresa nr. 66327 din 4 iunie 1930, lămuriri suplimentare și la obiect: „În consecință, vă rugăm a ne comunica cine i-a aprobat concediu d-lui profesor Nicorescu și pe cât timp, iar în timpul lipsei câte lecțiuni s-au făcut și de către cine”. Cf. AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 311/1930, f. 91, respectiv dosar nr. 313/1930, f. 55. Evident, meteahna nu a putut fi combătută eficient, căci în 1936, pe când se discuta intens asupra autonomiei universitare, Petre Andrei observa aceeași preocupare la administrația centrală: „Ministerul a constatat că profesorii nu-și fac datoria, lipsesc cu anii, pleacă când vor, nu-și fac cursurile”. Cf. AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Facultatea de Litere și Filosofie, dosar nr. 441/1936, f. 17.

⁵¹ Gr. T. Popa, *Starea trecută și actuală a Iașului*, p. 116-118.

⁵² Iată două exemple: „[...] la Cluj există institute și organizații la care noi putem doar visa” sau „nu o dată am avut prilej să citesc ironia vizitatorilor care de la Cluj au trecut prin Iași și vorbele lor de laudă pentru universitatea pe care au făcut-o ungurii”. *Ibidem*.

Universităţii la periferia României şi a sistemului academic sunt chiar ieşenii în frunte cu profesorii, personaje moi, adormite, lăsaătoare şi lipsite de vlagă, spre deosebire de clujeni, oameni mândri, vioi, tenace, convinşi de importanţa activităţii lor şi a regiunii. Singura cale de ieşire din „zona periferică” în care glisaseră Moldova şi Iaşul era Universitatea, ea însăşi în mare suferinţă, şi care trebuia sprijinită pentru a deveni „farul luminator al întregii mişcări moldovene”⁵³.

Speranţa nu putea veni însă de la centru, căci funcţionarii superiori din Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice erau, cu puţine excepţii, „oameni fără concepţii culturale”. Dacă lucrurile stăteau altfel, ei ar fi trebuit să acorde o şansă oraşului şi „să pună pe primul rang de îngrijire Universitatea din Iaşi, al cărei rol întrecea cu mult rolul celorlalte universităţi din ţară”. Dezinteresul evident al administraţiei centrale săpase răni adânci în fundamentele instituţiei, coborând-o până la nivelul critic, de „şcoală provincială”; tratată „ca o rudă săracă, ieşită din oameni scăpătaţi, cărora li se dă pentru întreţinere ce rămâne de la masă”, Universitatea se afla condamnată la degradare, iar soluţia salvatoare nu putea fi, în viziunea profesorului Gr. T. Popa, decât sensibilizarea opiniei publice locale, care trebuia să înţeleagă importanţa instituţiei atât pentru oraş, cât şi pentru întreaga Românie⁵⁴.

Într-adevăr, lipsa de energie şi, de multe ori, chiar indolenţa corpului didactic universitar, interesele personale meschine, ca să nu mai vorbim de incapacitatea de a continua proiectele începute, generează probleme grave şi accentuează decăderea instituţiei. Un bun exemplu este participarea Iaşului la organizaţia profesională „Asociaţia profesorilor universitari din România”, care era menită, pe termen lung⁵⁵, a apăra interesele respectivei categorii. Deşi fusese fondată chiar la Iaşi, în aprilie 1917, de un corp de 91 de profesori de la cele două universităţi ale României, Iaşi şi Bucureşti (excepţie făcea Ioan Nistor, de la Universitatea din Cernăuţi), plus 9 membri asociaţi, dascălii ieşeni nu au între priorităţi participarea serioasă la congresele şi întrunirile asociaţiei, ignorând, în cel mai stupid mod cu putinţă, această importantă pârghie în a se face cunoscuţi şi a-şi impune punctele de vedere.

Ni se pare simptomatic faptul că la întrunirea de la Cluj, din 1921, Iaşul universitar trimite un singur reprezentant (N. Fedeleş), în vreme ce Bucureştiul avea prezenţi 12, iar Cernăuţiul, deşi cu o importanţă mai redusă, şase reprezentanţi; evident, de la universitatea gazdă erau prezenţi aproape 50 de

⁵³ *Ibidem*, p. 114.

⁵⁴ Grigore T. Popa, *Facultatea de Medicină din Iaşi ca tip de problemă provincială*, p. 4-5 şi 18-19.

⁵⁵ Una dintre primele măsuri a fost însă alegerea unui grup de 10 profesori care să facă lobby în străinătate pentru cauza românismului: Ioan Găvănescul, Orest Tafrali, Ioan Ursu, de la Iaşi, Ioan Nistor de la Cernăuţi (el nu va pleca însă din ţară), iar de la Bucureşti, George Murnu, E. Pangrati, Dragomir Hurmuzescu, Simion Măndrescu, Traian Lalescu, Charles Drouchet. Despre activitatea acestor agenţi, vezi lucrarea semnată de Orest Tafrali, *Propaganda românească în străinătate*, Craiova, 1920.

profesori⁵⁶. Să spunem, pentru a exista un termen de comparație, că la manifestarea similară organizată de Iași, doi ani mai târziu, sosiseră din capitală 12 delegați, de la Cernăuți 15, iar de la Cluj, 11⁵⁷. Comportamentul ieșenilor se repeta cu prilejul celei de-a doua adunări de la Cluj, din 1929: doar Paul Nicorescu reprezenta instituția ieșeană, în vreme ce colegii de la București erau șase la număr, iar cei de la Cernăuți, doi. Mai grav, dacă celelalte trei universități (București, Cluj, Cernăuți) prezentaseră cu această ocazie un raport de activitate al secțiunii lor, Universitatea din Iași nu avea nimic de declarat, fiind absentă la acest capitol⁵⁸. În aceste condiții de inexplicabilă lipsă de viziune, un an mai târziu, la Adunarea extraordinară din capitală, unde delegația ieșeană era alcătuită doar din Petre Andrei și P. Otin (în vreme ce Clujul aducea din nou o numeroasă delegație, de 13 persoane), profesorul Petre Andrei refuza invitația președintelui adunării, Dragomir Hurmuzescu, de a lua loc în prezidiu, argumentând că „nu pot lua parte deoarece asociația din Iași s-a desființat”. Situația era salvată de alt ieșean, Emil Racoviță, neafectat însă de năravurile locului de origine, reputat profesor și rector la Universitatea din Cluj, care a insistat ca Petre Andrei să facă parte din birou, subliniind că asociația din Iași „nu se poate desființa”⁵⁹.

Pe de altă parte, inechitatea distribuirii banului public și „atentatele” la integritatea învățământului superior ieșean conduceau la o radicalizare a cererilor, pentru că vocile care revendică o mai largă autonomie, văzută drept unică soluție pentru salvagardarea instituțiilor cultural-educative ieșene, devin tot mai sonore⁶⁰. Solicitând expres autonomia provinciei și strămutarea capitalei României la Galați, Gîrge Pascu era considerat de personaje de la centru drept „nemernic și nebun” pentru că ar provoca neliniștea țării. De altfel, filologul supralicita schimbările petrecute în lume în anii de după Primul Război Mondial și, mai mult, credea cu naivitate că ele se reflectau automat și în spațiul românesc⁶¹. I se

⁵⁶ Cf. Asociația profesorilor universitari din România, *Adunarea generală din anul 1921*, Cluj, Tipografia Națională, 1921, p. 3.

⁵⁷ Idem, *Adunarea generală din anul 1923*, p. 3. Imaginea orașului era grav șifonată de abuzurile autoritățile polițienești care, la intrarea în Universitate, opreau și legitimau pe toată lumea, arestând pe studenții care doreau să intre, pe baza invitației semnate de organizatori și în limita locurilor disponibile, la respectiva adunare. Prilejul era folosit de Mihai Dragomirescu de la Universitatea din București, care puncta fără drept de replică: „este, domnilor, foarte trist că autoritățile acestui oraș au înțeles în așa chip principiul ordinei; este întâia oară când m-am simțit palmuit moralmente, în fața Universității, căci mi s-a cerut să mă legitimez, să arăt unui polițist documente că sunt profesor” (p. 7).

⁵⁸ Idem, *Adunarea generală din anul 1929*, p. 68.

⁵⁹ Idem, *Adunarea generală extraordinară ținută la București, în mai 1930. Dare de seamă*, București, Tipografia Copuzeanu, 1930, p. 5-7.

⁶⁰ Între primele luări de poziție mai ferme în presa vremii, amintim următoarele: Alexandru Bădăraș, în „Opinia” din Iași, 5 mai 1918; A.C. Cuza, cu articolul *Centralizarea*, în periodicul „Îndreptarea” din 14 mai 1918; Gîrge Pascu, *Roadele Unirii de la 1859? și Moldova nefericită*, ambele publicate în „Arhiva” din ianuarie 1922, respectiv aprilie 1922.

⁶¹ „Amețiți de puterea politică, muntenii nu bagă de seamă că lumea s-a schimbat grozav în ultimii 10 ani”. Cf. Gîrge Pascu, *Autonomia provincială*, în „Revista critică”, 1932, nr. 1, p. 1-29.

părea normal ca, dacă în universitățile europene exista deja libertate academică, dascălii din universitățile provinciale să-și poată exprima ideile fără a avea de suferit: „Când în universitățile din lume se proclamă libertatea academică, adică libertatea profesorilor de a profesa orice idei [...] este oare admisibil ca profesorii din București să ceară torturarea profesorilor de la Iași și Cluj?”⁶²

Realitatea este că centrul universitar ieșean a cunoscut câteva episoade dureroase, care au făcut ca cel puțin o parte din profesori să treacă peste animozitățile personale, de mare intensitate, și să închege un oarecare front comun⁶³. În 1934, de ziua Sf. Dumitru, profesorul Grigore T. Popa convoca în aula profesorii și elita locală, „pentru a repara ce s-a stricat prin nepriceperea unora și prin servilismul altora”⁶⁴, aluzie la pierderea Secției de Agronomie a Facultății de Științe și mutarea ei la Chișinău și la „unificarea” învățământului farmaceutic la București, ocazie ce a dus la pierderea secției de Farmacie a Facultății de Medicină. Întrunirea hotăra crearea unei asociații, cu sediul în Universitate,

⁶² *Ibidem*, p. 29. Reacția lui Pascu fusese provocată de acuzele grave la adresa lui Romulus Boilă, profesor de drept la Universitatea din Cluj, care a publicat în 1931 un studiu (*Studiu asupra reorganizării statului român reîntregit*) ce cuprindea și un anteproiect de Constituție primit cu mari emoții la București și care mergea pe principiul autonomiei provinciale.

⁶³ O inițiativă de acest gen, fără a avea aceleași cauze imediate, se consumase la finele Primului Război Mondial, când la Iași apărea asociația „Frăția Moldovei Unite” (9 decembrie 1918) cu scopul apărării intereselor Moldovei și ale Iașului. Aceasta și-a votat *Statutele* la 23 decembrie și, în ziua următoare, lansa un *Apel* către moldoveni. Pe 6 ianuarie 1919 vota un *Memoriu* adresat regelui Ferdinand I și pe care o delegație i l-a prezentat suveranului la 24 ianuarie, zi cu o simbolică aparte pentru națiunea română. În *Apel* se sublinia că „centralizarea s-a dovedit cu totul contrară dezvoltării armonice a puterilor vii ale țării ca și unei sincere guvernări democratice” și că ea a avut drept principal rezultat „paralizarea progresivă a vieții regionale și locale în paguba prosperității obștești a regatului”. Cele mai importante solicitări erau „descentralizarea serviciilor publice”, apoi „întărirea prestigiului cultural prin refacerea completă a Universității liberată de lanțurile ei politice, îmbogățită prin fireștile mijloace de lucru și pusă în stare să primească studenți din părțile moldovenești acum liberate, precum și prin adăugirea către dânsa, fără strămutare, a Facultății de Teologie din Cernăuți, și prin întemeierea unui mare muzeu a Moldovei întregi”. Vezi broșura *Apelul și Statutele asociației „Frăția Moldovei Unite” și Memoriul ieșenilor privitor la revendicările orașului Iași prezentat Maestății Sale Regelui Ferdinand I*, Iași, Tipografia Națională, 1919, p. 7-9 și 15-17.

⁶⁴ Cf. Tudor Ionescu, *Vinovatul*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 214-216. Vinovat pentru ezitățile Universității și pentru acceptarea loviturilor grele de la centru se făcea, în viziunea lui Tudor Ionescu, însuși rectorul Traian Bratu, membru în comitetul pentru apărarea Universității, deși, după cum scria autorul articolului, „domnia sa n-are ce căuta acolo”. Soluția era îndepărtarea rectorului și alegerea unui capabil și de bună-credință, altfel, chiar dacă întâlnirea de ziua Sf. Dumitru ar avea rezultate pozitive, Traian Bratu „va distruge din nou printr-o simplă telegramă”, aluzie la faimoasa misivă prin care cel învinovat anunța Ministerul că Universitatea din Iași aderă la ideea unificării învățământului farmaceutic. Un alt apărător al intereselor Iașului și ale Universității de aici, Gheorghe Pascu, îl acuza de pierderea secției de Farmacie și pe colonelul Al. Ionescu-Moțiu, moldovean din ținutul Putnei, profesor și șef al respectivei secții, care, îndrăgostit de capitală, „vrea să strămute la București chiar școala de Farmacie pentru ca, odată cu ea, să-și vadă visul cu ochii: să-i zurnăiască pintenii pe Calea Victoriei... cazine”. Ceilalți vinovați ar fi, evident, profesorii de la București, care, prin sporirea numărului de studenți, nu urmăresc decât „creșterea venitului pe cap de profesor”, acesta fiind de fapt, adevăratul motiv al „unificării”. Cf. G. Pascu, *Un dușman al Universității din Iași*, în „Revista critică”, 1934, nr. 1, p. 50-51.

care să lupte pentru „păstrarea intactă și perfecționarea continuă a instituțiilor culturale ieșene, cu Universitatea în frunte”⁶⁵.

Autoritățile centrale continuau să desconsidere așezământul ieșean și din nou calitatea de universitate provincială și periferică în ansamblul învățământului superior românesc, de instituție care poate fi ignorată fără mari riscuri, era relevantă în același an 1934, când se făcuseră demersuri către Minister pentru obținerea fondurilor necesare sărbătoririi în 1935 a 100 de ani de învățământ superior la Iași. Răspunsul era în mod necesar negativ, motiv de noi ironii pentru Gorge Pascu: „[...] într-o epocă de centralism feroce, ce haz are să serbezi centenarul unei universități provinciale, mai veche decât universitatea din capitală”. Dar chiar și așa, dacă inimile celor de la centru s-ar înmuia subit, fondurile ar veni prea târziu, centenarul fiind „ca o haină de sărbătoare pe trupul unui muribund; într-adevăr, Universitatea din Iași îi grav bolnavă”⁶⁶.

În ciuda numeroaselor semnale de alarmă, statutul de școală periferică a organismului educativ național⁶⁷ s-a accentuat an după an, iar diferențele de salarizare (profesorii din capitală aveau lefuri mai mari cu cel puțin 5-10 la sută: la București, 21.850, la Iași, 19.950) agravau complexul „provinciei” de care suferea Universitatea din Iași⁶⁸. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, o adresă a rectorului Mihai David către Mihai Antonescu, președinte ad-interim al Consiliului de Miniștri, constata exodul profesorilor săi spre capitală și refuzul altor elemente valoroase de a veni la Iași, solicitând autorităților ca instituția să fie trecută la categoria I de salarizare, fiindcă rămăsese singura în categoria secundă (de altfel în toată Moldova, inclusiv Basarabia și Bucovina, nu exista niciun centru salarizat cu categoria I, ceea ce era considerat nedrept pentru provincie⁶⁹).

Deși marginalizată în mod conștient încă din primii săi ani, probabil dintr-o greșit aplicată politică de apărare a poziției simbolice de centru în raport cu provincia, Universitatea din Iași nu dădea semne că merită să lupte activ, constant și pe termen lung, pe de o parte pentru ridicarea calității activității sale didactice și științifice, iar pe de alta pentru stoparea acțiunilor discriminatorii ale Bucureștiului, care amenințau a o reduce la nivelul unei simple școli.

⁶⁵ Idem, *Lupta pentru apărarea Iașului și Moldovei*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 216-221.

⁶⁶ Idem, *Universitatea din Iași grav bolnavă*, I. *Introducere*, în „Revista critică”, 1934, nr. 4, p. 221-228.

⁶⁷ Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Gorge Pascu, universitarii ieșeni nu mai erau luați în seamă nici la Școala Română din Paris sau la cea din Roma, ai căror „seniori”, N. Iorga și V. Pârvan, procedau capricios în selectarea oaspeților, comportându-se „după bunul plac”, drept proprietari ai respectivelor așezăminte. Vezi Asociația profesorilor universitari din România, *Adunarea generală din anul 1923*, p. 49. Filologul se referise și într-un incendiar articol citat mai sus (*Roadele Unirii de la 1859?*) la sumele uriașe pe care le controlau discreționar cei doi patroni spirituali, pentru că fiecare instituție avea la dispoziție 96.000 lei pentru bursele destinate studenților, la care se adăuga suma de 650.000 lei (pentru fiecare școală) pentru alte cheltuieli (p. 91).

⁶⁸ Vezi articolul *Salarizare*, în „Revista critică”, 1930, nr. 3-4, p. 207-210.

⁶⁹ AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza”. Rectorat, dosar nr. 1393/1931-1944, f. 556.

Majoritatea dascălilor își acceptă statutul periferic fără revoltă, chiar dacă unele scurte răbufniri dau impresia de corp activ. În mod firesc, în absența unui veritabil spirit comunitar, a structurilor corporatiste⁷⁰ și mai ales a unui proiect integrator și unanim asumat, de salvare a Iașului academic (și, implicit, a Moldovei), se preferă soluțiile personale, mai facile, cum ar fi obținerea unei catedre la universitatea din capitală, moment în care profesorul se putea felicita pentru atingerea vârfului în propria carieră. În aceste condiții, vocile sonore, dar izolate, care militează pentru depășirea complexului provincial, îmbunătățirea activității în interior și apoi recunoașterea de către centru a unui statut – inclusiv financiar – îmbunătățit, nu fac altceva decât să pară excesive în raport cu problema reală, ignorată sau minimalizată de majoritate din inhibiție sau comoditate.

**The Provincial Complex in Inter-War Academia.
The Case of the University of Iași
(Abstract)**

Keywords: Province, centralism, Moldova, University of Iași, Professors

In South-Eastern Europe, province means, in most of the cases, the absence of alternative choices, reduction of development opportunities, with total subordination to the centre. The provincials are generally resigned to this daily universe, being marginalized, excluded from the power games, as all decisions are made centrally. On the other hand, the central authorities always feel they make favours for the province, that they act excessively in order to widen its horizon, to develop new possibilities and opportunities to reintegrate the peripheral members (almost all of them uncomfortable and backward-looking) into the rapid rhythm of the metropolis. In their turn, the local decision-makers keep on accusing the capital, which thus becomes responsible for all of the province problems, while the measures imposed by the central authorities are received with reserves, and suspected of hiding imminent dangers or perfidious interests.

Even if they accepted the 1859 Union, the inhabitants of Iași had always preserved the city's past fame and importance as a fact, and this very mentality of 'former capital' was deemed guilty, partly at least, for the blockage of local initiatives of revival, because of the passiveness and of the static and exaggerated attachment to a glorious past. The priorities of the struggle meant to achieve the union and the national idea diminished, for a while, the local reactions against centralization. After 1918, when one could say that the immediate national desiderata were reached, the complex of the

⁷⁰ Unele figuri luminate ale vremii sesizau lipsa ideii de corp, deficiență comună însă tuturor instituțiilor de învățământ superior românești. „Universitatea la noi e un local ca oricare, de îndeplinire a unor îndatoriri, mai mult sau mai puțin plăcute. Nu e și un local de atracție vie, de petrecere înaltă, în care spiritul să se simtă satisfăcut. Nu există tovărășie, asociația corpului întreg spre o țintă înaltă comună. Atunci unde e viața? Membrii Universităților noastre se simt funcționari înalți cu singura legătură între ei: biroul”. Cf. Grigore T. Popa, *op. cit.*, p. 16.

“periphery” grows more visible and the enlightened spirits of the city of Iași radicalize their perspectives and ask, more and more loudly, for the rights of the city and of the University to be met.

Our paper focuses on the way in which the University of Iași, where most of the intellectual preoccupations of the province of Moldova were concentrated, became in the inter-war period the standard-bearer of the discontents related to the discriminatory policies of the capital. But this is not a successful local effort, as most of the academic staff from Iași are not willing to struggle actively, consistently and in the long run, to enhance, on the one hand, the quality of the teaching act, or to stop, on the other hand, the discriminating actions of the capital; all of these represented the threat for the University to be reduced to the level of a simple school. Naturally, for want of a genuine community spirit, of corporatist structures and, above all, of an integrating project, unanimously assumed, for the salvation of the academic Iași (and implicitly of Moldova), solutions of personal salvation are preferred instead (a transfer to Bucharest, most of the times), while the loud but isolated voices militating against the complex of the provincial, for the improvement of the local activity and for the acknowledgement, by the capital, of a better status (the financial one included), only sound exaggerated, in relation to the real problem, minimized or ignored by the majority.

Viața de front a combatanților din Armata Română în anul 1917. Activități în afara confruntării cu inamicul

Bianca MĂRMUREANU

Participării României la Primul Război Mondial i-a fost consacrat un volum impresionant de studii istoriografice ce au vizat cu precădere prezentarea unor aspecte de istorie militară, economică, socială sau de istoria relațiilor internaționale, avându-se mai puțin în vedere reconstituirea unor aspecte de istorie culturală a războiului. Deși nu putem vorbi despre temeuri istoriografice românești privitoare la viața de front, este indiscutabilă utilitatea parcurgerii unor lucrări, precum cele întocmite de: locotenent colonel Al. Ioanițiu¹, medicul general de divizie dr. I. N. Antoniu², general G. A. Dabija³, Constantin Kirițescu⁴, Ion Cupșa⁵, colonel dr. Gheorghe Romanescu, colonel dr. Vasile Alexandrescu, Ion Ardeleanu, colonel dr. Victor Atanasiu, căpitan Vladimir Zodian, Dumitru Preda, Vasile Netea, colonel dr. Vasile Alexandrescu, colonel dr. Vasile Mocanu, locotenent-colonel Costică Prodan, colonel dr. Gheorghe Tudor, Anastasie Iordache, Mircea Iosa⁶, colonel Ion Giurcă⁷, general locotenent (r) dr. Traian

¹ Lt. colonel Alexandru Ioanițiu, *Războiul României (1916-1918)*, vol. II, București, Tipografia Geniului, f. a.

² Medic general de divizie dr. I. N. Antoniu, *Organizarea și funcționarea serviciului sanitar militar*, București, Tipografia Marelui Stat Major, 1922.

³ General G. A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916-1918)*, vol. IV, București, Tipografia „Lupta” N. Stroilă, 1936.

⁴ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. II, ediție îngrijită de Mircea N. Popa și Lucia Popa, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

⁵ Colonel Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916, 1917*, București, Editura Militară, 1967.

⁶ Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa ș.a., *România în primul război mondial*, București, Editura Militară, 1979; Colonel dr. Gheorghe Romanescu, colonel dr. Gheorghe Tudor, colonel (r) Mihai Cucu, colonel Ioan Popescu, *Istoria infanteriei române*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985; *Istoria militară a poporului român*, vol. V, *Evoluția organismului militar românesc de la cucerirea independenței de stat până la înfăptuirea Marii Uniri din 1918. România în anii primului război mondial*, coord. acad. Ștefan Pascu, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Militară, 1988; *România în anii primului război mondial*, vol. II, *Caracterul drept eliberator al participării României la război*, coord. general-colonel Vasile Milea, academician Ștefan Pascu, general-locotenent dr. Ilie Ceaușescu ș.a., București, Editura Militară, 1987.

⁷ Col. dr. Ion Giurcă, *1917. Reorganizarea armatei române*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1999.

Dafinescu, colonel Ioan Boată⁸, general-maior Ioniță Botoș, general-maior (r) Matei A. Obrogeanu⁹ și Călin Marinescu¹⁰, care ne pot ajuta să reconstituim aspecte privind organizarea trupelor, operațiunile militare pe frontul românesc și să analizăm mai bine documentele privitoare la viața de front.

Lucrările realizate de unii istorici occidentali, între care menționăm pe Jean Norton Cru¹¹, Jacques Meyer¹², Thierry Hardier, Jean François Jagielski¹³, Stéphane Audoin-Rouzeau¹⁴, Paul Fussell¹⁵, Jean Nicot¹⁶, ne determină să ne punem o serie de întrebări referitoare la unele aspecte ale vieții de front și ne atrag atenția asupra unor elemente privitoare la moartea pe front, la dimensiunea escatologică a războiului, la patriotismul și sentimentul național al combatanților și asupra manierei în care unele aspecte ale vieții în război au fost transpuse în limbaj. Din punct de vedere tematic, istoriografia occidentală se centrează pe aspecte precum moartea, imaginile și solidaritățile umane pe front, avându-se mai puțin în vedere elemente ale vieții combatanților, între care menționăm condițiile în care staționau pe front, alimentația și maniera în care petreceau timpul liber. Prin urmare, viața pe front este un subiect ce prezintă încă aspecte necunoscute. Abordarea unui astfel de subiect implică cel puțin o întrebare prealabilă: există posibilitatea de a vorbi despre o viață de front în timpul primei conflagrații mondiale?

În demersul nostru am pornit de la premisa că putem vorbi despre viața de front, întrucât proximitatea morții nu exclude prezența vieții, dimpotrivă, o certifică. Este o viață ce nu este marcată de stabilitate și continuitate, ci de ruperi frecvente de ritm, de prezența pericolului. Este o viață ce se poate sfârși în fiecare clipă, dar prezumția aceasta nu poate fi valabilă decât într-o oarecare măsură, deoarece militarul român de pe front nu a trăit doar în infernul de la Mărăști, Mărășești sau Oituz. Timpul luptelor a fost în alternanță cu un timp al acalmiei, după cum o demonstrează evoluția operațiunilor militare. Campania din vara anului 1917 a avut 44 de zile, prin urmare, nu putem asimila viața pe

⁸ General locotenent (r) dr. Traian Dafinescu, colonel Ioan Boată, *Istoria serviciilor logistice ale armatei române*, București, Editura Militară, 1990.

⁹ General-maior Ioniță Botoș, general-maior (r) Matei A. Obrogeanu, *Intendența armatei române de-a lungul timpurilor*, București, f.e., 1992.

¹⁰ Călin Marinescu, *Istoricul poștei militare române 1859-2000*, București, Editura Merido, 2000; idem, *Cenzura poștală militară în România 1914-1940*, București, Editura Merido, 2004.

¹¹ Jean Norton Cru, *Témoins. Essai d'analyse et critique des souvenirs de combattants édités en français de 1915 à 1928*, Paris, Les Étoiles, 1929.

¹² Jacques Meyer, *Les soldats de la Grande Guerre*, Paris, Hachette, 1996.

¹³ Thierry Hardier, Jean François Jagielski, *Combattre et mourir pendant la Grande Guerre (1914-1918)*, Paris, Imago, 2001.

¹⁴ Stéphane Audoin-Rouzeau, *Men at War 1914-1918. National Sentiment and Trench Journalism in France during the First World War*, traducere realizată de Helen McPhail, Oxford, Providence, 1992.

¹⁵ Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, New York, Oxford University Press, 1975.

¹⁶ Jean Nicot, *Les Poilus ont la parole. Dans les tranchées: lettres du front 1917-1918*, Paris, Complexe, 2003.

front în anul 1917 cu viața în timpul campaniei din anul 1917. De asemenea, nu putem asimila viața de front doar cu viața dusă de combatanții din infanterie în prima linie de apărare, întrucât aceștia se refăceau în zonele din spatele liniilor de apărare după o perioadă petrecută în prima linie, iar cei aflați în artilerie sau cavalerie puteau fi situați, de asemenea, în spatele liniei de apărare. Așadar, viața petrecută pe front nu constituia o permanentă „întâlnire” cu inamicul.

Temeiurile documentare ale demersului nostru au fost constituite, în primul rând, din scrierile cu caracter memorialistic ale combatanților din armata română, la acestea adăugându-se legi, regulamente, instrucțiuni, ordine de operații, rapoarte și presă. Integrăm în scrierile cu caracter memorialistic autobiografiile, memoriile, jurnalele intime și însemnările zilnice. Am preferat sintagma de „scrieri cu caracter memorialistic”, deoarece am pornit de la premisa că elementul definitoriu al acestora îl constituie *eul* scriitorului și nu forma pe care o poate avea relatarea. *Eul* scriitorului este un element de unitate, deoarece atât memorialistul, cât și autobiograful sau autorul de jurnale intime vorbesc despre ei înșiși. Însă, maniera în care aceștia ne comunică propria experiență de viață variază, autorii putându-se raporta diferit la evenimentele pe care le relatează.

Analizând documente din categoriile menționate mai sus, am constatat că războiul de poziții a impus necesitatea unei game diverse de îndeletniciri, în afara confruntării directe cu dușmanul. Asupra lor ne-am focalizat atenția în acest studiu. Activitățile desfășurate de militari puteau diferi în funcție de gradul combatanților, de relief și starea vremii, de distanța față de prima linie a zonei pe care o ocupau. Totuși, în ciuda diferențierilor generate de factorii amintiți, activitățile desfășurate pe front prezintă unele elemente comune fie tuturor combatanților, fie unei categorii mai restrânse. Unele dintre activități au avut un cadru organizatoric clar delimitat de ordine și regulamente, altele au constituit o manieră de petrecere a timpului liber.

Între activitățile comune, reglementare se pot integra cele privitoare la organizarea sistemului de apărare pe front sau cele referitoare la întreținerea armamentului. Acestora li se adaugă instrucția efectuată în vederea dobândirii deprinderilor privitoare la utilizarea noilor tipuri de armament și a deprinderilor referitoare la noile tactici de luptă.

La realizarea și consolidarea sistemului de apărare au contribuit, alături de trupele de geniu¹⁷, atât cele de infanterie¹⁸, cât și cele de artilerie¹⁹ și cavalerie²⁰. Dacă distanța față de inamic era mică, aceste lucrări se efectuau, în mod obișnuit, noaptea. Privitor la această activitate, căpitanul A. Locusteanu consemnează faptul că: „te îngropi mai întâi, în pământ, sub scutul unei pânze de patrulare și santinele. [...] De abia după ce ai urzit câteva rânduri de sârmă

¹⁷ Locot. colonel Stefan Paraschivescu, *La porțile Moldovei. Jurnal de războiu*, Brăila, Editura Ancora, f. a., p. 46.

¹⁸ V. Savel, *Între rețele*, București, Editura Minerva, 1919, p. 77-79.

¹⁹ Demostene Botez, *Memorii*, vol. II, București, Editura Minerva, 1973, p. 202.

²⁰ Căpitan Romeo Vidrașcu, *Jurnal de campanie, 15 august 1916 – 15 iunie 1918*, București, Tipografia „Convorbiri Literare”, 1920, p. 132.

înainte, începe adevărata organizare. Aici întră iarăși în joc ofițerul. El este un inginer și trebuie să arate că este un împărțitor priceput al lucrului. Astfel: o secție bate pari, alta întinde sârma ghimpată. Ici se sapă tranșeia din prima linie sau se face prichiciul de pus picioarele la tras, dincolo se sapă un șanț de comunicație, un post înaintat sau groapa unui adăpost. O grupă de lemnari așează scheletul unui bordei, alta grătiile pe fundul șanțurilor, pentru noroi și fiecare își execută pârțica sa de lucru”²¹.

Lipsește din acest cadru mențiunile referitoare la lucrările privind organizarea depozitelor de muniții sau a latrinelor. După cum se poate observa, atribuțiile diferă în funcție de grad și de obiectivul stabilit pentru fiecare grupă. În ciuda dinamismului sugerat de autorul scrierii, trebuie să avem în vedere complexitatea muncilor desfășurate de combatanți în realizarea unui asemenea sistem de fortificații. Era nevoie de timp pentru a se săpa un șanț de 2 m adâncime sau pentru a se întinde rețele de sârmă. Există o împărțire a responsabilităților, însă este greu de crezut că lucrările privind construirea adăposturilor sau a bordeielor se făceau simultan cu săparea tranșeelelor, dacă avem în vedere faptul că trebuia să se respecte principiul transformării lucrărilor, acestea crescând în complexitate pe măsura trecerii timpului. Efectuarea simultană a tuturor lucrărilor era posibilă dacă poziția era organizată la o distanță considerabilă de inamic și nu exista o amenințare imediată. Însă, dacă distanța era mică, se avea în vedere în primul rând fixarea rețelelor de sârmă, săparea tranșeelelor și a șanțurilor de comunicație și apoi efectuarea celorlalte lucrări.

Lucrările prezentate sunt efectuate de către o unitate de infanterie. Este menționată existența unui singur ofițer, însă acest fapt nu exclude posibilitatea să fi fost mai mulți. Căpitanul A. Locusteanu nu precizează ce fel de unitate efectua lucrările, dar trebuie să avem în vedere faptul că fragmentul prezentat face parte dintr-o scriere cu caracter memorialistic al cărei autor a comandat o companie de infanterie.

Muncile făcute de către combatanți în cadrul unor poziții nu se finalizau odată cu organizarea acestora, lucrările efectuate trebuind, în permanență, întreținute și consolidate. Aceste munci se puteau dovedi sifisice, în condițiile în care, ca urmare a bombardamentelor sau a unor factori meteorologici, cum ar fi ploaia sau zăpada abundentă, șanțurile, bordeiele sau adăposturile se surpau sau erau inundate. Ele nu erau desfășurate doar de către combatanții aflați în primele linii, ci și de către cei care se aflau în rezervă. Muncile privitoare la amenajarea elementelor de fortificații și a căilor de acces, a bordeielor etc., efectuate de către combatanții aflați în zona rezervelor, sunt menționate de către aceștia, în scrierile lor, sub denumirea de „corvezi”²².

²¹ Căpitan A. Locusteanu, *Sub aripa morții. Însemnări fugare din războiul de întregire*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1923, p. 116.

²² Mihail Văgăonescu, *Viața în război. Însemnări zilnice de pe front 1916-1918*, București, Editura Casei Școalelor, 1925, p. 245; Constantin Gane, *Prin viroage și coclauri, 1916-1918*, București, Editura „Cultura Națională”, 1922, p. 198.

Activitățile privind întreținerea armamentului aflat în dotare variau în funcție de armele de care dispuneau combatanții. Potrivit celor consemnate de Vasile Savel, luptătorii aflați în tranșee își curățau și examinau arma „cu o atenție ce nu au voit a-i da altă dată”²³. Operația aceasta terminată, își numărau cartușele și le ștergeau de praf. Cei care au ignorat grenadele sau cei cărora le-a fost teamă să le folosească „fac școală acuma, nu i-a silit nimeni la aceasta, nevoia, însă, le deschide la mulți mintea și astfel primejdia este cea mai sigură și mai bună școală”²⁴. În mod obișnuit, instrucția combatanților din infanterie nu s-a desfășurat în cadrul primelor linii de apărare, ci în spatele acestora, în zona rezervelor. Instrucția se făcea pe specialități, combatanții fiind pregătiți în vederea folosirii telefonului, grenadei, a puștilor mitralieră și a mitralierelor, a tunurilor de calibru mic și a mortierelor de tranșee sau în vederea efectuării de patrulare și recunoașteri²⁵.

Potrivit lui Demostene Botez, și combatanții din bateriile de artilerie au desfășurat activități asemănătoare, ei fiind instruiți în folosirea armamentului din dotare, a telefonului sau în vederea studierii terenului ori a pozițiilor ocupate de inamic. Acesta arată că, „în zilele de acalmie, făceam instrucție la tunuri, ca în zilele obișnuite de la cazarmă. Se curăța lună materialul, se făceau trageri simulate. Erau zile lungi și plicticoase. Și totuși eram foarte fericiți că e așa”²⁶. Instrucției sau activităților privitoare la întreținerea armamentului i se mai putea adăuga, mai ales în cazul trupelor de cavalerie, cele privitoare la întreținerea cailor și a harnașamentului. Patrurile și recunoașterile erau efectuate cu precădere de ostașii din infanterie sau din cavaleria descălecată, doar studierea terenului sau a pozițiilor inamicului fiind făcută și de combatanții din artilerie. Putem face o diferențiere a activităților combatanților în funcție de zona în care se aflau pe front. Patrulare și recunoașteri efectuau doar militarii din primele linii, însă ei nu făceau marșuri forțate asemeni celor din zona rezervelor. Totodată, cele mai multe dintre inspecțiile făcute de autorități sau de personalități erau efectuate tot în zona rezervelor, iar volumul de muncă depus în vederea instrucției și a efectuării elementelor de fortificații a fost mai mic, după organizarea liniilor de apărare, pentru combatanții aflați în tranșee.

Rolul pe care fiecare combatant îl avea de îndeplinit era determinat și de gradul deținut de acesta. Întâlnim, în scrierile cu caracter memorialistic, referiri la unele rapoarte și schițe pe care le aveau de făcut ofițerii aflați pe front²⁷, însă niciuna despre asemenea obligații pentru militarii care făceau parte din trupă. Această situație poate fi explicată prin faptul că ordinele și rapoartele trebuiau

²³ V. Savel, *op. cit.*, p. 73.

²⁴ *Ibidem*, p. 74.

²⁵ SANIC, fond Teodor Iacobescu, dosar nr. 8/1916-1918, f. 2, 3; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 249, 251.

²⁶ Demostene Botez, *op. cit.*, p. 203.

²⁷ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 13; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 168; Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, Editura „Cultura Națională”, 1934, p. 112.

făcute, potrivit regulamentelor, de către comandanții unităților ce se aflau în primele linii, deci de către ofițeri. La aceasta se poate adăuga obligația comandanților unităților aflate pe front de a cenzura corespondența privată a combatanților. Referindu-se la acest aspect, Vasile Savel arăta că „obiceiul de a ceti scrisorile ce vin soldaților nu este deloc o povară. Eu unul le citesc cu oarecare curiozitate, căci rândurile cu slova nesigură, scrise de o mână ce abea a învățat să țină condeiul între degete, îmi desvăluie o parte din colțul de țară și-mi aduce aminte că mai este și o altă viață, că sunt inimi care tremură de grije pentru cei plecați, și oamenii ce mă înconjoară nu se simt așa de singuri. Ei știu că în orice clipă este cineva care se gândește cu drag la ei și aceasta îi face să fie mai atenți și să nu lase a-i prinde somnul ce-ncearcă uneori a-i ispiți când sunt la posturi»²⁸.

Aceeași bunăvoință, curiozitate și nevoie de a-și aminti de afecțiunea celor dragi pentru a înlătura singurătatea și a justifica acțiunile militare poate fi observată și în cazul lui Alexandru Faliboga. Fire meticuloasă, acesta din urmă notează, în jurnalul său de front, atât fragmente din răvașele primite de către soldații din compania sa din partea celor dragi, cât și corespondența privată proprie sau corespondența realizată în numele unor camarazi, care nu știau să scrie.

Un astfel de caz este cel al scrisorii al cărei autor este Alexandru Faliboga, adresată primarului satului din partea unui soldat din compania sa, la data de 12 mai 1917, în care se arăta că „răvașul pornește dintr-un loc unde avem o datorie față de oricine și pentru oricând vă aduce veste de bine și sănătate din partea noastră a tuturor. O rugăminte trimitem în părțile dumneavoastră prin aceste rânduri: să ne trimeată înapoi cât mai repede orice știre asupra mamei, nevastei și copiilor soldatului Amariței Th. Rusu cu serviciul în compania mea. Îl am înainte sfios și cu multă dorință, rugându-mă să-i fac înlesnire pentru a ști măcar ceva, ceva despre gospodăria lui de care mi se plânge că nu i s-a scris de nimeni nimic de la plecarea în drumul mântuirii noastre! Răspunde cât poți de iute despre ie. Dacă mai trăiesc, să-i trimeată și 20 de lei. Așa zice el. Am pus degetul Amariței Th. Rusu»²⁹.

După cum rezultă din acest fragment, corespondența cu familia era condiționată de nivelul de alfabetizare al combatanților. Faptul este certificat și de alte scrieri ale militarilor ce s-au aflat pe front³⁰. Nu știm dacă expeditorul a primit vești despre familia sa ori dacă i s-a trimis suma solicitată, căci locotenentul Alexandru Faliboga, deși a transcris în jurnalul său de front textul scrisorii, nu a făcut nici o precizare în acest sens. Au existat și combatanți care nu au primit niciodată vești de la familie sau prieteni. Faptul acesta este confirmat de către Vasile Savel³¹.

²⁸ V. Savel, *op. cit.*, p. 25.

²⁹ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 44.

³⁰ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 260; V. Savel, *op. cit.*, p. 26.

³¹ V. Savel, *op. cit.*, p. 27.

În mod cert, elementele comune din activitățile desfășurate de toți militarii, indiferent de unitatea din care făceau parte și de zona în care se situau, privesc și aspecte indispensabile traiului. Acestea nu au avut în toate cazurile un caracter regulamentar. Ele se pot afla în strânsă legătură cu igiena personală, procurarea hranei sau cu repararea îmbrăcăminte și încălțămintei. Unele diferențe între combatanți în ceea ce privește îndeplinirea acestor activități pot fi sesizate în funcție de gradul deținut, dacă avem în vedere că ofițerii beneficiau de serviciile ordonanțelor.

Igiena personală se poate referi atât la spălarea hainelor, cât și la băile corporale sau la deparazitările efectuate în timpul epidemiei de tifos exantematic. Activitățile legate de nutriție nu privesc doar posibilitatea de „suplimentare” a hranei, prin mijloacele alternative amintite, acolo unde condițiile o permiteau, ci și prepararea sau servirea acesteia. Pregătirea hranei privește situațiile în care combatanții făceau apel la mijloace „alternative” în privința procurării acesteia. Distribuirea hranei se făcea, în mod obișnuit, de către bucătari, sub supravegherea gradaților din trupă. Iată cum descrie Vasile Savel momentul servirii mesei în rândul trupelor de infanterie: „[...] la anumite ceasuri hotărâte mai dinainte, pe care le poți schimba dacă inamicul ți-a surprins o parte din obiceiuri, sosește masa și ceaiul trupei. Atunci gamelele apar în ușa adăposturilor și aproape fără să auzi o vorbă fiecare își primește porția zilnică. Operația terminată în mai puțin de o jumătate de oră pentru întreaga companie, corvezile însoțite de bucătarii totdeauna ceremonioși, totdeauna cu o veste bună pe buze, ca unii care stau mai aproape în contact cu lumea de pe pământ, reiau firul nesfârșit al șanțurilor de comunicație ce duc înapoi la câțiva kilometri cel mai adesea”³². Potrivit lui Gheorghe I. Brătianu, momentul servirii mesei nu reprezenta doar „îndestularea foamei chinuitoare”³³, ci și odihnă, însemnând totodată „o clipă de slăbire a tensiunii nervoase”³⁴.

O altă activitate, ce avea drept efect relaxarea, o constituia fumatul, Vasile Savel arătând că „și cei care niciodată în viață n-au pus țigara în gură, până și sectarii lipoveni fumează pe furiș, toți fumează. O țigară atinge prețuri de neînchipuit”³⁵. Referindu-se tot la tutun și la valoarea acestuia, sublocotenentul Gheorghe Berdan consemna faptul că „luptă mare se dădea pentru țigări, cari veneau regulat, însă în cantități reduse, ceea ce făcea pe mulți fumători să-și dea pâinea pentru bucuria dracului”³⁶.

O stare de calm inducea și ascultarea cântecului privighetorilor³⁷ sau a muzicii vocale și instrumentale. Interpreții erau atât soldații care în viața civilă

³² *Ibidem*, p. 19.

³³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 112.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ V. Savel, *op. cit.*, p. 81.

³⁶ SANIC, fond personal Gheorghe Berdan, dosar nr. 1/1894-1918, *Pe drumul copilăriei mele spre bătrâniile de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Amintiri*, f. 89.

³⁷ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 233.

fuseseră lăutari³⁸, cât și ofițerii care știau să cânte la un instrument³⁹. Versurile de dragoste, dor și jale exprimau, poate cel mai bine, sentimentele combatanților. Mihail Văgăonescu menționa, în data de 2 februarie, următoarele: „[...] fără să mă chibzuiesc mult, mă pomenesc cântând obișnuitul: «Trecui podul de pe leasă / M-apucă un dor de-acasă... / [...] / De-o fi dorul de la tată / Să-mi fac murgul numai apă, / De-o fi dorul de la mamă / Să-mi fac murgul numai spumă!» etc., etc. Și, întovărășit din ce în ce mai forte de glasurile cu adevărat muzicale ale tovarășilor de front Voinescu, Dr. Niculescu, repetăm cu noaptea-n cap popularul și frumosul nostru cântec de dor»⁴⁰. După cum se poate observa din text, interpretarea cântecului nu s-a petrecut într-un cadru organizat, ci a fost spontană. Alteori, însă, se cânta la petrecerile organizate pe front sau cu ocazia servirii mesei⁴¹.

Constantin Gane consemnează versurile cântate la o petrecere de caporalul Gheorghe Prisăcăruță din Regimentul 8 Vânători, care era „autor, compozitor și executant”⁴². Acesta „făcea o poezie, o pune în cântec și-o trăgea din scripcă”⁴³. Iată câteva dintre versurile compuse și cântate de caporal: „Geaba puică mă mângâi / Căci ca mâini o să rămâi / Cu coatele pe zăplaz / Și cu lacrimi pe obraz! / Auzi goarneau sunând, / Plutonierii comandând, / Uiți de tată și de mamă / Și pui mâinile pe armă. / Uiți de frați și de surori / Și-o iei în pas alergător / Într-un foc învingător!”⁴⁴

Versurile zugrăvesc momente anterioare participării la luptă. Scena despărțirii sensibilizează auditoriul. Imaginea iubitei cu lacrimi în ochi amintește combatanților de propriile logodnice sau de familii. Suferința combatanților este una morală, aceasta cu atât mai mult cu cât unii dintre ei aveau familiile rămase în teritoriul României aflat sub ocupație. Imaginea focului este imaginea luptei. Cuvântul „învingător”, folosit în acest context, are o valență dublă. Conotația lui poate fi atât pozitivă, cât și negativă. El poate sugera faptul că luptele sunt câștigate de către combatanții români sau că ei sunt uciși în aceste lupte, „focul” învingându-i.

Potrivit celor consemnate de către Constantin Gane, petrecerea a fost făcută la sfârșitul lunii februarie, de ofițerii din Regimentul 8 Vânători, care, „sătui de atâta stat pe loc, se hotărâseră să facă un chef să-i meargă vestea în tranșee până hât, la nemți. Cu prilejul vreunu-i sfânt necunoscut din calendar, vreun Timofte sau Andonie, trimiseră tocmai în Bacău să le aducă de-ale

³⁸ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 2; General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu, București, Editura Modelism, 1997, p. 206; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 247; Constantin Gane, *op. cit.*, p. 153, 154.

³⁹ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 257.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 192.

⁴¹ General Radu R. Rosetti, *op. cit.*, p. 205.

⁴² Constantin Gane, *op. cit.*, p. 153.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154.

mâncării și de-ale băuturii. [...] farmecul acestui chef se datorește locului și vremii în care a fost făcut. Ger, zăpadă, o tranșeie întortocheată cu șanțuri adânci, cu bordeie blindate și călduroase cocoțate pe un vârf de platou”⁴⁵. Constantin Gane precizează, totodată, că: „într-un adăpost încăpător ne-am adunat vreo 10 inși în jurul unei mese. Butoiul alături, întindeai mâna și-i scoteai cepul. Într-un colț lăutarii, mai vreo sârbă, mai vreo horă, mai de inimă albastră”⁴⁶. Acest chef, organizat de către ofițerii din Regimentul 8 Vânători în timp ce se aflau în liniile de apărare din apropierea Mănăstirii Cașin, a ținut toată noaptea, terminându-se la ora opt dimineața⁴⁷. Organizatorii au depus eforturi pentru procurarea hranei și a băuturii necesare, acestea fiind aduse din Bacău. Nu lipsește nici muzica din acest cadru. Deși lăutarii au cântat sârbe și hore, Constantin Gane nu amintește faptul că ar fi dansat. Probabil spațiul limitat nu le-a permis acest lucru. Mici petreceri au fost făcute de către ofițeri și în zona rezervelor. Una dintre acestea a fost organizată în luna februarie de căpitanul Haralambie Bădescu, detașat la Regimentul 31 Infanterie, cu ocazia zilei onomastice. Mihail Văgăonescu reține că la această petrecere s-a cântat, s-a citit în cafea, s-a băut, s-a fumat și s-a jucat cărți. El nu menționează că s-ar fi dansat cu această ocazie. Observăm că atât cheful descris de Constantin Gane, cât și cel descris de Mihail Văgăonescu au fost organizate de către ofițeri cu prilejul unor zile onomastice.

Petreceri se organizau și cu ocazia inspectării trupelor, după cum rezultă din jurnalul lui Mihail Văgăonescu. După inspectarea Diviziei 1 infanterie, ofițerii români și aliați s-au așezat la masă. La serbarea organizată cu această ocazie au cântat muzica Regimentului 17 Infanterie și diverse coruri. Cântăreți din fluier, cimpoi, alături de călușari au încântat auditoriul. Ofițerii români au dansat alături de trupă și de aliații francezi și ruși hore, sârbe⁴⁸. În acest caz, efortul privitor la organizarea spectacolului s-a datorat și faptului că se anunțase vizita regelui, ulterior contramandată.

Prin urmare, petreceri s-au făcut atât în cadrul liniilor de apărare, cât și în zona rezervelor. Organizate cu ocazia zilelor onomastice sau a vizitelor oficiale, ele au constituit un cadru în care se cânta și, uneori, se dansa. Prilej de relaxare prin amestecul de cântec și dans, veselie și tristețe, uitare și aduceri aminte, ele jucau un rol în supraviețuirea psihologică a militarilor.

Însă nu se dansa doar la petreceri organizate cu anumite ocazii. Mihail Văgăonescu arată, referindu-se la cei care se aflau în rezervă, că după terminarea programului de instrucție „e vreme să se adauge pe întrecere cântece și jocuri. Viori, fluere, șuerat din frunză sună și răsună până târziu noaptea, printre colibe înfrunzite, când, ostași osteniți de jocuri, chiuitori și zicători de hore

⁴⁵ *Ibidem*, p. 153.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 155.

⁴⁸ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 247.

tradiționale, se retrag la bordeie”⁴⁹. Trupa nu cânta și dansa doar în ceasurile de răgaz, atunci când se afla în zona rezervelor, ci și când se găsea în proximitatea inamicului, căpitanul Aurel I. Gheorghiu arătând că „în ochiurile ascunse în desiș [...] la sunetul melodios al vreunui fluer nimeni nu stă în cumpănă să se încingă într-o horă mărunță sau într-o chindie îndesată”⁵⁰.

Lectura diverselor publicații reprezintă o altă activitate relaxantă evocată de către combatanți în scrierile lor. Mihail Văgăonescu nota în jurnalul său, în luna ianuarie, următoarele: „[...] am primit pentru soldați: cărți, sfaturi de igienă, lectură de Iorga, învățăminte din război etc. Multe și de toate”⁵¹. Prin urmare s-au distribuit combatanților de toate gradele, pe front, diferite publicații. Mijloacele de procurare ale publicațiilor puteau fi din cele mai diverse. Ele puteau fi distribuite de către armată, prin intermediul formațiunilor de inten-dență din cadrul unităților sau prin intermediul preoților, puteau fi trimise de către familie în pachetele expediate prin intermediul poștei militare sau puteau fi procurate de către combatanți de la civilii din localitățile aflate în apropierea frontului, de la alți combatanți sau din locuințele părăsite. Mihail Văgăonescu a citit pe front: „*Clipe de liniște* de Vlahuță”⁵², „*Atacul morii* de Zola, *Povești triste* de Fr. Coppe și *Viața lui Napoleon* (traduceri)”⁵³, „*Luceafărul* No. 12, *Amintiri din Ardeal* și *Se face ziuă* de Zaharia Bârsan”⁵⁴, „*România și Neamul Românesc* din 25, 26 și 27 februarie”⁵⁵, „câteva numere din *Illustration*”⁵⁶. După cum se poate observa, un combatant avea posibilitatea să lectureze pe front nu numai cărți, ci și gazete. Lectura cărților provoca o „necrezută plăcere”⁵⁷, căci oferea posibilitatea refugierii sufletului într-o regiune „care nu-i nici viață, nici moarte”⁵⁸. Totodată, diversele publicații reprezentau o punte de legătură cu viața din interiorul țării al cărei teritoriu îl apărau, căci cele mai multe relatări fac referire la citirea ziarelor, între acestea un loc aparte ocu-pându-l „*Neamul Românesc*”⁵⁹ și „*România*”⁶⁰. Caporalul Constantin Potârcă, alături de prietenul său, sergentul Bălan, citea ziarele ce soseau pe front, el

⁴⁹ *Ibidem*, p. 277.

⁵⁰ Căpitan Aurel I. Gheorghiu, *La hotarele Moldovei. Note și însemnări din timpul războiului pentru întregirea neamului românesc*, București, Tipografia „Gutenberg”, 1923, p. 156.

⁵¹ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 169.

⁵² *Ibidem*, p. 181.

⁵³ *Ibidem*, p. 193.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 207.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 213.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 306.

⁵⁷ Ion Dragu, *Campania anilor 1916-1918. Drumuri de sânge. Aspecte de ansamblu, viziuni fugare, note răzlețe și întâmplări din război*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1918, p. 52; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 154.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 13; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 197.

⁶⁰ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 13; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 200; Maria Rădulescu, *Un jurnal de front din primul război mondial*, în „Oltenia. Studii și comunicări”, vol. I, serie nouă, 1998, p. 158-161.

făcând mențiuni asupra situației politico-militare internaționale⁶¹. Caporalul află din ziarul „România” despre cuceririle făcute de aliații englezi și francezi, discursurile reprezentanților Puterilor Centrale privitoare la încheierea păcii, despre intrarea în război a Americii, blocarea mobilizării generale în Grecia de către parlamentul acestei țări, intrarea în război a Chinei împotriva Austro-Ungariei, pierderile înregistrate de italieni pe front. Așadar, combatanții ce făceau parte din trupă aveau posibilitatea să își formeze propria viziune asupra situației politice internaționale. În ce măsură corespundea aceasta realității, este greu de stabilit. Nu trebuie să uităm că presa timpului era supusă controlului cenzurii, iar militarii, de cele mai multe ori, nu aveau cunoștințele necesare pentru a face o analiză profundă a implicațiilor pe care le putea genera un eveniment internațional.

Lectura era condiționată de nivelul de alfabetizare al celor aflați sub arme, însă acest fapt era suplinat într-o oarecare măsură de către militarii știutori de carte, Mihail Văgăonescu relatând că „peste zi este vreme ca gradații să citească soldaților ziarul «România» din 5, 6, 7 și 8 curent atât de bine scris și așteptat pe front, unde, orice noutate cât de mică, chiar și un svon fals de ar fi, face circuitul tranșelor monotone și goale îndeajuns de altă viață”⁶². Chiar dacă sublocotenentul Gheorghe Berdan considera că ziarele veneau pe front „puține și din când în când”⁶³, aprecierea trebuie înțeleasă ținând seama de dificultățile pe care le putea presupune, în vreme de război, tipărirea și difuzarea publicațiilor. Raportându-ne la aceste probleme și ținând seama și de alte relatări⁶⁴, considerăm că ziarul „România” avea o bună distribuție pe front.

Dorința combatanților de a cunoaște mai bine atât prezentul, cât și viitorul a impus recursul la vechi practici de ghicire cu ajutorul bobilor⁶⁵, cafelei⁶⁶ sau al cărților. „Specialiști” în astfel de metode au fost atât soldații, cât și ofițerii. Referindu-se la ghicitul cu ajutorul cărților, Constantin Gane consemnează: „[...] una din petrecerile noastre de căpetenie era pe atunci să-l chemăm pe agentul de legătură al batalionului «să ne dea în cărți». Iar el, cu niște apucături de profet, înșira cărțile soioase pe masă, le muta din loc în loc, le mai schimba o dată și apoi ne spunea fiecăruia mereu același lucru: «drum de seară, adunare pe dreapta au pe stânga, pericol de moarte, sfârșit victorios!» Iar noi, ca copiii, credeam. Credeam atât de mult, încât începurăm a-l ruga să ne vestească când se va sfârși războiul. El încrezător sau mucalit zise: 2, 31, 8, adică anul al doilea de război, la 31 august! Și l-am crezut și atunci, să fiu al dracului dacă nu l-am crezut”⁶⁷. Informațiile

⁶¹ Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 156-162.

⁶² Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 200.

⁶³ SANIC, fond personal Gheorghe Berdan, dosar nr. 1/1894-1918, *Pe drumul copilăriei mele spre bătrăniile de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Amintiri*, f. 89.

⁶⁴ SJAN Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 10/1917, f. 13; Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 200; Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 158-161.

⁶⁵ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 258.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 198.

⁶⁷ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 198.

privitoare la viitorul combatanților și al războiului au fost oferite cu predilecție celor care încercau să deslușească în acest mod necunoscutul. Nu putem considera că toți credeau în aceste preziceri, faptul constituind mai degrabă un factor de divertisment, după cum arată Mihail Văgăonescu: „ce să-i faci! Crezi, nu crezi, timpul trece”⁶⁸.

În memorialistica de război sunt evocate și alte activități desfășurate de către ostași pe front. Între acestea, amintim: botezarea copiilor din satele aflate în apropierea frontului⁶⁹, jucarea partidelor de cărți⁷⁰, de șah⁷¹ și de table⁷² sau chiar vizionarea unor secvențe cinematografice de către militarii aflați în spatele liniilor de apărare⁷³. Putem presupune că aceste ultime activități erau, mai degrabă, exemple izolate ale manierei în care putea fi petrecut puținul timp liber de care dispuneau soldații. Veridicitatea relatărilor care privesc ultimele activități amintite nu poate fi pusă sub semnul întrebării, întrucât autorii scrierilor nu aveau interesul să prezinte astfel de aspecte ce ar fi pus sub semnul îndoielii vicisitudinile vieții de front.

Toate activitățile amintite nu aveau un caracter stabil și continuu, ci erau marcate de ruperi de ritm datorate luptelor. Înainte de acestea, „fără nici o explicație sau ordin de intenții și fapte, soldații pricep despre ce-i vorba și fiecare se pregătește cât mai mult. Unii curăță armele și ascut baionetele, alții bat ținte și cârlesc tălpile, alții citesc pe nerăsuflăte cărțuli religioase ce le țin ascunse cine știe pe unde, alții se rânduiesc la cortul preotului la împărțășit și spovedit, alții își împachetează și-și aranjează în liniște bagajul la raniță și sacul cu pesmeți mai ales, făcând glume pe socoteala celor surprinși închinându-se ori a celor tăcuți sau îngrijorați, mai ales dintre cei ce merg acum pentru prima oară în foc”⁷⁴. Preocupări asemănătoare au și unii ofițeri⁷⁵. În asemenea momente, se suplimenta rezerva de cartușe și grenade de mână, se distribuiau pachete de pansament trupe, se atrăgea atenția ca fiecare să aibă tăblițele de identificare⁷⁶.

Așadar, potrivit scrierilor combatanților, activitățile desfășurate de către aceștia, în afara confruntării directe cu inamicul, se aflau în strânsă legătură cu activitatea militară și aveau un caracter reglementar sau priveau aspecte indispensabile traiului. Activitățile reglementare priveau organizarea și consolidarea sistemului de apărare, întreținerea armamentului, instrucția în vederea dobândirii unor noi tehnici de luptă, efectuarea de patrulare, recunoașteri, schițe și planuri, cenzurarea corespondenței. Desfășurarea lor de către combatanți a fost

⁶⁸ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 258.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 185; Muzeul Militar Național, Colecția *Manuscrise și Scrisori*, dosar nr. 1085/1917, f. 3.

⁷⁰ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 198.

⁷¹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 111.

⁷² Alexandru Vasiliu-Tătăruși, *Focul cel mare. Amintiri din primul război mondial (1916-1918)*, ediție îngrijită de Ion Arhip și Dumitru Vacariu, Iași, Editura Junimea, 1978, p. 157.

⁷³ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 297.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 307.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 309.

⁷⁶ *Ibidem*.

determinată de gradul și funcția deținută, unitatea din care făceau parte, starea vremii, distanța față de inamic, deprinderile pe care le avea fiecare militar. Aspectele privitoare la traiul zilnic vizau igiena personală, hrănirea sau repararea îmbrăcăminte și încălțăminte. Acestea erau efectuate de către toți combatanții, indiferent de zona în care se aflau pe front sau de unitatea din care făceau parte. Unele diferențe pot fi sesizate în funcție de gradul deținut, dacă avem în vedere faptul că ofițerii aveau ordonanțe ce efectuau o parte din munci. Igiena personală privea spălatul corpului și al hainelor sau deparazitările efectuate în timpul epidemiei de tifos exantematic. Activitățile privind hrănirea se refereau la servirea mesei, procurarea hranei prin mijloace proprii și prepararea ei. Se adăugau la acestea îndeletniciri care aveau ca efect relaxarea: fumatul, cititul cărților, al gazetelor, redactarea și citirea scrisorilor, participarea la slujbe, ascultarea muzicii vocale sau instrumentale, dansul, ghicitul, jucatul partidelor de cărți, table sau chiar vizionarea unor spectacole. Desfășurarea lor era condiționată de resursele materiale disponibile, de nivelul de cultură al combatanților, de timpul pe care îl aveau la dispoziție.

Aceste activități reprezentau doar o parte a vieții combatanților. Omniprezența morții imprimă un specific aparte vieții de front, însă nu-i neagă existența. Ostracizarea morții din rândul societății civile pare să determine și la nivel istoriografic excluderea vieții de front ca parte a existenței combatanților. Nu considerăm că putem vorbi despre o procesualitate a morții pe front, ce debutează odată cu staționarea în acea zonă. Având în vedere îndeletnicirile combatanților, putem afirma că simțurile acestora nu sunt atrofiate, nevoile lor se manifestă. Existența combatanților nu trebuie asimilată unei stări de animalitate guvernată de instinctul de supraviețuire sau de emfaza patriotică. Confruntarea directă cu inamicul și moartea poate fi privită, schimbând perspectiva, ca o parte a vieții de front a militarilor ce au supraviețuit.

**The Life of the Romanian Army's Combatants on the Frontline in 1917.
Activities Outside Confrontation with the Enemy
(Abstract)**

Keywords: World War I, combatants, Romanian Army, frontline life, activities

The war fought in 1917 by the Romanian combatants was not just an endless string of battles. Apart from confronting directly the enemy, the campaigners were involved on the front in a wide range of activities. Some were closely related to the military activity, others concerned requisite aspects of life there or they consisted in leisure activities. Those closely related to the military factor focused on organizing and strengthening the defense, taking care of weapon maintenance, training in order to acquire new fighting techniques, conducting patrols, scouting, developing strategic plans and sketches, censoring the correspondence. The aspects concerning their daily life refer to personal hygiene, providing food or repairing clothing and shoes. Most of these activities were carried out according to orders and regulations. To these were added leisure activities such as: smoking, reading books and newspapers, writing and reading letters, attending mass, listening to people singing or playing instruments, dancing, fortune telling, playing cards and backgammon or even watching shows put on for them.

None of these were carried out because of military regulations or orders. These activities, outside the confrontation with the enemies, depended on the material and human resources, physical condition and the mood of the soldiers, of their level of culture and the free time they had.

All the activities mentioned were not of stable and continuous nature, but were marked by interruptions due to fighting.

Conflict and Everyday Life at the Legionary Cultural Centre in Iași (1924-1938)

Roland CLARK

The Legion of the Archangel Michael was one of the largest and longest lived fascist movements in interwar Europe. Established by Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938) in 1927, the Legion could boast roughly 272.000 members a decade later¹. Fascinated by the movement's use of religious rituals, folk costumes, political assassination, and its cult of the dead, early historians characterized the Legion as a "religious revival" and a "terrorist organization," sometimes concluding that it should not even be classified as fascist but as a curiosity of Europe's "periphery"². Scholarly attitudes towards the Legion shifted in 1984, after Armin Heinen demonstrated persuasively that it was a fascist social movement comparable to German Nazism or Italian Fascism, with a mass following and clear political goals³. More recently, historians influenced by the growing interest in the "mythological core" of European fascisms have looked more closely at how legionaries transformed their ideology into a movement. Constantin Iordachi argues that messianic ideas about national regeneration found in nineteenth century Romanian nationalism gathered legionaries around Codreanu as a leader endowed with unique charismatic qualities⁴. Valentin Săndulescu's recent work points to a coherent ideology focused around creating a "new man" and a "new order".⁵

¹ Armin Heinen, *Legiunea "Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică*, traducere [în Romanian] Cornelia și Delia Eșianu, București, Editura Humanitas, 2006, p. 357.

² Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura 100+1 Grammar, 1996; Mihai Fătu and Ion Spălățelu, *Garda de Fier: Organizație teroristă de tip fascist*, București, Editura Politică, 1980; Eugen Weber, *Romania*, in *The European Right: A Historical Profile*, eds. Hans Rogger and Eugen Weber, Berkeley, University of California Press, 1965, p. 501-574; Emanuel Turczynski, *The Background of Romanian Fascism*, in *Native Fascism in the Successor States 1918-1945*, ed. Peter F. Sugar, Santa Barbara, ABC-Clio, 1971, p. 101-111.

³ Armin Heinen, *op. cit.*

⁴ Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the "Archangel Michael" in Inter-war Romania*, Trondheim, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, 2004; idem, *God's Chosen Warriors: Romantic Palingenesis, Militarism and Fascism in Modern Romania*, in *Comparative Fascist Studies: New Perspectives*, ed. Constantin Iordachi, London, Routledge, 2010, p. 316-357.

⁵ Valentin Săndulescu, *Fascism and its Quest for the 'New Man': The Case of the Romanian Legionary Movement*, in "Studia Hebraica", 4, 2004, p. 349-361; Valentin Săndulescu,

The leader-cult and the ideology of regeneration were certainly central elements of the Legion's thought-world, but Iordachi's and Săndulescu's research also suggests that there was more to legionary activism than ideology. This article explores the everyday lives of Romanian fascism by following legionary activities at one particular building in Iași. The *Cămin Cultural Creștin* (Christian Cultural Centre) in Iași was built by fascist volunteers with donated and hand-made materials, in a project which began in 1924 and ended in 1928. It was renovated several times over the next decade because of makeshift elements in the original construction and following major damage done during battles with the police in November 1933. This building served as a residence, office, printing press, meeting hall, and battle-ground for the Legion, and became a symbol through which the fascist community in Iași defined itself. Life at the *Cămin* shows moments of conflict amongst fascists, and between fascists and the police. It reveals a lively community based on shared resources, privation, and conviviality. The *Cămin* was a place where Legionaries met to discuss what they believed, to encourage one another, and to plan strategy. Its story illuminates fragments of life as a Legionary which are all too often forgotten when one scholars focus on ideology or organizational structure.

The history of everyday life, or *Alltagsgeschichte* as it is known in Germany, emerged as a distinct historical methodology in the mid-1970s, pioneered by historians such as Alf Lüdtke and Hans Medick. Disillusioned with the structuralism of German social history, the practitioners of *Alltagsgeschichte* hoped that "by exploring social history in its experiential or subjective dimensions, conventional distinctions between the "public" and the "private" might be transcended, and a way of making the elusive connection between the political and cultural realms finally be found."⁶ Alf Lüdtke presented *Alltagsgeschichte* as a form of history from below that pays a great deal of attention to where and amongst whom something happened, was thought, or believed.⁷ This article exploits Lüdtke's approach to contextualize the Legion's early growth within the city of Iași and in one particular building where many key events in the movement's history took place. Understanding the social and symbolic meaning of this building is crucial for explaining how legionaries could claim to be the legitimate successors of the student movement of the 1920s. It also shows that constant violence surrounded the Legion, drawing activists closer together and alienating them from the authorities and from other ultra-nationalist groups.

Revolutionizing Romania from the Right: The Regenerative Project of the Romanian Legionary Movement and its Failure (1927-1937), PhD Dissertation, Budapest, Central European University, 2011, p. 1-3.

⁶ Geoff Eley, *Labor History, Social History, "Alltagsgeschichte": Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?*, in "The Journal of Modern History", 61/2, 1989, p. 315.

⁷ Alf Lüdtke, *Introduction: What is the History of Everyday Life and Who Are Its Practitioners?*, in *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, ed. Alf Lüdtke, trans. William Templer, Princeton, Princeton University Press, 1995, p. 3-40.

This article focuses primarily on the period 1927 to 1938, when the Legion was a fascist social movement led by Corneliu Zelea Codreanu. Anti-Semitic organizing had been taking place in Romania since the late nineteenth century and many early legionaries had been active in other ultra-nationalist organizations such as A. C. Cuza's National Christian Defence League (*Liga Apărării Național Creștine*, LANC) prior to 1927. Many who survived the purges of 1938 also remained in the Legion when it became an underground terrorist organization and then a ruling party, but the dynamics of mobilization and everyday life in the Legion differed so much from those of the earlier period that they Legion require a separate study. My research relies on a varied collection of sources, each of which has its own benefits and drawbacks. Police reports held at the National Historical Archives of Romania (ANIC) and reproduced at the United States Holocaust Museum (USHMM) are my most important sources.⁸ They were collected by *Siguranța* (secret police) agents attending fascist gatherings, from anonymous informers who had access even to Codreanu's most intimate circles, and by local policemen making enquiries around their villages about anyone suspected of being a Legionary sympathizer.⁹ Police reports are also found at the Archives of the National Council for the Securitate Archives (ACNSAS), but here they are most frequently part of personal files compiled by *Securitate* (communist-era secret police) officers using *Siguranța* investigations. These files were used in court cases or else to provide background checks on suspect individuals being kept under surveillance. They contain informers' reports, surveillance transcripts, and *Securitate* interrogations, as well as documents from before 1948. Police reports can be valuable first-hand accounts of Legionary activities, but they can also contain unsubstantiated rumors about things that never happened. Sometimes the report indicates whether the information was verified or not, but usually one has to make an educated guess about how reliable the informant was.¹⁰ The sheer quantity of the material – hundreds of thousands of pages – means that there is a lot of repetition, and often two policemen will report on the same event so it is usually possible to cross-reference information when in doubt. I also draw heavily on the fascist press of the day, using legionary or pro-legionary newspapers such as “Pământul strămoșesc” (The Ancestral Land, 1927-1933), “Axa” (The Axis, 1932-1933), “Calendarul” (The Calendar, 1932-1933), and

⁸ The collections at USHMM in Washington D.C. are microfilm reproductions of original files held at ANIC in Bucharest, but the original collections have been reorganized since they were microfilmed so a file listed as dosar nr. 4/1929 at USHMM may not still be catalogued in this way at ANIC. For this reason I give only the reference as it appears at USHMM.

⁹ The Romanian secret police was established in 1907 and was known as the *Siguranța* until 1948 when it was reorganized as the *Securitate*. For the history and structure of the *Siguranța* during the interwar period, see Alin Spânu, *Istoria serviciilor de informații/contrainformații românești în perioada 1919-1945*, Iași, Demiurg, 2010.

¹⁰ This aspect of the historian's craft is eloquently discussed in Carlo Ginzburg, *Clues, Myths, and the Historical Method*, trans. John and Anne Tedeschi, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1989, p. 96-125.

“13 Jilava” (1940). As with memoir accounts and fascist literature produced by the 1930s, it is important to keep in mind that these sources report only certain types of information and occasionally misrepresent what happened. They are nonetheless frequently the only sources available and can be used both for reconstructing certain events and for analyzing fascist understandings of those events.

Ultra-Nationalist Organizing in Iași

The city of Iași was home to 102,595 people in 1930, including 37,634 Jews¹¹. A contemporary tourist guide described it as a “modern city, with imposing buildings, beautiful gardens, electric lighting, a tramway, and all sorts of transportation.”¹² The major agricultural products of the region were wheat, oats, rice, and rye, and almost all of the fertile land was owned by ethnic Romanians, who also dominated the trades guilds¹³. Most of the city’s money came from the import-export trade, and wholesalers used it as a centre for shipping foodstuffs and industrial goods throughout Moldova. It was also the region’s administrative hub, with a growing financial and banking sector.¹⁴ Iași had a thriving Jewish community which organized hospitals and charities as well as boasting its own schools, theatres, literary and cultural life.¹⁵ Jews controlled many of the city’s financial institutions, creating friction between the Romanian businessmen and the Jewish bankers who loaned them money. Iași had also been a stronghold of the National Liberal Party prior to the First World War, and the city’s politics remained in the hands of wealthy elites throughout the interwar period. As the former capital of the Moldavian Principality, Iași had a strong tradition of Liberal and Conservative politics and during the interwar period it generally reflected national politics in microcosm¹⁶.

The combination of Jewish and Liberal dominance in the city meant that it became a flash point for ultra-nationalists who felt marginalized politically and economically in the Romanian nation-state. In 1892 retired army officer named Ion Manolescu-Mladian launched *Strigătul* (*The Cry*, 1892) in Iași to publicize his entry into politics¹⁷. His first move was to invite the presidents of fifteen

¹¹ Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din decembrie 1930*, vol. 2, București, Institutul Central de Statistică, 1938, p. 246.

¹² N. A. Bogdan and C. I. Eremia, *Cel mai nou ghid al Iașului*, Iași, Editura Damaschin, 1932, p. 2.

¹³ Adrian I. Mironescu, *Structura economică a orașului și județului Iași, 1932-1938*, Câmpulung-Moldova, Tipografia Societății Școala Română, 1939, p. 30-34, 84.

¹⁴ N. A. Bogdan and C. I. Eremia, *op. cit.*, p. 14; Dumitru Gusti (ed.), *Enciclopedia României*, vol. 2, București, Asociațiunea Științifică pentru Enciclopedia României, 1936-1940, p. 633-640.

¹⁵ H. Gherner and Beno Wachtel, *Evreii ieșeni în documente și fapte*, Iași, Tipografia Opinia, 1939.

¹⁶ Ovidiu Buruiană, *Tendențe și evoluții în viața politică*, in Gheorghe Iacob (ed.), *Iași. Memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 272-296.

¹⁷ I. Manolescu Mladian, *Nu facem reclamă electorală*, in “Strigătul,” an. I, nr. 1, 19 ianuarie 1892, p. 1-2.

guilds and community groups to a meeting where he hoped they would agree to collaborate with his project to promote *Românism* by fighting Jewish commerce in the city¹⁸. Subsequent issues of the newspaper do not mention whether anyone came to his meeting, and the newspaper soon disappeared from the stands. Other publications gradually introduced anti-Semitic agendas over time. *Meseriașul român* (*The Romanian Tradesman*, 1887-1888), for example, avoided anti-Semitism entirely during its first eight months and only started attacking Jews after the peasants' revolt of 1888¹⁹. Similarly, Em. Al. Manoliu's *Ecoul Moldovei* (*The Echo of Moldavia*, 1890-1918) was one of Romania's most successful anti-Semitic newspapers of the early twentieth century, but in its first issue it defended a Jewish businessman against libel and did not begin printing anti-Semitic articles until its third year of publication²⁰. The result of these sorts of publications was that a vibrant anti-Semitic and ultra-nationalist community emerged in Iași during the early twentieth century and began mobilizing aggressively after the First World War.

Iași became a regional centre for the railways in 1919, resulting in a sudden influx of new workers for whom there was not sufficient accommodation or funds for salaries. 25,809 people, or 25.1% of the active population of Iași, worked in industry by the time of the 1930 census, although that was at the end of a decade of intense industrialization²¹. Dissatisfaction with poor working conditions created a sizeable protest movement led by socialist workers that eventually brought the country's railways to a halt²². Refusing to participate in a major strike at the railway factories in 1920, a crowd of 2,000 ultra-nationalists led by Constantin Pancu's Guard of the National Conscience (*Garda Conștiinței Naționale*) marched through Iași and planted two Romanian flags on the factory walls in order to demonstrate their control of the premises and the weakness of the socialist unions.²³ Clashes such as this reveal a self-conscious, activist group of ultra-nationalists who could be relied upon to support protests against socialist organizing and potentially also complaints against the country's governing elites.

The University of Iași was one of the most prestigious tertiary institutions in the country, but it had been plagued by ultra-nationalist student violence

¹⁸ Idem, *Invitare cordială frățască*, in "Strigătul," an. I, nr. 1, 19 ianuarie 1892, p. 4.

¹⁹ *Emigrația ovreilor*, in "Meseriașul român," an. I, nr. 2, 1 mai 1888, p. 1. Earlier articles about the revolt did not mention Jews as a cause of peasant dissatisfaction. *O privire asupra situațiunei țerei noastre*, in "Meseriașul român," an. I, nr. 17, 14 aprilie 1888, p. 1.

²⁰ *Asimilanții din Iași*, in "Ecoul Moldovei," an. I, nr. 1, 15 septembrie 1890, p. 3. The first anti-Semitic article was Sc. P., *Antisemitismul*, in "Ecoul Moldovei," an. I, nr. 60, 7 ianuarie 1893, p. 2.

²¹ Sabin Manuilă, *op. cit.*, vol. 9, p. 789.

²² Ion Mitican, *Un veac prin gara Iași*, Galați, Editura Sport-Turism, 1983, p. 128-136.

²³ Rep., *Marea mișcare națională din Iași*, "Conștiința," an. II, nr. 26, 3 mai 1920, p. 1; *Reluarea lucrului în atelierele Statului*, "Conștiința," 2/29-30, 14 iunie 1920, 3; C. Pancu, *Banditismele dela Atelierele C.F.R. Frumoasa*, "Conștiința," an. II, nr. 31, 21 iunie 1920, p. 1; Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, București, Editura Scara, 1999, p. 20-22.

since 1919. Small groups of ultra-nationalist students scuffled with communists and stole their distinctive buttons or hats, disrupted lectures by shouting anti-Semitic slogans, tried to prevent Jewish students from attending courses, and hindered the university's opening ceremony²⁴. They also quarrelled with the press, assaulting journalists and newspaper salesmen, vandalizing newspaper stands, and burning newspapers which criticized them.²⁵ One of the leaders of the student gangs was Corneliu Zelea Codreanu, the future leader of the Legion of the Archangel Michael. He had been involved in Pancu's Guard of the National Conscience and was expelled from the university in June 1921 for assault and vandalism, but he continued to play an active role in student politics. His expulsion did little to curb the radicalism of the ultra-nationalist students²⁶. Codreanu was protected by the Dean of the Faculty of Law, A. C. Cuza (1857-1947), a xenophobe who had been active in anti-Semitic politics since the late nineteenth century. Cuza refused to recognize Codreanu's expulsion from his faculty and he defended student violence before the university Senate and the Ministry of Education. Cuza used the belligerent students in his struggle with left-wing professors for control of the university, but the students were also willing accomplices with their own agendas²⁷.

Ultra-nationalist students wanted a greater say in the running of the university, and protested whenever the authorities interfered in things that they considered student matters. Student violence escalated throughout the country in early December 1922, and over the next few years ultra-nationalist students continually disrupted classes, assaulted Jewish students and threatened professors. The authorities closed the university several times and brought the army in to curb the violence. Students demanded that the university recognize their ultra-nationalist "Christian Students Association" (*Asociația Studenților Creștini*, ASC) and they liaised with extremist students elsewhere in the country to create a strong and coordinated student movement on a national scale.²⁸ Six leaders of this movement gained celebrity after they plotted "to spark a civil war" by assassinating government ministers and Jewish bankers in October 1923. They received overwhelming support from ultra-nationalists all over the country, and their trial earned them national fame. The six conspirators, Codreanu among them, admitted their guilt but on March 29, 1924 the jury found them innocent

²⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 41-45, 68-69; Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii împotriva violenței: viața universitară ieșană interbelică*, Iași, Junimea, 1977, p. 78, 83, 90-99.

²⁵ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 99-100; Ioan Scurtu *et al.* (eds.), *Totalitarismul de dreapta în România: origini, manifestări, evoluție, 1919-1927*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1996, p. 200-202, 250-253.

²⁶ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 90-91.

²⁷ Cătălin Botoșineanu, *Politica din spatele "capetelor sparte", la Universitatea din Iași. Alegerile pentru funcția de rector din 1923*, in ArchM, I, 2009, p. 54-78.

²⁸ Stelian Neagoe, *op. cit.*, *passim*; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca & London, Cornell University Press, 1995, p. 211-296.

of having tried to spark a revolution because none of the intended victims were heads of state²⁹.

Building the Christian Cultural Centre

According to Codreanu's memoirs, just over a month after his release, on May 6, 1924, he gathered university and high school students together in a garden near the university which a noblewoman named Constanța Ghica made available to them specifically for this purpose. Here he spoke to them about the need for a place where students could meet together without being under the authority of the university³⁰. Ultra-nationalist students had tried organizing within the dormitories and bullied outsiders who tried to enter, but the chancellor dismissed student leaders who used their authority to promote political groups within subsidized student accommodation.³¹ Students had been protesting since 1922 against the overcrowded and under-resourced conditions in the state-funded dormitories (*cămine*), but it was an uneven battle because the university authorities could revoke scholarships and deny students the right to live in the dormitories, measures which they regularly used to limit student activism.³² The university Senate also contested elections of ASC office-holders and forbade it to function as a legitimate student society.³³ One of Codreanu's goals was that the students build their own *cămin*, which they could not be thrown out of and that the university had no right to interfere in, and he dedicated most of the next six months to collecting money for this project.³⁴

The Romanian word *cămin* refers first and foremost to one's parental home. It evokes the image of a warm, welcoming cottage where one can raise a family. During the nineteenth century the meaning of the word expanded to include *cămine de copii* (boarding schools for pre-school children), *cămine școli* (schools inside orphanages), *cămine de bătrâni* (nursing homes), and *cămine studențești* (university dormitories). In 1922 the Prince Carol Cultural Foundation began an ambitious project of building *cămine culturale* (cultural centres) in villages across the country.³⁵ The Royal Foundation intended its Cultural Centres to promote literate and "modern" Romanian culture within villages. According to the Foundation, each Cultural Centre was to house a ballroom, a library, an office, a medical dispensary, and a bathroom, as well as being surrounded by a garden full of fruit trees. It was to be raised through

²⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 129-140; Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 280-282; ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 013.207, vol. 2 and 3.

³⁰ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 155.

³¹ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 175-176; AN-Iași, fond Universitatea A. I. Cuza, Rectorat, dosar nr. 1021/1922, f. 263-264.

³² AN-Iași, fond Universitatea A. I. Cuza, Rectorat, rola #121, dosar nr. 1025/1923, f. 2-3; dosar 1051/1924-1925, f. 68-71.

³³ *Ibidem*, rola #121, dosar nr. 1025/1923 f. 49-50; dosar nr. 1051/1924, f. 54-55.

³⁴ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 013207, vol. 1, f. 162.

³⁵ ANIC, fond Fundațiile Culturale Regale Centrale, dosar nr. 13/1924, f. 1-6.

donations from the villagers, but the Foundation could also provide financial support if necessary. The vision was that “a Cultural Centre is every villager’s second home. When it is ready, it should be the pride of the village, its ornament, a nest, a house of books.”³⁶ By 1938 the Royal Foundation had established over two thousand cultural centres, 36 of them in Iași county³⁷. Alongside these, the Ministry of Education ran another 61 cultural centres in the county³⁸. Iași was home to a wide variety of cultural organizations – including the Jewish Macabees Society and the Buci-Brith Jewish Cultural Centre, – many of which also had their own meeting places and performance spaces³⁹. The University of Iași ran its own state-funded *cămine studențești* where students received both food and lodging. Codreanu named his building a *Cămin Cultural Creștin* (Christian Cultural Centre), but this was a “second home” for the ultra-nationalist students, not a means for the Royal Foundation or the Ministry of Education to spread their versions of national culture. By emphasizing that this was a “Christian” *cămin*, he identified it with the Romanian student movement which used the epithet “Christian” to contrast its program with Jewish and “judaized” Romanian culture.

Although the students did the work, the new *Cămin* was a project of the whole ultra-nationalist community, young and old. By this time most right-wing students were members of A. C. Cuza’s LANC, and together with other ultra-nationalists they used the Hotel Bejan to socialize and to plan their activities. The hotel served as a de facto LANC headquarters in Iași. Members met here to relax together and students gathered on the veranda before moving off to commit acts of vandalism or assault.⁴⁰ By suggesting they build a *Cămin Cultural Creștin*, Codreanu sought a more independent venue where the student wing of the LANC could gather independently of its elders. Nonetheless, the whole enterprise was subsidized by wealthy LANC supporters, as well as from donations from student groups in other cities.⁴¹ Several leading LANC members, including A. C. Cuza and the wealthy engineer Grigore Bejan, had already built a similar centre in 1919. Anachronistically describing the Popular Athenaeum they established in the suburb of Tătărași as a cultural centre similar to those built by the Royal Foundation, Bejan later wrote that “I, Ifrim, Cuza, and Father Mihăilescu, thought that it would be good to erect a *cămin cultural*

³⁶ Gh. D. Mugur, *Căminul cultural: îndreptar pentru conducătorii culturii la sate*, București, Fundația Culturală “Principele Carol”, 1922, p. 18.

³⁷ Dimitrie Gusti, *Cuvânt la congresul general al căminelor culturale, 1938*, in *Opere*, ed. Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, p. 291-294.

³⁸ Dumitru Gusti (ed.), *op. cit.*, vol. 2, p. 636.

³⁹ *Ibidem*, vol. 2, p. 636; Ovidiu Buruiană, *Incursiune în cotidianul Iașului interbelic*, in Gheorghe Iacob (ed.), *Iași. Memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 300-305.

⁴⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 013207, vol. 1, f. 244-246, vol. 2, f. 269-271, vol. 3, f. 206-207.

⁴¹ *Ibidem*, vol. 1, f. 153.

in a part of the town where there are not so many Yids.”⁴² In the early 1920s ultra-nationalists in Iași also regularly met at the Hotel Bejan on Elizabeth Boulevard at Râpa Galbenă. The hotel served as a de facto LANC headquarters in Iași. Members met here to relax together and students gathered on the veranda before moving off to commit acts of vandalism or assault.⁴³ In 1924, the hotel’s owner, Grigore Bejan, donated some land next to his hotel for Codreanu and his colleagues to build on, and the students approached businesses asking them to provide the construction materials free of charge. Some responded positively. The Moruzzi family from Dorohoi gave 100.000 lei, General Cantacuzino provided three wagons of cement, and Romanians living in America sent 400.000 lei, not to mention smaller donations from peasants scattered throughout the country⁴⁴. No sources exist showing exactly how much the *Cămin* cost to build, and the fact that the work was done in stages over a number of years and often with donated materials makes the final cost impossible to estimate.⁴⁵ The most important thing about the financing of the *Cămin* is that it was a cooperative project to which a diverse group of ultra-nationalists felt committed.

Once plans for the *Cămin Cultural Creștin* had been drawn up, Codreanu led roughly twenty six students to a property in the village of Ungheni which had been offered to them by the businessman Olimpiu Lascăr, where they began making bricks.⁴⁶ An LANC branch had existed in Ungheni since September 1923, but it was remarkably small. The leadership committee had only two members, compared with LANC committees in similar villages whose committees usually had between five and ten members.⁴⁷ The students borrowed tools from the locals and the village priest blessed the opening of the brickworks. The rest of the community soon began to mix with Codreanu and his followers, and students, graduates, tradesmen, workers, and peasants all worked side by side. A convivial atmosphere developed, and Codreanu records that the volunteers ended each day in the tavern “singing happy songs.”⁴⁸ Codreanu’s involvement in the brickworks was temporarily disrupted when he shot the police prefect of Iași, Constantin Manciu, in front of a number of witnesses on 25 October 1924. The jury at his murder trial in May 1925 acquitted him once again, and he returned to Iași to a hero’s welcome⁴⁹.

⁴² Gabriel Asandului, *A. C. Cuza: politică și cultură*, Iași, Editura Fides, 2007, p. 85.

⁴³ CNSAS, fond Codreanu Corneliu, P.013207, vol. 1, f. 244-246, vol. 2, f. 269-271, vol. 3, f. 206-207; USHMM, fond SRI Files, Reel #105, dosar 1151, f. 4323, 4514.

⁴⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 200.

⁴⁵ On discrepancies in Codreanu’s figures, see note 53.

⁴⁶ Corneliu Zelea Codreanu, *Lăscar Olimpiu*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 24, 25 decembrie 1928, p. 6-7.

⁴⁷ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 16/1923, f. 13; United States Holocaust Memorial Museum Archives (Henceforth: USHMM), fond SRI Files, Reel #105, dosar nr. 1151, f. 200-272.

⁴⁸ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 157; Mihail Polihroniade, *Tabăra de muncă*, București, Tipografia Ziarului Universul, 1936, p. 3.

⁴⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 166-194; Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 282-287.

Codreanu's success and his movement's anti-Semitic violence worried the local Jewish population who apparently took measures to protect themselves. That August, the local gendarmerie reported an incident at the brickworks during which eighteen students, tradesmen, and shopkeepers from Iași held an anti-Semitic meeting at Ungheni, where they were joined by 150 local peasants. Others tried to come from the surrounding villages, but were prevented by gendarmes. The report states that the five students assaulted several Jews at the station as they were leaving, and that in response "the Jewish population of Ungheni armed with clubs and pitchforks forced their way onto the platform of the train station trying to hit the students and others involved in the meeting; [but] they were stopped by gendarmes. During the day a large number of Jews from the Macabees Society were observed to have entered Ungheni from the nearby villages of Pereval and Parhisvi, which are inhabited only by Jews. Their goal was to help the local Jewish population in the event of any disorders."⁵⁰ Such stories alert us to the likelihood that the brickworks generated closer ties between anti-Semites in Iași and those in this particular village, and that worksites staffed by ultra-nationalist volunteers gave rise to violence as anti-Semites came and left the brickworks.

Contesting Ownership

The construction of the *Cămin* also became a bone of contention within the LANC itself. The walls had been raised in Autumn 1926, but there was still no roof on the building when arguments arose over who owned the building.⁵¹ Open conflict simmered amongst the LANC leadership from 1926 onwards, as A. C. Cuza attempted to wrest control of the organization away from other senior figures, including Codreanu's father, Ion Zelea Codreanu, and Paul Iliescu. Grigore Bejan allied himself with Cuza, and when Cuza began expelling his rivals from the organization in August 1927, Bejan made several attempts to ensure his ownership of the *Cămin*. He had donated the building site and helped plan the construction in 1924, and now he asserted that this made him the proprietor of anything built there.⁵² Codreanu retorted that one of his colleagues, Ion Moța (1902-1937), had supplied over half of the building expenses (123.000 lei) and that therefore the *Cămin* should remain under the exclusive administration of the students.⁵³ By this he meant that it should become the property of the Legion of

⁵⁰ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 16/1923, f. 148.

⁵¹ *De vorbă cu satele*, in "Pământul strămoșesc", an. I, nr. 2, 15 august 1927, p. 11-12.

⁵² Vera Totu, *Jilava*, in "13 Jilava", an. VII, nr. 1, 29 noiembrie 1940, p. 5.

⁵³ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 79/1927, f. 9; USHMM, fond SRI Files, Reel #106, dosar nr. 1151, f. 330. Note the discrepancy here regarding how much the *Cămin* cost to build. If Codreanu's assertion in 1927 that Moța's donation of 123.000 constituted "over half" of the building costs is true, then it is unclear what happened to the 500.000 lei that Codreanu claimed in 1936 was donated by the Moruzzi family and Romanians living in the United States (see note 44).

the Archangel Michael (*Legiunea Arhanghelul Mihail*), a new fascist organization which he, Moța, and other LANC dissidents established the following month.⁵⁴

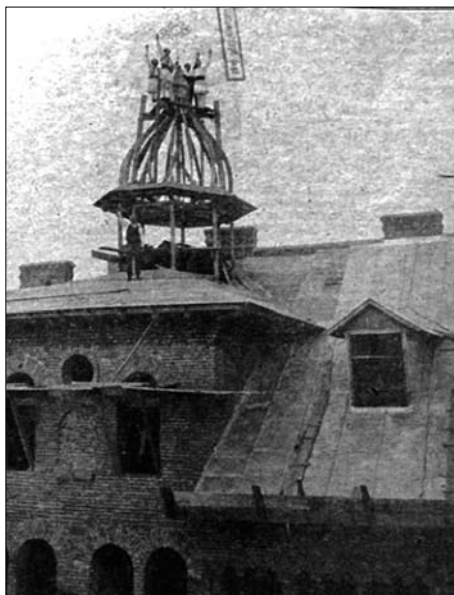

Fig. 1. *Cămin Cultural Creștin*, in September 1927
 (“Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 5, 1 octombrie 1927, p. 9)

Legionaries managed to complete two thirds of the roof and added a chapel on the third floor by September 1927, and they moved into two of the three rooms which were finished. The other rooms in the *Cămin* still lacked both doors and windows.⁵⁵ Unmarried legionary women were entrusted with “decorating” the building.⁵⁶ The Legion held its first ball on 8 November 1927, to celebrate the saint’s day of the Archangel Michael, selling 512 tickets and raising almost 9,000 lei, a quarter of which they put into the continued construction of the *Cămin*.⁵⁷ That day the Legionaries held a requiem at St. Spiridon Church for Moldavian heroes such as Stephen the Great and Michael the Brave, after which they marched back to their *Cămin* singing “The Hymn of the Legion” (*Imnul Legiunii*). Back at the *Cămin* they solemnly mixed soil which they had ordered from the graves and battlefields of those heroes whose souls they had just prayed for, and placed it in small sacks which all Legionaries were to wear around their necks.⁵⁸

⁵⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *op. cit.*, p. 229-231.

⁵⁵ *Căminul Cultural Creștin*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 2, 15 august 1927, p. 11-12; *Informațiuni*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 5, 1 octombrie 1927, p. 15.

⁵⁶ *Organizarea Legiunii Arhanghelul Mihail*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 5, 1 octombrie 1927, p. 4.

⁵⁷ *Informațiuni*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 7, 1 noiembrie 1927, p. 14; *Informațiuni*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 8, 15 noiembrie 1927, p. 15.

⁵⁸ *Ziua legiunii la Iași*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 8, 15 noiembrie 1927, p. 3-7.

On November 14, 1927 Bejan used his position as “official administrator” of the property to post an eviction order issued by the Tribunal of Iași and he began court proceedings to officially expel the legionaries from the *Cămin*.⁵⁹ Over the next 18 months Teodor Mociulski, a law student and an ardent Cuza supporter, wrote violent articles against Codreanu in the ultra-nationalist student newspaper *Cuvântul studențesc* and threatened him with a revolver as the two sides quarrelled over the building.⁶⁰ Bejan accused the legionaries of stealing tools from the *Cămin* to use at Constanța Ghica’s garden, and on 10 April 1928 Codreanu and six legionaries broke into his house at 7:30am in the morning. They beat him, split his head open, and disfigured his face.⁶¹ Eventually the legionaries decided that the battle was not worth fighting, and in June 1928 they began work on “Saint Michael’s Castle,” which they dubbed “the first anti-Semitic university in Romania,” because working on it was supposed to help “educate” legionaries.⁶² New members were expected to prove their worth by directing activities at the brickworks and by undergoing a “theoretical” exam covering anti-Semitic doctrine and legionary ideology. Individuals sent financial donations to pay for building supplies, and a number of so-called “musketeers” in the Legion’s youth section helped with the brick making, which began at 5am each morning, one boy riding his bicycle 300 kilometres from Galați to Ungheni so he could take part.⁶³ Conflict began again in September 1928 when legionaries forcefully evicted several cuzists who were living in the *Cămin*, and cuzists began preparations to do the same to the legionaries who had taken their place.⁶⁴ Legionaries finally secured possession of it when a judge overturned Bejan’s claims to legal ownership of the *Cămin* in July 1929, but cuzist students continued to forcefully challenge legionary occupancy for the next twelve months.⁶⁵ More and more legionary students were gradually elected to the ASC, and in March 1930 legionaries made another attempt at persuading the ASC to join the Legion by offering them *Cămin* as a meeting place where the two sides could discuss further collaboration.⁶⁶ Many of the ultra-nationalist students in Iași were still loyal to Cuza, and occupying

⁵⁹ *O nedreptate strigătoare la cer*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 9, 1 decembrie 1927, p. 3-5; Corneliu Zelea Codreanu, *Răutatea omenească*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 18, 15 septembrie 1928, p. 4-5.

⁶⁰ CNSAS, fond Robu Nichifor, P.000324, vol. 8, f. 134-138; Ion Banea, *Un sfârșit de an*, in “Pământul strămoșesc”, an. IV, nr. 8, 1 ianuarie 1931, p. 1.

⁶¹ CNSAS, fond Codreanu Corneliu, P.011784, vol. 14, f. 130; *Atentatul contra d-lui ing. Gr. Bejan*, in “Apărarea națională”, an. VI, nr. 9, 22 aprilie 1928, p. 2.

⁶² *Situația la cărămidărie*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 14, 15 iulie 1928, p. 3.

⁶³ *Vești dela cărămidărie*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 15, 1 august 1928, p. 3; Corneliu Zelea Codreanu, *Situația la cărămidărie*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 16, 15 august 1928, p. 1; idem, *Dare de seamă rezumativă*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 21, 1 noiembrie 1928, p. 1-5.

⁶⁴ USHMM, fond Ministerul de Interne – Diverse, Reel #137, dosar nr. 4/1929, f. 10.

⁶⁵ *Ibidem*, Reel #137, dosar nr. 4/1929, f. 17.

⁶⁶ *Ibidem*, Reel #138, dosar nr. 2/1930, f. 18-20, 42.

the *Cămin* was a way for the legionaries to claim that they were the legitimate successors of the student movement which had originally built the *Cămin*.

In addition to its symbolic importance to the student movement, the *Cămin* situated legionaries in a prominent position within the city's symbolic geography. Ovidiu Buruiană notes that Ieșenii complained that the modernist buildings being erected in interwar Iași were “ugly,” and the urbanization of a park at the base of Râpa Galbenă at the turn of the twentieth century is also likely to have torn at the heartstrings of the city's population.⁶⁷ The legionary *Cămin* sat at the top of a large flight of stairs known as Râpa Galbenă, which was a popular location for leisure and relaxation during the interwar period. Until 1898, the park had been quite extensive but erosion problems destabilized the soil and at the turn of the century the national railway company (CFR) built several offices and a student dormitory on the property. Unlike the rectangular, functional architecture of the CFR buildings, the legionary *Cămin* was designed in an older, quintessentially Moldavian style that celebrated local culture and history. The *Cămin*'s design mattered because not only did it sit on a major nodal junction, but located at it was at the top of a hill, it marked a boundary between the old city and newer districts around the railway station.⁶⁸ Its visibility reinforced the character of Râpa Galbenă as a landmark, and the legionaries' architectural choices had the power to emphasize either the city's Moldavian heritage or the modernism of the age. In addition to dominating the park at Râpa Galbenă, its location on the main thoroughfare between the railway station and the city centre, close to the university and Iași's historic churches, gave legionaries quick access to the city's key *lieux de mémoire*.⁶⁹ Student gatherings on campus moved easily down the hill to the *Cămin* and the building became a meeting place for groups planning marches or protests to the council chambers, the city centre, or to one of the city's many historic churches where legionaries regularly held religious services.⁷⁰

The *Cămin* fell into a state of disrepair during the three years that Bejan and Codreanu fought over it, but it was restored and occupied by Legionaries during 1930 at a cost of 200.000 lei.⁷¹ The Legion had an office in Bucharest as of November 1929, but Iași remained the hub of the movement until Codreanu himself moved to Bucharest in 1933. In June 1932 they brought an icon of the Archangel Michael which they had deposited at the St. Spiridon Church eight years earlier, and set it up in the *Cămin*. When Codreanu and his colleagues were in Văcărești prison in 1923, Codreanu's father had directed them towards an icon of the Archangel Michael and the students remained impressed by its

⁶⁷ Ovidiu Buruiană, *Incursiune în cotidianul Iașului interbelic*, p. 305.

⁶⁸ On the importance of nodal junctions and boundaries within a city, see Kevin Lynch, *The Image of the City*, Cambridge, MA, The MIT Press, 1960, p. 72-78.

⁶⁹ On the concept of *lieux de mémoire*, see Pierre Nora, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, in “Representations”, 26 (1989) p. 7-24.

⁷⁰ Ovidiu Buruiană, *Incursiune în cotidianul Iașului interbelic*, p. 304-306.

⁷¹ *Cămin Cultural Creștin*, in “Pământul strămoșesc”, an. IV, nr. 8, 1 ianuarie 1931, p. 3.

beauty. Codreanu made several copies of the icon, depositing one at the church in Iași and giving another one to his mother, which he then “borrowed” to use in the legionary offices in Bucharest.⁷²

Everyday life at the *Cămin*

In his memoirs the legionary Dumitru Banea writes about the building as “our *cămin*,” though he himself was not one of the twenty legionaries who lived there in 1931. He says,

We were so poor it was unbelievable. There was no heater (*sobă*), and the inhabitants put several electrical wires on a tile and stuck them into a power socket to get some heat. They put one tile at their heads and another at their feet. We washed our clothes there. ... When my brother could not pay his rent any more we made a room for him in the garage where we kept our truck, which we’d named ‘Deer’ (*Căprioară*). We found some planks in the attic and we laid floorboards down, we made him a table, a bookshelf, – I don’t remember if we made him a bed – and we set them up like on a tower. Not having enough money to put blue paper on the bookshelf, we decorated it with newspapers. He no longer had to worry about rent. Once we bought ourselves, on credit, a small hand-operated printing press, we all set about learning the art of printing. We made ourselves business cards, but not knowing what titles to give ourselves we wrote things like “Mitu Banea, musketeer.”⁷³

The poverty which Banea describes was a serious problem for the Legion between 1927 and 1933. As Christmas approached in 1927, legionaries everywhere were asked to hold their own balls or literary evenings, to organize choirs, sell embroidery, or to go caroling with *plugușor* songs to raise money for the Legion.⁷⁴ In April 1928, only 836 of the 2,586 subscribers to “Pământul strămoșesc” paid their dues.⁷⁵ That October, Codreanu borrowed 82,000 lei to fund the Legion but he did not manage to repay the loan until 1933.⁷⁶ The legionaries had to find money wherever they could, selling vegetables they had grown in Constanța Ghica’s garden and eventually selling the tiles they had put aside for a future building project. They asked supporters to sacrifice 100 lei per month to help fund the Legion and they gratefully publicized all donations in “Pământul strămoșesc.”⁷⁷ In August 1928 eight legionaries decided to give up smoking and to donate the money they saved to the Legion.⁷⁸ Others donated

⁷² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 13, f. 124.

⁷³ Dumitru Banea, *Acuzat, martor, apărător în procesul vieții mele*, Sibiu, Editura Puncte Cardinale, 1995, p. 10.

⁷⁴ *Ce trebuie să știe și să facă*, in “Pământul strămoșesc”, an. I, nr. 10, 15 decembrie 1927, p. 2.

⁷⁵ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 132.

⁷⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 1, f. 139, 143.

⁷⁷ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 133; *Comitetul de 100*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 14, 15 iulie 1928, p. 8; Corneliu Zelea Codreanu, *Dare de seamă rezumativă*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 21, 1 noiembrie 1928, p. 1-5.

⁷⁸ *O hotărâre a Legiunii care se va întinde*, in “Pământul strămoșesc”, an. II, nr. 16, 15 august 1928, p. 3.

shares they owned in the LANC bank to fund legionary building projects.⁷⁹ Women's work was particularly useful in this regard. Ecaterina Constantinescu, a young lady from Cahul, managed to send 3.000 lei in July 1928 after selling embroidery she had done for the Legion.⁸⁰ Others sent their handiwork directly to the Legion so that it could be displayed as part of an exhibition in Iași, and this too was sold once the financial crisis struck in 1929.⁸¹

Banea makes the point that the legionaries bought the printing press themselves, without support from wealthy LANC benefactors like Bejan, although he does not mention that they had bought it through their connections in Focșani, where support for the Legion was relatively strong.⁸² Even though it required three people to run it, the legionaries used their new press for more than just printing business cards.⁸³ Most of their pamphlets were printed here for the next few years, as was "Pământul strămoșesc".⁸⁴ The legionaries were proud of their press, and when the ultra-nationalist publicist Nichifor Crainic (1889-1972) visited Iași in March 1932, they surrounded him after his lecture at the university and led him down the hill to show him their press. Later that day Crainic gave another speech at the *Cămin*, praising the Legion and throwing the support of his Bucharest daily *Calendarul* (*The Calendar*, 1932-1933) behind the struggling movement.⁸⁵

Perhaps to spite the legionaries, the president of the cuzist-dominated ASC spent 300.000 lei of student contributions that year to buy his organization its own press.⁸⁶ Located in Hotel Bejan, the ASC headquarters was only 200 metres away from the legionary *Cămin*, and violence between the two groups escalated once LANC youth organized *Batalioane de Asalt* (Assault Battalions) in March 1933.⁸⁷ Both legionaries and cuzists wanted control of the ASC in Iași, and when elections for office-holders took place later that month the cuzists changed the date at the last minute in order to prevent legionaries from voting. Legionaries challenged the cuzists over this issue on 26 March, and after they agreed to meet a week later to hold new elections, the ASC president, Teodor Mociulski, advised his followers to come armed with knives and pieces of wood.⁸⁸ Following a cuzist meeting on the evening of the 28 March, one cuzist student shouted "Long live our Assault Battalions" while passing the legionary *Cămin* on the way to the ASC headquarters. A Legionary by the name of

⁷⁹ Spiru Peceli, *Alte acțiuni*, in "Pământul strămoșesc," an. II, nr. 20, 15 octombrie 1928, p. 3.

⁸⁰ *Dela surorile noastre*, "Pământul strămoșesc," an. II, nr. 14, 15 iulie 1928, p. 6.

⁸¹ *Dela surorile legiunii*, "Pământul strămoșesc," an. II, nr. 24, 25 decembrie 1928, p. 5; *Criza financiară, legiunea*, "Pământul strămoșesc," an. III, nr. 1, 15 iunie 1929, p. 14-15.

⁸² ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 2, f. 99.

⁸³ Idem, fond Informativ, dosar nr. 259143, vol. 1, f. 119.

⁸⁴ AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 52/1933, f. 50; ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 211932, vol. 2, f. 22.

⁸⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 013206, vol. 2, f. 346, 362, 364.

⁸⁶ ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 012694, vol. 3, f. 66.

⁸⁷ USHMM, fond Ministerul de Interne – Diverse, reel #1, dosar 25.023M, vol. 2, f. 30.

⁸⁸ AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 52/1933, f. 106.

N. Arnăutu heard him and called back “Where are your Assault Battalions?” Arnăutu whistled, and fifteen legionary students immediately appeared, armed and ready to fight. Only the presence of policemen prevented bloodshed.⁸⁹ The conflict continued into April, when eight Legionaries and seven cuzists were arrested after the two groups clashed once again.⁹⁰ Sometimes the fighting revolved around organizational symbols rather than property or territory. Legionaries stole an ASC flag when the building was evacuated by the police later that year, but then it went missing from a Legionary’s room where it was being held. Accusations of treachery immediately flew back and forth between legionaries, and Ion Banea promised to shoot any legionary who was found to have allowed their rivals’ flag to be stolen.⁹¹ The cuzists responded by stealing a legionary flag from the *Cămin*, and an open battle ensued. Both sides were armed with clubs and knives, and three of the combatants ended up in hospital with serious injuries. Banea replaced Mociulski as ASC president later in 1933, and promptly announced “the student movement has begun anew. It is led by the legionaries.”⁹²

Fig. 2. *Cămin Cultural Creștin*
 (“Pământul strămoșesc”, an. IV, nr. 8, 1 ianuarie 1931, p. 3)

⁸⁹ ACNSAS, fond documentar, dosar nr. 012694, vol. 4, f. 310-312.

⁹⁰ USHMM, fond SRI Files, reel #97, dosar nr. 566, f. 332-334.

⁹¹ AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 52/1933, f. 123.

⁹² AN-Iași, fond Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, rola #335, dosar nr. 1722/1937, f. 49; *Congresul studenților moldoveni*, in “Calendarul”, an. I, nr. 473, 16 septembrie 1933, p. 3.

Despite the hardships associated with living there, the inhabitants remembered the *Cămin* as a hub of legionary social life. Vera Totu and her husband Nicolae shared one of the upper stories with three other students during 1933, and seven years later she wrote,

In the basement there was a canteen where for seven lei you'd receive a portion of food in a clay bowl and a spoonful of polenta which could satisfy a fully grown man. There was a large hall on the first floor which was whitewashed clean, swept and cared for with love. That was where the first legionary lectures were held, that was where student gatherings took unflinching decisions. On Sunday evenings the happiest and friendliest parties took place there, with young people coming in simple clothes, with nothing in their pockets, wanting only to meet with those they were close to, to dance a big *horă* and a crazy *sârbă*, to listen to the judicious words of Ionică Banea and to cool off letting loose a lively song. Days passed this way at the *Cămin*, a week of work and studying and an evening of good times.⁹³

Ion Banea was not the only one whose “judicious words” filled the hall at the *Cămin*. Most legionary leaders lectured here at one time or another on topics which they thought it important for Legionaries to be conversant with.⁹⁴ Lectures were a normal part of weekly meetings of legionaries in small groups known as “nests”, but they were also often used as an excuse for large numbers of Legionaries to gather together for an inspection or celebration.⁹⁵ Several hundred legionaries managed to fit in the room for these lectures, which sometimes ended with marches through the streets, the taking of oaths, or the singing of legionary songs.⁹⁶ In addition to speeches and dancing, they also held religious commemorations (*parastase*) here for Legionaries who had been shot by the police, inviting curious students who were not Legionaries to take part and to honour individuals they considered to be martyrs of the student movement.⁹⁷

Expansion and Rebuilding

The success of the *Cămin* in Iași encouraged legionaries to erect similar buildings elsewhere. In April 1933 legionaries in Chișinău proposed building their own *Cămin* in imitation of the one in Iași, and activists in Cluj began a similar project there in August 1935.⁹⁸ The Legion launched its first volunteer work camps in 1933, the most famous of which was the building of a “House for Wounded Legionaries” (*Casa Legionarilor Răniți*) in Bucharest, which

⁹³ Vera Totu, *Jilava*, in “13 Jilava”, an. VII, nr. 1, 29 noiembrie 1940, p. 5.

⁹⁴ ACNSAS, fond Informativ, dosar nr. 211932, vol. 1, f. 791-792.

⁹⁵ Corneliu Zelea Codreanu, *Cărticica șefului de cuib. Manual al Gărzii de Fier*, in “Obiectiv legionar”, an. I, nr. 4, 2003, p. 6-8.

⁹⁶ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 013206, vol. 2, f. 461; *O vizită în Iașiul naționalist*, in “Calendarul”, an. II, nr. 489, 25 octombrie 1933, p. 5.

⁹⁷ AN-Iași, fond Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, rola #266, dosar 1480/1934, f. 358-359.

⁹⁸ *Căminul “Gărzii de Fer” din Chișinău*, in “Garda de Fer”, an. I, nr. 3, 9 aprilie 1933, p. 3; *Știrile de pe fronturile de afirmare legionară*, in “Brațul de Fier”, an. I, nr. 3, 1 august 1935, p. 4.

eventually came to be known as the “Green House” (*Casa Verde*)⁹⁹. When it officially opened in September 1937, the Green House became the hub for legionary life in Bucharest. It housed a cooperative store as well as offices, an auditorium, workshops, and living areas for the Legion’s full-time staff.¹⁰⁰ Construction work began on the Green House in August 1933, and as they had done in Iași, legionaries made the bricks themselves but borrowed cement and other building supplies from sympathetic businesses.¹⁰¹ Legionaries heavily publicized their work, and invited ultra-nationalist figures from Romania and Italy to visit the worksite, which they heralded as creating “a new work ethic” and “a truly religious exercise.”¹⁰² Working on such building sites proved to be an effective way of integrating sympathizers into the community, as well as allowing Legionaries from outside of Bucharest to socialise with their colleagues in the capital.¹⁰³ In July 1934 roughly one hundred legionaries began work on a summer house for legionaries in the Rarău Mountains. Together with a busy work schedule, participants at the camp also attended lectures and promotions ceremonies, sang together, and hiked barefoot through the mountains once a week. They spoke about the camp as being a “school” as much as it was a building site.¹⁰⁴

One activity at the *Cămin Cultural Creștin* in Iași which Vera Totu did not mention were the “secret meetings” which the *Siguranța* (secret police) claimed her husband held in their room in the summer of 1933, when he began forming “death squads” of Legionaries willing to undertake dangerous propaganda missions. Nicolae Totu denied any knowledge of such activities when he was interrogated about these death squads.¹⁰⁵ Conflict between Legionaries and the authorities increased during the election campaign that Autumn, and a student named Virgil Teodorescu was shot by a gendarme on 22 November 1933 while putting up propaganda posters in Constanța. Legionaries in Iași immediately gathered at the *Cămin* before moving to the city centre to stage a protest. Further scuffles with police ensued and one of the Legionaries shot a gendarme. The police raided the *Cămin* after the shooting and the students held out for several days before they finally capitulated on 27 November. Their friends outside supported them during the siege and a young worker named Nița was shot by the police when he tried throwing bread up to them.¹⁰⁶ The *Cămin* was

⁹⁹ Valentin Săndulescu, “*Taming the Body*”: *Preliminary Considerations Concerning the Legionary Work Camps System (1933-1937)*, in “Historical Yearbook”, 5, 2008, p. 85-94; Rebecca Haynes, *Work Camps, Commerce, and the Education of the ‘New Man’ in the Romanian Legionary Movement*, in “Historical Journal”, An. LI, Nr. 4, 2008, p. 947-960.

¹⁰⁰ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 11, f. 50.

¹⁰¹ Mihail Polihroniade, *Construim!*, in “Axa”, an. I, nr. 17, 6 septembrie 1933, p. 3.

¹⁰² Idem, *O nouă etică a muncii*, in “Calendarul”, an. I, nr. 459, 31 august 1933, p. 2; *Patronul Gărzii de Fier*, in “Calendarul”, an. II, nr. 520, 10 noiembrie 1933, p. 5.

¹⁰³ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 014005, vol. 4, f. 102-116.

¹⁰⁴ Valentin Săndulescu, *op. cit.*, p. 153-158.

¹⁰⁵ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 015671, vol. 1, f. 6-9, 39.

¹⁰⁶ Vera Totu, *Jilava*, in “13 Jilava”, an. VII, nr. 1, 29 noiembrie 1940, p. 5; Dumitru Banea, *Acuzat, martor, apărător în procesul vieții mele*, Sibiu, Editura Puncte Cardinale, 1995, p. 35-36.

badly damaged during the siege, with some rooms containing little more than piles of rubble, and the police sealed up the building after evacuating the inhabitants and searching for weapons that might have been hidden there.¹⁰⁷ The Legion's fortunes went from bad to worse after the *Cămin* was placed under military guard. The government dissolved the Legion on 9 December, arresting thousands of Legionaries prior to the elections of 20 December. Nine days after his mandate was confirmed, three Legionaries shot the Liberal Prime Minister Ion G. Duca at the train station in Sinaia. Even more legionaries were arrested in the wake of Duca's assassination, and the *Cămin* remained empty with most of the Legion's leadership in prison.¹⁰⁸

The Legion's popularity amongst students increased after Duca's assassination, and several key Cuzists in Iași joined their ranks. In October 1934, the legionary Traian Cotigă was elected president of the student's national organization, the National Union of Christian Students in Romania (*Uniunea Națională a Studenților Creștini din România*, UNSCR), finally handing titular control of the national student movement over to the Legion.¹⁰⁹ Announcing a new beginning for the student movement, legionaries invited student activists in Iași to their *Cămin* where they promised to explain their plans for the following year, making it clear that student politics would now be run from the legionary *Cămin* instead of from the ASC headquarters.¹¹⁰

Fig. 3. Inside the *Cămin*, 29 November, 1933
(ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 9, f. 376)

¹⁰⁷ ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 015671, vol. 3, f. 176-177; ACNSAS, fond Penal, dosar nr. 011784, vol. 9, f. 375-377; AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 52/1933, f. 250.

¹⁰⁸ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 233-236.

¹⁰⁹ CNSAS, fond documentar D.012694, vol. 3, f. 54.

¹¹⁰ AN-Iași, fond Universitatea Al. I. Cuza, Rectorat, rola #335, dosar nr. 1722/1937, f. 49.

Heating continued to be a serious problem now that the *Cămin* was back in use. Up to 100 students broke into one of the university's dormitories in January 1936, stealing thirty cubic meters of firewood and carrying it back to the legionary *Cămin*. Teodor Tudor, who was president of the ASC at this time, admitted to the theft but told university authorities that they did it because "it is unjust for some students to stay where it is warm and to benefit from all the advantages of the central dormitories while others are dying of cold and hunger in the *Cămin Cultural*."¹¹¹ Legionaries set about repairing the *Cămin* that summer, once again canvassing local businessmen to raise money to pay for the repairs.¹¹² The legionary work camps system reached its peak in 1936, and repairs to the *Cămin* were but a minor project alongside hundreds of more ambitious legionary worksites functioning across the country.

Disbanding the Legion as a social movement

The end of the *Cămin* as a hub of the legionary movement came in March 1937, in the wake of an assassination attempt on the chancellor of the University of Iași, Traian Bratu (1875-1940). Three unknown individuals attacked the chancellor with knives on his way home from work, wounding him and cutting off his ear.¹¹³ Codreanu announced that "the Legionary Movement has no connection to the terrible incident," but also reminded the authorities that university professors such as Bratu had acted unjustly towards their students and that "every political movement ... has its share of unbalanced people, who do not understand philosophy and who react in whatever way they like."¹¹⁴ One article censored out of the right-wing newspaper *Buna Vestire* (*The Good News*, 1937-1938, 1940-1941) claimed that the attackers had actually been former servants of Bratu's who were upset about overdue wages.¹¹⁵ On 3 March, two days after the attack, 400 policemen and gendarmes surrounded the *Cămin* at Râpa Galbenă and evacuated the building, arresting 46 people in the process.¹¹⁶ The authorities eventually charged five Legionaries with the attack but they were acquitted due to lack of evidence.¹¹⁷ The legionary *Cămin* was not the only dormitory to be closed down. Over the next week the government evacuated all student dormitories in the country, closed the universities, banned secret societies and political uniforms, and warned priests to stay out of politics.¹¹⁸ Government ministers had discussed reorganizing the dormitories a week before Bratu was stabbed, and that day General Gavrilă Marinescu (1886-1940), who

¹¹¹ *Ibidem*, rola #304, dosar nr. 1595/1935, f. 65.

¹¹² AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 93/1936, f. 130.

¹¹³ Stelian Neagoe, *op. cit.*, 468.

¹¹⁴ Corneliu Zelea Codreanu, *Circulări...*, p. 125-126.

¹¹⁵ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 012694, vol. 1, f. 88.

¹¹⁶ *Ibidem*, fond Documentar, dosar nr. 012694, vol. 1, f. 93.

¹¹⁷ AN-Iași, fond Chestura de poliție Iași, dosar nr. 91/1938, f. 234.

¹¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 7/1937, f. 60-61; ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 012694, vol. 1, f. 99.

King Carol had just appointed Minister of Public Order, had drawn up a list of thirty legionaries, including Codreanu, who he wanted assassinated.¹¹⁹ Regardless of whether the Legion had actually orchestrated the attack on Bratu, its reputation for assassination and violence made it the ideal scapegoat. The government made very effective use of this attack to curtail legionary influence on university premises and to demand that the hierarchy of the Orthodox Church prevent its clergy from participating in ultra-nationalist politics.

Despite the closing of the *Cămin*, the Legion grew rapidly during 1937, and won 15.58% of the votes during the elections of December 1937.¹²⁰ These elections produced no clear winner, and the king appointed the anti-Semitic National Christian Party (*Partidul Național Creștin*, PNC) led by Octavian Goga and A. C. Cuza to form a government. The PNC needed a parliamentary majority to govern, so Goga announced a new round of elections which were scheduled for 3 March, 1938. Violent clashes erupted between Legionaries, Cuzists, and police as soon as the electoral campaign began, and with escalating violence, relations with Romania's pro-French allies at breaking point, and attempts at reconciliation amongst the major political parties meeting with repeated failure, King Carol II abolished the parliamentary system on 10 February 1938.¹²¹ Codreanu was arrested for slandering the king's counsellor, Nicolae Iorga, in April, and the following month a Military Tribunal condemned him to ten years hard labor for treason and for inciting rebellion. On the night of 30 November 1938, gendarmes drove Codreanu and thirteen other legionaries into a field on the outskirts of Bucharest where they strangled and then shot them.¹²² Police arrested or killed hundreds of other legionaries over the following months, and the career of the Legion of the Archangel Michael as a social movement came to an end. The Legion's leadership fled into exile after Codreanu's death and those rank and file legionaries who remained loyal to the movement resisted Carol's royal dictatorship through clandestine meetings and terrorist activities.¹²³ Now led by a former teacher named Horia Sima, the Legion came to power together with General Ion Antonescu for a brief five months in 1940-1941, only to be effectively wiped out after a legionary rebellion against Antonescu failed in January 1941.¹²⁴

¹¹⁹ Rebecca Haynes, *Reluctant Allies? Iuliu Maniu and Corneliu Zelea Codreanu Against King Carol II of Romania*, in SEER, vol. 85, nr. 1, 2007, p. 113.

¹²⁰ C. Enescu, *Semnificația alegerilor din Decembrie 1937 în evoluția politică a neamului românesc*, in "Sociologie românească", vol. 2, nr. 11-12, 1937, p. 521.

¹²¹ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 335-339; Paul A. Shapiro, *Prelude to Dictatorship in Romania: The National Christian Party in Power, December 1937 – February 1938*, in "Canadian-American Slavic Studies", vol. 8, nr. 1, 1974, p. 82-85.

¹²² Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941: mistica ultranaționalismului*, traducere [in Romanian] Marian Ștefănescu, București, Editura Humanitas, 1993, p. 257.

¹²³ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, București, Editura Vremea, 2007.

¹²⁴ Aurică Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.

Conclusion

Focusing on the *Cămin Cultural Creștin* in Iași reveals important aspects of everyday life in the Legion of the Archangel Michael. The initial building project, for example, shows that an entire community of ultra-nationalists in Iași was implicated in student politics, which was not the exclusive domain of enrolled students and professors. The clashes with local Jews in Ungheni reminds us inter-ethnic violence occurred when anti-Semites attempted to establish dominance over localities such as the village of Ungheni, or even just its train station. Violent contests between legionaries and cuzists over ownership of the *Cămin* helps explain the enmity between the two groups which continued throughout the 1930s, and the Legion's ultimate victory in this dispute suggests one reason why students might have believed that Codreanu, and not Cuza, was the legitimate heir of the anti-Semitic student politics of the 1920s. But this focus also hides as much as it reveals. While showing how the Legion operated in one major urban centre it ignores legionary activities in villages and factories, and it disguises the fact that places such as churches, cemeteries, and private homes were also important meeting places and symbolic sites for legionaries. It also fails to explain the Legion's meteoric rise to national prominence in the mid-1930s and its eventual seizure of power in September 1940. That story needs to be told in terms of national politics and the role that political corruption and regional geo-politics played in the decline of Romanian democracy.

Stories about sociability, conviviality, and violence at the *Cămin* also remind us that people are often attracted as much by the social benefits of belonging to an extremist social movement as by its ideology. But as with most histories of everyday life, the sources are sparse and often unreliable. Relying on police reports emphasizes occasional violence over mundane everyday activities, and the legionary memoirs and newspaper sources describing happy gatherings and friendship romanticize what must have been an unusual and difficult place to live. If one takes these problems seriously, it becomes apparent that we really know almost nothing about the day-to-day atmosphere at the *Cămin* or how the various groups who used the site (residents/legionary leaders/occasional visitors) related to one another. With constant visitors, no heating, the bare minimum of household items, and the regular threat of violence from cuzists or police, most of the *Cămin*'s inhabitants probably lived there from necessity rather than choice. What these sources do show is the role that buildings play in generating community within social movements, in sparking inter-movement conflict, and the way that such sites become symbolic for the movement as a whole as examples of teamwork, ingenuity, perseverance in suffering, persecution, and victory. The *Cămin* in Iași was only one of a number of important legionary sites, but its story is crucial to understanding what it was like to be a member of the Legion of the Archangel Michael in interwar Romania.

**Conflict și viață cotidiană la Căminul Cultural Creștin (Legionar) din Iași
(1924-1938)
(Rezumat)**

Cuvinte-cheie: Corneliu Zelea Codreanu, Legiunea „Arhanghelul Mihail”, Garda de Fier, fascism, Iași, viața cotidiană, Cămin Cultural Creștin

Activiștii fasciști care au fost asociați cu Legiunea „Arhanghelul Mihail” din România au proiectat și construit un Cămin Cultural Creștin în Iași între 1924 și 1928. Clădirea a devenit centrul acțiunilor mișcării din oraș în perioada interbelică și a constituit un loc unde legionarii se puteau întâlni, relaxa, munci și socializa. A devenit, de asemenea, un motiv de discordie între legionari și opozanții lor, inclusiv adepți ai partidului lui A.C. Cuza, Liga Apărării Național-Creștine, și diverse grupuri de polițiști români. Acest articol prezintă din perspectiva vieții cotidiene (Alltagsgeschichte) modul în care conflictul și buna dispoziție au conturat viețile legionarilor în această clădire. Este subliniată importanța spațiului geografic pentru mișcările sociale, modul în care proiectele practice au modelat, articulat și încorporat ideologia legionară și cum disputele violente asupra teritoriului au divizat activiștii și au consolidat noile grupuri care s-au format.

Sfântă tinerețe legionară.
**Cântecul ca mijloc și esență a mobilizării politice de extremă dreaptă
în România interbelică***

Oliver Jens SCHMITT

Sfântă tinerețe legionară este cântecul de luptă al uneia dintre cele mai importante dar, în același timp, și celei mai puțin cercetate mișcări politice de masă din Europa de Est a secolului al XX-lea. În România interbelică, mai cu seamă în anii '30, „Legiunea Arhanghelului Mihail”, de extremă dreaptă, naționalistă, antisemită și creștin-mistică, a realizat o mobilizare politică a societății românești – care a cuprins toate păturile sociale – un fenomen până atunci cu totul necunoscut acesteia. Mișcării și lui Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul ei charismatic-mesianic, li s-au alăturat studenți, intelectuali, muncitori, țărani și persoane din rândul burgheziei și a descendenților fostei mari boierimi.

În cursul luptei crescânde cu aparatul de stat al regelui Carol al II-lea, Codreanu și mai multe sute de aderenți de frunte ai Mișcării Legionare au fost uciși în anii 1938 și 1939, fără vreo sentință judecătorească. În perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941, o a doua generație de legionari, conduși de Horia Sima, a participat la guvernare alături de generalul Ion Antonescu, fiind răspunzătoare de numeroase acte de violență, comise mai ales împotriva populației evreiești. A doua generație de legionari a pierdut lupta pentru putere împotriva lui Antonescu, sprijinit de Hitler¹. Problema continuității și discon-

* Studiul a fost publicat mai întâi în limba germană: „*Heilige Jugend der Legion*”. *Das Lied als Mittel und Essenz rechtsextremer politischer Mobilisierung im Rumänien der Zwischenkriegszeit*, în Stefan Michael Newerkla, Fedor B. Poliakov, Oliver Jens Schmitt (coord.), *Das politische Lied in Ost- und Südosteuropa*, Wien, LIT, 2010, p. 87-112.

¹ Lucrări fundamentale sunt următoarele: Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien – soziale Bewegung und politische Organisation*, München, 1986 și Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier. 1919-1941*, București, Editura Humanitas, 1993; vezi și Armin Heinen, *Rituelle Reinigung. Politische, soziale und kulturelle Bedingungsfaktoren faschistischer Gewalt in Rumänien*, în Christof Dipper, Rainer Hudemann, Jens Petersen (coord.), *Faschismus und Faschismen im Vergleich*, Wolfgang Schieder zum 60. Geburtstag, Köln, SH-Verlag 1998, p. 263-272; Armin Heinen, *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt*, München, Oldenbourg, 2007; dintre lucrările mai vechi, importante sunt: Eugen Weber, *Rumania*, în idem (coord.), *Varieties of fascism*, Princeton, Krieger Pub., 1964, p. 96-105; idem, *Romania*, în Hans Rogger,

tinuității în Mișcarea Legionară sub Codreanu și Sima este un subiect discutat în contradictoriu până în zilele noastre. Dar condițiile de plecare – o dată în opoziție radicală, apoi luând frâiele puterii – au fost fundamental diferite. În cazul de față ne interesează ascensiunea Legiunii spre o mișcare de masă, o evoluție care a început la finele anilor '20, găsindu-și sfârșitul în valurile de represiune statală din 1938-1939. Cu alte cuvinte, perioada avută în vedere coincide cu cea a conducerii *căpitanului* Corneliu Codreanu.

Studiul de față face parte dintr-un volum care dorește să cerceteze când și în ce împrejurări devin cântecele un element central, cu efect mobilizator, al politicii, în ce împrejurări devin un liant între politică și societate. Volumul nu oferă secțiuni istorice longitudinale, ci caută să surprindă momentele de concentrare, care evidențiază un anumit caracter reprezentativ pentru evoluția culturală a unei societăți, clipa în care se întâlnesc cântecul și politica, în care se contopesc, iar cântecul devine expresia dorințelor, viziunilor, conflictelor întregii societăți.

Nici înainte și nici mai apoi societatea românească n-a mai fost mobilizată politic atât de puternic prin cântece ca în perioada de apogeu a Mișcării Legionare, iar în acest caz nu este vorba de cântece populare în care sunt prelucrate diferite întâmplări și nici de imnuri din liturghia ortodoxă, ci de o formă modernă a cântecului, așa cum este folosită și în alte state europene de mișcări politice radicale asemănătoare, inspirat din tradiția populară, din experiența războiului și din noile ideologii de extremă dreaptă din perioada care a urmat primei conflagrații mondiale.

Pe cât de importante au fost cântecele legionare în România interbelică – ba chiar și mai târziu –, pe atât de puține studii științifice s-au scris despre acestea. De aceea, studiul de față nu prezintă niște rezultate finale ale cercetării, ci ar dori să ofere mai multe posibilități de abordare. În centrul atenției se află reflecțiile teoretice ale unor cugetători legionari în legătură cu importanța cântecului. În acest context va fi prezentată teza că pentru legionari – spre deosebire de alte mișcări politice din aceeași perioadă – cântecul a reprezentat nu numai un mijloc, ci a fost esența mobilizării politice, iar aceasta în sensul nucleului spiritual propriu-zis al sistemului lor de credință politico-religios-

Eugen Weber (coord.), *The European Right*, London, 1965, p. 501-574; idem, *The Man of the Archangel*, în „Journal of Contemporary History”, 1/1, 1966, p. 101-126; Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995. Vezi explicațiile oficiale ale istoricilor comuniști Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de Fier, organizație teroristă de tip fascist*, ediția a II-a, București, Editura Politică, 1980. Colecții de documente: Ioan Scurtu, ș.a. (editori), *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție. 1919-1927*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1996; idem (editori), *Ideologie și formațiuni de dreapta din România*, 6 vol., București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000-2007; Radu-Dan Vlad, *Procesele lui Corneliu Zelea Codreanu*, vol. I: 1923-1934, vol. II: 1938, București, Editura Majadahonda, 1999-2000; Lucian Borleanu (editor), *Legiunea în texte originale și imagini*, București, (Lucman), 2001. Foarte importantă este cartea Mariane Conovici, Silvie Iliescu și a lui Octavian Silvestru, *Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea legionară în documente de istorie orală*, București, Editura Humanitas, 2008.

mistic. În a doua parte se va discuta geneza și conținutul cântecelor, iar în cea de-a treia se va cerceta, în fine, dacă și în ce mod a putut fi transpusă în practica socială această idee.

Fundalul pe care trebuie privită Mișcarea Legionară din România perioadei interbelice este deosebit de variat, astfel că, în cele ce urmează, va fi schițat doar în linii foarte mari. În 1918, prin alipirea de teritorii odinioară austro-ungare și rusești, s-a format România Mare. Prin aceasta se atinsese țelul mișcării naționale românești. Noul stat se afla însă în fața unor provocări de mari proporții: integrarea în societate și în politică, printr-o reformă agrară, a majorității populației, a țăranimii, exclusă până atunci în cea mai mare măsură, și dreptul de vot universal pentru bărbați; înlăturarea profundelor deosebiri socio-culturale și economice între Vechiul Regat și părțile de țară odinioară habsburgice și țariste; tratamentul aplicat minorităților naționale care reprezentau 30% din populație; modernizarea social-economică; sărăcirea unor pături largi ale populației ca urmare a crizei economice mondiale din 1929; funcționarea insuficientă a structurilor democratice – cercetătorii vorbesc de un „parlamentarism aparent” (H. Ch. Maner) și se referă la existența unor structuri autoritare încă în anii '20; corupția larg răspândită în rândurile elitei politice; în fine, căutarea identității naționale, a locului României în Europa, violent disputate între curentele pro-occidentale și cele indigene.

Încă de la începutul anilor '20, în România s-au constituit numeroase grupări de extremă dreaptă, dintre care doar două au avut însemnătate pentru un timp mai îndelungat². Pe de o parte era vorba de „Liga apărării național-creștine” (LANC) a profesorului ieșean Alexandru C. Cuza, pe de altă parte de „Legiunea Arhanghelului Mihail”, creată în anul 1927 de studentul său Corneliu Zelea Codreanu și reînțemeiată, datorită interzicerii ei, de mai multe ori, sub nume de fiecare dată noi (de ex. *Garda de Fier*, interzisă la finele anului 1933; *Totul pentru Țară* din 1935)³. În vreme ce LANC, întrutotul antisemită, se limita în principal la regiunile răsăritene ale țării, cu o puternică minoritate evreiască, Mișcarea Legionară, având la rândul ei o puternică amprentă antisemită, s-a extins până la sfârșitul anilor '30 la nivelul întregii României și a pătruns în medii sociale care rămăseseră până atunci în cea mai mare măsură închise antisemiților monotematici (de ex., în rândul descendenților marii boierimi și a intelighenției bucureștene). Evoluția Mișcării Legionare nu a fost liniară, ci a înregistrat fracturi puternice. La fel ca alte grupări de extremă dreaptă, și Mișcarea Legionară a fost slabă în condițiile de stabilitate politică și economică din anii '20, epoca de predominare neîngrădită a Partidului Liberal, dar a câștigat forță după criza economică mondială, scăzând iarăși în 1933, după atentatul asupra prim-ministrului I.G. Duca. După anul 1935 a devenit o mișcare aflată într-o ascensiune de neoprit, căreia sistemul autoritar, slab legitimat, i-a opus în primul rând represiunea. Apogeul l-au constituit alegerile

² A. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael”* ..., p. 114-127.

³ *Ibidem*, p. 127-150.

din noiembrie 1937, când Legiunea a obținut, oficial, 15,58% din voturi, devenind probabil ca pondere a doua forță politică, fiindu-i mai apoi sustrase, printr-o manipulare a alegerilor tipică pentru România, o parte însemnată din voturi⁴. Numărul exact al membrilor și al simpatizanților Legiunii poate fi evaluat doar cu mare greutate, deoarece nu au fost încă puse în valoare arhivele. Este însă de necontestat faptul că legionarii au influențat în mod decisiv viața publică și opinia generală din România. În percepția adversarilor lor, aceasta s-ar fi realizat însă, înainte de toate, prin acte de violență: abuzuri, asasinate politice. În percepția Legiunii însăși, precum și a simpatizanților ei, totul s-ar fi datorat puterii de atracție exercitate de modul legionar de gândire și de viață. Membrii săi vorbeau de un „crez legionar”. Asemenea altor mișcări de extremă dreaptă, Legiunea a parcurs o evoluție furtunoasă, ceea ce a înregistrat și ideologia ei, în care erau prezente curente fundamentale cu totul diferite. Spre deosebire de cercetarea din România comunistă, cea internațională a constatat încă de timpuriu că legionarii nu erau o filială a național-socialismului sau a fascismului italian, reprezentând în primul rând un fenomen românesc, o mișcare românească, care a dat răspunsuri radicale la problemele societății românești din perioada interbelică. Orientarea spre străinătate consta mai ales în preluarea de simboluri, în recurgerea la uniforme (în parte), în metodele de propagandă și manifestările de simpatie pentru conducătorii fasciști. Cu mișcările asemănătoare, legionarii aveau în comun naționalismul radical, antibolșevismul, antiparlamentarismul, antiliberalismul, antiindividualismul și – împreună cu național-socialismul – un antisemitism dus la extrem. Rădăcinile spirituale ale acestor luări de poziție se cuvin însă căutate cel mai adesea în realitățile românești. Specificitatea ideologiei legionare rezidă în importanța fundamentală a dimensiunii ei religioase: în centrul ei se afla crearea „omului nou”, care trebuia să fie nu numai un român pur din punct de vedere etnic, ci și un român creștin, ortodox. Totul era îndreptat mai ales împotriva ungarilor și evreilor, în vreme ce membri ai altor minorități (cum ar fi ucrainenii și germanii în estul României) căutau în anii '30 să se alăture cu orice preț Legiunii. Ortodoxia, istoria românească și tradiția populară se numărau printre pilonii fundamentali ai ideologiei legionare⁵. Mișcarea a fost marcată încă de la bun început de

⁴ *Ibidem*, p. 403.

⁵ Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel. Fascist Ideology in Romania*, Boulder, Columbia University Press, 1990; idem, *The Sacralised Politics of the Romanian Iron Guard*, în „Totalitarian Movements and Political Religions”, 5/3, 2004, p. 419-453; Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: the Legion of the „Archangel Michael” in Inter-War Romania*, Trondheim, Program on East European Cultures and Societies, 2004; Valentin Săndulescu, *Fascism and its Quest for the „New Man”: the Case of the Romanian Legionary Movement*, în „Studia Hebraica”, 4, 2004, p. 349-361; idem, *On the Ideological Characteristic of the Romanian Legionary Movement: a Synthetic Account*, în „Studia Universitatis Petru Maior”, Series Historica, 2005, p. 141-154; Mihai Chioveanu, *Fețele fascismului: politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, București, Editura Universității din București, 2005; Hans Christian Maner, *Multikonfessionalität und neue Staatlichkeit. Orthodoxe, griechisch-katholische und römisch-katholische Kirche in Siebenbürgen und Altrumänien zwischen den Weltkriegen (1918-1940)*,

misticismul ortodox, de omniprezența simbolurilor ortodoxe, mai cu seamă icoane, și de un bagaj de idei creștine – afișe întregi erau pline mai ales cu citate din Biblie și mai puțin cu mesaje strict politice⁶. Mișcarea susținea o pronunțată pretenție transcendentă, aceasta în contradicție cu imaginea „omului nou” ancorată la național-socialism în viața pământească, iar la comuniști în cea din lumea internațională.

Conducătorul Legiunii a refuzat până la capăt formularea unei ideologii propriu-zise. Importanța decisivă era rezervată persoanei sale: întreaga Mișcare era orientată spre el și nu doar oameni puțin instruiți, ci aproape o întreagă generație de tineri intelectuali au căzut sub vraja lui Codreanu. Vestita piesă de teatru a lui Ionesco, *Rinocerii*, se referea la acei intelectuali bucureșteni ca Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica și profesorul de filosofie Nae Ionescu, faimos pe atunci, care au intrat cu totul în sfera de influență a lui Codreanu⁷. Distrugerea trupului neînsuflit al lui Codreanu de către oamenii Siguranței Statului și exhumarea lui festivă, cultul morților dus la extrem de aderenții săi relevă, pe de altă parte, importanța „Căpitanului”, așa cum era numit Codreanu.

Abia după ce ne este cunoscut acest fundal pot fi înțelese și cântecele legionare. Acestea nu erau doar un accesoriu al unei mișcări de masă. Contemporanii au realizat cât se poate de pregnant identitatea între cântece și Legiune; mulți români au intrat în Legiune tocmai datorită cântecelor, care i-au entuziasmat⁸. Cântecele nu erau doar un mijloc al politicii, ci reprezentau un element constitutiv al întregii Mișcări. Constatarea este valabilă atât pentru însemnătatea ideologică atribuită de legionari cântecelor, cât și pentru importanța

Wiesbaden, Harrassowitz, 2007; Mirel Bănică, *Biserica ortodoxă română. Stat și societate în anii '30*, Iași, Editura Polirom; Florin Müller, *Mișcarea legionară și problema muncitorească. 1935-1940*, în AT, nr. 1-2, 1994, p. 371-382.

⁶ Exemple la Oliver Jens Schmitt, „Un puternic curent” la sate: mecanismele mobilizării politice ale mișcării legionare în lumea rurală. 1933-1937 – o primă schiță a unei istorii sociale a Gărzii de Fier, în RA, nr. 1/2010 (sub tipar).

⁷ Florin Țurcanu, *Mircea Eliade, prizonierul istoriei*, ediția a II-a, București, Editura Humanitas, 2007; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation-building and Ethnic Struggle*, Ithaca, Cornell University Press, 1995; Leon Volovici, *Nationalist Ideology and anti-Semitism: the case of Romanian Intellectuals in the 1930's*, Oxford, Pergamon Press, 1991; Sorin Lavric, *Noica și Mișcarea legionară*, București, Editura Humanitas, 2007; Florin Müller, *Nae Ionescu, ideologia totalitară și mișcarea legionară. 1934-1940*, în RI, 8/1-2, 1997, p. 119-123; Marta Petreu, *An Infamous Past. E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, Chicago, Dee, 2005; idem, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, ediția a II-a, București/Iași, Polirom, 2010; Doru Popovici, „Falimentul verde”...: dialoguri în legătură cu activitatea Gărzii de Fier și interferențele acesteia cu intelectualitatea din România, București, Albatros, 2000; Mihail Sebastian, *Jurnal. 1935-1944. Anii fascismului*, București, Editura Humanitas, 1994 (în lb. germană: „Voller Entsetzen, aber nicht verzweifelt”. Tagerbücher. 1935-1944, Berlin, 2005); Irina Livezeanu, *A Jew from the Danube: Cuvântul. The rise of the Right and Mihail Sebastian*, în Liviu Rotman (editor), *SHVUT Jewish problems in Eastern Europe. First International Conference on the History of the Jews in Romania*, Tel Aviv, Unibersität, 1993, p. 297-312.

⁸ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei între 1918-1944*, Constanța, Ex Ponto, 2005, p. 405.

lor în practica socială. Aceste două aspecte constituie de altfel principalele teme de discuție în cele ce urmează.

Pentru început, să dăm cuvântul conducătorilor Legiunii. *Căpitanul*, Corneliu Codreanu, se exprima pe larg, în scrierile sale fundamentale *Pentru legionari* și *Cărticica șefului de cuib*, cu privire la cântece ca un instrument de răspândire a crezului legionar: Legiunea nu avea de gând să elaboreze un program propriu, ci să trezească emoții. Prin aceasta voia să se distanțeze de partidele existente și să își facă înțeleasă intenția de a nu promite vreo soluție, ci de a vesti o mântuire în plan transcendental:

Probabil, nepornind pe drumul rațiunii, cu alcătuire de programe, discuții contradictorii, argumentări filosofice, conferințe, singura posibilitate de manifestare a stării noastre lăuntrice, era cântecul. Cântam acele cântece în care simțămintele noastre își găseau mulțumire. *Pe o stâncă neagră*, cântecul lui Ștefan cel Mare, a cărui melodie, se spune, că s-a păstrat din timpul lui, din generație în generație. Se spune că în sunetul acestei melodii intra Ștefan triumfător în cetatea sa de la Suceava, acum 500 de ani. Când îl cântam, simțeam trăind acele vremuri de mărire și de glorie românească, ne afundam în cinci sute de ani de istorie și trăiam câteva clipe acolo în contact cu vechii soldați și arcași ai lui Ștefan și însuși cu el [...] ⁹.

Cântecul este însă mai mult decât o formă de amintire:

Pentru a putea să cânti, îți trebuie o anumită stare sufletească. O armonie în sufletul tău. Cel ce merge să fure pe cineva, acela nu poate cânta. Nici cel ce merge să facă o nedreptate. Nici cel al cărui suflet e ros de patimi și de vrăjmășie față de camaradul său. Și nici acela al cărui suflet e sterp de credință ¹⁰.

Credința este unul din elementele centrale ale ideologiei legionare. Codreanu nu propunea vreun program de transformare a României, ci vestea o viziune aproape religioasă. El nu voia să convingă prin argumente, ci pretindea ca părerile sale să fie acceptate drept corecte. Legiunea se socotea o unealtă a Arhanghelului Mihail, care luptă împotriva răului și apără binele. Se vorbea de „legionarii lui Iisus Hristos”. Raționalul era dat la o parte:

Iar cântecul vă va fi un îndreptar. De nu veți putea cânta, să știți că este o boală care vă roade în adâncul ființei voastre sufletești sau că vremea v-a turnat păcate peste sufletul curat; iar dacă nu le veți putea vindeca, să vă dați de o parte și să lăsați locul vostru, celor ce vor putea cânta! ¹¹

Codreanu sacraliza cântecul. Acesta era nu numai un mijloc de luptă politică, ci reprezenta și expresia apartenenței ideologice și mai mult decât atât: o piatră de încercare a convingerilor legionare, o formă a verificării de conștiință a credinței în conducătorul mesianic și în misiunea acestuia ¹².

⁹ Corneliu Zelea Codreanu, *Eiserne Garde*, Berlin, Brunnen Verlag, 1939, p. 269-270.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 270.

¹² Vezi și gânditorul legionar Constantin Papanace, *Stilul legionar de luptă. Concepția tactică a Căpitanului*, București, Lucman, 2004, p. 159.

Ideologii legionari au desăvârșit în continuare reflecțiile lui Codreanu; de pildă, Ion Banea, un conducător regional din Ardeal, în cartea sa *Căpitanul*, apărută în 1936¹³. Pentru Banea, cântecul era certificatul propriu-zis de naștere a „noii lumi legionare”. El vorbea de o „naștere prin cântec”, care ar fi expresia „omului nou”¹⁴. Prin cântec, „omul nou” s-ar afla cu totul în tradiția populară românească, exprimând în același timp idealurile sale de curățenie sufletească. Potrivit lui Banea, românul ar trăi cu totul „sub semnul muzicii”, aceasta constituind un element central al vieții sociale și culturale. Întreaga viață a omului, de la leagăn și până la mormânt, este însoțită și umplută de cântece. Toate tradițiile cântecului popular românesc, de la colinde – cântecele tradiționale de Crăciun și de Anul Nou – și doinele melancolice până la muzica bisericească s-ar reuni, potrivit lui Banea, în cântecele legionare. Aceste cântece ar duce, pe de o parte, în profunzimile sufletului, iar pe de alta ar da expresie simțămintelor celor mai alese, făcând să piară frica și grijile, ducând omul spre uitarea a ceea ce este pământesc și spre contopirea sufletului său cu viața dumnezeiască. În viziunea lui Banea, Legiunea ar fi o mișcare spirituală și revoluționară care dorește să se adreseze nu rațiunii, ci sufletului oamenilor. Cântecul face aceasta perceptibil înspre exterior, iar Legiunea și-ar găsi vocea cu adevărat de abia prin cântec. Prin cântec, „firul nevăzut” i-ar aduce pe oameni laolaltă, ridicându-i „spre zările înalte ale seninului”¹⁵. Credința și marii eroi ar fi fost întotdeauna preamăriți prin cântec și tot așa noua credință legionară ar fi dat naștere unor cântece noi, în care legionarii își exprimau bucuriile și suferințele. Actul de fondare a Legiunii ar fi avut loc în sunetul cântecelor, iar istoria Legiunii, credințele ei pot fi aflate din cântece¹⁶.

Banea ne oferă în acest caz ideologia legionară într-o formă categorică: legătura dintre promisiunea de mântuire transcendentă și naționalism, un misticism creștin cu coloratură națională, care îl așază pe „omul nou” în viața pământească, dar al cărui țel nu se află în această lume. Niciun alt gânditor legionar n-a explicat atât de limpede faptul că aceste cântece nu reprezentau un mijloc, ci chiar esența mobilizării, deoarece, mai mult decât cuvântările sau propaganda vizuală, ele se bucurau de o receptivitate deosebită din partea ascultătorilor, întrucât se slujeau de un cod cultural ajungând la lumea sentimentelor grupului-țintă. Potrivit lui Banea, Legiunea își găsește glasul prin cântec¹⁷. În acest fel, raportul între cuvântul vorbit – mijlocul la care recurgeau partidele politice tradiționale – și lumea sunetelor este turnat într-o formulă pregnantă legată de un text fără aparență prioritară. Același Ion Banea dezvoltă idei asemănătoare și în scrierea sa *Ce este și ce vrea Mișcarea Legionară. Cărticică pentru săteni*, în care folosește citatul de mai sus din Codreanu pentru a explica populației țărănești valoarea cântecului, pe care îl separă de vorbirea

¹³ Ion Banea, *Căpitanul*, Sibiu, f.a. (retipărire: Salzburg, Omul nou, 1970).

¹⁴ *Ibidem*, p. 132.

¹⁵ *Ibidem*, p. 133.

¹⁶ *Ibidem*, p. 134.

¹⁷ *Ibidem*, p. 133.

obișnuită. Aceasta era socotită fără rost de către legionari și cu atât mai mult combăteau „flecăreala” și propovăduiau tăcerea ca formă de concentrare. Pentru ei avea valoare doar ceea ce slujea „crezul legionar”¹⁸. Prin cântece, legionarii năzuiau să-și creeze o lume emoțională proprie, în care – fapt demonstrat de examinarea practicii sociale a cântecelor – se regăseau aparținătorii tuturor păturilor sociale¹⁹.

În cultura legionară a amintirilor, cântecului îi revenea o importanță centrală:

Într-adevăr, încă din prima clipă, în iunie 1927, pe când eram doar câțiva tineri, disprețuiți de toată lumea, am cântat: „Sculați Români, la luptă, bate ora” [...]. Acesta a fost primul cântec pe care l-am adresat poporului român, din mijlocul [...] Iașiului împeștrițat de străini²⁰.

Acest mit a fost cultivat și de proeminentul conducător legionar Radu Mironovici în prefața unui caietel cu titlul *15 marșuri legionare* (f.d.): „Suntem singura organizație politică, care s-a născut cântând”. De asemenea, tot Mironovici a susținut cu vehemență că doar Legiunea putea genera astfel de cântece: „Aceste coruri, marșuri și poezii sunt rodul spiritului nostru legionar și, prin urmare, ne aparțin nouă și numai nouă”, o polemică îndreptată împotriva *LANC* antisemită, cu care Legiunea se afla în competiție și de care se desprinsese în 1927. Mironovici reproșa concurenței antisemite că ar fi preluat cântecele legionare și le-ar fi modificat în spiritul ei.

Deocamdată, geneza cântecelor poate fi cercetată doar estimativ: pe de o parte, ele au fost o creație conștientă a conducerii Mișcării, pe de altă parte mai multe melodii și texte se datorau în mod evident unor autori puțin cunoscuți sau anonimi. În cartea de cântece din anii '20, *Micul dor*, autorii și compozitorii sunt amintiți nominal, dar uneori se spune doar „auzit la...”. Numărul nicidecum mic al autorilor altfel puțin cunoscuți indică o înrădăcinare timpurie a Mișcării prin cântec în provinciile României în anii '20. Ion Banea afirmă că fiecare provincie și-ar fi creat propriile-i cântece și de multe ori nu se mai știe dacă se datorează unui poet cunoscut sau unui modest învățător de țară, ele fiind colportate prin întreaga țară de țărani, studenți și meșteșugari, timp în care numele autorilor se pierdea cu totul. Iar atunci când au ajuns în cel mai dosnic colț de țară, de pildă în Munții Metaliferi ai Ardealului, originea lor era pierdută definitiv²¹. O mare parte a cântecelor venea, prin urmare, „de jos”. Pe de altă parte, la nivelul conducerii legionare exista o conștiință pronunțată în legătură cu însemnătatea cântecelor. Radu Mironovici ne oferă o adevărată cronică a Legiunii crescând odată cu cântecele ei. Începând cu 1928, s-au remarcat unul

¹⁸ Idem, *Ce este și ce vrea Mișcarea Legionară. Cărticică pentru săteni*, Sibiu, f.a., p. 31.

¹⁹ Idem, *Căpitanul*, p. 136.

²⁰ *Ibidem*, p. 133.

²¹ *Ibidem*, p. 135. Caietul *Marșuri și cântece legionare*, Iași, 1932 îi amintește printre alții pe studenții Constantin Savin, Simion Lefter, A. Mazilu și mai ales pe Viorica Lăzărescu, autoarea a numeroase texte ale cântecelor.

după altul Mihai Stelescu²², Simion Lefter, A. Mazilu, Constantin Savin și studenta Viorica Lăzărescu. Cântecul celei din urmă, intitulat *E ziua Deșteptării, înainte*, „bate recordul în ceea ce privește poezia legionară”²³. În anii '30, Legiunii i s-au alăturat compozitori și poeți talentați, mai ales Nelu Mânzatu și Radu Demetrescu-Gyr, care au colaborat strâns cu Corneliu Codreanu. Memoriile lui Șerban Milcoveanu, fostul conducător studentesc de atunci, ne oferă o imagine a compunerii cântecelor prin grija cercului cel mai apropiat din jurul Căpitanului²⁴. Milcoveanu a fost de față când s-au compus două dintre cele mai cunoscute cântece ale Legiunii, *Imnul muncitoresc* și *Imnul Moța-Marin*, închinat fruntașilor căzuți în războiul civil din Spania²⁵.

Iată cum s-au întâmplat lucrurile. Radu Demetrescu-Gyr a dat textul și Nelu Mânzatu a dat partitura lui Ștefan Mureșanu, șeful Corului Legionar. Acesta le-a prezentat lui Corneliu Z. Codreanu înconjurat de gradele legionare și funcțiile legionare. După mai multe audiții, cei de față și-au spus opinia și au făcut propuneri. Prin consens camaradesc s-a ajuns la forma finală, socotită perfectă. După audiții, Corneliu Z. Codreanu a pronunțat câte o apreciere. După *Imnul Muncitorilor Legionari*, Corneliu Z. Codreanu a comentat: „În concurență cu acest Imn, comunismul va dispărea de la sine din România”. După audierea *Imnului Moța-Marin*, Corneliu Z. Codreanu a comentat: „Să vedem dacă partidele politice din România vor putea rezista la confruntarea cu acest imn”.

Compunerea cântecelor era un act eminamente politic, la care participa conducerea Mișcării, pe deplin conștientă de efectul acestora. Într-adevăr, ambele cântece au provocat o mobilizare neobișnuit de mare.

Melodiile erau, în parte, compuse anume, dar adesea erau preluate melodii cunoscute. Cele trei surse fundamentale le-au constituit cântecul popular, cântecul soldătesc²⁶ și modelele fasciste din străinătate (cum ar fi melodiile cântecului *Giovinazza* și Cântecului lui Horst Wessel)²⁷. Aceste trei surse nu sunt nicidecum întâmplătoare, ci corespund elementelor de nucleu, mai ales din faza timpurie a Mișcării Legionare, când în Moldova s-au reunit în grupuri paramilitare antibolșevice studenți originari în cea mai mare parte de la țară, când luarea puterii de către Mussolini făcuse în România o puternică impresie²⁸.

²² Vezi *Rugăciunea Frăților de Cruce, Marșul legionăresc, Marșul Dunărenilor, Cruce de voinic, Cânt de lumină, Cântec de veselie*, în *Marșuri și cântece legionare*, p. 6, 8-9, 18-19, 24, 28.

²³ *15 marșuri legionare*, p. 2.

²⁴ Șerban Milcoveanu, *Pentru ce a fost asasinat Corneliu Zelea Codreanu? 30 noiembrie 1938*, București, Asociația Foștilor Președinți ai Studențimii, f.a. (2007), p. 140-141.

²⁵ Cu privire la aceasta, vezi Valentin Săndulescu, *Sacralised Politics in Action: the February 1937 Burial of the Romanian Legionary Leaders Ion Moța and Vasile Marin*, în „Totalitarian Movements and Political Religions”, 8/2, 2007, p. 259-269.

²⁶ *Marșuri și cântece legionare*, p. 20. Cântecul *Să sune iarăși goarna*, după melodia unui *Cântec ostășesc*.

²⁷ *Ibidem*, p. 26. *Marșul Rădăușenilor* se cânta pe melodia cântecelor *De la Dunăre la Sena, Din Carpați la Pirinei, ginta nobilă latină*.

²⁸ A. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael”* ..., p. 109 și următoarele.

În relevanta carte de cântece din anii '30, *Cântece legionare*, este indicată originea textului și a melodiei: cântecul *Hora Legionarilor* venea în bună măsură din tradiția cântecului popular, fiind preluată melodia cântecului popular *Foaie verde, iarbă deasă*.

Izvoarele pentru textul cântecelor sunt asemănătoare cu cele din Italia fascistă²⁹: cântece populare (care în România îi celebrau cu predilecție pe domnitori sau pe conducătorii răscoalelor țărănești împotriva nobilimii maghiare și a osmanlâilor), cântece din Primul Război Mondial, care răscoliseră profund societatea țărănească și care făcuseră din forța armelor și dintr-o radicalizare corespunzătoare elementul pregnant pentru o generație și modele din alte țări europene, înainte de toate Italia și Germania, dar și Rusia, de unde au fost preluate marșuri căzăcești. O analiză de text propriu-zisă se poate însă efectua doar într-o cooperare interdisciplinară cu românistica, cercetând formele tradiționale ale cântecului popular în ceea ce privește ritmul, motivele și forma de expresie.

La fel de puțin intenționăm să facem în aceste pagini o încadrare din punctul de vedere al cercetării muzicologice. În cele ce urmează, în centrul atenției se vor afla elementele ideologice fundamentale ale cântecelor.

Cântecele legionare timpurii sunt marcate de contextul regional al Moldovei: eroi moldoveni de însemnătate pan-românească (Ștefan cel Mare), antisemitismul radical, amprentat social, o societate țărănească românească opusă arendașilor evrei și populației evreiești consistente (adesea majoritare) din orașe³⁰, protestul țăranilor români dezavantajați din punct de vedere social și trăind în condiții economice vitrege – toate răzbat din textele cântecelor. În raport cu acestea, Legiunea este slăvită ca un salvator care oferă protecție și promite mântuirea. Evreii sunt socotiți drept corpuri străine, lipitori și tâlhari – prin urmare elemente ale propagandei antisemite, așa cum pot fi regăsite și în alte țări, ca imagini-clîșeu clasice. În *Marșul legionarilor din Storojineț*³¹ tensiunile economice răzbat cu limpezime la suprafață: 1) „Căci munții mei bogați în aur / de jidovime-s jefuiți”; 2) „priviți, cum sângele meu curge / priviți, cum jidovii mi-l beau / Iar fiii mei murind de foame / ajuns-au slugă la jidani / căci frați de-un sânge și de-o mamă / vândut-au neamul pentru bani”; 3) „Să trăiască Studențimea / și să piară Jidovimea!”

Este prezent, de asemenea, antisemitismul religios de tradiție ortodoxă, atunci când, în același cântec, evreii sunt socotiți „neam de șarpe”. În

²⁹ Giacomo de Marzi, *I canti del fascismo*, Genoa, Frilli, 2004; *Faccetta nera. Canti dell'ebrezza fascista*, Valentano (Viterbo), Scipioni, 1999; Piero Palumbo, *Il ragazzo di Portoria. Le canzoni dell'era fascista*, Genoa, De Ferrari, 2006; Giovanni Curatola, *Ritmi littori. Rivisitazione del fenomeno fascista attraverso la sua produzione canora*, Stradella (Pavia), Aurora, 2002. Cu privire la Germania, a se vedea Eberhard Fromman, *Die Lieder der NS-Zeit*, Köln, PapyRossa Verlag 1999; Reinhold Friedrich, *Fahnen brennen im Wind. Jugend und ihre Lieder im Nationalsozialismus*, Schnellbach, Bublies, 2002; Alfred Roth, *Das national-sozialistische Massenlied*, Würzburg, Königshausen und Neumann, 1993.

³⁰ A. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael”* ..., p. 49-50.

³¹ *Cântece legionare*, București, 1936, p. 25.

multietnica regiune de graniță Storojineț, naționalismul se manifestă, la rândul lui, deosebit de puternic: „De Turci, de Leși, scăpat-am Țara”, se spune acolo, și se cheamă la luptă împotriva „diavolului evreiesc” care îi face pe țărani români să sufere. Guvernul și autoritățile sunt socotite drept „jidoviți păgâni” și „slugi ale evreilor”. Tensiunile din mediul studentesc sunt ilustrate de versuri ca acestea:

Să trăiască Studențimea
și să piară Jidovimea!³²

Antisemitismul a rămas până la sfârșit un element fundamental al Legiunii. Cu toate acestea, Legiunea n-a fost o mișcare antisemită monote-matică, asemenea cuziștilor, ci s-a extins și în regiuni din țară în care abia dacă existau tensiuni cu evreii, deoarece aceștia constituiau acolo un grup extrem de redus de populație și nu reprezentau, prin urmare, pentru Legiune o imagine suficientă de inamic. În timp ce cuziștii se cantonasă într-un antisemitism conservator social-politic, legionarii doreau o refondare completă a societății și statului prin crearea „omului nou” care urma să se formeze prin purificarea interioară și prin lupta împotriva orânduirii sociale și a moralei existente.

Textul cântecelor transmite, pe de o parte, într-o formă condensată, elemente de nucleu ale ideologiei legionare, iar pe de altă parte reflectă și dinamica din evoluția Mișcării – de la un mic grup de studenți din Iași, radical antisemit, naționalist și activist din anii '20 la o mișcare de masă, care cuprinde întreaga națiune, cu un misticism pronunțat și așteptări de mântuire mesianică la sfârșitul anilor '30. Încă de timpuriu în cântece apar ca teme cultul conducătorului promovat în privința lui Codreanu, glorificarea istoriei naționale și plângerile contra stăpânirii străine și a asupririi sociale și economice, îndreptate mai ales împotriva populației evreiești din Moldova. Aceste elemente puteau fi sesizate, firește, și în mișcarea antisemită a cuziștilor, dar deosebirea decisivă se dovedește a fi promisiunea de mântuire transcendentă, pentru început încă prin metaforele pronunțate ale luptei ofensive, la sfârșitul anilor '30, însă, prin cântecele care accentuează spiritul de sacrificiu, suferința, martirajul pasiv și moartea, aceasta ca reacție la măsurile represive crescând de stat și eliminarea lui Codreanu și a celor mai importanți aderenți ai săi (noiembrie 1938 – septembrie 1939).

Analiza se va concentra pentru început asupra Căpitanului, Corneliu Zelea Codreanu, cel care trebuia să aducă, de fapt, mântuirea promisă, așa cum sună cuvintele *Marșului legionarilor din Vrancea*:

Tu Codrene ești nădejdea
Ce ne-a dat-o Cel din cer,
Tu ne spulberi desnădejdea,
Tu și Garda ta de Fier.

³² Vezi caietul de cântece *Micul dor*, f.l., f.a., p. 21.

Ia cum știi în mâna cnutul
Și Românii nu mai pier,
Căci vor sta mereu sub scutul,
Mândrei noastre „Gărzi de Fier”.

Codreanu, accentuează Ion Banea, se află în centrul celor mai multe cântece nu ca expresie a unei planificări politice, ci fiindcă legionarii l-ar cânta pe acel om care întrușchipează Legiunea³³. Fenomenul s-a manifestat încă de la începuturile Mișcării, cum o dovedește un cântec puțin cunoscut din anii '20:

Ține-l Doamne pe Codreanu
Ca să ne mântue neamul
de dușmani năvălitori
de spurcate lipitori.

Tu Codrene Făt-frumos
Tinerel, voinic spătos
Tu din cuibul dela Huși
să te-avânți din Iași la Cluj
Din Banat pân'la Hotin
Din Galați la Severin
și cu dragi plăeșii tăi
Să ne scapi Țara de răi³⁴.

Aici este delimitat spațiul României Mari nou-create, fiind socotit în același timp ca un spațiu al răului, care otrăvește și sufocă nația (într-o notă infrapaginală, lucrurile sunt explicitate: la Iași, se spune, întreg comerțul s-ar afla în mâna evreilor, iar aceștia ar domina orașele și, prin asta, țara). În cultul conducătorului al cărui obiect era Codreanu s-au concentrat speranțele mesianice ale aderenților săi: în *Visul legionarului*, de Artenie Colibaba³⁵, un tânăr legionar se adresează mamei sale, căreia îi mărturisește că se alăturase Legiunii. Visase că se afla pe o stâncă, privind de acolo întreaga țară. În vale, legionarii, cu cămăși verzi și centuri, mărșăluiau, în fruntea lor călărind pe un cal moldovenesc tânărul *Căpitan*, cu ochii strălucitori, cu fruntea lată, mare la statură, ținând sabia în mână și purtând pe cap căciula tradițională. La pasul următor, acest erou de cântec popular este sacralizat: „Era, mamă, *Căpitanul*, din icoană cea de ieri. / Era el, legionarul, nădejdea acestui popor, era tânărul Codreanu, *Căpitanul* nostru, al tuturor”. Legionarii pășesc în lung și-n lat prin toată țara, prilej de a fi cântate simbolurile cunoscute ale granițelor: Nistru, Tisa, Marea Neagră și orașul Hotin din Moldova. Coloanele legionarilor aflați în marș îi bagă în sperieți pe cei ce nu respectă crucea; aceștia tac, deoarece știu ce îi așteaptă. Apoi dușmanul este numit fără de ocol – „dușmanul cel Jidan” – făcându-se în același timp apel la starea de spirit a legionarilor de a lupta și de a

³³ Ion Banea, *Căpitanul*, p. 135.

³⁴ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției (DGP), dosar nr. 49/1925 p. 30.

³⁵ *Cântece legionare*, p. 40.

muri. „Visul” se încheie cu ovații la adresa regelui și a reginei. Aici se reunesc elemente tradiționale ale cântecului popular (privirea de pe munte, conducătorul viteaz al haiducilor), apariția Legiunii (coloanele în marș), naționalismul panromânesc, antisemitismul și regalismul, dar determinantă este promisiunea de mântuire a lui Mesia, care nu este doar un căpitan de haiduci, ci omul care este aidoma reprezentării sale de pe o icoană, luptătorul sfânt și mântuitorul pentru care aderenții săi sunt gata să sufere moarte de mucenic, iar asta nu numai în sensul strict pământean.

Mântuirea poate fi obținută doar prin luptă. În opoziție cu fasciștii italieni, care cântau în mod public ciomegele lor de lemn și uleiul de ricin cu care își torturau adversarii, legionarii nu celebrau violența ca un scop în sine și o trăsătură de caracter a omului nou. Exprimarea lor este, însă, destul de limpede: evreii și „tâlharii”, adică elitele politice din statul român în perioada interbelică, sunt desemnați drept principalii dușmani.

Așa cum am amintit, în textele și în motivele muzicale ale cântecelor de luptă pot fi recunoscute și modele italiene și germane. Un cântec de luptă era cântat pe melodia *Cu fruntea sus* a Cântecului lui Horst Wessel; legionarii basarabeni cântau pe melodia cântecului fascist *Giovinezza*; un alt cântec preamărea stindardul legionar:

Purtat de mâini de legionar
Steagul nostru legionar,
Drapelul Gărzii de Fier
Se ridică sus spre cer.

Metafora principală a luptei este sabia, sabia arhanghelului, așa cum era reprezentată în mai multe imagini de propagandă: „Tinde spada Căpitane, Inimi de viteji așteaptă, / Să pornească milioane, / Pentru lupta Ta cea dreaptă”. „Încinge, deci, spada cea grea, legionare, / Lovește mârșavul dușman, / 'Nainte cu «Garda de Fier», înainte, / Trăiască al nost' Căpitan” (din *Cântec de luptă*). Lupta urma să pună capăt suferințelor, așa cum se spune în *Cântec de luptă*: „E marșul de luptă, de reînviere, / Ce-l cântă ai țării copii... Române, deci vino azi, vino la luptă / și nu da un pas înapoi”.

Legiunea înțelegea nația ca o succesiune de generații legate prin sânge: morții erau mereu prezenți alături de cei vii. De aceea, istoria își avea locul ei central în cântecele legionare. Numai că, înțelegerea istoriei de către legionari abia dacă se deosebea de cea a societății românești: prezente sunt continuitatea daco-romană, la fel ca și Panteonul eroilor naționali de la Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Horea și Cloșca, conducătorii țăranilor ardeleni din 1784, Avram Iancu, până la revoluționarii din 1848. Adeseori sunt făcute paralele cu Legiunea: Codreanu este un nou Ștefan cel Mare. Dar, la fel ca toți eroii români, și Legiunea ar fi suferit de pe urma trădărilor. În tradiția cântecelor populare sunt celebrați haiducii ca apărători ai celor săraci, iar pădurile și munții ca prieteni și ocrotitori ai celor apăsați. Accentuarea puternică a istoriei naționale deslușește și mai mult caracterul exclusiv etnic al promisiunii legionare de mântuire.

Neajunsurile sociale, concentrate în metaforele goliciunii, foamei, furtului și tâlhăriei, constituie în multe cântece punctul de pornire și de contrast în raport cu promisiunea de mântuire a Legiunii. În faza timpurie era scoasă în evidență mizeria țăranilor, începând cu anii '30 și cea a muncitorilor, tot mai prezenți în câmpul vizual al legionarilor. În anii '30 Legiunea i-a perceput, dintr-odată, pe muncitori și țărani drept părți private de drepturi ale societății românești.

În cântecul *Ștefan Vodă* se face apel la Codreanu:

Să ne scapi pe noi țăranii care suferim din greu
căci tâlharii și jidanii
ne tot sug mereu, mereu.

În *Cântec de luptă* se spune:

Un cântec de jale, un cânt de durere,
Răsună prin munți și câmpii.
E marșul de luptă, de reînviere,
Ce-l cântă ai țării copii.

Imagini deosebit de expresive sunt folosite în *Cântecul muncitorilor legionari*:

În trudă n-am zbatut și'n umilință
tiranii pâinea ne-au luat
destul ne-am încleștat în suferință
cu Neamu'ntreg am sângerat.

Din greu și aspru vuet de ciocane
încovoiați de foame și nevoi
din zgura de furnale și cazane
flămânzi ne ridicăm și goi³⁶.

Contradicția între prezentul sumbru și viitorul paradisiac al unui stat legionar, cu mântuirea transcendentă legată de acesta, este evidențiată în mod pătrunzător prin text și melodie.

„Omul nou”, așa cum și-l închipuiau legionarii, este preamărit în cel mai important cântec al Legiunii, *Imnul tineretului legionar* (care începe cu cuvintele „Sfântă tinerețe legionară”). Acest tineret este „sfânt”, are un „piept din fier” și un „suflet de crin”, o „frunte ca un iezăr carpatin”. Metafore ale asprimii alternează cu simboluri ale purității și nevinovăției, exprimate prin crini și prin lacul limpede de munte. Amintirea Carpaților reprezintă legătura cu pământul românesc, unul din simbolurile cele mai importante ale legionarilor, care purtau în jurul gâtului un săculeț cu pământ din diferite părți ale țării. „Omul nou” este religios și activ. El înalță icoane spre soare, icoane pe care le alcătuiește din elemente ca stânca, focul și marea, icoane care sunt „tencuite” cu

³⁶ Traducere liberă în limba germană de Alexander von Randa, *Lebende Kreuze*, München, Colecția Europa, 1979, p. 159.

sângele dacilor, strămoșii românilor (conform concepției românești despre continuitate). Prin credința sa și prin sângele său, „omul nou” este legat de generațiile anterioare, dar el este și creatorul de nou. El reunește elementele într-o construcție nouă, ținută laolaltă de neam și credință. Credința, disponibilitatea spre jertfire și un entuziasm de aparență hiliastică sunt caracteristicile celei de-a doua strofe a acestui cântec esențial. Moartea este „cea mai scumpă nuntă”, „pentru sfânta cruce, pentru țară înfrângem codri și supunem munți”, „nu-i temniță să ne nspaimânte [...], nici chin, nici viforul dușman; de cădem cu toți izbiți în frunte, ni-i dragă moartea pentru *Căpitan*”. Contradicția între întuneric și lumină, între prigoană și mântuire, între așteptarea mântuirii și violență se concentrează în ultima strofă:

Zidim biserici, stăm viteji în închisori
în prigoana orișicât de-amară
cântăm și ne gândim la Nicadori.
Purtăm în crivăț și în soare
lumini pentru biruitori
pentru cei viteji zidim altare
și-avem doar gloanțe pentru trădători³⁷.

Refrenul cuprinde esența transformării legionarilor în următoarele cuvinte:

Garda, Căpitanul
ne preschimbă'n șoimi de fier.
Țara, Căpitanul
și Arhanghelul din cer.

Naționalismul, cultul mesianic al conducătorului și misticismul ortodox apar aici în forma lor cea mai concentrată. Întreg cântecul este străbătut de tensiunea dintre lupta pământească, exprimată prin imagini agresive (gloanțe), prin entuziasma pornire la drum a unei generații – iar, în această privință, legionarii se deosebeau doar puțin de manifestările comparabile ale stalinismului și național-socialismului –, și așteptarea unei mântuiri transcendente: soarele simbolizează lumina, înălțimea, drumul în sus, dar, prin moartea de mucenic, acest drum nu duce la făurirea unei stăpâniri pe pământ, ci la „arhanghelul din cer”.

Elementul suferinței a câștigat neconținut în importanță, deoarece statul a răspuns demonstrațiilor legionare printr-o represiune aspră, care a culminat în toamna anului 1938 prin uciderea lui Codreanu și a 12 frunțași legionari și în septembrie 1939 prin executarea a 250 de comandanți legionari. În viziunea legionară s-a vorbit de „Marea Prigoană”, comparată cu persecuțiile suferite de creștini din partea păgânilor. Lanțuri, pușcărie, sânge, răni, frunți străpunse de gloanțe – toate acestea erau transpuse în cântec. Lupta politică a legionarilor era comparată cu încheștarea cu forțele naturii. Legionarii aveau de răzbătut prin

³⁷ Nicadorii – denumire dată celor care l-au asasinat, la 29 decembrie 1933, pe prim-ministrul Ion Gheorghe Duca: Nicolae Constantinescu, Ion Caranica și Doru Belimace.

vânturile reci din Răsărit (vifor, viscol, crivăţ), prin zăpadă şi gheaţă. În acelaşi timp, cântecele transmiteau şi apeluri la rezistenţă (din *Chemarea jertfei*):

Prin furtuni,
Închisori, noi trecut-am,
Mişelii şi trădări am călcat.
Suferinţi ne-au călit în credinţă,
Pentru Cruce viteji noi am luptat.
Să se'nalţe prin noi întreg neamul,
Strălucească Legiunea în veci,
Şi sub steagul cel verde de-a pururi
În rânduri de eroi tu ai să treci.

La fel ca în alte mişcări fasciste, şi în cazul Legiunii s-a format un adevărat cult al morţii şi al morţilor, care avea în cazul ei un caracter mereu transcendent. Jertfirea vieţii proprii pentru Legiune era ridicată în slăvi:

Vrem moarte cu toţii în lupta vitează,
Decât să fim slugi la străini.

Acest cult a atins un prim apogeu în 1937, când doi comandanţi legionari şi-au găsit moartea în războiul civil din Spania, ca voluntari de partea lui Franco³⁸. La Bucureşti s-au desfăşurat funeraliile solemne, la care au luat parte 200 de preoţi şi zeci de mii de oameni. Pentru aceştia a fost compus un cântec anume, care invoca imagini hiliastice de grozăvii, bombe, grenade, mine, şrapnele şi un duşman satanic (*Tancurile trag ca din iad*), pentru a celebra moartea într-o credinţă a lui Ion Moţa şi Vasile Marin. Cântecul are un caracter apoteotic:

Moţa, în şanţ, plin de sânge,
şopteşte, murind, rugăciunea:
„Moartea la pieptu-i ne strânge
Să crească mai mândră Legiunea;
Să faci Căpitane o Țară
Ca soarele sfânt de pe Cer”.

Dar jertfele sfinte ard pururi în noi;
Jertfele ne-au mântuit.
Şi cresc din morminte Martirii-Eroi,
Neamul se'nalţă sfinţit.

Legiunea'ntreagă
Jurând se leagă
Că să urmeze jertfa lor.
Din legăminte
şi jertfe sfinte
Va creşte-un neam biruitor.

³⁸ Săndulescu, *Sacralised politics...*

Scumpii eroi ne veghează
și duc spre lumina Legiunea
Toți vrem o moarte vitează,
Ca Ei ne șoptim rugăciunea:
„Să faci Căpitane o Țară
Ca soarele sfânt de pe Cer”.

La sfârșit, Moța, Arhanghelul Mihail, Marin și Codreanu apar într-o mare de lumini, de parcă ar fi puntea spre lumea de dincolo. Ororile războiului tehnic sunt împletite cu imaginile creștine apocaliptice și cultul eroilor într-un hiliasm legionar.

Moartea lui Codreanu și executarea a aproape întregii elite legionare a determinat, în principal, două curențe fundamentale în cântecul legionar: doliul și răzbunarea. Câteva dintre cele mai cunoscute cântece legionare îi plâng pe morții din 1938-1939: *Bate vântul peste apă* sau *Cântec de leagăn*. Resemnarea, care i-a cuprins pe cei mai mulți legionari după moartea conducătorului charismatic, s-a făcut simțită și în cântece. Un grup mic de legionari s-a radicalizat și a jurat să se răzbune sângeros. La 21 septembrie 1939, o „echipă a morții” l-a asasinat pe simbolul regimului autoritar, pe temutul prim-ministru Armand Călinescu și s-a predat apoi autorităților. Leșurile atentatorilor, torturați până la moarte, au fost apoi expuse pe străzile Bucureștiului, la fel ca și trupurile comandanților legionari executați peste puțin timp în toată țara, tot fără nicio sentință³⁹. Toate acestea au sporit setea de răzbunare a legionarilor care, după abdicarea regelui Carol al II-lea, la 6 septembrie 1940, i-au ucis pe mulți dintre adversarii lor. Miti Dumitrescu, șeful „echipei morții”, a fost celebrat într-un cântec anume ca mucenic și braț pedepsitor al arhanghelului. Scurta stăpânire a Legiunii (14 septembrie 1940 – 23 ianuarie 1941) sub conducerea lui Horia Sima a fost marcată de pogromuri și excесе violente.

Și’n ceasul biruinței legionare,
Coloane verzi în pasul cadențat;
Vor șterge umilințe milenare,
și lacrimile ultimului sat,

zice cântecul *Pornesc din neam*, la fel spunându-se, în cadrul unui adevărat cult al morților, sesizabil în toată țara, pentru Codreanu și *fruntașii* executați.

În *Imnul românilor secuizați*:

Te-am așteptat cu sete Căpitane,
Să’nvii în noi străbunele simțiri,
Căci ne-am pierdut și limba și credința,
Sub biciul crunt al fostei stăpâniri...

³⁹ A. Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael”* ..., p. 417-418.

În *Pornesc din neam*:

Pornesc din Neam chemări poruncitoare
Și Căpitanul dă semnal din cer.
Se scoală morții noștri în picioare [...]
Horia e'n frunte
Și-un Căpitan avem în cer.

În *Imnul biruinței* se spune:

Din rănilor noastre,
Cresc glorii mari de legionari,
Și'n ceruri albastre
S'aprend ca niște flăcări mari.
Venim cântând din închisori,
Învingători
Prin aurore [...]

Am pățimit prigoane și chin,
Pentru credința în alt destin
Iar astăzi făurim sub cer
Un veac de fier,
Un veac de fier.

Predominante erau, însă, imnuri triumfale, vestitoare de răzbunare (*Marșul biruinței; În cruciada verde și vitează / Dumnezeu ne binecuvântează*). În toate era, însă, sărbătorită îndeplinirea misiunii legionare:

Prin tine vom clădi o nouă țară,
Mai mândră decât soarele pe cer,
Fă-ne un semn și vor cădea și munții,
De-or sta în calea Gărzilor de Fier.

Luate singure, textele cântecelor nu ne transmit o imagine corespunzătoare a importanței politice și sociale care revenea cântecelor în practica socială. Părți însemnate din istoria Legiunii sunt caracterizate de un antisemitism radical și de violență. Cântecul slujea ca mijloc politic de luptă, așa cum afirmă ideologul Constantin Papanace⁴⁰, iar prin asta legionarii nu s-au deosebit de alte mișcări de extremă dreaptă sau/și de extremă stângă de după 1918. Deși Legiunea a răspândit numeroase scrieri de propagandă, ea a acționat totuși în rândul păturilor cu o educație mai slabă, în special la țară, iar în anii '30 și în rândurile muncitorimii din puținele centre industriale, mai ales prin cântece, care puteau fi înțelese și folosite chiar și de analfabeți și de cei mai puțin iscusiți în ale cititului. Trebuie, însă, remarcat faptul că, spre deosebire, de pildă, de cântecele de luptă ale fasciștilor italieni, cântecele legionare cuprind aproape întreg spectrul ideologiei legionare. Ele sunt o formă condensată a întregii concepții de

⁴⁰ Constantin Papanace, *Stilul legionar...*, p. 159.

viață legionare. Scopul lor era să stârnească atenția, să cucerească și să stăpânească spațiul public și să-l intimideze pe adversar. Cântecul reprezentau însă, fără îndoială, și cel mai important și mai pătrunzător mijloc de publicitate și propagandă. Lucrul este confirmat atât de adversarii Legiunii – așa cum rezultă din rapoartele organelor de Siguranță – cât și de aderenții ei. Ștefan Logigan, originar din Bucovina, care, ca student, a făcut la sfârșitul anilor '30 târziu parte din cadrele de conducere legionare de nivel mediu, relatează următoarele:

La legionari, la începutul Mișcării au luat naștere cântecele. [...] Inițial, cei mai mulți români au ajuns în contact cu Garda de Fier numai prin aceste cântece. [...] Melodiile erau cel mai adesea creații originale și s-au născut în mod spontan. [...] Aceste cântece aveau un efect propagandistic asupra masei largi a poporului român, acesta lipsind la celelalte partide burgheze [...] Deoarece cei mai mulți oameni sunt predispuși spre emoții, prin aceste cântece ei pot fi influențați mai ușor⁴¹.

Într-adevăr, cântecele au reprezentat forma cea mai eficientă de răspândire a ideologiei legionare. Cântarea acestora se număra printre elementele centrale de pătrundere legionară în spațiul public. Această răzbatere în public s-a dorit prin marșuri care, încă în faza timpurie a Mișcării, trebuiau să ajungă până la populația țărănească într-o țară cu infrastructură slabă și cu multe comunități sătești cât se poate de izolate. Marșurile legionarilor încolonați, care intrau cântând în sate, întrerupeau viața monotonă a sătenilor și numai prin acest fapt făceau pentru legionari mare valvă. Deoarece, spre deosebire de cele mai multe dintre celelalte partide politice, legionarii nu acordau decât puțină atenție discursurilor de campanie electorală, răspândindu-și mesajul prin muzică, ei se adresau în mod nemijlocit emotivității publicului lor. Rapoartele polițienești dovedesc aceasta pentru întreaga țară. Cam toate rapoartele referitoare la cântece, ale căror texte erau înregistrate cu exactitate de autorități și ale căror căi de răspândire erau urmărite, atestă eficiența acestui mijloc de propagandă. Concurenții politici și autoritățile nu aveau de opus decât puține lucruri melodiilor și textelor pătrunzătoare ale legionarilor. În diferitele faze ale represiunii (iarna 1933/1934, sfârșitul anului 1937, 1938), autoritățile au confiscat caiete cu cântece și discuri de patefon, dar n-au putut curma propaganda muzicală clandestină⁴².

Cântecul era cântat la toate adunările legionare, la marșuri, la demonstrațiile de stradă, la sărbătorile hramurilor bisericești, la adunările studențești, în fabrici și în trenuri: în iunie 1933 la Ciudei, în Bucovina⁴³; în octombrie 1933 la Cernăuți unde, în Piața Unirii, manifestau studenții legionari⁴⁴; în noiembrie 1933 în satele moldovenești Mânăstioara, Vicșani,

⁴¹ Ștefan Logigan, *Rumäniens Eiserne Garde: Ein Legionär erinnert sich*, München, Universitas, 1996, p. 199-200.

⁴² ANIC, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (IGJ), dosar nr. 9/1933, f. 26 ș.u.

⁴³ *Ibidem*, f. 66.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 229.

Baiet-Climăuți și Fântâna Albă⁴⁵, precum și la sărbătoarea hramului bisericesc la Corovia (lângă Cernăuți)⁴⁶; în satul ardelean Laz, cu ocazia unei tabere de vară legionare⁴⁷; la hramul bisericii din satul Bughea de Jos sau la Bușteni (Prahova)⁴⁸.

Autoritățile înregistrau cu atenție faptul că în taberele de vară din Ardeal în fiecare seară se cânta mult, iar prin asta mulți țărani ar fi fost câștigați pentru Legiune⁴⁹. În noiembrie 1935, 20 de legionari i-au provocat cu cântece pe jandarmii din satul Pogoanele⁵⁰. Pornind din acel sat, legionarii au întreprins marșuri în așezările învecinate, cântând *Sfântă tinerețe legionară* (noiembrie 1935)⁵¹; în aceeași lună, 100 de legionari l-au primit cu cântece pe conducătorul lor de partid, generalul Alexandru Cantacuzino-Grănicerul, în gara Constanța⁵². Când călătoreau la congresele studențești anuale, studenții legionari transformau vagoanele în coruri călătore, ca de pildă în 1934, pe drumul spre Baile Herculane⁵³. La începutul anilor '30, cu ocazia marșurilor lor prin satele moldovenești, studenții legionari cântau cântece pentru a-i câștiga pe țărani. Conducătorii regionali ai Legiunii, de pildă în localitatea basarabeană Bălți, atrăgeau atenția în repetate rânduri asupra cântecelor ca mijloc de mobilizare. În toamna anului 1933, Siguranța Statului raporta din Dobrogea, citadela de la Marea Neagră a Legiunii, că aromânii colonizați acolo, mai ales studenții, „tânjesc după aventură și sunt entuziasmați de cântecele gardiste”⁵⁴. Pe drumul spre taberele lor de vară de muncă voluntară, de pildă spre Carmen Sylva de la malul Mării Negre, legionarii mărșăluiau cântând prin localități⁵⁵. Expunerile culturale, care slujeau agitației, erau susținute de cântece, ca la Turnu Severin, de pildă, în decembrie 1935⁵⁶. Modul în care era condensată politica în cântece este demonstrat de un incident grav care a avut loc în gara reședinței regale Sinaia, la nord de București. Acolo fusese asasinat, în 1933, prim-ministrul I.G. Duca de către trei legionari, comemorați ca eroi de către Gardă sub numele de *Nicadori*. Pe drumul spre un congres studențesc la Târgu Mureș, mai mulți legionari au coborât din tren și, în fața plăcii comemorative pentru politicianul asasinat, au cântat un imn în cinstea asasinilor, ceea ce a determinat dezbateri violente în Parlamentul de la București (1936)⁵⁷.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 310.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar nr. 9/1935, f. 420.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 8/1935, f. 49 ș.u.; f. 139.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 28/1935, f. 314 ș.u. Cu privire la ideologia taberelor, vezi Valentin Săndulescu, „*Taming the body*”: *Preliminary Considerations Regarding the Legionary Working Camp System (1933-1937)*, în „*Historical Yearbook*”, 5, 2008, p. 85-94.

⁵⁰ ANIC, fond IGJ, dosar nr. 8/1935, f. 180.

⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 9/1935, f. 213 și următoarele.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 27/1935, f. 72.

⁵³ *Ibidem*, dosar nr. 19/1933, f. 297.

⁵⁴ Valentin Ciorbea, *Evoluția Dobrogei ...*, p. 406.

⁵⁵ Ioan Scurtu ș.a., *Ideologie...*, vol. IV, doc. nr. 48.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁷ *Ibidem*, doc. nr. 88.

Cântecele au fost folosite și în lupta electorală. La 12 decembrie 1937, în cinematograful „Tranulis” din orașul-port Constanța, la o manifestare legionară au luat parte 1.800 de oameni. La venirea vorbitorilor au răsunat cântece legionare, iar din gramofon s-a auzit *Imnul tineretului legionar*. La sfârșit, stând în picioare și executând salutul fascist, participanții au cântat mai întâi Imnul Regal, iar mai apoi mult răspânditul cântec *Ștefan Vodă al Moldovei*⁵⁸. În aceeași perioadă, Siguranța Statului raporta că, la 10 august, la intrarea trenului Cernăuți – București în gara Ploiești, 30-40 de legionari aflați în tren au început să cânte și să scandeze pentru Codreanu. După succesul în alegeri, Codreanu plănuia un marș prin București al parlamentarilor legionari, la care să nu se țină discursuri, ci să fie cântate doar cântece⁵⁹. În decembrie 1937, trenurile au răsunat de cântece legionare cântate de aderenții lui Codreanu care așteptau preluarea cât mai curând a puterii⁶⁰.

Adversarii politici ai legionarilor au perceput cântecele ca o amenințare, ca o prevestire a violenței și intimidării. În acest fel s-a adresat, în 1935, conducătorul Partidului Național-Țărănesc într-un memoriu adresat regelui Carol al II-lea care, pe atunci, ținea o mână protectoare asupra Legiunii⁶¹. În anul 1938, statul român a intervenit însă masiv împotriva cântecelor. Ministrul de interne Armand Călinescu a ordonat o acțiune de percheziție la nivelul întregii țări pentru a pune mâna pe toate plăcile de patefon. Siguranța Statului a făcut mari eforturi pentru a împiedica răspândirea cântecelor. Știm, din documentele pe care le-a întocmit Siguranța, modul în care, ieșind chiar din închisori și lagăre de internare, cântecele călătoreau mai ales în lungul căilor ferate principale. La finele lunii noiembrie 1938, studenții brașoveni au primit din lagăr un cântec nou; acesta fusese înregistrat de organele Siguranței încă din 7 decembrie, la Alba Iulia⁶². În 1941, când mareșalul Antonescu a început urmărirea și deportarea legionarilor, legionarii au protestat în nodul de cale ferată Copșa Mică din Transilvania, intonând cântece din vagoane, spre supărarea Siguranței Statului. În iunie 1941, membrii pichetului de gardă de la închisoarea din Aiud n-au interzis intonarea cântecelor⁶³.

Cântecele legionare au pătruns în toate păturile populației. Nu este, prin urmare, deloc exagerată afirmația lui Ion Banea, că fiecare regiune își crea cântecele proprii, că poeți cunoscuți, dar și simpli elevi și țărani elaborau melodii și texte noi⁶⁴. Unul din exemplele cele mai remarcabile pentru modul în care a fost acaparată de cântece elita culturală bucureșteană ni-l oferă jurnalul intelectualului evreu Mihail Sebastian, între timp renumit pe plan internațional,

⁵⁸ *Ibidem*, doc. nr. 228.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. nr. 232.

⁶⁰ ANIC, DGP dosar nr. 17/1937, f. 90.

⁶¹ Ioan Scurtu ș.a., *Ideologie...*, vol. IV, doc. nr. 93.

⁶² Arhivele Statului Cluj, fond Ministerul de Interne, dosar nr. 399/316, f. 57, respectiv dosar nr. 399/266, f. 80 și f. 92.

⁶³ *Ibidem*, dosar nr. 399/316, f. 271.

⁶⁴ Ion Banea, *Căpitanul*, p. 134-135.

în al cărui cerc de cunoștințe se aflau legionari de frunte, ca filosoful Mircea Eliade. În casa lui Eliade s-a desfășurat în decembrie 1937, în timpul campaniei electorale, următoarea scenă. Pe când Sebastian se afla în casă ca oaspete, și-a făcut intrarea cunoscuta actrița Marietta Sadova, fredonând *Ștefan Vodă al Moldovei*, unul din cântecele explicit antisemite. „Treptat, nu se mai jenează deloc de mine”, nota Sebastian⁶⁵. Alături de *Imnul tineretului legionar*, *Ștefan Vodă al Moldovei* era, fără îndoială, cel mai iubit cântec. Era cântat nu numai de Marietta Sadova, ci și de muncitorii legionari din București, de corurile studențești din capitala României sau de legionarii din Turda, în Transilvania⁶⁶. Fundalul cel mai cumplit pe care a fost intonat *Imnul tineretului legionar* a fost pogromul antievreiesc din ianuarie 1941, când legionarii l-au cântat în fața sinagogii evreilor sefarzi din București, care ardea⁶⁷.

Dictatura lui Antonescu și dictatura comunistă au combătut cu îndârjire Legiunea ca adversar politic și au lichidat-o ca forță politică. Doar în cercuri marginale ale emigranților continuă să viețuiască amintirile despre Legiune. În România însăși, Legiunea a fost un subiect tabu. După sfârșitul comunismului, cântecele interzise au ieșit iarăși la suprafață. Pe pagini de internet dedicate anume (de ex. miscarea.net și ca acompaniament muzical al filmelor neolegionare pe youtube.com), ele s-au răspândit din nou. Dar acestea trebuie să fie redescoperite de cercetare, deoarece cântecele legionare au fost mai mult decât un simplu accesoriu. În România interbelică ele au exprimat starea de spirit a opoziției radicale, dorința de a crea un sistem nou, de a crea un „om nou”, de a crea o țară „strălucitoare ca soarele” sub conducerea unui *Căpitan*. Ele au avut un efect mobilizator maxim și au sfârșit la fel ca Legiunea, în excese violente.

Traducere de Costin Feneșan

Heilige Jugend der Legion. Das Lied als Mittel und Essenz rechtsextremer politischer Mobilisierung im Rumänien der Zwischenkriegszeit
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Legionärsbewegung, Ideologie, Lied

Der Aufsatz vertritt die These, dass Lieder eine entscheidende Bedeutung bei der politischen Massenmobilisierung durch die Legion des Erzengels Michael besaßen. Sie waren weit mehr als reine Mittel der Propaganda, wie dies in vergleichbaren totalitären Bewegungen im Europa der Zwischenkriegszeit der Fall war. Die Ideologen der Legionärsbewegung erhoben das Lied vielmehr zur eigentlichen Essenz des „legionären Glaubens“. Der Aufsatz analysiert Liedtexte als Ausdruck der legionären Ideologie und untersucht die soziokulturelle Praxis des Lieds im legionären Milieu.

⁶⁵ Mihail Sebastian, „*Voller Entsetzen*” ..., p. 195.

⁶⁶ ANIC, fond DGP, dosar nr. 10/1937, f. 11, 66; idem, fond IGJ, dosar nr. 15/1937, f. 128.

⁶⁷ A. Heinen, *Rumänien, der Holocaust...*, p. 106.

**Câteva aspecte ale politicii culturale comuniste
în domeniul teatral în anii '50.
Studiu de caz: teatrele din Iași și Constanța**

Cristian VASILE

În majoritatea lor, studiile privitoare la istoria teatrului în perioada comunistă au vizat actele cenzoriale și ideologizarea vieții artistice. În anul 2006 o echipă de cercetători de la Cluj, coordonată de Liviu Malița, a încercat să surprindă într-un consistent volum ambiguitatea epocii comuniste, decurgând – între altele – din existența unor spectacole ce conservă valoarea și specificul estetic al teatrului în condiții de aparent omniprezentă cenzură politică. A rezultat o lucrare de studii și mărturii concentrate în jurul unor *dosare de spectacol*¹. În același timp, Liviu Malița a conceput – ca editor – un pandant probatoriu privind controlul politic asupra vieții teatrale de după 1948, care s-a materializat într-un volum cuprinzând documente din diverse fonduri arhivistice (Ministerul Artelor, 1948-1950; Ministerul Culturii; Comitetul pentru Presă și Tipărituri etc.)².

Pornind de la documentele de arhivă, istoricii au pus accente diferite. Pe de o parte, Cristina Diac a remarcat exagerarea în istoriografia postcomunistă a intervențiilor directe, cenzoriale, ale puterii politice (prin intermediul activiștilor și al comisiilor ideologice), sugerând că multe spectacole au fost oprite din cauza unor delatățiuni venite chiar de la oameni de teatru³. Pe de altă parte, Gabriel Catalan a accentuat dimensiunea moralizatoare – „colaboraționismul” unor mari actori și regizori cu autoritățile comuniste⁴.

¹ Liviu Malița (coord.), Ozana Budău, Andreea Dumitru, Maria Ghitta și alții, *Viața teatrală în și după comunism*, Cluj, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006. Peste câțiva ani, Liviu Malița și-a dezvoltat contribuțiile într-o carte de autor: *Teatrul românesc sub cenzura comunistă*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009.

² Liviu Malița (ed.), *Cenzura în teatru. Documente, 1948-1989*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2006.

³ Cristina Diac, *Cenzura în teatru. Studiu de caz: „vizionările” de la Teatrul Național Cluj*, în „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, serie nouă, vol. VII, 2008, p. 140-152.

⁴ Gabriel Catalan, *Teatrul și muzica în primii ani de comunism (I)*, în RA, nr. 1, LXXXVI, 2009, p. 187-203. Pentru viața teatrală din primul deceniu comunist, vezi și Cristian Vasile, *Istoria teatrului românesc în primii ani de comunism*, în RI, tom XVI, nr. 5-6, septembrie-decembrie 2005, p. 99-110.

În ceea ce ne privește, pornind în principal de la documente eminate de la Secția Propagandă și Agitație, am încercat să surprindem criteriile de selectare a cadrelor de conducere în teatrele de provincie, luând drept studii de caz două teatre din Iași (Teatrul Național și Teatrul Evreiesc de Stat), precum și Teatrul de Stat din Constanța. În final, am abordat un subiect oarecum neglijat: maniera în care, la finele deceniului șase, au fost instrumentalizate simbolurile și valorile naționale prin intermediul dramaturgiei și al spectacolelor de teatru.

Obiectivele ideologice în sfera dramaturgiei

Din punctul de vedere al instanțelor ideologice⁵, noul teatru al României „democrat-populare” avea ca scop dezvoltarea nivelului cultural și artistic al unui public din ce în ce mai larg și orientarea spectatorilor – prin intermediul repertoriului – în spiritul democrației socialiste; iar acest repertoriu trebuia axat pe concepția ideologică definită de conducerea PMR, astfel încât să se pună capăt tradiției vechiului teatru (cu teme pretins decadente, mistice, șovine, diversionist-evazioniste) și să se modeleze un alt profil al publicului⁶. De aici au decurs și principalele obiective, detaliate în anii 1953-1954 de către Secția de Propagandă și Agitație (SPA) și ceilalți factori decizionali de la nivel ideologic și de stat. Atmosfera de „război rece cultural” doar se atenuase după moartea lui Stalin; posturile de radio occidentale – cu secțiuni în limba română – insistau în continuare inclusiv asupra clivajelor *civilizaționale* dintre SUA, statele Europei occidentale reunite sub umbrela NATO, o civilizație capitalistă bazată pe libertate de exprimare (inclusiv libertate de creație), pe de o parte, și cele ale blocului sovietic, unde creatorii erau umiliți și lipsiți de drepturi. În special în emisiunile de la Radio Europa Liberă se regăseau informații referitoare la scriitorii și artiștii din România comunistă confrunțați cu suprimarea libertății de creație.

De altfel, Leonte Răutu a invocat aceste transmisiuni indezirabile la 25 noiembrie 1953, după cum reiese din stenograma ședinței cu scriitorii, cu membrii biroului Uniunii Scriitorilor și ai Biroului Organizației de Bază, mai precis. „Tovarășul Chișinevski – declara șeful SPA – arată că nu întâmplător cercurile imperialiste toarnă hârdaie cu noroi asupra scriitorilor din RPR, pentru că ei [scriitorii] dau un sprijin luptei noastre [în domeniul cultural-ideologic]. / Tov. Răutu citește o emisiune de radio străină din care reiese că în rândurile scriitorilor există proteste împotriva regimului /”⁷. Probabil și tema aceasta a

⁵ În principal, Secția Propagandă și Agitație, Secția de Știință și Cultură (din cadrul CC al PMR) și Direcția Teatrelor din Ministerului Culturii (cu diversele sale denumiri – Comitetul pentru Artă / Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă). Pentru o schemă de funcționare și organizare a Secțiilor ideologice și a Ministerului în anii 1950, vezi Cristian Vasile, *Politicele culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 307-311.

⁶ *Teatrul în România după 23 august 1944*, volum editat de G. Oprescu, Simion Alterescu (redactor responsabil), Margareta Bărbuță, Anca Costa-Foru, Olga Flegont, A.M. Pop, L. Nădejde, București, Editura Academiei RPR, 1959, p. 15-16.

⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 81/1953, f. 187.

celor două civilizații, a celor două culturi, una realmente democratică, cealaltă ilustrând „democrația totalitară”, i-a determinat pe ideologii PMR să adauge noi obiective pentru creatorii (scriitori, dramaturgi, regizori, actori etc.) siliți să înfățișeze „omul nou” comunist și procesul de transformare socialistă a României. Criticul și istoricul de teatru Marian Popescu a observat faptul că ascensiunea în repertorii a unor autori precum Lucia Demetrius, Mihail Davidoglu a fost „favorizată de impunerea noilor scopuri ale propagandei privind „omul nou”, constructor al noii societăți. La începutul anilor '50, o nouă temă este impusă prin documentele ideologice și de partid: aceea a luptei maselor populare împotriva civilizației și culturii burgheze și a rolului jucat de comuniști în acest proces. Piese de Aurel Baranga, Paul Everac, Mihai Beniuc configurează noua înțelegere a conceptului de *dramă*, reinventat pentru a fi portavocea valorilor zilei”⁸. Teatrul, privit ca armă ideologică, trebuia să reflecte și noua conștiință socială⁹.

Pentru a da viață acestui vast proiect artistic în serviciul transformărilor social-culturale, autoritățile ideologice i-au întrebuințat pe vechii dramaturgi (Camil Petrescu, Mircea Ștefănescu, Alexandru Kirițescu, Tudor Șoimaru, Victor Eftimiu), dar au apelat și la noii scriitori care, în plus, prezentau și mai multe „garanții morale” (deși nu întotdeauna suficiente, căci – spre exemplu – lui Aurel Baranga i s-a impus un timp colaborarea cu ideologul Nicolae Moraru¹⁰). Însă ambele categorii erau asimilate așa-numitelor „cadre din instituțiile artistice”, statut inferior care s-a vădit și prin faptul că acești dramaturgi au fost constrânși în dese rânduri să-și rescrie piesele. Primul dramaturg amintit de Marian Popescu, Aurel Baranga, frecventase în interbelic cercurile avangardiste, dar se remarcase mai degrabă ca poet și autor de schițe. Convertirea la dramaturgie se produce imediat după 1944, când ajunge – pe rând – redactor la „România liberă”, la Radiodifuziune, secretar literar la Teatrul Național din București (1947-1953), apoi chiar director artistic al aceleiași instituții (1958-1961). Secția ideologică l-a mandatat, prin Iosif Chișinevski, să îl atragă la Teatrul Național din capitală pe marele regizor Sică Alexandrescu¹¹, sarcină de partid pe care A. Baranga a îndeplinit-o. Din perspectiva oficialităților politice, rezultatele au fost contradictorii, deoarece A. Baranga și Sică Alexandrescu vor forma, ani de zile, un tandem de succes în teatrul românesc, de multe ori

⁸ Marian Popescu, *Scenele teatrului românesc, 1945-2004. De la cenzură la libertate. Studii de istorie, critică și teorie teatrală*, București, Editura Unitext, 2004, p. 84.

⁹ Florin Tornea, *Reflectarea noii conștiințe sociale în dramaturgia noastră*, în „Teatrul”, anul IV, nr. 3, martie 1959, p. 13-20.

¹⁰ Nicolae Moraru, Aurel Baranga, *Pentru fericirea poporului*, piesă în 3 acte (7 tablouri), București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951. Piesa a fost tradusă imediat în mai multe limbi străine de circulație.

¹¹ „Anul următor – își amintește A. Baranga – eram secretar literar al Teatrului Național – director Z. St. [Zaharia Stancu]. Din dispoziția lui K. [Iosif Chișinevski] încep tratativele cu Sică pentru trecerea lui la Național. St. a fost la început împotriva, ros de adversități confuze...” (Aurel Baranga, *Jurnal de atelier*, București, Editura Eminescu, 1978, p. 10).

mesajul ideologic al pieselor fiind atenuat de buna interpretare a actorilor și de reușita punere în scenă.

Dramaturg de talent, câteodată desfigurat de cenzură, Aurel Baranga este considerat astăzi în istoriografia literară un „bun meșteșugar”, având o înzestrare de moralist care surprinde tipologia umană în schimbare. Folosindu-l inclusiv pe I.L. Caragiale ca sursă de inspirație, A. Baranga „sesizează «noile forme fără fond» ce se voiau introduse în societatea românească a anilor '50, dar, cu o estetică mult simplificată și dogmatică, ilustrează decăderea comediei la rangul de farsă cu un «patos simplu și uman»”. A. Baranga nu a putut evita împărțirea maniheistă, tipică realismului socialist, în eroi pozitivi și eroi negativi, de aici rezultând mai multe piese schematice¹². A. Baranga este un caz de succes, asumat și de partid, chiar dacă aflulul de spectatori către piesele semnate de el a ajuns la un moment dat să stânjenească diferite segmente ale secțiilor ideologice și chiar vârfuri ale Biroului Politic. Însă noul regim trebuia să acopere cu cadre artistice de încredere o vastă rețea de teatre în București, dar mai ales în provincie și nu își puteau permite să piardă un dramaturg precum Baranga, ale cărui piese, dincolo de câteva dialoguri și teme nonconformiste, aveau viza cenzurii.

Selectarea cadrelor de conducere în teatrele de provincie

Teatre de stat și Teatre Naționale

Începând din 1948, dar îndeosebi din primii ani ai deceniului șase, au apărut în teritoriu, aproape în fiecare oraș (fostă) reședință de județ, numeroase teatre ale poporului și mai ales teatre de stat (Cluj, Bacău, Constanța, Reșița, Ploiești, Pitești, Arad, Sibiu, Brașov, Baia Mare etc.), inclusiv în limbile minorităților naționale: Teatrul Maghiar de la Cluj, cel Secuiesc de la Târgu Mureș, cele evreiești de la București și Iași etc.¹³. Însă de multe ori extinderea repertoriilor, precum și angajările de regizori, actori, scenografi erau problematice, deoarece în numeroase cazuri directorul teatrului era asimilat cu calitatea de membru în nomenclatura comitetului regional de partid (într-o perioadă când se efectua verificarea cadrelor și numeroși membri de partid erau eliminați din PMR). Expulzările din partid au afectat și componența birourilor organizațiilor de bază din teatre. O informație întocmită de Secția de Literatură și Artă, datată 17 februarie 1953, detaliază rezultatele care au reieșit în urma unui control la Comitetul regional de partid (CRP) Iași. Controlul a vizat inclusiv modul în care organele de partid au supravegheat activitatea Teatrului Național din Iași și a celorlalte instituții de spectacole (Teatrul Evreiesc de Stat, Orchestra Simfonică).

¹² Marcel Duță, *Aurel Baranga*, în *Dicționarul general al literaturii române*, vol. I, A – B, coordonator general Eugen Simion, București, Academia Română – Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 354.

¹³ În 1959 existau teatre de stat în 24 de orașe (C. Paraschivescu, *Ce repertoriu fixăm și ce jucăm*, în „Teatrul”, anul IV, nr. 3, martie 1959, p. 36).

Una dintre concluzii era că CRP Iași a fost preocupat prea puțin de „selecționarea, creșterea și promovarea cadrelor din instituțiile artistice și filialele uniunilor de creatori care țin de nomenclatura CC și a Comitetului regional. Cu toate că Secția de propagandă și agitație [Iași] și însuși secretarul cu problemele de propagandă și agitație, tov. Leri [Lesner], s-a preocupat mai ales în ultimul timp de găsirea cadrelor celor mai potrivite pentru completarea nomenclaturii, în creșterea și promovarea elementelor din instituțiile de artă și filialele uniunilor, nomenclatura este descompletată și o serie de posturi de conducere sunt ocupate de elemente necorespunzătoare. Astfel, din cei 11 tovarăși, care fac parte din nomenclatura comitetului regional aparținând de instituțiile de artă, au fost confirmați până în prezent de biroul comitetului regional un număr de trei tovarăși: directorul Orchestrei Simfonice și președinte al filialei Uniunii Compozitorilor, tov. Nicolae Țatomir, și directorul Teatrului Evreiesc, tov. Izu Șapira [Iso Schapira]. Nu au fost confirmați până în prezent următorii: directorul Teatrului Național, Sincu Constantin [...], regizorul șef al Teatrului Național, Victor Bumbesti [...].”¹⁴ Se impun câteva remarci pe marginea acestui document; în primul rând, trebuie subliniat că cele două teatre – cel din București și cel din Iași – erau printre puținele instituții culturale din țară care și-au putut păstra și în timpul celui mai crunt internaționalism prosovietic adjectivul de *Național*. Nu exista niciun Muzeu *Național* de Artă, ci *Muzeul de Artă al RPR*; nici *Operă Națională Română*, ci *Opera din București* și apoi *Teatrul de Operă și Balet*, împrumutând terminologia sovietică etc. (Până și campionatul *național* de fotbal a devenit o competiție *republicană*.) În plus, regimul comunist a tolerat, uneori chiar a încurajat (de exemplu, Sică Alexandrescu – la Teatrul Național din București), prezența în aceste instituții a unor profesioniști veritabili ai artei dramatice.

Teatrul Național din Iași

Totuși, învățământul artistic superior din Iași a avut de suferit mai mult decât în alte locuri. La fel ca și la București și Cluj, toate formele de învățământ existente până atunci (muzical, de arte plastice și de teatru) s-au unificat într-un *Institut de Arte*. Ca urmare a schimbărilor din politica educațională, după numai doi ani, specializările și-au recăpătat independența separându-se sub forma unor *institute de teatru* (învățământul cinematografic a rămas despărțit de cel teatral în intervalul 1950-1954). În consecință, la 13 noiembrie 1950, Facultatea de Teatru din Iași s-a transformat în Institutul de Teatru „Matei Millo”. Existența Institutului a fost însă efemeră; în anul 1951 Institutul a fost desființat, iar profesorii și studenții au fost constrânși să se transfere la București și la Cluj. Până în toamna lui 1990, deși avea un *Teatru Național*, orașul Iași a fost văduvit de o școală superioară de teatru¹⁵. Potrivit cercetătoarei ieșene Irina Scutariu,

¹⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 29.

¹⁵ http://www.arteiasi.ro/universitate/other/DR_IrinaSCUTARIU_RO.pdf, accesat la 8 octombrie 2010 (Irina Scutariu, *Din istoria școlii ieșene de teatru*).

niciun istoric al teatrului nu a reușit să dea o explicație convingătoare și exhaustivă asupra motivelor pentru care această formă de învățământ a fost desființată. Probabil, oficialitățile comuniste doreau să realizeze în 1951 o centralizare și o supraveghere sporite la nivelul învățământului superior teatral, mult mai lesne de pus în practică la București¹⁶; o sacrificare a Institutului de la Cluj era exclusă poate și din motive de politică națională (nu se putea suprima nici secția maghiară, nici secția română decât cu riscul unor grave tensiuni culturale și interetnice).

Directorii acestor teatre naționale, ca membri ai birocrăției culturale, ai nomenclaturii, din perspectiva oficialităților comuniste, trebuiau să aibă aprobarea forurilor politico-ideologice. Aceeași informație a Secției de Literatură și Artă, din 17 februarie 1953, precizează că în nomenclatura Comitetului Central regional Iași figura un singur membru din sistemul instituțiilor de artă, Constantin Sincu, directorul Teatrului Național din Iași. Cum în cazul altor scriitori și artiști nu deținem fișa de partid, merită să reproducem câteva fragmente din dosarul de cadre al lui Constantin Sincu pentru a surprinde modul de selecție a cadrelor de conducere din instituțiile culturale cu relevanță națională: „[Constantin Sincu] este membru de partid din 1947, provenit din PSD [Voitec-Rădăceanu]. S-a născut în 1910, la București. Tatăl său a fost muncitor la o fabrică de tricotaje. După terminarea cursului primar, în 1925, s-a înscris la cursul inferior la Liceul comercial [...]. În acest an s-a înscris la Conservatorul de Muzică și Artă Dramatică din București, pe care l-a absolvit în 1931. După terminarea stagiului militar (în 1933) a fost actor la diferite teatre de revistă, trupe de operetă și mici teatre particulare (Gioconda, Teatrul Modern, Alhambra, Teatrul Vasilescu etc.). În 1936, prin Nicolae Ionescu-Saru, a cunoscut o serie de social-democrați, printre care pe: Ștefan Voitec, Mihăilescu¹⁷, [Nicolae] Deleanu și alții. În timpul dictaturii antonesciene a fost concentrat și a lucrat la radio la «Ora răniților». Acolo a recitat numeroase materiale antisovietice. Tot în această vreme a jucat la Teatrul de azi în piesa lui Kanner – *Eu și Stalin*¹⁸. În 1943 scrie un volum de versuri *Deslegare de trecut*

¹⁶ Secția de propagandă și agitație Iași, reprezentată de Leri Lesner, a fost criticată în mai multe rânduri de „centrala” de la CC al PMR, chiar de Leonte Răutu. La Consfătuirea cu secretarii cu propaganda ai comitetelor regionale de partid, din 18-21 februarie 1953, L. Răutu sublinia lipsa de fermitate a lui Leri Lesner: „Se vede că spiritul critic e foarte slab încă în comitetele noastre regionale, pentru că nimic nu vă împiedică ca în ședințele de comitet, de birou regional, să criticați asemenea manifestări chiar la tovarășii membri de birou. La unele conferințe regionale acest lucru s-a făcut, dar numai la unele. La conferința regională de la Iași, problemele ideologice, învățământul de partid, au ocupat un loc cu desăvârșire secundar. Unde a fost tov. Lesner?” (Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 274-275; vezi și ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 26/1953, f. 12-34).

¹⁷ Probabil, Șerban Mihăilescu, colaborator la „Adevărul” și „Dimineața” (cf. Lucian Predescu, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, București, Editura Saeculum I.O. – Editura Vestala, 1999, p. 547).

¹⁸ Kanner este transcris sub forma *Kaner*. Probabil este vorba de Nicolae Kanner-Nican.

pe care le tipărește”¹⁹. În mod normal, în condițiile epurărilor din partid de după 1948-1950, Constantin Sincu ar fi avut puține șanse să rămână în nomenclatura Comitetului Central regional având în vedere trecutul său, mai ales din timpul războiului. Supraviețuirea sa vădește inclusiv deficitul de cadre culturale cu care se confrunta conducerea PMR; C. Sincu – cum s-a precizat – nu fusese încă validat oficial ca membru în nomenclatura regională. Totuși, dosarul de partid indica și părțile mai puțin controversate ale biografiei politice a lui Constantin Sincu: „După 23 august 1944 a continuat să lucreze la diferite teatre. După cum reiese din autobiografie, având strânse legături cu unii fruntași ai PSD a fost consultat la întocmirea diferitelor programe artistice și a fost chemat să recite versuri. În 1945 a fost trimis ca director la o fabrică de chimicale din București. După o lună a părăsit postul de director și și-a format o trupă proprie de teatru cu care a jucat în diferite săli din București și a făcut turnee lungi în țară cu piesele *Mătăniile* și *Nana* de Kirițescu. Din referințe rezultă că s-a purtat rău cu actorii și [cu] personalul tehnic, neplătindu-i la timp și bruscându-i. Lovit de stabilizare, teatrul lui Sincu Constantin a funcționat până în ianuarie 1948, când s-a închis. În septembrie 1947 s-a înscris în PSD. În anul 1948 a lucrat la Teatrul Poporului din Sibiu, ca director, și apoi în *aprilie 1952*²⁰ a fost trimis director la Teatrul din Iași. În *februarie 1952* [subl. n.]²¹ a fost numit director la Teatrul Național din Iași. Dosarul de partid al tov. Sincu Constantin este incomplet, nu cuprinde date precise asupra unor perioade din trecutul său și despre rudele sale. În prezent, el este verificat de Sectorul de Verificări de la Comitetul regional Iași. Profesional, tov. Sincu Constantin este bine pregătit și muncește bine în calitate de director al Teatrului. El a fost *ajutat* [subl. n.] îndeaproape de Comitetul regional chiar de la venirea sa în teatru. Chiar primul secretar, tov. Chitic, l-a chemat de câteva ori pentru a se informa cu privire la activitatea teatrului. De la venirea sa se observă o îmbunătățire a atmosferei în teatru și o creștere a nivelului spectacolelor. Este înscris la universitatea serală de partid”²². Accepțiunea termenului *ajutat* trebuie urmărită apelând la definițiile comuniste. Ajutorul de partid presupunea acceptarea de către directorii de instituții cultural-artistice a „sugestiilor” privitoare la politica de angajare în teatru și la stabilirea repertoriilor.

Frecventarea cursurilor de la învățământul superior de partid, precum și obținerea unor calificative rezonabile constituiau o notă bună la dosarul personal, cu atât mai mult cu cât mulți artiști din Iași fie au boicotat aceste ore de îndoctrinare politică, fie nu au primit note de trecere. Informația sus-amintită emanată de la Secția de Literatură și Artă a CC al PMR prezintă astfel situația nesatisfăcătoare din punctul de vedere al „muncii politice” în rândurile intelec-

¹⁹ Constantin Sincu, *Deslegare de trecut. Poeme*, București, Editura Viața Literară, 1942 (ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 29-30).

²⁰ Data este completată ulterior, de mână.

²¹ Probabil, numirea ca director a intervenit în februarie 1952, iar preluarea efectivă a conducerii s-a produs peste câteva luni.

²² ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 29-31.

tualității artistice ieșene: „Artiști de la Teatrul Național, Teatrul Evreiesc Iași și Teatrul de Păpuși sunt înscriși la Universitatea serală de partid (în total 138 de intelectuali din Iași, scriitori, artiști plastici, actori etc.). La colocvii s-au prezentat doar 70 de artiști și, dintre aceștia, 25 au luat calificativul «însuficient». [...] Conducerea Secției de propagandă și agitație [din cadrul CRP Iași] și-a îndreptat atenția îndeosebi asupra situației din teatru și a neglijat alte sectoare. Astfel, s-a preocupat prea puțin de cadrele de artiști plastici, nu a analizat munca acestora[,] nu a provocat discuții cu caracter ideologic la ședințele filialei”²³.

Instructorii de la centru mai notau faptul că CRP Iași și Comitetul orășenesc de partid s-au preocupat într-o măsură mai mare de problemele Teatrului Național. „La vizionarea spectacolelor au luat parte membrii biroului din Comitetul regional (în special tov. Leri [Lesner]), care au ajutat mult îmbunătățirea punerii în scenă și interpretării din punct de vedere ideologic a spectacolelor. De asemenea, secretarul cu problemele de propagandă al Comitetului orășenesc a luat parte la aproape toate adunările generale ale organizației de bază. În aceste adunări s-au dezbătut în mod principal și probleme profesionale. Biroul organizației de bază este compus din doi actori și un electrician (care este și secretarul organizației). Un număr de 35 de actori urmează Universitatea serală de partid. Recent, s-a constituit un consiliu artistic al Teatrului, care este consultat asupra spectacolelor. El este format din profesori de la Facultatea de Filologie, ziariști și actori de frunte. În teatru funcționează un Cerc «Stanislavski» care este controlat de biroul organizației de bază. În teatru se găsesc tovarăși buni, cu nivel ideologic ridicat (de pildă, tânărul actor Taișler Saul) care ajută efectiv îmbunătățirii muncii”²⁴. (Ulterior, pentru câteva decenii, Saul Taișler se va dedica și regiei de teatru.) În finalul documentului, autorităților ideologice locale li se reproșa accentul prea mare pus pe implicare în stabilirea componenței distribuțiilor din piese, cu neglijarea activităților cultural-politice: „Conducerea Secției s-a ocupat de o serie de aspecte mai puțin importante ale muncii artistice, în detrimentul problemelor mari. La tovarășul Leri [Lesner]²⁵, secretarul cu problemele de propagandă și agitație, vin o serie de actori nemulțumiți de felul cum sunt încadrați sau cum li se distribuie rolurile; [...] însă [tov. Leri] nu adâncește problemele muncii ideologice”²⁶.

Teatrul Evreiesc de Stat din Iași

Din punct de vedere ideologic, la Teatrul Evreiesc de Stat din Iași situația de la nivelul conducerii era mulțumitoare, în contrast cu alte cazuri întâlnite în rândurile birocrăției culturale de provincie. Teatrul evreiesc ieșean din anii

²³ *Ibidem*, f. 31.

²⁴ *Ibidem*, f. 33-34.

²⁵ Numele său mai este transcris și sub forma *Lerri Lesner*.

²⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 34-35.

postbelici continua de fapt teatrul de la „Pomul verde”, înființat în anul 1876 de reputatul om de cultură Avram Goldfaden, primul teatru profesionist din lume în limba idiș²⁷. După 1949, în fruntea sa a fost numit Iso Schapira, socotit dezirabil atât de oficialități, cât și de comunitatea evreiască. Schapira avea o biografie spectaculoasă, fiind voluntar atât în războiul civil din Spania, în cadrul Brigăzilor Internaționale, cât și de partea Armatei Roșii, în spatele liniilor germane, pe Valea Prahovei. Fișa sa de partid surprinde astfel calitățile sale politice, ideologice și artistice: „Comitetul regional s-a preocupat mai îndeaproape și de situația din Teatrul Evreiesc. Directorul Teatrului este tov. Izu Șapira, membru în comitetul regional, un tovarăș cu serioase calități organizatorice și cu nivel politic ridicat, el este și director de scenă al teatrului. În trecut a luptat în diviziile [sic!] internaționale din Spania, unde a fost și secretar al celei de partid; a fost în Uniunea Sovietică în timpul războiului (la Teatrul Pușkin) și înainte de 23 august 1944 a luptat ca partizan pe Valea Prahovei. Situația lui de partid a fost cercetată de Comisia Controlului de Partid și i s-a recunoscut vechimea de partid din 1945. În teatru muncește bine, a crescut cadre tinere și se bucură de autoritate”²⁸.

Iso Schapira era însă atașat profund și de tradiția culturală evreiască, iar după 23 august 1944 a regizat primul spectacol de mai mare amploare – *Oameni*, de Șalom Alehem – împreună cu membri ai comunității care organizaseră manifestări culturale evreiești și în anii regimului antonescian²⁹. La 1 august 1948 a fost înființat Teatrul Evreiesc de Stat din București, iar un an mai târziu a apărut și Teatrul Evreiesc de Stat (TES) din Iași³⁰. Din sinteza de istorie a teatrului evreiesc în România rezultă că Iso Schapira a condus TES Iași între 1949-1963 (cu o scurtă întrerupere, în anul 1954, când director a fost Bernard Lebli, secondat de Ury Benador, ca secretar literar³¹). Datorită lui Israil Bercovici dispunem și de elemente din biografia sa artistic-intelectuală, completând în mod fericit datele din dosarul de partid: Iso Schapira a fost atât actor, cât și regizor, a lucrat în Germania cu Erwin Piscator³², iar între 1933-1937 a activat în teatrul evreiesc din Franța. „Între 1937 și 1944 – precizează Israil Bercovici – a luptat de partea forțelor republicane din Spania, iar apoi ca militant antifascist în România”. În cei peste 50 de ani de teatru a regizat mai mult de 100 de spectacole. A regizat – în 1965 – inclusiv piesa *Înțelepții din Helem* cu formația de

²⁷ Israil Bercovici, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, ediția a II-a revizuită și adăugită de Constantin Măciucă, prefăta la ediția princeps în limba română de Ileana Berlogea, prefată, notă asupra ediției a doua în limba română și addenda de Constantin Măciucă, București, Editura Integral, 1998, p. 16.

²⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 34.

²⁹ Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 197.

³⁰ *Ibidem*, p. 202.

³¹ Între 1947-1954, Ury Benador fusese secretar literar la TES din București (Gheorghe Hrimiuc-Toporaș, *Ury Benador*, în *Dicționarul general al literaturii române*, vol. I, A – B, ed. cit., p. 482).

³² În 1966, cartea cunoscutului regizor german fost tradusă și în română: Erwin Piscator, *Teatrul politic*, cuvânt înainte de Radu Beligan, București, Editura Politică, 1966.

teatru din Paris, montare pe care a încercat să o prezinte ca pe un testament al lui S. Mihoels³³; Solomon Mihoels, artistul sovietic de origine evreiască, fusese asasinat în 1948 din ordinul lui Stalin, fiind printre pușinii care mai aminteau de cercul de prieteni ai unor Osip Mandelstam și Isaac Babel³⁴. Era poate o delimitare târzie și simbolică de regimul totalitar, venită de la regizorul în care autoritățile comuniste învestiseră încredere după 1945.

Revenind la Teatrul Evreiesc din Iași, trebuie spus că în anul 1956 a primit numele de „Avram Goldfaden”, în vreme ce Teatrului Național i s-a adăugat – în același an – numele de „Vasile Alecsandri”; teatrul evreiesc va intra în declin la mijlocul deceniului al șaptelea din cauza emigrărilor masive spre Israel din rândurile evreilor din zona Iași. După 1963, singurul teatru evreiesc care va continua să ființeze va fi cel din București. Spre deosebire de TES din București, la cel de la Iași s-a jucat mai mult în limba română și s-au montat inclusiv spectacole cu păpuși (a existat și o secție de păpuși). Între colaboratorii TES Iași s-au numărat: compozitorul Bernard Segall, Izu Schärf (autor al decorurilor și costumelor), regizorii: Bernard Lebli, Radu Miron, Șmeri Linșe, George Teodorescu, Nello Bucevski, Mauriciu Sekler, Abram Naimark, Ruhele Heller-Schapira, Benno Popliker, Franz Auerbach (director al TES din București), Silvia Schneider.

Teatrul de Stat din Constanța

Teatrul de Stat din Constanța a fost fondat în ianuarie 1951, iar spectacolul inaugural a avut loc la 2 mai 1951, cu *O scrisoare pierdută*, la sala „Elpis”, singura sală din oraș³⁵. În 1953 instructorii din cadrul Secției de Literatură și Artă constatau că la Constanța se înregistrează un recul la nivelul controlului ideologic în plan local după detașarea la București, la Comitetul pentru Artă, a lui Iuliu Buzdugan³⁶. Într-o informație cu privire la felul cum se ocupă CRP Constanța de creșterea și promovarea cadrelor în domeniul literaturii și artei, datată 17 februarie 1953, se preciza faptul că în regiunea Constanța „cu problemele de literatură și artă s-a ocupat într-o oarecare măsură tov. Buzdugan Iuliu, adjunctul Secției, care în prezent lucrează la Comitetul pentru Artă. De atunci, controlul secției asupra muncii instituțiilor de literatură și artă din regiune este slab. La secție nu sunt chemați [nici] artiștii din Teatrul de Stat, [nici] pictorii din atelierul colectiv ce funcționează pe lângă Cooperativa «Igienă», nici tinerele talente din cenaclul literar, pentru ca Secția să cunoască în felul acesta activitatea instituțiilor de artă. Astfel, actorul [Constantin] Morțun, de la Teatrul de Stat din Constanța, de repetate ori a cerut să fie primit

³³ Israil Bercovici, *op. cit.*, p. 221.

³⁴ Vezi amănunte la Simon Sebag Montefiore, *Stalin. The Court of the Red Tsar*, New York, Vintage Books – Random House, 2005, p. 572-573.

³⁵ <http://www.teatruldestatconstanta.ro/istoric.php>, accesat la 8 octombrie 2010.

³⁶ Ulterior, Iuliu Buzdugan a devenit directorul Direcției de Învățământ Artistic din cadrul Ministerului Culturii; v. <http://www.revista22.ro/dosarul-studentului-nicolae-manolescu-povestea-unei-exmatriculari-1183.html>, accesat la 8 octombrie 2010.

la secție ca să discute o serie de probleme din acest teatru. De fiecare dată i se răspundea că șeful secției sau șeful sectorului lipsesc din sediu”³⁷.

Dezvoltarea extensivă a rețelei de teatre își arăta și reversul: lipsa de resurse materiale, precaritatea condițiilor de muncă și de cazare pentru actori, o situație care se prelungea de ani de zile, silindu-i pe artiști să locuiască în locuri improprii sau în hoteluri. Aceeași informație consemna faptul că: „Activitatea secțiunii de artă a Sfatului regional, a Teatrului de Stat, a întreprinderii regionale de cinematografie în ultimul an au fost analizate în Secția de propagandă și agitație a comitetului regional. [...] În momentul de față sunt o serie de actori de la Teatrul de Stat care locuiesc la hotel, unde sunt nevoiți să suporte o chirie de 270 de lei pe lună, cu toate că salariul unor actori este de maximum 500-600 de lei. Deși conducerea Sfatului popular regional cunoaște acest lucru de doi ani de zile, nu a rezolvat încă această problemă”³⁸. La fel de importantă este și informația privind profilul politic și artistic al scenografului Hans Koch, director al teatrului din localitate integrat și el în nomenclatura comitetului regional: „Hans Koch, directorul Teatrului de Stat. În această funcție a fost numit de către Comitetul pentru Artă. I s-a ridicat calitatea de membru de partid de către Comisia Controlului de Partid. Este de naționalitate germană. În 1945 a fost în URSS la muncă obligatorie. Nivel profesional scăzut, dă dovadă de incapacitate în funcția de director de teatru. Nu este agreeat de colectivul de actori. În repetate rânduri manifestă atitudini de oportunism. Are metode de comandă față de salariați. În repetate rânduri a avut manifestări dușmănoase față de regiunea de partid, [atitudini] de desconsiderare. A căutat în repetate rânduri să angajeze în teatru elemente dușmănoase, care mai târziu au fost condamnate. Nu inspiră niciun fel de încredere”³⁹. Pete la dosarul de partid avea și regizorul Marcel Diacu [Ion Diacu Xenofon], prezent și el în Spania anilor 1930, dar în altă calitate decât Iso Schapira: „director de scenă la Teatrul de Stat, membru de partid, PCR, [din] 1945. Originea socială: mic-burgheză. Este absolvent al Conservatorului și al Facultății de Litere și Filosofie din București. În 1932-1933 a fost în Spania ca atașat pe lângă Ambasada română. În 1935-1936 a ținut în București o serie de conferințe despre Spania și literatura spaniolă. A fost, de asemenea, în străinătate «pentru a cunoaște teatrul» în Franța, Germania, până în 1940, când se întoarce în țară. După încadrarea sa în partid a fost în dezacord cu linia partidului (nu admitea critica de jos) și a căutat să-și dea demisia din partid, după care a revenit printr-o autocritică ce se află la dosarul său de partid. În 1939 a colaborat la revista fascistă «Gândirea», unde a scris *Profesorul Storișin*⁴⁰ și *Casa inimilor sfărâmate*⁴¹. În numărul din ianuarie 1940 al acestei reviste, el a scris o cronică dramatică în

³⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 37.

³⁸ *Ibidem*, f. 38.

³⁹ *Ibidem*, f. 39-40.

⁴⁰ În text apare transcris sub forma *Staritin*.

⁴¹ Ion Diacu, *O scrisoare pierdută. Molima. Sacuntala* [cronica dramatică], în „Gândirea”, anul XVIII, nr. 9, 1939, p. 523-525.

care ponegrește scriitorii sovietici și laudă cultura apuseană. În 1940 a fost director de scenă la Teatrul Național din București, unde a pus în scenă diferite piese cu caracter fascist. Ca director de scenă folosește metode de comandă, terorizează subalternii și este servil față de superiori. A fost mutat la Teatrul de Stat din Constanța ca un element incapabil în funcția de director de teatru, pe care a avut-o la Teatrul Național din Iași. Este un element imoral⁴². De fapt, conținutul acestei fișe de cadre este eronat în mai multe privințe. Un singur exemplu: Ion Diacu nu apare ca autor în numărul 1 din 1940 al revistei „Gândirea”. Probabil, afirmațiile legate de cronică dramatică în care Diacu ar fi denigrat literatura sovietică, exaltând valoarea estetică a culturii occidentale se referă la o cronică dramatică de la finele lui 1939 în care era apreciată piesa *Profesorul Storișin*, de Leonid N. Andreev⁴³. Or, Leonid Andreev – scriitorul și dramaturgul care s-a exilat în 1917, în contextul revoluției din octombrie, criticând excesele bolșevice – era încă perceput ca un dușman⁴⁴.

Ministerul Culturii și întocmirea repertoriilor

La mijlocul deceniului șase au apărut schimbări în ceea ce privește stabilirea repertoriilor teatrelor. Un referat al Secției de Știință și Cultură, semnat de Virgil Florea, datat 25 mai 1957, privind întocmirea repertoriului teatrelor dramatice pentru stagiunea 1955-1956, ne oferă mai multe amănunte: „Ministerul Culturii, în vara anului 1955, a luat hotărârea ca repertoriul teatrelor să fie întocmit conform anului bugetar și nu pe stagiune, așa cum era tradiția. [...] Pentru a reglementa pe viitor problema stabilirii din timp a repertoriilor, pentru a asigura acestora un conținut corespunzător, Ministerul Culturii a întocmit un Ordin al ministrului prin care se stabilesc principiile ce trebuie să stea la baza repertoriului (principiile de alcătuire a repertoriului, data deschiderii stagiunii, obligativitatea respectării repertoriului aprobat, obligativitatea prezentării unor piese originale etc.). Acest Ordin a fost trimis tuturor teatrelor și Sfaturilor populare, iar repertoriul pentru stagiunea 1957-1958 a și fost discutat într-o primă formă la conducerea Secției de Știință și Cultură (18 mai a.c.), urmând a fi aprobat de Minister până la 1 iunie, astfel încât stagiunea 1957-1958 să se poată deschide în toată țara la 15 septembrie, în bune condițiuni”⁴⁵. De altfel, luând ca punct de reper momentul 1944, anul 1957 înregistrează cele mai multe spectacole originale montate pe scenele din țară – 24 (față de doar 20, în 1955, și 13, în 1956)⁴⁶. În 1957 era reprezentată și piesa *Viforul* a lui Barbu Ștefănescu-

⁴² ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 42/1953, f. 40.

⁴³ Ion Diacu, *Profesorul Storișin, de Leonid Andrejew. Casa inimilor sfărâmate, de George Bernard Shaw* [cronică dramatică], în „Gândirea”, anul XVIII, nr. 10, 1939, p. 580-582.

⁴⁴ Abia în 1963 a început să fie republicat și în spațiul românesc; Leonid N. Andreev, *Nuvele și povestiri*, studiu introductiv de Tamara Gane, traducere de Ștefania Velisar Teodoreanu și Isabella Dumbravă, București, Editura pentru Literatură Universală, 1963.

⁴⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 5/1957, f. 73 și 76.

⁴⁶ *Piese originale reprezentate între anii 1944 și 1959, în Teatrul în România după 23 august 1944...*, p. 377.

Delavrancea, față de care „teatologii” și ideologii comuniști avuseseră rezerve în primii ani ai stalinismului cultural. Pe de altă parte, după modelul *Decadei cărții*, autoritățile de stat și ideologice au decis la mijlocul deceniului șase să încurajeze piesele originale inclusiv prin stimulente materiale. O informare a Secției de Știință și Cultură din 15 mai 1956, semnată de Virgil Florea și Constanța Beșcu, consemna faptul că între 20-30 mai urma să aibă loc la București *Decada dramaturgiei originale*, „pentru decernarea premiilor ce se vor acorda în cadrul *decadei*, în conformitate cu regulamentul de organizare, pe baza unui ordin al Ministrului Culturii se va numi un juriu alcătuit din personalități reprezentative ale artei teatrale din RPR și reprezentanți ai Ministerului Culturii”⁴⁷. Cu toate acestea, anul 1958 a marcat un recul al producției originale românești: doar șase piese. Probabil, la această diminuare semnificativă a contribuit și noul val represiv din preajma Plenarei din iunie 1958 a CC al PMR.

Redescoperirea dramei istorice și a valorilor naționale

Deși încă în limitele unui patriotism socialist enunțat pe un ton strident, centenarul Unirii de la 24 ianuarie 1859 a fost marcat atât în presa comunistă – culturală și politică –, cât și pe scenă, anunțând un proces mai consistent de instrumentalizare a simbolurilor și valorilor naționale de către conducerea comunistă de la București, tot mai hotărâtă să se îndepărteze de Moscova. Cum remarcă Vlad Georgescu, Editura Cartea Rusă dispare în 1959, iar primul volum al tratatului de *Istoria României* – publicat în 1960, dar terminat în anul precedent – reprezintă o despărțire de internaționalismul prosovietic (recunoaște originea latină a limbii române etc.)⁴⁸. Prin intermediul istoriei și al istoriografiei, regimul lui Gheorghiu-Dej se delimita de Kremlin. Aniversarea Unirii de la 1859 a fost omagiată prin nu mai puțin de trei piese: *Cuza Vodă*, de Mircea Ștefănescu (montată la Teatrul Național din București); *Vodă Cuza și Unirea* (Teatrul Tineretului din București; la Iași piesa a fost montată cu numele *Povestea Unirii*), de Tudor Șoimaru; și *Cuza Vodă*, „Evocare dramatică”, de Mihail Davidoglu⁴⁹. Deși cele trei piese accentuează legătura puternică dintre Alexandru Ioan Cuza și masele populare, în special cu țărani⁵⁰, cu diminuarea rolului elitei politice aristocratice, singularizarea domnitorului este semnificativă; evident, odată cu evocarea momentului 1866, nu putea lipsi nota antimonarhică, în schimb era combătut aspru separatismul politic de tip N. Vogoride (Unirea este privită ca expresie a *legilor istorice*, marxismul și naționalismul fiind astfel

⁴⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 9/1956, f. 146.

⁴⁸ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români, 1944-1977*, editor Radu Popa, București, Editura Humanitas, 2008, p. 46 și 50.

⁴⁹ „Teatrul”, anul IV, nr. 12, decembrie 1959; *Piesele originale reprezentate între anii 1944 și 1959*, în *Teatrul în România după 23 august 1944...*, p. 377. La TNB, Constantin Bărbulescu l-a interpretat pe Cuza, iar Dina Cocea a jucat rolul Mariei Obrenovici.

⁵⁰ Emil Riman, *Unirea în pagini dramatice*, în „Teatrul”, anul IV, nr. 1, ianuarie 1959, p. 32-36.

reconciliate). Cuza nu mai era tocmai cel înfățișat de istoriile lui Roller (care, vorbind despre 1859, nu uită să amintească și de „eliberarea de către Armata sovietică în august 1944”)⁵¹; în piese, ca și în textele istoriografice, rolul lui Cuza de erou național, de erou popular crește.

Este totuși o perioadă de tranziție, nu toate valorile culturale sunt recuperate, există numeroase ezitări; Lucian Blaga continuă să fie negat atât ca poet, filosof, cât și ca dramaturg. Sinteza de istorie a teatrului, tipărită la finele anului 1959 în condiții grafice deosebite, pe un material lucios, continuă să îl treacă pe Lucian Blaga la index; dramaturgia lui era blamată din cauza misticismului, idealismului și a lipsei de conformitate ideologică în raport cu ideologia marxist-leninistă: „Abătându-se de la tradiția și rolul ei educativ, între cele două războaie mondiale, drama istorică constituie de cele mai multe ori un refugiu în trecut. Mircea Dem. Rădulescu, Ion Luca, V. Voiculescu, Lucian Blaga, transformă drama istorică într-un pretext de teatru psihologic care se îndepărtează de semnificațiile faptelor istorice, care idealizează viața feudală, devenind în fond pledoarii pentru filosofia decepționismului, pentru filosofia idealistă, înlocuind eroii naționali și conflictele sociale cu elemente de mitologie păgână, cu obsesiile mistice ale evului mediu bizantin, cu fatalismul care încearcă să inoculeze indiferența față de problemele sociale”⁵². Regimul comunist de la București nu a susținut în niciun fel propunerea venită din partea Academiei Suedeze – ca L. Blaga să fie laureat al Premiului Nobel.

La începutul deceniului șapte există o tentativă din ce în ce mai tenace a unor intelectuali atașați de Lucian Blaga și a familiei acestuia (mai ales prin Dorli Blaga) de a obține recunoașterea marelui filosof și poet, prin valorificarea operei, precum și o disponibilitate în creștere a instanțelor ideologice de a ridica interdicția privitoare la dreptul de semnătură. Doar câteva versuri și articole îi apar în timpul vieții; însă, în mod cinic, moartea lui Blaga la 6 mai 1961 a facilitat recuperarea și tipărirea operei sale. Chiar Leonte Răutu – același care, împreună cu „teatrologii” din subordine, stabilise în 1959 anatema de mistic și idealist pentru dramaturgul Blaga – apreciază că un Blaga decedat nu mai reprezintă un pericol și aprobă ridicarea interdicției privitoare la publicarea textelor blagiene. În acest context, inclusiv piesele lui Lucian Blaga, înfierate cu doar câțiva ani în urmă, primeau imediat avizul ideologic favorabil. Piesa *Anton Pann* este reprezentată în 1964; premiera a avut loc la Teatrul de Stat din Timișoara, în regia lui Iannis Veakis, iar decorurile au fost realizate de Elena Pătrășcanu-Veakis (marginalizată, dar tolerată în lumea teatrului chiar și după executarea lui Lucrețiu Pătrășcanu în aprilie 1954)⁵³. Spectacolul *Anton Pann* a fost un

⁵¹ Cf. Mihail Roller (coord.), Gheorghe Ștefan, Barbu Cîmpina, V. Cheresteșiu, Solomon Știrbu, Aurel Roman, Vasile Maciu, *Istoria RPR*, Manual pentru învățământul mediu, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1956, p. 392 și urm.

⁵² *Teatrul în România după 23 august 1944...*, p. 114.

⁵³ Zamfira Popescu, *Omul teatrului poetic*, București, Editura Meridiane, 1981, p. 246.

adevărat eveniment, iar conducerea Teatrului a ținut în mod deosebit ca la premieră să asiste și familia lui Lucian Blaga (Cornelia și Dorli Blaga⁵⁴).

Sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960 înseamnă și afirmarea unor regizori precum Radu Penciulescu, David Esrig și alții; Ion Frunzetti alături de alți intelectuali și artiști de primă mână semnează mai des în revista „Teatrul”, care își schimbă cumva profilul, găzduind mai rar texte cu referiri și implicații ideologice. B. Elvin, secretar literar al Teatrului Național din București și colaborator al publicației, realizează cronici „apolitice”, care rezistă trecerii timpului, în timp Amelia Pavel scrie despre *teatrul reprezentat în arta plastică*.

Dacă la începutul deceniului șase repertoriul teatrelor este mai degrabă sărac și dominat de piesele realismului socialist agresiv, care propagă lupta de clasă, spre finalul anilor 1950 are loc o diversificare în paralel cu promovarea dramei istorice naționale, trecută prin filtrul „patriotismului socialist”. Studiarea evoluției teatrului (și) prin intermediul documentelor de arhivă, inclusiv al fișelor de cadre (partid) și al altor materiale ale *Agitprop*-ului, este abia la început. Acest gen de surse poate lămuri mai multe aspecte relevante privitoare atât la selectarea cadrelor de conducere din teatrele naționale și de provincie, cât și la criteriile de stabilire a repertoriilor. Aceste criterii vor cunoaște o relaxare la începutul anilor 1960 (spre exemplu, un „transfug” precum dramaturgul Eugen Ionescu este acceptat și montat pe scenele românești). În contextul destinderii, au fost revigorate – uneori chiar încurajate de partid și de organizațiile de masă – metodele și mijloacele „variate și atractive” ale muncii de educare politico-ideologice a studenților și a tinerilor în general (de la audiții muzicale până la reprezentații teatrale, cu un repertoriu mult mai vast în comparație cu anii 1950⁵⁵). S-a păstrat însă învățământul de partid în rândurile artiștilor – o moștenire a anilor 1950. Dacă practica autocriticii și a criticii în ședințele birourilor organizațiilor de bază din teatre era în declin accelerat, nu a dispărut însă cerința ca un număr ridicat de artiști să participe la cursurile de perfecționare ideologică.

⁵⁴ Interviu al autorului cu doamna Dorli Blaga (18 octombrie 2010, București).

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 25/1965, f. 8-9.

**Some Aspects of the Communist Cultural Policy Regarding Theatrical Life.
Case Studies: Theaters from Iași and Constanța
(Abstract)**

Keywords: Cultural Politics, Iași National Theater, Jewish State Theater in Iași, State Theater in Constanța, Censorship

Considering the opinion of the Propaganda and Agitation Section the main objectives of the cultural policy in the theatrical field were the elevation of the cultural and artistic level within the frame of the socialist realism as well as the proper ideological “guidance” of the public. The communists considered that the bourgeois theatre – labelled as “decadent, mystic, chauvinist and diversionist – created a specific type of audience which, under the new political circumstances became undesirable. Consequently, the state and ideological authorities tried to modify the spiritual profile of the spectator. Among those entrusted with the fulfilment of these politic objectives were the theatres’ directors. The net of theatrical institutions grew significantly after 1948, especially in the province. In this article we intend to identify the main criteria of selection applied to the theatres’ directors using the party cards, personal files of these theatres’ directors, preserved in the communist archives. We also tried to detail the content of the repertoires, emphasizing the fact that at the end of the 50’s the number of the historical inspiration plays grew. The party was aiming to increase the audience and the internationalist, pro-Soviet and pro-Russian discourse sent by these plays was more and more diluted.

**Condamnarea comunismului sau reconcilierea societății?
O analiză teleologică a
Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România**

Ovidiu MIHĂIUC

„Ori faceți pomul bun și rodul lui bun,
ori faceți pomul rău și rodul lui rău:
căci pomul se cunoaște după rodul lui.”
(Matei: 12.33)

Introducere

Studiul de față pleacă de la observația că există o polarizare a discursului public pe tema moștenirii și condamnării comunismului. Dezbaterile pe această temă stârnesc pasiuni la peste 20 de ani de la momentul 1989; este multă sentință în discursul public. Tema neocomuniști vs. anticomuniști rămâne un subiect cheie pentru viața politică publică și reprezintă punctul din care odată ajunși, adversarii cedează cu greu vreun pas. Se observă acest clivaj în mass-media, în reviste culturale, în mediul intelectualilor publici și, bineînțeles, în mediul politic. Asistăm la o dispută prelungită și înăsprită în care hârtia de turnesol care separă tabere este dată de modalitatea de raportare la fostul regim comunist.

Această observație este pusă în balanță cu evenimentul din 18 decembrie 2006 din Parlamentul României, când președintele Traian Băsescu a condamnat regimul comunist drept „ilegitim și criminal”, condamnare care, teoretic și simbolic, a fost rostită pentru ca țara să se poată desprinde de trecut: „[...] fără această condamnare, vom înainta greu, vom înainta continuând să cărăm în spate cadavrul propriului nostru trecut”, și apoi ar fi urmat „să clădim viitorul democrației în România și identitatea națională pe un teren curat”¹. Cuvintele din mesajul președintelui României exprimau răspândita convingere că nu se poate construi un stat de drept fără a condamna abuzurile fostului regim.

¹ Mesajul președintelui României, domnul Traian Băsescu, adresat Parlamentului cu prilejul prezentării Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Parlamentul României, 18 decembrie 2006), publicat în *Monitorul Oficial al României*, partea a II-a, nr. 196, din 28 decembrie 2006.

Din ceea ce se observă în prezent, acea năzuință de la 18 decembrie 2006 nu doar că nu prinde contur în realitate, dar au devenit evidente clivaje care nu erau atât de pronunțate până la acel moment. Acest studiu încearcă să găsească o explicație a acestei stări de fapt.

Dificultatea principală vine din faptul că subiectul este de natură recentă și momentan se poate studia doar din surse deschise: mass-media, documente oficiale, cărți sau interviuri. Se adaugă la dificultăți și aspectul care decurge tot din plasarea subiectului în proximitatea temporală, anume că este vorba despre un eveniment „în mișcare”, cu un complex de cauze și efecte care încă nu s-au decantat. Aceste dificultăți inerente sunt contrabalansate de aparatul de analiză al justiției de tranziție care are în obiect tocmai gestionarea trecutului problematic.

Construcția analizei s-a făcut în trei trepte. În primul rând, discursul public care solicită condamnarea comunismului a fost pus în balans cu un scop sau o funcție a comisiilor de adevăr: varianta reconcilierii sociale, care nu a prins contur în dezbaterile publice, dar a fost vag asumată de Traian Băsescu. Apoi, din contextul deciziei de a înființa o comisie de adevăr s-au identificat trei grupaje de cauze și s-a observat că acestea au determinat inclusiv scopul pentru care a fost înființată comisia. În fine, s-a observat că decizia de a înființa o comisie pentru a condamna comunismul a fost luată într-o perioadă de creștere și radicalizare a tensiunilor politice și nu într-o perioadă de relativă stabilitate și acalmie. Analiza devine un corp de explicații pentru care reconcilierea socială nu a avut loc în România prin sau *după* condamnarea comunismului.

În prima parte sunt propuși termenii și situarea politologică în justiția de tranziție. Apoi facem un excurs istoriografic în așa fel încât să recompunem tabloul cronologic premergător înființării comisiei. A treia secțiune analizează și clasifică grupurile de cauze care au indus scopul politic al comisiei. În secțiunea a patra sunt analizate rezultatele condamnării din prisma reconcilierii cu instrumentul celor trei întrebări propuse de Priscilla Hayner: „în ce mod este tratat trecutul în sfera publică?”; „care sunt relațiile dintre foștii adversari? În mod special, aceste relații sunt bazate pe prezent mai curând decât pe trecut?”; „există una sau mai multe versiuni asupra trecutului?”²

Metoda folosită în analiză constă în corelarea evenimentelor și simbolurilor acestora cu elementele teoretice ale justiției de tranziție. Este utilizată narațiunea istorică, dar și explicitarea narativă a raporturilor care s-au creat între evenimente în așa fel încât să reiasă miza propusă aici, anume evaluarea Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România nu prin prisma scopului oficial declarat în decizia de înființare, cât din perspectiva funcției unei comisii de adevăr și a scopului condamnării amintit de președintele României: reconcilierea socială.

² Priscilla B. Hayner, *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*, New York, London, Routledge, 2001, p. 161-162.

Domeniul și conceptele

O incursiune în analiza Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR) este expusă câtorva riscuri din capul locului. Activitatea Comisiei (numită aici și Comisia anticomunistă sau Comisia Tismăneanu) a stârnit reacții puternice în mediile publice românești și a atins apogeul în Parlamentul României, în ziua de 18 decembrie 2006. În mediul politic se folosește în continuare apelativul „comunist” pentru a desemna o mentalitate, o atitudine sau practici respingătoare³. Disputele publice ale intelectualilor asupra moștenirii și condamnării comunismului s-au polarizat⁴. Ecourile activității acestei Comisii persistă, iar acest lucru conferă demersului actualitate și relevanță în aceeași măsură în care îl supune riscului de a da verdicte înainte de a-i urmări toate efectele.

În același timp însă, la o atentă „revistă a presei” despre articolele referitoare la CPADCR, se constată un număr limitat de abordări în concordanță cu domeniul justiției de tranziție (*transitional justice*)⁵. Analiza publică a activității CPADCR s-a făcut în mare majoritate fără apelul la instrumentele teoretice care o plasează în rândul „comisiilor de adevăr”⁶. Or, o corectă abordare a CPADCR

³ Vezi, spre exemplu, declarațiile președintelui Partidului Național Liberal, Crin Antonescu, referitoare la istoria Partidului Social Democrat în Alina Neagu, *Crin Antonescu: Eu nu mă duc la BPN al PSD, pentru că nu sunt communist*, în *hotnews.ro*, 8 noiembrie 2010, disponibil pe <http://www.hotnews.ro/stiri-politic-8016132-crin-antonescu-nu-duc-bpn-psd-pentru-nu-sunt-communist.htm> (consultat la 8 noiembrie 2010).

⁴ Vezi disputa (directă și indirectă) între Grupul pentru Dialog Social și revista „22”, pe de o parte, iar de cealaltă parte de grupul de autori de stânga care au format platforma www.criticatac.ro, autori care sunt publicați constant în revista „Cultura”. Ilustrativ este și întregul episod generat de moartea lui Adrian Păunescu din luna noiembrie 2010, vezi grupul de articole tematice *Cazul Păunescu* de pe platforma www.criticatac.ro; Mircea Vasilescu, *Demascări de ieri și de azi*, în „Dilema Veche”, nr. 353, 18-24 noiembrie 2010, p. 2. Sau un alt exemplu recent, disputele legate de opiniile Hertei Müller la Ateneul Român, în octombrie 2010, în legătură cu rezistența anticomunistă din România.

⁵ Literatura internațională de specialitate folosește și sintagma „justiție restaurativă” (*restorative justice*). Vezi Carrie Menkel-Meadow, *Restorative Justice: What Is It and Does It Work?*, în „Annual Review of Law and Social Science”, 2007, vol. 3, p. 161-187; Marian Liebmann, *Restorative Justice: How It Works*, London and Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers, 2007; Andrew von Hirsh et al. (eds.), *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms?*, Oxford and Portland, Oregon, Hart Publishing, 2003; Dennis Sullivan, Larry Tifft (eds.), *Handbook of Restorative Justice: A Global Perspective*, New York, Routledge, 2006; Zernova Margarita, *Restorative Justice: ideals and realities*, Hampshire, Burlington, Ashgate Publishing, 2007. Este necesar de menționat că justiția de tranziție are înțelesuri diferite de justiția restaurativă chiar dacă uneori cele două sintagme sunt folosite cu același sens: dacă prima înclină spre judecarea și condamnarea vinovaților și este orientată spre corectarea erorilor din trecut fără de care nu se poate construi un viitor stat de drept, cea de-a doua urmărește mai curând un consens social și este tentată să accepte compromisuri care să conducă la construcția unui stat de drept. Cu alte cuvinte, justiția de tranziție pune accentul direct pe condamnarea penală a vinovaților, în timp ce justiția restaurativă are tendința de a acorda iertare și înțelegere, având în centru ideea medierii. Ambele ținesc același scop, dar folosesc metode care se diferențiază.

⁶ Între excepții amintim articolele semnate de Monica Ciobanu, *Criminalizing the Past and Reconstructing Collective Memory: The Romanian Truth Commission*, în „Europe-Asia Studies”,

se poate face prin raportarea acesteia la studiile teoretice de specialitate, prin analiză comparativă (abordare întâlnită în articolele Laviniei Stan) sau prin justa analiză a funcțiilor pe care le are o comisie de adevăr.

În acord cu tendințele actuale de definire și în special de reanaliză a conceptelor de lucru⁷ este necesară o explicare a termenilor. Justiția de tranziție desemnează „generic ansamblul de politici care vizează gestionarea trecutului recent, cu dublul scop de a face dreptate și de a realiza trecerea la o nouă ordine democratică”⁸. Caracteristică statelor care au trecut printr-un război civil sau statelor supuse unui regim dictatorial care a violat drepturile omului deopotrivă cu legile proprii, justiția de tranziție pune accent deosebit pe transformările care au loc într-o societate prinsă într-o dilemă recurentă: iertare și uitare pentru crimele trecutului sau judecată și pedepsirea vinovaților? Aspectele sociale, economice, culturale, politice și juridice pe care le îmbracă orice formulă menită să depășească această dilemă sunt analizate în câmpul teoretic al justiției de tranziție⁹. Exemplele extreme sunt legile de amnistie, respectiv condamnarea penală pentru vinovați. Din cauza inconvenientelor morale pe care le generează o lege de amnistie și în condițiile dificultăților juridice și politice de a duce la bun sfârșit procese penale de condamnare a vinovaților, o comisie de adevăr reprezintă o „inovatie aparte a justiției contemporane de tranziție [...]”. Mandatate (comisiile de adevăr – n.a.) să investigheze și să raporteze violările drepturilor omului dintr-o perioadă definită sau în legătură cu un anumit conflict, ele permit atât victimelor și familiilor lor, cât și vinovaților să depună mărturie despre aceste violări într-un cadru oficial și nejudiciar”¹⁰. În plus, o comisie de adevăr

2009, vol. 61, nr. 2, p. 313-336, vezi <http://www.units.muohio.edu/havighurstcenter/conferences/documents/monicaciobanu.pdf> (consultat la 21 octombrie 2010); studiile semnate de Lavinia Stan, *Truth Commissions in Central and Eastern Europe*, material prezentat la conferința „La controverses dans l’après communisme: (re)construction du lien social et production politique du vivre-ensemble”, Universitatea Laval, 8-9 februarie 2007; *Truth Commission in Post-Communism: The Overlooked Solution?*, în „The Open Political Science Journal”, vol. 2 (2009), p. 1-13; *Comisia Tismăneanu – Repere internaționale*, în „Sfera Politicii”, nr. 126-127, mai 2007, p. 7-13; *Comisia Tismăneanu între adevăr și reconciliere*, în revista „22”, an. XV, 2-8 martie 2007, nr. 886, disponibil la <http://www.revista22.ro/comisia-tismaneanu-intre-adevar-si-reconciliere-3515.html> (consultat la 22 octombrie 2010); Natalia Buior, *Oficializing the Past – An Analysis of the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania*, CEU eTD Collection, Budapest, Hungary, 2007.

⁷ Vezi Victor Neumann, *Este utilă rescrierea istoriei României? Evoluția conceptelor social-politice și alternativele interpretative*, în Victor Neumann, Armin Heinen (eds.), *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 11-34.

⁸ Raluca Grosescu, Raluca Ursachi, *Justiția penală de tranziție: de la Nürnberg la postcomunismul românesc*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 15. O versiune lărgită a acestei definiții folosește Louis Bickford, *Transitional Justice*, în Dinah L. Shelton (ed.), *The Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity*, vol. 3, New York, Macmillan, 2005, p. 1045.

⁹ Pentru o scurtă privire în limba română asupra justiției de tranziție, vezi Lavinia Stan, *Introducere*, în Lavinia Stan (coord.), *Prezentul trecutului recent: lustrare și decommunizare în postcomunism*, București, Editura Curtea Veche, 2010, în special p. 15-25; de asemenea, vezi și Raluca Grosescu, Raluca Ursachi, *op. cit.*, p. 15-27, 33-106.

¹⁰ Raluca Grosescu, Raluca Ursachi, *op. cit.*, p. 15-16.

produce un raport final care este de obicei făcut public și servește ca o recunoaștere oficială a ceea ce în trecut a fost negat cu vehemență sau puțin înțeles¹¹.

Privit dintr-un unghi epistemologic, mandatul unei comisii de adevăr se constituie ca un compromis de principiu în problema centrală care caracterizează justiția de tranziție: pedeapsă sau impunitate?¹² O asemenea comisie de adevăr devine, prin urmare, un mijloc de ieșire dintr-un impas procedural și, în consecință, comisiile de adevăr sunt investite cu opt funcții sau criterii de evaluare¹³.

Prima dintre funcțiile pe care le are o comisie pentru adevăr este aceea de a afla/rede *adevărul istoric* despre o perioadă dată a trecutului recent. În general, perioadele de represiune sunt lacune în istoriografia unui stat pentru că abuzurile, violările drepturilor omului sau crimele sunt făcute în secret și ascunse de ochii publicului. Fapte reprobabile, dar și fapte de eroism ale victimelor sunt aduse la cunoștința publicului de către comisiile pentru adevăr, așa încât o a doua funcție este aceea de educare a populației prin crearea de *modele de comportament civic*. În același timp, aceste aspecte creează un impact psihologic pozitiv asupra victimelor fostului regim politic, dar mai ales prin faptul că aceste comisii îndeplinesc și rolul de *forumuri publice* unde victimele pot depune mărturie despre abuzurile la care au fost supuse. Mai mult, aflarea adevărului despre încălcările drepturilor omului, despre ucideri și despre alte abuzuri conduce opinia publică și spre cei care se fac vinovați de aceste lucruri, așa încât o altă funcție a comisiilor pentru adevăr este aceea de a oferi date, probe și chiar soluții pentru *pedepsirea vinovaților*. Dacă au avut loc abuzuri de orice fel, iar vinovații ajung să fie pedepsiți, înseamnă că o comisie pentru adevăr mai îndeplinește și funcția de *consolidare a statului de drept*, dar nu în ultimul rând comisiile mai au rolul de a *reconcilia societatea*. În acest sens, se mai poate spune că, pentru reconcilierea diverselor conflicte din trecut, comisia are rolul de a „negocia” un adevăr care să conducă la reconcilierea socială. David A. Crocker mai enumeră între criteriile de evaluare ale unei comisii de adevăr și capacitatea acesteia de a deveni un punct de plecare pentru *reformele instituționale* sau dacă prin intermediul comisiei sau la recomandarea acesteia se acordă *compensații victimelor* fostului regim¹⁴.

Trebuie subliniat din timp că instrumentele justiției de tranziție dobândesc caracteristici aparte în funcție de realitățile (politice, sociale, culturale etc.) statului care apelează la ele. Este și cazul comisiilor de adevăr. Dintre acestea, Comisia pentru Adevăr și Reconciliere care a activat la mijlocul anilor '90 în Africa de Sud s-a impus drept etalon pentru alte comisii și a devenit printre cele

¹¹ Vezi Priscilla B. Hayner, *Truth Commissions*, în Dinah L. Shelton (ed.), *The Encyclopedia of Genocide and Crimes against Humanity...*, p. 1047.

¹² Rudi G. Teitel, *Transitional Justice*, New York, Oxford University Press, 2000, p. 81.

¹³ David A. Crocker, *Truth Commissions, Transitional Justice and Civil Society*, în Robert I. Rotberg, Dennis Thompson (eds.), *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2000, p. 99.

¹⁴ *Ibidem*, p. 100-109.

mai studiate¹⁵. „Modelul sud-african de justiție de tranziție s-a bazat pe ideea că reconcilierea națională și aflarea adevărului erau scopuri mult mai importante decât pedepsirea vinovaților”¹⁶. Așa cum transpare din denumirea acesteia, comisia asumă ca esențiale funcțiile de aflare a adevărului și de reconciliere națională, iar sloganul Comisiei a fost „Reconciliere prin Adevăr”. Scopul său expres a fost „reconstrucția națiunii”¹⁷.

Reconcilierea națională (sau socială) este una dintre cele mai analizate funcții ale comisiilor de adevăr. După exemplul Comisiei Sud Africane, în mai multe state¹⁸ s-au format comisii care s-au intitulat după aceeași formulă a „adevărului” și „reconcilierii”¹⁹. Comisiile de adevăr ulterioare celei Sud Africane au fost analizate și evaluate după gradul în care au reușit să atingă reconcilierea socială pentru că această comisie a impus un standard foarte înalt și a devenit un model pentru viitoarele comisii de adevăr²⁰. Totuși, nu pot fi omise opiniile care argumentează că reconcilierea socială n-ar trebui socotită o funcție pentru comisiile de adevăr, de vreme ce multe din ele nu și-au asumat un asemenea scop. Însă, președintele Comisiei Sud Africane, arhiepiscopul Desmond Tutu, a oferit un argument solid care subliniază importanța reconcilierii sociale: „În timp ce după Nürnberg aliații și-au putut face bagajele și să plece acasă, noi a trebuit să rămânem împreună în Africa de Sud”²¹.

În ce constă mai exact reconcilierea? Conform DEX, verbul *a reconcilia* înseamnă a se împăca, a se pune din nou de acord, iar substantivul *reconciliere* „reprezintă acțiunea de a se reconcilia și rezultatul ei; punere de acord, înțelegere, împăcare”²². O definiție identică a verbului *a reconcilia* se regăsește și în Dicționarul de Neologisme²³. David Tombs califică reconcilierea drept refacerea și transformarea relațiilor afectate de un conflict așa încât să rezulte căutarea unui trai în comun bazat pe valori umane precum adevăr, dreptate, înțelegere și pace²⁴.

¹⁵ Pentru o lectură a lucrărilor Comisiei Sud Africane, vezi <http://www.info.gov.za/otherdocs/2003/trc/> (consultat la 5 noiembrie 2010).

¹⁶ Raluca Grosescu, Raluca Ursachi, *op. cit.*, p. 67.

¹⁷ Richard Ashby Wilson, *Anthropological Studies of National Reconciliation Processes*, în „Anthropological Theory”, 2003, nr. 3, p. 369.

¹⁸ Un accent deosebit pe reconciliere a pus și Irlanda de Nord, vezi *Democratic Dialog* din Belfast la pagina web <http://cain.ulst.ac.uk/issues/reconcile/source.htm> (consultată la 5 octombrie 2010).

¹⁹ O sinteză utilă asupra comisiilor de adevăr este realizată de Katherine Woody, *Truth and Justice: The Role of Truth Commissions in Post-Conflict Societies*, Law of Nationbuilding Seminar, Chicago-Kent College of Law, 2009, http://www.kentlaw.edu/perritt/courses/seminar/Nationbuilding%20Seminar%20Paper_Katherine%20Woody.htm (consultată la 4 noiembrie 2010).

²⁰ Robert I. Rotberg, *Truth Commissions and the Provision of Truth, Justice and Reconciliation*, în Robert I. Rotberg, Dennis Thompson (eds.), *op. cit.*, p. 5, 6.

²¹ Desmond Tutu, *No Future Without Forgiveness*, New York, Random House, 1999, p. 21.

²² Ion Coteanu *et al.* (coord.), *Dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998, p. 902. Explicație similară se regăsește pe ediția www.dexonline.ro.

²³ Florin Marcu, *Marele Dicționar de Neologisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 736.

²⁴ David Tombs, *M. Phil. Reconciliation Studies*, Trinity College Dublin, Irish School of Ecumenics, material de curs disponibil la <http://www.ecumenics.ie/wp-content/uploads/2009-10-DR-week-2-Meaning-of-Reconciliation.pdf> (consultat la 28 septembrie 2010).

Tombs face o trecere în revistă pentru 12 tipuri de înțelegere a fenomenului de reconciliere socială.

Reconcilierea este deopotrivă un scop – ceea ce trebuie obținut sau atins – și un proces – o modalitate de a atinge scopul propus, iar o definiție de lucru privește reconcilierea drept un proces prin care o societate divizată în trecut se îndreaptă spre un viitor construit împreună²⁵.

În consecință, simplu privit, dacă reconcilierea socială (națională) este un criteriu de evaluare pentru o comisie de adevăr, iar CPADCR se încadrează în tipologia comisiilor de adevăr, atunci se poate face o analiză a cazului românesc din această perspectivă.

Scopul politic

Și-a propus președintele Traian Băsescu²⁶ reconcilierea națională? Chiar din anunțul de înființare a Comisiei s-a specificat scopul declarat al acesteia și anume acela de „elaborare a unei sinteze științifice privind crimele și abuzurile regimului comunist din România de la înființarea sa și până la Revoluția din decembrie 1989”²⁷. Nu rezultă de aici în mod direct scopul pentru care a fost creată Comisia și anume de a oferi un document științific în baza căruia președintele să condamne „în mod solemn” comunismul. Dar contextul socio-istoric și politic arată²⁸ că scopul expres pentru formarea Comisiei a fost nevoia de a condamna comunismul. Apoi, odată cu finalizarea raportului CPADCR²⁹, președintele Traian Băsescu confirmă scopul prestabilit al înființării Comisiei: „Am găsit în acest document [*Raport Final* – n.a.] rațiunile pentru care pot condamna regimul comunist”³⁰ și „Comisia Prezidențială a fost înființată în

²⁵ David Bloomfield *et al.* (eds.), *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, Stockholm, IDEA, 2003, p. 12. Disponibil și la http://www.idea.int/publications/reconciliation/upload/reconciliation_full.pdf (consultat la 29 iulie 2010). Pentru o abordare complexă a modalității de definire a termenului de reconciliere, vezi Brandon Hamber & Gráinne Kelly, *A Working Definition of Reconciliation*, paper published by *Democratic Dialogue*, Belfast, September 2004, disponibilă la pagina web <http://cain.ulst.ac.uk/dd/papers/dd04recondef.pdf> (consultată la 5 octombrie 2010).

²⁶ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România s-a constituit prin decizia președintelui României, Traian Băsescu, la 5 aprilie 2006, decizie anunțată în comunicatul de presă disponibil la pagina http://www.presidency.ro/pdf/date/7337_ro.pdf (consultată la 2 noiembrie 2010).

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Vezi Florin Abraham, *Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică*, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiualea, Ovidiu Țichindeleanu (coordonatori), *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chișinău, Editura Cartier, 2008, p. 7-20.

²⁹ Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR), *Raport Final*, Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile (editori), București, Editura Humanitas, 2007.

³⁰ Mesajul președintelui României, domnul Traian Băsescu, adresat Parlamentului cu prilejul prezentării Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (Parlamentul României, 18 decembrie 2006), publicat în *Monitorul Oficial al României...* (vezi *supra*, nota 1), precum și în CPADCR, *op. cit.*, p. 11.

aprilie 2006 ca răspuns la cererile societății de asumare și condamnare a trecutului totalitar. Am considerat necesară constituirea Comisiei tocmai pentru a fundamenta intelectual și moral actul de condamnare³¹. În același timp, mesajul președintelui României conține și o referire la necesitatea reconcilierii: „Pe de altă parte, nu trebuie să dăm dovadă de aroganță istorică. *Scopul meu vizează o autentică reconciliere națională*”³².

În acest punct trebuie specificat că pozițiile teoretice liberale contestă abordările care presupun compromisuri în aplicarea justiției penale în schimbul obținerii reconcilierii sociale. Teoreticienii de orientare liberală arată că alegerea reconcilierii sociale în dauna justiției este „suspectă din punct de vedere moral”³³, iar acesta este punctul forte de atac al liberalilor care contestă supremația reconcilierii ca scop în defavoarea aplicării Codului Penal³⁴. Totuși, dacă activitatea unei comisii de adevăr nu poate fi evaluată separat de „circumstanțele istorice, de permisivitatea condițiilor politice, de mandatul expres acordat și de un cadru conceptual adecvat”³⁵, înseamnă că o evaluare a unei comisii de adevăr nu poate fi făcută exclusiv prin prisma funcțiilor acesteia. Evaluarea acesteia va ține cont de un complex de cauze care privesc modul în care societatea s-a rupt de trecutul totalitar și evoluția socială și politică ulterioară acestei rupturi³⁶. În acest sens, există o suită de invariabile care fixează CPADCR într-un cadru propriu, iar acest studiu le urmărește pe cele care încep cu schimbarea puterii politice din anul 2004.

De la „momentul oglinzii” până la decizia de înființare a Comisiei

Este necesară o privire atentă a contextului în care s-a decis înființarea Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste pentru a detecta corect scopul ultim al acestei decizii.

În dezbaterea finală a campaniei electorale din 2004 pentru alegerea președintelui României, Traian Băsescu i s-a adresat contracandidatului său, premierul Adrian Năstase: „Discutam cu colegii la începutul campaniei: ce blestem o fi pe poporul ăsta de a ajuns, până la urmă, să aleagă între doi foști

³¹ CPADCR, *op. cit.*, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 17.

³³ Amy Gutman and Dennis Thompson, *The Moral Foundation of Truth Commissions*, în Robert I. Rotberg, Dennis Thompson (eds.), *op. cit.*, p. 22-44. De asemenea, o poziție liberală are și Richard Ashby Wilson, *art. cit.*

³⁴ O poziție asemănătoare în România este exprimată de H.-R. Patapievic, *Politice*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 206.

³⁵ André Du Toit, *The Moral Foundations of the South African TRC: Truth as Acknowledgement and Justice as Recognition*, în Robert I. Rotberg, Dennis Thompson (eds.), *op. cit.*, p. 122-140.

³⁶ Vezi Dragoș Petrescu, *Dilemmas of Transitional Justice in Post-1989 Romania*, în Vladimira Dvořáková, Anđelko Milardović (eds.), *Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe*, Political Science Research Zagreb, 2007, p. 127-131.

comuniști, între Adrian Năstase și Băsescu. În oglindă mă uitam la mine [...], dar marea problemă pe care noi doi o avem e că, nu numai că am fost amândoi membri de partid – asta era statul atunci! Drama este că n-avem voie să rămânem tot cu mentalitatea aia și după 15 ani de când nu mai e comunism în România”³⁷. Vladimir Tismăneanu considera că Traian Băsescu a fost „obligat prin însăși logica angajamentului din noiembrie 2004 să meargă mai departe în respectiva direcție”³⁸ după ce a câștigat acea competiție electorală. În special membri ai Grupului pentru Dialog Social (GDS) începeau să solicite președintelui României condamnarea comunismului.

Cronologic, evenimentele au avut o desfășurare întrepătrunsă. Sorin Ilieșiu, vicepreședinte al Alianței Civice și membru GDS, a lansat în 30 aprilie 2005 „Proclamația pentru România” (publicată în cotidianul „Ziua” și în revista „22”) la care președintele României nu răspunde³⁹. De pe 25 mai 2005, Partidul Democrat (PD) – din care provenea președintele Traian Băsescu – a trecut de la doctrina socialistă la doctrina populară⁴⁰. Tot în această perioadă au avut loc frământări politice care au scindat Alianța Dreptate și Adevăr (formată din PD și PNL). Prim-ministrul Călin Popescu Tăriceanu nu a demisionat, așa cum își dorea Traian Băsescu, dorința președintelui de a se provoca alegeri anticipate fiind în acest fel nesatisfăcută. De asemenea, proiectul unificării celor două partide și formarea unui singur partid de dreapta a fost blocat⁴¹. În 13 iunie 2005 se depunea în Parlament, din partea unor parlamentari liberali, „propunerea legislativă referitoare la Legea lustrăției, privind limitarea temporară a accesului la unele funcții și demnități publice pentru persoanele care au făcut parte din structurile de putere ale regimului comunist și ale aparatului represiv al Partidului Comunist Român”⁴². Ziua următoare, pe 14 iunie 2005, revista „22” a publicat „Apel pentru România” (adresat tuturor instituțiilor de stat importante), redactat tot de Sorin Ilieșiu, apel „născut ca urmare a propunerii de coalizare a societății civile în scopul decomunizării societății românești”⁴³.

³⁷ Vezi fragmentul din dezbatere disponibil la <http://www.trilululu.ro/SoSlow/69cc6179fce138> (consultat la 5 mai 2010). De asemenea, vezi și Lavinia Stan, *România*, în Lavinia Stan (coord.), *op. cit.*, p. 261.

³⁸ Vladimir Tismăneanu, *Cortina de ceață, Vladimir Tismăneanu în dialog cu Mircea Mihăieș*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 23.

³⁹ Florin Abraham, *Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică*, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiualea, Ovidiu Țichindeleanu (coordonatori), *op. cit.*, p. 14.

⁴⁰ Vezi *Profilul și istoricul Partidului Democrat Liberal*, disponibil pe pagina web oficială a Partidului Democrat Liberal <http://www.pdl.org.ro/index.php?page=PDL&textPag=14> (consultată la 7 noiembrie 2010).

⁴¹ Despre acest proiect, pe larg, în Valeriu Stoica, *Unificarea dreptei*, București, Editura Humanitas, 2008.

⁴² Documentele înaintate Camerei Deputaților referitoare la proiectul de lege a lustrăției se pot consulta pe pagina web a instituției la http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=6394&cam=2 (consultată la 07 noiembrie 2010).

⁴³ Vezi pagina Asociației 21 decembrie 1989, <http://www.asociatia21decembrie.ro/2009/03/sorin-iliesiu-apel-pentru-romania/> (consultată la 07 noiembrie 2010).

Președintele Traian Băsescu făcea primele declarații legate de tema condamnării comunismului pe 4 și 5 iulie 2005 într-un interviu realizat de Mihai Zamfir pentru *Radio BBC*: „pentru ca gestul să aibă consistență, el trebuie argumentat științific, la fel cum s-a făcut o comisie pentru Holocaust și l-a recunoscut președintele Iliescu ca fiind o realitate a României. La fel trebuie făcută o comisie pentru evaluarea a ceea ce s-a întâmplat în anii '50-'60 poate și mai târziu și un document științific trebuie să stea la baza unei astfel de acțiuni politice”⁴⁴. Modelul comisiei înființate de președintele Ion Iliescu în 2003⁴⁵ va reveni constant în explicațiile președintelui Traian Băsescu ca posibilitate și modalitate acceptabilă de a condamna comunismul.

Pe 13 iulie 2005, revista „22” a publicat un amplu interviu în care președintele Traian Băsescu își nuanța aceeași idee: „Cred că la fel cum s-a făcut pentru Holocaust, sub egida Președinției, se poate face o comisie care să constată crimele comunismului, comisie care să fie validată științific și care să aibă o concluzie, la fel cum a avut și raportul despre Holocaust. În baza acelei concluzii, președintele României se poate duce în fața Parlamentului. Altfel, cu tot respectul pe care îl am [...] pentru mulți oameni care au scris despre ororile comunismului – care și eu sunt convins că au existat, așa cum sunt și ei convinși –, toate acestea rămân totuși o literatură”⁴⁶.

Opinia prezidențială în chestiunea condamnării comunismului a întâmpinat mai multe tipuri de critici. Instrumentalizând o definiție a politicii dată de Alexis de Tocqueville, Daniel Barbu rezuma critic faptul că, pentru Traian Băsescu, „în viața publică, totul se reduce fie la *simțire*, fie la *știință*, prima irelevantă, cea de-a doua «validă»”. Pentru a stabili ceva privitor la traiul nostru comun, avem nevoie de comisii”⁴⁷, ulterior autorul criticând explicit nevoia formării unei comisii pentru condamnarea comunismului printr-o comparație cu invocarea „științei” cu care ne obișnuiserăm chiar în societatea comunistă⁴⁸. Ruxandra Cesereanu găsea că „această posibilă comisie există deja virtual”⁴⁹. O

⁴⁴ Interviul acordat de președintele României, Traian Băsescu, postului *Radio BBC* și difuzat pe 4 și 5 iulie 2005, Interviul Zilei, realizator Mircea Zamfir, disponibil la http://www.presidency.ro/pdf/date/6450_ro.pdf (consultat la 07 noiembrie 2010).

⁴⁵ Este vorba de prima comisie de adevăr care a funcționat în România, înființată la inițiativa președintelui Ion Iliescu din 22 octombrie 2003 pentru a studia Holocaustul în România. La 11 noiembrie 2004, *Raportul Final* al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România a fost prezentat președintelui Ion Iliescu. Vezi Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România, *Raport Final*, președinte comisie Elie Wiesel, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2005.

⁴⁶ Rodica Palade, *Alianța nu se va rupe*, interviu cu Traian Băsescu în revista „22”, an XVI, nr. 801, 12-18 iulie 2005, p. 8-9, disponibil și pe pagina web a revistei la <http://www.revista22.ro/alianta-nu-se-va-rupe-1875.html> (consultată la 10 noiembrie 2010).

⁴⁷ Daniel Barbu, *Politica pentru barbari*, București, Editura Nemira, 2005, p. 15.

⁴⁸ Idem, *O istorie naturală a comunismului românesc*, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu (coordonatori), *op. cit.*, p. 74.

⁴⁹ Ruxandra Cesereanu, *Ce știe și ce nu știe președintele Băsescu despre Gulagul românesc*, în revista „22”, an XVI, nr. 802, 19-25 iulie 2005. Textul a apărut ulterior în volumul autoarei *Năravuri românești: texte de atitudine*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 79.

altă critică a fost adusă de Andrei Pleșu care considera că nu are logică înființarea unei comisii pentru a analiza comunismul cu scopul de a-l condamna, ceea ce ar însemna că se face o comisie pentru o analiză a cărei concluzie o cunoaștem dinainte: „Principiul acestei comisii rămâne, din punctul meu de vedere, inadmisibil. O comisie constituită cu bună-credință nu poate anticipa rezultatul cercetărilor ei”⁵⁰. Un al treilea tip de critică este de natură politică și a fost rezumat în general de membrii PSD și în special de Ion Iliescu pentru care „condamnarea reală” a comunismului a avut loc în stradă, la Revoluția din 1989⁵¹.

La rândul său, Vladimir Tismăneanu și-a exprimat rezervele referitoare la poziția președintelui României care solicita o comisie pentru a putea condamna comunismul. Încă de la prima explicație prezidențială, Tismăneanu avea o opinie critică la motivațiile președintelui Băsescu. „[...] de ce este nevoie de o asemenea comisie, când literatura pe problema crimelor comuniste în România este uriașă? Avem documente câte dorim, lucrări științifice recunoscute internațional drept contribuții obiective, lipsite de părtinire, mărturii, interviuri, reviste specializate. Avem Memorialul de la Sighet și seria de publicații generată în jurul acestei importante instituții menite să salveze memoria națională [...]”⁵².

Revenind în derularea cronologică a evenimentelor, în octombrie 2005 Sorin Ilieșiu a redactat un „Raport pentru condamnarea regimului politic comunist ca nelegitim și criminal” și pe care îl adresa președintelui Traian Băsescu⁵³. De-a lungul anului 2005 au apărut în România și veștile referitoare la faptul că un parlamentar european, suedezul Göran Lindbad, din partea Partidului Popular European, a fost însărcinat cu redactarea unui raport în baza căruia Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (APCE) a emis ulterior Rezoluția 1481 din 2006, privind necesitatea condamnării internaționale a crimelor regimurilor totalitare comuniste⁵⁴. Raportul a fost prezentat în APCE pe 16 decembrie

⁵⁰ Andrei Pleșu, *O comisie pentru condamnarea comunismului?*, în „Dilema veche”, nr. 118 din 27 aprilie 2006, disponibil la <http://www.dilemaveche.ro/sectiune/situatiunea/articol/o-comisie-pentru-condamnarea-comunismului> (consultat la 10 noiembrie 2010).

⁵¹ Doina Anghel, *Condamnarea comunismului, între „făcătură” și „document științific”*, în „Ziarul financiar”, 12 octombrie 2009, articol disponibil la <http://www.zf.ro/politica/condamnarea-comunismului-intre-facatura-si-document-stiintific-4982663/> (consultat la 11 noiembrie 2010).

⁵² Vladimir Tismăneanu, *Președintele Băsescu și problema comunismului*, în „Jurnalul Național”, 30 iulie 2005, disponibil la pagina web http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2005-07-29/presedintele-basescu-si-problema-comunismului.html#comments_%20href (consultată la 10 noiembrie 2010), și apărut apoi în volumul autorului *Democrație și memorie*, București, Editura Curtea Veche, 2006, p. 201-202. Aceeași critică se regăsește și în Armand Goșu, *Condamnarea comunismului*, interviu cu Vladimir Tismăneanu, în revista „22”, 18-24 octombrie 2005, disponibil la pagina <http://www.revista22.ro/condamnarea-comunismului-2137.html> (consultată la 11 noiembrie 2010).

⁵³ „Raport pentru condamnarea regimului politic comunist ca nelegitim și criminal” propus președintelui României Traian Băsescu de Sorin Ilieșiu în octombrie 2005, text actualizat în ianuarie 2006, disponibil pe pagina de internet a *Grupului pentru Dialog Social*, la <http://www.gds.org.ro/raport.htm> (consultată la 12 noiembrie 2010).

⁵⁴ Vezi textul Rezoluției în Radu Preda, *Comunismul, O modernitate eșuată*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2009, Anexa 4, p. 329. Vezi și comentariile lui Vladimir Tismăneanu, Ruxandra

2005⁵⁵ și a constituit fundamentul Rezoluției 1481/2006. La mai puțin de o săptămână după ce Göran Lindbad a prezentat raportul său în APCE, pe 21 decembrie 2005, prim-ministrul Călin Popescu Tăriceanu a emis Hotărârea de Guvern nr. 1724/2005 prin care se înființează Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR) și l-a numit în frunte pe Marius Oprea, „unul dintre cei mai curajoși oameni din România, în demersul său de scotocire a adevărului în cazul istoriei recente”⁵⁶. În ianuarie 2006, președintele Traian Băsescu a asistat la dezbaterile raportului Lindbad la Strassbourg⁵⁷. În luna februarie 2006, premierul Călin Popescu Tăriceanu a emis o Ordonanță de Urgență (nr. 16 din 22 februarie 2006)⁵⁸, prin care erau lărgite puterile Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

Cu înaintarea în Parlament a unui proiect de lege a lustrației, cu înființarea IICCR și cu sporirea puterilor CNSAS, „liberalii păreau a fi câștigat competiția cu Traian Băsescu și PD pentru gestionarea moștenirii simbolice a anticomunismului”⁵⁹.

După „Proclamația către România”, „Apel pentru România” și „Raport pentru condamnarea regimului politic comunist ca nelegitim și criminal”, cu Rezoluția 1481 a APCE deja adoptată, Sorin Ilieșiu a lansat pe 10 martie 2006 (la 16 ani de la Proclamația de la Timișoara⁶⁰) la sediul GDS „Apel către Președintele României, Traian Băsescu”⁶¹, lecturat de actorul Victor Rebengiuc. S-a ajuns „aproape la o situație ultimativă odată cu semnarea Apelului de către reprezentanții marilor centrale sindicale”⁶².

În a doua jumătate a lunii martie au avut loc noi alegeri pentru conducerea CNSAS. „A fost ales un nou Colegiu – cu scandalul aferent, generat de PD, care, în pofida faptului că toate partidele căzuseră inițial de acord să-l aleagă

Cesereanu și Dragoș Paul Alicică în *Condamnarea Comunismului*, în revista „22”, an XV, nr. 830, 1-7 februarie 2006.

⁵⁵ Conform site-ului oficial al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei tradus în limba română la <http://translate.google.ro/translate?hl=ro&langpair=en|ro&u=http://assembly.coe.int/documents/workingdocs/doc05/edoc10765.htm> (consultat la 12 noiembrie 2010).

⁵⁶ Ruxandra Cesereanu, *Năravuri românești...*, p. 28.

⁵⁷ Un Raport privind participarea la prima parte a Sesiunii ordinare a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei de la Strassbourg din 23-27 ianuarie 2006 vezi la <http://www.senat.ro/ORGANIZATII/7dc6b79d-2603-4969-a1c2-242cf4e4e35d/Raport%20sesiune%20ianuarie%202006.htm> (consultat la 13 noiembrie 2010). Vezi și Rodica Culcer, *Președintele la Strassbourg*, în revista „22”, an XV, nr. 830, 1-7 februarie 2006.

⁵⁸ Vezi parcursul Ordonanței de Urgență pe http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.hp_act?ida=62777 (consultat la 11 noiembrie 2010).

⁵⁹ Florin Abraham, *Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică*, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șulea, Ovidiu Țichindeleanu (coordonatori), *op. cit.*, p. 15.

⁶⁰ Pentru detalii, vezi http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Proclama%C5%A3ia_de_la_Timi%C5%9Foara (consultat la 8 noiembrie 2010).

⁶¹ *Apel către Președintele României, Traian Băsescu*, în „Observator Cultural”, nr. 312 din 16-22 martie 2006, disponibil și la pagina http://www.observatorcultural.ro/Apel-catre-Presedintele-Romaniei-Traian-Basescu*articleID_15060-articles_details.html (consultată la 12 noiembrie 2010).

⁶² Vladimir Tismăneanu, *Cortina de ceață...*, p. 235.

președinte pe Constantin Ticu Dumitrescu, l-a impus pe Corneliu Turianu. În urma revoltei opiniei publice – singurul corectiv al manevrelor politice care au vizat CNSAS de-a lungul anilor –, domnul Turianu a demisionat, iar Constantin Ticu Dumitrescu i-a cedat locul lui Claudiu Secașiu⁶³. Președintele Traian Băsescu a fost pe 4 aprilie la ședința CNSAS pentru a media alegerile și a fost huiduit de manifestanți din societatea civilă și angajați ai instituției care solicitau impunerea lui Constantin Ticu Dumitrescu în fruntea CNSAS⁶⁴. Ziua următoare, de la Palatul Cotroceni se făcea anunțul înființării Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (vezi *supra*, nota 26).

Grupe de cauze: obligații morale, cauze de model și linii de forță

Se pot identifica trei categorii de cauze care determină decizia prezidențială de înființare a Comisiei. În prima categorie sunt cauzele care creează *obligația morală* a condamnării comunismului. Momentul intens mediatizat al dezbaterii electorale denumit și „momentul oglinzii” amintit mai sus (vezi *supra*); orientarea declarată a opțiunilor lui Traian Băsescu înspre „axa Washington – Londra – București”⁶⁵ imediat după câștigarea alegerilor prezidențiale; trecerea PD de la doctrina socialistă la „popularii europeni” (grup favorabil condamnării comunismului, exemplul Raportului Lindbad fiind elocvent); episodul din septembrie 2005, când, aflat la Universitatea Stanford din Statele Unite ale Americii, Traian Băsescu declară că Federația Rusă tratează Marea Neagră ca pe un „lac rusesc”⁶⁶; replica președintelui României dată reprezentantului Federației Ruse în cadrul Adunării de la Strassbourg – Traian

⁶³ Rodica Culcer, *Scurta și zbuciumata istorie a CNSAS*, în revista „22”, an XV, nr. 935, 5-11 februarie 2008, disponibil pe pagina web <http://www.revista22.ro/scurta-si-zbuciumata-istorie-a-cnsas-4306.html> (consultată la 9 noiembrie 2010).

⁶⁴ Ovidiu Banches, *Primul huiduit*, în „Ziua”, 5 aprilie 2006, an XII, nr. 3592, p. 1, disponibil la <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2006-04-05/primul-huiduit.html> (consultat la 7 iunie 2010). Vezi și Iulia Vaida, Romulus Georgescu, *Istoricul Claudiu Secașiu este noul președinte al CNSAS*, în „România Liberă”, nr. 4889 din 5 aprilie 2006, p. 1-2; Costin Ilie, *Băsescu a fost huiduit. Pentru prima dată*, în „Cotidianul”, an XV, nr. 80 (4455) din 5 aprilie 2006, p. 2; Liviu Antonesei, *Huiduieli de bine*, în „Cotidianul”, an XV, nr. 82 (4457) din 7 aprilie 2006, p. 18; Stelian Tănase, *Istoria unei neînțelegeri*, în „Ziua”, 10 aprilie 2006, an XII, nr. 3596, p. 1; Oana Stancu, *Secașiu, noul șef al CNSAS*, în „Jurnalul Național”, 5 aprilie 2006, an XIV, nr. 3931, p. 11; Cristian Ghinea, *Ce are lumea cu Traian Băsescu?*, în „Dilema veche”, nr. 115, 6 aprilie 2006, disponibil la pagina web <http://www.dilemaveche.ro/sectiune/pe-ce-lume-traim/articol/ce-are-lumea-cu-basescu> (consultată la 11 iunie 2010); Răsvan Popescu *Coadă de topor*, în revista „22”, 11 aprilie 2006, disponibil pe <http://www.revista22.ro/coada-de-topor-2618.html> (consultată la 7 iunie 2010).

⁶⁵ Andreea Mihăilă, *Traian Băsescu: Vreau o axă Washington – Londra – București!*, în „Gardianul”, 14 decembrie 2004. Articolul este disponibil și la pagina web <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Politica/1524/Traian-Basescu-Vreau-o-axa-Washington-Londra-Bucuresti.html> (consultată la 11 noiembrie 2010).

⁶⁶ Liliana Ruse, *Marea Neagră – „lac rusesc”*, în „Gândul”, 17 septembrie 2005. Articolul este disponibil on-line la pagina <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/Politica/18651/Marea-Neagra-8212-lac-rusesc.html> (consultată la 11 noiembrie 2010).

Băsescu a fost întrebat în plen de șeful Delegației Parlamentului Federației Ruse, Konstantin Kosacev, de ce România a permis prezența bazelor militare americane pe teritoriul său. Răspunsul lui Traian Băsescu: „[...] prezența unor baze militare americane în țara noastră [...] nu este îndreptată împotriva cuiva, ci face parte din strategia de asigurare a securității țării. [...] *trupele dvs. au stat la noi 13 ani și nu v-am întrebat de ce.* (subl. a.)”⁶⁷; simpatia cu care era privit Traian Băsescu în organizațiile societății civile înaintea și în timpul campaniei prezidențiale din 2004; în fine, stilul politic pe care Traian Băsescu l-a adoptat, unul de „război total” împotriva unui „sistem ticăloșit”, stil despre care vorbește Vladimir Tismăneanu: „Felul de a vorbi și de a gândi al lui Traian Băsescu erau diferite. În 2004 el își construia o campanie care mergea înainte de toate pe tema opoziției față de ceea ce numea «sistemul ticăloșit»”⁶⁸.

Toate aceste episoade au trezit speranțe în zonele societății civile active care aveau pe agendă obiectivul condamnării comunismului. Aceste speranțe s-au tradus repede în solicitări directe sub diverse denumiri (apel, raport, proclamație). Așadar, semnalele pornite de la Traian Băsescu împreună cu solicitările din societatea civilă au condus la o *obligație morală* pe care președintele o avea de onorat pentru a decide actul de condamnare a comunismului. În caz contrar, riscul politic pentru Traian Băsescu ar fi constat în pierderea credibilității în zone active ale societății civile.

O a doua categorie de cauze care compun contextul sunt cauzele *comparative* (sau cauze *de model*) și privesc exemplele la care se raporta discursul public în acea perioadă, modele care au ghidat metodologic discuțiile și dorințele exprimate în sensul condamnării comunismului. Întâi, este vorba de modelul invocat în mod repetat chiar de către președintele Traian Băsescu, cel al primei comisii de adevăr din România și anume Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România (vezi *supra*, nota 44); apoi, pe parcursul anului 2005 europarlamentarul Göran Lindbad conduce o comisie a APCE care adună date referitoare la fostele regimuri comuniste din Europa, raport pe care îl prezintă în Parlamentul European la 16 decembrie 2005 (vezi *supra*, nota 54); în fine, Rezoluția 1481 din 25 ianuarie 2006 a APCE privind necesitatea condamnării internaționale a crimelor regimurilor totalitare comuniste luată în baza raportului prezentat de Göran Lindbad.

Cauzele *de model* au însoțit debaterile publice pe tema condamnării comunismului oferind un contur și o posibilă metodologie celorlalte două tipuri de cauze.

A treia categorie de cauze sunt cele care conturează *liniile de forță* din contextul deciziei de a condamna comunismul. Declanșarea competiției politice între președintele Traian Băsescu și PD, pe de o parte, și prim-ministrul Călin Popescu Tăriceanu și PNL, de cealaltă parte, a indus tentația de a concura și în

⁶⁷ Raport privind participarea la prima parte a Sesiunii ordinare a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei de la Strassbourg din 23-27 ianuarie 2006 (vezi *supra*, nota 52).

⁶⁸ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 19.

asumarea condamnării comunismului, iar în această direcție tabăra PNL făcuse până în martie 2006 trei pași importanți: a depus un proiect de lege a lustrației în Parlament, a înființat IICCR și a sporit puterile CNSAS prin Ordonanță de Urgență (vezi *supra*); procesul pe rol cu Mugur Ciuvică în care Traian Băsescu se apăra de acuzația colaborării cu fosta Securitate menținea semne de întrebare legate de trecutul lui Traian Băsescu⁶⁹. Chiar dacă procesul se încheiase la începutul anului 2005, suspiciunile au rămas în atenția publică; presiunea în creștere pe care o exercita un segment al societății civile, presiune alimentată – așa cum am văzut mai sus – de diverse episoade și declarații ale lui Traian Băsescu; episodul alegerilor de la CNSAS, în care PD și Traian Băsescu au fost criticați pentru că ar fi oprit accesul lui Constantin Ticu Dumitrescu la președinția Colegiului în dauna lui Corneliu Turianu. Activitatea CNSAS s-a blocat, iar sosirea președintelui României pentru a media conflictul atrage huiduielile publice.

Aceste patru aspecte formează grupajul de cauze care descriu *liniile de forță* în preliminarile deciziei prezidențiale de condamnare a comunismului. Așa cum vom vedea, acest grupaj de cauze conferă inițiativei de condamnare a comunismului și latura radicală a căii adoptate – care nu este dispusă la vreun compromis, care vede reconcilierea socială posibilă doar *după* ce comunismul va fi condamnat.

Cele trei categorii de cauze – de *obligație morală*, *comparative* sau de *model* și *liniile de forță* – articulează ansamblul general sau *contextul* care influențează luarea deciziei președintelui de a condamna comunismul.

Evaluarea reconcilierii

Comisia înființată de la bun început cu scopul de a „condamna comunismul” a activat în perioada aprilie-decembrie 2006. Conținutul *Raportului Final* al Comisiei și împrejurările în care a fost citit mesajul președintelui din 18 decembrie 2006 în fața camerelor reunite ale Parlamentului sunt cunoscute⁷⁰. O modalitate la îndemână de evaluare a Comisiei este o analiză a modului de implementare a recomandărilor. *Raportul Final* conține „numeroase propuneri”, după cum menționează președintele Traian Băsescu în discursul din fața parlamentarilor⁷¹. Președintele își asumă doar 12 dintre recomandările Comisiei. Traian Băsescu nu a nominalizat între propunerile sale analiza riguroasă a evenimentelor din 1989 și a celor postdecembriste, și nici necesitatea adopării

⁶⁹ Vezi Marius Oprea, *Umbrele trecutului. Colaborarea lui Traian Băsescu cu Securitatea (III)*, în „Observator Cultural”, nr. 541, 10 septembrie 2010, disponibil la http://www.observatorcultural.ro/Umbrele-trecutului.-Colaborarea-lui-Traian-Basescu-cu-Securitatea-%28III%29*articleID_24241-articles_details.html (consultat la 2 noiembrie 2010).

⁷⁰ Vezi Cosmina Tănăsioiu, *The Tismaneanu Report: Romania Revisit Its Past*, în „Problems of Post-Communism”, vol. 54, nr. 4, iulie-august 2007, p. 60-69.

⁷¹ Este vorba de 43 de propuneri ale Comisiei prezidențiale făcute șefului statului, măsuri legate de 1. condamnare; 2. memorializare; 3. legislație și justiție; 4. cercetare și arhive; 5. educație. Vezi Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *op. cit.*, p. 776-783.

legii lustrației⁷². Vladimir Tismăneanu atenționează că „este însă, înainte de toate, obligația Parlamentului României să ia în discuție legea”⁷³.

Nu este locul pentru evaluarea întregului demers ca pe o bifare a implementării recomandărilor. Mizele înființării unei comisii de adevăr sunt mult mai complexe, chiar președintele României amintind de reconciliere națională în mesajul adresat Parlamentului. Nu este numai cazul comisiei anticomuniste de adevăr; s-a estimat că și celelalte politici de memorie⁷⁴ adoptate în România au avut efecte mai curând simbolice și mai puține efecte sociale⁷⁵. Aceste opinii denotă dorința ca politicile de memorie să genereze efecte palpabile și rapide.

Însă, politicile de memorie se află în situația de a avea mai curând forță simbolică și datorită faptului că în societatea românească nu s-au creat premisele pentru reconcilierea socială. Pentru a evalua măsura în care reconcilierea „prinde rădăcini” într-o societate, Priscilla Hayner propune o grilă constituită din trei întrebări⁷⁶. Prima întrebare este: „În ce mod este tratat trecutul în sfera publică?” și are drept fundal alte întrebări: „S-a diminuat înverșunarea asupra trecutului în relațiile publice și politice? Abuzurile din trecut au fost procesate sau absorbite în așa măsură încât oamenii să poată vorbi despre acestea – dacă nu cu ușurință, măcar într-o manieră civilizată – chiar cu cei aflați în tabăra adversă?” A doua întrebare este: „Care sunt relațiile dintre foștii adversari? În mod special, aceste relații sunt bazate pe prezent mai curând decât pe trecut?” Un indiciu al absenței reconcilierii este dat de referirile constante la greșelile din trecut, în timp ce angajarea foștilor adversari în proiecte care au un scop comun trimite la ideea că reconcilierea poate fi atinsă. Ultima întrebare privește numărul de variante asupra trecutului: „Există una sau mai multe versiuni asupra trecutului?” Priscilla Hayner argumentează că reconcilierea presupune nu doar stabilirea unor relații rezonabile între oameni, ci și o serioasă reevaluare a faptelor și explicațiilor pe care le îmbracă trecutul.

Dacă aplicăm în România grila propusă de Priscilla Hayner, la prima întrebare răspunsul există deja: trecutul comunist reprezintă în continuare un

⁷² Anca Simina, *Băscu și-a însușit doar o parte din recomandările Comisiei*, în „Evenimentul Zilei”, nr. 4668, 19 decembrie 2006, p. 4, disponibil și la pagina web <http://www.evz.ro/detalii/stiri/basescu-si-a-insusit-doar-o-parte-din-recomandarile-comisiei-423438.html> (consultată la 20 noiembrie 2010).

⁷³ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 279.

⁷⁴ Politici de memorie sunt considerate toate instrumentele incluse în domeniul justiției de tranziție: procese penale pentru cei considerați vinovați de crime în vechiul regim, comisii de adevăr, (legi de) lustrație, reabilitarea publică a victimelor, comemorări, restituirea bunurilor confiscate abuziv și, în general, orice act menit să corecteze diversele abuzuri ale statului totalitar. Vezi Alexandra Barahona de Brito, Carmen González-Enriquez, Paloma Aguilar (eds.), *The Politics of Memory: Transitional Justice in Democratizing Societies*, New York, Oxford University Press, 2001.

⁷⁵ Raluca Groseanu, *The Role of Civil Society in the Romanian Transitional Justice Failure*, în Vladimira Dvořáková, Anđelko Milardović (eds.), *op. cit.*, p. 189; idem, *La Justice de transition dans la Roumanie post-communiste: limites des stratégies adoptées et complicités sociales*, în „Communisme”, nr. 91/92, 2007, p. 187-188.

⁷⁶ Priscilla B. Hayner, *op. cit.*, p. 161-162.

subiect de dispută și polemici (vezi *supra*, notele 3 și 4), aspect care induce răspunsul la a doua întrebare, anume că, în mod special, relațiile dintre (foștii) adversari au la bază divergențe asupra trecutului comunist mai curând decât aspecte ale prezentului sau angajarea în proiecte cu scop comun. În fine, răspunsul la ultima întrebare arată că există în continuare nu doar mai multe versiuni asupra trecutului, ci există chiar versiuni divergente⁷⁷.

Cauzele largi care au condus spre un blocaj în tematica asumării trecutului totalitar – prin urmare și imposibilitatea propunerii unui proces de reconciliere socială – nu prezintă obiectul acestui studiu. Se pot înainta pe scurt explicații de ordin istoric și politic: natura particulară a comunismului românesc și acapararea statului de către partidul comunist, societate civilă post-decembristă fără susținere socială consistentă, cultura politică precară, puterea politică post-decembristă prea tributară mecanismelor de putere caracteristice regimului comunist sau chiar dificultatea elitelor intelectuale de a articula un program realist și coerent.

În cazul particular al Comisiei anticomuniste din România, contextul și atmosfera publică premergătoare deciziei de înființare a acesteia denotă absența unui demers articulat în sensul reconcilierii sociale. Funcția de reconciliere nu a fost asumată de membrii Comisiei, scopul acesteia fiind strict producerea unui document științific care să îi servească președintelui României la condamnarea comunismului în mod solemn în fața Parlamentului. Lavinia Stan a subliniat deja de ce în spațiul postcomunist comisiile de adevăr nu au asumat scopul reconcilierii⁷⁸. În timpul citirii mesajului de condamnare, Traian Băsescu a amintit în treacăt că scopul condamnării este reconcilierea națională. Așadar, președintele României a adoptat viziunea conform căreia reconcilierea poate avea loc doar *după* condamnarea comunismului. În aceeași măsură, faptul că acest „adevărat scop” a fost doar vag amintit, poate fi un indiciu că în opinia lui Traian Băsescu a condamna comunismul va atrage de la sine realizarea reconcilierii sociale.

Grupul de cauze care au constituit contextul istoric și ideatic al luării deciziei de înființare a CPADCR a influențat scopul acestei Comisii în sensul

⁷⁷ Versiunea asupra comunismului din *Raportul Final* al CPADCR nu este împărtășită, de pildă, de Ion Iliescu și de PSD sau de foști membri ai nomenclaturii. Din motive care diferă în diverse nuanțe această versiune nu este împărtășită nici de grupul de autori care publică pe platforma *criticatat.ro* sau care au publicat volumul *Iluzia anticomunismului...* (vezi *supra*, nota 26). Mai mult, este un loc comun faptul că Securitatea este văzută nu doar printre foștii angajați ca o instituție care a făcut „și lucruri bune”, în vreme ce grupurile active ale societății civile alături de istoricul Marius Oprea o califică drept fundamental nocivă. Deosebirile de apreciere asupra comunismului pot fi interpretate și prin sondajele de opinie realizate în 2010 – vezi Adrian Cioflâncă, *Nostalgia pentru comunism*, în revista „22”, an XXI, nr. 1073, 28 sept. – 4 oct. 2010, disponibil și la <http://www.revista22.ro/nostalgia-pentru-comunism-8962.html> (consultat la 14 noiembrie 2010); Mirela Corlățan, *Comunismul, uitat și iertat de români*, în „Evenimentul Zilei”, 24 septembrie 2010, disponibil la <http://www.evz.ro/detalii/stiri/comunismul-uitat-si-iertat-de-romani-906914.html> (consultat la 20 noiembrie 2010).

⁷⁸ Vezi Lavinia Stan, *Truth Commission in Post-Communism: The Overlooked Solution?*, în *loc. cit.*, p. 12.

abandonării unei funcții precum aceea a reconcilierii. În special cauzele care reprezintă *liniile de forță* au modelat scopul acestei acțiuni în direcția condamnării comunismului și nu în direcția reconcilierii sociale. Termenii cheie care definesc acest grup de cauze sunt: *competiție* politică; *acuzatie*, *proces* și *suspiciune* publică; *presiuni* publice; în fine, *huiduieli* publice. În aceste condiții, reconcilierea ca scop era dificil de asumat. Faptul că în mesajul președintelui se amintește de reconciliere este greu de evaluat în condițiile în care reconcilierea presupune mai curând o mediere, o negociere asupra modului în care este asumat trecutul problematic, și presupune mai puțin o condamnare de pe poziții de putere.

Un alt aspect care privește contextul premergător luării deciziei de înființare a CPADCR este acela că tensiunea politică era în creștere. Apoi, pe tot parcursul funcționării Comisiei, scena politică a devenit din ce în ce mai încordată. Competiția dintre partidele aflate la putere nu s-a rezumat doar la chestiunea condamnării comunismului, ci a evoluat progresiv. Un punct de vârf avea să fie atins în mai 2007 prin suspendarea președintelui Traian Băsescu de către Parlamentul României și organizarea unui referendum. Or, este dificil de estimat care ar putea fi premisele unui succes în a condamna *eficient* comunismul (eficient, adică prin apropierea de realizarea „adevărului scop”, reconcilierea națională) pe fundalul creșterii tensiunilor politice. Fractura semnificativă intervenită între cele două instituții (prezidențială și parlamentară), pasiunile și înverșunarea politică din anul 2007 indică mai curând faptul că nici nu putea fi vorba de reconciliere după mesajul de condamnare de pe 18 decembrie 2006. De altfel, în intervenții TV, președintele Traian Băsescu a interpretat gestul majorității parlamentare care a decis suspendarea din 2007 drept o înverșunare a clasei politice împotriva condamnării comunismului. Or, această explicație denotă încă o dată că „autentica reconciliere” pe care și-o fixase drept scop era tot mai departe de a fi realizată. Dimpotrivă, situarea pe aceeași linie argumentativă conduce la ideea că actul condamnării comunismului a adâncit scindarea politică și clivajele sociale, caz în care miza reconcilierii este ratată.

În fine, din cauza unui context politic impropriu în care s-a decis înființarea Comisiei se poate conveni că *Raportul Final* are mai curând un caracter tranzițional decât unul fundațional⁷⁹. Caracterul de tranziție dobândit privește faptul simplu că *Raportul* face trecerea de la perioada în care condamnarea comunismului era o dorință a societății civile active, la perioada în care puterea politică trebuie să adopte norme legale de implementare a recomandărilor asumate prin mesajul condamnării. Ba chiar mai mult, caracterul tranzițional indică *Raportul* drept un act oarecare al tranziției în genere. Caracterul fundațional ar fi presupus că în baza *Raportului Final* s-ar fi trecut repede la măsurile recomandate și episodul ar fi constituit un reper central nu doar pentru delimitarea de trecut, dar mai curând pentru diminuarea disensiunilor în vederea

⁷⁹ Monica Ciobanu, *Criminalizing the Past and Reconstructing Collective Memory: The Romanian Truth Commission*, în loc. cit., p. 332.

implicării actorilor și instituțiilor în acțiuni și proiecte cu scop comun. Acest aspect rezumă, după grila Priscillei Hayner, unul din elementele reconcilierii sociale, element care nu se suprapune peste realitățile socio-politice din România.

Concluzii

În atmosfera creată după consumarea condamnării oficiale a comunismului au apărut chiar printre susținătorii gesturilor reparatorii și opinii care pun sub semnul îndoielii importanța gestului de condamnare a comunismului, fie că pleacă de la rațiuni practice⁸⁰, fie că pleacă de la interpretarea gesturilor și declarațiilor președintelui Traian Băsescu⁸¹. Clivajul politic, permanenta dispută pe tema comunismului și anticomunismului – sunt aspecte contrare ideii de reconciliere. Dacă inițiatorii renunță la funcția de reconciliere socială, așa cum s-a întâmplat în România, nu înseamnă că o comisie de adevăr nu asumă de la sine această funcție, în virtutea scopului pentru care este creat un instrument precum comisia de adevăr. Comisiile de adevăr au luat naștere ca o alternativă, între amnistierea totală și pedepsirea masivă. Astfel, între două căi care propun *stricto sensu* soluții extreme, severe, radicale, comisiile de adevăr au fost înființate pentru a realiza o cale de mijloc, un dialog, o negociere, un consens. Or, președintele Traian Băsescu a înființat comisia și pentru a tranșa tensiunile cu intelectualii doritori de condamnare oficială, pentru „a analiza comunismul în vederea condamnării”. Președintele nu a rămas la un scop declarat cum ar fi acela de a afla adevărul, iar în baza acestuia să condamne comunismul.

În plus, amintind de scopul reconcilierii sociale în momentul condamnării comunismului, se dă glas de fapt unei confuzii. Așa cum este teoretizată reconcilierea, aceasta reprezintă un proces social îndelungat și complex, în niciun caz nu poate fi atinsă ușor printr-o dorință exprimată fugar.

⁸⁰ Vezi Dorin Petrișor, *Marius Oprea: președintele Băsescu ar trebui să retragă condamnarea comunismului din moment ce nu avem niciun criminal comunist condamnat*, în *hotnews.ro*, 3 iulie 2008, disponibil la pagina web <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-3426823-marius-oprea-presedintele-basescu-trebuie-retraga-condamnarea-comunismului-din-moment-nu-avem-nici-criminal-comunist-condamnat.htm> (consultată la 28 noiembrie 2010); Andrei Pleșu, *Condamnarea comunismului?*, în „Adevărul”, 11 februarie 2010, disponibil la pagina web http://www.adevarul.ro/opinii/comentarii/andrei-ple-su_-opinii/Condamnarea_comunismului_7_205249476.html (consultată la 28 noiembrie 2010).

⁸¹ Vezi Ovidiu Șimonca, „A doua mare farsă”, interviu cu Marius Oprea, în „Observator Cultural”, nr. 536, 6 august 2010, articol disponibil la pagina web http://www.observatorcultural.ro/A-doua-mare-farsa*articleID_24096-articles_details.html (consultată la 28 noiembrie 2010); Marius Oprea, *De ce nu îmi place Băsescu*, în „Observator Cultural”, nr. 543, 24 septembrie 2010, articol disponibil și la http://www.observatorcultural.ro/De-ce-nu-mi-place-Basescu*articleID_24297-articles_details.html (consultat la 28 noiembrie 2010); Sebastian Dan, *Și Gabriel Liiceanu se leapădă de Traian Băsescu*, în „Adevărul”, 19 noiembrie 2010, articol după o emisiune TV, disponibil și la pagina web http://www.adevarul.ro/actualitate/eveniment/brasov-gabriel-liiceanu-traian_basescu_0_374962658.html (consultată la 28 noiembrie 2010).

Contextul în care s-a articulat ideea înființării Comisiei caracterizează mai fidel scopul acestei decizii. Membrii activi ai societății civile au insistat pe aspectul condamnării, iar ideea reconcilierii a fost ocolită. În plus, ideea reconcilierii presupune un dialog cu foști activiști comuniști (termenul englezesc *perpetrators* nu are un corespondent foarte clar pentru acest context în limba română), dar acest dialog nu a avut loc din considerente multiple care necesită o analiză extinsă, multi și transdisciplinară. În plus, un plan rezonabil pentru orice cale de a aborda moștenirea trecutului – fie condamnarea comunismului, fie reconcilierea socială – presupune tact, negocieri, chiar abilitate politică. Adepții unei nete condamnări au exprimat clar scopul final, solicitarea lor nu a fost o tactică dintr-o strategie încheagată. Spre exemplu, nu s-a adoptat o strategie a pașilor mărunți, nu s-a cerut rezolvarea unor măsuri punctuale, bunăoară nu s-au dus lupte pentru eliminarea pensiilor preferențiale pentru foștii angajați ai Securității care au comis abuzuri, nu s-au dus acțiuni dirijate și decise pentru deschiderea tuturor arhivelor moștenite din fostul regim. Aceste acțiuni nu au lipsit total, dar la nivel public ele au fost umbrite de scopul ultim invocat: condamnarea comunismului.

Prin urmare, comisia de adevăr din România creată pentru analiza dictaturii comuniste nu și-a însușit funcția de reconciliere socială. Studiul asumă că evaluarea trebuie făcută după grila de roluri pe care teoretic trebuie să le îndeplinească o comisie de adevăr, iar la nivel internațional reconcilierea socială este una din cele mai studiate funcții. Coroborat cu declarația președintelui României cum că adevăratul scop al demersului său este reconcilierea națională, studiul a urmărit exact acest aspect: să evalueze care este finalitatea întregului demers, care este rezultatul așteptat. După o incursiune în cronologia evenimentelor de după alegerile prezidențiale din anul 2004, se observă trei grupuri de cauze care formează contextul premergător înființării comisiei: cele care compun *obligația morală*, cele care se impun ca *linii de forță* și cauzele *de model*. Grupul liniilor de forță imprimă deciziei prezidențiale valorizarea „condamnării” și ilustrează că înființarea comisiei s-a făcut într-o atmosferă tensionată și de radicalizare a competiției politice. Astfel, după momentul 18 decembrie 2006, când în Parlamentul României are loc evenimentul istoric de condamnare oficială a comunismului drept „ilegitim și criminal”, urmează o bătălie politică de anduranță, neîntreruptă nici astăzi, care atinge inerent diverse grupuri sociale, elite economice sau elite intelectuale. Condamnarea comunismului, în modul și climatul în care s-a făcut, a ratat reconcilierea națională clamată în mesajul din fața Parlamentului: la cinci luni de la acest eveniment, cele două instituții (președinția și Parlamentul) se aflau într-un climax conflictual prin suspendarea președintelui de către Parlament (suspendare invalidată la referendum). Nimic nu arată că asumarea unui proces al reconcilierii sociale ar fi dus la condamnarea comunismului. În schimb, studiul arată că gestul de condamnare a comunismului nu a atras de la sine reconcilierea socială.

**Condemnation of the Communism or Reconciliation?
A Teleological Analysis of the Presidential Commission for the Study of the
Communist Dictatorship in Romania
(Abstract)**

Keywords: truth commission, transitional justice, reconciliation, Tismăneanu Commission, communism, politics of memory

The aim of this study is to present and analyses the work done by the Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania. Its focus falls on the need to find ways of better understanding the process of national reconciliation that can be identified at the intersection between the area of transitional justice and the space of historical narrative. One of the functions of truth commissions is to reconcile a nation or a society with itself as they face the legacy of a traumatic past.

The study identifies several causes that led to the establishment of Romanian Commission, but, in particular, considers those points related to the purpose of the decision to have such a commission in Romania. In this context, it underlines the fact that the purpose of national reconciliation was intimately linked (by the Romanian President Traian Băsescu, the high profile public figure who launched the debate in the Romanian Parliament in 2006) to the need for official condemnation of the Communism.

From a methodological perspective, the study is concerned with applying a theoretical framework to assess the effectiveness of the reconciliation debate that took place in Romania between April and December 2006. The method consists of a combination of historiographical analysis of the events and a theoretical interpretation using the conceptual framework specific to transitional justice.

The analysis itself is done in three steps. Firstly, public discourse seeking condemnation of communism was put into balance with the objective functions characteristic of truth commissions. So it highlights the social reconciliation path, which didn't emerge during the public debate of early/late April – December 2006, but which was vaguely assumed by Romanian President at that time. Secondly, in the context of the decision to form the commission of truth, three groups of reasons have been identified. Finally, it was observed that the decision to establish the commission was taken in a period of growing political tension and increased radicalization of public debate; all this in a period of time characterized by relative low levels of political stability and social calm.

Thus, the analysis forms a body of theoretical explanations based on factual evidence that shades new light on the idea that the process of social reconciliation by or *after* the condemnation of communism has not been an effective process for Romania. In other words, using the method of condemning the communism has not led to the much wanted healing of the social scars produced by nearly a half a century of communist ruling.

We conclude that there are huge contrasting positions regarding the anticommunism debate within the current Romanian political and intellectual elite. As a result the social reconciliation has not been yet achieved especially because the debate is stuck due to those insisting that reconciliation can only be reached *after* and *through* the condemnation of communism.

Protestantismul și puterea în Rusia țaristă și URSS

Interviu cu **Tatiana NIKOLISKAIA**,
realizat de **Vasile ERNU**

Tema relației Bisericii cu Statul este unul din domeniile mele predilecte, pe care îl cercetez de ceva vreme. Interesul meu este axat însă în mod special pe relațiile cultelor protestante din spațiul sovietic atât în raport cu Statul, cât și în raport cu Biserica ortodoxă care este majoritară în acest spațiu. Sunt pasionat de grupurile marginale și periferice. Am observat că ori de câte ori m-am apropiat de ele și am început să le cunosc, să le studiez și să le analizez am înțeles mult mai bine ce se întâmplă în societatea „mare” în care ele trăiesc. Acest lucru este mai ales valabil pentru societățile închise de tip comunist: o analiză a grupurilor marginale din comunism poate aduce mult mai multă lumină asupra naturii acestui regim decât zeci de alte tipuri de analize. Unul din aceste grupuri, pe care-l cunosc destul de bine și care mă interesează, este reprezentat de protestanții din spațiul sovietic. Din ceea ce cunosc, acesta este unul din foarte puținele grupuri care au reușit să creeze mecanisme prin care să-și producă o autonomie rezonabilă față de regimul comunist. Membrii acestor grupuri au construit o adevărată „societate civilă” în jurul lor. Cum au reușit să facă acest lucru nu e chiar un miracol. E cu atât mai interesant cu cât este grupul care a cunoscut, așa cum am mai spus în cartea mea *Ultimii eretici ai Imperiului* (Iași, Editura Polirom, 2009), o triplă formă de represiune: cea a regimului comunist, cea a religiei majoritare și cea a mediului laic. Întâmplarea face să mă întâlnesc cu autoarea unei excelente cărți care tratează istoria relației dintre protestantism și putere: Tatiana Nikoliskaia, *Protestantismul rus și puterea de stat, între 1905-1991*, Sankt-Petersburg, Editura Universității Europene, 2009 [în rusă: Татьяна Никольская, *Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах*, Санкт-Петербурге, Издательство Европейского Университета, 2009].

Dialogul care urmează încearcă să facă lumină asupra acestei teme. În lunga noastră discuție, pornind de la cartea domniei sale, am încercat să mă concentrez pe câteva teme majore care să ne ajute să înțelegem mai bine acest raport dintre protestantismul rus din perioada țaristă și sovietică și puterea politică. Mai întâi am încercat să urmăresc un fir istoric al modului în care au apărut, s-au dezvoltat și au acționat aceste grupuri religioase de-a lungul celor

aproape 100 de ani. Al doilea lucru asupra căruia am insistat privește tipul de relație și de problemă cu care s-au confruntat aceste grupuri în diverse perioade istorice, încercând să problematizez fiecare moment istoric important al acestei relații. De asemenea m-a interesat foarte mult să chestionez și modul în care marile rupturi, marile evenimente istorice (căderea țarismului, Revoluția din octombrie 1917 și Războiul Civil, cel de-al Doilea Război Mondial, stalinismul, dezghețul, destrămarea URSS etc.) au influențat acțiunile, viața și dinamica internă a acestor grupuri. Am fost atent și la diverse aspecte și detalii foarte importante pentru a înțelege acest fenomen: formele de represiune și propagandă ale statului, contrasoluțiile găsite de aceste grupuri, analiza acestor grupuri în diversele zone geografice ale URSS, relația protestanților cu disidenții și cu Occidentul, dar și cu Biserica ortodoxă majoritară etc. Chiar dacă privește o temă vastă, dar puțin cunoscută în România, sper ca acest interviu să ne ajute să defrișăm măcar puțin acest domeniu. (Vasile Ernu)

Dragă Tatiana Nikoliskaia, aș propune să începem cu câteva date simple. Mai întâi, care este subiectul central al cărții tale și care sunt liniile, direcțiile principale pe care le urmărești în această carte?

Cartea mea se numește *Protestantismul rus și puterea de stat, între 1905-1991*. A apărut în anul 2009, la Editura Universității Europene din Sankt-Petersburg, într-un tiraj de o mie de exemplare. Cartea s-a epuizat într-un an, iar în vara trecută s-a mai tras un tiraj suplimentar de 500 de copii.

Trebuie să adaug că, din motive obiective și subiective deopotrivă, elaborarea cărții s-a prelungit și a apărut mai târziu decât se preconiza. Cu toate acestea, nu mi-a luat-o nimeni înainte și această monografie rămâne deocamdată singura lucrare fundamentală despre protestantismul rusesc.

Reamintesc că în practica noastră nu a devenit un loc comun să aplici metoda cadrelor cronologice foarte largi în elaborarea monografiilor. Istoricii recurg rar la ea. Din epoca sovietică s-a încetățenit să se ia ca reper fie perioada de dinaintea lui 1917, fie cea de după acest an. Acest principiu era ordonator pentru structurarea facultăților de istorie și a institutelor de cercetare (de pildă, catedrele de istorie a Rusiei sau de istoria URSS), în alegerea specializării, determina sistemul de examinare în cazul stagiului de doctorat. Toate acestea s-au conservat și după destrămarea URSS, deși practicile se diluează prin însăși evoluția vieții intelectuale.

Desigur, compartimentarea în perioade a istoriei este necesară, și inevitabilă, dar acest lucru trebuie să ajute, nu să devină un impediment. Anul 1917 a jucat un rol crucial în istoria Rusiei și a lumii întregi, de bună seamă. Totuși, nu trebuie să supralicităm această importanță, ca și cum în 1917 o istorie a luat sfârșit, iar alta a început de la zero. Multe procese importante se întâmplă în mai multe perioade. Astfel, soarta unor personalități politice, culturale, militare, religioase s-a întins pe două perioade și epoci. Cine ar trebui să se ocupe de

acest studiu: specialiștii perioadei de dinaintea revoluției sau cei ai perioadei sovietice? Ca rezultat, au rămas mai multe lacune.

Tocmai de aceea, am insistat la susținerea tezei mele de doctorat să aplic alte încadrări / repere cronologice. Istoria legală a protestantismului rus a început în anul 1905, când împăratul Nicolae al II-lea a emis *Ukazul* „despre toleranța religioasă”, care a permis ieșirea de sub jurisdicția ortodoxiei. Din acest moment se poate vorbi despre un statut juridic al protestantismului rus: formal, acesta nu și-a pierdut niciodată poziția legală (comunități protestante s-au conservat chiar și în anii '30, în epoca celor mai crunte persecuții religioase), dar a rămas, practic, ca o minoritate religioasă nedorită de majoritate.

În 1991, odată cu regimul sovietic s-a prăbușit și sistemul politicii confesionale, iar protestanții ruși au primit cu adevărat o libertate egală cu a celorlalte religii.

Acesta este motivul pentru care am optat în cartea mea despre protestantismul rus pentru reperele cronologice 1905-1991, adică „de la legalizare până la legalizare”. Fiecare dintre cele șapte capitole tratează o perioadă aparte. De pildă, de capitole distincte au beneficiat: primul deceniu al puterii sovietice sau campania antireligioasă a lui Hrușciiov. Peste tot mă ocup de legislație, de politica statului și de ideologia care se raportează la protestanții ruși, de opinia publică, de factorii externi, care se răsfrâng asupra stării protestantismului local, de disidența religioasă etc. De fapt, nu doresc să repovestesc cartea, mai bine să fie citită. Deocamdată ea e accesibilă celor care stăpânesc limba rusă, dar, judecând după ecouri și comenzi – monografia a trezit un larg ecou peste hotare – în Germania, Elveția, Anglia, SUA, Canada, Finlanda, Polonia, Ucraina...; mi-a făcut o plăcere deosebită să aflu că volumul a fost receptat și în România, o țară cu care Rusia are vechi contacte cultural-confesionale (acolo și-au găsit adăpost mii de ruși de rit vechi și diverși „sectanți”). Se pregătește o ediție în limba engleză.

Bun. Să trecem atunci la treabă. Care sunt curentecele mai importante ale protestantismului din Rusia țaristă și URSS și care sunt zonele geografice cele mai active?

Interesul meu se concentrează pe raportul protestantismului cu puterea de stat și, în acest sens, se pot distinge două curente: a) protestantismul rus (confeșiunea care s-a răspândit printre ruși, dar și printre alte popoare slave); b) confesiuni străine.

Despre protestantismul rus vom avea ocazia să vorbim pe larg. Confesiunile străine sunt cele pe care le îmbrățișau străinii care s-au stabilit în Rusia. Primii protestanți au apărut la noi în cel de-al XVI-lea veac. În Europa acelei vremi, războaiele religioase pârlău totul în cale, se croiau noi granițe statale, iar aceste fenomene au dat naștere unui număr mare de transfugi și refugiați. S-au configurat două direcții ale migrației protestanților: spre vest, în America, și la est, spre Rusia. Migrația masivă spre America nu miră pe nimeni. SUA au

devenit un soi de far al libertății, inclusiv al celei confesionale. Dar și Rusia a devenit o destinație pentru protestanții Europei. Țarii ruși îi prețuiau pentru hărnicia, cinstea, înaltul profesionalism de care dădeau dovadă și, de aceea, nu rare erau cazurile când erau invitați în Rusia specialiști talentați, cu promisiuni diverse, inclusiv cu garantarea credinței. Mai mult, în comparație cu reprezentanții catolicismului, protestanții nu se amestecau în treburile politice ale Rusiei, ceea ce, iarăși, îi făcea simpatici în ochii guvernatorilor.

E de consemnat că libertatea protestanților-alogeni presupunea un amendament important: li se interzicea categoric să-i „ispitească” cu credința lor pe ortodocși. Aceasta explică un alt șir de restricții: protestanții locuiau separat de ruși, li se interzicea să aibă clopote în biserici, pentru ca sunetul acestora să nu-i atragă pe localnici ș.a.m.d. Desigur, legislația cu privire la străini s-a flexibilizat cu timpul, dar în mare a conservat o direcție fermă: autoritățile nu le interziceau protestanților libertatea confesiunii, dar limitau influența acestora asupra populației pravoslavnice. Ei aveau dreptul să-și construiască biserici, să aibă propriile școli, să invite pastori de peste graniță, să editeze cărți, ediții periodice, să-i îngroape pe cei de o credință cu ei în cimitire protestante. Ei constituiau niște comunități închise, naționale și religioase, fără „infuzii” din exterior. „Confesiunile străine” (această sintagmă nu-mi aparține, este terminologia oficială în Imperiul Țarist), luteranii, reformații, menonii, au rămas străine și prin componența lor. Situația a început să se schimbe doar în ultimii 15-20 de ani.

Protestanții ruși au o cu totul altă istorie. Până în 1905 a funcționat legal interdicția de a părăsi ortodoxia. Persecutați și discriminați erau cu toții, nu doar „sectanții”, ci și orice formă de disidență religioasă, și cei de rit vechi, adică cei care nu s-au supus reformelor bisericești din veacul al XVII-lea (pe aceștia chiar e cu neputință să-i numești „călcători ai legii”, „*вероотступники*”). Se cade a menționa, totuși, că în Rusia pentru insurgență religioasă erai mai puțin persecutat decât în Europa medievală. Cazurile cele mai notorii sunt arderea pe rug a protopopului Avvakum și a tovarășilor săi, înfometarea boieroaiței Feodosia Morozova și a prietenelor ei, punerea pe rug a ofițerului Voznițyn pentru că a trecut în taină la iudaism (e deja un caz din „iluministul” veac al XVIII-lea). Dar cel mai adesea se practicau forme mai blânde: izolarea în mănăstiri, persecuții penale, discriminări cetățenești etc.

Când în secolul al XIX-lea au apărut primele comunități protestante, imediat se produc împotriva lor și nedreptățile: pedepse administrative și penale îndreptate împotriva liderilor, exilarea simpatizanților din locurile natale sau supunerea la nedreptăți juridice. Căsătoriile lor erau considerate ilegale, iar copiii, bastarzi. Lipseau cimitirele pentru protestanții ruși, astfel încât acestora nu li se tolera nici măcar liniștea postumă.

Diferită de situația străinilor era și situația socială a protestanților ruși. Nimeni nu se arăta nici indignat, nici surprins de faptul că protestantismul era apanajul nemților, francezilor sau al finlandezilor. Altfel era cu protestantismul rușilor. În conștiința publică rusă, poziția lor echivala cu *apostazia*, cu trădarea ortodoxiei. De aceea, în paralel cu persecuțiile din partea statului, protestanții

ruși suportau și o respingere morală din partea opiniei publice. Termenii „sectant” și „sectarism” au căpătat la noi o conotație profund negativă, deși folosirea lor îmi va fi necesară atunci când voi recurge la citate sau voi repovesti anumite documente.

Mai departe, locul comun conform căruia un rus trebuie să fie obligatoriu pravoslavnic nu mai corespunde demult realității (cel puțin de vreo 200-300 de ani încoace). De pildă, în vremea domniei țarului Alexandru al II-lea, și acest lucru s-a constatat statistic, circa 10% din populație sau 1/6 parte din totalul etnici ruse era constituită din creștini de rit vechi (*старообрядцы*). Numărul „sectanților” nu a făcut obiectul unui recensământ, dar cifra de zece milioane, pronunțată de criticii sovietici ai religiei, nu mi se pare ireală.

În cercetarea mea m-am ocupat de patru confesiuni ale protestantismului rus: creștinii evanghelici, baptiștii, adventiștii de ziua a șaptea, cincizeciștii. În mod particular aceste curente au prins rădăcini în mediul rusesc în ultimii 100-150 de ani și au căpătat particularități și dimensiuni locale.

O situație cu totul specială s-a creat în jurul baptiștilor. În Rusia, aceștia au căpătat statutul unei confesiuni alogene. S-ar părea că în spatele acestui paravan lucrurile trebuiau să fie sub control. Dar baptiștii au funcționat ca cei mai activi misionari în rândul popoarelor slave. Într-o perioadă istorică scurtă (40-50 de ani), aceștia au devenit cea mai numeroasă confesiune a protestantismului rus. „Confesiunea alogenă” a devenit o confesiune rusă. Dar au trebuit să și plătească cu prețul prigoanelor.

Răspândirea geografică a protestantismului s-a modificat permanent. De pildă, protestanții străini populau inițial marile orașe (Moscova, Arhanghelsk, Petersburg și altele). În tipul țarinei Ecaterina a II-a, acestora li se ofereau locuri de colonizare în sudul Ucrainei. Primii protestanți ruși și-au făcut apariția în locurile în care locuiau protestanții străini, în sudul Ucrainei, sau în cele de exil al „sectanților” ruși, Siberia, Caucaz. Astfel au apărut întregi raioane de neortodocși cu populație slavă. E de menționat că sectanții nu erau persecutați pentru botezul lor protestant, nu se considera o trădare a ortodoxiei. De pildă, în Caucaz baptiștii ruși (foști *molocani* cu toții) au reușit chiar să-și înregistreze comunitatea. În deceniul șapte al secolului al XIX-lea, la Petersburg, oraș cu o populație protestantă numeroasă și cu o tradiție îndelungată de toleranță religioasă, a început o puternică mișcare protestantă. Comunități de baptiști, evangheliști, penticostali („cincizeciști”), adventiști de ziua a șaptea au apărut în perioada sovietică practic în toate regiunile URSS, dar s-au concentrat mai ales în Ucraina, Bielorusia, Moldova, Siberia, Răsăritul Îndepărtat, marile orașe ale Rusiei (Moscova, Leningrad ș.a.). În anii celui de-al Doilea Război Mondial, numeroși protestanți au ajuns în Kazahstan și Asia Meridională, ca rezultat al evacuărilor sau al exilului masiv al etnicilor germani. În deceniile de după război au dispărut o mulțime de comunități rurale ale protestanților. Acest fenomen este explicabil prin procesul de dispariție a satului și al migrației masive către orașe.

Răspândirea protestantismului se datorează, paradoxal, represiunilor. De exemplu, Martorii lui Iehova erau practic necunoscuți până la război. Dar după ce autoritățile au operat în 1949 și 1951 deportări masive ale credincioșilor din republicile vestice ale URSS către Siberia și Răsăritul Îndepărtat, în aceste zone au apărut primele curenți ale acestei mișcări (în cartea mea nu mă ocup de Martorii lui Iehova, dar aduc în discuție niște tendințe generale). După eliberarea din lagăr, slujitorul cincizecist Ivan Fedotov (acum, episcop al Bisericii Unite a Evangheliștilor) a fost nevoit să se stabilească în orașul Maloiaroslaveț, regiunea Kaluga, unde exista doar o foarte anemică comunitate de credincioși bătrâni. Fedotov a reușit să dezvolte o comunitate numeroasă, care avea și o școală duminicală, dar și o editură clandestină.

Chestiunea răspândirii geografice a protestantismului din Rusia încă-și așteaptă cercetătorul. E de aflat, de pildă, de ce într-o regiune sunt numeroși protestanți, iar în cea vecină, mai că lipsesc? De ce într-o regiune sau oraș o anumită confesiune înflorește, iar în alt loc de-abia își duce existența? Există locuri în care grupurile de protestanți sunt, dintotdeauna, constituite din câteva bătrâne (ex. orașul Kașin, regiunea Tver). S-ar părea că, la un moment dat, grupul acesta ar trebui să dispară, dar... apar noi adepți în vârstă. Și aceasta în condițiile în care nu există o creștere reală, tineret, familii. Iar în raionul vecin (orașul Kimri), tot de mai mulți ani, funcționează o comunitate destul de numeroasă.

Apariția protestantismului în Rusia țaristă, țară autoritară, cu o biserică ortodoxă la fel de autoritară, considerată religie de stat, nu cred că a fost un fenomen prea agreeat. Care este originea acestui fenomen și care au fost problemele majore pe care le-a produs apariția acestui curent religios în raport cu Statul? Mă interesează să ne vorbești de perioada de început și până la Revoluție.

Legislația Imperiului Țarist dădea întâietate Bisericii Ortodoxe. Ea avea dreptul să facă misionarism în rândurile tuturor popoarelor care făceau parte din Imperiu. Ortodocșii erau țarul și toate fețele importante ale statului. Ortodoxia era deschisă tuturor, dar după botez părăsirea era interzisă, cu toate consecințele de rigoare. Urmau denominațiile creștine ale străinilor, iar atitudinea față de aceștia, am văzut deja, era tolerantă. Aveau câteva interdicții exterioare, dar în interior comunitățile beneficiau de libertate totală. Cu alte cuvinte, autoritățile nu aveau nimic împotriva protestantismului, atâta vreme cât acesta era împărțit doar de străini. De neacceptat devenea poziția rușilor care au părăsit ortodoxia.

E de subliniat că autoritarismul Imperiului Rus este adesea supralicitat. Un stat care are sub tutelă sute de popoare, zeci de credințe, nu le poate struni doar cu forța, și încă de-a lungul veacurilor. Pentru a armoniza atâtea interese, e nevoie de o flexibilitate politică, de capacitatea de a dialoga cu liderii elitelor naționale. Adesea, rușii aveau chiar o situație mai deplorabilă decât vecinii lor. În perioada Sinodală (1721-1917), Biserica Pravoslavnică a depins de stat în

toate. Biserica era condusă de un *ober-procuror* al Sfântului Sinod, un funcționar laic, care nu avea nicio demnitate bisericească. În mod paradoxal, alegerea unui patriarh a fost posibilă doar după revoluția din februarie 1917. Dependența față de puterea statală a dezvoltat în rândul clerului un spirit de inerție, deprinderea de a raporta toate acțiunile la deciziile administrației laice se concentra în mod desăvârșit doar pe chestiuni de cult. Biserica Ortodoxă Rusă (BORusă) trimitea misionari în Alaska, China și Japonia, dar acorda prea puțin timp pentru catehizarea poporului rus. Numeroși ortodocși nu știau temeuri elementare ale credinței. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, clerul era o castă închisă. Copiii unui cleric nu-și puteau alege liber o profesie. Adesea aceștia mergeau pe urmele părinților, fără nicio vocație, trudeau nu „de dragul lui Isus, ci de cel al pâinii”. Acest fapt atrăgea decăderea BORuse. Creștea numărul celor care căutau răspunsurile la problemele lor duhovnicești în afara ortodoxiei. Din astfel de *căutători ai lui Dumnezeu* se articulau primele comunități de protestanți ruși. Dar statul nu vedea în ei decât parte a unui proces de diseminare a „națiunii titulare”, astfel se și explică tentativele de a-i ține pe ruși în cadrele dreptei-credințe. Legea despre libertatea confesională pentru cetățenii Rusiei a fost promulgată de-abia în 1917. Guvernul provizoriu a fost autorul, dar, din păcate, cam târziu.

Citind cartea ta, am impresia că Revoluția din Octombrie a adus schimbări pozitive pentru comunitatea protestantă. (Așa a fost la început, pentru că mai întâi ortodoxia a fost în obiectiv. Mai apoi, lucrurile s-au schimbat.) Noua putere pare a aduce un aer nou al libertății, care din păcate a durat destul de puțin. Ce a adus nou Revoluția și ce schimbări au urmat în perioada următoare pentru comunitatea protestantă?

Libertatea conștiinței și separarea bisericii de stat sunt ideile radicale ale Reformei, pe care, în cele din urmă, le-a adoptat civilizația europeană. Acestea erau împărtășite și de protestanții ruși care erau persecutați și discriminați în Imperiul Rus. După Revoluția din februarie li s-au acordat drepturi tuturor confesiunilor religioase, au fost readuși din exil disidenții religioși, a apărut legea despre libertatea confesională. Nu e surprinzător că protestanții au susținut aceste schimbări. Bolșevicii au declarat și ei, la începuturi, egalitatea și libertatea. În Constituția din 1918 e legalizat dreptul de a face propagandă religioasă (articolul acesta a fost suprimat în 1929). Starea aceasta de lucruri i-a încurajat pe protestanții ruși, le-a insuflat încredere în viitor, care din păcate nu s-a adevărat...

Este adevărat că în comparație cu *Guvernul Provizoriu*, care a luat ca bază modelul statului laic, puterea bolșevică și-a manifestat dintru început pornirile ateiste, ofensive. Liderii bolșevici aveau divergențe doar în chestiunea tacticii de luptă: unii (în frunte cu Lenin) propuneau o cale directă, de lichidare violentă a religiei, alții mizau pe dispariția ei treptată, pe măsură ce creștea nivelul de educație al populației și al bunăstării acesteia (Lunacearsky, Bonci-Bruevici). În

mare însă, predomina prima tendință. Persecuția creștinilor a început practic imediat, întrucât BORusă a fost temeiul ideologic al monarhiei. Protestanții ruși nu o puteau ignora. Dar, în astfel de situații, omul e înclinat să creadă astfel: „Nu mă pot atinge și pe mine”. Ei se bucurau că beneficiau de o libertate relativă, chiar dacă cu prețul unor compromisuri. Atunci când puterea a „izolat” și a supus principalii lideri religioși, a început ofensiva totală împotriva religiei.

De fapt când a început represiunea comunităților religioase în general? Care erau mecanismele puse în mișcare? A existat o diferență între formele de represiune exercitate față de biserica ortodoxă și cea protestantă?

Legislația sovietică privind chestiunea religiei era comună pentru toți. Dar la început, lovitura s-a dat contra BORusă și a altor confesiuni care aveau o ierarhie stratificată și proprietăți consistente. De pildă, prin Decretul despre pământ au fost naționalizate pământurile mănăstirești și bisericești, ceea ce a atins cu precădere interesele BORuse. Iar legile care discriminau clerul nu atingeau acele organizații religioase ai căror lideri nu erau retribuiți de stat. De exemplu, un evanghelist-presbiter putea lucra într-o uzină și se putea considera și proletar.

Mai mult, nu orice represalii trebuie considerate persecuții pentru credință. Numeroși slujitori ortodocși și laici au suferit în anii războiului civil pe motive false, că ar urzi activități „contrarevoluționare”, pentru activități cu caracter monarhic în trecut sau ca reprezentanți ai unei „clase ostile”. Iată, amiralul Kolceak mărturisirea credința ortodoxă, dar a fost executat pentru că a condus *Mișcarea Albă* în Siberia. Sau protoiereul Ioan Vostorgov, împușcat în toamna lui 1918 în zilele „terorii roșii”; ca reprezentant de marcă al *Uniunii Poporului Rus* (organizație extremistă și antisemită), acesta era în ochii bolșevicilor mai puțin un preot, cât o figură politică odioasă. Astfel se și explică de ce BORusă aparținătoare de Patriarhia Moscovei, în comparație cu Biserica din Exil¹, a refuzat să-l canonizeze pe Nicolae al II-lea, cu întreaga sa familie, ca mucenici. Mucenici sunt cei care preferă moartea fără a renunța la credință. Nicolai al II-lea și cei apropiați sunt recunoscuți că au suferit și au fost uciși însă nu pentru Hristos (împușcarea lor a avut motive politice). Ei au înfruntat cu destoinicie moartea, creștinește.

În rândurile protestanților ruși erau puține persoane înstărite, lipsea și o pătură clericală. De aceea, „teroarea de clasă” nu i-a atins atât de cumplit, cum a fost în cazul ortodocșilor. Dar asta nu înseamnă nicidecum că în primii ani ai puterii sovietice aceștia nu au fost deloc persecutați. O nemulțumire deosebită provocau creștinii-pacifiști, deși bolșevicii, formal cel puțin, au dat un decret despre serviciul militar alternativ. Baptistul-slujitor Ivan Șilov, de pildă, a petrecut în exil după 1918 pentru convingerile sale pacifiste.

¹ Între timp, cele două entități religioase au făcut unirea canonică (nota tr.).

În anii 1930, teroarea s-a năpustit fără a alege o țintă anume, de aceea nu putem discerne diferențe în modurile în care a acționat.

Ar mai fi interesant la acest capitol mecanismele de propagandă pe care le folosea regimul. Exista o propagandă antireligioasă folosită în general pentru toate comunitățile. Exista firește una specifică pentru mediul ortodox, care lua în derâdere o mulțime de elemente din spațiul tradițional ortodox. Însă exista și una, foarte virulentă, îndreptată asupra mediului protestant, unde aceștia erau prezentați ca periculoși atât pentru Stat („emisari ai statelor occidentale”), cât și pentru comunitatea ortodoxă majoritară („sectanți”, care au obiceiuri foarte periculoase). Cum funcționa toată această mașinărie și care erau efectele ei?

În anii 1920, accentul de bază al propagandei antireligioase se punea pe zeflema; în primul rând, pe persiflarea dogmelor religioase (existența lui Dumnezeu, a lui Hristos etc.), iar în al doilea rând, pe derâderea tradițiilor pravoslavnice, a conduitei bisericești. În cel de-al doilea caz, satira chiar era întemeiată: beția clerului, abuzurile financiare, încălcarea castității de către monahi etc. Aceste nemulțumiri i-a și mânat pe numeroși ruși spre comunitățile protestante, în care se propovăduia trezia permanentă, cinstea, valorile familiei, unde pentru un păcat serios (adulterul, de pildă), riști să fii excomunicat. Prin ricoșeu, reieșea că de fapt critica ortodoxiei nu îndepărta lumea de religie, ci contribuia la creșterea popularității protestantismului. Dar către finele anilor 1920, zeloșii luptători contra religiei și-au dat seama de gafa comisă. Lupta s-a îndreptat împotriva tuturor confesiunilor. Cum era imposibil să le aduci acuzația de „descompunere morală” protestanților ruși, atunci au lansat campania împotriva lor pe mai multe piste: nesupunerea pasivă sau activă în fața puterii sovietice, refuzul realității, apatia față de ideologia sovietică. Dacă protestanții refuzau să intre în colhozuri, li se aducea acuzația că ar fi vrăjmașii colectivizării. Dacă, dimpotrivă, aceștia ocupau un loc de frunte în colhoz (lucru explicabil prin cinstea lor și datorat hărniciei), se ajungea să se considere că se camuflează dinadins sub masca de colhoznic, pentru a trăda în taină. Către jumătatea anilor 1930, eficiența propagandei antireligioase a slăbit simțitor. Din partea poporului a scăzut interesul pentru această temă, iar pe baricada ideologilor s-a instalat formalismul. Chiar s-a putut observa, în aceeași perioadă, o oarecare *ocolire* a tiparelor ideologice. Într-un film turnat înaintea războiului, de pildă, „Viața cea mare”, era un erou neobișnuit, el era un fruntaș-miner credincios (ortodox).

„Demascarea” protestanților ruși ca sectanți-fanatici sau ca agenți ai serviciilor străine a căpătat amploare spre finele anilor 1950, în epoca campaniei antireligioase din vremea lui Hrușciov, dar și în deceniile de după. Determinarea ideologică a „sectanților” din masa generală a fost cu puțință exact în vremea slăbirii terorii, a dezghețului, când au devenit posibile contactele cu exteriorul, când s-a relaxat blocada informațională, când omul sovietic a căpătat posibilitatea gândirii alternative, a diferenței religioase.

În literatura antireligioasă, în publicistica și în filmele anilor 1960-1980, se poate decela o divizare a „sectanților” în două categorii. Credinciosul obișnuit, victima fără voie a circumstanțelor, care a ajuns un credincios din cauza unui necaz, din imposibilitatea de a comunica cu semenii sau a neștiinței. Acești oameni, în opinia autorilor producțiilor culturale, nu sunt morți pentru societate, ei trebuie reeducați cu răbdare, atrași de partea ateilor. Așa este Olea, de pildă, o elevă din clasele superioare, eroina filmului antireligios, devenit foarte popular, „Nori de-asupra Borskului”, regizat de Vasili Ordînsky. E de menționat că filmul e atât de bun, încât continuă să impresioneze și astăzi. Vizionăm cu studenții acest film la un seminar special, ca model de operă artistică cu caracter antisectar.

Modelele de lideri-sectanți sunt deosebit de expresive. Au caracter, minte brici, posedă calități organizatorice deosebite, precum și un șarm personal remarcabil. Dar întregul lor arsenal este îndreptat contra credincioșilor de rând, cu un scop obscur. De regulă, aceștia sunt incurabili, ei trebuie izolați de societate, chemați în fața judecății. Numai așa justifică ideologia sovietică prigoana contra slujitorilor și activiștilor religioși.

Liderul sectanților este *complicele* Vestului (în speță, al SUA). El primește de acolo literatură duhovnicească, atrage pe cei de altă credință, nu-și satisface serviciul militar, nu participă la viața socială... Martorii lui Iehova, care aveau centrul spiritual în SUA, nici nu erau considerați în URSS o organizație religioasă, ci una politică subterană, subversivă. În romanul scriitorului Anatolii Ivanov, „Umbrele dispar în miezul zilei”, sub dulama liderilor religioși (baptiști și Martori ai lui Iehova) sunt de fapt niște dușmani asumați ai puterii sovietice, aduc prejudicii comuniștilor și îi manipulează pe credincioșii de bună credință. La final, desigur, „sectanții” sunt dați în vileag, unii sunt condamnați la moarte prin împușcare, ceea ce, în opinia autorului, este o răsplată cuvenită și binemeritată. E drept că în serialul turnat după acest roman aceste coliziuni lipsesc: chiar dacă în film vedem o casă de rugăciuni, credincioșii de acolo își fac cruce precum ortodocșii și se închină la icoane. Punem ignoranța pe seama realizatorilor acestei producții filmice, care nu știau că protestanții ruși nu-și fac cruce și nici nu se închină la icoane.

Cel mai des se auzeau acuze cu privire la *colaboraționism* (trădarea patriei, în favoarea trupelor germane, în timpul războiului). Acuzele erau la adresa unor persoane concrete, erau prezente în literatura artistică; liderul sectanților, de regulă, era fost polițai, trădător sau dezertor. Dar învinuirile nu aveau mereu un caracter politic. Liderul sectanților este pe de-asupra și un parazit, trăind prosper pe seama jertfelor făcute de cei credincioși. Nu e deloc întâmplător că în filmul „Președintele”, semnat de Alexei Saltîkov, „orbul” prefăcut, care culegea milostenie prin minciună, interpreta imnul protestanților „Mai aproape de Tine, Doamne” (sub oblăduirea eroului principal, comunist de frunte, acesta trece printr-un proces de „reeducare”, și începe să muncească în colhoz).

În vremea comunismului târziu, învinuirile de natură politică nu mai produceau efectul scontat, iar „legătura cu Vestul” iriga mai degrabă invidia în rândul cetățenilor, decât indignarea acestora. De aceea, cele mai eficiente și mai puternice erau acuzațiile de altă natură. „Sectanții” erau considerați adevărați *monștri*. Propaganda sovietică încerca să convingă cetățenii că sectanții îi împing pe adepții lor în pragul îmbolnăvirilor, îi chinuie prin póstiri și nesfârșite rugăciuni, că interzic consultarea medicilor, recurg la ritualuri fanatice și chiar practică jertfele omenestii. În nuvela lui S. Lunghin și I. Nusinova, „Nori de-asupra Borskului”, sectanții (cincizeciști) erau cât pe-acți să o răstignească pe eroina principală, Olga Rîjova, de șaptesprezece ani. În sus-citatul roman, „Umbrele dispar în miezul zilei”, Martorii lui Iehova au condamnat-o la răstignire pe tânăra Zina Nikulina. În povestirea pentru adolescenți, „Vântul sfășie păian-jenul”, a lui M. Ghercik, sectanții (iarăși, cincizeciști) își bat jos de un copil paralizat, interzicându-i mamei lui, credincioase, să consulte un doctor. Acuzațiile de fanatism erau deosebit de înfricoșătoare în ochii cetățenilor sovietici, semănau angoasa și ura față de „sectanți”, creând astfel premisele unei blocade și izolări sociale în jurul lor. Mai mult decât atât, acestea justificau orice acțiune contra credincioșilor: pedepse penale, depozedarea de drepturile paternale etc.

La adresa ortodoxiei, ideologia anilor '60-'80 era ceva mai echilibrată, în orișice caz, învinuirile de fanatism erau evitate. E adevărat, și e de amintit în acest context de epoca atacurilor antireligioase hrusciovienne, că cel puțin două procese răsunătoare s-au referit la uciderea de copii de către pravoslavnici. În anul 1959, soții Borodin, locuitori din regiunea Tver, au fost condamnați pe motiv că și-au sacrificat ritualic fiul, Lionea. Istoria aceasta este destul de misterioasă și, deși ziarele puneau accent pe faptul că ucigașii erau ortodocși, în conștiința localnicilor s-a întipărit convingerea că această crimă fusese săvârșită de „sectanți” (baptiști). Cel de-al doilea caz se referă la uciderea de către câțiva parohieni, în Siberia, a unui băiețel-pionier, pentru faptul că acesta se urcase de capul lui în turla clopotniței. În ambele cazuri, făptașii au fost condamnați la moarte prin împușcare, dar ecourile nu au fost cele scontate; nu s-a creat o învinuire în masă a ortodocșilor, pe motiv că aceștia ar fi niște monștri. În ceea ce privește protestanții ruși, astfel de „cazuri” erau fabricate în mod sistematic, mai mult, cei care-i învinuiau de astfel de fapte nu se prea străduiau să producă și dovezi acuzatoare. Unul din cele mai zgomotoase procese s-a consumat în anul 1961, asupra cincizeciștilor moscoviți, când propovăduitorului Ivan Fedotov i s-a adus acuzația de instigare la omor ritualic al unei fete de doisprezece ani. În anii '90, Judecătoria Supremă a Federației Ruse l-a reabilitat pe Fedotov în acest caz. Dar chiar și acum, anumite publicații „antisectare” mai aduc astfel de învinuiri. Acuzele de fanatism, se pare, sunt foarte vii.

Aș vrea să ne povestești despre disidența protestantă. Care au fost momentele cele mai importante în disidența protestantă din URSS? Și, eventual, dacă a existat vreo legătură între aceasta și disidența politică?

O legătură cu disidența politică evident că a existat, despre asta mărturisesc și Alexandr Ghinzburg², și Elena Bonner³, dar și alți disidenți sovietici. „Cronica evenimentelor curente”, fenomen celebru al *samizdatului* sovietic, conține însemnări despre arestări și procese în rândul protestanților, îndeosebi în persoana baptiștilor-lideri, care aveau un organism ce culegea informații cu privire la represiunile staliniste, *Consiliul rudelor celor deținuți*. Conducătorul bisericii clandestine a adventiștilor-reformiști, Vladimir Șelkov⁴, avea de asemenea contacte cu reprezentanții disidenței politice. În paralel cu redactarea unor lucrări cu caracter religios, acesta a scris și o serie de broșuri despre libertatea de conștiință și despre apărarea drepturilor credincioșilor în URSS, pe care le tipărea la editura clandestină „Martorul drept”. Din păcate, aceste lucrări sunt mult mai cunoscute cercetătorilor străini, decât celor ruși. Continuatorii cauzei lui Șelkov viețuiesc extrem de retras și difuzează materialele specifice doar în cercul celor de-o credință cu ei.

Se mai știe că de ajutorul disidenților au beneficiat, de asemenea, cincizeciștii, care au obținut emigrarea din URSS. Dar, în mare, protestanții ruși erau prin tradiție apolitici și se poziționau pe linia loialității cuminiți. Chiar și astăzi, activitatea de natură disidentă a protestanților din era sovietică trezește în rândurile credincioșilor o reacție neunivocă, mai ales mărturiile că aceștia au trimis la ONU și guvernelor altor țări *depeșe* împotriva propriei lor țări. Protestanții Rusiei actuale sunt destul de inerți în sensul activității social-politice. Mult mai vizibili sunt protestanții Ucrainei, din rândul cărora s-au ridicat și lideri ai elitei politice actuale.

Un moment de cotitură are loc în al Doilea Război Mondial. Protestanții sunt văzuți ca „nemți” (datorită istoriei lor), adică posibili colaboraționiști și aliați ai dușmanului. Cum s-a răsfrânt acest eveniment asupra comunității protestante?

Curios fapt, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (în comparație cu primul), protestanții ruși nu erau priviți ca niște „nemți”, ca niște dușmani reali sau închipuiți, drept complicitii germanilor. În orice caz, nu a existat o politică atât de consecventă în acest sens. Desigur, au suferit etnicii germani, care au fost masiv exilați în Siberia și Kazahstan. Dar politica religioasă s-a schimbat atunci, în sensul bun așa spune. Protestanții (dar și alte culte) au primit pe vremea aceea posibilitatea de a-și deschide case de rugăciune, de a-și înregistra oficial comunitățile. Au fost eliberați din lagăre lideri religioși. În anul 1944 (deci până

² Alexandr Ilici Ghinzburg (1936-2002), jurnalist, editor, membru al mișcării pentru apărarea drepturilor omului în URSS. A fost editor al unor publicații *samizdat*. Membru al colegiului de redacție a revistei „Kontinent” (1979-1990), cel mai influent periodic de limbă rusă din afara granițelor (n. tr.).

³ Cunoscută disidentă sovietică (n. 1923), soția nu mai puțin faimosului academician Andrei Saharov (1921-1989).

⁴ *Memoriile* lui Andrei Saharov conțin un fragment în care-l evocă pe acest faimos pacifist și propovăduitor [http://krotov.info/spravki/persons/20person/1980_shelkov.htm] (n. tr.).

la terminarea războiului), la Moscova a avut loc conferința comunităților baptiste și a evangheliștilor creștini, s-a pus temelia Uniunii Creștinilor Evanghelicilor Baptiști (CEB). Adventiștii de ziua a șaptea și-au reînnoit Uniunea lor în 1946, imediat după război.

Pe de altă parte, raportarea statului nu era identică pentru toate confesiunile. De pildă, cincizeciștii nu au reușit să-și omologheze Uniunea lor. S-au putut alipi doar bisericii ce forma CEB, în condițiile așa-zisei *Convenții din August*⁵.

Numeroși protestanți ruși se eschivau de la satisfacerea serviciului militar cu arma în mână. Pentru această pasivitate erau prigoniți și de nemți (care au înrolat tineretul în poliție) și de banderiști și de către puterea sovietică. Deosebit de suspecti păreau cei rămași în teritoriile ocupate. În rândul „trădătorilor” și al „colaboratorilor” erau aliniați, uneori, și slujitorii religioși, de orice confesiune, care într-un fel sau altul aveau relații cu ocupanții. De exemplu, episcopul Gavril Ponurko, care era căpetenia unei asociații a cincizeciștilor în timpul nemților, după venirea Armatei Sovietice a fost arestat și a stat în pușcărie până în 1954. Nu erau rare cazurile când culpa colaboraționismului era formulată după război, când cetățeanul – din varii pricini – nimerea în vizorul organelor represive. Un exemplu este cel al condamnării unui grup de slujitori și activiști ai unei comunități clandestine a cincizeciștilor, în anul 1951. Mai mult, unuia dintre ei, Vasiliu Ivanov, i-a fost imputată colaborarea cu ocupanții, deși în realitate el însuși s-a înrolat ca voluntar într-un detașament de partizani, a fost telefonist și a participat la operațiuni militare.

După moartea lui Stalin, a urmat faimoasa perioadă a dezghețului. Firește, este o perioadă mai lungă, dar poate ne spui care ar fi principalele trăsături și evenimente ale acestei perioade în relația dintre această comunitate și Stat. Mie mi se pare că anume în această perioadă au avut loc niște fenomene foarte importante, atunci a avut loc trecerea intelectualității și a celui mai activ segment social spre liberalism. Anume, în acea perioadă s-a pus temeiul a ceea ce avea să vină la finele anilor '80. Ce se întâmpla în această perioadă în sânul comunității protestante?

Da, vremea „dezghețului” a avut o importanță covârșitoare asupra societății și asupra dezvoltării sale ulterioare. Ruptura colosală produsă în conștiința colectivă a făcut imposibilă revenirea la sistemul stalinist, chiar și atunci când „dezghețul” s-a transformat în „stagnare”⁶. Pentru oamenii credincioși, perioada aceasta a coincis cu o campanie antireligioasă fără precedent. Pentru protestanții ruși, perioada a fost cea mai dificilă, întrucât campania ideologică avea un

⁵ Acestui eveniment în istoria protestantismului rus autoarea i-a dedicat un studiu special, *Августовское соглашение и позиции пятидесятников в 1940-е – 50-е годы*, în „Государство, Религия, Церковь в России и за рубежом”, 2010 г., № 4 (n. tr.).

⁶ „Zastoi” e denumirea generică a epocii lui Brejnev, caracterizată prin inerție și represii politice haotice (n. tr.).

foarte pronunțat caracter antisectar. Din această pricină, multe comunități protestante erau preocupate de simpla supraviețuire. Pe de altă parte, credincioșii erau cetățeni sovietici, ca și ceilalți. Adierile liberale le-au insuflat speranța într-un viitor mai bun. În vremea stalinismului, nici nu se putea vorbi despre vreo activitate civică a protestanților și despre credincioși, în general. Dar în anii „dezghețului”, cincizecistii și-au reînnoit lupta pentru înregistrarea oficială a Uniunii lor. Printre bapțiști a început o mișcare pentru organizarea congresului bisericesc, care nu se mai ținuse de mulți ani. *Grupul de inițiativă* îi avea în frunte pe Ghenady Kriuc'cov și Alexei Procofiev, de aici și denumirea membrilor mișcării, *inițiativniki*. Mai târziu, *Grupul de inițiativă* a devenit *Comitet de organizare*, apoi *Consiliul Bisericii*, practic o structură bisericească alternativă care intenționa să susțină independența față de stat.

La un anumit moment, în sânul comunității baptiste are loc o ruptură foarte importantă exact din cauza modului de a vedea relația dintre Biserică și Stat. Astfel apar comunitățile „înregistrate” și cele „neînregistrate” (rus. atdeleonnaia). Povestește-ne cum a avut loc această ruptură, care a fost legătura dintre această comunitate „neînregistrată” și Stat și care a fost relația dintre cele două comunități înainte și după căderea comunismului? Mie mi se pare foarte importantă această evoluție.

Am scris detaliat despre mișcarea *bapțiștilor-inițiativniki* în cartea mea. Dar voi adăuga că au existat în epoca sovietică comunități neînregistrate ale bisericii evanghelice baptiste. Sustragerea conștientă de la principiul recunoașterii oficiale s-a proclamat în anii 1970. *Bapțiștii-inițiativniki*, care susțineau libertatea bisericii de dictatul statului, nu erau inițial împotriva înregistrării oficiale; respingeau cu precădere actul de amestec al statului în treburile bisericii, impunerea delațiunii, lipsa drepturilor pentru credincioși, nu oficializarea în sine. Către finalul anilor 1960, *Comitetul pentru problemele religiilor*, nereușind să găsească o limbă comună cu șefii acestei comunități, a propus așa-numita înregistrare autonomă, conform căreia comunitatea se putea legaliza independent de conducerea centrală a Uniunii Bisericii Evanghelice Baptiste. Liderii mișcării nu și-au dat seama de *lucrătura* autorităților, îndemnând pe adepții săi să-și legalizeze comunitățile. Printre primele legalizate a fost și comunitatea or. Uzlovaia, biserica „natală” a președintelui Uniunii Bisericii, Ghenady Kriuc'kov. Un val de înregistrări a străbătut întreaga țară. Cu toate acestea, puterea a refuzat categoric legalizarea Uniunii Bisericii. În situația creată, centrul apărea ca fiind în clandestinitate, pe când comunitățile subordonate erau la lumina zilei, legale. În acest context a fost formulat principiul *renunțării ostentative* la statutul de organizație înregistrată.

Ceva similar s-a petrecut și cu cincizecistii. După dispariția URSS, Uniunea Bisericii și-a păstrat influența în întregul spațiu post-sovietic. În octombrie 2001, la congresul de la Tula, „frăția persecutată” a căpătat denumirea

de Uniune Internațională a Bisericilor. Adepții acestei direcții refuză în continuare principiul legalizării. Atitudinea lor față de coreligionarii din Uniunea „oficială” a rămas neînduplecată, fapt care nu excludea contactele private printre credincioși, vizitarea reciprocă a caselor de rugăciune etc. Pentru tânăra generație de bapțiști, istoria acestui soi de conflicte devine tot mai îndepărtată și mai de neînțeles. Cu atât mai mult cu cât biserica evanghelică baptistă din Rusia traversează o perioadă de criză. Numărul credincioșilor din această confesiune scade, iar pe acest fundal devine foarte actuală ideea reunificării tuturor încrengăturilor Bisericii Evanghelice Baptiste, nicidecum menținerea sciziunii de altădată.

Au venit și anii perestroikăi, pe care i-am prins și eu. Îi cunosc nu din auzite, ci i-am trăit direct. Cunoșteam mediile protestante din Ucraina, Țările Baltice și Moldova, practic cele mai active zone. Mi se pare că singurele medii cu adevărat pregătite pentru mari schimbări erau aceste medii protestante. Erau foarte bine organizate, cu resurse umane și financiare destul de bune. Cu o conexiune externă foarte bună. Cum au reacționat ele la aceste schimbări? Cum a avut loc perestroika la protestanții sovietici?

Pe de o parte, Uniunea Sovietică era un stat unitar, cu istoria comună a comuniunii dintre popoare. Pe de alta, existau o serie de contradicții, care au și condus spre prăbușirea imperiului. Într-adevăr, mediul protestant în diverse regiuni ale URSS era foarte distinct. N-aș spune că protestanții Rusiei au fost pregătiți pentru aceste metamorfoze. Da, libertatea confesională a produs o maximă bucurie, au început procesul de evanghelizare, călătoriile misionare, difuzarea literaturii... Dar în același timp, a devenit vizibilă și „parada” tuturor neadaptărilor. Nimeni nu a prevăzut vremea schimbărilor, nimeni nu se pregătea pentru sosirea lor (și cum s-ar fi putut face acest lucru?). Aproape totul era de import, neadaptat pentru Rusia, tradus la repezeală: literatura de evanghelizare, metodică și formele de slujire, manualele pentru instituțiile de învățământ. Iar foamea duhovnicească era atât de mare, încât și aceste lucruri făcute așa erau întâmpinate cu urale. Cel mai important e că propaganda îndelungată antisectară nu i-a îndepărtat pe cetățenii sovietici de bisericile protestante. O parte substanțială a protestanților contemporani sunt ceibotezați la începutul deceniului 1990 sau copiii acestora.

Dar la scurtă vreme, forțele acestea proaspete s-au împușinat, iar în anumite locuri chiar s-au epuizat cu totul. Tot mai des se aud voci care susțin că protestanții ruși nu au folosit oportunitățile istorice ale anilor 1990. Din păcate, atunci când granițele s-au deschis, foarte mulți au plecat în străinătate împreună cu familiile lor. Desigur, omul este suveran să-și aleagă locul existenței sale. Doar că acest proces a adus prejudicii obiective protestanților: numeroase comunități au rămas fără „personal”, s-a întrerupt succesiunea generațiilor, iar credincioșii s-au ales cu reputația șifonată, de „antipatrioți”. Deși în valurile

post-sovietice ale emigrației majoritatea era ortodoxă (deloc întâmplător, biserici ale ortodocșilor ruși se construiesc acum în țări în care acestea nu au existat niciodată), acest proces nu a atins practic pătura slujitorilor, care nu au libertatea de a alege unde să slujească. La protestanți însă anume pastorii „au dat tonul” evadării, lucru negativ proiectat asupra comunității și a reputației bisericii în general. Drept consecință, s-a instaurat ideea conform căreia credința protestantă e responsabilă de pierderea iubirii pentru patrie și țară în rândul slavilor, că anume ea îl face cosmopolit, în comparație cu ortodoxia, care educă patriotismul și devotamentul.

Centrele intelectuale ale protestantismului rus sunt, în opinia mea, instituțiile de învățământ. Unul din exemple poate fi considerat chiar cel al Universității Creștine din Sankt-Petersburg, unde și eu activez. În acest an (2010 – nota tr.), la inițiativa rectorului Alexandr Negrov, au fost create noi catedre de studiul Bibliei, de teologie practică. Eu sunt coordonatoarea Catedrei de istoria bisericii. Scopul primordial al acestor noi discipline este să se îmbunătățească activitatea de cercetare, în studiul teologiei și a istoriei protestantismului.

Una din problemele foarte mari pe care le ridică protestantismul puterii sovietice este legat de un anumit tip de manifestări în afara spațiului clădirii bisericii. De exemplu, o mulțime de comunități își organizau ritualul botezului, care e însoțit atât vizual (sunt botezați maturi, îmbrăcăminte în alb etc.), cât și la nivel auditiv (predică, cântări corale) de o încărcătură destul de puternică și neobișnuită pentru un spațiu laic de tip comunist, dar și pentru majoritarii ortodocși. Sau un alt exemplu: ritualul înmormântării care ieșea cu mult din spațiile tradiționale (biserică și cimitir), unde practic convoiul mortuar se oprea la fiecare colț de stradă și un membru al comunității ținea o predică. Întrebarea mea este următoarea: cum de reușea această comunitate să încalce mai toate tabuurile și regulile regimului comunist? Cum de puterea nu a reușit să stopeze astfel de practici? După cunoștința mea, protestanții au constituit singurele comunități care și-au permis acest „lux”.

Puterea sovietică nu era unitară. Existau divergențe între administrația centrală și cea regională, între KGB și miliție, între diverse ministere și departamente... Uneori, astfel de conflicte favorizau credincioșii. De pildă, în dorința de a raporta la centru, manifestările unor activiști s-au redus la închiderea unei case rugăciuni a Bisericii Evanghelice Baptiste. Credincioșii, cum se poate deduce, nu s-au speriat, ci s-au risipit în mai multe locuri, dând naștere la mai multe comunități, necontrolate de nimeni și suverane. Toate clandestine, desigur. Pentru împlinirea culte s-a născut o nouă durere de cap și..., în acest fel, a început demersurile pentru redeschiderea casei de rugăciuni.

Situația protestanților în diverse republici ale URSS era foarte diferită. De pildă, se vede chiar cu „ochiul liber” că cei din Țările Baltice se bucurau de

libertăți mai mari, precum și de posibilități de dezvoltare. La începutul anilor 1970, la Leningrad, și chiar în Moscova, care era un oraș ceva mai deschis, era imposibil să pui la cale un concert creștin. La Tallin astfel de concerte aveau loc. Povestirile despre *efervescența* din Tallin surprind nu doar prin evenimentele petrecute acolo, ci și prin comportamentul destul de delicat al autorităților (cel puțin în comparație cu cele din Rusia!).

M-ar interesa să-mi povestești și să-mi explici cum se naște și se dezvoltă două mecanisme foarte importante: 1. producția de literatură samizdat și 2. rețelele de trafic cu literatură religioasă. E foarte important acest lucru, căci în această literatură, care era dominant religioasă, exista totuși și o puternică critică adusă regimului comunist. Având în vedere faptul că aceste comunități puteau produce și face rost de literatură de acest tip aproape oricând într-un stat autoritar, se poate spune că era o comunitate foarte bine organizată. Cum au reușit totuși?

Tocmai lucrez la un studiu despre „*Samizdatul*”⁷ protestant în Rusia anilor '60-'80: încercare de sistematizare”. În URSS, *samizdatul* era haotic, credincioșii copiau și distribuiau în cercul lor materiale despre religie, uneori aceste materiale nimereau întâmplător la ei. Puteau fi și cărțile Bibliei, și o broșură veche, de dinainte de revoluția bolșevică, poezii creștine din epoca clasică sau chiar o publicație sovietică. De pildă, în rândurile protestanților ruși era la mare trecere poezia poetului sovietic Evgheni Evtușenko, *Oprește-te*. Formele de copiere erau foarte diferite.

Unele structuri baptiste aveau un *samizdat* organizat. De pildă, baptiștii-*inițiativniki* editau „Foaia frățască” cu informații bisericești, revistele „Vestitorul Adevărului” și „Buletinul rudelor celor înțemnițați din Biserica Evanghelică Baptistă”. În 1971 s-a creat editura clandestină „Creștinul”. Adventiștii-reformiști aveau editura „Martorul cel bun”. Cincizecistii aveau cel puțin două puncte editoriale, în Saratov și Maloiaroslaveț. Martorii lui Iehova promovau o intensă activitate clandestină printre care editarea în *samizdat* a revistei „Turnul de veghe” și a altor publicații care erau parte din viața lor religioasă.

Securiștii supravegheau activitatea tipografică prin mijloace destul de rudimentare. De pildă, când s-a aflat că în oraș funcționa o tipografie, ei apăreau în mijlocul adunării locale și cereau ca enoriașii să-și arate mâinile. Vopseaua tipografică se îmbibă destul de adânc în piele, iar muncitorii tipografiei aveau urme pe mâini. Este interesant de consemnat că tipografii din Saratov au inventat o vopsea specială, care nu lăsa amprente. Astfel, tipografia lor nu a putut fi descoperită. În Maloiaroslaveț s-a reușit filmarea unei astfel de tipografii, pe care a realizat-o în anul 1986 Vladimir Murașkin, actualmente episcop al Creștinilor Credinței Evanghelice. Un material unicat.

⁷ Materiale pregătite, multiplicare și difuzate în afara sistemului oficial de diseminare a oricărui tip de informație. Acestea se multiplicau tipografic, prin dactilografiere, prin fotografiere etc. Se pare că scrierea istoriei fenomenului este într-un stadiu germinal (n. tr.).

Ai undeva în carte o observație foarte bună. Tu afirmi că protestantismul rus se deosebește de cel occidental pentru că împrumută anumite trăsături din spațiul religios ortodox. Adică, el nu este axat pe realizarea individului, nu are cultul realizării profesionale, al integrării și afirmării în societate, ci împrumută idealurile ortodoxiei: un anumit tip de înțelegere a realizării prin ruperea de „această lume”, acordarea unui devotament excesiv „slujirii bisericii”, renunțarea la o carieră laică etc. Poți să dezvolți puțin acest subiect, căci mie mi se pare un punct foarte important.

Ați descris corect situația generală. Dar, de pildă, la rușii de rit vechi, care trăiau în aceleași condiții și în aceeași țară (e adevărat într-o perioadă istorică mai amplă), se pot remarca unele particularități specifice eticii protestante: cultul muncii, reușitei, abstenența. Deloc întâmplător este faptul că marii finanțiști și industriași ai Rusiei sunt ortodocși de rit vechi. De ce protestanții ruși nu au mers pe această cale? Probabil au avut prea puțin timp până la 1917. După această dată, despre ce cult al reușitei putea fi vorba...?

Mai mult decât atât, în condițiile unor permanente prigoane, scopul de bază devine supraviețuirea „speciei”, nicidecum realizarea de sine a individului. Mai exact, omul e mult mai interesat să rămână baptist sau cincizecist, decât să facă o carieră profesională sau să atingă o anumită poziție socială. Asta devine ținta vieții, în această direcție se consumă energiile, întregul potențial lăuntric. Acest fenomen era caracteristic și evreilor, în epocile anterioare. Chiar dacă evreii făceau progrese în profesii economice, idealul lor rămânea studierea Torei, iar visul celor mai înzestrați băieți era să devină talmudiști. Atenția sporită era îndreptată spre dorința de a rămâne evreu, de a conserva și transmite urmașilor tradiția religioasă. Situația s-a schimbat brusc atunci când evreii au căpătat drepturi egale, și chestiunea „supraviețuirii speciei” a dispărut. Pentru protestanții ruși această problemă era la fel de stringentă.

Mai e de consemnat și altceva. Confesiunile protestantismului rus sunt ramificații ale Reformei Radicale, pentru care dintru început erau caracteristice izolaționismul, indiferența față de instrucție și carieră, așteptarea venirii grabnice a lui Isus Hristos.

În concluzie, putem spune că peste soarta protestantismului rus s-au suprapus patru elemente: mentalitatea ortodoxă, perioada foarte scurtă de timp, viața în atmosfera unor permanente prigoniri, rădăcinile Reformei Radicale. Dar pentru a răspunde mai detaliat la această întrebare e nevoie de o cercetare ceva mai amănunțită.

Dragă Tatiana Nikoliskaia, eu am o mică teorie și vreau să mă ajuți să pricep mai bine ce s-a întâmplat în acest tip de societate și relația dintre statul sovietic și comunitățile de tip protestant. Eu cred că, în țări precum URSS și România, acest tip de comunități sunt, cu mici excepții (alături de cei care controlau piața neagră și anumite zone criminale și marginale, însă nicidecum disidenții), singurele care au reușit să se sustragă mecanismului

puterii. Firește, nu total. Dacă le urmărești cum erau organizate, vezi limpede că ele sunt singurele care au reușit să construiască un soi de „societate civilă”. Cum vezi tu lucrurile acestea?

Desigur, puterea sovietică nu privea cu ochi buni izolaționismul protestanților, tendința lor de segregare față de restul societății. Legislația cu privire la culte din 1929 interzicea orice activități în afara celor legate strict de cult, de pildă: crearea unor cercuri, a școlilor de duminică, adunărilor de copii și adolescenți, organizarea unor ajutoare bănești, deschiderea de biblioteci etc. În anii de după război, responsabilii cu problemele cultelor se străduiau să persecute acest fel de activități: aplicau amenzi, arestau, trimiteau în exil. Dar pentru protestanți, conservarea comunității și a modului de viață specific erau mijloace de supraviețuire duhovnicească, nicidecum simple chestiuni de principiu. Se țineau mai strâns de asta decât ortodocșii, pentru care era mai importantă participarea la slujbele bisericești.

Ca să aduc câteva argumente în sprijinul a ceea ce susțineam mai sus. De exemplu, ele au reușit să creeze niște reguli interne prin care membrii comunității se plasau cât mai departe de centrele de putere atât economic, cât și financiar. Își luau joburi marginale, care însă ofereau mult timp liber. În același timp, o bună parte profesau diverse meserii „liberale”, aveau diverse munci care le aduceau venituri suplimentare, ceea ce le permitea o anumită autonomie. Aveau educație paralelă (muzică, școala duminicală, studii etc.). Aveau un mod de organizare a timpului liber paralel. Practic, aveau o viață paralelă. Cum comentați tu aceste lucruri? Și de ce puterea sovietică, atât de temută, permitea astfel de devieri?

Nu au fost rare cazurile când creșterea numărului de comunități se putea explica prin factori exteriori. De pildă, într-o mică localitate, unde nu există nicio distracție culturală, în afara dansurilor cu bătați între oameni în stare de ebrietate, câțiva tineri au preferat să meargă la o casă de rugăciuni. Poate că nici nu au devenit credincioși practicanți, dar le făcea plăcere să asculte niște cântări cuviincioase, să interacționeze cu semenii lor, cu mintea trează. Cum să interzici așa ceva, ce pui în loc? Dacă provoci scandal, poți tu însuși să fii găsit vinovat, pentru că nu ai organizat o petrecere a timpului liber într-un mod plăcut. Prin urmare, autoritățile se prefac că nu observă nimic.

Mulți șefi de întreprinderi, instituții, colhozuri îi prețuiau pe protestanți, pentru că erau niște oameni onești, harnici și nebețivi. În aceste cazuri, nici ei nu aveau niciun chef de scandaluri, drept pentru care încercau să-i protejeze pe protestanți. Curios de consemnat, în memoriile protestanților apare adesea figura pozitivă a evreului, omul care a avut față de ei o atitudine cinstită și corectă, tratându-i cu mai multă înțelegere decât alții.

Mai este un lucru foarte interesant. Comunitatea protestantă, pe care de altfel o cunosc foarte bine de la Kamceatka la Vilnius și de la Tașkent la

Lvov, se confrunta cu o triplă formă de represiune. E interesant de studiat, căci e unică în felul ei în această situație. Pe de o parte, se confruntă cu represiunea statului comunist, care e represiv cu tot ce e religios. Pe de altă parte, se confruntă cu represiunea majorității ortodoxe (pe mai tot teritoriul) sau musulmane (în Asia). Pentru ei sunt „sectanți”. Și, nu în ultimul rând, se confruntă cu comunitatea laică, cea care începe să devină tot mai puternică. Să nu uităm că stilul de viață protestant vine pe filiera puritană, cerând o ruptură de „această” lume. Pentru ei, protestanții erau niște „fanatici”. Poate și de aici vine această retragere în sânul comunității. Cum interpretezi tu acest lucru?

Am spus deja multe despre diferențele politicii religioase, în raport cu ortodoxia și cu „sectarismul” diferitelor perioade. Pe de altă parte, putem oare vorbi în era sovietică despre existența unei „majorități ortodoxe”? Nu sunt convinsă de asta. Găsesc că este foarte exactă judecata istoricului rus Mihail Șkarovsky, care consideră că longevitatea prigoanei religioase din partea statului este determinată de susținerea sau indiferența populației majoritare. Există mărturii că protestanții și ortodocșii, pomenindu-se împreună în lagărele staliniste, uitau de diferențe și se ajutau reciproc, se susțineau unii pe alții. În anii '80, câteva parohii moscovite au colaborat cu bapțiștii în propagarea samizdatului și în elaborarea unor manuale pentru școlile duminicale clandestine. În URSS se poate spune că se dezvoltă mișcarea ecumenistă; deși determinată de sus, ea avea ecouri în comunități.

Poate ne povestești în final și cum au evoluat comunitățile protestante din spațiul sovietic în perioada postcomunistă. S-au păstrat structurile centraliste cu sediul la Moscova, s-au autonomizat ori fiecare regiune a mers pe cont propriu?

Mi-e dificil să vorbesc despre întregul spațiu postsovietic, nu dețin date suficiente. Liberalizarea a atins atât comunități izolate, cât și uniuni întregi. Bisericele liberale (de pildă, cele charismatice) se dezvoltă simțitor mai repede. Numărul bapțiștilor scade.

Liberalizarea bisericească în Rusia are un caracter strict exterior. Ea face referire la modul de viață, de habitat, la ordinea slujbelor, la metodele predicării. La slujbe sunt îngăduite ritmurile muzicale, dansurile, aplauzele; sunt permise orice fel de vestimentație, cosmetice, chiar folosirea moderată a băuturilor spirtoase... Dar cu toate aceste atribute de „decădere” exterioară, comunitățile liberale sunt foarte disciplinate și mult mai active în slujirea misionară în comparație cu cele conservatoare. Teologia liberală este aproape inexistentă în Rusia.

Un alt proces este creșterea conștiinței naționale în rândurile protestanților ruși, a interesului pentru istorie și „rădăcinile” lor. Puțini sunt cei care-și mai amintesc cu drag de anii '90. Uriășele bogății ale țării pe care întregul popor, mai exact, mai multe popoare, le-au acumulat de-a lungul veacurilor, s-au

pomenit în mâinile unei clii nenumeroase, dezinteresate complet de dezvoltarea statului. Restul oamenilor au fost aruncați practic, de către propriul guvern, dincolo de limita sărăciei, în niște condiții în care se pune literalmente problema supraviețuirii. Savanți, scriitori, artiști, oameni de vază, elita intelectuală și culturală, sucombau în sărăcie cruntă, de lipsa îngrijirii medicale, se sinucideau pentru că nimeni nu mai avea nevoie de ei. Ce să mai vorbim despre oamenii simpli, jertfa cărora nici nu a încăput în statistici.

Desigur că anii '90 au fost dificili pentru întregul spațiu postsovietic, iar în unele republici situația era și mai dramatică decât în Rusia (de pildă, în Gruzia, Tadjikistan, Turkmenistan...). Dar Rusia suporta cel mai greu disiparea Imperiului, eșecurile din politica internațională, datoriile externe uriașe, preluate în numele celorlalte cincisprezece republici, foste unionale, conflictele armate... Mulți cetățeni ai Rusiei au avut sentimentul unei trădări. Desigur, se poate spune că aceasta era răsplata pentru existența Imperiului, dar este evident, consecințele nu le-au suportat deloc cei vinovați. La urma urmelor, poporul a obosit nu doar de sărăcie și mizerie, ci și de umilința națională. În vâltoarea aceasta a emoționalității naționale a venit la putere Vladimir Putin, care și-a apropiat anumite lozinci și slogane de la vechii comuniști (patriotismul, grija pentru clasa muncitoare etc.).

Protestanții ruși sunt cetățeni ca toți ceilalți. Ei își doresc, de asemenea, ca țara lor să renască, doresc să aibă în ea un loc destoinic. Protestanții vorbesc cu tot mai multă demnitate în fața societății: suntem parte a Rusiei, mișcarea noastră nu e ceva importat din exterior, ci s-a născut stihinic în mijlocul maselor populare ca un răspuns la foamea duhovnicească. Cu toate astea, protestanții sunt plini de respect pentru ceilalți, deschidere față de toate popoarele. Nu există în mediul lor șovinism, iar antisemitismul este un fenomen extrem de rar.

Niciodată protestanții ruși nu au avut o atât de îndelungată perioadă de libertate. Douăzeci de ani fără prigoană din partea statului înseamnă deschiderea a mii de noi biserici, o generație tânără cultivată, noi instituții de învățământ, publicații, canale de televiziune. A apărut încrederea de sine, încrederea în propriile drepturi, în viitor. Majoritatea protestanților doresc să fie parte componentă a Rusiei, doresc ca această țară să propășească, iar copiii lor să aibă un viitor anume aici.

În cele din urmă, se dorește ca protestantismul să nu mai fie perceput aici ca o „sectă distrugătoare” și nici ca o „religie de import”.

Dragă Tatiana Nikoliskaia, aș fi vrut să te întreb încă foarte multe lucruri, dar din păcate un interviu trebuie să aibă și niște limite. Îți mulțumesc și poate mai povestim și altădată.

Traducere, adaptare și note de **Vladimir Bulat**

Protestantism and the Power in the Tsarist Russia and in USSR

(Abstract)

Keywords: Russian Protestantism, Political Power, Russia, USSR, twentieth century

This paper is an interview made by the writer Vasile Ernu with the Russian professor Tatiana Nikoliskaia, author of the book *The Russian Protestantism and the State Power, 1905-1991*, published at the European University of Sankt-Petersburg Printing House in 2009 [in Russian: Татьяна Никольская, *Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах*, Санкт-Петербурге, Издательство Европейского Университета, 2009]. The author of the volume is a historian and one of the few researchers on a niche field not so often approached: the relation between the Russian Protestants community, members of a religious minority in the Russian Empire and in the former Soviet Union, and the Power.

The interview is based on the structure of the book. First it tries to mark, as does the volume, a historical evolution of this relation between 1905 and the October Revolution in 1917; the agitated period after the radical changes made by the October Revolution until the establishment of the Stalinist regime; the Stalinist period, the period of thawing during Hrushcirov administration; the period of stagnation during Brejnev administration; the Perestroika period and the collapse of the Soviet Union and the post-communist Russia.

The interview presents several key elements of each of these periods questioning the relation between the Protestant community and the respective power of the period.

A second direction is represented by certain major themes related to this relation (the Russian Protestantism and the Power), like the censorship; the type of the relation with the Tsarist state and the differences among different communist periods; the repressions, the relation of the community with the majority Church; the relation of the Protestant movement with the Western world, the type of organization; the antireligious propaganda used by the Power in different periods; the Protestant community during the World War II; the relation between different Protestant leaders and Soviet dissidents; production and dissemination of the printed materials; the evolution of these communities during post-communist period etc.

The interview, even it is not an exhaustive and ample document, aims only to present a book and a research field and to analyze the central elements of the history and the relation between the Russian Protestantism and the Tsarist and Soviet Power over almost 90 years of the terrible 20th century. Hoping that the material will arouse interest we hope that we shall see this book translated in Romanian but also many papers approaching the relation between the Romanian Protestantism and the local Power, which faced similar problems and conflicts.

**Evanghelicii din România
în anii comunismului târziu.
Breviar biografic: Dănuț Mănăstireanu**

Ligia DOBRINCU

Argument

Articolul de față este o prezentare contextualizată pornind de la un interviu extins¹. Consider potrivit să precizez de la bun început că alegerea interviuatului meu, chiar dacă nu putea fi altfel, este una subiectivă. Ea are legătură într-o anumită măsură cu identitatea mea religioasă, cu apartenența la mediul evanghelic și, mai ales, cu dorința de a aduce în atenția celor interesați informații despre opoziția de factură religioasă, dar cu certe implicații politice, a evanghelicilor români din anii '70 ai secolului trecut². Opțiunea mea este justificată și de faptul că, în general, percepția asupra mediului evanghelic a celor din afara acestuia denotă mai degrabă necunoaștere, clișeele sufocând de multe ori aprecierile obiective.

În același timp este necesar să amintesc că pași importanți în cunoașterea istoriei mai ales recente a comunităților evanghelice au fost făcuți prin apariția unor lucrări, inegale, ai căror autori deși provenind din acest spațiu religios nu abordează subiectul (doar) dintr-o perspectivă devoțională, ci și dintr-una explicit istorică³. Au

¹ Inițial acesta a constituit o lucrare de seminar susținută la masteratul *Istoria Comunismului în România*, din cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în anul 2010.

² Pentru mai multe informații, vezi: Sergiu Grossu, *Calvarul României Creștine*, f.l., Editura „Convorbiri literare” – ABC Dava, 1992, p. 103-207; Dorin Dobrințu, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în *Analele Sighet*, vol. 10, Anii 1973-1989: *Cronica unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 203-227; Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, *Culte neoprotestante din România în perioada 1975-1989*, în Adrian Nicolae Petcu (coordonator), *Partidul, Securitatea și Cultele, 1945-1989*, București, Editura Nemira, 2005, p. 350-394.

³ Vezi Daniel Mitrofan, *Pigmei și uriași. File din istoria persecutării baptiștilor*, Oradea, Editura Cristianus, 2007; Vasilică Croitor, *Răscumpărarea memoriei. Cultul Penticostal în perioada comunistă*, Medgidia, Succeed Publishing, 2010.

văzut lumina tiparului, de asemenea, și volume de memorialistică⁴ sau interviuri⁵.

Istoria recentă are avantajul că poate fi reconstituită nu doar pe baza documentelor de arhivă sau prin utilizarea presei ori a altor urme materiale, ci și prin interviuarea martorilor. Cu atât mai mult aceasta este valabil în cazul subiectelor care ating o istorie puțin cunoscută, a grupurilor adeseori neglijate de cercetători. Pornind de la acest considerent, am ales să prezint, pe baza unui interviu, o biografie a unui om din comunitatea evanghelică din Iași. Este vorba despre domnul Dănuț Mănăstireanu. Importanța mărturiei sale constă, îndeosebi, în faptul că aparține unei persoane care a fost „foarte aproape” de ceea ce a însemnat disidența cu implicații politice a evanghelicilor români în anii '70 – începutul anilor '80, constituind în aceeași măsură și o radiografie a unui parcurs nu tocmai comun din perioada comunistă, dar și imediat după.

La începutul anului 2010 am făcut acest interviu cu domnul Mănăstireanu, la domiciliul său din Valea Lupului, județul Iași, după ce în prealabil mă documentasem cu privire la persoana domniei sale, la contextul avut în vedere, atât cel comunitar evanghelic, cât și cel general românesc. Vorbind cu ușurință, având putere de concizie, dar și inteligența de a insista pe detaliile relevante, interlocutorul meu a făcut inutile multe dintre întrebări. Circa o treime din întrebările fixate în ghidul de interviu au fost formulate în timpul întâlnirii noastre, restul găsindu-și răspunsurile pe parcursul conversației, chiar dacă nu în ordinea prestabilită. „Subiectul” meu a răspuns detaliat tuturor întrebărilor pe care le-am formulat. Nu am sesizat nici un moment tendința de a evita anumite răspunsuri sau clarificări. Interlocutorul s-a dovedit atent la nuanțe, capabil să pună într-o relație evenimentele interne cu ceea ce se întâmpla pe plan internațional, preocupat, de asemenea, să ofere nu doar informații de ordin factual, ci și o analiză critică a lor.

Pentru a explica unele informații apărute pe parcursul acestui interviu, fie legate de context, fie cu referire la diverse persoane, am făcut note de context, precum și note biografice, indicând sursele acolo unde acestea există. Intervențiile în citate au fost marcate prin paranteze pătrate.

⁴ Vezi Petru Dugulescu, *Ei mi-au programat moartea*, Timișoara, Editura Marineasa, 2003; Constantin Gross, *Călăuză și destin*, Peoria, Arizona, USA, Editura Elpis, 1999; Lidia Răscol, *Portretul tatălui meu*, Timișoara, Editura Dalia, 2009; Marin Sandu, *Viața unui slujitor*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2005; Silvia Tărniceriu, *Dumnezeu îmi cunoaște măsura!*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2011; Constantin Tudose, *Statornic pe cale. Memorii*, recuperate de Cornel Boboescu, Timișoara, Editura New Life, 2005; Iosif Țon, *Confruntări*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1999.

⁵ Vezi Ferenc Visky jr. (editor), *Prizonierii speranței. Mărturii ale celor închiși pentru credință*, Cluj-Napoca, Arad, Koinônia / Strigătul de la Miezul Noptii, 2002; Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: bapțiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007.

Mai întâi despre prezent

Domnul Dănuț Mănăstireanu (în continuare DM) este în prezent director pentru Credință și Dezvoltare pentru regiunea Europei de Est și a Orientului Apropiat, în cadrul World Vision International (o organizație caritabilă creștină, înființată de protestanții americani și susținută mai ales de aceștia o lungă perioadă de timp), funcție pe care o deține din 1999. Potrivit chiar spuselor domniei sale, această poziție „e de fapt coordonarea unui domeniu care se ocupă de formarea de relații cu bisericile, de întărirea mărturiei creștine și formarea spirituală a staff-ului, pentru înțelegerea creștină a Islamului și a modului în care o organizație creștină poate face dezvoltare în lumea islamică, pentru că jumătate din cele paisprezece-cincisprezece țări în care lucrăm sunt islamice”. Cealaltă jumătate e reprezentată de țări foste comuniste, de aceea experiența personală îi este foarte utilă. Despre această slujbă, care îi vine ca o mânășă, mărturisește că o face cu pasiune și că la început a simțit că „era ca și cum toate firele vieții mele s-ar fi adunat în slujba asta”.

DM a obținut în 2005 un doctorat în teologie la London School of Theology – Brunel University, cu o teză intitulată *A Perichoretic Model of the Church. The Trinitarian Ecclesiology of Dumitru Stăniloae*. De asemenea, a fost profesor la Universitatea Baptistă „Emanuel” din Oradea, unde a predat o serie de cursuri și a fost secretar științific până în vara anului 1998. Alte câteva repere importante care se regăsesc în CV-ul⁶ său se impun a fi amintite: a contribuit esențial la apariția Colegiului privat „Richard Wurmbrand” din Iași, a jucat un rol important la înființarea Editurii Logos din Cluj, fiind un timp redactorul-șef al acesteia, precum și în constituirea, în 2005, a Societății Academice a Evanghelicilor Români (SARE)⁷.

Copilăria și adolescența

Născut la 30 noiembrie 1954, în Iași, într-o familie modestă de muncitori – tatăl, lăcătuș mecanic la Institutul Politehnic, mama, casnică, croitoreasă –, DM și-a petrecut primii ani din viață cu bunicii, „la țară” (la Drislea, comuna Trușești, în județul Botoșani), în timp ce părinții se străduiau să-și facă un rost în oraș. Cele mai „feerice” amintiri ale copilăriei sunt legate de casa și satul bunicilor, „plimbări prin pădure, adunatul fragilor, scăldatul în iaz, jucatul în coșerul de porumb, băutul apei din găleata în care beau și vacile, ca nineaua, spre deliciul bunicilor [...], umblatul cu căruța cu calul și plăcerea de a mânca brânzoaicele făcute de bunica... sau scociorâtul în borcanul cu untură unde erau bucăți de carne pe care le pescuiau într-o pauză de joacă”.

Mutarea împreună cu părinții în oraș și despărțirea de bunici a fost un moment traumatic, „o veritabilă catastrofă”, adaptarea la noua viață fiind foarte

⁶ Pentru mai multe detalii, vezi <http://freepdfdb.org/pdf/danut-manastireanu-cv-extins-romana-12-07-77108623.html> (consultat la 27 septembrie 2010).

⁷ Vezi <http://www.sare.org.ro/> (consultat la 27 septembrie 2010).

dificilă. La aceasta a contribuit și faptul că relația cu părinții nu a fost niciodată una foarte caldă. Tatăl era „un tip foarte dur, foarte rigid și uneori violent”, în timp ce mama „încea să compenseze” dar „nu reușea prea mult pentru că și ea era stresată de a câștiga un ban”. Nu a avut, în copilărie, o relație specială nici cu sora sa, cu doi ani mai mică, fiindcă erau foarte diferiți.

În familie existau reguli stricte legate de „normele comune, norme de moralitate, respectul adevărului, respectul pentru lucrurile altuia ș.a.m.d.”. Părinții săi aveau relații bune, apropiate cu vecinii, se ajutau „chiar dacă, să zicem, apartenența lor la un grup confesional neoprotestant, creștini după Evanghelie, îi marca cumva în relațiile cu ceilalți, erau priviți oarecum așa... mai suspect. Dar dincolo de asta relațiile erau absolut normale. Noi ne jucam cu copiii vecinilor...”.

Până în școală nu a simțit că apartenența religioasă a părinților săi ar putea avea în vreun fel repercusiuni asupra sa. Mai degrabă recunoaște că a avut „dificultăți legate de faptul că purta ochelari” și era „subiect de miștocăreală” pentru ceilalți copii.

Își amintește de prietenii de joacă, dar și de la școală unde relaționa mai bine cu fetele. Unele relații le-a păstrat de-a lungul timpului, de exemplu cu colega de bancă din clasa I. Alții i-au fost colegi de facultate. Fără a fi un copil conflictual, mai degrabă rezervat, era „alergic la violență” și de aceea îi provoca „pe cei cărora le plăcea să se arate drept șefii zonei, obișnuiam a-i sfida știind că or să mă căpăcească, dar... asta era viața...”.

O zi obișnuită începea desigur cu programul de la școală, pe parcursul dimineții, apoi joaca, fotbalul cu băieții „pe toloacă”, dar și îndeplinirea responsabilităților fixate de părinți, cum ar fi săpatul sau plivitul grădinii pe care le considera întotdeauna neplăcute, mai ales când, mai târziu, îi răpeau din timpul de lectură. Timp în care, pentru a-l prelungi, se ascundea „din WC până în cotețul porcilor”.

Casa pe care cu greu reușiseră părinții săi să o construiască se afla în Iași, undeva pe strada Moara de Foc. Ulterior, a fost demolată, iar familia forțată să se mute într-un apartament cu trei camere. Însă înainte de aceasta, familia sa a fost printre primele de pe stradă care au avut televizor. Era vorba de unul reparat de tatăl său, căruia îi plăcea să și colecționeze anumite lucruri vechi, de exemplu ceasuri pe care apoi le recondiționa. Televizorul – care aduna, atunci când se difuza *Căpitanul Val Vârtej*⁸, mai toți copiii străzii pe care locuia – „avea un ecran mic cât o carte poștală și avea o lentilă care se trăgea în față și vedeam imaginea mărită. Puneam apă distilată... în sfârșit...”.

Împreună cu alte câteva obiecte deosebite, el a fost donat de către tatăl său Muzeului de Știință și Tehnică de la Palatul Culturii. Foarte inventiv, pasionat de tehnică, priceput de la mecanică și instalații de gaz până la electronică, cu tot felul de certificate obținute care îi confirmau această îndemânare, tatăl său a vrut chiar să-și

⁸ Serialul *Aventurile echipajului Val-Vârtej* a fost realizat și difuzat de Televiziunea Română în anii 1960-1970.

construiască și o mașină. Cea mai mare dorință a lui a fost să devină inginer. Și cum nu s-a întâmplat, a încercat să transfere, fără sorți de izbândă, această pasiune asupra fiului.

Prima carte care l-a impresionat în copilărie (pe când avea în jur de șase ani) a fost una cu povești de Ion Creangă, din care tatăl său, foarte rar mama, le citea copiilor seara. Părinții i-au cumpărat foarte puține cărți, de aceea din clasele a III-a, a IV-a, foarte atras de lectură, a încercat să-și formeze singur o bibliotecă, atât cât putea, „din banii de covrigi. E drept, o țără pe seama sănătății dar se merita. Scop nobil!” O spune zâmbind. Însă cele mai multe lecturi s-au datorat cărților împrumutate din biblioteca școlii și apoi a Liceului Internat⁹. Interlocutorul meu povestește, amuzat de propriile amintiri, că în primii ani de școală a încercat chiar să scrie un roman, pe care nu l-a terminat niciodată și care nu era decât „o pastişă după *Comoara din insulă*”¹⁰. Cu poezia, însă, nu a cochetat niciodată, nici în liceu, chiar dacă „aduna în caiete multe poezii ale altora”. „Zice că tot românul e poet, dar probabil originile mele ucrainene și puțin țigănești au stat în calea poeziei, așa că... am sfârșit cu muzica”.

Adolescența a fost o perioadă trăită intens, marcată de atmosfera de emulație cu care s-a întâlnit în Liceul Negruzzi, de prima dragoste care s-a încheiat nefericit, de atracția pentru, dar și despărțirea de marxism, de dezamăgirea puternică pe care a trăit-o când a aflat că din pricina unei probleme oculare nu va putea deveni ofițer de marină și de propria-i convertire religioasă, în jurul vârstei de optsprezece ani.

Liceul Negruzzi era „un loc pentru elite, nu pentru plebe – eu veneam dintr-o familie de muncitori – și n-a fost simplu. Acolo am intrat pentru prima dată într-un spațiu mai elevat, cu colegi care veneau din familii bune, care moșteniseră biblioteci sau căroro părinții le cumpărau cărți. În sfârșit, am dat și eu cu nasul prin cultură, pe ici pe colea. [...] Am început să ascult muzică clasică, am început să mă interesez de artă plastică. În perioada aia am început să-mi cumpăr albume de pictură. [...] și m-am apucat să învăț a cânta la chitară împreună cu niște prieteni”.

Preocupările pentru scris din liceu l-au adus în situații, mai degrabă, descurajante. Scriind pentru revista liceului, „Corolar”¹¹ – un articol despre situația tinerilor din vremea aceea, despre „criza lor... eram foarte panicos pe atunci... preocupat de chestiuni de-astea totale” –, spre marea sa dezamăgire, profesorul de română, care coordona revista, și despre care mai târziu avea să afle că era informator, i-a „masacrat textul și toate elementele tăioase care erau critice față de situația tinerilor din spațiul românesc au devenit boante”. Textul s-a transformat într-unul de „critică a tineretului occidental, în loc să fie o critică a situației tinerilor de aici”.

⁹ Colegiul „Costache Negruzzi” din Iași.

¹⁰ Cartea scoțianului Robert Louis Stevenson, apărută în 1883.

¹¹ Primul număr a apărut în 1968, existând în jurul său chiar un cenaclu cu același nume. Își continuă apariția și astăzi, alături de alte două reviste ale elevilor negruzziști.

Liceul l-a „marcat foarte mult” și datorită câtorva profesori excepționali, inclusiv cel de română. A avut un mare regret pentru că nu a putut învăța limba engleză, din cauza unei profesoare mediocre. Își amintește că îl invidia foarte tare pe colegul său Ștefan Colibaba¹² care stăpânea bine această limbă, din familie. În paranteză fie spus, astăzi DM vorbește și scrie în engleză cu mare ușurință.

Studentia și stagiul militar obligatoriu

Spre sfârșitul liceului și-a dorit foarte mult să facă sociologie, în timp ce tatăl său l-a vrut inginer, iar mama mai degrabă medic. Cu un an înainte de înscrierea sa la facultate, în 1972, statul a hotărât să ceară viitorilor studenți „recomandare de la partid”. „Ori eu, precizează DM, nu stăteam deloc bine cu partidul din câteva pricini. Prima este aceea că eram foarte vocal cu privire la o serie de teme naționaliste de genul Basarabia și vorbeam la orele de istorie foarte vehement pentru reîntregirea României. Era o tema incomodă”. În al doilea rând, convertirea sa, în 1972, când avea aproape optsprezece ani, l-a plasat „pe lista neagră și orice acces la spațiile acelea ideologice mi-a fost închis”. Discutând cu diriginta sa, cu care avea o relație specială, a fost sfătuit să nu pornească în direcția aceea „fiindcă organizația UTC a liceului n-o să-i dea recomandarea”. Astfel l-a prins „sfârșitul primului trimestru răsfoind cartea cu admiterea în învățământul superior și, zicând o rugăciune pentru a primi călăuzire de sus”, a optat în cele din urmă pentru Științe Economice.

Începea facultatea în 1973, anul în care se impusese o altă hotărâre, ca studenții să facă armata înaintea primului an de studii. Așa că a ajuns pentru opt luni la Vânu Mare, „o unitate disciplinară pentru cadre, în care toată prostia cea vestită a armatei române s-a adunat. Cei mai mari derbedei dintre ofițeri erau acolo. A fost probabil cel mai greu an al vieții mele. Îngrozitor! Niciodată în viața mea nu am întâlnit atâta prostie instituționalizată ca în acea unitate”.

Modul în care a supraviețuit armatei a fost să scrie trei-până la cinci scrisori pe zi, viitoarei sale soții și câtorva prieteni. Primea, la rândul său, două-trei scrisori zilnic, spre „invidia tuturor colegilor”, dar și „spre groaza ofițerului de la CI (contrainformații) care se ocupa de cenzură și avea de citit de-i ieșeau ochii”!

Situația lui DM a fost una foarte dificilă în acest interval de timp, din pricina apartenenței sale la Biserica Creștină Baptistă. A ales să rămână, după convertire, în cea mai veche biserică baptistă din Iași, de pe strada Sărărie, deși părinții săi frecventaseră mai mulți ani Biserica Creștină după Evanghelie.

„De la început, problema cea mare a fost apartenența mea la o «sectă»”. De fapt, aparținea unui cult religios recunoscut legal. „Eram suspect, obiect de batjocură și obiect de atenție foarte specială”. „Nu mi se dădeau permisiile să

¹² Ștefan Colibaba. Conferențiar universitar, predă cursuri de limba și literatura engleză la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

merg în oraș decât foarte, foarte greu. Am avut două în toate cele opt luni.” Își amintește că a ieșit o dată din unitate pentru că a venit un unchi de-al său și după plecarea acestuia a intrat într-o biserică ortodoxă, negăsind alta pe-aproape, din nevoia de a se ruga. Biserica era goală, doar preotul era înăuntru, în timp ce colegii săi erau „în cealaltă biserică, peste drum, la una mică”. La întoarcere în unitate, toată lumea era în fierbere. I s-a reproșat că „a dezonorat armata fiindcă a intrat într-o biserică în uniformă”. Câțiva dintre colegii săi, trei sau patru, au fost recrutați ca informatori și au dat note informative pe care le-a citit ulterior în dosarul său întocmit de Securitate. I s-a reproșat permanent că e „sectant” și că „face prozelitism”. Erau acuzațiile, devenite „clasice”, la adresa confesiunilor altele decât cea ortodoxă. Prozelitism însemna în mod explicit că DM le cânta colegilor săi, la rugămintea lor, diverse cântece religioase în franceză sau engleză, la chitară, nu atât pentru conținutul lor, ci „pentru că orice îi scotea din rutina zilnică era bine primit”.

Spune ironic că „n-am reușit să «prozelitesc» pe nimeni. Nici nu pot să spun că neapărat eram împătimit de chestia asta, dar sigur vorbeam cu oamenii despre convingerile mele religioase, lucru care era o pricină continuă de iritare a ofițerului CI și în general a superiorilor”. Amenințări ca „o să te dăm afară din facultate”, „noi n-avem nevoie de savanți pocăiți etc.” erau frecvente. „Singura figură luminoasă” din acel loc a fost a șefului Statului Major. Era doar locotenent major, un grad mic de regulă pentru o asemenea funcție. Fost șef de promoție al Academiei Militare, ceruse „după absolvire, în entuziasmul său romantic, să fie trimis într-o unitate foarte grea și a fost trimis la Vânu Mare. Era hilar să-i vedem pe toți acei locotenent-colonei bătând pas de defilare de sărea asfaltul în fața lui care nu era decât locotenent major. Dar în tot circuitul asta legat de CI-ist și de biserică, singurul om care a avut o poziție principială, coerentă, rațională a fost acesta, despre care am scris cu plăcere”¹³. Interesant este că toți cei care au citit acele referințe au confirmat că e vorba despre „un om adevărat, un om serios”. DM povestește că doar cu câteva săptămâni înainte de discuția noastră a fost sunat de acesta, o întâmplare aproape incredibilă, pentru a relua legătura: „«Sunt general de armată Ilie Marin»”¹⁴. Era să cad de pe scaun, nu mi-a venit să cred... Acest locotenent major a devenit apoi șeful unității militare, apoi șeful Armatei a III-a la Craiova, apoi a fost înaintat în grad și a devenit șeful Academiei Militare. Acum e pensionar [...]. Interesant cum vremurile alea te caută mai târziu...”.

¹³ Pe blogul său, care se numește *Persona*.

¹⁴ Ilie Marin, general-locotent. Cu o carieră militară de aproape 40 de ani, a fost comandant, apoi profesor și rector al Universității Naționale de Apărare. Ultima funcție avută a fost cea de inspector-șef pentru Forțele Terestre în cadrul Inspectoratului General al Ministerului Apărării Naționale. În presa militară este apreciat ca „om de o înaltă ținută morală”. Vezi <http://www.presamil.ro/OM/2005/05/pag%2003.htm> (consultat la 10 iunie 2011).

Urmărit de poliția politică. Dosarul de Securitate

Partea cea mai interesantă și mai consistentă în informații a interviului este, poate, cea legată de urmărirea sa de către Securitate. Dosarul de urmărire informativă a lui DM a fost deschis în 1973, în perioada în care își făcea stagiul militar, cele din urmă piese fiind din vara anului 1989. „Ultimele documente din dosar cred că nu au mai ajuns niciodată să fie îndosariate, cred că au dispărut odată cu documentele arse la Securitatea din Iași. Erau, probabil, documentele curente și ele au dispărut.”

Sunt, mai exact, patru dosare de urmărire informativă (DUI), aflate în arhivele CNSAS, fondul Informativ, dosar I-1065, însumând aproape 2.000 de pagini, pe care DM le-a și publicat integral, pe parcursul mai multor ani, pe blogul său, *Persona*¹⁵.

L-am întrebat pe interlocutorul meu dacă nu a avut bănuiala că existența dosarului său s-a prelungit și după 1989. Are motive să creadă că da. La un moment dat, unul din colegii săi de la World Vision a fost atenționat de un SRI-st să fie foarte atent cu el (DM), fiindcă e „un om foarte periculos”. Mai mult, ginerele său a fost abordat, la o petrecere, de cineva care s-a recomandat drept șeful SRI Iași, transmitându-i că dacă ar fi interesat să-și vadă dosarul, el i-ar fi permis acest lucru. „Teribil de ispitit”, a rezistat gândindu-se că ar putea fi o capcană. Era înainte de promulgarea legii Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității (1999). „Ceea ce a însemnat câțiva ani de întârziere pentru că, după ce s-a dat legea și am făcut cerere de acces la dosar, am așteptat mai mult de doi ani de zile să primesc răspunsul și, dacă nu apelam la domnul Pleșu¹⁶, care era atunci membru al Consiliului, probabil nu l-aș fi văzut niciodată”. În urma unei călătorii împreună cu Andrei Pleșu, cu care a discutat și despre dosarul său, a primit, la scurt timp, din partea CNSAS-ului, permisiunea de a-și vedea dosarul. Surprinzător a fost faptul că, odată ajuns la sediul acestei instituții, i s-a spus că i se trimisese înștiințarea în urmă cu un an de zile, însă ea nu ajunsese niciodată la destinatar.

În primele două dosare ale lui DM numele său de cod este „Chitaristul”, dat de faptul că umbla mereu cu o chitară în spate în perioada când era liderul grupului de tineri din biserica sa. În ultimele două dosare numele de cod este „Ideologul”, provenind de la un text „calomnios, plin de minciuni”, scris de maiorul de securitate Ioan Mechenie¹⁷, într-o revistă cu circuit închis, din al

¹⁵ <http://danutm.wordpress.com/argument/>.

¹⁶ Andrei Pleșu (n. 1948). Scriitor, eseist, istoric de artă, fondator al revistei de cultură „Dilema”, „Dilema Veche” și al Colegiului Noua Europă, ministru al Culturii (1990-1991) și de Externe (1997-1999). A fost membru al Colegiului Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității în anii 2000-2006.

¹⁷ Maiorul Ion Mechenie s-a „ocupat” și de clericii altor culte. A fost, de exemplu, ofițer de legătură pentru prelatul Vladimir Petercă, primul cleric catolic deconspirat de CNSAS, informator al Securității, cu numele conspirative „Preda” și „Radu”. Vezi Mirela Corlățean, *Fals monsenior, turnător la vârful Bisericii Catolice*, în „Evenimentul Zilei”, 21 martie 2011, disponibil online pe

cărui Colegiu de redacție făcea parte. Publicația se numea „Caracter militant”¹⁸ și era scoasă de Secția de Propagandă a Comitetului Județean de partid a județului Iași. „Probabil articolul a fost scris în momentul în care cel de-al treilea dosar a fost închis. Dosarele au fost închise cu regularitate în momentul în care ei au crezut că m-au pacificat, m-au înfricoșat, m-au făcut ascultător, m-au liniștit.” Acest maior se ocupa în mod special de „secte”. Era vorba de o confuzie întreținută de regim în mod voit pentru a discredita și confesiunile evanghelice recunoscute de stat.

Consistența informației este distribuită uniform pe durata pe care o acoperă dosarul. DM nu consideră că există o perioadă privilegiată din acest punct de vedere.

Opoziția anticomunistă în mediul baptist – anii '70

Deschiderea dosarului său a coincis cu perioada în care toate cultele evanghelice erau mai atent monitorizate, în mod special cel baptist. Începând cu 1973, odată cu revenirea pastorului Iosif Țon¹⁹ în țară, după trei ani de studii teologice la Oxford, aveau să se manifeste în lumea evanghelică mai multe acțiuni cu caracter disident. Inițial, a fost vorba de o serie de texte²⁰ prin care

<http://www.evz.ro/detalii/stiri/fals-monsenior-turnator-la-varful-bisericii-catolice-924530.html> (consultat la 25 septembrie 2011).

¹⁸ În numărul din aprilie 1982, p. 25. Vezi <http://www.thesaltstreetjournal.com/2007/07/salt-street-journal-nr-131.html>.

¹⁹ Iosif Țon (n. 1934). Pastor baptist. Studii filologice la Universitatea din Cluj între 1951-1955, apoi studii de teologie la Seminarul Baptist din București; între 1969-1972 obține o bursă la Universitatea din Oxford pentru a studia teologia. Reîntors în România, a fost unul dintre cei mai articulați și energici critici ai regimului comunist de pe poziții asumat creștine, dinamizând acțiunile pentru apărarea drepturilor denominațiilor evanghelice. A părăsit țara împreună cu familia, în 1981, și s-a stabilit în Statele Unite. Dintre cărțile sale, cea mai importantă sub aspectul informațiilor despre acțiunile sale de protest, dar și ale altor evanghelici, împotriva abuzurilor regimului comunist, este *Confruntări*, ed. cit. În anul 2007, Iosif Țon a dezvăluit că a fost informator al Securității, încercând să prezinte motivațiile care au influențat decizia sa de a colabora cu această instituție. Relatările sale au avut un ecou deosebit în societatea românească, nu doar între evanghelici, fiind preluate și comentate pe larg în media. Vezi <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1014615-patriarhul-baptistilor-romani-informator-secu.htm> (consultat la 10 octombrie 2011).

²⁰ Este vorba de textul *Doctrina Baptistă despre Biserică*, cunoscut mai degrabă după titlul ultimului său capitol, *Cine își va pierde viața*, precum și de *Manifestul creștin*, publicate în 1973, respectiv 1974, în Marea Britanie de Keston College, o organizație fondată de Michael Bourdeaux, care monitoriza persecuția religioasă din țările comuniste pentru a o face apoi cunoscută Occidentului. Reprezentantul său în România, prieten cu Iosif Țon și prin care acesta reușea să trimită anumite texte în afara țării, a fost Alan Scarfe, venit în România în toamna anului 1972 ca student la Institutul Teologic Ortodox din București, în urma unui schimb de studenți între Biserica Anglicană și Biserica Ortodoxă Română (vezi Iosif Țon, *Confruntări...*, p. 82). În România, cele două texte s-au bucurat de o largă circulație, desigur clandestină. În 1974, după ce a trimis o copie a *Manifestului creștin* lui Nicolae Ceaușescu, Țon a fost pus sub arest la domiciliu timp de șase luni (*ibidem*, p. 85). Pentru o prezentare istorică detaliată a opoziției evanghelice din timpul regimului comunist, începând cu acțiunile pastorului Iosif Țon și

Iosif Țon acuza deschis regimul de persecuția mascată pe care o exercita asupra cultelor neoprotestante. Acestea au produs o emulație printre tineri, în mod special între bapțiști, dar nu numai. DM l-a cunoscut personal pe Iosif Țon, a fost prieten cu acesta chiar dacă exista o diferență de vârstă de 15 ani între ei. „Eram un grup care îl cam urmăream peste tot, îi ascultam predicile, încercam să-l întâlnim...”.

Textele lui I. Țon au fost „elementul care a aprins flacăra”. „Au fost trimise lui Ceaușescu apoi în afară, citite la Europa Liberă ș.a.m.d. [...] Aceste documente nu făceau decât să «explodeze» imaginea de democrație în dezvoltare pe care regimul încerca să și-o construiască în afară. I. Țon avea experiența educației britanice, era foarte precis în tot ceea ce spunea”, chiar dacă nu a fost „neapărat inspirat în toate lucrurile. De exemplu, textul *Locul creștinului în socialism* „încerca să acrediteze ideea că nu există neapărat o incompatibilitate între creștinism și socialism, că existau foarte multe suprapuneri. Aceasta e o poziție ideologică care nu este un unicat. E un lucru pe care l-au încercat și disidenții ruși, o încercare de a face loc unei anumite forme de normalitate. A fost o naivitate, după părerea mea”, aprecia DM.

După acțiunile lui Țon au urmat altele, ale unui grup de pastori „apropiați de el și influențați de el într-o mare măsură, deși între ei a existat întotdeauna o mică diferență. Țon e o structură amplă, e un om cu perspectivă, dar care nu întotdeauna spune tot, care are socotelile lui... și care gândește în perspectivă. Pastorii aceștia erau niște oameni cu o viziune mult mai pragmatică și mai îngustă. Ei doreau libertate pentru bisericile lor. Iosif Țon gândea lucrurile sistemic. Totuși, gândea despre rolul creștinului în societate! Pe acești pastori îi interesa ca ei să-și poată face treburile lor în biserici și restul... treaba lor!” „Iosif Țon are o istorie complicată, el a făcut studii de teologie baptistă la București, apoi a avut o perioadă de cădere spirituală, de renunțare la credință, a scris cărți ateiste ca urmare a apropierei lui de o serie de idei ale teologiei liberale, dar la care nu a găsit răspuns. Richard Wurmbrand²¹, care era unul din

încheind cu Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), vezi Dorin Dobrințu, *op. cit.*, în *loc. cit.*

²¹ Richard Wurmbrand (1909-2001). Născut în București într-o familie evreiască, autodidact, a fost atras de comunism, astfel încât a devenit membru al UTC și apoi al Partidului Comunist din România. A fost implicat în procesul ceferiștilor comuniști în 1933. Ulterior a trecut printr-o criză existențială. Convertit la creștinism, a devenit apoi pastor luteran, într-o biserică formată din evrei convertiți (mesianici). A fost arestat în 1948 și încarcerat fără a fi judecat, eliberat în 1956, rearestat în 1959 și închis până în 1964. Și-a relatat experiența carcerală în special în cartea *Cu Dumnezeu în subterană*, traducere din limba engleză de Marilena Alexandrescu-Munteanu și Maria Chilian, București, Editura Casa Școalelor, 1993. Răscumpărat cu 10.000 de dolari de o organizație creștină norvegiană, a părăsit România în 1965, împreună cu familia, emigrând în Statele Unite, unde a înființat misiunea creștină *Vocea martirilor*, cu filiale în 35 de țări, militând împotriva persecutării creștinilor din țările comuniste. De asemenea, a scris numeroase cărți. Sentința de condamnare din 31 martie 1959 a fost publicată de Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente*, vol. I, *Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste

mentorii lui, era în pușcărie. Era unul dintre puținii care ar fi putut să-l ajute și se pare că după ieșirea sa din pușcărie, în 1964, s-au întâlnit și l-a ajutat să găsească răspunsuri la lucrurile care îl frământau și asta a marcat o perioadă de revenire a lui Iosif Țon. A fost reprimat în biserică, după care a plecat în străinătate trei ani de zile să studieze în Oxford. Și apoi s-a întors. Deci avem, pe de o parte, documentele lui Iosif Țon care au creat o platformă largă, apoi acțiunile acestor pastori, «tardelașul»²², un grup format din Vasile Taloș²³, Vasile Brânzei²⁴, Geabou Pascu²⁵, Iosif Sărac²⁶. Prin Daniel Brânzei²⁷, student

din România, București, Editura Humanitas, 2009, p. 632-636. Pentru alte detalii biografice, vezi Dorin Dobrinu, *Richard Wurmbrand's Tours in Great Britain and their International Echoes (1968-1972)*, în Dennis Deletant (editor), *In and Out of Focus. Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, București, British Council Romania / Cavallioti, 2005, p. 139-162.

²² Este un ardelenism, o transliterare a unui cuvânt maghiar și are sensul de „gășculiță”, sfat. Era, în fapt, un grup care se întrunea în secret, o dată pe săptămână, pentru rugăciune, intenția membrilor fiind de a-și oferi unii altora suport spiritual și pentru a discuta „de ce mor bisericile” (vezi Iosif Țon, *op. cit.*, p. 14). Din inițiativa lui Vasile Taloș, a fost redactat un memoriu, adresat direct lui Nicolae Ceaușescu și semnat de 50 de pastori. În interval de o săptămână, cei patru au mers prin țară pentru a strânge semnăturile pastorilor pe care îi considerau capabili „să stea alături de semnătură cu viața”. Iosif Țon, și el membru al grupului, a dorit să fie unul dintre semnatarii memoriului, dar a fost refuzat de cei patru, în încercarea acestora de a da mai multă greutate gestului lor și a demonstra că revendicările pentru bisericile lor sunt reale, iar ei nu sunt doar niște pastori care acționează sub influența lui Țon. La rândul său, Țon consideră că acest document e posibil să-i fi salvat viața, deoarece dacă Securitatea l-ar fi putut anihila cu ușurință pe el singur, era cu neputință să se întâmple același lucru unui număr atât de mare de persoane. Autoritățile nu au reușit să afle nimic despre conceperea memoriului sau strângerea semnăturilor până la depunerea sa la registratura președintelui. Ca urmare a acestei acțiuni, dincolo de presiunile dure exercitate de Departamentul Cultelor și de Securitate, revendicările formulate au fost soluționate. De ceea ce s-a obținut atunci s-au bucurat nu doar baptiștii, ci toate cultele evanghelice. Memoriul a fost o veritabilă „bombă” nu doar pentru că documentul, unic în peisajul evanghelic românesc, purta semnăturile a 50 de persoane, ci mai ales pentru că o acțiune de o asemenea amploare putea scăpa ochiului vigilent al Securității. Vezi *ibidem*, p. 22. Pentru alte detalii, vezi Daniel Brânzei, *Amintiri cu sfinți*, culese de DB, vol. I, Arad, Editura Multimedia, 2002, p. 127-134. Pentru textul memoriului și mărturiile câtorva dintre semnatori, vezi Iosif Sărac (antolog), *Istoria „Memoriului celor 50”. Documente, relatări, amintiri, date biografice ale pastorilor semnatori ai „Memoriului” din 1973, adunate și păstrate de Iosif Sărac*, Arad, Editura Ramira, 2010.

²³ Vasile Taloș (n. 1944). Pastor al bisericii baptiste „Sfânta Treime” din București între 1969-1999. După 1989, a fost președinte al Cultului Creștin Baptist din România (1991-1999), a ținut cursuri la Institutul Teologic Baptist din București, dar și la Universitatea „Emanuel” din Oradea și a deținut președinția Alianței Evanghelice din România.

²⁴ Vasile Brânzei (1930-2007) era în acea perioadă pastor al bisericii „Golgota” din București. În ultimii ani din viața sa, a slujit alături de fiul său, Daniel, în Biserica „Bethel” din Anaheim, California.

²⁵ Geabou Pascu (n. 1938). În 1973 era pastor în orașul Alexandria.

²⁶ Iosif Sărac (n. 1935). În momentul redactării memoriului era pastor al bisericii baptiste „Privighetoarea”, strada Chilioara din București. Între 1976-1982 a fost Președintele Comunității București și membru în Comitetul Uniunii Baptiste. A emigrat în 1983, între 1990-1992 și 2000-2002 fiind Președintele Asociației Bisericilor Baptiste Române din SUA și Canada.

²⁷ Daniel Brânzei (n. 195). Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București. În 1982 a emigrat în SUA; s-a stabilit în California, devenind pastor al bisericii baptiste „Bethel”.

la Seminarul Teologic Baptist, un foarte bun prieten, „păstram legătura cu Iosif Țon, cu *tardelașul*”. Era o manieră „subterană” prin care circulau informațiile.

„Mișcarea lui Iosif Țon era mai amplă și, oarecum, cu o nuanță filosofică, dacă vrei, în timp ce *tardelașul* era foarte pragmatică, orientată spre obținerea de libertăți pentru comunitățile religioase evanghelice. Ambele au pregătit terenul pentru o a treia mișcare”, care avea să fie cunoscută sub numele de Comitetul Creștin pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), constituit în 1978, condus de Pavel Nicolescu²⁸ și Dimitrie Ianculovici²⁹.

Acest comitet a fost o „ruptură radicală față de lucrurile care s-au întâmplat înainte și este una dintre puținele contestări pe baze ideologice ale regimului comunist din România, lucru despre care se vorbește foarte puțin. E o formă de ignoranță, din nefericire, și o formă de intoleranță față de o minoritate despre care, în general, nu se poate spune de bine, trebuie să se spună de rău că așa e normal într-o societate intolerantă ca a noastră, în care alteritatea este o formă de amenințare a unității naționale”, constată cu tristețe DM.

Dintre cei influențați de Iosif Țon, „Pavel Nicolescu era, în mod clar, cel mai radical”. Era „o structură contestatară, un om extrem de inteligent, cu lecturi foarte serioase, cu [studii de] filozofie, un om foarte articulat, un vorbitor incredibil și acum... El a socotit că ceea ce face Iosif Țon și ceea ce făceau pastorii din *tardelaș*, nu mergea suficient de departe³⁰. El, ca un om preocupat

²⁸ Pavel Nicolescu (n. 1936). Studii: Seminarul Teologic Baptist din București între 1961-1965; în 1969 își începe studiile de Filosofie la Universitatea din București, de unde a fost exmatriculat cu două săptămâni înainte de absolvire deoarece la examenul de ateism, fiind întrebat, declarase că „el crede în Dumnezeu”. A fost un caz clar de discriminare socială pe baza apartenenței religioase, o încălcare flagrantă a legilor comuniste, inclusiv a constituției lui Nicolae Ceaușescu. Din 1974 a fost pastor în Biserica Baptistă din cartierul 23 august, București. S-a solidarizat cu acțiunea lui Paul Goma, fiind „unul dintre primii semnatari de prestigiu” ai apelului din 1977 al scriitorului disident (Denis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, traducere din engleză de Georgeta Ciocâltea, București, Editura Humanitas, 1998, p. 215, 229). În 1979, după arestarea preotului ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Nicolescu l-a vizitat pe acesta în închisoare. Datorită acestor gesturi, liderii „oficiali” ai confesiunilor evanghelice îl acuzau că „face politică”. După numeroase anchete, percheziții la domiciliu, amenințări cu moartea, după ce a fost maltratată de mai multe ori de către Securitate, a părăsit România pentru a se stabili în Statele Unite ale Americii, în 1979, unde a fost pastor asistent într-o biserică baptistă românească din New York.

²⁹ Dimitrie Ianculovici. Pastor baptist din Timișoara. Unul dintre liderii ALRC. A emigrat în SUA după 1981.

³⁰ Iosif Țon menționează, în cartea sa *Confruntări*, că viziunea diferită asupra viitorului avea să-i separe pe cei doi în ceea ce privește modul de acțiune. Iosif Țon credea că regimul comunist se va prăbuși de la sine și acest lucru nu trebuia să-i ia pe nepregătite pe creștini. De aceea, cu sprijin din Occident a hotărât să creeze „un sistem de pregătire în subteran a unei noi generații de predicatori evanghelici în România”, capabilă să facă față provocărilor unui nou context creat de disoluția regimului totalitar, dar, mai ales, să împlinescă planul istoric al Mântuitorului, acela de a duce Evanghelia celor ce n-o cunoșteau, în mod concret, celor de dincolo de Urali și din Asia Centrală. La polul opus, Pavel Nicolescu nutrea convingerea că sistemul comunist se va extinde peste întreaga lume și creștinii vor fi exterminați. De aceea, datoria credincioșilor era să avertizeze lumea cu privire la acest pericol și, în al doilea rând, să se pregătească să moară. Astfel, Nicolescu a ales să înființeze ALRC-ul, după modelul Chartei 77 din Cehoslovacia, iar

de filozofie, dorea o contestare pe baze ideologice și, de asemenea, o acțiune mult mai agresivă legată de persecuțiile religioase din România. Și o expunere largă... de fapt o formă de luptă împotriva ideologiei comuniste. Și avem în iarna lui '77 mișcarea Goma, Carta 77, deci e un context internațional în care se întâmplă toate lucrurile astea, inclusiv SLOMR³¹". S-a format un grup de nouă bapțiști, cărora li s-au alăturat și „oameni din alte confesiuni: Oastea Domnului, ortodocși, penticostali, dar cea mai mare parte a grupului, în mod clar, au fost bapțiști... Fiind foarte apropiat de P. Nicolescu, am fost la curent cu ce se întâmpla, am participat la una dintre întâlnirile preliminare ale acestui grup la Caransebeș. Interesant este cum lucrurile au fost păstrate totuși în secret și nu au transpirat afară... o anume înțelepciune sau, știu eu, precauție elementară, probabil a împiedicat lucrul acesta...". „Noi n-am avut deloc impresia (atunci) că se știe despre această mișcare.” În dosarul său – DM nu știe dacă și în al celorlalți implicați – nu apar niciun fel de informații cu privire la existența grupului în acel moment.

Înainte de declanșarea evenimentelor, de ieșirea oficială a grupului, ale cărui *Revendicări* urmau să fie semnate și de DM, a avut loc o întâlnire cu Pavel Nicolescu. Acesta l-a sfătuit, pentru a evita ceea ce lui i s-a întâmplat, adică exmatricularea înainte de terminarea facultății (DM era în anul terminal), să aștepte trecerea examenului de diplomă și abia apoi să adere, să se implice în acțiunile comitetului, în mod vizibil.

ALRC s-a oficializat în aprilie 1978. După ce a solicitat aderarea sa la organizația elvețiană Christian Solidarity International, la 5 iulie 1978, Comitetul a adresat Consiliului de Stat, Ministerului Justiției, Departamentului Cultelor și Uniunii Baptiste un *Program de Revendicări*, semnat de 27 de membri. Deși inițiată de evanghelici, organizația a ajuns să aibă un caracter interconfesional. Iosif Țon și-a manifestat solidaritatea cu ALRC, dar nu a aderat la acest comitet, atitudinea sa ulterioară lăsând loc bănuielilor membrilor organizației că ar fi trecut de partea conducerii Uniunii Baptiste, adică de partea celor care colaborau cu Securitatea.

În condițiile în care membrii ALRC-ului au avut de suportat represiunea brutală a autorităților (anchete permanente, amenințări, au fost excomunicați din biserici prin intermediul pastorilor colaboratori, bătuți, supuși unor presiuni foarte mari), „unul dintre ei s-a sinucis, nemaiputând suporta”³², cei mai mulți nu au avut de ales și au părăsit țara.

Țon a contribuit la formarea organizației *Biblical Education by Extension* (BEE), în 1979, cu sediul la Viena (vezi Iosif Țon, *op. cit.*, p. 136-137, 212-213).

³¹ Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din Romania (SLOMR) a fost inițiat în februarie 1979 de către economistul Gheorghe Brașoveanu și medicul Ionel Cană. Represiunea Securității împotriva inițiatorilor și membrilor săi a fost extrem de rapidă și de violentă, soldându-se cu arestări și condamnări (vezi Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, ediție revăzută și îmbunătățită, volum editat de Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 703-705).

³² Este vorba de Nicolae Traian Bogdan (1958 ?-1983). Credincios baptist, membru al ALRC. După ce a trăit o vreme ascuns, el a fost găsit spânzurat într-un pod din București, în

„În toate mișcărilor astea erau oameni care doreau să facă zgomot pentru a pleca. Chiar unii dintre tinerii cu care eu am fost implicat au dorit, măcar într-o oarecare măsură, să plece. [...] Însă mulți dintre cei care au aderat la ALRC, convingerea mea este că n-au făcut-o pentru a pleca, spre deosebire de mișcarea Goma, în care, după părerea mea, cea mai mare parte a semnatarilor au văzut în asta un mijloc de a pleca din țară. [...] După părerea mea, folosul ALRC a fost în radicalitatea contestării ideologiei comuniste pe care Pavel și cei din grup au realizat-o dar, din păcate, impactul pe termen lung a fost destul de redus pentru că ei au fost cu toții împinși afară din țară”. În această perioadă, mai ales anii 1980-1981, și DM a fost foarte atent supravegheat de Securitate.

Experiența cu *Navigatorii*

În vara anului 1978, DM termina facultatea și urma să-și înceapă slujba la Întreprinderea de Mase Plastice din Iași, unde fusese detașat, după ce inițial primise repartiziție la o întreprindere din Cehul Silvaniei, despre care știe că nu a funcționat niciodată.

În vara anterioară, mai precis pe 21 august 1977, a avut o întâlnire pe care DM o consideră „providențială” cu doi misionari americani, care lucrau în România pentru o organizație numită *Navigatorii*³³, care se ocupa „de ucenicie creștină, de formarea spirituală a tinerilor”. Intervievatul meu mărturisește că nu are memoria datelor, dar pe aceasta și-o amintește cu precizie din cauza importanței pe care a avut-o în viața sa.

A considerat-o „providențială” pentru că „după cinci ani de activism religios (membru în comitetul de conducere, am predicat, m-am ocupat de tineri, am făcut studii biblice, am cântat în cor, am fost implicat în activități de misiune), cu toate tensiunile, cu ruptura dintre conservatori și radicali din biserică, cu ulcerul de rigoare, ajunsesem la un soi de cinism și dezamăgire. Opoziția pe care o făceau în biserică cei care lucrau cu Securitatea sau erau pur și simplu conservatori față de Iosif Țon și de toate mișcărilor astea, față de o încercare mai radicală de opoziție față de regimul comunist, mi-aduseseră o teribilă dezamăgire”. „Lucrurile acestea nu mai aveau sens. Mi-am pierdut gustul, pur și simplu.” „Nu ajunsesem să mă îndoiesc de credința mea, dar eram teribil de dezamăgit față de tot ce însemna biserică [...] ori, întâlnirea cu *Navigatorii* mi-a dat o nouă perspectivă, aceea a valorii investiției în câțiva oameni.”

Cei doi misionari ai *Navigatoriilor* i-au arătat „o mică ilustrație care realmente dădea sens existenței mele ca și creștin. Ei povesteau în esență despre

decembrie 1983. Când tatăl său l-a văzut la morgă, avea unghiile smulse și ochii scoși (Alexa Popovici, *Istoria baptilștilor din Romania, 1856-1989*, ediția a 2-a revizuită, Oradea, Editura Făclia, Editura Universității Emanuel din Oradea, 2007, p. 815).

³³ *Navigatorii* (*The Navigators* în engleză) sunt o organizație creștină internațională și interdenominațională, fondată în 1933, în Statele Unite ale Americii. A activat clandestin în România comunistă, dar nu a fost singura de acest gen care a făcut-o.

faptul că Christos a fost trimis în lume de Dumnezeu să predice Evanghelia, că în urma predicării unii au răspuns în mod pozitiv, s-au convertit. Apoi El a selectat dintre aceia câțiva oameni de care s-a ocupat în mod special, ucenicindu-i, formându-i, și ei au devenit ucenicii Lui. Dintre aceștia i-a ales pe cei mai vrednici, pe cei mai vizionari, pe cei pe care i-a găsit cu calități speciale și a format din ei lideri pe care apoi i-a trimis în lume să repete procesul în momentul în care El a trebuit să plece din lumea asta. Ei bine, pentru mine această *ilustrație a procesului*, cum o numesc Navigatorii, realmente a dat un sens vieții mele. Am realizat că sensul existenței creștine nu este în activism, că nu un număr de predici, de activități pe care le faci în biserici este important, ci investiția în formarea câtorva oameni este cea mai valoroasă... și asta nu poate fi împiedicată nici de informatori, nici de ultraconservatori, nici de lași, nici de trădători”, conchide DM.

„Era o viziune holistică asupra existenței pentru că atunci când mă gândeam la a investi în viața unor oameni, discutam cu oamenii ăștia de la spălatul pe dinți și pe picioare, de la faptul că nu trebuie să miroase de la tine.... Nu era vorba de un proces de pregătire a tinerilor pentru a deveni pastori în biserici. Cea mai mare parte a lor au rămas laici, au vocații seculare... deci ei și-au continuat existența de laici, dar, în același timp, au căpătat un sens al existenței lor, au căpătat o pasiune pentru formarea altora, s-au format ei înșiși nu doar în sensul strict religios, deși dimensiunea religioasă era una dominantă. Cu oamenii ăștia am citit cărți, [...] care se dezbăteau în vremea aceea. Nu discutam doar texte biblice, discutam filozofie, discutam psihologie, am analizat timp de câteva luni de zile *Minima moralia*, cartea lui Andrei Pleșu care apăruse înainte de căderea comunismului, întorcând-o pe toate fețele...”

Organizația Navigatorilor „continuă să existe și să funcționeze în peste o sută de țări din lume. Nu mai este prezentă, oficial, în România, implicarea sa oficială s-a încheiat în 1989. A lucrat în România din 1975 până în 1979”. DM i-a întâlnit pe Navigatori în august 1977, prin intermediul legăturilor sale cu mișcarea de disidență. „Întâlnirea cu Navigatorii a marcat un început al unui *input* dinspre Vest, în formarea unei noi generații de tineri evanghelici în România pentru că seminariile teologice erau extrem de controlate de Securitate, numărul de studenți ajunsese la un moment dat la 4, o dată la 2 ani, deci în mod clar nu puteau acoperi nevoile bisericilor, erau aproape o mie de biserici baptiste și existau vreo sută cincizeci de pastori”.

Începând din 1978 s-a format „un grup de lideri naționali, de 7-8 oameni, care era grupul central și apoi în jurul acestor oameni existau alte grupuri ajungând la aproape o mie de oameni”.

Una dintre enigmele dosarului său este aceea că nu apare nicăieri numele „Navigatorilor”. „Probabil există un dosar al lor pentru că unii pastori colaboratori ai Securității știau de existența sa [a organizației], astfel că e imposibil ca să nu fi existat informații”.

Represiunea Securității

L-am întrebat pe DM dacă „lectura” dosarului său i-a provocat vreun șoc sau a fost o lectură previzibilă. Mi-a răspuns că nu a avut nici un șoc, doar câteva surprize. „Sigur, e interesant să te uiți la viața ta prin ochii dușmanului... de clasă! Vezi lucruri de care nu-ți mai aduci aminte, vezi oameni cu care ai pierdut complet legătura, cărora nu le mai știi nici numele poate, ale căror istorii le-ai uitat complet... E un mod de a-ți revizita istoria. Foarte, foarte interesant. De-aia nu pricep nicicum de ce sunt oameni care nu vor să-și vadă dosarele. [...] Am avut două surprize, una plăcută, și anume aceea că numele Navigatorilor nu este acolo deloc, cel puțin eu nu l-am găsit până acum. Și asta a fost o mare surpriză, pentru că a fost una din primele mele întrebări. Am mai avut o întrebare la care nu am un răspuns definitiv, dar intuiția mea a fost într-un fel justificată. Atunci când am început să citesc dosarul, m-am întrebat cum s-a făcut că am scăpat de pușcărie. Deși am fost în multe puncte foarte aproape, n-am fost niciodată arestat. Am fost anchetat, am fost reținut, închis timp de opt ore în biroul securistului din fabrica în care lucram, dar n-am fost niciodată condamnat și arestat. Răspunsul meu acum este că așa era prea lungă. Una dintre convingerile mele foarte ferme și justificate de cercetările pe care le-am făcut și în alte spații este că cel mai bun mijloc de protecție pentru oponenții aflați în regimuri dictatoriale este ca ei să fie cunoscuți în lumea liberă. Protecția care vine din acest lucru este foarte eficientă. Sigur, sunt perioade extreme în care asta nu mai contează, dar în perioadele în care regimurile dictatoriale încearcă să aibă imagini cosmetizate, să proiecteze o imagine democratică, lucrul ăsta contează foarte, foarte tare.” Relațiile sale cu străinii, deși țineau Securitatea în alertă, l-au ajutat.

Așa cum reiese din dosare, două acuzații sunt formulate constant împotriva sa: pe de o parte, relația cu Iosif Țon și relația cu Ferenc Visky³⁴, „unul dintre liderii mișcării betaniste din Transilvania, pastor reformat, prieten foarte bun cu Richard Wurmbbrand și care a făcut pușcărie timp de șapte ani, acuzat de iredentism și alte prostii de genul acesta, în esență persecuție religioasă. Mișcarea betanistă a fost o mișcare de reînviere spirituală cu caracter pietist în Biserica Reformată în Ungaria și în Transilvania, el fiind liderul principal. Deci relația cu acești doi oameni era imputarea principală și toate celelalte lucruri decurgeau de aici”. Cu acești doi oameni a avut o relație constantă. Cealaltă imputare a fost „relația cu străinii”. Ca urmare, DM era „un element periculos, care transmite informații, care strică imaginea regimului”.

³⁴ Ferenc Visky sen. (1918-2005). Pastor reformat. A fost unul dintre cei mai cunoscuți membri ai mișcării betaniste, care avea ca scop reînnoirea evanghelică a Bisericii Reformate. Arestat în 1958, a fost considerat de autorități „conducătorul pe țară al organizației ilegale Bethania”, judecat și condamnat la 22 de ani muncă silnică. Pentru detalii, vezi Ferenc Visky jr. (editor), *op. cit.*, p. 321-360; János Csongor, *Procesul membrilor mișcării de reînnoire spirituală „Bethania”*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coordonatori), *Forme de represiune în regimurile comuniste*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 318-339.

A fost anchetat pentru prima dată de Securitate, timp de câteva ore, în 1978, când Iosif Țon a fost arestat în Iași.

În iarna 1986/1987, Constantin Sfatcu³⁵, un fost coleg de liceu și prieten foarte bun, a fost condamnat pentru colportaj de Biblii la 10 ani de închisoare, fiind acuzat că a încercat să-l omoare pe milițianul care l-a oprit. „Bineînțeles că era o acuzație fabricată. Niciun om care transportă Biblii nu omoară polițist. Cu ceva timp în urmă, în 1976, un penticostal din București, Vasile Rascol³⁶, fusese condamnat pentru colportaj de Biblii la doi ani. Dar la sfârșitul anilor '80 nu mai îndrăznea nimeni să lanseze asemenea acuzații”, de aceea încercarea de a ucide un polițist era o acuzație mai eficientă. DM a fost reținut în biroul securistului de la fabrică o zi întreagă, cea în care la Iași a avut loc procesul lui Sfatcu. Au vrut să-l împiedice să traducă pentru delegația ambasadei americane care venise la proces. În acest context a fost reținut, închis opt ore, anchetat și amenințat. Când s-au terminat procesul și ziua de muncă, i s-a dat drumul.

În vara anului 1987, la Iași a venit „o delegație occidentală formată din patru persoane: președintele Uniunii Baptiste din India care reprezenta vreo douăzeci de milioane de bapțiști de-acolo și trei persoane care reprezentau o organizație numită Christian Solidarity International, organizația cu care ALRC-ul fusese asociat. Era vorba de un american și doi britanici³⁷. Ei au venit

³⁵ Constantin Sfatcu (n. 1953). Inginer mecanic. Membru al bisericii baptiste din Iași; a fost arestat pentru transportul clandestin de Biblii. Acuzat că ar fi ucis un milițian, a fost condamnat în 1985 la 7 ani și jumătate de închisoare. În urma recursului, i s-a redus pedeapsa la patru ani și jumătate, de această dată pentru „violență împotriva unui milițian”. A executat un an. Eliberat, i s-a permis plecarea în SUA. Vezi Daniel Brânzei, *op. cit.*, vol. I, p. 12; Sergiu Grossu, *op. cit.*, p. 181; Ioan Bunaciu, *Istoria Bisericii Baptiste din România*, Oradea, Editura Făclia, Editura Universității Emanuel din Oradea, 2006, p. 544. Anterior, sora lui Constantin, Genovieva Sfatcu, căsătorită Beattie, a fost, de asemenea, tracasată de Securitate. Acuzată de trafic de valută – o acuzație falsă, folosită frecvent de Securitate în acea perioadă pentru compromiterea celor incomozi – a fost exmatriculată din facultate. Vezi <http://danutm.wordpress.com/2008/08/19/22-mai-1985-%E2%80%93-nota-de-analiza-duc-doctorul-si-duc-ideologul/> (consultat la 18 octombrie 2011). În cele din urmă, obligată să părăsească România, a primit azil politic în Statele Unite, în 1980, în timpul președintelui Jimmy Carter, unde conduce o organizație misionară „Ajutor Creștin pentru Europa de Est”; a scris o carte în care oferă detalii despre condamnarea lui Constantin Sfatcu (Genovieva Sfatcu Beattie with Sephen Beattie, *Caught with Bibles, A True Story from Communist Romania*, Sisters, Oregon, USA, VMI Publishers, 2009).

³⁶ Vasile Radu Răscol (n. 1937). Laborant. Credincios penticostal. A fost unul dintre coordonatorii transporturilor clandestine de literatură creștină. Din acest motiv a fost arestat în 1974, judecat și condamnat la doi ani închisoare, din care a executat un an și două luni la penitenciarul Aiud. Pentru a scăpa de un contestatar incomod, autoritățile i-au permis plecarea în Occident. A continuat să-i ajute pe creștinii din România până la căderea regimului comunist (vezi Vasileică Croitor, *op. cit.*, în special p. 282-284).

³⁷ Pe blogul său, DM scrie că această delegație străină era formată din patru persoane: Jeff Collins, liderul organizației Christian Solidarity International (CSI) din Statele Unite, liderul CSI din Marea Britanie și un coleg al acestuia, precum și liderul Uniunii Baptiste din India. E posibil ca acuzația Securității că pe pașapoartele acestora apăreau nume false să fi fost reală, din motive ce țin, evident, de securitatea celor veniți (vezi <http://danutm.wordpress.com/2008/08/17/14-mai-1985-%E2%80%93-nota-filaj-emisari-straini/>, consultat la 1 mai 2011). Este foarte posibil și ca prezența acestui grup de străini la Iași să fi constituit o formă de apărare a lui

cu obiectivul de a se întâlni cu primul secretar, cu șeful Miliției, cu inspectorul de culte, cu procuratura, pentru a discuta despre condamnarea lui Constantin Sfatcu și să pledeze pentru eliberarea lui cu un mesaj foarte clar din partea Occidentului că dacă acest lucru nu se va întâmpla România va avea de suferit consecințe economice, politice etc., inclusiv legate de clauza națiunii celei mai favorizate”. „Securiștii s-au speriat de moarte”, dar pe străini nu i-a primit nimeni, nici la miliție, nici la procuratură. Abia a doua zi a fost chemat să dea o declarație pentru Securitate și, pentru că mesajul delegației străine trebuia să ajungă la autorități, s-a făcut de fapt o porta-voce pentru ea. I s-a „sugerat” că în condițiile date ar fi bine să părăsească fabrica. Deși a refuzat atunci, ca urmare a tracasărilor, a plecat câteva luni mai târziu. A lucrat apoi ca muncitor necalificat, ulterior calificat ca zidar, în domeniul monumentelor funerare la Cooperativa „Prestațiunea” din Iași, trecând de la un salariu de aproape trei mii de lei la unul de cinci sute de lei. Sigur, la fel de dificil de suportat au fost și schimbarea de statut, și schimbarea profesiei. „Nu am nici un fel de plăcere pentru munca manuală în cimitir, între morți și muște și alte de-astea!”, mărturisește interlocutorul meu.

L-am întrebat pe DM dacă aceea a fost cea mai grea perioadă din viața lui și mi-a răspuns că nu, fiindcă imediat ce a ajuns aici, presiunea Securității a dispărut. „Era ca și cum aș fi dispărut de pe radar”. Au fost destule momente dificile, la începutul anilor '80, apoi perioada în care C. Sfatcu a fost arestat și presiunea Securității era foarte mare, „a fost așa cu suișuri și coborâșuri”, chiar dacă „variațiile n-au fost enorm de mari”. „A fost o presiune constantă cu care m-am învățat cu vremea. Așa cum prietenul meu Vasile Ernu încearcă să spună în cartea lui despre comunism, normalitatea era totuși posibilă în comunism. Nu era o normalitate normală, era o normalitate anormală, dar fericirea era posibilă. Am avut bucuriile noastre, am avut satisfacții inclusiv profesionale și-am învățat să ne adaptăm la context și să trăim normal atât cât normalitatea era posibilă.”

I-am amintit domnului DM că, undeva pe blogul său, a scăpat o informație despre pastorul bisericii sale, care pentru o perioadă de timp a încheiat „pactul cu diavolul”, devenind informator al Securității, pastor care a recomandat la un moment dat poliției politice închiderea sa într-un azil psihiatric. A recunoscut că aceasta a fost o altă surpriză neplăcută. Este vorba de pastorul Radu Cruceru³⁸, a

Constantin Sfatcu, știut fiind că cei cunoscuți în afara țării erau oarecum mai protejați de abuzurile Securității sau, poate mai exact spus, aveau mult mai multe șanse să rămână în viață și, în cele din urmă, în cazul în care ar fi optat pentru plecarea din țară, să li se permită acest lucru. Un caz care pare să confirme această ipoteză este cel al pastorului baptist ieșean Radu Cruceru (vezi detalii în nota următoare). Dincolo de presiunile Securității, bătăile sau torturile psihologice, în anii '70 asasinările nu erau acte frecvente, ci mai degrabă excepția.

³⁸ Radu Cruceru (1929-1975). Pastor baptist. Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București (1957). După ce a părăsit biserica baptistă din Ploiești, a ajuns pastor al bisericii din Iași; președinte al Comunității Baptiste București (care se suprapunea în bună măsură peste Vechiul Regat). A devenit colaborator al Securității. Potrivit unor opinii, în 1974 a refuzat să mai

cărui viață e considerată de DM un „subiect de film”. După o perioadă, nu se știe exact cât, pastorul a încercat să rupă colaborarea cu Securitatea. Sfârșitul său a fost tragic, i s-a înscenat un accident de mașină, a fost bătut cu o rangă în cap, cu lovituri de picioare și aruncat pe un câmp, mort, după ce i s-a umplut gura cu pământ. Un gest care amintea mai degrabă de o răfuială în stil mafiot.

Radu Cruceru oferea informații Securității despre Iosif Țon și DM. Același pastor a jucat un rol important în internarea de către Securitate într-un azil psihiatric a unei mătuși a lui DM care s-a implicat într-o mișcare religioasă disidentă, „mișcarea treziților”³⁹. A fost excomunicată din biserică și prin asta dată pe mâna Securității, care a internat-o pentru „delir religios” în spitalul psihiatric din orașul Dr. Petru Groza⁴⁰, pentru zece ani. „Atunci când cineva era membru al unei comunități, solidaritatea asociată cu această calitate îi oferea o minimă protecție. Cel mai sigur mod de a lăsa pe cineva la mâna Securității era ca acea comunitate să se desolidarizeze de persoana respectivă.” Sub raport dogmatic ea nu mai era considerată baptistă și excomunicarea sa din biserică părea firească. Pastorul avea în fața comunității toate justificările pentru acest act. Dar „el știa foarte bine ce face”, afirmă DM.

Aș vrea să adaug, fără să intru în detalii, că fiul acestui pastor, Marius Cruceru⁴¹, rămas orfan de tată la cinci ani, i-a devenit în adolescență „ucenic” lui DM. Altfel spus, DM a jucat un rol în formarea celui care avea să devină o personalitate a lumii evanghelice românești, pastor și profesor la Universitatea Baptistă „Emanuel” din Oradea. Din câte se pare, însă, cele petrecute în urmă cu decenii între „subiectul” meu și fostul pastor al bisericii sale nu se șterg așa ușor, influențându-i emoțional (și) pe urmașii celui din urmă. Istoria și memoria – inerent subiectivă – se dovedesc a fi puternice, neplăcute, dureroase în acest caz.

facă jocul poliției politice. Lipsit de legături cu persoane sau organizații occidentale care se ocupau cu apărarea drepturilor omului sau a libertăților religioase, pastorul Cruceru a fost asasinat de Securitate la 17 decembrie 1975. Pentru detalii, vezi Marius David Cruceru, *Despre Dumnezeu, numai de bine: exercițiu de trăire în adevăr*, în „Creștinul azi” [revista Uniunii Bisericilor Creștine Baptiste din România], nr. 4-5, 2006, p. 6-11.

³⁹ „Treziții”/„Treziții Domnului” au reprezentat o mișcare de reînnoire spirituală în bisericile baptiste din România la jumătatea anilor '60, sub influența curentului omonim din interiorul bisericile baptiste din Ungaria. Mișcarea s-a manifestat mai ales în localități cu biserici baptiste din Crișana, Banat, Maramureș și Transilvania, membrii acesteia stârnind reacția conducerii Cultului Baptist și a Securității. Până la sfârșitul regimului comunist, această grupare a fost considerată una „ilegală”, membrii ei fiind marginalizați, urmăriți de Securitate etc. Pentru detalii, vezi Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 815-816.

⁴⁰ Astăzi orașul Ștei, județul Bihor.

⁴¹ Marius David Cruceru (născut în 1971 la Iași). Studii de filologie (limbi clasice) la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; profesor, decan al Facultății de Teologie, Universitatea Baptistă „Emanuel” din Oradea, pastor baptist la Aleșd etc. Preocupat de patristică (este autor, printre altele, al volumului *Augustin, un amator...*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2006); implicat în colectivul de filologi care a tradus *Septuaginta* în limba română (proiect coordonat de Cristian Bădiliță și derulat prin New Europe College, volumele fiind publicate de Editura Polirom din Iași).

La finalul discuției, interviuul meu a conchis că se consideră mai degrabă un pesimist decât un optimist. Cu toate acestea, crede că n-a fost niciodată un învins. Dincolo de experiențele dureroase, de presiunile suportate, consideră că „sunt lucruri de învățat din viața sub dictatură și că istoriile astea [face referire la tot ceea ce a povestit]... e păcat să se piardă. Ar fi naiv să credem că sunt doar istorii de eroism. Suntem toți oameni amestecați, avem fiecare momentele noastre de eroism și momente de lașitate. Lecturile mele în dosar mă expun în permanență la momentele mele de lașitate și la momentele de mici eroisme... Dar e important ca istoriile astea să fie scrise pentru că din ele putem învăța ceva. Și-ntr-o perioadă cum este asta, în care tânăra generație are puține modele, cunoașterea adevărului este foarte importantă. De asta explorarea trecutului are valoare, are valoare de exemplu”.

*

* *

Textul de față, având la bază mărturia domnului Dănuț Mănăstireanu, reconstituie coordonatele unei biografii atât în cadre ce țin de viața și parcursul personal al domniei sale, cât și de contextul mai larg al comunității evanghelice din Iași, apoi al acesteia în ansamblul României. Tușe mai groase au fost trasate pentru anii '70-'80 ai secolului trecut, când „subiectul” a cunoscut direct măsurile de marginalizare sau excludere socială, luate de partidul-stat împotriva credincioșilor evanghelici în ansamblu, când a fost urmărit de Securitate și când s-a aflat „foarte aproape” de ceea ce a însemnat opoziția pornită din acest mediu împotriva regimului comunist și a colaboratorilor interni ai acestuia.

**The Evangelicals in Romania During the Later Years of The Communist Regime.
Biographical Breviary: Dănuț Mănăstireanu
(Abstract)**

Keywords: Dănuț Mănăstireanu, Evangelicals, pastors, Iosif Țon, Pavel Nicolescu, ALRC, “Tardelașul”, Constantin Sfatcu, Securitate, Free Europe, files, contest, religious persecution, The Navigators

Based on this interview, I have tried to present a biography of a member of the Evangelical community in Iași, Romania: Dănuț Mănăstireanu. As a Baptist, he was affected by the social marginalization measures enforced by the atheist state, mainly at the end of high school, when he was not able to study Sociology as he intended, and in the 70's, when he came in direct conflict with the Securitate. A number of four surveillance files were open on his name, beginning with the time of his military period until the collapse of the communist regime. Using the code names “The Guitar Player” and “The Ideologist” the secret police followed Dănuț Mănăstireanu because of his relations with the Reformed pastor Ferenc Visky, the leader of the Bethanist movement in Transylvania, with the Baptist pastor Iosif Țon, the promoter of the protest actions of the Romanian Evangelicals, with Pavel Nicolescu, the founder of ALRC (The Romanian Christian Committee for the Defence of Religious and Conscience Freedom), the most radical form of contest of the atheist regime. Although suffocated by the interdictions imposed by Department of Religious Affairs, and also by the compromises made by the official leaders of the Evangelicals, these communities managed to find the force to raise against the aggressive atheist policy of the communist state, due to the active resistance of some believers, lay and clergy alike.

His relations with foreigners were also held against my “subject”. These, became a good protection for people like him, especially when the respective foreign believers expressed concern for the fate of their fellow believers who, theoretically, had all the liberties granted by the Romanian Constitution, but, in fact, were facing systematic persecution. The close relations he had with the dissenting Evangelical leaders of the 70's and his personal experiences with the Securitate make the testimony of Dănuț Mănăstireanu an important source for those interested in the life of Evangelical communities in Romania the last decades of communism.

Fondul Familial Hurmuzaki de la Arhivele Naționale Sibiu

Tudor ARHIRE

Fondul Familial Hurmuzaki a fost preluat de către arhivele sibiene în luna martie a anului 1949 de la Banca Ardeleana – Sucursala Sibiu, aflată în lichidare, în baza unei înțelegeri între cele două instituții, încheiată în luna februarie a aceluiași an. La o primă vedere, prezența unui fond arhivistic creat de o ilustră familie bucovineană în depozitele Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale după ce s-a aflat mai înainte în păstrarea unei bănci sibiene poate să pară neobișnuită. De aceea este necesar să începem prezentarea de față printr-o încercare de cât mai fidelă reconstituire a drumului parcurs de materialul documentar de la creator către arhivele sibiene. Fără a avea dovezi directe care să ne lumineze asupra circumstanțelor în care un fragment al arhivei familiei Hurmuzaki a ajuns în custodia amintitei bănci presupunem, totuși, că documentele au aparținut lui Alexandru Hurmuzaki, fiul lui Nicolae Hurmuzaki și al baronesei Natalia Stârcea¹, născut în Cernăuți la 9 martie 1869 și decedat la Geneva la 15 octombrie 1946. Despre acesta se știe că a părăsit orașul natal în vara anului 1940 și s-a stabilit la Sibiu în luna august a aceluiași an, locuind la Hotelul Împăratul Romanilor în camera 41 până în luna februarie 1941, când a plecat din România cu destinația Elveția. În 1949, fiul fratelui său a revendicat, în calitate de moștenitor, înaintea Judecătoriei Mixte Sibiu, bunuri (bijuterii și monede de aur și de argint) care aparținuseră unchiului său și care se aflau la Sibiu în păstrarea Băncii Ardeleana². Deoarece succesiunea lui Alexandru Hurmuzaki s-a dezbătut la o dată ulterioară intrării documentelor în posesia Arhivelor, astfel se explică și motivul pentru care moștenitorul său nu le-a pretins dimpreună cu bijuteriile și monedele menționate.

Fondul este alcătuit din 212 unități arhivistice, în majoritate foi volante, în cantitate de 0,24 metri liniari. Predomină documentele scrise în limba germană (în numeroase cazuri acestea reprezintă copii legalizate ale unor originale românești, unele făcând de asemenea parte din fond) și în limba română cu alfabet chirilic sau latin, dar nu lipsesc nici cele în limbile latină, italiană, greacă, rusă, franceză și engleză. Pentru un singur document, prin care domnul

¹ Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română*, tomul II, Sibiu, 1900, p. 739.

² AN-Sibiu, fond Judecătoria Sibiu, dosar 3221/1949.

Moldovei, Scarlat Callimachi, adeverește că Vasile, fiul lui Iordache Murguleț, provine dintr-o veche familie boierească, suportul este pergamentul³ și nu hârtia. Cel mai vechi original datează din 1754, pe când actele păstrate în copie coboară până în vremea lui Vasile Lupu. În momentul preluării, materialul arhivistic se afla în plicuri și pachete, grupat fie în funcție de personajul la care făcea referire, fie conform criteriului tematic. Plicurile și pachetele au fost desfăcute, dar ordinea documentelor s-a păstrat întocmai, menționându-se în inventar cărui plic sau pachet i-au aparținut, ceea ce permite cercetătorului să înțeleagă cum a considerat potrivit Alexandru Hurmuzaki să își organizeze arhiva.

Cea mai mare parte a materialului documentar oferă date despre membri ai familiei Hurmuzaki din mai multe generații, precum și despre familiile înrudite – Stârcea, Ralli, Murguleț. Din punct de vedere cantitativ predomină documentele despre Constantin Hurmuzaki, fiu al lui Doxaki Hurmuzaki și nepot al medelnicerului Constantin Hurmuzaki, precum și cele referitoare la Alexandru Hurmuzaki, fiul lui Nicolae Hurmuzaki, cel mai tânăr dintre fiii lui Doxaki Hurmuzaki.

Constantin (1811-1869) a fost cel mai mare dintre feciorii lui Doxaki. Spre deosebire de frații săi, a preferat să se stabilească în Moldova, unde a fost pe rând agă (1852), mare vornic (1855), ministru de Justiție (1859 și 1861), a condus interimar Ministerul de Finanțe (1861), a fost numit senator (1864), devenind apoi vicepreședinte al Senatului, a fost ales deputat la Pitești, a făcut parte din Consiliul Examinator de Avocați din Iași (1865) și a fost prim președinte al Curții de Casație⁴. Fiind om învățat, s-a numărat printre aceia cărora li s-a adresat domnitorul Grigore Alexandru Ghica atunci când s-a hotărât, în 1850, să înființeze o comisie în scopul redactării unui proiect de organizare a învățământului public în Moldova⁵. În anul 1852 a fost numit prin decret domnesc în Comisiunea Îndeplinitoare a Condițiilor⁶. Un aspect aparte al activității politice a lui Constantin a fost participarea la Adunarea ad-hoc reflectată într-un document din 21 iulie 1857, care face trimitere la desfășurarea alegerilor în ținutul Roman⁷. Din păcate, acest document nu reprezintă altceva decât o simplă adresă de înaintare care, lipsită de anexe, nu aduce nici o informație

³ Idem, fond Familial Hurmuzaki, document 202 (în continuare se va folosi prescurtarea doc. pentru a cita unitățile arhivistice din fondul Familial Hurmuzaki, deoarece acestea nu sunt constituite în dosare).

⁴ *Ibidem*, doc. 71, pentru un tablou al întregii cariere a lui Constantin Hurmuzaki; doc. 50, 55, 182, pentru numirea ca ministru de Justiție în 1861; doc. 43, pentru ridicarea în rangul de vornic (scrisoare a lui C. Ghica din 28 aprilie 1855); doc. 51, 52, 53, pentru numirea ca ministru interimar la Finanțe; doc. 64, 65, pentru numirea ca prim președinte al Curții de Casație; doc. 59, 60, pentru numirea ca senator; doc. 58, 61 privesc alegerea ca vicepreședinte al Senatului; doc. 62 privește numirea în Consiliul Examinator de Avocați din Iași; doc. 63, 172 se referă la alegerea sa ca deputat (cel din urmă document este o scrisoare de felicitare expediată de August Treboniu Laurian).

⁵ *Ibidem*, doc. 40.

⁶ *Ibidem*, doc. 41, 13.

⁷ *Ibidem*, doc. 21.

despre evenimentele din ținut. Mai interesantă se dovedește o depeșă telegrafică din 15 aprilie 1857, adresată de C. Racliffe logofătului Ștefan Catargiu, în care îi descrie persecuțiile la care sunt supuși unioniștii de către autorități în districtul Tutova și menționează că a fost pe punctul de a interveni, dar s-a abținut pentru a evita un scandal⁸. Ca apărător al cauzei unioniste îl regăsim pe Constantin Hurmuzaki înscris pe o listă de subscripție împreună cu mai multe dintre rudele sale, donând o sumă generoasă de bani pentru a-i veni în ajutor unui român care a promovat interesele Principatelor în presa străină și care și-a sacrificat în numele acestui nobil scop averea⁹. În anul 1856 se implică în încercarea de a căpăta permisiunea caimacamului pentru înființarea unei „facultăți juridice” la Iași, după cum aflăm dintr-o scrisoare care i-a fost adresată în luna septembrie a acelui an. Demersul a rămas din păcate fără rezultat și se pare că unii dintre inițiatori au fost exilați de către guvern, din motive care nu sunt destăinuite¹⁰.

Constantin Hurmuzaki nu a fost numai om politic, ci a practicat în paralel și meseria de avocat în baza unui atestat eliberat al Departamentului Dreptății, eliberat în luna iunie 1853¹¹. Documentul dă seama despre studiile făcute de acesta la Viena, despre rezultatele examinărilor și include și jurământul pe care trebuia să-l rostească pentru a deveni avocat. Prea multe amănunte despre activitatea sa de avocat nu se desprind din documentele aflate la Sibiu. Se știe doar că văduva vornicului Aleco Sturdza, Catinca Sturdza, l-a împuternicit să o reprezinte înaintea oricărei instanțe¹². Probabil tot în aceeași calitate i s-au încredințat și 93 de acte ale răposatului vornic Dimitrie Ralet, găsite într-o ladă de fier, acte care au fost înscrise într-un opis la întocmirea căruia Constantin a asistat ca martor¹³. Acestor variate tipuri de documente li se adaugă câteva zapise și alte acte rezultate din administrarea moșiilor Dulcești și Cârligu¹⁴.

Alexandru Hurmuzaki, cel căruia i se datorează aducerea fondului pe care îl prezentăm în aceste pagini din Bucovina la Sibiu, a îmbogățit arhiva familială cu documente referitoare la studiile sale gimnaziale și universitare, la activitatea sa profesională și politică. Alături de acestea s-a păstrat și o bogată corespondență cu bănci (Banca de Scont din Brașov)¹⁵, societăți pe acțiuni (Prima Fabrică de Bere din Cernăuți)¹⁶, asociații culturale (Societatea Academică Junimea)¹⁷, cluburi din care a făcut parte de obicei în calitate de membru al consiliului de administrație, vicepreședinte sau membru de onoare.

Documentele fondului nu se limitează însă numai la personajele mai sus-amintite, nici măcar la generațiile lor, ci coboară în timp până în anul 1754 când

⁸ *Ibidem*, doc. 47.

⁹ *Ibidem*, doc. 70.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 20.

¹¹ *Ibidem*, doc. 42.

¹² *Ibidem*, doc. 19.

¹³ *Ibidem*, doc. 22.

¹⁴ *Ibidem*, doc. 25, 27, 28.

¹⁵ *Ibidem*, doc. 120.

¹⁶ *Ibidem*, doc. 119.

¹⁷ *Ibidem*, doc. 107.

într-un document de la Matei Ghica sunt menționați copiii lui Cârste Hurmuzaki, cărora domnitorul hotărăște să le dăruiască niște ȝigani deoarece au rămas orfani și lipsiți de mijloace de întreținere¹⁸. Cu un Cârstea, mare pitar, mort la o vârstă venerabilă, în călugărie, prin 1741-1742, începe arborele genealogic al familiei¹⁹. Ne abținem să îl identificăm pe acesta cu părintele orfanilor miluiți de Matei Ghica, dată fiind prea marea depărtare în timp dintre anul morții lui Cârstea și data documentului domnesc. Nepoții lui Cârstea au deținut dregătorii însemnate: Ștefan a fost vel vistiernic și pârcălab de Hotin, Matei a fost vel paharnic și staroste de Cernăuți, iar Constantin medelnicer și pârcălab de Galați, după cum adeverea domnitorul Scarlat Callimachi la 20 iunie 1813, la cererea fraților Constantin, Doxaki și Alexandru Hurmuzaki²⁰. Un alt nepot, Alexandru a fost postelnic. Acestuia îi scria Divanul Romanului la 12 ianuarie 1789, desemnându-l să poarte de grijă averii și copilelor răposatului paharnic Matei Hurmuzaki până când se va rezolva problema moștenirii. Asupra acesteia ridică pretenții Neculai Strătuțat, spătar, care dorea în plus să le ia pe fete din casa părintească și să le ducă la Iași²¹.

În legătură cu medelnicerul Constantin Hurmuzaki, cel care a intrat în rândurile nobilimii bucovinene cu rangul de cavaler prin patentă din 14 martie 1787²², se păstrează în fond câteva copii despre cumpărarea moșiei Cernaucă de la postelnicul Ștefan Luca²³. Soția sa Ruxandra, rămasă văduvă, a donat în 1796 Cernaucă fiului său întâi născut, după dorința medelnicerului Constantin²⁴. În anul 1804, din poruncă domnească, moșiile și ȝiganii familiei s-au împărțit între Ruxandra și copiii săi²⁵. Nu excludem posibilitatea să se fi iscat conflicte pentru moștenire între rude, având în vedere că printr-un document, din 15 ianuarie 1804, Ruxandra și postelnicul Alexandru Hurmuzaki erau somați de către vornicia de aprozi să plătească o sumă de bani unui alt membru al familiei, pe care acesta era îndreptățit să-i primească în urma unui proces²⁶.

Fiu al Ruxandrei și al lui Constantin, Doxaki Hurmuzaki (1782-1857) s-a născut la Horodiște în ținutul Hârlău, după cum încredința preotul Constantin din localitate în anul 1807²⁷, și a moștenit Cernaucă, stabilindu-se acolo prin 1805-1806, fără a rupe însă legăturile cu Moldova, unde a fost onorat cu ranguri boierești: căminar²⁸, vel agă²⁹ și spre sfârșitul vieții mare vornic (mai precis,

¹⁸ *Ibidem*, doc. 209.

¹⁹ Mihai Berza, *Eudoxiu Hurmuzaki și familia sa*, în RA, an LI, nr. 4/ 1974, p. 509.

²⁰ AN-Sibiu, fond Familial Hurmuzaki, doc. 204.

²¹ *Ibidem*, doc. 1.

²² Sorin Ifțimi, *Sigilii din arhivele ieșene (Asachi, Hurmuzachi, Aslan)*, în „Arhiva Moldaviei”, vol. I/2009, p. 295-296.

²³ AN-Sibiu, fond Familial Hurmuzaki, doc. 200, 97.

²⁴ *Ibidem*, doc. 2.

²⁵ *Ibidem*, doc. 5.

²⁶ *Ibidem*, doc. 6.

²⁷ *Ibidem*, doc. 201.

²⁸ Mihail Berza, *op. cit.*, p. 509-510.

²⁹ AN-Sibiu, fond Familial Hurmuzaki, doc. 203 – Doxaki a obținut rangul de vel agă de la domnitorul Ioan Sandu Sturdza la 2 noiembrie 1827.

rangul i-a fost acordat de către Grigore Alexandru Ghica în martie 1856)³⁰. În paralel cu înaintarea în ierarhia Moldovei, s-a străduit să aducă servicii patriei pe care și-o alesese odată cu strămutarea la Cernauca. În 1820, autoritățile austriece îi recunoșteau contribuția la întreținerea unui cordon sanitar contra ciumei³¹, iar în 1831 primea mulțumiri din partea unei unități militare pentru cadourile oferite garnizoanei din Cernauca³². Puține informații se pot afla despre Săftica, fiica lui Doxaki, căsătorită Sturdza, iar despre sora ei, Eufrosina, mai nimic. În schimb, se poate studia genealogia foarte amănunțit tratată a nepotului de fiică al acesteia din urmă, Ioan baron de Stârcea, fiu al lui Victor baron de Stârcea și al Pulcheriei născută Petrino-Armis³³.

Dacă privim documentele sub aspect tematic, se observă o preocupare constantă a membrilor familiei, indiferent de care parte a frontierei care a despărțit Bucovina de Moldova s-au aflat, de a-și dovedi originea boierească/nobiliară, precum și vechimea neamului căruia îi aparțineau. Pentru Constantin Hurmuzaki, aflat în Moldova, o demonstrație de acest fel servea pentru a fi recunoscut ca pământean. El s-a adresat domnitorului (probabil lui Grigore Alexandru Ghica) arătând că părintele său a fost boier moldovean care a avut proprietăți în Moldova, moșia Teioasa (Petrești) și o parte din moșia Ipotești, pe care a cedat-o unei fiice în 1846. În baza acestor dovezi cerea să fie recunoscut ca pământean și să beneficieze de drepturile ce derivau din acest statut³⁴. Dorința i s-a împlinit în martie 1856³⁵. Celor aflați în Bucovina, probarea originii boierești a neamului lor avea rolul de a le permite intrarea în rândul stărilor privilegiate ale provinciei. După cum am amintit deja, medelnicerul Constantin Hurmuzaki a căpătat rangul de cavaler, iar fiii săi Constantin, Doxaki și Alexandru s-au adresat în 1813 domnitorului Scarlat Callimachi pentru a li se adeveri că strămoșii lor au făcut parte dintre boierii Moldovei, ceea ce le-ar fi dat dreptul să se numere în rândul nobilimii bucovinene. Doxaki va încerca mai mult decât simpla accedere la un rang nobiliar oarecare, în anul 1831 el țintind către rangul de conte³⁶ și întemeindu-și desigur pretenția pe vechimea și originile boierești ale neamului său. Cel mai tânăr dintre fiii săi, Nicolae, făcea la distanță de jumătate de secol o solicitare asemănătoare împăratului Franz Josef, însoțindu-și cererea de numeroase copii legalizate dovedind obârșia nobilă a Hurmuzăkeștilor. Ca urmare a demersului său, era înălțat de la rangul de cavaler la acela de baron, o copie a diplomei aflându-se și în arhivele sibiene³⁷.

³⁰ *Ibidem*, fond Familial Hurmuzaki, doc. 211.

³¹ *Ibidem*, doc. 84.

³² *Ibidem*, doc. 86.

³³ *Ibidem*, doc. 38.

³⁴ *Ibidem*, doc. 94.

³⁵ *Ibidem*, doc. 92.

³⁶ *Ibidem*, doc. 75.

³⁷ *Ibidem*, doc. 200.

Am pomenit de prezența în cadrul fondului a unui număr de documente privitoare la familiile Ralli, Stârcea și Murguleț. În mod grăitor, aceste documente reprezintă dovezi ale originii boierești/nobiliare a acestor neamuri. Un exemplu interesant este cel al lui Ion Murgu din familia Murguleț care, afirmându-și apartenența la o familie boierească, solicita domnitorului (acesta nu este numit, iar documentul este nedatat) să fie și el inclus în rândul boierilor fie și numai cu rang de pitar, sulger sau șătrar³⁸. Modul în care este formulată cererea sugerează că Ion Murgu, din motive nedeterminate, pierduse un statut care i se cuvenea de drept. Am stabilit apartenența lui Ion Murgu la familia Murguleț pe baza celorlalte documente care pomenesc această familie și în care se regăsesc aceleași persoane pe care Ion Murgu le menționează printre înaintașii săi. Pentru familia Ralli, Arhivele Naționale Sibiu dețin o copie legalizată a diplomei prin care Dogele Venetiei, Aloysius Mocenico (Alvise Mocenigo), îi acorda lui Cristofforo Ralli și urmașilor săi un titlu nobiliar pentru serviciile făcute Venetiei ca dragoman la Constantinopol³⁹.

Fondul Hurmuzaki conține și un număr de scrisori primite de membrii familiei de la personalități precum Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, August Treboniu Laurian, D. Sturdza, Adolphe Billecocq⁴⁰, Edgar Quinet⁴¹. Aceștia li se adaugă hotarnicele satului Cătămărești⁴² și ale moșiilor Mândrești, Buhăești și Sârbii⁴³, o listă de acte de proprietate ale stolnicului Ioan Cheșcu asupra săliștei Șuteștii (Bălăneștii) din Ținutul Lăpușnei, ce acoperă perioada cuprinsă între domnia lui Vasile Lupu și anul 1807⁴⁴. Se mai află în fond și câteva blazoane, o copie a diplomei de înnobilitare acordată de regele Poloniei Ioan III Sobieski lui Iacobus Chalepinski⁴⁵, pamflete și satire din ajunul revoluției de la 1848 și un registru de dispoziții ale forurilor ecleziastice superioare către clerul ortodox din eparhia Bucovinei ce a aparținut Bisericii Nașterea Maicii Domnului din Ivancouți, după cum dovedește ștampila aplicată pe una dintre filele registrului.

Cercetătorului fondul familial Hurmuzaki îi oferă în primul rând informație de natură genealogică, informație verificată cu atenția caracteristică administrației austriece, dacă ținem cont de faptul că până să devină documente istorice, cele mai multe dintre originalele și copiile legalizate strânse de familia Hurmuzaki au avut un rol practic, mijlocind reprezentanților familiei înălțarea pe treptele ierarhiei nobiliare. În al doilea rând se pot reconstitui, uneori integral, alteori parțial, carierele politice sau profesionale ale unora dintre Hurmuzăkești. În al treilea rând, poate fi întregită imaginea despre anumite evenimente (de exemplu, documentul 37 pomeneste despre tulburările care s-au

³⁸ *Ibidem*, doc. 29.

³⁹ *Ibidem*, doc. 31.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. 67.

⁴¹ *Ibidem*, doc. 177.

⁴² *Ibidem*, doc. 35.

⁴³ *Ibidem*, doc. 36.

⁴⁴ *Ibidem*, doc. 32.

⁴⁵ *Ibidem*, doc. 30.

petrecut în ținutul Botoșani în anul 1821 și despre măsurile luate de autorități pentru stingerea acestora). Nu în ultimul rând, considerăm că un subiect atât de generos precum istoria familiei Hurmuzaki își găsește la Arhivele Naționale Sibiu o binevenită completare.

The Hurmuzaki Family Fund from the Sibiu National Archives
(Abstract)

Keywords: Hurmuzaki family, genealogy, family records, Moldavia, Bucovina, Sibiu

The Hurmuzaki family records were taken by Sibiu branch of the National Archives from Ardeleana Bank (Sibiu branch) to whom the owner, Alexandru Hurmuzaki, the son of Nicolae Hurmuzaki and baroness Natalia Starcea, commended the documents before leaving Romania for good.

The records offer information about the Hurmuzaki family, especially about three of its members – Doxaki Hurmuzaki (1782-1857), Constantin, his son (1811-1869) and Alexandru (1869-1946) his brother's son. About Doxaki, the documents furnish details about the administration of Cernauca estate, about his relations with the Austrian authorities, to which he offered his support in managing all kind of problems, or about his career in Moldavia where in 1856, he became Mare Vornic. If the long activity of Constantin Hurmuzaki in the administrative services of Moldavia (he was Aga – Police Prefect, Mare Vornic – Minister for Internal Affairs, Minister of Justice, Interim Minister of Finance, member of the Parliament, Prime President of the Court of Appeal), is very well illustrated in the family records, the information about his private life is very scarce, with a few mentions about his studies in Austrian capital and of his career as a lawyer. Some documents about the estates who belonged to Constantin can also be found. As for Alexandru Hurmuzaki, beside the documents issued from his political activity, there are also various diplomas and other study documents and a very rich correspondence as a member of different societies and clubs.

In spite of the small number of the documents which are preserved by the Sibiu branch of the National Archives, the study of the Hurmuzaki family records will give the chance to any interested researcher to enlarge his knowledge about this illustrious Moldavian family.

Comisia de Control a PCR (1945-1989). Prezentare de fond și istoric

Mircea STĂNESCU

I. Prezentare de fond¹

Colegiul Central de Partid (ultima denumire a instituției, păstrată în denumirea părții structurale de la Fond CC al PCR) și-a desfășurat activitatea, în perioada 1945-1989, sub mai multe titulaturi. Prima sa denumire a fost Comisia de Control a Comitetului Central al Partidului Comunist Român (până în 1950), apoi Comisia Controlului de Partid (până în 1965).

Din punct de vedere arhivistic, Colegiul Central de Partid (CCP) este o parte structurală a Fondului Comitetul Central al Partidului Comunist Român.

În prezent, sunt în cercetare trei Inventare, care corespund cu două secțiuni ale părții structurale respective: Fond CC al PCR, CCP – Documente Interne (nr. 3151) și Fond CC al PCR, CCP – Alfabetic, literele A (nr. 3145) și B (nr. 3259). Ele au fost prelucrate și date în cercetare în perioada 2010-2011.

Genurile de dosare conținute în această parte structurală sunt: dosare de cercetare (individuale, colective, de instituții, pe zone geografice) și dosare cu privire la organizarea internă.

Genurile de documente sunt: referate, hotărâri, procese verbale, stenograme și note ale ședințelor conducerii instituției, note informative, rapoarte de activitate, materiale documentare, tabele cu angajații instituției, proiecte și regulamente, directive, instrucțiuni, norme și circulare privitoare la funcționarea internă, caracterizări, chestionare, declarații, autobiografii, ziare, broșuri, adrese, referate de cadre, planuri de muncă, dări de seamă, organigrame, scheme organizatorice nominale, situații statistice, scheme de salarizare, tematici și rapoarte de control, apeluri și memorii adresate instituției, fișe de evidență și angajamente de păstrare a secretului de partid ale angajaților ș.a.

În dosare se regăsesc frecvent documente create de către Comisia Centrală de Verificare, instituție care și-a desfășurat activitatea în 1948-1950. Ele au fost

¹ Această parte a studiului reprezintă o variantă revizuită a Prezentării de Fond din prefețele Inventarelor de la Fond CC al PCR, Colegiul Central de Partid, părțile structurale: Alfabetic – Litera A și Documente Interne, realizate de noi împreună cu Gabriel Catalan, pe care o reproducem cu acordul său.

integrate, de către creator, în arhiva CCP, din două motive. Primul: pentru că, spre deosebire de Comisia Centrală de Verificare (CCV), care a avut un caracter temporar, Comisia de Control a CC al PCR avea un caracter permanent. Al doilea: întrucât cele două organisme au fost conduse, în același timp, de Constantin Pârvulescu.

Importanța istorică a documentelor rezidă, în primul rând, în faptul că ele ilustrează acțiunile și practicile unui organism de anchetă, de control și de execuție al Partidului supus conducerii acestuia, care funcționa în paralel și se situa deasupra altor instituții. Pe de altă parte, pentru că ele oferă informații cruciale despre traiectoriile individuale ale membrilor de partid verificați (de pildă, despre activitatea lor din ilegalitate sau acțiunile din străinătate), parte dintre ei fiind membri ai nomenclaturii.

Cantitatea totală de arhivă este de aproximativ 72 metri liniari, și a fost constituită în perioada 1945-1989.

Documentele au fost preluate în perioada 1995-1996 de la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice de la Pitești, împreună cu celelalte documente din Fondul CC al PCR, fără instrumente de evidență. Dată fiind situația, nu ne putem pronunța asupra eventualelor lipsuri (de documente, de dosare). În depozitele Biroului de Arhive Contemporane, care gestionează fondul, mai există o cantitate de dosare de la secțiunea Documente interne și restul literelor din secțiunea Alfabetic. În cea mai mare parte, dosarele au fost legate de către creator, iar Arhivele Naționale le-au păstrat ca atare.

Starea de conservare a documentelor este relativ bună.

Arhiva CCP conține mai multe tipuri de dosare:

- a) dosare individuale;
- b) dosare colective (de grup);
- c) dosare de instituții (de obiectiv);
- d) dosare constituite pe zone geografice (pe regiuni sau pe județe);
- e) dosare privitoare la organizarea internă.

Pentru primele patru categorii de dosare, criteriul de ordonare folosit este alfabetic, iar pentru cele privitoare la organizarea internă, cronologic. În plus, fișele de cadre au fost dispuse la sfârșitul acestei ultime părți structurale, în ordine alfabetică.

Inventarul Secțiunii CCP – Alfabetic, litera „A” cuprinde dosare individuale și colective (referitoare la persoane), grupate în 1.388 de unități arhivistice (u.a.), reprezentând 3,75 de metri liniari de arhivă, iar Inventarul Secțiunii CCP – Alfabetic, litera „B”, cuprinde 3.607 de u.a., reprezentând 8,70 de m liniari.

Iată unele dintre numele titularilor dosarelor personale de anchetă, care pot fi regăsite în aceste inventare: Gheorghe Adorian, Mauriciu Adrian (Maurițiu Weisz/Weiss), Mihai Aibensutz, Augustin Albon, Puiu Alterescu, Coloman B. Ambrus, Andras Denes, Emilian Angheliiu, Traian Z. Antonescu, Iosif Ardeleanu, Iosif (Suly) Brill Sulam, Vasile C. Bâgu, Silviu Brucan (Saul Brucăr), Mia Braia (Maria Blaga), Petre Belle, Alexandru Bogdan (Jack Lam), Mircea Biji, Ladislau Banyai, Elisabeta Birman (Betti Luca), Mihai Bălțeanu (Bălțeanu /

Colcher), Petre Bălăceanu, Gavril Birtaş, Eva Birtaş, Radu Boureanu, Mihail Boico (Maier – Bibi Rosner), Paraschiva Breiner (Piri Abraham), Jacques Berman, Teodor Bugnariu, Aurel Gh. Bondrea, Aurel Baranga, Ilie M. Bădică, Dumitru D. Băzălan, Iosif Banc, Dumitru Berciu, Mihai A. Beniuc, Alexandru Bârlădeanu, Iacob St. Bulan și Marcel Breslașu (Breslinka).

Variantele de nume (prenume), dacă nu există declarații ale titularului, din care să rezulte numele real, au fost trecute între paranteze rotunde. Exemple: Agafie Nicolae (Nicolae), Alexandrescu Ioan (Alexandru Ion). La fel s-a procedat și în cazul persoanelor cărora conducerea Partidului le-a cerut să-și schimbe numele – exemplu: Adrian Mauriciu (Maurițiu Weisz/Weiss) – sau în cazul comuniștilor ilegaliști care au avut *noms de guerre* – exemplu: Akațiu Rufel (Akos).

Pentru inventarele literelor A și B, datarea dosarelor a fost făcută în funcție de data la care CCP a pronunțat hotărârea care a urmat cercetării pe care a întreprins-o. În cazul în care au fost făcute mai multe verificări sau cercetări, data reținută a fost cea a primei decizii și/sau comunicări, iar în descrierea u.a. au fost indicate (doar precizând anul) deciziile și/sau comunicările ulterioare. În cazul în care decizia lipsește din dosar, data reținută a fost, în funcție de situație, cea a referatului sau a adresei de comunicare a hotărârii. Pentru inventarul literei C, la rubrica „descrierea cuprinsului unității arhivistice” au fost indicate doar numele și prenumele titularilor, iar la rubrica „datele extreme” a fost trecută data nașterii. Rațiunea a fost de a da în cercetare acest fond într-un termen rezonabil, conform eticii arhivistice.

Inventarul Secțiunii CCP – Documente Interne cuprinde un număr de 278 de u.a., reprezentând 5,55 de m liniari. Criteriul de ordonare a documentelor și dosarelor este cronologic. Rapoartele de control și procesele verbale au fost datate după perioada efectuării, iar nu după cea a redactării documentului. Data redactării documentului a fost reținută numai atunci când data efectuării nu era menționată. Fișele de evidență și angajamentele de păstrare a secretului de stat ale angajaților instituției, din anii 1951-1952, au fost constituite în u.a. și grupate la sfârșitul inventarului, în ordine alfabetică; la „datele extreme” a fost menționată data nașterii persoanei în cauză.

Operațiunile arhivistice au fost desfășurate de către o echipă formată din arhivarii Ioana Mihai, Viorica Bălan și Mugur Gheorghe, și arhiviștii Gabriel Catalan și Mircea Stănescu.

II. Istoric

II.1. Scopul Comisiei de Control

Prima denumire a instituției a fost Comisia de Control a CC al Partidului Comunist Român (din 1948 Partidul Muncitoresc Român). Ea a fost înființată în noiembrie 1945, în urma Conferinței Naționale a PCR din 16-22 octombrie, când a intrat în funcțiune și Statutul Partidului². Inițial, sediul instituției a fost

² Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Raport de activitate al CCP în perioada noiembrie 1945 – 15 ianuarie 1947*, dosar nr. 3/1947, f. 9-45.

pe Aleea Alexandru nr. 31, pentru ca apoi să fie transferat la nr. 41 bis și să se extindă, cu timpul, în imobilele naționalizate din vecinătate, de la nr. 39-41 până la nr. 43. În 1958 Comisia s-a mutat, împreună cu întreg CC al PMR, în clădirea care anterior găzduise sediul Ministerului Afacerilor Interne, din Piața Palatului Regal (redenumită în perioada 1948-1989 Piața Republicii, astăzi Piața Revoluției), precum și pe strada Academiei, la nr. 34³.

Instituția se ocupa cu cercetarea abaterilor grave de la linia, morala și disciplina de partid. Pe scurt, rolul ei era de a veghea la puritatea ideologică a cadrelor. Asemeni celorlalte instituții ale Partidului, ea era concepută după model sovietic și funcționa în cadrul Aparatului CC. Din punct de vedere ideologic și practic, în activitatea sa se ghida după hotărârile, directivele și instrucțiunile CC al Partidului, iar din punct de vedere ierarhic se subordona Secretariatului CC⁴. Ca orice activitate „socialistă”, activitatea Comisiei era planificată, raportată și evaluată periodic, atât de către conducerea proprie, cât și de către „legătura sa superioară”⁵ (expresie moștenită din perioada ilegalității). Era o instituție centrală, ai cărei membri, pentru a-și putea desfășura activitatea, făceau deplasări în provincie.

Obiectivele Comisiei decurgeau din cele ale Partidului, a cărui linie politică o urma, iar în cercetarea ei intrau:

- a) cazuri individuale;
- b) cazuri colective;
- c) cazurile speciale (ale foștilor informatori ai Siguranței, legionarilor și altor dușmani strecurați în Partid);
- d) urmărirea și rezolvarea petițiilor și a notelor informative.

II.2. Conducerea

Încă de la înființare, instituția a fost condusă de Constantin Pârvulescu (președinte), Iosif Rangheț și Liuba Chișinevschi (membri)⁶. Practic, la început lucra doar Pârvulescu (participant la Războiul Civil din Rusia, membru al Partidului încă de la înființare, care în timpul celui de-al Doilea Război Mondial i se subordonase lui Gheorghiu-Dej în acțiunea de înlăturare a lui Ștefan Foriș de la conducerea mișcării), restul membrilor fiind angrenați în alte munci de răspundere. Aparatul de lucru era compus din doi referenți: Gheorghe Filip (fost combatant în Rezistența Franceză) și Șari Csordas/Gruia (și ea fostă combatantă în Rezistența Franceză – FTP-MOI), o secretară și o dactilografă. După

³ Idem, Secția Gospodăria de Partid, dosar nr. 5/1951, f. 35; idem, Cancelarie, dosar nr. 6/1958, f. 1-2 și dosar nr. 364/1975, f. 1.

⁴ Idem, CCP, Documente interne, *Raport de activitate al CCP în perioada noiembrie 1945 – 15 ianuarie 1947*, dosar nr. 3/1947, f. 43; *Proces-verbal al ședinței CCP din 19 februarie 1954*, dosar nr. 4/1950, f. 10.

⁵ Vezi, de pildă, planurile de muncă ale CCP din 1951 și 1954-1955, uneori defalcate pe zile. Cf. *ibidem*, dosar nr. 12/1951. Pentru rapoarte de activitate ale Sectoarelor CCP din perioada 1951-1957 a se vedea, de exemplu, *ibidem*, dosar nr. 13/1951.

⁶ *Ibidem*, dosar nr. 3/1947, f. 177-179.

alegerile din noiembrie 1946, CC al PCR i l-a repartizat instituției pe Emil Popa (fost ilegalist, membru al CC)⁷ și a angajat un număr de referenți. Tot aici, în 1947, din cadrul Aparatului CC au fost transferați: Ida Felix, Ernest Misovici și Elvira Gaisinschi, de la Atelierele Grivița trei activiști: Constantin Popa, Ilie Ionescu, Gheorghe Chirtu, și un membru al Gărzii CC (și fost curier), Simion Alexenco. Astfel, înainte de Congresul de „unificare” cu social-democrații, din 1948, Comisia era compusă din 9 referenți și 5 persoane cu atribuții tehnice (o secretară, o arhivară, două dactilografe și un curier). Ulterior, din instituție au făcut parte alți trei membri ai nomenclaturii de vârf a Partidului: Alexandru Drăghici, Petre Borilă și Mihail Moraru⁸. Dată fiind importanța instituției în ansamblul organismelor regimului, toate aceste figuri care o populează aveau girul celor două grupări din Secretariatul Partidului – a lui Gheorghiu-Dej și a Anei Pauker – și, desigur, beneficiau de încrederea sovieticilor⁹.

Cu timpul, instituția și-a constituit un aparat propriu de anchetatori de partid (*partisledovateli*), după tipic sovietic¹⁰, format, în general, din activiști de dată recentă. Cu toții erau (sau au devenit) extrem de duri¹¹. Părvulescu a rămas, pentru o lungă perioadă de timp, o constantă.

II.3. Primele cercetări

Ancheta debuta cu documente provenite de la Siguranță și Serviciul Special de Informații (ulterior, Securitate), de la organizațiile de partid și din sesizări diverse (informări, denunțuri anonime). În cazul situațiilor neclare, Comisia decidea dacă apelantului i se acorda sau nu calitatea de membru de partid. Apoi, în cazul excluderilor, instituția pronunța următoarele hotărâri: menținere sau respingere. Respingerea deciziei organizației de bază putea lua, și ea, două forme: anulare sau încadrare greșită. Diferența dintre cele două tipuri era esențială, căci, dacă în primul caz era vorba despre simpla schimbare a hotărârii unei instanțe inferioare, în cel de-al doilea caz instanța superioară se manifesta ca și cum primirea în Partid n-ar fi existat niciodată.

În perioada 1945-1947, obiectivele instituției se subordonau, asemeni tuturor structurilor mișcării, liniei politice a Partidului din acea perioadă: lupta

⁷ Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR, 1945-1989, Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 477.

⁸ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 3/1947, f. 182. În 1954 Borilă, care avea alte însărcinări, nu a participat în niciun fel la activitatea Comisiei. Cf. *ibidem*, *Raport de activitate al CCP (1954)*, dosar nr. 5/1949, f. 4.

⁹ Despre importanța relațiilor personale în ansamblul puterii comuniste din România a se vedea, de exemplu, Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995, p. 54.

¹⁰ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 3/1947, f. 179.

¹¹ Vezi, în acest sens, V. Tismăneanu, *Cine a fost Ghizela Vass? Despre dosare, intrigi și anchete*, la <http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cine-a-fost-ghizela-vass-despre-dosare-intrigi-si-anchete/> (16.09.2011). Pentru corectitudine, precizăm că autorul se referă, în text, la Elvira Gaisinschi, Șari Gruia și Ronea Gheorghiu.

pentru întărirea sa organizatorică și desfășurarea campaniei electorale din 1946¹². Notabilă era și următoarea situație: „în ultimul timp, s’au înmulțit cazurile de abateri dela morala Partidului. Sunt foarte mulți tovi, începând de sus până jos, cari se despart de soții în mod ușuratic, iar alții necăsătoriți au legături cu mai multe femei”¹³. Morala de partid nu era totuna cu morala pur și simplu. Apoi, situația era un efect al emergenței noii elite politice, recrutată în general din clasele de jos, care descoperise accesul la resurse: în bani, prestigiu social și, mai ales, putere politică. Dincolo, însă, de semnalări, Comisia nu s-a implicat în investigarea cazurilor de acest tip, căci moravurile din perioada Gheorghiu-Dej – prelungire a celor din anii ilegalității – au fost foarte laxe.

II.4. Organizarea

În 1948, înainte de Congresul de „unificare” cu social-democrații, Comisia avea două secții¹⁴:

a) *Secția Apeluri*¹⁵ (care privea cazurile: sancțiunilor și excluderilor din Partid, comuniștilor din ilegalitate și stabilirii stagiului de partid);

b) *Secția Anchete și cercetări* (pentru cazurile speciale și rezolvarea sesi-zărilor primite prin note informative).

În mod verosimil, arhiva instituției era organizată în conformitate cu cazurile tratate.

După Congresul de anexare a social-democraților, din 1948, Comisia a păstrat aceeași organizare, pe care însă a detaliat-o¹⁶:

a) *Secția Apeluri*;

b) *Secția Anchete – Cercetări*, cu subsecțiile: *Cercetări Legionari – Informatori și Cercetarea – rezolvarea Notelor informative*.

În linii mari, această organizare a rămas neschimbată până în perioada Ceaușescu. Prin urmare, nu vom mai reveni asupra ei.

II.5. Cazurile investigate

În perioada 1945-1949 Comisia a cercetat cazurile de „fracționism”, „deviere” de la linia Partidului și „oportunism”, iar după „unificarea” cu social-democrații (în fapt, anexarea lor), din 1948, s-a ocupat, în principal, cu prevenirea

¹² Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Raport de activitate al CCP în perioada noiembrie 1945-15 ianuarie 1947*, dosar nr. 3/1947, f. 9.

¹³ *Ibidem*, f. 61.

¹⁴ *Ibidem*, f. 157.

¹⁵ Dat fiind caracterul lor oficial, cercetătorul care studiază instituțiile comuniste este nevoit să citeze denumiri care indică un nivel de cultură scăzut, ca în cazul de față; corect, în limba română se spune „Secția de Apeluri”, iar nu „Secția Apeluri”, „Secția de Anchete și Cercetări”, iar nu „Secția Anchete și Cercetări”. Pentru a avea o perspectivă asupra consecințelor pe termen lung, ca și a dinamicii (mai este nevoie să spunem, distructive?) asupra limbii, vom spune că titulaturi de genul arătat sunt curențe și astăzi în administrația publică: pe ușile birourilor de relații cu publicul stă scris „Biroul Relații cu Publicul”.

¹⁶ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Raport de activitate al CCP în perioada noiembrie 1945 – 15 ianuarie 1947*, dosar nr. 3/1947, f. 213.

„spargerii unității Partidului”¹⁷. Conform doctrinei (marxism-leninismul), abaterile erau rezultatul „influenței ideologiei și moralei burgheze”¹⁸. Dat fiind că avea un aparat restrâns și insuficient pregătit, în perioada 1945-1948 instituția nu a putut să-și îndeplinească una dintre sarcinile sale de bază, de natură preventivă, și anume: „controlul modului în care se execută hotărârile Comitetului Central de către organizațiile și organele de Partid”¹⁹. Situația a făcut ca membrii Comisiei să meargă „pe teren să stingă incendiul după ce faptele s’au comis”²⁰.

Pe de altă parte, până în 1951 a persistat o neclaritate cu privire la cazurile de cercetat: dacă ele să fie investigate după gravitatea faptelor sau în funcție de statutul persoanei investigate (membru al nomenclaturii CC). Practic, instituția putea să se ocupe de orice caz, dacă instanța sa superioară – Secretariatul CC al Partidului – decidea acest lucru. În 1948, când Secretariatul a hotărât ca toate anchetele să fie desfășurate de către Comisia de Control, anchete și verificări mai făceau Secția Organizatorică și Sectorul Cadrelor, ale CC. Prin urmare, chestiunea gravității faptelor vs. statutul persoanei investigate a rămas netransată, cele două criterii indicate sfârșind prin a deveni cumulative.

Din 1948, Comisia a contribuit cu cadre și experiența proprie la formarea Comisiilor Județene de Verificare (aflate în subordinea Comisiei Centrale de Verificare). Ea și-a continuat însă activitatea în paralel cu acestea, concentrându-se asupra cazurilor pe care comisiile județene de verificare nu le puteau rezolva și funcționând, în același timp, ca instanță de apel față cu deciziile pronunțate de ele.

Deși inițial se dorea numirea de responsabili ai Comisiei de Control pentru fiecare organizație județeană în parte, în 1949, în urma unei hotărâri a Secretariatului CC, comunicată instituției de către Gheorghe Gheorghiu-Dej, s-a decis ca instituția să rămână organizată doar la nivel central.

Fiind un organ de aplicare a justiției de clasă, investigația făcută de către instituție este ilustrată de cazuistică. Astfel, în 1949, dintr-un total de 175 apeluri, 125 au fost formulate de către „elemente mic-burgheze”. Întrucât aceste cazuri îngreunau activitatea de control a Comisiei, ea le-a respins pe toate. Pe de altă parte, în cazurile în care „dușmanii strecurați în Partid și excluși de organizații” au făcut apel, ei au fost dați „pe mâna Securității”²¹, poliția politică a regimului. Între dușmanii ideologici ai Partidului, legionarii reprezentau „dușmanul principal”²². Sau, cum se exprima Pârvulescu în cursul unei ședințe interne a instituției: „Dușmanul cel mai perfid sunt legionarii”²³. De altfel, „pericolul pătrunderii în

¹⁷ *Ibidem*, Raport de activitate al CCP (1945-1949), dosar nr. 5/1949, f. 192-193.

¹⁸ *Ibidem*, f. 194.

¹⁹ *Ibidem*, f. 201.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, f. 199. La redactarea hotărârilor individuale, Comisia exprima acțiunea prin eufemismul: „să fie cercetat de organele în drept”, rareori fiind indicată, în mod expres, Securitatea.

²² *Ibidem*, Raport de activitate al CCP (1954), dosar nr. 5/1949, f. 16.

²³ *Ibidem*, Proces-verbal al ședinței CCP din 19 februarie 1954, dosar nr. 4/1950, f. 11.

partid a elementelor legionare” a rămas o constantă pentru instituție chiar și în perioadele de destindere ideologică. Probabil în a doua parte a anului 1954, într-un Proiect de măsuri redactat de Comisie și înaintat Secretariatului CC, legionarii erau singura categorie de dușmani ideologici indicată în mod expres și pentru rezolvarea situației cărora se dădea termenul de executare cel mai scurt: „Legionarii pătrunși în org[anizațiile]. de bază să fie infirmați și puși în discuția org[anizației]. de bază în termen de o lună.”²⁴

În rezumat, Comisia de Control a CC al PCR/PMR a fost, în primul rând, o instanță de anchetă (obișnuită sau specială, individuală sau colectivă) pentru cazurile grave de încălcări ale liniei politice, moralei și disciplinei de partid de către membrii de partid obișnuiți, și pentru încălcările (indiferent de natura lor) săvârșite de către membrii CC. În al doilea rând, ea a fost o instanță de apel pentru deciziile de excludere și sancțiunile pronunțate de către organizațiile de partid.

II.6. Schimbări organizatorice și de denumire: Comisia Controlului de Partid a CC al PRM

Pe 23-24 ianuarie 1950 a avut loc Plenara a V-a a CC al PMR. Ea a fost prilejuită de încheierea activității Comisiei Centrale de Verificare (1948-1950). Dacă sarcinile instituției au rămas neschimbate, în privința organizării au avut loc schimbări importante. În primul rând, toate atribuțiile Comisiei de Verificare au trecut la Comisia de Control²⁵. Apoi, instituția urma să fie condusă de o *troika*: președinte, vicepreședinte și secretar, care aveau rolul de a îndruma și controla activitățile desfășurate și modul în care erau redactate hotărârile. Totodată, Comisia a fost organizată în 7 sectoare (practic, 5 sectoare operative, un corp de instructori și un secretariat tehnic)²⁶. În același timp, a fost demarată acțiunea de adoptare a Regulamentului de funcționare a instituției. Caracteristic noii organizări a fost că instituția urma să se ocupe de tot felul de abateri, de la cele mai importante până la cele mărunte, iar selectarea cazurilor avea loc în funcție de ceea ce conducerea ei considera a fi demn de interes²⁷.

Întrucât verificarea membrilor de partid fusese, în linii mari, încheiată, la Plenara a VI-a a PMR din iunie 1950, s-a decis ca organismele Comisia Centrală, Comisiile Județene și Subcomisiile de Verificare să-și înceteze activitatea, toate atribuțiunile în domeniu urmând să treacă în sarcina Comisiei de Control și a nou-înființatelor sale Colegii de Partid. Practic, oamenii, structurile locale și experiența dobândită în verificare au fost trecute la instituția cu caracter permanent.

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 12/1951, f. 5; *Referat de analiza muncii aparatului CCP*, dosar nr. 4/1956, 20/03/1956, f. 170.

²⁵ *Ibidem*, *Proces-verbal al ședinței CCP din 30 iunie 1950*, dosar nr. 4/1950, f. 39.

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 3/1947, f. 255-256.

²⁷ *Ibidem*, *Adresă a CCP către Secretariatul CC al PMR*, 27/05/1952, dosar nr. 11/1951, f. 139-140.

La sfârșitul anului 1950, cu verificarea cadrelor aparatului CC al Partidului se ocupau, în principal, două organisme²⁸. Primul era Sectorul de Verificare a Cadrelor (sector independent în organigrama CC). Atribuțiile sale presupuneau verificarea trecutului politic al cadrelor din aparatul de partid, organizațiile de masă și aparatul de stat incluse în nomenclatorul CC. Cel de-al doilea era Comisia Controlului de Partid (noua denumire a Comisiei de Control), care continua investigația inițială a Sectorului de Verificare a Cadrelor și se apleca asupra cazurilor de abateri grave de la ideologia, linia politică și disciplina de partid. Practic, cele două organisme se suprapuneau și, în ciuda străduinței de a delimita sferile lor de activitate, faptul nu se întâmpla decât în practică, unde Comisia avea primul cuvânt.

II.7. Colegiile

Tot după Plenara a V-a din 23-24 ianuarie 1950, în noua organizare a instituției au fost introduse Colegiile de Partid de pe lângă Comitetele județene de Partid, ca organe în provincie (denumirea de lemn este: „în teritoriu”) ale Comisiei. Ele erau compuse, după caz, din 3-5 membri: un președinte („scos din producție”), 2 membri supleanți („nescoși din producție”) și un aparat tehnic variabil²⁹.

Acțiunea de constituire a Colegiilor a debutat în lunile iunie și august 1950, când au fost înființate 14 și, respectiv, 15 noi structuri pe lângă 29 de Comitete județene de Partid (plus Bucureștiul) – în cele care, ulterior, vor deveni capitale de regiuni³⁰. În urma raionării țării, Colegiile județene au fost desființate, pentru ca, pe 4 septembrie 1950, pe lângă cele 29 Comitete regionale de Partid (plus Bucureștiul) să fie reînființat un număr corespondent de Colegii. În noua schemă de organizare a Comisiei a fost constituit Grupul de instructori (prevăzut în precedenta organigramă, fără a fi însă o structură funcțională), cu rolul de a ajuta Colegiile de Partid în activitatea lor³¹. Totodată, au fost propuși 15 președinți de Colegii.

Activitatea Colegiilor trebuia să fie ghidată de „vigilența revoluționară” în descoperirea și demascarea agenților reacțiunii strecurăți în Partid, și de „răspunderea față de sarcini”³², corolar al aplicării liniei politice. Colegiile nu se subordonau Comitetelor regionale de Partid (ci Comisiei) și nici nu interveneau în activitatea lor; din contră, rolul lor era să sesizeze Comitetele regionale sau structura centrală de care aparțineau. La rândul lor, Comitetele județene erau obligate să sesizeze Colegiile cu privire la „cazurile mai grave de abateri”. În practică, activitatea celor două structuri se suprapunea și, inevitabil, se iveau

²⁸ *Ibidem*, *Regulamentul de funcționare al aparatului CC al PMR*, [decembrie 1950], 34 p.

²⁹ *Ibidem*, *Raport de activitate al Colegiilor și instructorilor (iunie – 31 decembrie 1950)*, dosar nr. 2/1949, f. 23-24; dosar nr. 5/1949, f. 178-187.

³⁰ *Ibidem*, *Raport de activitate al Colegiilor și instructorilor (iunie – 31 decembrie 1950)*, dosar nr. 5/1949, f. 178.

³¹ *Ibidem*, f. 185-187.

³² *Ibidem*, dosar nr. 2/1949, f. 30.

fricțiuni, motiv pentru care a fost nevoie de precizări suplimentare³³. Astfel, de abaterile minore urmau să se ocupe Comitetele regionale de Partid, în timp ce Colegiile le sesizau pe acestea în cazul membrilor nomenclaturii CC al PRM, pentru unele cazuri, în timp ce alte cazuri le înaintau, spre rezolvare, direct Comisiei.

Problema s-a dovedit însă a fi persistentă, de vreme ce în 1953 a fost reluată³⁴. De parcă nu era și așa destul de complicată, în timp, ea s-a complicat și mai mult. Astfel, dacă la început membrii Colegiilor au fost desemnați de către Comisie, ulterior ei au fost numiți, la propunerea Comisiei, dintre membrii „aleși” ai Comitetelor regionale de Partid. Din această situație a rezultat o dublă subordonare, căci, ca membri de partid, ei se subordonau Comitetului regional, în timp ce, ca angajați ai Colegiului, răspundeau numai în fața Comisiei. Totodată, ca procedură curentă („linie practică”) s-a stabilit ca organizațiile de bază să se ocupe de abaterile obișnuite (absența sau prezența neregulată la ședințe, neplata cotizației, abateri „mici” de la morală – și ea „de clasă” –, neîndeplinirea sarcinilor primite ș.a.), în timp ce Colegiul avea în vedere cercetarea trecutului dușmanilor pătrunși în Partid, descoperirea sabotajelor, încălcarea gravă a liniei politice, a disciplinei, divulgarea secretelor de partid și de stat, abateri grave de la morală, anchete, verificări etc.).

În același timp, au fost înființate Colegii de Partid în Armată și Comisii de Partid pe lângă Direcția Superioară Politică a Armatei (DSPA) și Secțiunile Politice ale celorlalte structuri militarizate³⁵. La început, acestea nu aveau atribuții bine stabilite și, evident, nu erau controlate de către Comisia Controlului de Partid, întrucât, dat fiind caracterul lor secret, aveau o organizare separată. Diferit față de activitatea Comisiei, între atribuțiunile structurilor de control din Armată intra și primirea noilor membri și candidați de Partid. Modul în care se realiza controlul în Armată indică o suprapunere peste activitatea organelor de partid ale instituției, însă, în practică, organismele care îl realizau nu aveau un rol prevalent. În mod asemănător au fost înființate structuri de control pe lângă Direcția Politică a MAI. Sugestiv însă, nu am găsit nicio expunere a atribuțiilor lor, semn că ele nu informau în niciun fel Comisia cu privire la activitatea pe care o desfășurau.

În 1951 au fost luate în discuție persoanele nominalizate pentru completarea Colegiilor și au fost operate înlocuiri, semn al problemelor întâlnite în selectarea cadrelor necesare³⁶. În perioada octombrie 1951 – martie 1952,

³³ *Ibidem*, f. 60-63.

³⁴ Chestiunea a prilejuit o ședință comună de instructaj a prim-secretarilor regionali ai Partidului și a președinților de Colegii, ținută de Părvulescu pe 4 aprilie 1953. Cf. *ibidem*, f. 96-102.

³⁵ *Ibidem*, f. 71-87. Pentru componența Comisiei de Partid de pe lângă DSPA, care avea 7 membri, a se vedea dosar nr. 2/1959, 2.02.1959, f. 7-9. Pentru componența Comisiei de Partid de pe lângă Direcția Politică a MAI, și ea cu 7 membri, a se vedea *ibidem*, 3.02.1959, f. 10-11.

³⁶ *Ibidem*, *Procese Verbale ale ședințelor CCP din 10 aprilie, 4 septembrie și 13-14 noiembrie 1951*, dosar nr. 4/1950, f. 27-33.

Colegiile au rezolvat 1.372 de cazuri³⁷. De bine, de rău, ele începuseră să funcționeze.

II.8. Regulamentul de funcționare

Prima etapă a acțiunii de adoptare a Regulamentului de funcționare a Comisiei, începută în 1950, s-a încheiat în februarie 1951 (există un exemplar care, pe 18 ianuarie 1951, a fost văzut și adnotat de Gheorghe Gheorghiu-Dej)³⁸. El sintetiza atribuțiile și experiența acestui „organ de pe lângă Comitetul Central al P.M.R.”³⁹. Ca urmare, discuțiile în legătură cu atribuțiile instituției au avut loc în februarie 1951 și au fost conduse de Alexandru Moghioroș (membru al Biroului Politic și apropiat al lui Gheorghiu-Dej)⁴⁰. Ele au avut un „caracter consultativ”⁴¹ și, în continuare, vom căuta să le redăm sensul.

O lungă perioadă de timp, Comisia își desfășurase activitatea fără un Regulament, conducându-se după directivele, instrucțiunile și ordinele CC (și/sau Secretariatului). Ideologic, constituirea Comisiei corespunsese etapei de după cucerirea puterii politice, când Partidul se afla în luptă deschisă cu dușmanii săi⁴². Însă, întrucât se acumulase o experiență de investigare, problema care se punea era codificarea ei; desigur, în raport cu experiența sovietică. Sarcina era presantă, întrucât, spre deosebire de lucrătorii de la Centru, cei din Colegii erau, în general, „slab pregătiți”⁴³, nu erau „ridicați politicește”⁴⁴, cadrele cele mai competente fiind „la Regiune[,] iar la Colegii, avem cadre mai slabe”⁴⁵. Constituirea Colegiilor corespundea și ea etapei de comunizare a societății (de „construire a socialismului”), când lupta de clasă „se ascute tot mai mult”⁴⁶.

Situația fiind cea descrisă, este ușor de înțeles de ce la început Colegiile nu luau nicio hotărâre, ci doar cercetau unele cazuri și propuneau măsuri Comitetelor regionale de Partid⁴⁷. Mai întâi, ele s-au ocupat „de toate problemele

³⁷ *Ibidem*, Raport de activitate al CCP (octombrie 1951 – martie 1952), dosar nr. 5/1949, f. 146.

³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 3/1947, f. 252-258.

³⁹ *Ibidem*, f. 252.

⁴⁰ Participanții au fost următorii: Constantin Părvulescu, Leonte Răutu (șeful Secției de Propagandă a Partidului), Vasile Vâlcu, Gheorghe Stoica (membru supleant al CC, apropiat al lui Gheorghiu-Dej, care îl instruisese pe acesta, în detenție, în materie de ideologie), Elena (Lenuța) Tudorache (șefa secției Industrie Ușoară a CC), Mureșan (neidentificat), Anton Moldoveanu, Pavel Chirtoacă, Ghizela Vass (membră supleantă a CC și adjunctă a șefului Secției Organizatorice), Ladislau Vass, Mihai Gavriluic (vicepreședinte al Comisiei de Control a Statului) și Alexandru Rogojinski. Cf. *ibidem*, Stenograma consfățuirii în legătură cu proiectul Regulamentului de funcționare a Comisiei Controlului de Partid, 19.02.1951, dosar nr. 11/1951, f. 141-156.

⁴¹ *Ibidem*, f. 151.

⁴² *Ibidem*, f. 150.

⁴³ *Ibidem*, f. 147. Evaluarea aparține lui Alexandru Rogojinski.

⁴⁴ *Ibidem*. Evaluarea aparține Elenei (Lenuța) Tudorache.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 148. Evaluarea aparține lui Gheorghe Stoica.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 150.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 149.

mărunte”⁴⁸, după care, excedate de sarcini, au căutat să-și concentreze investigațiile asupra membrilor nomenclaturii. În rezumat: „A fost o tendință de a subordona Colegiul biroului Regional și de a face din el un fel de secție de anchetă și cercetări”⁴⁹.

Întrucât nu conveneau nici supraîncărcarea cu sarcini, nici subordonarea față cu structurile de partid din provincie, prima chestiune în discuție a vizat relațiile Colegiilor cu Comitetele regionale de Partid. Ele urmau să fie definite ca raporturi de colaborare. Fiind structuri ale Comisiei în provincie, Colegiile urmau să se subordoneze doar față de aceasta. Prin urmare, Colegiile nu aveau a se spune în niciun fel Comitetele regionale de Partid. Pe de altă parte, ele nici nu puteau să traseze vreo sarcină Comitetele regionale: „Biroul Regional nu poate controla Colegiul, iar acesta nu dă nici un fel de dispoziții Biroului Regional. / Colegiul aduce la cunoștința Biroului Regional dacă s’a călcat Statutul Partidului, semnalează deci, cercetează și face propuneri, după cum și Comitetul Regional de Partid semnalează și dă Colegiului să facă anumite anchete”⁵⁰ (Pârvulescu).

Colegiile erau controlate prin Corpul de instructori ai Comisiei (care mergeau lunar pe teren, iar în urma constatărilor redactau rapoarte) și prin ședințele periodice de instruire ale Comisiei cu președinții de Colegii (desfășurate la Centru) ori în provincie (pe grupuri zonale – de exemplu, unul la Arad, altul la Cluj).

O altă chestiune – într-un anume sens anodină – a privit modul de constituire al organismelor: Comisia (organ „ales”), Colegiile (numite de la Centru). Lăsând la o parte faptul că într-un regim comunist alegerile sunt regizate până în cel mai mic detaliu, deci chestiunea reprezentativității este lipsită de sens, problema care se pune era de a conferi autoritate structurilor din provincie ale Comisiei în raport cu Comitetele regionale de Partid, fapt care nu s-ar fi întâmplat în situația în care ele nu ar fi fost organisme „alese” la Conferințele regionale de Partid.

Un punct de vedere care imagina Comisia ca un organ numit al CC, cu atribuțiuni limitate în probleme de Statut, excluderi, morală (Gheorghe Stoica), a fost rapid înlăturat ca „nejust”⁵¹ (de către Leonte Răutu), prin recurs la Istoria PC(b) al URSS. În Uniunea Sovietică, prima structură de acest tip, intitulată Comisia Centrală de Control, reprezentase, în ansamblul puterii, un organ „ales”, o instituție „paralelă”⁵² care avea o pondere egală cu Comitetul Central. Ea putea interveni imediat acolo unde aprecia că este vorba despre o încălcare a statutului Partidului, chiar și în cazul membrilor CC⁵³. La Congresul al X-lea (1921) au fost înființate structuri ale Comisiei la nivelul republicilor unionale și

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 142.

⁵¹ *Ibidem*, f. 144.

⁵² *Ibidem*, f. 152.

⁵³ *Ibidem*, f. 151 și 152.

chiar a guvernelor și regiunilor⁵⁴, iar la Congresul al XI-lea (1922) i s-a adăugat ca sarcină colaborarea cu Inspekția Controlului Muncitoresc. Colegiile de Partid au fost înființate la Congresul al XIII-lea (1924) și ele au înlocuit structurile Comisiei la nivel republican, gubernial și regional, iar atribuțiunile lor au fost modificate, făcându-le dependente de regiuni⁵⁵. În mod egal însă, Comisia trimitea „împuțniciți”, care conduceau și controlau Colegiile⁵⁶. La Congresul al XVIII-lea (1939), Stalin a schimbat denumirea instituției în Comisia de Control și a redus-o la nivelul unui organism-anexă al CC („pe lângă”)⁵⁷. În mod conez, și ea era „aleasă”. Prin urmare, experiența românească venea în contradicție cu cea sovietică. Iată resorturile întregii discuții.

Consultarea militanților de vârf indica faptul că se dorea evitarea a două pericole: pe de o parte, intrarea Colegiilor sub controlul Comitetelor regionale de Partid (și, în consecință, tocirea simțului lor partinic), iar pe de altă parte, transformarea lor într-un aparat extins de verificări, care să tindă a se substitui organizațiilor de bază. Din acest motiv era necesară o mai bună delimitare a tipurilor de abateri de care să se ocupe Comisia, spre deosebire de cele investigate de Comitetele regionale de Partid. „Cred că Colegiile de Partid trebuie să se ocupe de cazuri grave [și indiferent dacă era vorba de un membru simplu sau de unul al nomenklaturii – n.n.]⁵⁸, care pun – de exemplu – în primejdie unitatea Partidului [troțkism, fracționism – n.n.]⁵⁹, pentru că altfel, vom substitui drepturile org[anizațiilor]. de bază”⁶⁰ (Răutu). În cazul din urmă, o consecință ar fi fost cantitatea mare de cazuri de rezolvat, or, una dintre criticile aduse Comisiei la Plenara a V-a a Partidului, îi reproșa că „rezolva foarte greu o serie de chestiuni”⁶¹ (Anton Moldoveanu). În această optică, rolul Colegiilor era să întreprindă cercetarea și, apoi, să propună Biroului regional de Partid măsuri. Era de dorit ca hotărârile să se ia „în comun”, în caz de divergență fiecare instanță urmând să își sesizeze organul superior (Colegiul – Comisia, iar Biroul regional – CC)⁶².

În chestiunea titulaturii a fost eliminată formularea Comisie „a CC” (propusă de Pavel Chirtoacă), în locul celei de Comisie „pe lângă CC”, pe motiv că instituția nu putea fi situată pe același palier cu Biroul Politic ori Secretariatul CC (Răutu și Moghioroș)⁶³.

A rămas stabilit ca președinții Colegiilor să fie „aleși” ai Birourilor regionale de Partid dar, în același timp, să se subordoneze Comisiei⁶⁴.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 152.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 144 și 152.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 152.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 144.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 149.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 145.

⁶¹ *Ibidem*, f. 146.

⁶² *Ibidem*, f. 154.

⁶³ *Ibidem*, f. 148-149 și 155.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 155-156.

Altă chestiune discutată și tranșată a fost ca sesizările Colegiilor adresate organelor de stat să aibă loc prin intermediul organizațiilor de partid, iar nu direct⁶⁵ (Vass – probabil Ladislau, nu Ghizela). Diferența dintre cazurile în care Comisia lua hotărâri direct, spre deosebire de cele pe care urma să le supună deciziei Secretariatului⁶⁶ (Moldoveanu), a rămas insolubilă. De altfel, Pârvulescu, care era membru al Biroului Politic, avea să declare ulterior care era procedura curentă: „Problemele mari[,] serioase, mă duc să mă consult sau le supunem direct Secretariatului sau Biroului Politic”⁶⁷.

În mai 1952, Regulamentul Comisiei nu a depășit stadiul de proiect, motiv pentru care instituția a propus Secretariatului ca anchetele sale să se concentreze pe cazurile care intrau în nomenclatura CC al Partidului, restul dosarelor urmând să fie analizate de către organizațiile de partid⁶⁸. Totodată, pentru a fixa atribuțiunile lor în raport cu dubla subordonare proiectată, Colegiile urmau să facă anchete și să pronunțe hotărâri de comun acord cu Comitetele regionale de Partid.

II.9. Noi măsuri organizatorice

Din 7 mai 1951, corespondența Comisiei se trimitea, la fel ca pentru întregul aparat al CC, prin Serviciul Poștal Special înființat în cadrul Securității⁶⁹. În mod corespondent, au fost redactate Indicații, însoțite de modele (cu privire la modul în care erau completate expeditorul și destinatarul, ștampilarea lor cu „strict secret” și sigilarea cu ceară roșie), care au fost transmise Colegiilor⁷⁰. Măsura era un efect al obsesiei conducerii Partidului pentru secret; dată fiind, și în cazul Comisiei, duritatea deciziilor, era explicabilă.

Din 1952, dosarele membrilor CCP și ale președinților Colegiilor care figurau pe nomenclatorul CC al PMR se păstrau la Secția Organelor Conducătoare de Partid, Sindicale și de UTM⁷¹. În urma Plenarelor CC din 29 februarie – 1 martie și 26-27 mai 1952, în timpul cărora a fost demascată devierea „de dreapta” de la linia Partidului a grupului Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu, a avut loc o ședință de prelucrare a conducerii CCP cu președinții de Colegii⁷². Scopul era, desigur, să fie stărpită acea erezie din interiorul Partidului.

Pentru a-și îndeplini sarcinile, angajații Comisiei primeau serviete din piele⁷³. În vederea deplasării lor în provincie (transport, cazare, diurne), instructorii

⁶⁵ *Ibidem*, f. 145.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 146.

⁶⁷ *Ibidem*, *Proces-verbal al ședinței CCP din 19 februarie 1954*, dosar nr. 4/1950, f. 10.

⁶⁸ *Ibidem*, *Adresă a CCP către Secretariatul CC al PMR*, 27.05.1952, dosar nr. 11/1951, f. 139-140.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 7.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 1-7.

⁷¹ *Ibidem*, *Adresă a Secției către CCP*, 3.05.1952, dosar nr. 1/1952, f. 1.

⁷² *Ibidem*, dosar nr. 3/1952. Verosimil, cuvântarea, care nu este semnată, îi aparține lui Pârvulescu.

⁷³ *Ibidem*, *Bon de magazin și Proces-verbal eliberate pentru Iuliana Mozeș*, 21.10.1952, dosar nr. 1/1952, f. 6-7.

instituției se supuneau unui regim unic, stabilit pentru toți salariații Partidului și ai organizațiilor de masă⁷⁴. În 1953, Comisiei i-au fost repartizate două locuri pentru petrecerea concediului de odihnă în țările de „democrație populară”⁷⁵. Totodată, la fel ca ceilalți activiști ai CC, membrii Comisiei aveau un „carnet unic de intrare la club, cooperativă, policlinică și strand”⁷⁶, angajații din aparatul tehnic puteau primi premii pentru „muncă excepțională”⁷⁷, iar locuințele le erau repartizate de către Spațiul Locativ, la cererea Secției Gospodăriei de Partid⁷⁸, în zonele cele mai bune ale Bucureștiului, de preferință Cartierul Primăverii. Indiscutabil, făceau parte dintre privilegiații regimului.

Intrarea în sediile Partidului se făcea pe bază de permise, a căror valabilitate se prelungea trimestrial, în urma tabelor pe care Comisia le expedia Direcției Treburilor a CC⁷⁹. Ziarele la care Comisia era abonată erau: „Scînteia”, „România Liberă” (ambele scrise cu „î”, în urma reformei lingvistice de inspirație sovietică, din același an⁸⁰), „Pentru Pace Trainică și Democrație Populară” și „Contemporanul”⁸¹. În 1954, membrilor instituției care urmau Facultatea Muncitorească sau liceul seral li se acordau concedii de studii de trei zile, pentru a-și putea susține examenele⁸².

II.10. Pregătirea politică

Conducerea Comisiei ținea ședințe cu președinții de Colegii, în care prelucra situația internațională și cea internă⁸³. În 1953, cel mai important eveniment internațional a fost Congresul al XIX-lea al PCUS, la baza lucrărilor căruia a stat opera „genialului Stalin”. Ședința de prelucrare este o predică despre direcția pașnică de dezvoltare a țărilor de „democrație populară”, în comparație cu țările occidentale, ale căror economii se zbăteau „în ghiarele crizei generale a capitalismului”⁸⁴ și erau caracterizate prin militarism. Se

⁷⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2/1952, f. 8-11. Document din 19.05.1952.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar nr. 2/1952, 7.04.1953, f. 2.

⁷⁶ *Ibidem*, 11.04.1953, f. 3.

⁷⁷ Funcțiile în cauză erau următoarele: secretar tehnic, dactilograf, stenodactilograf, bibliotecar, registrator, statistician și curier. Cf. *ibidem*, dosar nr. 2/1953, 20.04.1953, f. 5. Comisia a propus, în fiecare trimestru, mai întâi trei persoane, cuantumul premiului fiind de 70-100% din salariul lunar (*ibidem*, 13.05.1953, f. 6); apoi alte cinci persoane, premiile fiind în cuantum de 60-80% din salariu (*ibidem*, 12.08.1953, f. 7); și, în fine, alte patru persoane, cuantumul fiind de 80-100% din salariu (*ibidem*, 5.10.1953, f. 12). Creșterile salariale erau deci impresionante.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar nr. 2/1953, 10.09.1953, f. 9-10.

⁷⁹ Până la 31.12.1953 permisele au fost preschimbate. Cf. *ibidem*, dosar nr. 2/1953, 9.01.1953, f. 17-20. Pentru viza trimestrială a se vedea dosar nr. 2/1954, f. 2, iar pentru primirea de legitimații *ibidem*, 15.12.1954, f. 8.

⁸⁰ Pentru originile și motivația pur ideologică a respectivei decizii, a se vedea Tatiana Slama-Cazacu, *Încercarea de integrare a limbii române printre limbile slave*, „România literară”, nr. 36, 5 septembrie 1991, p. 7.

⁸¹ Fond CC al PCR, CCP, *Adrese*, dosar nr. 2/1953, 10 și 3011/1953, f. 21-22.

⁸² *Ibidem*, dosar nr. 2/1954, 19.01.1954, f. 1.

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 1/1953, 15.01.1953, f. 1-12.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 4.

vorbea despre războiul „banditesc”⁸⁵ dus de „canibalii americani”⁸⁶ împotriva Coreei și despre alegerea lui „Aisenhover”⁸⁷ (Eisenhower) ca președinte al SUA, „un general reacționar care face parte din cercurile cele mai reacționare ale miliardarilor și milionarilor americani, ațâțătorii unui nou război mondial”⁸⁸. Cele citate sunt suficiente pentru a indica nivelul – nu intelectual, ci chiar mental – al unor astfel de ședințe de instruire.

Pe plan intern, evenimentul cel mai important al ultimilor patru ani l-a constituit adoptarea Constituției RPR, care a adus cu sine schimbări majore, prin confiscarea proprietăților („smulse din mâinile capitaliștilor”⁸⁹) și transformarea lor în proprietate de stat. Transformarea realității genera, la rândul ei, modificări în mentalul colectiv: „Prin schimbările radicale pe care le-a făcut poporul nostru muncitor sub conducerea partidului, s’au schimbat și s’au transformat însuși [sic!] oamenii. Au apărut mii de stahanoviști și fruntași în producție și eroi ai muncii socialiste”⁹⁰. Niciun cuvânt despre efectele acestor mutații sociale: persoane închise, dislocate, exterminate prin muncă în lagăre sau reeducate prin metode de o barbarie inimaginabilă.

Din însărcinarea Secretariatului Partidului, în 1954 membrilor Comisiei – asemeni șefilor de secții, adjuncților lor, șefilor de sectoare și instructorilor secțiilor CC – le-a fost trimis articolul lui P. Corciaghin, secretar al Comitetului Regional Cicalov al PCUS, intitulat *Grija pentru educarea activului [...] o condiție importantă pentru ridicarea nivelului conducerii de partid*, pentru a fi prelucrat până la structurile cele mai de jos, cu scopul îmbunătățirii muncii de partid prin prisma experienței URSS⁹¹. Citarea titlului este suficientă pentru a indica faptul că, în sine, acesta nu prezenta nicio importanță. Era însă era o dovadă de servilism a conducerii comuniste a României față de sovietici.

II.11. Alte anchete

Activitatea Colegiilor din provincie se desfășura într-un ritm anevoios, de vreme ce, în septembrie 1954, la Comitetele regionale nu fuseseră confirmate peste 10.000 de excluderi din partid pronunțate de către organizațiile de bază⁹². Ca regulă însă, confirmările excluderilor aveau loc „superficial” și „birocratic”, numai în perioada iunie-decembrie 1954 Comitetele raionale, orășenești și regionale avizând impresionanta cifră de 30.733 de cazuri.

Pentru a rezolva marea cantitate a dosarelor de apel de la acea dată (2.200), care se aflau la Comisie, începând cu 15 iunie 1954 a fost constituit un grup de lucru, format din 51 de activiști (15 de la Sectoarele: Apeluri, Anchete

⁸⁵ *Ibidem*, f. 7.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 8.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 6.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 10.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 12.

⁹¹ *Ibidem*, dosar nr. 2/1954, 6.09.1954, f. 6.

⁹² *Ibidem*, *Raport de activitate al CCP (1954)*, dosar nr. 5/1949, f. 12.

Speciale, Anchete și Cercetări, și 36 de la Colegii)⁹³. Instituția avea deci tiparele unei întreprinderi socialiste: lucra în general greoi, la normă și în stilul hei-rup. Avea însă o calitate față cu care toate defectele sale treceau în umbră: era vigilență ideologic.

II.12. Alte măsuri organizatorice

În 1955, Secretariatul a cerut restrângerea schemei de organizare a secțiilor CC, inclusiv a Comisiei⁹⁴. Conducerea acesteia a răspuns că, dat fiind volumul mare de muncă, nu se punea problema concedierii elementelor slab pregătite din punct de vedere politic și ideologic, ci doar a înlocuirii lor cu altele „corespunzătoare”. Faptul că a putut formula o asemenea replică, indică importanța instituției în ansamblul structurilor CC și puterea reală pe care șeful ei, Pârvulescu, o exercita. În același an, vechiul sistem de plată prin cecuri de călătorie (transport, cazare și diurnă) a fost desființat, plata urmând a se face în numerar⁹⁵. Mai mult, în cursul lunii noiembrie, indemnizațiile șefilor de sectoare au fost mărite, în timp ce restul angajaților și-au păstrat vechile salarii⁹⁶. Măsura era un efect al așteptărilor sporite ale Secretariatului și ale lui Gheorghiu-Dej față cu activitatea de control pe care instituția o desfășura.

Tot începând cu 1955, Colegiile nu mai aveau voie să ancheteze membri ai nomenclaturii CC, sarcină care revenea exclusiv Comisei, acțiunea lor urmând a se limita la nomenclatura Comitetelor regionale de Partid. Apoi, sesizările pe care Colegiile le primeau, privitoare la membrii de partid sau cei care nu erau membri, urmau a fi transmise, spre rezolvare, organelor locale de partid, rolul lor fiind să urmărească doar cum au fost soluționate.

II.13. Prelucrări

În ședința aparatului Comisiei din martie 1956, un loc important l-a ocupat critica la adresa „formalismului și birocratismului” în analiza cazurilor cercetate⁹⁷. Limba de lemn ascundea că acuzele erau adesea preluate *tale quale* din sesizări, fără ca lucrătorii instituției să facă vreo cercetare suplimentară. Nu era mai simplu așa și, în același timp, un mod de a proceda vigilenț? La data respectivă erau în lucru 2.367 de cazuri, dintre care câteva anchete speciale care datau din... 1949⁹⁸.

În cursul ședinței de prelucrare a fost invocat Lenin: „Morala comunistă – arată Lenin – este ceea ce servește la distrugerea vechii societăți exploatare și la unirea celor ce muncesc în jurul proletariatului care făurește noua societate

⁹³ *Ibidem*, Proiect de hotărâre al CCP adresat Secretariatului, dosar nr. 12/1951, f. 4.

⁹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 2/1955, 1.02.1955, f. 1.

⁹⁵ *Ibidem*, dosar nr. 3/1955, 20.05.1955, f. 1-2.

⁹⁶ În concret este vorba despre: Gheorghe Arsene, Șari Gruia, Afanase Nederezenco, Milică Bănșoiu, Toma Iacob, Petre Chelemen și Ioan Bădeț. Cf. *ibidem*, dosar nr. 5/1955, f. 1-2.

⁹⁷ *Ibidem*, Referat de analiza muncii aparatului CCP, dosar nr. 4/1956, 20.03.1956, f. 171-178.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 175-176.

comunistă”; și: „Morala noastră isvorăște din interesele de luptă a proletariatului”⁹⁹. Această etică a distrugerii rezumă *credoul* comunist. Ion Vințe, lectorul raportor, rezuma definiția „moralei proletare”: „Aceasta înseamnă că noi trebuie să privim ca moral tot ce contribuie la lichidarea societății vechi exploataoare și la construirea societății noi, socialiste. Tot ce împiedică acest lucru este imoral”¹⁰⁰. Nu doar fundamentele teoretice erau de origine sovietică, ci și direcția practică, de vreme ce membrii Comisiei trebuiau să se ghideze nu doar după hotărârile Congresului al II-lea al PRM, ci și ale Congresului al XX-lea al PCUS (Pârvolescu)¹⁰¹; ba chiar, ordinea priorităților era inversă. Acțiunea politică nemiloasă aducea cu sine convulsii, motiv pentru care Vințe simte nevoia să atragă atenția asupra tratării superficiale a cazurilor unor militanți ai Partidului: „Ex. la Craiova[,] cu ocazia rezolvării apelurilor[,] am avut 2 cazuri când au venit oamenii și au spus că atunci când li s-a[u] comunicat hotărârile tov. Giogloman i-au [sic!] făcut [numit – n.n.] propriu[-]zis dușmani”¹⁰². Nu era însă aceasta manifestarea unei culturi instituționale în care suspiciunea, vânarea oricărei devieri și ura față de dușmanul ideologic făceau parte din bagajul angajatului Comisiei?

II.14. Noi organizări

Până în 1956 nu exista o procedură unitară cu privire la reținerea apelurilor în funcție de cei care le redactau, mai precis, dacă acestea trebuiau să fie formulate de către persoana care a suferit excluderea din Partid sau de către un terț. Astfel, au existat cazuri ale terților în care apelurile au fost luate în considerare, în timp ce în altele s-a decis respingerea lor. Problema era esențialmente practică, întrucât la Comisie se găseau, în acel moment, cereri de revizuire vechi de circa doi ani. În ședința instituției din 20 noiembrie 1956, chestiunea a fost discutată și, se pare, s-a hotărât ca, întrucât primirile în Partid se făceau individual, și analizarea cazurilor de excludere să fie făcută la fel; prin urmare, cererile adresate de către terți au fost respinse. Pe de altă parte, Comisia putea considera unele dintre respectivele cereri drept sesizări cu privire la încălcări ale Statutului Partidului, în funcție de interesul pe care i-l stârneau, și atunci demara propriile-i cercetări.

În 1956, din punct de vedere al formării politico-ideologice, cei 31 de lucrători ai CCP erau: absolvenți ai Școlii superioare de Partid „A.A. Jdanov” și „Ștefan Gheorghiu” (10), cursanți la „Ștefan Gheorghiu”, fără frecvență (8), absolvenți ai școlilor medii de partid de un an (2), absolvenți ai școlilor medii de partid de 6 luni (2), absolvenți ai cursurilor serale de marxism-leninism (5) și fără școli de

⁹⁹ *Ibidem*, f. 170. Lenin era citat după *Opere alese*, vol. II, partea a II-a, Editura PRM, fără indicarea anului de apariție, p. 439 și 441.

¹⁰⁰ Fond CC al PCR, CCP, *Referat de analiza muncii aparatului CCP*, dosar nr. 4/1956, 20.03.1956, f. 183.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 210-211.

¹⁰² *Ibidem*, *Stenograma ședinței de analiză a muncii aparatului CCP*, 20.03.1956, dosar nr. 4/1956, 20.03.1956, f. 199.

partid (4)¹⁰³. Din punctul de vedere al statutului politico-militar, 8 dintre ei erau ofițeri politici în rezervă¹⁰⁴. Altfel spus, erau ofițeri de Securitate. De altfel, Comisia alimenta cu cadre de conducere structurile represive, așa cum s-a întâmplat în 1952, când Francisk Butyka, șeful Sectorului Anchete și Cercetări, l-a înlocuit pe Mișu Dulgheru (Dulberger) la conducerea Direcției Anchete a Securității¹⁰⁵.

II.15. Arhiva

La sfârșitul anului 1956¹⁰⁶, arhiva Comisiei era organizată în patru fonduri, care reflectau atribuțiile și activitatea structurilor ei:

Fondul I: Lucrări în cazurile membrilor de partid și dosare de cercetare individuale (apeluri, anchete și cereri de stagi); se păstrau în ordine numerică.

Fondul II: Dosare de anchete colective; se păstrau în ordine numerică.

Fondul III: Lucrări curente (rapoarte, procese verbale de analiza muncii, stenograme, corespondență, planuri de muncă ale Comisiei și rapoarte de activitate a Colegiilor); se păstrau în ordinea intrării / ieșirii, pe ani și pe probleme.

Fondul IV: Documentare (dosare cu evidența informatorilor, a unităților militare compromise, a legionarilor și a altor „elemente fasciste”, căderi și procese din ilegalitate – copii). Se păstrau pe probleme (mișcarea muncitorească, informatori, legionari și alte „elemente fasciste”).

Arhivele i se acorda o atenție deosebită, atât în privința condițiilor de păstrare, cât și a regulilor de utilizare și de acces¹⁰⁷. Ea avea caracter operativ, cu cel mai înalt grad de secretizare. Există un plan de evacuare a ei și, în special, a fișetelor și seifurilor, care conțineau documentele cele mai importante¹⁰⁸. Totodată, existau reguli stricte cu privire la primirea, înregistrarea și repartizarea corespondenței primite la Comisie¹⁰⁹, la fel ca și în privința semnării lucrărilor instituției¹¹⁰. Această preocupare sporită față de lucrările instituției trebuie

¹⁰³ *Ibidem*, dosar nr. 1/1956, f. 2-3.

¹⁰⁴ Iată-i: Anton Balasz, Milică Bănșoiu, Iosif Bodor, Florea Costache, Ștefan Gall, Ion Nica și Alexandru Văduva – locotenenți, iar Alexandru Farcaș – locotenent-colonel în MAI. Cf. *ibidem*, dosar nr. 1/1956, f. 1.

¹⁰⁵ Vezi, de exemplu, lucrarea noastră, *Procesele reeducării (1952-1960)*, publicată în volum alături de cea a lui Titică Predescu, *Statul și dreptul, instrumente de represiune ale dictaturii comuniste*, Pitești, Fundația Culturală „Memoria” – Filiala Argeș, 2008, *passim*. În afară de deținuții care au jucat rolul de țapi ispășitori ai reeducării de „tip Pitești”, exterminați la închisoarea Jilava, Butyka este responsabil și de moartea Ecaterinei Bălăcioiu, mama criticului literar și jurnalist la RFE/RL Monica Lovinescu. Cf. Doina Jela, *Această dragoste care ne leagă. Reconstituirea unui asasinat*, București, Editura Humanitas, 1998.

¹⁰⁶ Documentele din dosar nu sunt date, însă din evoluția structurii organizatorice ne putem da seama că sunt de la sfârșitul anului 1956. Cf. Fond CC al PCR, CCP, *Norme de funcționare și atribuțiunile Secretariatului CCP*, dosar nr. 13/1956, f. 1-10.

¹⁰⁷ *Ibidem*, *Instrucțiuni cu privire la modul de depozitare a arhivei*, dosar nr. 14/1956, f. 1.

¹⁰⁸ *Ibidem*, *Plan de evacuare a Arhivei dela Zoie 11 în caz de incendiu*, dosar nr. 14/1956, f. 2.

¹⁰⁹ *Ibidem*, *Nomenclator*, dosar nr. 15/1956, f. 1-2.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 3-4.

văzută în contextul Revoluției ungare și al mișcărilor studențești corespondente de la Timișoara și București.

II.16. Din nou: organizare

În ianuarie 1957 a fost schimbată forma de redactare a hotărârilor Comisiei¹¹¹. Dacă până atunci hotărârile pronunțate de instituție se găseau în încheierea referatului de cercetare, începând cu data respectivă au fost redactate separat. În mod conex, comunicarea lor către apelanți avea loc prin citirea integrală. Până atunci, apelanții erau chemați la Comisie, unde li se comunica scurt, fără explicații, hotărârea luată. Probabil că prin schimbarea introdusă s-a urmărit evitarea oricăror explicații și generarea unui alt gen de impact emoțional, echivalent cu pronunțarea unei sentințe.

În martie, Colegiilor li s-a transmis dispoziția ca la data de 5 a fiecărei luni să trimită la Centru o raportare cu privire la: lucrările intrate, cele rezolvate și cele rămase nerezolvate la sfârșitul lunii precedente, semn că întârzierile anterioare nu aveau să mai fie tolerate¹¹².

În aprilie, Comisia a trimis tuturor direcțiilor regionale ale DSPA și Trupelor MAI o adresă în care le cerea să comunice, până la data de 10 a fiecărei luni, o situație cu membrii de partid care în trecut au făcut parte din „partide și organizații fasciste”¹¹³. Era semnul că urma o nouă epurare a Organelor, în contextul lichidării mișcării revoluționare din Ungaria și al frământărilor care au cuprins și societatea românească.

În urma Plenarei CC din 28 iunie – 3 iulie 1957, instructorii Comisiei au fost trimiși în provincie pentru a controla și raporta despre modul în care se desfășurau prelucrările politice pe marginea chestiunilor adoptate, între care era condamnarea manifestărilor „antipartinice” și „fracționiste” ale cuplului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi¹¹⁴. Ei jucau astfel rolul de gardieni ideologici.

În octombrie au fost redactate noi instrucțiuni cu privire la modul de cercetare și de constituire a dosarelor de apel, care au fost prelucrate cu instructorii și inspectorii Comisiei¹¹⁵. Ele prezintă în detaliu maniera în care decurgea cercetarea și sunt însoțite de modele ale referatului cercetării și hotărârii (documentele care rezumau ancheta).

După cum am indicat deja, unii dintre membrii Comisiei făceau parte din nomenclatura CC¹¹⁶. Era semnul puterii pe care o aveau în interiorul structurilor

¹¹¹ Ordinul a fost expediat Colegiilor regionale. Cf. *ibidem*, dosar nr. 3/1957, 24.01.1957, f. 1.

¹¹² Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 3/1957, 21.03.1957, f. 2-3.

¹¹³ În aceste organizații intrau: „legionari, cuziști, nyilasiști, organizații hitleriste, sioniști și alte organizații fasciste”. Cf. *ibidem*, dosar nr. 3/1957, 20.04.1957, f. 4-5.

¹¹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 13/1951, f. 61-116. Alte rapoarte ale instructorilor din perioada 1953-1957 figurează în același dosar.

¹¹⁵ *Ibidem*, *Precizări cu privire la examinarea apelurilor împotriva sancțiunilor de partid prezentate CCP*, 8.10.1957, dosar nr. 4/1956, f. 61-79; dosar nr. 5/1957.

¹¹⁶ *Ibidem*, dosar nr. 4/1958.

Partidului. Astfel, pe data de 25 martie 1958 erau șapte inspectori – dintr-un necesar de opt (Gheorghe Arsene, Șari Gruia, Afanase Nederezenco, Milică Bănșoiu, Nicolae Geogia, Ștefan Gall și Alexandru Farcaș) și un șef de sector (neindicat); pe 1 octombrie, același an, erau opt inspectori (Ștefan Duduman, Ștefan Gall, Nicolae Geogia, Iosif König, Șari Gruia, Alexandru Farcaș, Afanase Nederezenco și Milică Bănșoiu) și un șef de sector (*cf.* unui alt document din aceeași dată acesta apare însă ca lipsă); pe 20 iunie 1959 erau șase inspectori – dintr-un necesar de opt (Ștefan Duduman, Șari Gruia, Ștefan Gall, Iosif König, Milică Bănșoiu și Nicolae Geogia) și un șef de sector (Nicolae Marinescu); în fine, pe 15 mai 1961 erau doar trei inspectori (dintr-un necesar de opt) și niciun șef de sector (necesar unul).

II.17. Epurarea Aparatului

După Revoluția din Ungaria și excluderea din Partid a grupului Constantinescu – Chișinevschi, membrii Comisiei au fost și ei epurați. Îi vom indica în ordine cronologică.

Iosif Bodor, instructor al Comisiei (1954-1957), a fost transferat într-o altă muncă în regiunea Oradea, pe motiv că era „comod și lipsit de operativitate”¹¹⁷. Cu prilejul mutării sale, în loc să predea Secției Gospodăriei de Partid locuința pe care o deținuse, pentru a fi repartizată unui alt activist, a înlesnit accesul proprietarului ei de drept (era vorba despre o casă confiscată pentru uzul nomenclaturii), motiv pentru care victima exproprierii a fost evacuată de către „organele de stat” (probabil Miliția). A rămas nelămurit mobilul imboldului fostului activist: corupția, răzbunarea sau o combinație a celor două?

Maria Hagieff, lucrătoare la Biroul de Scrisori și audiențe (1956-1958) și secretară a organizației de bază a aparatului Comisiei (1955 – toamna 1957), a fost aspru criticată, nu a mai fost „aleasă” nici în BOB, nici în comitetul de partid, iar de la 1 aprilie 1958 a fost transferată la Colegiul de Partid Iași, pe motiv că în funcția avută a devenit „împăciunitoristă” față de lipsurile cadrelor de partid¹¹⁸.

Elena Mihăileanu, mai întâi registratoare, apoi șefă de cabinet la conducătorii instituției (1956-1958), a fost criticată în ședințele organizației de bază și, în urma dezbaterii lucrărilor Plenarei CC din 9-13 iunie 1958, a fost transferată la Sfatul Popular al Capitalei pe motiv că, în numeroase cazuri, a ținut superficial evidența și a încălcat disciplina de partid (concret, a încălcat dispoziția de a-l chema din concediu pe Vasile Soporeanu și a părăsit serviciul fără învoire). Ca responsabil organizatoric în BOB, ea a dat dovadă de „împăciunitorism” și s-a lăsat influențată de manifestările de „liberalism” și indisciplină ale unor activiști mobilizați în timpul campaniei (propagandistice, nu electorale!) pentru alegerile (în fapt numirile!) deputaților Sfatului Popular¹¹⁹.

¹¹⁷ *Ibidem*, *Apreciere a BOB*, dosar nr. 7/1957, 6.04.1959, f. 12.

¹¹⁸ *Ibidem*, 5.04.1959, f. 10.

¹¹⁹ *Ibidem*, 11.03.1959, f. 29.

Georgetei Anghel, stenodactilografă la Comisie (din 20 martie 1958), pe 23 iunie 1958 i s-a desfăcut contractul de muncă, întrucât a lipsit de la serviciu perioade lungi, sub diferite motive (în general, medicale), fapt care reprezenta o „dovadă de indisciplină și [lipsă de] simț de răspundere”¹²⁰.

Pe 10 iulie 1958, Vasile Dima, instructor la Sectorul Apeluri, a fost sancționat cu „vot de blam”, scoaterea din aparatul Comisiei și transferarea într-o muncă „de mai mică răspundere”, pe motiv că s-a dovedit superficial, comod, a indus în eroare Comisa și a avut „ieșiri nepartinice” față de un coleg¹²¹.

Vasile Soporeanu, șeful Sectorului Secretariat tehnic și evidență (1956-1958), a fost sancționat cu „vot de blam cu avertisment” de către BOB, scos din postul deținut și trimis „într-o muncă de mai mică răspundere”¹²², în iulie 1958, întrucât era „stăpânit de tendințe de carierism și supraaprecierea persoanei sale” (concret, era nemulțumit de funcția avută), drept pentru care în rezolvarea cazurilor s-a dovedit și el superficial și lipsit de „simț de răspundere”. Totodată, avea o „curiozitate bolnăvicioasă” cu privire la sarcinile altor angajați ai Comisiei. În plus, criticat în organizația de bază, Soporeanu a avut uneori o „poziție refractară”, iar alteleori și-a luat angajamente că se va îndrepta, pur „formale”.

Pe Alexandru Nemeth, lucrător la Comisie (toamna 1957 – 11 iulie 1958), pe 10 iulie organizația de bază l-a sancționat cu „vot de blam”, apoi a fost scos din post și trimis într-o muncă „de mai mică răspundere”, pe motiv că în iunie același an, când a fost trimis pe teren în regiunea Cluj, și-a neglijat sarcinile de serviciu, a făcut chefuri nocturne în restaurante și a discutat cu alți activiști despre cazurile la care lucra, deconspirându-și lucrările¹²³.

Elisabeta Sencovici (soția ilegalistului Alexandru Sencovici), instructor la Biroul de scrisori (din aprilie 1958), pe 10 iulie 1958 a fost sancționată cu „vot de blam cu avertisment”, apoi a fost scoasă din postul deținut, pe motiv că în adunarea generală a organizației de bază, în care au fost prelucrate documentele Plenarei PRM din 9-13 iunie, a manifestat „șovăială” în demascarea Ilenei Răceanu¹²⁴. Aprofundându-se cercetările, a rezultat că sancționata a purtat „discuții antipartinice” cu Ileana Răceanu în legătură cu cercetarea soțului ei, Grigore Răceanu. Totodată, i s-a imputat că nu a informat Partidul despre faptul că sora sa, Irina Schiessel, a fost trimisă de către „elemente dușmane” din jurul lui Constantin Doncea să se intereseze asupra situației acestuia, care era în cercetare la Comisie. Întrucât acuzata a căutat să-și justifice abaterile prin

¹²⁰ *Ibidem*, Adresă și Notă, dosar nr. 7/1957, 11.04.1959, f. 16-17. Vezi și *ibidem*, Referat, Constatare și Aprecieri asupra biografiei și activității ei (*ibidem*, f. 18-28.) Nota cu propunerea de concediere a fost semnată de șeful ei, Vasile Soporeanu, care, curând, va fi și el epurat.

¹²¹ *Ibidem*, Aprecieri a BOB, dosar nr. 7/1957, 6.04.1959, f. 3. Ulterior, el a lucrat la Comitetul regional de Partid București. Cf. *ibidem*, Adresă, dosar nr. 7/1957, 25.07.1958, f. 49.

¹²² *Ibidem*, Aprecieri a BOB, dosar nr. 7/1957, 6.04.1959, f. 4. Ulterior, el a lucrat la Comitetul regional de Partid București. Cf. *ibidem*, Adresă, dosar nr. 7/1957, 25.07.1958, f. 49.

¹²³ *Ibidem*, Aprecieri a BOB, dosar nr. 7/1957, 17.03.1959, f. 8.

¹²⁴ *Ibidem*, 11.03.1959, f. 39.

relațiile de prietenie cu Ileana Răceanu, poziția ei a fost considerată „nesatisfăcătoare”. În mod real, ea a fost pedepsită pentru că, fiind chemată de patru ori de către Ion Vințe ca, în calitate de prietenă a familiei Răceanu, să „ajute” ancheta (să o denunțe!), a refuzat¹²⁵. Din punctul de vedere al „moralei de partid”, scrupulele erau un factor agravant.

Afanase Nederezenco, inspector al Comisiei, a fost scos din post și „trimis în munca de jos”¹²⁶ pe 13 ianuarie 1959, pe motiv că în 1958, fără a avea aprobarea conducerii Comisiei, s-a ocupat cu găsirea unui loc de muncă pentru Eugen Genad¹²⁷ și, mai mult decât atât, nu a luat „poziție autocritică” față de abaterea pe care a săvârșit-o.

Pentru Eugenia Filimon, referentă la Sectorul de evidență (martie 1958 – martie 1959), pe 27 martie 1959 Adunarea generală a organizației de bază a propus Comisiei – iar aceasta a acceptat – scoaterea ei din post pe motiv că era nemulțumită și considera munca încredințată ca inferioară posibilităților ei. Totodată, „a făcut mult caz [de faptul] că este singura «muncitoare» din colectiv și că nu are ce învăța de la ceilalți tovarăși”, s-a dovedit indisciplinată, orgolioasă și a „creiat mahalagime”¹²⁸.

În fine, în aceeași perioadă, Ion Nica, instructor (începând din 1955), a fost scos din aparatul Comisiei întrucât a dat dovadă de comoditate și superficialitate, mai ales în cazurile complicate, fiind uneori nevoită să meargă pe teren de două ori pentru a aprofunda cercetările la care lucra¹²⁹. În plus, avea ca defect faptul că „fuge[a] de critică”¹³⁰.

Cazurile prezentate indică o operațiune de anvergură, petrecută în contextul epurării de către Gheorghiu-Dej a unei părți a vechii gărzi a Partidului și a asociaților acesteia¹³¹. Vizat era, în primul rând, Pârvulescu, patronul

¹²⁵ *Ibidem*, *Material extras din Informarea și Procesul verbal al organizației de bază* în care s-a discutat cazul Elisabetei Sencovici, dosar nr. 7/1957, 1958, f. 40-43.

¹²⁶ *Ibidem*, *Hotărâre a CCP*, dosar nr. 7/1957, f. 37.

¹²⁷ Angajat al Arhivei Institutului de Istorie de pe lângă CC al PMR, acesta fusese sancționat pe linie de partid și concediat pentru că, la Conferința organizației de Partid a lucrătorilor din aparatul CC al PRM din 21 decembrie 1957, „și-a expus o parte din tezele sale antimarxiste revizioniste și antistatale și a preconizat organizarea unei așa[-]zise consfătuiri cu 200-300 ilegaliști[,] la care să nu participe decât oameni fără munci de răspundere”. A fost demascat ca „element antipartinic și fracționist”, iar Comitetul de Partid al aparatului CC a constituit o comisie care să cerceteze activitatea sa „dușmănoasă” desfășurată împreună cu fratele său, Ernest Mathe, Marin Bălănică și Constantin Moflic. Întrucât concluziile nu au fost rezolutorii, în sensul descoperirii tuturor celor care s-au raliat „grup[ului] antipartinic și contrarevoluționar”, Biroul Politic a repartizat sarcina Comisiei, inspectorul desemnat cu investigarea cazului fiind Afanase Nederezenco. Alături de alte persoane cu funcții de răspundere în Partid, Nederezenco s-a ocupat de plasarea în muncă a celui cercetat, pentru care a fost creat postul de șef al Serviciului de Personal de la fabrica „Bella Breiner” din București. Cf. *ibidem*, *Informare*, dosar nr. 7/1957, f. 32-36.

¹²⁸ *Ibidem*, *Aprecieri a BOB*, dosar nr. 7/1957, 11.04.1959, f. 14.

¹²⁹ *Ibidem*, *Aprecieri*, dosar nr. 7/1957, 31.07.1959, f. 44.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ Pentru această epurare a se vedea V. Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons*, Berkley / Los Angeles / London, University of California Press, 2003, p. 165-167.

Comisiei, însă el nu va fi atacat direct și imediat, ci, mai întâi, i se va șubrezi baza de susținere din instituție, formată din oameni pe care îi selectase și îi controla.

Situația relatată are, în sine, și un alt tâlc: acela că anchetatorii de partid operau într-un sistem în care nimeni nu se putea considera în siguranță, și că puteau fi acuzați de aceleași păcate pentru care ei îi vânau pe alții.

II.18. Noi repartizări de sarcini

În 1958 salariile erau în funcție de clasa de salarizare și erau cuprinse între 850 de lei (angajat fără clasă, registrator) și 2.916 lei (clasa a XIV-a, responsabil de sector)¹³². Pentru comparație, salariul mediu net pe economie era, în acel an, de 684 de lei, retribuițiile angajaților Comisiei fiind deci impresionante¹³³. Pentru a avea însă o imagine completă asupra veniturilor personalului, la salarii trebuie adăugate premierile și alte beneficii asociate funcției (pecuniare ori nu, și tocmai de aceea mai greu de evaluat), care depășeau însă cu mult remunerația. În acest context sunt de notat și beneficiile simbolice – de pildă, decorațiile cu prilejul zilei de 23 august¹³⁴ –, care nu se traduceau direct în beneficii materiale, dar care erau expresia aprecierii în interiorul instituției și care aducea cu sine păstrarea beneficiilor sau dobândirea altora suplimentare. Răsplătită, în acest sistem, nu era atât munca depusă, ci fidelitatea ideologică, traductibilă direct în atașamentul față de patron (conducerea directă și cea superioară).

În iunie 1959, Secretariatul CC a hotărât desființarea funcției de referent de la Colegiile de Partid, întrucât, fiind o muncă tehnică, folosirea celor încadrați pe post era limitată¹³⁵. În același timp, Comisia a propus Secretariatului transformarea postului în funcție salarizată a Colegiului, fără a afecta schema de personal, care rămânea în limita de 5-7 membri. În concluzie, Colegiile nu au pierdut un post tehnic, ci au câștigat unul de anchetator, prin intervenția Comisiei care, în ciuda loviturilor pe care le primise în vremea din urmă – sau poate tocmai de aceea! –, rămânea o forță.

Pe 11 octombrie 1960, conducerea Comisiei era formată din: Dumitru Coliu (președinte) – care pe data de 25 iunie¹³⁶ l-a înlocuit pe longevivul Constantin Pârvulescu –, cu rol de conducere și coordonare a întregii activități; Ion Vințe (vicepreședinte), cu rolul de a înlocui președintele, coordonarea muncii lucrătorilor în chestiunea unor verificări și cercetări cu privire la nomenclatura CC și a cererilor din străinătate; și Gheorghe Arsene (secretar), cu rolul de a coordona Biroul de Evidență¹³⁷. Se încheia astfel nu doar o etapă în activitatea instituției, ci chiar o epocă, cea în care Comisia se identificase cu

¹³² Fond CC al PCR, CCP, *Aprecieri*, dosar nr. 6/1958. Nu am găsit informații cu privire la salariile președintelui, vicepreședintelui și secretarului instituției.

¹³³ Cf. <http://www.mmuncii.ro/pub/imagemanager/images/file/Statistica/Statistici%20lunare/s38-90.pdf>

¹³⁴ *Ibidem*, 6.07.1959, dosar nr. 4/1959, f. 3.

¹³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 4/1959, f. 1-2.

¹³⁶ Pentru dată a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 167-168.

¹³⁷ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 21/1960.

șeful ei, Pârvulescu, un militant cu ștate vechi în ilegalitate, care îi imprimase un set de practici extrem de dure de anchetă, tipice stalinismului. Schimbarea avea loc în urma îndepărtării, de către Gheorghiu-Dej, a grupului concurent Iosif Chișinevschi – Miron Constantinescu. Verificat fiind, păcatul lui Pârvulescu fusese acela că jucase un rol ambiguu în relația cu cei doi, fapt care i-a atras dizgrația liderului suprem al Partidului. Pentru a atenua suspiciunile sovieticilor, în locul său a fost numit Coliu. Fost ilegalist, ofițer GRU și loctiitor politic al Diviziei „Tudor Vladimirescu”, atașamentul său față de patria socialismului nu putea fi pus la îndoială. Coliu ocupase, începând din 1958, funcția de vicepreședinte al Comisiei, rolul distribuit de Gheorghiu-Dej fiind, cu siguranță, de a pregăti înlocuirea lui Pârvulescu și de a-l supraveghea îndeaproape. Imediat după concedierea lui Pârvulescu au fost deschise fișetele sale, care conțineau lucrări și informații biografice secrete, situație care indică gradul său de identificare cu instituția și faptul că problemele cele mai sensibile, mai importante erau tranșate de el în relație cu Gheorghiu-Dej și/sau Secretariatul Partidului¹³⁸.

II.19. Abateri disciplinare

În ședința Adunării generale a organizației de bază din 14-15 aprilie 1961 au fost discutate abaterile de la disciplina și „morală de partid” săvârșite de Nelu Sterian, Alexandru Văduva și Tudose Geogloman, lucrători ai instituției¹³⁹. Ședința a fost prezidată de Milică Bănșoiu, secretarul de partid, iar acuzele au fost prezentate de Ion Guran, membru al BOB. Respectivii interveniseră pentru cunoscuți în diferite chestiuni (angajări, probleme locative) – semn al puterii pe care o aveau – și pentru repunerea în discuție a excluderilor din partid. Ședința a luat forma unei demascări, în care împlicinații și-au făcut o autocritică severă, iar participanții i-au înfierat, după ritual. Primii doi acuzați au fost sancționați cu „vot de blam”, iar ultimul cu „muștrare”.

Într-o altă ședință a Adunării organizației de bază din 8 iulie 1964 (ținută la orele 6.30!) au fost discutate abaterile de la disciplina de partid săvârșite de Valentina Anton¹⁴⁰. Ședința a fost condusă de Gheorghe Căpudeanu (secretarul de partid de la acea dată), Constantin Cofaru (membru al BOB) și Constantin Hulubașa (președintele Consiliului sindical). Abaterea consta în faptul că acuzata a folosit o parte din banii sindicatului (1.900 lei, pe care ulterior i-a înapoiat). Ea și-a făcut demascarea și a dat vina pe soțul său, care, din dorința de a strânge cât mai multe lucruri în casă, a constrâns-o la actul în cauză. Demascată și de participanți, Anton a fost sancționată cu „vot de blam”.

Vigilentă față cu propriii angajați, conducerea instituției s-a dovedit a fi cel puțin la fel în relația cu cei pe care îi superviza. Astfel, în cursul anului 1964 și în cel următor, Comisia a făcut controale în regiuni, pentru a verifica modul

¹³⁸ Aceste dosare de la Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, poartă indicația „găsit în fișetul tov. Pârvulescu”, urmată de dată.

¹³⁹ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 2/1961, f. 1-63.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 64-91.

în care erau respectate instrucțiunile Partidului privitoare tocmai la modul de aplicare a sancțiunilor¹⁴¹.

II.20. Colegiul Central de Partid

Colegiul Central de Partid (CCP) a fost înființat prin hotărârea Congresului al IX-lea al PCR din 19-24 iulie 1965¹⁴² și a funcționat până în decembrie 1989. A fost ultima denumire a instituției. În fapt, nu era vorba despre desființarea vechii structuri și de înființarea alteia noi, ci de schimbarea denumirii și modificarea atribuțiilor, în contextul impunerii de către noul lider al Partidului, Nicolae Ceaușescu, a propriei politici.

În fapt, ca și în cazul Comisiei, în atribuțiunile Colegiului Central intrau: controlul curent și periodic cu privire la modul în care organizațiile județene respectau prevederile statutare privind disciplina și „morala de partid”; abaterile de la disciplina și „morala de partid” săvârșite de unii membri ai nomenclaturii CC al PCR; problemele mai importante privind același tip de abateri, cuprinse în sesizările primite prin scrisori și audiențe, în legătură cu cadrele din afara nomenclaturii CC.

Astfel, în august 1965 noua conducere a Partidului (în speță, Ceaușescu) a hotărât ca membrilor de partid, care înainte de 23 august 1944 au desfășurat activitate permanentă în mișcarea comunistă, fără să fi fost însă încadrați formal în partid, și care au avut o comportare demnă în fața dușmanului de clasă, să li se acorde stagiul de partid de la începerea activității lor. La fel s-a decis și în privința membrilor de partid care în aceeași perioadă au fost încadrați în Partidul Social-Democrat și Partidul Socialist, cărora urma să li se acorde stagiul în PCR de la înscrierea în organizațiile respective. Aplicarea hotărârii a fost făcută de către Birourile Comitetelor regionale de Partid, rolul Colegiului Central fiind doar consultativ, pentru cazurile dificile.

Pe 2 septembrie a fost adoptată Hotărârea Comitetului Politic Executiv¹⁴³ al CC al PCR nr. 1718/III, care, alături de art. 25 din statutul Partidului, stipula atribuțiile instituției¹⁴⁴. Întrucât din 1964-1965 Comisia începuse să facă controale în provincie, Colegiul Central urma să se coordoneze cu secțiile CC pentru a nu se suprapune. De asemenea, membrii instituției urmau să ia parte la controalele CC în provincie, conform tematicii specifice activității sale. O altă atribuție era întărită: din însărcinarea CC, instituția trebuia să cerceteze abaterile săvârșite de membrii nomenclaturii, iar propunerile sale urmau să fie aprobate de către aceeași instanță supremă a Partidului. În același timp, toate hotărârile privind apelurile urmau să fie supuse aprobării conducerii Partidului – o noutate

¹⁴¹ *Ibidem*, *Rapoarte*, 5-22.11.1964, dosar nr. 1/1964; *ibidem*, *Rapoarte*, ianuarie – 25.05.1965, dosar nr. 3/1965.

¹⁴² Vezi și *Regulamentul de organizare și funcționare a Comisiilor pe probleme, a Secțiilor Comitetului Central și Colegiului Central de Partid aprobat de Plenara CC al PCR*, 1977, 62 p.

¹⁴³ Noua denumire a Biroului Politic.

¹⁴⁴ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 5/1965, f. 1-2 și dosar nr. 6/1965, f. 32-33.

față cu „epoca Gheorghiu-Dej”, când Secretariatul și/sau liderul suprem al Partidului erau consultați numai în cazurile deosebite – semn al operațiunii de concentrare totală a puterii în mâinile noului lider, aflată în desfășurare. În fine, raportul către organul ierarhic superior, în legătură cu controalele efectuate și rezolvarea apelurilor, urma să se petreacă trimestrial. Restul atribuțiunilor a rămas neschimbat față cu perioada precedentă.

La Congresul al IX-lea s-a hotărât extinderea stagiului de partid al membrilor, de la data primirii, la data la care și-au început activitatea în mișcarea comunistă ilegală¹⁴⁵. Același criteriu era aplicat și foștilor membri ai Partidului Social-Democrat și Partidului Socialist, care la data hotărârii erau membri ai PCR. Alături de foștii membri erau asimilați și cei care: au activat în organizațiile de masă conduse de Partidul Comunist¹⁴⁶, au condus greve, și-au pus locuința la dispoziția Partidului, au păstrat sau au distribuit materiale ilegale sau au luat parte regulat la „ajutorul roșu”. În cazul în care activitatea respectivă fusese desfășurată cu întreruperi, decizia urma să fie luată de la caz la caz. Termenul de îndeplinire a operațiunii era sfârșitul anului 1965.

În septembrie 1965, instituția avea în lucru 1.879 de apeluri (adresate Congresului al IX-lea al Partidului sau direct ei)¹⁴⁷. Cazurile priveau apeluri trimise de persoane acuzate pe nedrept că au fost informatori ai Siguranței, torturați de Miliție care recunoscuseră imaginare delikte de drept comun sau activiști de partid care băteau oamenii. De notat că investigațiile au scos la iveală condițiile mizere în care trăiau muncitorii. În ședința de instructaj ținută cu acel prilej, Dumitru Coliu, șeful instituției, a criticat cercetările care conțineau referate și hotărâri detaliate, tendința pe care dorea să o imprime fiind de simplificare. Totodată, analiza a relevat că ritmul rezolvării cazurilor era „slab”¹⁴⁸.

Un alt fapt notabil pentru anul 1965: numărul membrilor de partid anchetați pentru infracțiuni de drept comun era în „continuă creștere”¹⁴⁹. Era vorba despre membri simpli, nu despre cei ai nomenclaturii, față de care organele Procuraturii nu puteau începe o anchetă în lipsa unui aviz al instanțelor de vârf ale Partidului. Situația arată motivația care îi ghida pe cei care intrau în Partid: dorința de căpătuială prin orice mijloace.

¹⁴⁵ *Ibidem*, *Instrucțiuni*, 5.08.1965, dosar nr. 5/1965, f. 3-4.

¹⁴⁶ Iată lista completă: UTC [de fapt, UTCdR], Ajutorul Muncitoresc Român, Ajutorul Roșu (MOPR), Blocul Muncitoresc Țărănesc, Blocul Democratic, Comitetul Național Antifascist, Comitetul pentru Eliberarea Deținuților Antifasciști și Consiliile de Patronaj, Frontul Studentesc Democratic, Liga Muncii, Sindicatele îndrumate de PCR, Organizația Revoluționară Dobrogeană (DRO), MADOSZ și Vizvolenia. Cf. *ibidem*, *Anexă la Instrucțiuni*, 5.08.1965, dosar nr. 5/1965, f. 5.

¹⁴⁷ *Ibidem*, *Stenograma ședinței de instructaj cu instructorii CCP*, 29.09.1965, dosar nr. 9/1965, f. 1.

¹⁴⁸ *Ibidem*, f. 14. Pentru simplificarea documentelor redactate în cursul cercetărilor, a se vedea și *ibidem*, *Stenograma ședinței de instructaj cu tovarășii instructori*, 8.11.1965, condusă de Ion Vințe, dosar nr. 10/1965, f. 2. Pentru o statistică a apelurilor cu privire la excluderi în perioada 1 august 1965 – 1 august 1966, a se vedea *ibidem*, *Notă*, dosar nr. 5/1966, f. 55-56.

¹⁴⁹ *Ibidem*, *Stenograma ședinței de instructaj [cu instructorii]*, 8.12.1965, condusă de Ștefan Duduman, dosar nr. 11/1965, f. 6.

II.21. Organizarea CCP

Noua schemă de organizare a instituției a fost aprobată de Secretariatul CC al PCR în martie 1966 și cuprindea patru sectoare operative¹⁵⁰. Sintezele (raportările) lunare, trimestriale și anuale pe care sectoarele CCP urmau să le redacteze erau cuprinse într-un Nomenclator¹⁵¹ și trebuiau să corespundă cu Planul de muncă¹⁵². Tot printr-un Nomenclator, pe 28 august 1969 au fost reprezentate categoriile de documente care urmau să fie semnate de către președinte, vicepreședinte și membrii simpli ai instituției¹⁵³.

II.22. Cercetările

În cercetările sale, CCP urma să se întemeieze pe *Hotărârea Secretariatului CC al PCR cu privire la examinarea și rezolvarea propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii* din 26 octombrie 1966¹⁵⁴. Prin aceasta se stabileau termene de răspuns, care în cazul Colegiului Central și al Colegiilor regionale era de 40 de zile calendaristice. În ciuda concentrării deciziei la vârful Partidului, documentul manifestă o certă deschidere către baza sa. În vederea eficientizării muncii, tuturor instituțiilor de stat li s-au transmis *Recomandări cu privire la reducerea numărului de ședințe ale organelor și organizațiilor de partid și îmbunătățirea controlului de partid*¹⁵⁵, măsură care indică și ea o anumită relaxare ideologică, întrucât până atunci membrii de partid erau obligați să participe la interminabile ședințe. În fine, pe 4 ianuarie 1971 au fost reprecizate atribuțiunile președinților Colegiilor județene de partid¹⁵⁶. Tot acest ansamblu de măsuri a avut ca efect o mai bună raționalizare și eficientizare a muncii ideologice. Astfel, deși cu întârziere față de termenul stabilit, în martie 1966 a fost declarată încheiată operațiunea de soluționare a apelurilor adresate Congresului al IX-lea al PCR¹⁵⁷.

Cu privire la apelurile retrimise organizațiilor de bază, în rezolvarea lor s-a ținut cont de faptul că, în majoritatea cazurilor, cei excluși nu au avut funcții de răspundere în partidele „burgheze”, originea lor socială era preponderent muncitorească și țărănească, și de activitatea pe care o desfășuraseră de la data sancțiunii. Procentul mare (81%) de astfel de cazuri indică o clară tentativă a conducerii Partidului de a mobiliza și responsabiliza baza sa politică¹⁵⁸.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 3.03.1966, dosar nr. 6/1965, f. 22-31.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 20-21.

¹⁵² *Ibidem*, f. 30-31.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 4-5.

¹⁵⁴ Ea anula precedentele hotărâri ale Secretariatului din 1958 și 1962. Cf. *ibidem*, dosar nr. 6/1965, f. 11-17.

¹⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 6/1965, f. 6-10.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 1-3.

¹⁵⁷ *Ibidem*, *Informare*, 15.03.1966, dosar nr. 5/1966, f. 90-103.

¹⁵⁸ Modul de rezolvare a apelurilor a fost marcat însă de deficiențe, cel puțin în cazul Regionalelor de Partid Galați și București, unde unii apelanți au fost „sfătuiți” de către organizațiile de bază să nu mai facă cereri, pentru că oricum nu vor fi reprimiți în Partid, în timp ce în

Pe de altă parte, din analiza cazurilor a rezultat că „majoritatea covârșitoare a acestor excluderi din partid la timpul respectiv au fost juste, ceea ce dovedește, încă o dată, că organele și organizațiile de partid s-au orientat în mod principal și au manifestat grijă permanentă pentru apărarea purității rîndurilor partidului”¹⁵⁹. Iată de ce anularea deciziei de excludere s-a petrecut într-un număr foarte redus de cazuri (2,5%). În consecință, deși cifra este semnificativă statistic, raportată la amploarea operațiunii ea arată că motivațiile care ghidau noul regim în declanșarea operațiunii erau agitatorii și propagandistice.

Pe de altă parte, dacă în ansamblul său activitatea Comisiei și a organizațiilor de partid din perioada Gheorghiu-Dej era apreciată ca pozitivă, se pune întrebarea ce fel de schimbare politică se dorea în recent începuta „epocă Ceaușescu”? Răspunsul este univoc: într-un prim pas se urmărea consolidarea poziției noului lider al Partidului, iar în pasul al doilea mobilizarea bazei în susținerea noilor obiective ale politicii sale. Cu toate acestea, remarcăm că impunerea noii politici a avut ca efect o mai mare deschidere a Partidului către societate.

II.23. Instruire și autoinstruire

În 1966, CCP a desfășurat sau a luat parte la controale în provincie, împreună cu activiști ai Comitetelor regionale, în regiunile: București, Cluj, Autonomă Maghiară, Galați, Banat, Argeș, Oltenia, Ploiești și Bacău¹⁶⁰.

În septembrie același an, angajații instituției au fost ei înșiși instruiți și evaluați¹⁶¹. Au fost criticați unii membri ai Grupului de instructori (Gheorghe Lobonț, Florea Costache și Alexandru Izsó), pe motiv că nu au luat măsurile necesare pentru refacerea unor cercetări superficiale, rezumându-se la a le semna prim-secretarilor Comitetelor regionale, raionale sau orașenești. Alte deficiențe priveau lipsa de „claritate și orientare” în cazul unor propuneri formulate în urma controalelor (au fost criticați Nicolae Ioniță și Gheorghe Lobonț) sau pierderea în detalii, la redactarea rapoartelor. Un caz deosebit, de lipsă de răspundere în muncă, „intolerabil”¹⁶² a fost cel al lui Gheorghe Minulescu, care, printre alte dosare trimise de instituție Arhivei Tribunalului Militar, a expediat și un dosar care conținea un „caz special” din arhiva Colegiului Central. Membrii Sectorului Apeluri au fost și ei criticați pentru întâzieri în rezolvarea lucrărilor. Situația era generată de faptul că, pentru a-și îndeplini norma, aceștia rezolvau cazurile cele mai simple, iar pe cele mai complicate le reportau de la o lună la alta. Era codul de bune practici moștenit din perioada

cazul altora posibilitatea de a depune dosare de candidatură a fost transformată în obligație. Totodată, au fost reprimite în Partid persoane condamnate pentru fapte de necinste și huliganism. Cf. *ibidem*, *Informări*, 19 și 20.12.1966, dosar nr. 11/1966.

¹⁵⁹ *Ibidem*, *Informare*, 15.03.1966, dosar nr. 5/1966, f. 99.

¹⁶⁰ *Ibidem*, dosar nr. 3/1966, 4/1966, 5/1966, f. 67-89, 6/1966, 7/1966, f. 23-25 și 32-34.

Vezi și *ibidem*, *Informare cu privire la activitatea CCP pe anul 1966*, dosar nr. 5/1966, f. 47-53.

¹⁶¹ *Ibidem*, *Note*, 28.09.1966, dosar nr. 8/1966, f. 1-16.

¹⁶² *Ibidem*, *Notă*, dosar nr. 8/1966, f. 4.

Gheorghiu-Dej. Totodată, existau referate și hotărâri insuficient documentate și argumentate. Gramatica limbii române – asemeni matematicii elementare! – rămânea și ea o problemă. Cei de la Sectorul Scrisori au fost criticați pentru că uneori se dovedeau superficiali și lipsiți de operativitate în muncă. Limba de lemn nu reușește să mascheze tarele unei instituții birocratizate excesiv, dată fiind proximitatea ei față cu centrul puterii comuniste.

În aceeași perioadă, în urma ordinului transmis de Dumitru Coliu și Ion Vințe au fost reluate ședințele cu aparatul CCP, cu scopul de a îmbunătăți activitatea instituției, accentul fiind pus pe deficiențe¹⁶³. Ședințele se doriseră a fi lunare, însă în vremea din urmă ele nu fuseseră ținute cu regularitate. Tipicul lor presupunea ca fiecare activist să prezinte o informare cu privire la activitatea desfășurată, după care cei care dirijau întrunirea își expuneau considerațiile și dădeau indicații. Nu reies, din cele discutate, chestiuni notabile, față cu cele semnalate anterior. O excepție, totuși: a fost reiterată practica instituției de a se concentra pe cazurile de abateri disciplinare ale persoanelor „cu funcții de răspundere”¹⁶⁴, restul sesizărilor fiind trimise spre soluționare Comitetelor regionale și raionale de partid. Este o schimbare importantă față cu perioada Gheorghiu-Dej, când instituția cerceta toate cazurile. Rolul deciziei era de a mima lărgirea prerogativelor organizațiilor locale de partid (dat fiind că era vorba despre cazurile minore), întrucât cazurile majore rămâneau să fie analizate de Colegiul Central, supervizat îndeaproape de Secretariatul CC și/sau Ceaușescu.

În noiembrie 1966 a avut loc o nouă ședință de instructaj cu Aparatul CCP¹⁶⁵. Dincolo de discutarea unor cazuri concrete și de îndemnul la emulație în muncă, ea nu prezintă interes. Pe 23-24 februarie 1967, Dumitru Coliu a prezentat, în ședința cu secretarii pe probleme organizatorice ai Comitetelor regionale de partid, ținută la CC, o expunere în legătură cu acordarea stagiului de partid și recalcularea pensiilor persoanelor care au desfășurat activitate „în mișcarea revoluționară în perioada ilegalității”¹⁶⁶. După cum am relatat deja, Congresul al IX-lea al Partidului hotărâse ca membrilor de partid care în perioada ilegalității dovediseră „devotament și spirit de sacrificiu”, fără să fi fost însă încadrați în PCdR, să le acorde stagiul de la implicarea lor în acțiunile ilegale.

În urma „indicației conducerii partidului” (eufemism pentru ordinele lui Ceaușescu), aplicarea deciziei a revenit Comitetelor regionale de partid. Hotărârile pronunțate de acestea au fost analizate la CC (CCP), prilej cu care s-a constatat că acțiunea nu se încheiase la Comitetul orășenesc București și la Regionalele de Partid Banat și Cluj, unii dintre apelanți fiind la acea dată decedați. De altfel, chestiunea era „complexă”, întrucât activitatea neîntreruptă

¹⁶³ *Ibidem*, *Stenograma ședinței CCP cu instructorii*, 29.09.1966, dosar nr. 9/1966. Ea a fost condusă de Ion Gluvacov și Ion Medrea.

¹⁶⁴ *Ibidem*, f. 22.

¹⁶⁵ *Ibidem*, *Stenograma ședinței de instructaj cu aparatul CCP*, 4.11.1966, dosar nr. 10/1966. Ea a fost condusă de Ion Gluvacov, Ștefan Duduman și Ion Medrea.

¹⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 1/1967, f. 45-52.

pe perioada ilegalității trebuia argumentată, situație care, în mod frecvent, nu se regăsea în realitate. Mai mult, noua politică genera noi cereri, la Comitetul orășenesc București fiind aproape 1.000 de astfel de solicitări, iar CC a primit, la rândul său, numai în primele două luni ale anului 1967, peste 300. Se aprecia că, în general, s-a lucrat bine, cu excepția regiunilor Maramureș, Brașov, Argeș și Bacău (pe motiv că documentarea cazurilor a fost insuficientă, fapt care a dus la fixarea unui quantum bănesc exagerat sau subevaluat în raport cu situațiile), de aceea documentația a fost retrimisă la regiuni pentru a fi refăcută. În fine, Coliu a profitat de ocazie pentru a reitera cât se poate de clar politica lui Ceaușescu în chestiunea revizuirii excluderilor din partid: „[...] nu am dori să se înțeleagă că, toți acei excluși care se adresează cu cereri, trebuie neapărat primiți din nou în partid, ci este vorba de a se asigura respectarea cu toată strictețea a normelor statutare”¹⁶⁷.

În aprilie 1967, membrii Aparatului CCP au fost din nou instruiți și evaluați¹⁶⁸. Activitatea Sectorului Apeluri și Sesizări (condus de Nicolae Geogia) a fost considerată, în general, ca pozitivă: lucrările erau rezolvate la termen, iar deficiențele semnalate erau de ordin general (au fost criticați Marian Lazăr și Nicolae Ioniță). Din contră, activitatea unor membri ai Grupului de control (instructori) a fost criticată în privința organizării muncii și a calității lucrărilor – insuficienta documentare, pierderea în detalii ș.a. (au fost arătați cu degetul Alexandru Izsó și Florea Costache). Aceeași concluzie a fost trasă și în cazul Sectorului Sesizări și Cercetări condus de Milică Bânșoiu (iar cei criticați au fost Iosif Szacsco și Constantin Cofaru). În fine, Sectorul Evidență, condus de Ion Oprina, a fost criticat pentru superficialitate și întârziere în studierea și predarea memoriilor și scrisorilor către celelalte sectoare (iar cei dați ca exemplu negativ au fost Nicolae Jurcă și Mărculescu).

Pe 13 aprilie 1967 a fost ținută o nouă ședință a conducerii CCP cu activiștii din subordine¹⁶⁹. Ea a fost condusă de Dumitru Coliu și Ion Gluvacov și s-a desfășurat după tipic: mai întâi, activiștii care au inspectat provincia au prezentat scurte informări asupra constatărilor, apoi responsabilii au tras concluziile. În activitatea lor în provincie, activiștii Colegiului Central aveau sarcina ca, pe lângă rezolvarea lucrărilor lor obișnuite, să semnaleze conducerii instituției orice alt aspect relevant cu privire la membrii Colegiilor regionale. Coliu a expus cerința: „De atâtea ori am subliniat[:] când mergeți la regiuni vedeți și munca, stilul de muncă, comportarea oamenilor, poziția lor. Dacă acestea s-ar sesiza[,] noi am fi mai bine informați și am cunoaște mai bine activitatea, comportarea, poziția lor și am lua măsuri la timp”¹⁷⁰. În același timp, dacă în timpul controalelor activiștii Colegiului Central sesizau și alte probleme (de pildă: pagube, delapidări), instituția redacta informări pe care le înainta

¹⁶⁷ *Ibidem*, 28.02.1968, dosar nr. 1/1967, f. 52.

¹⁶⁸ *Ibidem*, *Note și Recomandări*, 11.04.1967, dosar nr. 8/1966, f. 17-26. Vezi și *ibidem*, dosar nr. 3/1967, f. 14-20.

¹⁶⁹ *Ibidem*, *Stenogramă*, dosar nr. 4/1967.

¹⁷⁰ *Ibidem*, f. 15.

conducerii Partidului și secretarilor CC (șefilor de secții). Nu era nicio diferență față de activitatea Securității.

Cu același prilej, Coliu s-a simțit dator să vorbească despre abaterile de la disciplina și „morală de partid”, în discuție fiind cazurile de la Regiunea de Partid Oltenia (unde Nicolae și Dăescu, membri ai nomenclaturii locale, fuseseră destituiți și erau anchetați), dar și de la Regionalele Hunedoara, Crișana și Constanța. În mod explicabil, comparativ cu perioada precedentă, numărul apelurilor s-a redus, însă cazurile erau mai complexe. În fine, fapt notabil, în cursul prelucrării s-a vorbit despre informarea privitoare la activitatea anuală a instituției, document care fusese deja prezentat lui Nicolae Ceaușescu. Situația indică o altă schimbare importantă față de perioada Gheorghiu-Dej, când liderul Partidului nu era menționat expres ca destinatar al rapoartelor, iar ficțiunea conducerii colective era menținută. Același lucru poate fi spus și în privința „indicațiilor” și cuvântărilor liderului suprem, care au devenit literă de lege (au fost integrate „legalității socialiste”).

În aprilie 1967 a fost întocmit un material documentar despre: „Unele aspecte negative privind atitudinea și răspunderea în muncă a unor cadre de partid, de stat și din economie, în legătură cu întărirea disciplinei în producție, apărarea, întărirea și dezvoltarea proprietății de stat, [a a]vutului obștesc (combateră risipei, neglijenței, nepăsării în gospodărirea fondurilor și mijloacelor materiale, etc.)”¹⁷¹, „dezinformarea, abuzurile, manifestările de căpătuială, de favoritism, de sustrageri din avutul obștesc”¹⁷² săvârșite de unele cadre cu funcții de răspundere, „fluctuația de cadre, relații neprincipiale de susținere și promovare a unor cadre cu profil moral-politic necorespunzător”¹⁷³, „comportare imorală, atitudine retrogradă față de familie și în societate”¹⁷⁴, „înăbușirea criticii” și „persecutarea celor care sesizează și iau atitudine combativă față de lipsurile [sic!] și abateri”¹⁷⁵.

În document se vorbește despre: risipă, raportări fictive, furturi, trafic de influență, abuz de putere, cu indicarea unei bogate cazuistici. Preocuparea documentului era să identifice cauzele care făcuseră ca întreprinderile și GAC-urile menționate să devină „nerentabile”¹⁷⁶. Principala explicație a fost că organizațiile de partid „nu duc muncă susținută de cunoaștere temeinică a cadrelor care sunt promovate în aparatul de partid și de stat[,] și în conducerile organizațiilor de masă”¹⁷⁷, insuficiența lor instruire în sensul „creșterii simțului de răspundere în îndeplinirea sarcinilor”¹⁷⁸ și a prevenirii abaterilor de la disciplina de partid și de stat, de la „regulile moralei comuniste”¹⁷⁹. În ansamblu, docu-

¹⁷¹ *Ibidem*, Material documentar, 28.04.1967, dosar nr. 5/1967, f. 29-68.

¹⁷² *Ibidem*, Note de probleme, dosar nr. 5/1967, f. 32.

¹⁷³ *Ibidem*, f. 43.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 55.

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 61.

¹⁷⁶ *Ibidem*, f. 30.

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 68.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 68.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

mentul este o prezentare realistă a situației; nu același lucru se poate spune însă despre soluțiile înfățișate, care rămân în perimetrul voluntarismului și verbiajului ideologic.

În mai 1967 a avut loc o altă ședință cu aparatul CCP¹⁸⁰. Ea a fost condusă de Ion Vințe și Ion Gluvacov, și s-a desfășurat după obicei: activiștii care au fost în inspecție pe teren au prezentat scurte informări, pe marginea cărora au avut loc discuții. Din cazurile prezentate a ieșit încă o dată în evidență corupția din Partid. În cursul aceleiași luni a fost evaluată activitatea Colegiilor de partid de la regiunile Ploiești și București¹⁸¹, pentru ca luna următoare să aibă loc o altă ședință de lucru cu aparatul CCP, care a fost condusă de Ion Gluvacov și Ștefan Duduman, prilej cu care au fost discutate cazurile aflate în lucru¹⁸².

În iulie s-a ținut încă o ședință de lucru cu aparatul CCP, condusă de Dumitru Coliu și Ion Medrea, prilej cu care au fost discutate cazurile aflate în lucru, iar Coliu a dat indicații privind rezolvarea lor¹⁸³. În fine, în cursul anului 1967 a fost analizată activitatea Colegiilor de partid din regiunile Cluj, Crișana și Mureș-Autonomă Maghiară¹⁸⁴. Ședința nu a adus nimic demn de semnalat: aceeași înșiruire de cazuri, de fapte „pozitive” și „negative”.

II.24. Reorganizarea Aparatului

În ianuarie 1968 a avut loc o nouă ședință a conducerii CCP cu aparatul propriu¹⁸⁵. Ea a fost condusă de Dumitru Coliu, Ion Vințe, Ion Gluvacov, Ion Medrea și Ștefan Duduman. În discuție a fost reducerea cu peste 30% a aparatului de partid și de stat, hotărâtă la Conferința Națională a Partidului. Conform aprobării Secretariatului, 31-32% din personalul CCP urma să fie redistribuit, în așa fel încât „nimeni nu va rămâne fără muncă”¹⁸⁶. Astfel, două funcții de șef de sector au fost transformate în instructori „teritoriali” (care făceau, adică, deplasări în provincie). În schemă a rămas un singur șef de sector, la Evidență, statistică, corespondență, arhivă și alte atribuții (Nicolae Pătrănescu), urmând ca foștii responsabili de sectoare să lucreze direct cu instructorii teritoriali și instructorii de secție. Dincolo de rațiunile bugetare, era vorba despre o mai bună raționalizare a muncii, întrucât șefii de sectoare nu se limitau să coordoneze munca instructorilor, ci practic o dublau, ocupația lor de căpătâi fiind să facă și refacă aceleași referate și hotărâri.

Dacă până atunci Aparatul număra 29 de angajați, schema urma să fie redusă la 23 (1 șef de sector, 9 instructori teritoriali, 6 instructori de secție, 2 referenți, 1 registrator, 2 secretare șefe de cabinet și 2 stenodactilografe). La Colegiile județene erau 5 sau 7 membri, în funcție de situație, din care: 1 președinte și

¹⁸⁰ *Ibidem*, Stenogramă, 4.05.1967, dosar nr. 6/1967.

¹⁸¹ *Ibidem*, Note de probleme, dosar nr. 5/1967, f. 1-28.

¹⁸² *Ibidem*, Stenogramă, 6.06.1967, dosar nr. 7/1967.

¹⁸³ *Ibidem*, Stenogramă, 28.07.1967, dosar nr. 8/1967.

¹⁸⁴ *Ibidem*, Note de probleme, mai 1967, dosar nr. 2/1967; dosar nr. 8/1967, f. 19-20.

¹⁸⁵ *Ibidem*, Stenogramă, 2.01.1968, dosar nr. 1/1968.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 2.

1 salariat, iar restul proveniți de la alte sectoare, în timp ce la Colegiul București erau: 1 președinte și 3 salariați. Ca și în perioada precedentă, membrii Colegiilor făceau parte din Biroul județean de Partid (în general membri plini, dar și supleanți ori care intrau în nomenclatura CC). Instituția a profitat de reorganizare pentru a face mutări de la Colegiul Central către Colegiile județene și invers, așa cum a fost în cazul lui Gherasim care, la cererea sa, a fost transferat la Colegiul regiunii Bacău, unde lucrase înainte să fie promovat la Centru. În rezumat, reorganizarea aparatului instituției a pus în acord practica transferării grosului activității către structurile sale locale, cu noua schemă de organizare.

În același timp, ședința a alunecat spre discutarea unor chestiuni care indicau existența unor fricțiuni între membrii instituției, atât pe orizontală, cât și pe verticală: critici reciproce, chestiuni de orgoliu, relații personale și de serviciu tensionate, conflicte până atunci mocnite care, cu prilejul desființării funcțiilor de șefi de sectoare, au răbufnit. Cei vizați au fost Emil (Milică) Bănșoiu, Ion Gluvacov, Ion Oprina și Ștefan Duduman. În plus, Gherasim a fost interelat de către Coliu cu privire la presupusele sale aserțiuni: „[...] aici la noi «ceva nu este bine, ceva mocnește, că sunt frământări»”¹⁸⁷. Acuzatul s-a apărat, indicând care era cu adevărat atmosfera din instituție: „Eu nu am spus că «ceva mocnește», ci că există aici o teamă și că tovarășii nu vin deschis să spună ce au de spus. Eu am fost avertizat de la început[,] când am venit la CCP[,] că aici nu prea poți să critici, că lucrurile nu merg așa ca la regiune”. Coliu s-a făcut că nu înțelege: „Cine ți-a spus aceasta?”, fapt care a generat răspunsul în aceeași limbă de lemn: „Păi toți tovarășii[,] și Izsó, Costache, Szacsko, tov. Dumitru... / De ce să fugim de răspundere și să nu spunem deschis lucrurile așa cum stau ele[?]”. Oricum, lecția se dovedise usturătoare: nemulțumitul înțelesese probabil că pe măsură ce urcai în ierarhie, atmosfera din Partid devenea din ce în ce mai greu respirabilă.

După ce au fost criticați, foștii șefi de sectoare – cu excepția lui Gluvacov – și-au făcut autocritica și și-au luat angajamente, conform cu ritualul.

În continuare, experimentatul Vințe l-a criticat aspru pe Gherasim – care lucrase la CCP timp de 1 an și 4 luni –, iar intervenția sa a luat forma unei demascări. El l-a criticat dur și pe Bănșoiu, pe care funcția de șef îl schimbaseră radical, acesta dând dovadă de: „automulțumire, vanitate, plin de sine, birocratizare, până când și modul cum intră pe ușă în birou se deosebește de al celorlalți tovarăși. [...] Și-a schimbat și ținuta capului”¹⁸⁸. Cu siguranță că acesta era departe de a constitui o excepție, iar faptul era o consecință directă a puterii pe care o exercita asupra destinului membrilor de partid investigați, la fel ca și asupra propriilor tovarăși din subordine. În fine, Coliu, care a încheiat ședința, a întărit spusele adjunctului său.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 11.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 21.

II.25. Colegiile în vizor

În mod previzibil, în februarie 1968 a urmat o redefinire a atribuțiilor Colegiilor de partid¹⁸⁹. În primul rând, ea reprezintă o întărire a așa-numitei „duble subordonări” a respectivelor structuri față de Comitetele județene, pe de o parte, și față de Colegiul Central, pe de alta. Între atribuțiile Colegiului județean sunt de remarcat următoarele: „Examinează apelurile împotriva hotărârilor comitetelor municipale și orășenești de partid de categ. I și cele adresate comitetelor județene după confirmare[,] cu privire la excluderea din partid și la aplicarea altor sancțiuni de partid. / – De asemenea, pregătește materialele pentru confirmarea de către biroul Comit[etului]. județean de partid a excluderilor din partid, hotărâte de organizațiile de bază, direct legate de comit. județean”¹⁹⁰. Colegiile „de pe lângă” Comitetele județene de partid au devenit astfel, comparativ cu perioada anterioară, organe de apel ale structurilor județene ale Partidului. Rolul Colegiului Central era de a gestiona cazurile primite, de a le retrimite în provincie pe cele apreciate ca fiind de competența Comitetelor județene și de a coordona întreaga activitate.

Pe 1-2 mai 1968, la CCP a avut loc instruirea secretarilor județeni pe probleme organizatorice și a președinților Colegiilor de partid¹⁹¹. La ședință au mai participat: câte un adjunct de la celelalte secții ale CC; instructorii CC al PCR; activiștii Secției Organizatorice a CC; activiștii CCP; activiștii Secției MFA, MAI și Justiție a CC; reprezentanți ai conducerii Organizațiilor de masă, UTC, syndicate și de femei (o altă secție a CC); reprezentanți ai Academiei „Ștefan Gheorghiu”, ai ziarului „Scânțea” și ai revistei „Munca de partid”. Cu acel prilej aflăm că schemele numerice ale Colegiilor județene cuprindeau 5 sau 7 membri, iar cea a municipiului București 9 membri, care în activitatea lor trebuiau să se ghideze după „principiul muncii colective” – deziderat ideologic infirmat metodic de practică, întrucât operau într-un sistem cu niveluri de decizie riguros ierarhizată.

II.26. Înmulțirea... ilegaliștilor

La 1 mai 1968 s-a încheiat operațiunea de acordare a vechimii în partid din perioada ilegalității, conform noilor criterii stabilite la Congresul al IX-lea¹⁹². Până atunci exista un număr de 1.029 de membri de partid cu stagiul de dinainte de 23 august 1944. Fapt inteligibil, după reevaluare, majorității i s-a prelungit vechimea în mișcare. După încheierea acțiunii, stagiul din ilegalitate a fost recunoscut altor 3.180 de membri de partid.

Au rezultat astfel 4.209 membri de partid cu stagiul din ilegalitate, iar 200 dintre ei proveneau din Partidul Social-Democrat și Partidul Socialist. Vechea

¹⁸⁹ *Ibidem*, 28.02.1968, dosar nr. 1/1967, f. 37-44 și 53-60.

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 37.

¹⁹¹ *Ibidem*, *Tematică, Program și Note*, 26-27.03.1968, dosar nr. 3/1967, f. 7-13.

¹⁹² *Ibidem*, *Informare*, 29.05.1968, dosar nr. 5/1966, f. 15-20.

politică a lui Gheorghiu-Dej cu privire la definiția ilegalistului, care funcționase în Partid timp de 24 de ani, a fost declarată „îngustă”¹⁹³.

Prin realizarea operațiunii, Partidul descoperea astfel în realitate ceea ce își propusese să demonstreze, anume că „numărul membrilor de partid luat pe diferite perioade, de la înființarea partidului [1921 – n.n.] și pînă la eliberarea țării [căderea regimului Antonescu – n.n.], era în creștere permanentă”¹⁹⁴. Nu conta că numărul membrilor de partid nu depășise niciodată cifra de 1.000 de persoane, iar cifra militanților neînregimentați sau care se alăturaseră mișcării pe perioade scurte probabil că nu trecuse de 3.000.

În august, luna invaziei țărilor membre ale Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, a fost primit în Partid un număr de persoane care, conform doctrinei și practicii comuniste, erau considerați „dușmani”. A fost și cazul lui Paul Goma, refugiat basarabean, fost deținut politic și scriitor interzis. Întrucât Ceaușescu se temea de o intervenție sovietică, au fost înființate Gărzile Patriotice, ai căror componenți trebuiau să fie membri de partid. Sperând într-o iluzorie eliberare a Basarabiei, cu arma în mână, Goma a cerut să fie primit în Gărzile Patriotice și în Partid, și, fapt excepțional motivat de o situație excepțională, i s-a aprobat. Ce s-a întâmplat ulterior se știe: România nu a fost invadată de sovietici, membrii Gărzilor Patriotice nu au primit arme, iar relațiile lui Ceaușescu cu sovieticii au intrat pe făgașul „normalizării”. Interesant este, pentru subiectul nostru, că Partidul a revenit asupra deciziei de a primi în rândurile sale persoane străine de ideologia sa, însă a făcut-o ca și cum acestea nu ar fi fost primite vreodată (au fost considerate „greșit încadrate”)¹⁹⁵.

II.27. Alte cercetări

În cursul anului 1968 s-au adresat CCP și foștii membri de partid excluși care, deși munciseră pentru „reabilitare”, organizațiile de bază nu le luaseră cererile în discuție¹⁹⁶. Solicitățile lor nu fuseseră supuse discuției adunărilor generale ale membrilor de partid, dosarele de candidați erau ținute în mod nejustificat în birourile organizațiilor de bază, cererile li se restituiau fără nicio explicație ori erau „sfătuiți” să se adreseze direct CC al PCR. Era o situație tipică pentru un partid riguros ierarhizat și birocratizat, în care, datorită deselor schimbări ale liniei politice, eșaloanele inferioare evitau să-și asume răspunderea pentru rezolvarea unor cazuri dificile, în ciuda faptului că vârful Partidului dorea ca prima decizie să fie luată la nivelul celulelor de partid. În acest sens, în martie 1969 instructorii CCP au mers în provincie ca să ajute Colegiile să-și întocmească planurile de muncă pe trimestrul II, să rezolve unele

¹⁹³ *Ibidem*, Informare, 21.01.1970, dosar nr. 5/1966, f. 17.

¹⁹⁴ *Ibidem*, f. 18.

¹⁹⁵ Pentru relatarea lui Goma, care redă straniețea deciziei, a se vedea *Soldatul câinelui*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 46-65; *Scrisuri II, 1990-1999, articole interviuri*, p. 378-379, la <http://www.paulgoma.com/>

¹⁹⁶ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, Note, 19.07.1968, dosar nr. 5/1966, f. 25-35.

apeluri și alte activități (neprecizate)¹⁹⁷. În sfârșit o veste bună: concluziile trase în urma deplasării erau „pozitive”.

Anul 1968 a fost, și pentru CCP, dens în evenimente¹⁹⁸.

II.28. Epoca Ceaușescu

Începând din 12 august 1969, în urma Congresului al X-lea al Partidului, care a consacrat adjudecarea puterii totale în Partid a lui Nicolae Ceaușescu¹⁹⁹, CCP a fost condus de Mihai Dălea²⁰⁰. Pentru noul șef era o coborâre în ierarhie, întrucât anterior fusese membru al Secretariatului. Mai important, schimbarea era o expresie a rolului pe care regimul Ceaușescu i-l rezervase instituției, căreia îi redusese atribuțiile din perioada Gheorghiu-Dej – în ciuda denumirii pompoase – la nivelul unei comisii consultative.

În perioada 1969-1970, Colegiile județene de partid au trimis rapoarte de activitate, pe baza cărora instructorii CCP au întocmit note și informări în legătură cu problemele pe care le-au reținut²⁰¹. În 1971, activitatea principală a CCP a constat în controlul în provincie, rezolvarea scrisorilor, sesizărilor și apelurilor ocupând un loc secund²⁰². Controlul și îndrumarea aferentă au fost realizate împreună cu Secția Organizatorică a CC. Cu acel prilej s-a constatat că „mulți membri de partid nu-și îndeplinesc exemplar sarcinile profesionale, dau lucru de slabă calitate, lipsesc nemotivat de la serviciu și manifestă o slabă preocupare pentru buna gospodărire a materialelor și utilajelor cu care lucrează”²⁰³. De asemenea, „mulți membri de partid au fost implicați în furturi și delapidări din avutul obștesc”²⁰⁴. Era o expunere, în rezumat, a eticii muncii socialiste și a corupției din Partid, care cangrena societatea. Dacă în primul caz situația era explicată prin tratarea cu indulgență a abaterilor, în cel de-al doilea cauza ar fi constat în slaba activitate politică și organizatorică desfășurată de organizațiile de partid. Cuvinte goale de sens, care nu puteau suplini un sistem de justiție independent. Pentru a avea o imagine a dinamicii și consecințelor dramatice pe termen lung și pe care un regim ideologic, funciarmamente corupt, le are asupra societății este de indicat că iată, la peste 20 de ani de la căderea acestuia și după intrarea în structurile europene, corupția rămâne principala problemă a României.

¹⁹⁷ *Ibidem*, Tematică, dosar nr. 7/1966, f. 21-22.

¹⁹⁸ Este unul din laitmotivele interviului Laviniei Betea cu Corneliu Mănescu. Cf. *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Iași, Editura Polirom, 2011.

¹⁹⁹ Pentru lupta lui Ceaușescu pentru putere și cucerirea ei completă, a se vedea excelentul studiu al lui Pierre du Bois, *Anchetă asupra unei ascensiuni. Ceaușescu la putere*, trad. rom. de Getta Slăvescu Slătineanu, București, Editura Info-Team, 1998.

²⁰⁰ Pentru dată a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 196-197.

²⁰¹ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 4/1969.

²⁰² *Ibidem*, 25.02.1972, dosar nr. 5/1966, f. 1-8. Vezi și *ibidem*, Tematică de control, 16.01.1971, dosar nr. 3/1967, f. 1-6.

²⁰³ *Ibidem*, dosar nr. 5/1966, f. 3.

²⁰⁴ *Ibidem*. A se vedea, în același sens, concluziile controalelor din județele Caraș-Severin, Ialomița și Bacău. Cf. *Concluzii și Informare*, 1.04.1971 și 30.11.1971, Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, dosar nr. 1/1967, f. 1-33 și 61-72.

Începând din 21 iulie 1972, CCP a fost condus de Nicolae Guină²⁰⁵. La acea dată, Ceaușescu numise în posturile cheie propriii oameni, în general activiști cărora nu le rezervase alt rol decât de a-i executa ordinele. Șef al Secției Scrisori și Audiențe până la data numirii în noul post, Guină era, și el, un aparatcik tipic.

În cursul anului 1972 au avut loc controale ale CCP în municipiul București și județele Teleorman și Alba, care aveau ca scop îndeplinirea hotărârilor Plenarei CC al PCR din 3-5 noiembrie 1971, cu privire la „întărirea continuă a disciplinei și moralei de partid”²⁰⁶. Cu acele ocazii s-a constatat că „în multe cazuri organizațiile de bază manifestă lipsă de combativitate față de acei membri de partid care săvârșesc abateri de la disciplina și morala comunistă, de la principiile socialiste ale muncii, față de cei care comit abuzuri, acte de necinste și înșelăciune, își însușesc roadele activității altora”²⁰⁷. Revelator, explicația inițială pentru starea de fapt, care consta în lipsa de îndrumare a organizațiilor de bază și participarea sporadică a membrilor de partid la adunările generale, a fost eliminată din text. Cele constatate erau o caracteristică generală a sistemului, iar conducerea instituției nu mai îndrăznea să ofere nici măcar explicații de lemn.

În același an, Colegiul Central a participat, împreună cu Secția Organizatorică a CC, la controale în județele Bacău, Sibiu și Galați²⁰⁸. În cursul anului 1973, activiștii CCP au făcut parte din brigăzile de control și îndrumare organizate de Secretariatul CC în județele Satu Mare, Cluj, Hunedoara și Galați, apoi, împreună cu Secția Organizatorică, la controale în județele Buzău, Suceava și Alba²⁰⁹. O problemă recurentă constatată în timpul controalelor a fost în legătură cu „actele de necinste în dauna avutului obștesc” – un eufemism ideologic pentru furt – săvârșite de către membrii cu funcții importante din aparatul de partid și de stat. În 1974 a avut loc un control al Colegiului Central în județele Covasna și Prahova, cu tematică specifică: întărirea disciplinei de partid și în producție, respectarea „eticii și echității socialiste” și activitatea organelor de partid din ministere și centralele industriale cu privire la selecționarea și promovarea cadrelor²¹⁰. În cazul din urmă era urmărit modul de aplicare a Legii nr. 12/1971 privind încadrarea și promovarea în muncă a personalului din unitățile socialiste de stat.

Începând din 28 noiembrie 1974, CCP a fost condus de Chivu Stoica²¹¹. Vechi ilegalist, apropiat lui Gheorghiu-Dej, Chivu jucase un rol important în numirea lui Ceaușescu în funcția de lider suprem al Partidului. Anterior fusese

²⁰⁵ Pentru dată, a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 304.

²⁰⁶ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Informare*, dosar nr. 1/1967, f. 73-96. Vezi și *ibidem*, *Tematici*, 28.04.1972, dosar nr. 7/1966, f. 1-10.

²⁰⁷ *Ibidem*, *Informare*, dosar nr. 1/1967, f. 86.

²⁰⁸ *Ibidem*, 31.08.1972, dosar nr. 1/1972, f. 1-5.

²⁰⁹ *Ibidem*, *Informare*, 28.01.1974, dosar nr. 1/1973, f. 4.

²¹⁰ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Tematici*, dosar nr. 7/1966, f. 11-19.

²¹¹ Pentru dată, a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 150-151.

președinte al Consiliului de Stat, funcție pe care Ceaușescu fusese nevoit să i-o cedeze, în 1964, pentru a obține conducerea Partidului. Noua postură reprezenta nu doar o coborâre în ierarhia Partidului, ci gararea sa pe o linie moartă, căci, la data respectivă, CCP era o instituție la cheremul lui Ceaușescu. Semnificativ, începând cu luna decembrie instituția nu mai pronunța hotărâri, ci redacta doar propuneri pe care le înainta, spre aprobare, Secretariatului. Chivu a rămas în funcție o scurtă perioadă, până în data de 17 februarie 1975, când a decedat în condiții tulburi²¹².

Din 1975, instituția a fost condusă, din nou, de Mihai Dalea²¹³. În februarie 1977 a fost redactată o listă cu principalele hotărâri, legi și „indicații” (ale lui Ceaușescu) a căror cunoaștere și aplicare reprezentau obiectul controlului efectuat de către brigăzile complexe (mixte) ale CC, care cuprindeau și activiști ai CCP²¹⁴. Față cu perioada Gheorghiu-Dej, cuvântările și indicațiile liderului suprem erau nu doar bibliografie obligatorie, ci aveau consecințe juridice. Ar fi de meditat, în context totalitar, la similitudinile cu regimul nazist.

Începând din data de 23 noiembrie 1979, CCP a fost condus de Petre Lupu (Lupu Presmann). Fost șef al Direcției Treburilor a CC (Gospodăria de Partid), era un apropiat al lui Ceaușescu din perioada în care acesta coordonase, ca membru al Biroului Politic, Secția Organizatorică a CC. În fine, membru al CPEx, Lupu ocupase între altele, înainte de numire, funcția de ministru al Muncii²¹⁵.

În septembrie 1982 a fost redactată o listă cu documentele de partid (hotărâri, legi, indicații și rapoarte) pe care președinții de Colegii ai județelor Vrancea și Sălaj trebuiau să le studieze la numirea în funcție²¹⁶. Începea astfel o perioadă în care activiștilor instituției li se cerea să învețe pe de rost lungile și dese expuneri ale lui Ceaușescu. În perioada 8 octombrie 1982 – 22 martie 1984, secretarul CCP a fost Miu Dobrescu, pentru ca între 22 martie 1984 și 25 martie 1987 să fie numit președinte al instituției²¹⁷. Activist fără ștate în ilegalitate și om al lui Ceaușescu din perioada în care fusese șeful Secției Organizatorice a CC, Dobrescu a fost secondat de Ion Cîrcei (8 octombrie 1982 – 24 noiembrie 1989)²¹⁸ și Elisabeta Stătescu (22 noiembrie 1984 – 24 noiembrie 1989), alți birocrați de partid²¹⁹.

²¹² Vezi, în acest sens, relatarea Mariei Manolescu-Chivu, văduva lui Chivu Stoica, în Lavinia Betea, *Povești din Cartierul Primăverii*, București, Editura Curtea Veche, 2010, p. 196-214.

²¹³ Pentru dată, a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 196-197.

²¹⁴ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, *Informare*, 10.02.1977, dosar nr. 1/1977, f. 1-5.

²¹⁵ Pentru dată, a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 367; pentru biografia lui Lupu, a se vedea V. Tismăneanu, *Arheologia terorii*, București, Editura Allfa, 1996, p. 66-71.

²¹⁶ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, 30.09.1982, dosar nr. 1/1988, f. 19.

²¹⁷ Pentru dată, a se vedea F. Dobre (coord.), *op. cit.*, p. 219-220.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 135-136.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 547.

II.29. Eclipsa

Pe 25 martie 1987, Nicolae Constantin a fost numit președinte al instituției²²⁰. Era, și el, un activist fără ștate în ilegalitate, funcția cea mai importantă pe care o ocupase, o scurtă perioadă, fiind cea de adjunct al șefului Secției Economice a CC (1962-1964). A rămas în post până la căderea regimului, în decembrie 1989. În septembrie 1987, CCP avea 22 de membri²²¹. Spre deosebire de perioada anterioară, Colegiul devenise un organism al cărui activ se întrunea periodic și era compus din persoane cu funcții în provincie (prim-vicepreședinte al Consiliului popular județean, secretar și prim-secretar al Comitetului județean, municipal sau de sector al PCR, președinte al Colegiului județean de partid, instructor al CC, instructor al Secției Cadre a CC, secretar al UGSR și vicepreședinte al UNCAP). Cîrcei (și el un activist fără ștate în ilegalitate, care însă ocupase funcții importante în UTC și pe care Ceaușescu îl cunoștea din perioada în care coordonase Secția Organizatorică) a rămas personajul cheie, care asigura permanența.

În mai 1988, CCP avea același număr de membri și aceeași conducere²²²; la fel a fost și în luna următoare²²³. La punctul 1 de pe ordinea de zi a ședinței de atunci a instituției a fost studierea unor informări cu privire la modul în care au fost rezolvate unele scrisori adresate lui Ceaușescu. În septembrie, numărul membrilor organismului s-a redus la 20²²⁴. Ordinea de zi a ședinței păstrează prioritatea indicată la precedenta ședință. În continuare, era examinat raportul instituției cu privire la activitatea desfășurată în semestrul I/1988 în legătură cu rezolvarea „propunerilor, sesizărilor, reclamațiilor și cererilor oamenilor muncii, adresate conducerii partidului”²²⁵, devenită sarcina primordială a instituției. Apoi au fost examinate un raport de control desfășurat în județul Neamț și două informări asupra măsurilor luate în urma neregulilor constatate la Întreprinderea Forestieră de Exploatare și Transport Constanța, și la Stațiunea Centrală de Cercetări pentru Cultura Plantelor pe Nisipuri Dăbuleni, din județul Dolj. În fine, a fost supus aprobării proiectul Planului de muncă pe trimestrul IV/1988 și au fost analizate 31 de apeluri și memorii cu privire la calitatea de membru de partid (excluderi și sancțiuni) adresate CC al PCR (referatele se regăsesc în dosar). În decembrie, instituția și-a păstrat numărul de membri²²⁶. Cu acel prilej au fost examinate 25 de apeluri și memorii cu privire la calitatea de membru de partid (excluderi și sancțiuni) adresate CC al PCR (referatele se regăsesc în dosar).

În martie 1989, Colegiul Central a păstrat un număr identic de membri²²⁷. Pe ordinea de zi, alături de sarcina prioritară a instituției, au fost analiza rezul-

²²⁰ *Ibidem*, p. 173-174.

²²¹ Fond CC al PCR, CCP, Documente interne, 14.09.1988, dosar nr. 2/1988, f. 2.

²²² *Ibidem*, 30.05.1988, dosar nr. 2/1988, f. 3.

²²³ *Ibidem*, 27.06.1988, dosar nr. 1/1988. În dosar se găsește și lista cu membrii Aparatului.

²²⁴ *Ibidem*, 30.09.1987, dosar nr. 2/1988, f. 1 și 4-44.

²²⁵ *Ibidem*, *Ordinea de zi*, 30.09.1987, dosar nr. 2/1988, f. 4.

²²⁶ *Ibidem*, 23.12.1988, dosar nr. 3/1988.

²²⁷ *Ibidem*, 10.03.1989, dosar nr. 1/1989.

tatelor controalelor făcute la Ministerul Energiei Electrice și la Județeană de Partid Vaslui, și a unor apeluri și memorii cu privire la calitatea de membru de partid (excluderi și sancțiuni) adresate CC al PCR (referatele se regăsesc în dosar). În aprilie, pe ordinea de zi a ședinței figura, la punctul I: „modul cum au fost rezolvate unele scrisori adresate tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al PCR”²²⁸. Era exprimat cât se poate de clar că decident în toate chestiunile CCP era Ceaușescu. În continuare au fost discutate: Raportul de activitate pe trimestrul I/1989 în aceeași problemă, proiectul Planului de muncă al instituției pe trimestrul II/1989 și examinarea unui număr de 30 de apeluri și memorii cu privire la calitatea de membru de partid (excluderi și sancțiuni) adresate CC al PCR (referatele se regăsesc în dosar).

Instituția era departe de ponderea pe care o avusese încă de la înființare, ea devenind, la finalul regimului Ceaușescu, un organism-anexă al liderului suprem al Partidului, lipsit de orice decizie, alta decât de a redacta hotărârile pronunțate în prealabil de Ceaușescu.

În cursul anului, conducerea CCP a luat parte la anchetarea semnatarilor așa-numitei „Scrisori a celor șase”. Spre exemplu, Corneliu Mănescu a fost anchetat de Ion (sau Constantin) Radu, membru al Secretariatului, și Nicolae Constantin²²⁹. Cu acel prilej, șeful CCP i-a descris protestatarului întreg arsenalul represiv care avea să urmeze în situația în care va refuza să retracteze, și care s-a adevărit în amănunt. Era însă prea târziu: regimul își consumase toate resursele.

II.30. Concluzii

Dacă înțelegem partidul comunist ca pe un fel de „Biserică de-andoaselea” (Alain Besançon), iar marxism-leninismul ca pe un tip de credință într-o doctrină pretins științifică (materialismul dialectic și istoric), Comisia de Control a Partidului a reprezentat, fără tăgadă, Inchiziția sa. Spre deosebire de Securitate, poliția politică a regimului, Comisia a fost poliția sa ideologică. Acest tip de structură este consubstanțial structurilor comuniste din România sau de aiurea. Aflat în război (de subversiune, de cucerirea puterii) cu statul român modern, desfășurându-și acțiunile în ilegalitate, PCdR și-a constituit, încă de la origini, o structură specializată în apărarea cadrelor sale și în depistarea „trădătorilor” și „provocatorilor” strecurați în mișcare (sau a celor despre care se credea că reprezintă așa ceva). Ajuns la putere cu sprijinul sovieticilor, Partidul Comunist a înființat, după model și cu aportul sovietic, mai multe structuri care aveau ca scop verificarea purității ideologice și a trecutului membrilor săi. Comisia era instanța supremă de acest tip, care dădea verdictul ultim cu privire la persoanele cercetate. Pentru a avea o imagine exactă, erau verificate: originea socială (ideal cât mai modestă, muncitorească sau țărănească), aderența la ideologie și la linia politică, ura față de dușmani („de clasă”) și, nu în ultimă instanță, conformismul pur și simplu.

²²⁸ *Ibidem*, 28.04.1989, dosar nr. 2/1989.

²²⁹ Cf. *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, p. 247.

Întrucât astăzi avem perspectiva asupra unei instituții care și-a încheiat activitatea, putem conchide că această structură, legată ombilical de nucleul restrâns al puterii totalitare (Secretariat, liderul suprem), a avut un rol de prim ordin în transformarea societății după canonul ideologic al „omului nou”, altfel spus, în generarea de indivizi docilizați, lipsiți de personalitate, valori morale, tradiție culturală și credință, controlați prin teroare, frică și propagandă – metode numite *sui generis*, în termenii limbii de lemn, „morală comunistă”.

Privind dincolo de acțiuni, la persoanele implicate și la motivațiile lor, odată ce Partidul a fost propulsat la putere, nu mai regăsim nimic din credința utopică inițială a militanților de primă generație, ci doar executanți docili ai unui model distructiv în uz (cel sovietic), împărțiți în facțiuni, mereu gata să se devoreze, să se ucidă, dar aliați în războiul civil permanent pe care îl poartă împotriva societății cu scopul de a o controla și împiedica să se autonomizeze.

Dincolo de ideologie, de propagandă – înțelegem mai bine astăzi, simple vehicule –, este vorba despre satisfacerea celor mai tulburi interese, a celor mai gregare instincte, a dorinței de putere. Dincolo de toate este puterea pură.

**La Commission de Contrôle du Parti Communiste Roumain (1945-1989).
Présentation du Fond et historique
(Résumé)**

Mots-clés: contrôle, enquête, arrêt, membres (du Parti), nomenklatura, Parti Communiste Roumain, Constantin Pârvulescu

La Commission de Contrôle du Parti Communiste Roumain a été, d’abord, une instance d’enquête (normale ou spéciale, individuelle ou collective) pour les cas d’égarement de la ligne politique, de la morale et de la discipline du parti, faites par les simples membres du Parti, et pour le même type d’infractions (n’importe leur nature), faites par les membres de la nomenklatura. Ensuite, elle a été une instance d’appel contre les décisions d’exclusion et les sanctions prononcées par les organisations du Parti. À la différence de la Securitate, qui a été la police politique du régime, la Commission a représenté sa police idéologique. Cette structure, qui était étroitement liée au nucléé restreint du pouvoir totalitaire (le Secrétariat, le leader suprême), a eu un rôle de premier rang dans la transformation de la société d’après le canon idéologique de l’« homme nouveau », ou, autrement dit, des individus en personnes dociles, sans personnalité, valeurs morales, tradition culturelle et croyance, contrôlés à travers la terreur, la peur et la propagande – méthodes appelées *sui generis*, en termes de la « langue de bois », « morale communiste ».

En analysant les motivations des acteurs impliqués, à côté de l’histoire de l’institution, la conclusion de l’auteur c’est qu’au delà de l’idéologie et de la propagande – simples véhicules – il s’agit seulement de la satisfaction des intérêts troubles, des pulsions grégaires, de la volonté de pouvoir, qu’au delà de tout cela c’est le pur pouvoir.

Un testament din secolul al XIX-lea al Mariei Hermeziu, născută Gane

Mihai-Cristian AMĂRIUȚEL,
Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU

Alături de alte tipuri de documente, precum inventarele de lucruri și catagrafiile de avere¹, testamentele reprezintă „o categorie de izvoare prea puțin cunoscută și aproape deloc exploatată, deși bogăția de informații, varietatea în privința compoziției și, nu în ultimul rând, frumusețea stilului ar fi îndreptățit o mai mare atenție din partea medievistilor noștri”². Aceste considerații își păstrează întreaga valabilitate și în cazul testamentelor mai târzii, provenind așadar din modernitatea noastră, precum cel întocmit de Maria Hermeziu la 15 ianuarie 1846³, document inedit după știința noastră (vezi **Anexa I**), asupra căruia vom face câteva comentarii în cele ce urmează, nu înainte de a oferi unele informații despre testatoare și despre soțul ei, postelnicul Gheorghe Hermeziu.

Maria Hermeziu (vezi **Fig. 1**) era o Găneasă, fiica banului Ioniță Gane și a Ecaterinei Botean, fiind născută, precum toți ceilalți opt frați ai ei, la Ciumulești, în ținutul Sucevei, moșia părintească, unde banul Ioniță văzuse, la rândul său, lumina zilei cândva pe la mijlocul secolului al XVIII-lea⁴. Constantin Gane arată că Ecaterina, mama Mariei, se născuse Buzne, fiind „fiica răposatului postelnicel Radu”, o soră mai mare a sa fiind căsătorită cu pitarul Costache Pătrașcu⁵. Or, lămuriri în această privință ne sunt aduse de

¹ Acestea „constituie material de primă importanță în descifrarea resorturilor profunde ale istoriei noastre sociale și a mentalităților unei perioade [...]” (Mihai-Răzvan Ungureanu, *Averile familiei Gane (prima jumătate a secolului XIX)*, în „Revista de Istorie Socială”, I, 1996, p. 395).

² Maria Magdalena Székely, *Testamentele: o abordare preliminară*, în „Revista de Istorie Socială”, II-III, 1997-1998, p. 25.

³ Documentul se păstrează la AN-Iași, colecția Documente, pach. CDII, doc. nr. 260.

⁴ C. Gane, *Pe aripa vremii*, București, 1923, p. 43-44 (autorul știe că în 1768 Ioniță avea aproximativ 20 de ani). Maria fusese botezată astfel după bunica ei paternă, fiica vornicului Grigorașcu Stroescu, soția pitarului Miron Gane, tatăl banului Ioniță (*ibidem*, p. 37). Ioniță Gane apare ca fost mare clucer în *sama* Vistieriei din anul 1795 (Ioan Caproșu, ed., *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, vol. II (1786-1798), Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2010, p. 290, 309, 327).

⁵ C. Gane, *op. cit.*, p. 44. Informația că Ecaterina se numea Buzne înainte de căsătorie este preluată, probabil, de C. Gane de la Gheorghe Ghibănescu, *Spița familiei Ganea*, în IN, fasc. 3, 1923, p. 148 (spiță de neam) și 150, și o găsim în această formă la Mihai-Răzvan Ungureanu, *Găneștii secolului XIX – câteva deslușiri biografice*, în ArhGen, III (VIII), 1996, 1-2, *passim*.

câteva documente de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, privindu-l pe Grigoraș Hermeziu, care a fost căsătorit cu Casandra, o altă fiică a lui Radul Botean. Astfel, potrivit unei cărți de blestem, dată de mitropolitul Iacov Stamati la 23 septembrie 1793, aflăm că pitarul Costache Pătrașcu, postelnicul Grigoraș Hermeziu și clucerul Ioniță Gane erau ginerii lui Radul Botean⁶, actul fiind necesar în pricina unor moșii de la ținuturile Soroca și Orhei, „care moșii li-au tras cu înpărțăla socrul lor, Radul Botianu di pe moșul său Miron logofăt”⁷. La 9 mai 1796, Costache Pătrașcu fost mare pitar și cumnații lui, Grigoraș Hermeziu postelnic și Vasile Boteanu fost mare șetrar, fratele Ecaterinei, pretindeau de la vornicul Costache Balș moșiile Cârpiți și Soci (ținutul Iașilor), pe care acesta le cumpărase anterior, în calitatea lor de descendenți ai copiilor Saftiei, fiica lui Miron Costin, căreia îi aparținuseră⁸. Alte informații despre familia lui Grigoraș Hermeziu ne sunt oferite de un zăpis de vânzare din 18 mai 1796, prin care acesta și soția sa Casandra vând mătușii Catrina, „sân(ă) Vârnăv”, o vie la Șorogari, zestrea Casandrei „de la părinții dumisale Radul Boteanu post(elnic) și de la maica dumisale Ilinca, fiica răpousatului jicnicerului Ion Vârnăv”. Vânzătorii sunt iscăliți „prin mâna fiiului nostru Vasălii”, ca martor semnând și un alt fiu, Costache, precum și Ioan Gane clucer și Mihai Gane sulger⁹, așadar cumnații lor.

Din câte se pare, Maria a fost primul copil al soților Ioniță și Ecaterina Gane¹⁰, căsătoriți pe la 1785¹¹. Ea se căsătorește cu Gheorghe Hermeziu în anul 1809¹².

Acest mariaj se încadrează în politica matrimonială a Găneștilor din secolele XVIII-XIX, care, deși nu au contractat căsătorii cu familiile mari ale vremii, „nedepășindu-și condiția socială sau treapta în scara de influență a boierimii pământene”, nici nu au adus în familie „oamenii noi” ai modernității. Dovedind „conștiință genealogică”, Găneștii își aleg soțiile și soții „din boierimea de rang secund și de importanță minoră, însă certificată ca veche și influentă”¹³. Într-adevăr, cel ales să devină soț al Mariei făcea parte, la rândul

⁶ V. și Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. II, București, 1943 p. 92.

⁷ Constantin N. Tomescu, *Documente din secolul al XVIII-lea*, în AB, I (1929), nr. 2, p. 100.

⁸ Paul Păltânea, *Familia cronicarului Miron Costin și risipirea moșilor prin descendenți (II)*, în ArhGen, V (X), 1998, 1-2, p. 98.

⁹ Ioan Caproșu (ed.), *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. X (1796-1800), Iași, Editura „Dosoftei”, 2008, nr. 38, p. 40.

¹⁰ C. Gane, *op. cit.*, p. 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 47 (la p. 44, autorul indică 1775 drept an al căsătoriei celor doi).

¹² *Ibidem*, p. 46. Nu știm din care motive, C. Gane arată drept soț al Mariei pe Iordache Hermeziu, informație pe care o găsim și la Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 208. La Gheorghe Ghibănescu (*op. cit.*, p. 148), postelnicul apare cu numele de Gheorghe.

¹³ Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 219-221. Într-adevăr, Găneștii se știa a fi unul dintre cele mai vechi neamuri ale țării, după cum o spune răspicat chiar unul dintre membrii săi: „Neamul Gănesc e românesc din Maramureș, venit în Moldova odată cu descălecătorii” (C. Gane, *op. cit.*, p. 3).

său, dintr-un neam la fel de vechi al Moldovei, cu rădăcini, din câte se pare, tot în Maramureșul istoric¹⁴.

Postelnicul Gheorghe Hermeziu (vezi **Fig. 2**) este, din câte știm până acum, singurul copil al logofătului de vistierie Ilie Hermeziu (acesta fiind fiul postelnicului Grigore Hermeziu – altul decât cel căsătorit cu o fiică a lui Radu Botean – și al Smarandei Iurașcu) rezultat din căsătoria sa cu Catrina Cerchez¹⁵. Observăm că Gheorghe Hermeziu se căsătorește cu o nepoată de fiică a lui Radu Botean, în timp ce un alt Hermeziu, postelnicul Grigore, vărul primar al tatălui său, Ilie, se însoțise cu o fiică a Boteanului.

În epocă, paharnicul Costandin Sion, întocmind o adevărată „fișă” personajului nostru, arăta despre neamul Hermeziu următoarele: „Moldoveni, răzăși de la Roșiori, din ținutul Neamțului și Giuleștii, la boierie s-au rădăcat Gheorghe Hermeziu, în vremea domnului Moruz, pe la 1804, fiind diac de vistierie și însurându-se cu o fată a clucerului Ioniță Ganea de la Ciumulești, din ținutul Sucevei, carili fiind de casa vistiernicului Iordachi Roznovanu, au mijlocit pentru gineri-său de l-au făcut clucer și samiș de Putna; apoi, în vremea domnului Călimah l-au făcut pitar. Domnul Mihai Suțu l-au făcut căminar, Ioan vodă Sturza l-au făcut ban, în urmă agă, iar Mihai vodă Sturza l-au făcut postelnic; și pe fiii săi, Iordachi și Grigori, spatari; Grigori vodă Ghica i-au făcut agi și pe alții mai mici comiși. Doi fii ai postelnicului Gheorghe Hermeziu, trimețându-i tatăl lor în Rosia, acum sunt căpitani”¹⁶.

Nu insistăm nici noi mai mult asupra carierei¹⁷ postelnicului Gheorghe Hermeziu, surprinsă atât de bine de necruțătorul paharnic Sion, care nu găsește însă nimic de rău de spus despre acesta.

¹⁴ V. Ludmila Bacumenco, Mihai-Cristian Amărieuței, *Neamul Hermeziu din Țara Moldovei (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Note istorice și genealogice*, comunicare prezentată în ședința din 8 aprilie 2008 a Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, Filiala Iași (lucrare în curs de apariție în ArhGen, XV (XX), 2008).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973, p. 301-302.

¹⁷ În cataografia orașului Iași din martie 1820, căminarul Gheorghe Hermeziu apare cu doi scutelnici (*Documente statistice privitoare la orașul Iași*, editate de Ioan Caproșu și Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 390, 401). Într-un izvod de banii scutelnicilor pe anul 1827, apar Gheorghe Hermeziu biv vel agă, Dimitrich Hermeziu biv vel medelnice și Iordache Hermeziu vistiernic al treilea (Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, Iași, 1886, p. 141, 157, 162). La 18 ianuarie 1828, Gheorghe Hermeziu cere „pravilă protimisis” pentru schimbul făcut de Iordache Hermeziu ban cu Constantin Balș logofăt, căruia îi dăduse o parte din Popești (ținutul Romanului) și Roșiori (ținutul Neamțului) pentru o casă (Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu, Corneliu Cărămidaru, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău (1424-1848)*, București, DGAS, 1976, nr. 1308, p. 265), poate în Iași. Într-o carte de judecată din 10 iulie 1829 a Divanului judecătoresc al Cnejei Moldovei, după jalba răzeșilor din Românești, semnează și Gheorghe Hermeziu (Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XIII, Huși, 1923, nr. 83, p. 81). În 1829, la convocarea autorităților, căminarul Gheorghe Hermeziu „se află afară din oraș”, iar la 24 ianuarie 1830, când semnează de luare la cunoștință, este agă (Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomstie de boierii Moldovei aflați în țară la 1829 (III)*, în ArhGen, II (VII),

Spre sfârșitul vieții, experiența sa în diferitele slujbe pe care le ocupase în aparatul de stat al țării l-a indicat ca pe unul îndreptățit să lămurească una din multele afaceri încurcate în care erau implicați supuși moldoveni ai țarului din stânga Prutului, care falsificau acte în dorința de a-și atribui ascendențe nobile pentru ocuparea unor funcții în noua provincie rusească. Astfel, încă din toamna anului 1844, consulatul rusesc din Iași solicita Postelniciei să răspundă la unele întrebări pentru lămurirea unei astfel de pricini în care erau implicați un oarecare Vasile Oca, „ce s-au însușit numire de dvorénii”, precum și familia Dabija. Se cerea clarificarea faptului dacă în 1803 a slujit la Divanuri și un Constantin Hermeziu diac de vistierie, dacă acesta a scris unele hrisoave ale domnului Alexandru Moruzi și dacă mai există acte scrise de acest Hermeziu pentru compararea grafiilor¹⁸. La un moment dat, comisia special constituită în acest caz îl invită pe postelnicul și cavalerul Gheorghe Hermeziu să dea câteva lămuriri, ca unul ce a fost în trecut logofăt de vistierie și putea să aibă știință „atât dispre zâsul Hermezâu, cât și de au fost el pe atunce întrebuințat în Vistierii și mai ales în scriere și folosirea unor așa documenturi, i cunoștință de icoana slovii sale, nu mai puțân și oareșcari manuscrisuri de-a lui”¹⁹. La 18 mai 1845, postelnicul Hermeziu înaintează Secretariatului de Stat un adevărat raport menit să lămurească „validitatea” actului presupus a fi fost emis de domnul Moruzi în 1803 pentru „hărăzire de rang”. „Cetindu-l îndestul și luându-i sama”, postelnicul arată mai întâi că veletul era greșit, mai apoi că actul nu era scris de Constantin Hermeziu (înfățișează mai multe acte ale acestuia – el păstrând de altminteri documente ale „familiei Hermeziești” –, arătând că „nici iscălitura, nici slova nu i să potrivește și nici este a lui”) și, în sfârșit, că la acel început de veac al XIX-lea „nu să făce boieri cu pitaci nicicum”, „ce toate boieriiile vremii era cu caftane și la boierii n-ave amestec logofeții cei mari și visternicii”, cărora „nu le era iertat să iscălească în asemine hârtie”²⁰.

Postelnicul Gheorghe Hermeziu avea în stăpânire câteva moșii, unele rămase de la tatăl său, altele aduse ca zestre de soția sa.

După cum am văzut, contemporanii îi considerau pe Hermeziești ca avându-și baștina în Giuleștii ținutului Neamț. Moștenită de la bunicul său

1995, 1-2, p. 174 și 176). La 14 noiembrie 1830, obșteasca adunare a Divanurilor discută despre „zestrea Gimnaziei Vasiliane cu care au înzestrat-o ctitorul ei, fericitul domn Vasilie la 1644”, printre semnatori fiind și aga Gheorghe Hermeziu (Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. VII, p. 186, 192). La 8 noiembrie 1834, într-o anafora a marilor boieri prilejuită de suirea pe tron a lui Mihail Sturza, semnează și Gheorghe Hermeziu agă (*ibidem*, vol. I, ed. a II-a, Iași, 1871, p. 390). La 28 ianuarie 1835, Gheorghe Hermeziu este agă (Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 158, Anexa nr. VIII). În *Marea Arhondologie a Boierilor Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 149, îl găsim pe Gheorghe „după izvodul din 1835: agă”, „pentru slujbe: postel(nic)”, din 1840.

¹⁸ Pentru întreaga curgere a pricinii și rezolvarea acesteia, v. AN-Iași, fond Secretariatul de Stat, dosar nr. 1246/1844-1846.

¹⁹ *Ibidem*, f. 15r.

²⁰ *Ibidem*, f. 16r-v.

patern²¹, moșia Giulești este scoasă la vânzare de către Gheorghe Hermeziu agă în anul 1833²².

Tot moștenire părintească a fost și satul Mileștii din ținutul Tutovei²³, unde a avut ani îndelungați (1804-1820) pricini cu răzeșii de aici²⁴, moștenite, după cum se vede, odată cu bucata de pământ. Între două pricini de hotar cu vecinii de moșie, Gheorghe Hermeziu face noi achiziții de stăpâniri, precum cea din 25 iulie 1817, când cumpără două vii în Dealul Dămienestilor (ținutul Romanului), pe moșia sa, deasupra Bătrâneștilor din ținutul vecin al Neamțului²⁵.

În ținutul Covurluiului, Gheorghe Hermeziu stăpânea moșia Balinteștii²⁶, având și aici, în anul 1818, o pricină de hotar cu răzeșii din Șerpeni²⁷ și din Voinești²⁸.

În același ținut, postelnicul Gheorghe Hermeziu stăpânea și moșia Mera, pentru care se plângea, în 1841, de împresurarea ce i se face de către Scarlat Chirvasie, arătând, în context, că aici are a patra parte „din această moșie care după toate legiurile s-au stăpânit de neamul meu, cât și de mine până în vârsta aceasta ce mă găsăsc fiindu-mi și mie clironomie de la părinți, fără a urma ce mai mică pricină asupra aceștii neprihănită stăpânire fiind moșia hotărâtă și stălpită”²⁹.

²¹ Postelnicul Grigore Hermeziu primește poruncă de la domnie, la 22 noiembrie 1760, să întoarcă niște țigani fugiți de la mănăstirea Cetățuia, bănuți că s-ar afla „la Giulești, la casa ta” sau să vină, dacă are acte pentru aceștia, la Divan (Ioan Caproșu, *op. cit.*, vol. VI (1756-1770), Iași, Editura „Dosoftei”, 2004, nr. 324, p. 279).

²² AN-Iași, fond Isprăvnicia ținutului Iași, dosar nr. 768/1833 (f. 1: „loc ci o are clironomia de la părinții săi și hotărâtă după hotarnica din 1768 iulie 10”).

²³ La 27 noiembrie 1785 se hotărânește partea de moșie din Milești a lui Ilie Hermeziu, care rămâne în pricină cu răzeșii de aici, ispravniciei ținutului primind poruncă domnească, în mai 1786, să strângă venitul părții sale din Milești până la judecata de la Divan (BAR, *Creșterea colecțiilor*, nr. VI (1908, ianuarie-martie), p. 91-92).

²⁴ *Ibidem*, p. 101; nr. XVIII (1911, aprilie-septembrie), p. 151, 153.

²⁵ AN-Iași, colecția Documente, pach. CDII, doc. nr. 261 și 262. Aceste două moșii erau stăpânite de Gheorghe Hermeziu dinainte de anul 1816 (Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei Române, 1979, p. 17-18). În stăpânirea sa le regăsim și în anul 1820 (*Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845), I. Ținutul Romanului*, parte 1 (1820), Iași, Editura StudIS, 2008, p. 88-90, 248, 266). De asemenea, în anul 1832, aga Gheorghe Hermeziu stăpânea Dămienestii cu cătunurile (Corneliu Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2009, p. 97).

²⁶ Pe care o avea în stăpânire și în anul 1832 (Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 126).

²⁷ Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. XV, Iași, 1889, p. 250-252, 356-360. În anul 1837, Vistieria făcea cunoscut Isprăvnicii că moșiile Balintești, Șerpeni și Țopeni, proprietățile lui Gheorghe Hermeziu, antreprenor al poștelor Moldovei, ce au fost date în garanție, având în vedere că contractul de arendă a expirat, sunt puse din nou la dispoziția proprietarului (*Isprăvnicia ținutului Iași (1828-1860). Inventar arhivistic*, întocmit de Virgil Apostolescu, Ema Apostolescu, București, DGAS, 1984, p. 436). Ceva mai târziu, în 1844, postelnicul Gheorghe Hermeziu reclama pe serdarul Manolache Cârjă pentru un trup din moșia Șerpeni (AN-Iași, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar nr. 1174/1844).

²⁸ BAR, *Creșterea colecțiilor*, nr. III (1907, ianuarie-aprilie), p. 50.

²⁹ AN-Iași, fond Isprăvnicia ținutului Iași (1828-1860), dosar nr. 836/1841, f. 1.

În ținutul Putnei, unde, după cum am văzut, fusese sameș la începutul carierei sale, căminarul Gheorghe Hermeziu beneficiază de oameni scutiți de bir în Bălotești, Grozești, Odobești și Vinăsești³⁰. De asemenea, acesta avea scutelnici pe moșia Dobrovățului din ținutul Vasluiului³¹, în târgul Bârlad³² și în Roman³³.

*

* *

Testamentul redactat la 15 ianuarie 1846 de Maria Hermeziu debutează cu un scurt preambul religios, obișnuit la asemenea acte³⁴, după care se arată motivul principal³⁵ al întocmirii sale, și anume clarificarea situației celor două jumătăți din moșiile Popești și Roșiori³⁶, pe care le primise ca zestre de la părinți, alături de 5.000 de lei, niște țigani și „alte mici lucruri carele s-au și nemiccit”. Documentele ne arată cum, între anii 1811 și 1828, Gheorghe Hermeziu se află în lungi dispute cu Vasile Roset, stăpânul moșiei Simionești³⁷, cu mănăstirea

³⁰ Cornelii Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, p. 38-41.

³¹ *Ibidem*, p. 71.

³² *Ibidem*, p. 68.

³³ *Ibidem*, p. 21; *Catagrafiile Visteriei Moldovei*, I, partea 1, p. 226.

³⁴ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 25.

³⁵ Cauza întocmirii acestui act poate fi sănătatea șubredă a unuia dintre soți. Hotărârea de a scrie un testament putea fi „încurajată” și de situațiile patrimoniale încurcate ale altor membri ai familiei Gane. Astfel, după moartea fratelui Mariei, spătarul Enăcache, survenită la 16 februarie 1842, soția acestuia, Zoița, ceruse întocmirea unei catagrafii a averii rămase și formarea unei curatorii care „să aperse dreptățile zestrei sale”, aceasta în condițiile în care spătarul se înfundase în datorii, iar ea era hărțuită de creditori (de altminteri, pentru lipsurile din zestre, Zoița îl va chema în instanță, pentru despăgubire, pe cumnatul ei Costache Gane comis). Pentru întreaga poveste, v. Mihai-Răzvan Ungureanu, *Averile familiei Gane*, p. 395-400. Zoița era fiica boierului Ciurea, care își măritase celelalte două fete cu Gheorghe Vârnăv și Constantin Stamate (C. Gane, *op. cit.*, p. 66). Un alt frate al Mariei, Matei Gane, tatăl lui Nicu Gane, a divorțat de Ruxanda, născută Grigoriu, „un divorț amiabil, rezolvat prin înțelegerea contractuală între părți, cu posibilitatea revenirii la menajul comun”, lucru care nu s-a întâmplat (idem, *Găneștii secolului XIX*, p. 205).

³⁶ În secolul al XVII-lea, ispravnicul de aprozi Toader Gane (călugărit Teofan, mai trăia încă în 1691), fiul lui Miron, stăpânea moșia Popești, „între Siretul cu apă și Siretul sec”. Moșia rămâne fiului său Sandu mare sulger, care mai cumpără și Roșiorii, moșie alăturată. Ambele stăpâniri trec apoi fiului său Miron pitar, tatăl banului Ioniță și bunicul Mariei, care, după cum am văzut, primește câte jumătate din fiecare, ca zestre (C. Gane, *op. cit.*, p. 25-27, 37). La Serviciul județean Bacău al Arhivelor Naționale se află un manuscris, din 20 mai 1818, ce conține copiile unui număr de 68 de documente referitoare la moșia Roșiori și 35 de documente referitoare la moșia Popești, stăpânite în acel moment de căminarul Gheorghe Hermeziu (Olimpia Mitric, *Manuscrise românești din Moldova. Catalog*, prefată de Prof. dr. Gabriel Ștrempel, vol. I, Iași, Editura „Junimea”, 2006, p. 33). Dintr-un document din 19 iulie 1792 aflăm despre pricina dintre Catrina, fiica lui Radu Botian postelnic și soția lui Ioniță Gane, cu fratele ei Vasile Botian, hotărându-se ca acea parte din moșia Roșiori aflată în posesia lui Ioniță Gane și a soției sale să le rămână acestora până când Vasile Botian le va da partea de moșie din Coșernița (ținutul Sorocăi), lăsată moștenire Catrinei de părinți (Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu, Corneliu Cărămidaru, *op. cit.*, nr. 1284, p. 258).

³⁷ Pricina era însă mai veche: la 22 decembrie 1809, Ioan Gane clucer, stăpânul moșiei Popești, se afla în pricină cu Vasile Roset, stăpânul de la Simionești, în fața căruia câștigă judecata la 18 martie 1810 (Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu, Corneliu Cărămidaru, *op. cit.*, nr. 1322, p. 269, nr. 1324, p. 270).

Precista din Roman³⁸ (care deținea moșia Luțca), precum și cu alți vecini, pentru încălcarea stăpânirilor sale (moșia Popești fusese tăiată în două prin schimbarea cursului râului Moldova)³⁹. Moșia fusese însă „goală despre toate”, iar „îmbunătățirile” au fost făcute „cu cheltuiala și ostineala iubitului meu soțu”, cu care trăise toată viața „tari bine”. În consecință, Maria Hermeziu unește averea sa cu cea a soțului, pe care îl împuternicește „a o și da prin testamentul dum(nealui) urmașilor noștri”.

Diverse sume de bani sunt destinate mănăstirilor Neamț⁴⁰, Văratice și Agapia, precum și bisericii din Fălticeni, „pentru pomenire sufletelor noastre și a părinților noștri și a neamului nostru amândurora”.

În ceea ce privește mănăstirea Văratice, este știut faptul că aici își găseau adăpost multe vlăstare feminine ale neamurilor boieresti din Moldova. Fie că erau călugărite pentru a conserva patrimoniul familial, fie pentru că „se construiește treptat o tradiție ca fiecare neam boieresc să își aibă propriile reprezentante în cinul monahal, cu vocație către viață spirituală, care să se îngrijească de rânduielile cuvenite pentru mântuirea întregii familii”, cert este că, la Văratice, se formează „un fel de «elită» a călugărițelor”, provenite din familii alese și cu preocupări culturale⁴¹. În epocă, neamurile Gane⁴² și Hermeziu au „contribuit” din plin la formarea acestei „elite” monahale.

³⁸ La 25 februarie 1818, la o nouă cercetare, Gheorghe Hermeziu prezenta actele moșiei Popești: un ispisoc slav din 15 iunie 1582, de la Petru voievod, o carte domnească de la Ieremia Movilă din 3 februarie 1606, o carte domnească din 22 martie 1610 de la Constantin Movilă și un ispisoc slav din 15 martie 1643 de la Vasile Lupu (*ibidem*, nr. 1344, p. 274-275).

³⁹ *Ibidem*, nr. 1289-1303, 1305-1315, 1325-1351, p. 259-277.

⁴⁰ Legăturile Găneștilor cu mănăstirea Neamț erau ceva mai vechi. Spătarul Mihai Gane, unchiul Mariei, își face testamentul la 15 august 1825: copiilor răposatei sale surori, Măriuța, le lasă trei părți din moșia Movileni, tot de la dânsii cumpărată, dar, fiind „cu totul risipitori”, nu au voie să o vândă sau să o schimbe („căci vânzând-o, apoi banii ce-i vor lua îi vor prăpădi, și ei vor rămâne niște țărani, umblând de la un sat la altul”), așa încât actele moșiei rămân la mănăstirea Neamț, care primește și partea sa din Pleșești, „spre pomenirea mea și a părinților și a fraților și a tot neamului meu”; în plus, dacă soția sa va avea probleme cu rudele, „datoare va fi sfânta mănăstire Neamțul a-i da chip de ajutor, uneltind pe cât să va putea nesupărare dumisale” (Gheorghe Ghibănescu, *Spîța familiei Ganea*, nr. CXXII, p. 156-157; Vasile Costăchescu, *Istoria bisericii catedrale „Adormirea Maicii Domnului” din orașul Folticeni 1827-1927*, Fălticeni, 1929, p. 8-9). Mănăstirea stăpânește satul Pleșeștii Gani în anul 1832 (Corneliu Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, p. 81). Aici aveau însă stăpâniri și Hermezieștii. Postelnicul Grigore, bunicul lui Gheorghe, a avut sigur doi copii, pe Ilie și pe Safta, și probabil alți doi: o fiică căsătorită cu Lupul Nacul diac de vistierie (Ludmila Bacumenco, Mihai-Cristian Amărieș, *op. cit.*) și Petru. Or, la 15 mai 1765, Gheorghe Nacul și Ioan Nacul de la vistierie dau lui Andrei Coșoteanu o pivniță de piatră în Iași, la Podul de Piatră, în schimbul a patru jirebii din satul Pleșești, ținutul Sucevei, una de baștină, două cumpărate de la vărul său Ioan Coșoteanu și una de la mătușa sa Ana (Ioan Caproșu, *op. cit.*, vol. VI, nr. 645, p. 567-568). Un alt membru al familiei Hermeziu, dintr-o altă ramură, cu stăpâniri în Pleșești, este Constantin, despre care aflăm, din *vidomostia* boierilor Moldovei întocmită din ordinul generalului Pavel Kisselev la 11 decembrie 1829, că este paharnic, are 37 de ani, născut în satul Pleșeștii, fiul lui Vasile Hermeziu postelnic al treilea și locuiește în Pleșeștii Hermeziului, pe care îl și stăpânește (Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *op. cit.*, (I), în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 276, 279).

⁴¹ Sorin Iftimi, *Ipostaze feminine între medieval și modern*, în „Revista de Istorie Socială”, IV-VII (1999-2002), p. 46-47.

⁴² „În absența unei variante convenabile, fetele iau drumul mănăstirii Văratice, adevărat loc de refugiu definitiv al femeilor cu nume Gane” (Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 221).

Soția lui Mihai Gane, Smaranda, se călugărește, probabil tot la Vărătic, sub numele Sarafina⁴³.

Ecaterinei Gane, mama Mariei, „soția călugărită din propria voie la Vărătic, după o viață îmbelșugată care nu i-a putut osteni pornirile suflețești către evlavie și iubire de Dumnezeu”, devine Elisabeta. După scrisoarea către soț din 4 februarie 1823⁴⁴, pleacă la mănăstire însoțită de cele trei fiice pe care nu le-a putut mărita: Savastița, Agafița, Smaranda⁴⁵. Imediat banul Ioniță și-a făcut testamentul, prin care a lăsat soției călugărite (moartă la 3 iulie 1840) și fetelor sale de la mănăstire (una dintre ele, Smaranda, călugărită Singlitichia, a fost și stareță la Vărătic) câte 2.200 de lei pe an, moșiile împărțindu-le la fii⁴⁶.

Din cele șase fete ale fratelui Mariei, Enacache, patru au ajuns tot la Vărătic: Elenca (Epraxia), Ruxanda (Fevronia), Profira (Xenia) și Catinca (Olimpiada), ultima fiind un timp și stareță aici⁴⁷.

La mănăstirea Vărătic găsim și monahii provenind din familia Hermeziu⁴⁸. După cum aflăm din diata Casandrei, soția postelnicului Grigore Hermeziu, vâr primar cu Ilie Hermeziu, trei fiice dintre cele șase pe care le avea, „anume Catrina și Zmaranda, și iar Catrina di a lor bunăvoință s-au tras la viața călugăriască”⁴⁹. Una dintre ele, monahia Savastia, a fost aici copistă a unor manuscrise religioase⁵⁰. Fratele lor, Iordache Hermeziu, era căsătorit cu Ecaterina Negri⁵¹,

⁴³ C. Gane, *op. cit.*, p. 42.

⁴⁴ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, nr. CXXI, p. 155-156 („[...] fără nu mai fac înștiințare dumitale că Dumnezeuul îndurărilor carele chiamă pre cei păcătoși la mântuire au înșuflet de multă vreamă în cugetul meu aciastă sfântă năstăvire ca trăgându-mă din lume la viața pustnicească să mă învrednicesc a câștiga iertarea fărădelegelor mele”. Cum cele lumești le-a „cunoscut a fi deșărtăciune”, după „o sumă de ani” în care a gustat „dulcețile lumii”, Ecaterina arată că, după aproape 40 de ani de căsătorie, „pentru a găti odihna sufletului meu sunt gata a mă lepăda de toate, până și de legătura cea sfântă a însoțirii noastre”, cerând „slobozenie” de la soțul ei, „cu inima zdrobotită”).

⁴⁵ C. Gane, *op. cit.*, p. 46; Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 203, 208.

⁴⁶ C. Gane, *op. cit.*, p. 49-50.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 64 și 70.

⁴⁸ Sorin Ifțimi, *op. cit.*, p. 46.

⁴⁹ L.T. Boga, *Documente basarabene*, vol. III, Chișinău, 1929, p. 80.

⁵⁰ Această mănăstire a fost „singurul scriptoriu din Moldova, unde maicile s-au dovedit a fi la înălțimea monahilor scriitori”, călugărițele de aici copiind mai ales manuscrise având conținut filocalic și de muzică psaltică (Olimpia Mitric, *op. cit.*, p. 33). Astfel, într-un manuscris din 4 iunie 1805, cuprinzând vieți de sfinți găsim scris: „Această carte s-au scris de mini, mult păcătoasa și mai mică între monahii, monahia Savastia, și cine va cete să să roage și pentru mini mult păcătoasa”. În continuare, într-o altă însemnare marginală, se arată că: „Această carte am dat eu iubirii meli surori, Anuții, spre pominire me, ca să știi am iscălit: shimonahia Savastia Hermeziu” (*ibidem*, p. 440).

⁵¹ Mihail I. Kogălniceanu, *Câteva acte ale familiei Negri și ale lui L. Steege*, în AR, X (1945-1946), p. 183-184; Paul Păltănea, *O spiță genealogică necunoscută a familiei lui Costache Negri*, în AIIAI, XX, 1983, p. 299 (Anexa I) și 300 (Anexa II). De remarcat că testamentul din 3 martie 1834 al lui Toma Iamandi, ginerele lui Mihalachi Negri ban, fratele Ecaterinei, este semnat în calitate de martor și de aga Gheorghe Hermeziu (Mihail I. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 179, 189). Băneasa Catinca Hermeziu moare la 10 septembrie 1846, rămânând o fiică de 25 de ani (Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: vidomostiile deceselor boierești (1834-1856)* (II), în

fiica paharnicului Ion, soră cu Asineftia monahia și cu Elena (ce avea două fiice călugărite la Văratice), ea însăși având alte două fiice (pe lângă Sofia – n.ns.) călugărite aici, după cum arată testamentul fratelui ei, spătarul Constantin Negri, întocmit la 17 ianuarie 1836⁵².

Mai adăugăm că, în socotelile de vistierie privitoare la mănăstirile de maici din Moldova, din anii 1817-1819, se prevede o sumă de 10 lei pentru „doă fiici a Hermeziului” de la mănăstirea Văratice (așadar, cel ale lui Iordache), în timp ce cele două fiice ale clucerului Ioniță Gane primeau suma de 40 de lei⁵³.

În acest moment nu putem preciza care au fost legăturile familiei Gane cu mănăstirea Agapia, ce ar fi determinat pe Maria Hermeziu să lase prin diata sa o sumă de bani acestui lăcaș monahal. Singura informație pe care o avem este mai târzie decât momentul redactării testamentului, dar evenimentul în cauză poate indica precedente ale unor „colaborări” ale Găneștilor cu această mănăstire. Un frate al postelnicesei Maria, anume Grigorie, a fost căsătorit cu Anastasia Botezatu care, în 1858, după 16 ani de pătimire „de boala alienației de minte”, este internată la azilul de pe lângă mănăstirea Agapia, în timp ce Grigorie se călugărește la Neamț⁵⁴.

Biserica din Fălticeni, arătată ca fiind „a neamului nostru”, este beneficiara unei alte sume de bani. Din câte știm, unchiul Mariei, spătarul Mihai Gane, fratele tatălui ei, era ctitor la această biserică, la fel ca nepotul său, Matei Gane postelnic, fratele Mariei, după cum arată și pisană, „cu litere aurite pe o placă din marmură”, dezvelită la 18 martie 1859⁵⁵. În această biserică au și fost îngropați cei doi ctitori Gănești: spătarul Mihai, mort la 17 mai 1826 (nu a mai apucat sfințirea bisericii sale), în „peretele bisericii din dreapta”, iar postelnicul Matei, trecut la cele veșnice la 26 august 1869, în „sfântul altar, la proscomedia”⁵⁶. În pomelnicul întocmit în 1927 de epitropia bisericii (prin întregirea prenumelor din pomelnicul din 1859) apar, la morți, alături de alți ctitori: arhiereul Nectarie Hermeziu, Mihai Gane spătar, Matei Gane postelnic, monahia Singlitichia, Ion Gane ban (tatăl Mariei), Zoița Gane spătăreasă, monahia Epraxia Gane, Constantin Gane spătar⁵⁷.

ArhGen, I (VI), 1994, 3-4, p. 314). Una dintre fiicele lor, Sofia, s-a însoțit cu Dinu Negruzzi, căruia i-a adus ca zestre moșia Trifeștii Vechi (Constanța Arhip, Elena Rusu, *Trifești. Lunca amintirilor*, Iași, Editura Timpul, 1995, p. 35-36), ei fiind părinții scriitorului și omului politic Costache Negruzzi.

⁵² Mihail I. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 182-184, 190-192.

⁵³ Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XIX, București, 1910, p. 61.

⁵⁴ Mihail-Răzvan Ungureanu, *Găneștii secolului XIX*, p. 218-219.

⁵⁵ „Acest sfânt locaș zidit din temelie din averea răposatului spătar Mihai Ganea, la anul 1827, lipsit fiind de mijloacele cheltuielilor, ajunsese în o foarte proastă stare. Apoi la anul 1843, trecând în epitropia postelnicului Matei Ganea și postelnicului Ioan Filipovici, prin a căror sânguințe și osteneți și cu ajutorul iubitorilor de locașurile dumnezeiești s-au înfrumusețat pe dinăuntru și pe dinafară precum se vede, înzestrându-se și cu un capital de bani, din al căruia venit se poate ținea cu îndestularea tuturor celor trebuincioase [...]” (Vasile Costăchescu, *op. cit.*, p. 6).

⁵⁶ *Ibidem*, p. 7 și 10 (osemintele fuseseră spălate și reîngropate în 25 aprilie 1905).

⁵⁷ *Ibidem*, p. 21.

Biserica Tălpăləri urma să primească o sumă importantă de bani (2.000 de lei) „pentru facere de chilio în ograda bisăricii”. Găneștii aveau, de altfel, case în mahala⁵⁸ și legături mai vechi cu biserica lor parohială. În 1813, Divanul hotărâse cumpărarea a trei case pentru consulatele străine, pentru a nu se mai lua casele unora sau altora „prin sâlnicie”. Astfel, „o unită însoțire a o samă din boierii ci ne aflăm pitrecători în politia aceasta a Iașului” cumpără o casă din acestea trei hotărâte, anume cea a sulgerului Vasile Anastasiu din mahalaua Căcainei, pe un loc cu bezmen luat de la mănăstirea Sf. Spiridon, în care s-a instalat Consulatul austriac. A mai rămas o sumă de bani pentru a se da fostului proprietar, înțelegerea fiind să se plătească din chiria casei. Se ajunge la concluzia că nu se poate plăti această sumă restantă și nici dobânda. De aceea, casa se dăruiește bisericii Tălpăləri, care va plăti restanța sulgerului Vasile Anastasiu și va încasa chiria de la Consulat. Actul de danie din decembrie 1815 este semnat, printre alții, de Dinu Negruți paharnic, Mihai Gane serdar, Iordachi Gane, Gheorghe Hermeziu căminar (epitropul casei) ș.a.⁵⁹.

O sumă mai mică de bani, doar 500 de lei, este menită bisericii din Ciumulești⁶⁰ natali, „unde sunt îngropați părinții mei, pentru cele de lipsă”.

În sfârșit, alte sume de bani sunt destinate celor trei nepoate ale sale de la fiica ei, Sofia, precum și celor trei surori călugărite la Văratice. Întreaga sumă de bani lăsată de Maria Hermeziu în diverse locuri, în cuantum de 40.000 de lei, urmează să fie obținută din vânzarea caselor din Iași, după „punerea la cale” a soțului ei, care, împreună cu fiii lor, Iordache și Sofia, aveau să se ocupe de înmormântarea ei și de „grijăle mele după rânduiala cuvenită”.

Testamentul este scris de protosinghelul Nectarie Hermeziu „din poronca maicei” sale și întărit de postelnicul Gheorghe, la 20 aprilie 1846, „ca să-ș(i) aibă întocmai lucrare și tărie fără nici o strămutari”. Acest codicil avea și rostul de a asigura un oarecare confort financiar Elisavetei și protosinghelului Nectarie, cei doi copii proveniți, din câte se pare, dintr-o căsătorie anterioară a lui Gheorghe Hermeziu⁶¹. Ei urmau să primească, din „bani(i) ce ar prisosi pisti celi însămnate” în testamentul Mariei, câte 20.000 de lei fiecare, administrarea banilor destinați Elisavetei fiind plasați sub epitropia „ginerilor casei”.

⁵⁸ La 15 martie 1841, spătarul Dimitrie Gane vindea ginerelui său Costache Negruzzi o casă în mahalaua Tălpăləri (*Documente*, ediție, note, glosar de Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, București, Editura Minerva, 1973, p. 161-162, nr. 27).

⁵⁹ Teodor Codrescu, *op. cit.*, vol. X, Iași, 1888, p. 257-261.

⁶⁰ Bunicul patern al Mariei, Miron Gane pitar, primise ca zestre, la căsătoria sa din 1743 cu Maria, fiica vornicului Grigorașcu Stroescu, o jumătate din Ciumulești, întregită trei ani mai târziu prin cumpărarea celeilalte jumătăți de la socrul său. Aici se vor naște copiii săi, printre care banul Ioniță și spătarul Mihai Gane, ce stăpânesc Ciumulești împreună (C. Gane, *op. cit.*, p. 37 și 41; Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, p. 148). Aici se născuse și Maria.

⁶¹ Faptul că cei doi copii, Elisaveta și Nectarie, apar trecuți separat în codicilul redactat de tatăl lor ne face să credem acest lucru. Problema descendenței postelnicului Gheorghe Hermeziu va fi abordată într-o cercetare ulterioară. Remarcăm, în context, faptul că informații referitoare la copiii lui Gheorghe și ai Mariei Hermeziu nu se regăsesc nici la Gheorghe Ghibănescu, în lucrarea dedicată familiei Gane, nici în volumul memorialistic al lui Constantin Gane.

La mai puțin de o lună însă, mai exact la 10 mai 1846, postelnicul Gheorghe Hermeziu moare, poate în casa sa din Iași⁶², lăsând în urmă „cucoana și nouă copii: șapte băieți și două fiice nevârstnice”⁶³.

Dincolo de formalismul acestui tip de documente, testamentul redactat de Maria și Gheorghe Hermeziu lasă să răzbată afecțiunea dintre cei doi soți și grija pentru viitorul urmașilor lor, situația fetelor fără zestre nevoite să ia calea monahismului, sentimentul religios veritabil exprimat prin danii către lăcașurile de cult legate de istoria celor două familii, precum și alte elemente ce țin de mentalitățile specifice epocii.

⁶² În tabla ulițelor ce erau prevăzute a se „pardosi cu piatră”, întocmită la 15 mai 1833, pe ulița (strada Săulescu – n.a.) care pornea din Ulița Mare, la nr. 8, pe partea stângă, locuia aga Gheorghe Hermeziu, ce beneficia de o deschidere la stradă de 40 de stânjani și patru palme (N.A. Bogdan, *Cu prilejul pavării câtorva uliți din Iași în 1833*, în IN, anul I, fasc. 1, 1921, p. 48).

⁶³ Mihai-Răzvan Ungureanu, *Izvoare genealogice inedite: vidomostiile deceselor boierești*, p. 314.

ANEXA I

Testament

Fiindcă nici un început nu este fără sfârșit și numai sângele Dumnezeu este fără început și fără sfârșit, așadar, crezând în Sf(ân)ta Troiță, mă rog îndurătorului Dumnezeu și Maicei Domnului să-m(i) de iertare pacatelor mele, dar de trebuință fiind a socoti pentru ceasul sfârșitului vieții mele, carele nu-m(i) este știut, hotărâsc urmașilor mei pentru zăstre mele, carele este sângură jumătate de moșăia Roșăriei și jumătate de moșăia Popeștii, după dreptățile documenturilor lor, și cinci mii lei, și niște țigani, și altele mici lucruri carele s-au și nemicit, precum să cuprindă a fi arătate prin izvodul de zăstre a părinților mei ce mi-au dat la căsătoria mea, iar îmbunătățirile ce sunt făcute pe aceste moșăii Roșăriei, toate au urmat cu cheltuiala și ostineala iubitului meu soțu, fiind goală moșăia despre toate, și nimic altă mai mult n-am avut decât aceste arătate, dar fiindcă eu, cu soțu meu, am trăit tot cursul căsătoriei mele tari bine, așadar toată avere mea, până la cel mai mic lucru, amestec și unesc cu avere soțului meu, una și aceeași să socotească avere mea cu avere dum(nealui), nedespărțită și fără nici o răstălmăcire, și împuternicesc pe soțul meu, dumnelui post(elnicul) Gheorghe Hermezău, nu numai a stăpâni fără nici o supărare, dar o și da prin testamentul dum(nealui) urmașilor noștri, așa precum va socoti și cui va socoti, socotindu-să și aceasta o averi din mijlocul averii casei a soțului meu și a mea, și urmașii mei nu vor putea avea ce mai mică pretenție în osăbi, nefiindu-le iertat sau a supara pe părintele lor sau a avea ce mai mică pricină între dânsăi, ci să lasă într-o sângură despoziție a părintelui lor de a face cum va socoti și cum va găsi cu cale de a împărți avere noastră amândurora la urmașii noștri, una li aceeași fiind în totu a face ce va vrea. Apoi, pe lângă aceasta, însărcinez pe soțul meu, dum(nealui) postelnicu Gheorghe Hermezău, de a da și a hotărî în testamentul său și aceste ca să dea:

lei

- 1.500 La mon(astirea) Neamțului, pentru pomenire sufletelor noastre, și a părinților noștri, și a neamului nostru amândurora
- 1.000 La mon(astirea) Varaticu, asămine
- 1.000 La mon(astirea) Agapiei, asămine
- 1.000 La bisărica din Fulticeni, ce este a neamului nostru, asămine
- 2.000 La bisărica Talpalari, pentru facere de chilii în ograda bisăricii, asămine
- 500 La bisărica din Ciomulești, unde sunt [în]îngropați părinții mei, pentru cele de lipsă
- 30.000 Să dea la trii nepoate a mele, Calipso, Marghiolița și Aspazița, care bani vor fi în despoziția mamei lor, fiicei mele Sofiia, a-i da lor

37.000

lei

37.000 Soma urmii

3.000 Să vor da la trii surori a mele ce să găăsescu la mon(astire)
călugărite, câte una mii lei de fieştecare

40.000 Adecă patruzăci mii lei, carele fiindcă casa bani nu ari, precum
îm(i) esti ştiut, rămân aceşti bani a să da cu punere la cale ce va face iubitul meu
soţu, sau din vânzare casălor din Ieşi, ce amândoi am hotărât să să vînză, iar nu
din moşâi cu vreo sâlă de vânzare a vreuniia, în sfârşât precum va socoti soţul
meu a să da rînduri cu îndemnările ce ar pute chibzui cătră o aşă îndatorire,
când nu s-ar ceri casa vîndută pentru asămine îndatorire, iar înmormântare me,
grijăle mele după rînduiala cuvenită să vor da din veniturile casăi, precum soţul
meu şi fii(i) mei, Iordachi şi Sofiia, vor socoti.

<A>şadar dau iertare şi blagoslovenii părintească fiilor şi fiicelor mele,
rugându-mă şi eu la toată lume să mă ierte, iar pe fii(i) mei îi îndatoresc şi îi
sfătuiesc să nu aducă nici o suparare părintelui lor, pentru că le-au fost bun şi
milostivu părinte, şi tare mult s-au îngrijit pentru iei în feliuri de epohuri, şi
acest testament al meu l-am făcut întru toată întregime minţai mele şi cu a me
povăţuire şi mulţămire, şi l-am iscălit.

1846 ghenari 15

Mariia Herm(eziu) post(elniceasa) am iscălit <m.p.>.

Şi eu, din poronca maicei mele, cu poronca dum(neaei) am scris aceasta.
Nectarie Herm(eziu) protosinghel <m.p.>.

Acest testament, cu atâta buna înţălepciune făcut de preiubita me soţie
cătră urmaşii noştri, îl încredinţazu şi eu ca să-ş(i) aibă întocmai lucrare şi tărie
fără nici o strămutari, cu adaogire ca pentru bani(i) ce ar prisosi pisti celi însămna
de mai sus daturi la vânzare casălor, să să dei 20 mii lei, adică doaăzăci mii lei,
fiici(i) mele Elisavetii, pe cari bani să-i epitropicească dum(nea)lor ginerii casii,
dându-i cu dobânda legiuită, şi Elisaveta să-şi tragă numai dobânda lor ca să
aibă cu ce trăi, atâta numai să să iconomisască dobânda, să i să dei în doaă
câşturi pe an, la Sf(ântul) Gheorghe şi la Sf(ântul) Dimitrii, şi să să mulţămască
mărginire ei în aceasta pentru totdeauna, fără a faci supărari fraţilor cât de puţinu
pisti a lor voinţi. Asămine să să dei şi protosânghelelui Nectari(e) 20 mii lei, adică
doaăzăci mii lei, pentru totdeauna, socotindu-si că casile ar faci 80 mii lei, iar de
n-ar agiungi la acest preţ să să dei din iratul casii a venit(u)lui moşiilor ce rămân
în stăpânire casii, spre îndeplinire sumilor, precum şi de ar prisosi pisti optuzăci
mii lei să dei înnapoiindu-si în cheltuielile casii. Şi am iscălit.

1846 apr(ilie) 20

Gheorghe Hermeziu postelnic <m.p.>.

AN-Iaşi, colecţia Documente, pach. CDII, doc. nr. 260, original, hârtie, difolio.

Fig. 1. Maria Hermeziu
(după C. Gane, *op. cit.*, între p. 46 și 47)

Fig. 2. Gheorghe Hermeziu postelnic
(după C. Gane, *op. cit.*, între p. 46 și 47)

Un testament du XIXe siècle de Marie Hermeziu, née Gane (Résumé)

Mots-clés: testament, Maria Gane, Gheorghe Hermeziu, monastères, descendance, stratégies matrimoniales.

Les testaments représentent une catégorie des documents d'origine peu connus et exploités par l'historiographie, constituent une source riche d'information et un fonds documentaire de première importance pour la compréhension des ressorts sociaux et de la mentalité d'une époque. Ces considérations générales sont pleinement confirmées par le testament fait par Maria Hermeziu, le 15 janvier 1846, un document encore inédit qui fait l'objet du présent travail. Après des commentaires portant sur les familles Gane et Hermeziu, on procède à une investigation du contenu proprement dit du testament, tout en examinant quelques uns des aspects les plus importants de ce document. Ensuite on répertorie les montants prévus par le testament à être destinés aux monastères de Neamț, Agapia et Văratcă, à l'église de Fălticeni et à l'église Tâlpădari de Iași, ainsi qu'à ses soeurs et à ses nièces. Le testament se clôt par un codicile rédigé par Gheorghe Hermeziu, le mari de testatrice.

**Județul Botoșani în primele luni ale ocupației sovietice.
Memoriile inedite ale prefectului Dimitrie Russu
(7 aprilie – 17 august 1944)**

Marcel VARGA

După bătălia de la Kursk (iulie 1943), Armata Roșie a preluat definitiv inițiativa strategică pe frontul răsăritean și a declanșat o puternică ofensivă spre vest cu scopul înfrângerii Germaniei și a aliaților ei. Viteza de înaintare a sovieticilor a împins constant frontul tot mai aproape de granițele României, distanța dintre acesta și Nistru (în linie dreaptă) scăzând, chiar în plină iarnă, de la circa 300 km la 1 decembrie 1943 la aproximativ 140 km la 10 ianuarie 1944¹. Graba URSS avea mai ales rațiuni militare și economice; motivațiile politice, pentru moment, erau în plan secundar deoarece Stalin nu dorea să lase impresia că vrea să introducă regimul sovietic în teritoriile ocupate de armatele sale². În țările cele mai apropiate, sovieticii dobândiseră libertatea de mișcare încă din timpul Conferinței miniștrilor de Externe de la Moscova (18-30 octombrie 1943), când guvernul englez, prin vocea lui Anthony Eden, recunoscuse Uniunii Sovietice „dreptul de a decide singură problemele referitoare la România, Finlanda și Ungaria, fiindcă singură Armata Roșie luptă contra lor”³. Această concesie făcută URSS a fost reiterată și la Conferința de la Teheran (28 noiembrie – 1 decembrie 1943), aliații consimțind astfel, cu mult înainte de „acordul de procentaj”, intrarea României în sfera de influență sovietică.

Pe plan intern, apropierea frontului de granițele României l-a determinat pe mareșalul Ion Antonescu să hotărască elaborarea măsurilor de evacuare din zonele de est și nord-est ale țării⁴. Primele discuții pe această temă datează din

¹ Dinu C. Giurescu, *România în cel de-al doilea război mondial (1939-1945)*, București, Editura All, 1999, p. 187.

² Abia în aprilie 1945, într-o discuție cu Tito la Moscova, Stalin a sintetizat concepția sa asupra celui de-al Doilea Război Mondial și asupra teritoriilor ocupate: „În războiul acesta nu este la fel ca în cel trecut, ci cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa. Altfel nici nu poate fi” (cf. Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Craiova, Editura Europa, f.a., p. 74-75).

³ Nicolae Baciuc, *Agonia României. 1944-1948. Dosarele secrete acuză*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 95.

⁴ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, p. 132-134.

22 septembrie 1943, când mareșalul Antonescu a vorbit într-o ședință a Consiliului de Miniștri despre măsuri de evacuare pentru „Transnistria, Basarabia, Bucovina, chiar pentru Moldova”, cu toate că tot el era convins că „războiul nu ne poate duce, în nici un caz, la pierderea Basarabiei și Bucovinei”⁵. Lucrările privind evacuarea provinciilor amintite, pregătite ca o ipoteză de război⁶ și cunoscute sub denumirea *Operațiunea 1111*, au fost elaborate în iarna 1943-1944 de către Marele Stat Major în colaborare cu Ministerul de Interne. Instrucțiunile elaborate la nivel central au fost puse în aplicare la nivel local de către prefecturi prin planurile de evacuare județene⁷. De exemplu, din județul Botoșani urmau să se evacueze 1.145 funcționari din administrația locală (prefectură, preturi, primării) și 2.214 din instituțiile aparținând diverselor ministere: Justiție, Finanțe, Sănătate, Cultură etc.⁸.

În primăvara anului 1944, în urma operațiunilor ofensive „Proskurov-Cernăuți” (4 martie – 17 aprilie), „Uman-Botoșani” (5 martie – 17 aprilie) și „Odessa” (26 martie – 14 aprilie) declanșate de Fronturile 1, 2 și 3 ucrainene, zona de nord-est a României a fost ocupată de Armata Roșie⁹. La 30 martie 1944, trupele Frontului 1 ucrainean, comandate de către mareșalul G. K. Jukov, au reușit să ocupe orașul Cernăuți; puțin mai devreme, la 17 martie 1944, soldații Frontului 2 ucrainean, conduși de mareșalul I. S. Konev, reușiseră să forțeze Nistrul în zona Hotin. Pătrunderea armatelor sovietice pe teritoriul României a avut loc înainte ca planul de măsuri al Marelui Stat Major privind apărarea pe Nistru să fie adoptat și pus în aplicare¹⁰. Acest fapt a fost posibil deoarece autoritățile militare române, inclusiv mareșalul Antonescu, au subestimat posibilitățile ofensive ale sovieticilor¹¹.

⁵ Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (editori), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX (februarie-decembrie 1943), București, Arhivele Naționale ale României, 2006, p. 447.

⁶ La 12 ianuarie 1944, mareșalul Ion Antonescu, cu toate că frontul era tot mai aproape de Nistru, era încă optimist cu privire la desfășurarea operațiunilor militare și declara că „noi trebuie să punem răul înainte și de aceea am presupus situația cea mai grea. Totuși nu se poate ca germanii să vină cu luptele pe teritoriul nostru”, iar la 27 ianuarie 1944 spunea că „nu trebuie să vedem lucrurile prea în rău” deoarece, „chiar în cazul cel mai rău, avem încă luni de zile înaintea noastră” (*ibidem*, vol. X (ianuarie-aprilie 1944), București, Arhivele Naționale ale României, 2007, p. 18, 71-72).

⁷ Acest document cuprindea ordinele de evacuare, harta județului cu punctele de adunare și itinerariile de deplasare indicate de comandamentul militar, tabele cu necesarul de vagoane și cu necesarul/existentul de mijloace auto și hipo, tabele cu medicii însoțitori ai coloanelor, borderouri cu arhiva și actele de gestiune etc.; planul era detaliat până la nivelul fiecărei comune din județ (cf. Sergiu Balanovici, *Operațiunea 1111. Evacuarea din Moldova – 1944*, Botoșani, Editura Axa, 2005, p. 21).

⁸ *Ibidem*, p. 32.

⁹ Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război. 1941-1945. Un destin în istorie*, București, Editura Militară, 1995, p. 115.

¹⁰ Alesandru Duțu, *Între Wehrmacht și Armata Roșie. Relații de comandament româno-germane și româno-sovietice (1941-1945)*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 150.

¹¹ La ședința Consiliului de Miniștri din 3 martie 1944, mareșalul Ion Antonescu nu credea că frontul se va deplasa la vest de Nistru, ba chiar spera că acesta nu va ajunge nici la Bug deoarece

În condițiile înaintării rapide a Armatei Roșii spre România, factorii decizionali au luat o serie de măsuri pentru contracararea ofensivei și limitarea pierderilor iminente. La 10 martie 1944 a fost declanșată parțial¹² *Operațiunea 1111* pentru zonele cu denumirea de cod *Brâncoveanu* (județele Hotin și Cernăuți), *Cantemir* (județele Storojineț, Rădăuți, Câmpulung, Suceava și Dorohoi), *Traian* (județul Soroca), *Movilă* (județele Bălți și Orhei), *Brancomir* (județele Botoșani și Baia) și Transnistria în întregime. La 17 martie evacuarea parțială a fost extinsă și pentru județul Iași și zona *Decebal* (județele Lăpușna și Tighina)¹³. În aceeași zi s-a dispus evacuarea completă a zonelor *Brâncoveanu* și *Traian*, iar la 22 martie 1944 Marele Stat Major a ordonat evacuarea „în total” din zonele *Cantemir* (fără județul Câmpulung), *Brancomir* (fără județul Baia) și *Movilă*. Cu toate eforturile depuse, la 4 aprilie 1944 au fost complet evacuate și județele Câmpulung și Baia¹⁴. Pe plan militar, la 15 martie 1944 a fost remobilizată Armata a 4-a comandată de generalul Mihail Racoviță, iar la 16-17 martie a început evacuarea unităților militare din zonele menționate mai sus. La 29 martie 1944, generalul Gheorghe Manoliu, responsabil de *Operațiunea 1111* în nordul Moldovei, raporta Marelui Stat Major că evacuările din garnizoanele Fălțiceni, Suceava, Rădăuți, Dorohoi și Botoșani erau „terminate complet”¹⁵. La 17 aprilie 1944 linia frontului a fost stabilizată pe aliniamentul Gura-Humorului – Târgu-Neamț – sud Pașcani – nord Târgu Frumos – nord Iași – nord Cornești – Orhei – cursul inferior al Nistrului – Marea Neagră. Așezarea frontului în zona centrală a Moldovei a permis sovieticilor ocuparea nord-estului țării și pregătirea unei ofensive de amploare cu scopul scoaterii României din război.

Autoritățile civile ale județului Botoșani, deși au fost permanent în legătură cu reprezentanții Organizației Colonel Mosiu¹⁶, au fost surprinse de înaintarea rapidă a inamicului. La 9 martie 1944 prefectul județului raporta că „față de necesarul în căruțe și animale și față de existent, rezultă că nu se pot satisface toate nevoile de evacuare cu ceea ce avem în județ, lipsurile fiind de 4.415 căruțe (49% lipsă), 8.780 animale – cai și boi (48% lipsă). Se vede lămurit că în caz de executare a *Operațiunii 1111 B*, în ipoteza a II-a, va rămâne pe teritoriu circa jumătate din bunurile care nu se pot evacua”¹⁷. Prefectul recunoștea că, în cazul unei evacuări cu mijloace auto și hipo, era puțin pregătit

germanii nu își permit să piardă „Țara Românească” (cf. Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (editori), *op. cit.*, vol. X, p. 205).

¹² Au fost evacuate numai bunurile Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale, averea Crucii Roșii, patrimoniul istoric al bisericilor și mănăstirilor, familiile funcționarilor, ale ofițerilor și subofițerilor; personalul administrativ rămânea deocamdată la posturi, urmând a se evacua cu ordin special sau cu armata de operații (cf. Sergiu Balanovici, *op. cit.*, p. 59).

¹³ *Ibidem*, p. 58-59.

¹⁴ *Ibidem*, p. 59-60.

¹⁵ *Ibidem*, p. 62.

¹⁶ Colonelul Gheorghe Mosiu a fost împuternicitul guvernului pentru evacuarea regiunilor din nord-estul țării și a condus formațiunea de lucru care s-a ocupat de această operațiune.

¹⁷ AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 78/1944, f. 73.

și avertiza Marele Stat Major că inamicul „va beneficia” de o mulțime de bunuri imposibil de transportat. Presiunea evenimentelor și-a spus cuvântul și la Botoșani și a făcut ca planuri minuțios întocmite luni de zile să fie inoperabile.

Deși ordinele privind evacuarea erau foarte clare, autoritățile nu au avut timpul necesar pentru respectarea și aplicarea lor; de exemplu, eșalonul II, condus de prefect, s-a evacuat concomitent cu eșalonul I, condus de subprefect la 28 martie 1944 și a ajuns în cele din urmă în localitatea Valea Mărului din județul Argeș. Această decizie a fost justificată în aceeași zi printr-o notă telefonică, în care se arăta că „dat fiind că Mihălășeni, Albești și Todireni sunt ocupați de inamic, eșalonul II se va retrage începând de astăzi 28 curent”¹⁸, și printr-un raport al prefectului către ministrul de Interne, în care generalul Nicolae Ghineraru scria că „am retras tot eșalonul II căci așa impunea situația”¹⁹. Prefectura județului Botoșani, evacuată în Argeș, și-a continuat activitatea chiar și în vara anului 1944. Documentele arhiviste arată că instituția corespunde cu Cercul Teritorial Botoșani, evacuat în județul Mehedinți²⁰ și înainta spre aprobare forurilor superioare proiectul de buget al județului pe următorul exercițiu financiar²¹. Unii funcționari evacuați odată cu Prefectura au fost angajați, începând cu 1 iunie 1944, în diverse servicii din Prefectura județului Argeș²², iar 35 de notari botoșăneni evacuați au fost încadrați pe posturile vacante din județul gazdă²³. În luna martie 1944 au fost evacuate din Botoșani și alte instituții reprezentative: Inspectoratul Școlar în localitatea Merișani (județul Argeș), Liceul „A. T. Laurian” în localitatea Cermei (județul Arad), Spitalul „Mavromati” în localitatea Turnu-Măgurele (județul Teleorman).

Evacuarea ultimelor autorități românești a coincis cu forțarea Prutului de către trupele sovietice (26 martie 1944) în punctele Ripiceni și Movila Ruptă și pătrunderea lor în județul Botoșani. La 2 aprilie, ministrul de Externe al URSS a dat o declarație referitoare la intrarea trupelor sovietice pe *teritoriul României*, în care a precizat obiectivele militare ale Kremlinului, dar și faptul că Uniunea Sovietică nu dorea să schimbe modelul politic românesc: „Armata Roșie, în urma victorioasei sale ofensive, a ajuns la râul Prut, care formează frontiera de stat între Uniunea Sovietică și România. Acesta e primul pas spre restabilirea completă a frontierei de stat sovietice, stabilită cu România prin tratatul din 1940, pe care România l-a violat în mod perfid, prin atacul ei neprovocat din 1941, în alianță cu Germania hitleristă. În momentul de față, Armata Roșie continuă operația de curățire a teritoriului sovietic de trupele dușmane ce se mai află pe el și se apropie timpul când întreaga frontieră a Uniunii Sovietice va fi complet restabilită. Guvernul sovietic aduce la cunoștință că Armata Roșie, urmărind armatele germano-române, a trecut Prutul și a intrat pe teritoriul

¹⁸ *Ibidem*, dosar nr. 160/1944, f. 80.

¹⁹ *Ibidem*, f. 93.

²⁰ *Ibidem*, dosar nr. 156/1944, f. 25.

²¹ *Ibidem*, dosar nr. 144/1944, f. 84.

²² *Ibidem*, dosar nr. 147/1944, f. 2-6.

²³ *Ibidem*, f. 9-10.

românesc. Comandantul suprem al Armatei Roșii a dat ordin unităților sovietice care înaintează să urmărească pe inamic până ce va fi înfrânt sau capitulează. În același timp, guvernul sovietic declară că el nu urmărește să dobândească nici o parte din teritoriul românesc și nici să schimbe orânduirea socială din România. Înaintarea Armatei Roșii pe teritoriul românesc e cauzată numai de necesități militare și de continuarea rezistenței trupelor inamice”²⁴.

Am redat în întregime acest document, propagandistic și pragmatic, în egală măsură, pentru a putea pune mai ușor în antiteză textul cu evenimentele propriu-zise. Încă de la început remarcăm că frontiera dintre cele două state este râul Prut și că unul dintre obiectivele militare constă în „restabilirea completă” a graniței fixate în 1940. Din păcate, în 1944 rapturile teritoriale asupra României nu au încetat, dovadă fiind un proces-verbal încheiat la 8 iunie 1945 de către prefectul județului Dorohoi, Alexandru Faliboga, din care reiese că la 22 iunie 1944 grănicerii sovietici au depășit linia de frontieră din 1940 cu circa 2 km în zona localității Oroftiana de Sus și au anexat satul Prisaca (circa 338 ha)²⁵. Pe de altă parte, preluarea controlului prin intermediul comandamentelor militare de ocupație a facilitat sovieticilor impunerea propriilor reguli politice și sociale în defavoarea celor românești.

Intrarea Armatei Roșii în comunele din județ nu a putut fi reconstituită din cauza lipsei surselor documentare, distruse în cele mai multe cazuri în incendii provocate de soldații sovietici. În schimb, sosirea în orașul Botoșani a fost prezentată pe larg în paginile ziarului comunist „Clopotul” în 1944 și 1945. Conform acestuia, după trecerea prin oraș a „coloanelor nesfârșite de nemți murdari și zdrențăroși ce nu mai aveau nimic în comun cu înfățișarea războinică a ostașilor care, în iunie 1941, se pregăteau să ia cu asalt Moscova și să devină stăpânii lumii”²⁶ și după evacuarea precipitată a orașului de către autoritățile civile, Botoșaniul a rămas „al nimănui” din cauza lipsei mijloacelor de comunicație cu restul țării. Între 29 martie și 7 aprilie 1944 orașul a fost „administrat” de către soldații germani și români în retragere și deținuții evadați din lagărul de la Sarata (comuna Mihălășeni), „cei mai mulți spărgători, care fuseseră trimiși pe front pentru reabilitare și care, îmbrăcați cu tunică și capelă italiană, manta nemțească și cu pușcă românească, au terorizat orașul zile la rând”²⁷. Fără distincție, români și germani, militari și civili, nu s-au sfiit să spargă magazine și să jefuiască locuințe sub amenințarea armelor.

Haosul instaurat în acele zile avea să se sfârșească în jurul orei 9 a zilei de 7 aprilie 1944 când, după un puternic bombardament de artilerie, trupele sovietice comandate de colonelul Sajin au intrat în Botoșani „pe muzica automatelor”. „Eliberarea” orașului a fost salutăată la Moscova cu 15 lovituri de tun. Pe plan intern, ziua de 7 aprilie a adus populației din nordul Moldovei și

²⁴ Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al doilea război mondial (1939-1944)*, București, Arhivele Naționale ale României, 2003, p. 331-332.

²⁵ AN-Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 93/1945, f. 1.

²⁶ „Clopotul”, an I, nr. 1/8 octombrie 1944.

²⁷ Idem, an II, nr. 55/8 aprilie 1945.

sudul Bucovinei întâlnirea „cu o nouă lume, cu o nouă mentalitate, cu un nou popor despre care a auzit atâtea minciună, dar pe care nu l-a cunoscut cu adevărat decât acum; în loc de ură și răzbunare, bunăvoință și înțelegere; în loc de emfază și trufie, simplitate și corectitudine, în loc de porniri sângeroase și cotropitoare, iubire de țară și de libertate, în loc de paradă deșartă, muncă și conștiinciozitate”²⁸.

Una dintre prioritățile colonelului Sajin a fost constituirea unei administrații locale, dar care să fie sub ascultarea Armatei Roșii. Deși orașul Botoșani a fost sub semnul anarhiei la sfârșitul lunii martie – începutul lunii aprilie, într-un raport din 30 octombrie 1944, adresat prefectului Gheorghe Boldescu, Comunitatea evreilor își arogă meritul de a fi fost „singura instituție organizată rămasă în oraș care a avut sarcina și a pășit imediat la luarea de măsuri care să preîntâmpine abuzurile ce amenințau bunurile și integritatea corporală a cetățenilor”. Potrivit aceleiași surse, Comunitatea evreilor a fost cea care a înființat ad-hoc Poliția, a asigurat continuitatea funcționării Primăriei și cea care a furnizat asistența medicală prin intermediul dispensarului policlinic evreiesc. Dat fiind că evreii erau majoritari în oraș în momentul intrării sovieticilor, comandanții militari le-au cerut în primele zile „sfaturi, lămuriri și ajutor pentru aprovizionarea trupelor întrucât din cauza înaintării rezezi, coloanele de aprovizionare rusești rămăseseră cu mult în urmă”. În aceste condiții, „Comunitatea evreilor a pus la dispoziția Armatei Roșii tot ceea ce era necesar în materie de îmbrăcăminte și igienă, a asigurat oameni pentru repararea podurilor și aprovizionarea armatei”, cheltuind pentru toate serviciile 425.000 lei.

Pentru a clarifica modul cum a ajuns în fruntea Prefecturii Botoșani pensionarul Dimitrie Russu, fostul secretar general al acestei instituții în perioada 1930-1938, raportul menționat mai sus precizează că „evreii au recomandat Comandamentului sovietic persoanele ce au fost numite în funcțiile de prefect și primar (subl. ns.)”²⁹. Din punct de vedere demografic, evreii reprezentau în 1944 circa 70% din populația orașului Botoșani, în timp ce românii erau puțin peste 23%³⁰, fapt care îi putea îndreptăți pe cei dintâi să facă propuneri pentru principalele funcții administrative. Dacă pentru funcția de primar a fost „recomandat” și Comandamentul sovietic l-a acceptat pe tânărul Carol Artberger, român cu părinți de origine germană și maghiară, pentru funcția de prefect a fost nominalizat un român cu ascendență clar românească³¹.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 77/1944, f. 45-46.

³⁰ Idem, fond Primăria orașului Botoșani, dosar nr. 41/1944, f. 1. În cifre absolute, la 21 iunie 1944 populația orașului Botoșani era de 23.932 locuitori, din care 5.666 români și 16.792 evrei. Numărul mare de evrei se explică prin faptul că aceștia, dar și alți minoritari, conform Ordinului nr. 4600/4 februarie 1944, emis de Ministerul Afacerilor Interne, nu au avut dreptul să se evacueze din oraș în caz de pericol (cf. idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 82/1944, f. 1).

³¹ Șlomo Leibovici-Laiș, în articolul *Cum au apărut fruntașii comuniști Ana Pauker și Vasile Luca la Botoșani în preajma lui 23 august 1944*, din MI, an XXIX, nr. 12/1995, p. 27,

Indiferent dacă Dimitrie Russu a fost prima opțiune în discuțiile Comunitate-Comandament sau a fost „validat” datorită faptului că sovieticii doreau ca la conducerea județului să fie un român, cu siguranță pe Russu l-a recomandat competența, profesionalismul și experiența administrativă de care a dat dovadă pe parcursul întregii sale activități în Prefectură în anii de dinaintea războiului. Având în vedere că personalul celor două instituții se evacuasă în Muntenia, cei mai mulți funcționari, atât de execuție cât și de conducere, s-au recrutat în aprilie 1944 din rândurile evreilor. De exemplu, la Primăria Botoșani circa 90% dintre angajați erau evrei, românii ocupând în general posturile cele mai simple (cameristă, vizitiu, măturător, gropar etc.)³².

La puțin timp după ocuparea orașului, în noaptea de 8-9 aprilie 1944, aviația germană, profitând de o bună vizibilitate și de faptul că Botoșaniul era slab apărat împotriva unui atac aerian, a bombardat zona în care se găseau principalele instituții (teatrul, liceul „Laurian”, spitalul, școala Marchian, gara), dar și o mulțime de case particulare, provocând numeroase victime și pagube importante. Misiunea prefectului nu se anunța a fi deloc ușoară: pe lângă faptul că se confrunta cu o mulțime de probleme administrative care nu suportau întârziere (aprovizionarea populației cu alimente, refacerea alimentării cu apă a orașului, distrusă în timpul bombardamentului, stărpirea speculei, închegarea principalelor instituții județene), Dimitrie Russu trebuia să țină cont de deciziile Comandamentului sovietic sub a cărui aripă își desfășura practic activitatea.

Deciziile luate la nivelul Prefecturii și al Primăriei în vara anului 1944 nu au aparținut persoanelor aflate la conducerea celor două instituții și nici Comandamentului sovietic local. La 10 aprilie 1944, la Moscova, Comitetul de Stat al Apărării a emis hotărârea nr. 5549/S³³ semnată personal de I.V. Stalin, care cuprindea măsurile ce trebuiau luate de Armata Roșie pe teritoriul României. Conform acestui document, Consiliul Militar al Frontului 2 ucrainean trebuia să tipărească apeluri prin care să îndemne populația să-și continue activitatea pașnică și să acorde Armatei Roșii „colaborare și ajutor” în menținerea ordinii și a funcționării normale a întreprinderilor industriale, comerciale și comunale. Apelurile trebuiau să sublinieze faptul că Armata Roșie nu urmărește scopul de a acapara vreo parte din teritoriu sau de schimbare a ordinii sociale existente în România, că pătrunderea trupelor sovietice este determinată exclusiv de necesități militare și de continuarea rezistenței armatei germane și a unităților românești, că Armata Roșie nu îndeplinește decât ordinul comandantului suprem de a urmări trupele dușmane până la deplina nimicire și capitulare a inamicului și că sovieticii au pătruns ca *eliberatori* și nu în calitate de cuceritori. Responsabilitatea

afirmă că „în fruntea tuturor exponenților autorităților civile locale au fost numiți români la cererea expresă a sovieticilor”.

³² AN-Botoșani, fond Primăria orașului Botoșani, dosar nr. 51/1944, *passim*.

³³ T. V. Volokitina, G. P. Murașco, O. V. Naumov, A. F. Noskova, T. V. Țarevskaia (editori), *Sovetskii faktor vostočnoii Evropy (1944-1953)*, tom I, 1944-1948, *Dokumenty*, Moskva, Rosspen, 1999, p. 53-56; documentul ne-a parvenit prin amabilitatea d-lui prof. dr. Ioan Chipser, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București.

pentru buna coordonare a problemelor administrației civile în „teritoriile eliberate” revenea Consiliului Militar și personal generalului Susaikov.

Măsurile concrete ordonate de Stalin se refereau atât la aspecte politice, cât și la probleme administrative, religioase și economice. Pentru a susține în continuare că pătrunderea trupelor a fost dictată exclusiv de necesități militare, s-a dispus că „[...] în raioanele ocupate de Armata Roșie nu se creează soviete și organe ale puterii sovietice; să se păstreze fără schimbare toate organele puterii românești existente în aceste raioane și sistemul economic și al construcției politice existent în România”. În plan religios, hotărârea preciza categoric că bisericile nu trebuie să fie atinse și că rânduielile bisericești românești trebuie menținute. În ceea ce privește chestiunile administrative, toate măsurile necesare pentru menținerea ordinii trebuiau luate de către administrația românească sub supravegherea Comandamentului Armatei Roșii. În localitățile ocupate urma să fie instaurată starea de război, iar prima măsură avea să fie publicarea unei declarații din care să rezulte că proprietarii de întreprinderi trebuie să asigure continuitatea funcționării lor, că activitatea școlilor și spitalelor trebuie să se desfășoare normal și că posesorii de arme, muniții, aparate radio și alte bunuri militare trebuie să le predea Comandamentului militar. De asemenea, în localitățile importante trebuiau instalate garnizoane militare formate din trupe NKVD sau unități militare sovietice. Pentru asigurarea comunicațiilor, Comandamentul militar urma să preia căile ferate și să dispună măsurile necesare pentru funcționarea continuă a telefonului și a altor mijloace similare. În ceea ce privește chestiunile economice, hotărârea preciza că pe teritoriul României pot circula, alături de moneda obișnuită, lei de război și ruble sovietice. Stalin a stabilit că prețurile trebuiau să fie cele de dinaintea intrării Armatei Roșii în România și chiar cursul de schimb al acestor monede: 100 lei românești erau echivalenți cu 20 lei de război sau 1 rublă sovietică. Pentru a se asigura că întreprinderile comerciale și industriale părăsite își continuă activitatea, Comandamentul militar putea numi la conducerea lor foști funcționari ai acestora. Am insistat asupra prevederilor acestei hotărâri din două motive, ambele de o egală importanță: mai întâi, documentul este puțin cunoscut în istoriografia românească și, în al doilea rând, pentru că, cel puțin la Botoșani, dispozițiile arătate mai sus au fost îndeplinite *ad-litteram*.

Cercetând atât documentele Prefecturii, cât și pe cele ale Primăriei, am constatat că toate măsurile dispuse de cele două autorități au fost luate la solicitarea Comandamentului sovietic, preocupat să respecte întocmai hotărârile dispuse de Moscova. Principala preocupare a Prefecturii în cursul lunii aprilie 1944 a fost aceea de a reorganiza activitatea administrativă în județ ținând cont de „dispozițiile Comandamentului sovietic al județului Botoșani”. Imediat după numire, Dimitrie Russu a fost nevoit să ia măsuri urgente „în vederea normalizării vieții economice, administrative și culturale a județului”. În ceea ce privește administrația, întrucât cei mai mulți funcționari erau evacuați, prefectul a ordonat, sub sancțiunea că nerespectarea dispoziției înseamnă sabotaj, ca toți funcționarii și pensionarii instituțiilor publice din județ să se prezinte în termen

de trei zile la Prefectură pentru reîncadrarea lor în funcțiile pe care le-au ocupat³⁴. Cu toate că s-a reușit ocuparea principalelor posturi din Prefectură, rezultatul nu l-a mulțumit în totalitate pe Dimitrie Russu deoarece, în afara fostului său coleg de generație Ioan Popovici, numit șef al serviciului administrativ și financiar, multe posturi au fost ocupate de evrei³⁵. Pentru a combate lipsa alimentelor și specula care era la ordinea zilei, prefectul a dispus că „toți comercianții trebuie să readucă toate mărfurile la sediul comercial și în depozitele pe care le-au avut până la 26 martie 1944”³⁶. Măsuri mai severe au fost luate în privința comerțului cu băuturi alcoolice: dacă prefectul a ordonat doar că „toți depozitarii comercianți și deținătorii unor cantități de vin, spirt, rachiu sau orice alte băuturi spirtoase” erau obligați să declare cantitățile pe care le aveau³⁷, la 30 mai 1944, comandantul militar al orașului, maiorul Cerneiev, a interzis „desfacerea liberă, adică în mod neorganizat, a băuturilor spirtoase, inclusiv vinul de viță” sub motivul „menținerii liniștii publice”³⁸. Este de remarcat faptul că și autoritățile militare sovietice erau interesate să țină sub control efectele alcoolului în rândurile propriilor soldați și să preîntâmpine atitudini condamnabile care erau curențe în rândurile Armatei Roșii și ale căror urmări se răsfrângeau asupra populației românești. Pentru a combate lipsa pâinii, dar și specula cu acest produs de bază, prefectul și primarul orașului au raționalizat acest produs la 300 g/persoană/zi și au fixat prețul de vânzare pentru o pâine neagră de 600 g la 25 lei. Pe parcursul verii, din cauza lipsei de materie primă, prețul aceluiași produs a urcat la 34 lei³⁹. Raționalizări și prețuri de vânzare au fost stabilite pentru aproape toate produsele, inclusiv pentru lemne de foc⁴⁰.

Pentru ca deciziile autorităților administrative să fie respectate era nevoie de crearea unor instituții juridice care să ancheteze și să sancționeze orice abatere de la prevederile acestora. La 22 aprilie 1944, prefectul Russu a solicitat avocaților din Botoșani un punct de vedere asupra competenței sale de a reînființa Tribunalul și arestul preventiv, ambele instituții fiind cerute și de Comandamentul sovietic. Pe 24 aprilie 1944 a avut loc întâlnirea avocaților în localul Prefecturii, însă opiniile acestora nu au coincis cu așteptările lui Dimitrie Russu. Considerând că puterea ocupantă deține prerogativele guvernului și pe cele ale șefului statului ocupat, Ilie Horodniceanu a declarat că „magistratura trebuie să fie numită de puterea ocupantă”, iar Bernhard Rohrlisch, întărind afirmația colegului său, a concluzionat că „soluția legală este ca să se dea de

³⁴ AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 184/1944, f. 2.

³⁵ Într-o notă-raport din 19 iunie 1944, Ana Puker afirmă că, „în Prefectura Botoșani, din 15 funcționari aflați în principalele posturi administrative, nouă sunt evrei” (cf. Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *op. cit.*, p. 343).

³⁶ AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 184/1944, f. 3.

³⁷ *Ibidem*, f. 5.

³⁸ *Ibidem*, f. 24.

³⁹ Idem, fond Primăria orașului Botoșani, dosar nr. 18/1944, f. 6 și 16.

⁴⁰ Idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 152/1944, f. 2.

către Comandamentul sovietic de ocupație o dispoziție scrisă către Prefectura județului Botoșani, dispoziție care va investi legalmente această autoritate cu dreptul de a constitui instanțe și a numi magistrați și funcționari”. Prefectul Russu primea astfel, încă o dată, dovada că nu îi este permis să ia decizii proprii decât dacă ele coincid cu interesele unei minorități care se bucură de sprijinul Comandamentului sovietic.

Pe 2 mai 1944, avocații botoșăneni au fost convocați de primarul Artberger, căruia i-au comunicat în mod categoric că „nu se poate crea o instanță judecătorească propriu-zisă pentru că lipsește organul legal care să facă numirile de magistrați”, dar și din cauza imposibilității adaptării procedurii din legile existente la situația actuală și a legilor rasiste, aflate încă în vigoare. Totuși, pentru a împiedica comiterea infracțiunilor și a limita specula, avocații au considerat că „ar fi suficient și eficace a se forma o *Instanță superioară de instrucție și de reprimare provizorie a crimelor și delictelor* compusă din specialiști numiți de prefect”⁴¹. Deși decizia Comandamentului sovietic care permitea Prefecturii să constituie instanțe de judecată nu s-a păstrat, pe 3 mai 1944 prefectul Russu, având în vedere starea de necesitate și lipsa oricărui organ al puterii judecătorești în județul Botoșani, a înființat o instanță de judecată numită *Instanța specială represivă*, compusă din trei judecători, un procuror și personalul auxiliar necesar⁴². Această instituție, având circa 76% angajați evrei, a funcționat în localul Camerei de Comerț Botoșani⁴³. Pe parcursul verii anului 1944, activitatea instituției a vizat în special judecarea faptelor cotidiene (furturi, tâlhării, speculă etc.), însă volumul mare de cauze a condus la amânarea succesivă a celor mai multe dosare. Instituția a funcționat sub această titulatură până pe 28 august 1944, când prefectul Gh. Boldescu a decis să-i schimbe denumirea în *Instanța specială de judecată*. De asemenea, s-a hotărât ca noua schemă de încadrare să conțină un președinte, trei judecători, un procuror-șef, un procuror adjunct și personalul auxiliar necesar⁴⁴.

În plan economic, prefectul Dimitrie Russu a fost preocupat atât de administrarea bunurilor părăsite de către populația evacuată în martie, cât și de menținerea unor relații comerciale relativ normale cu trupele de ocupație. La 27 mai 1944, prefectul a emis o ordonanță prin care toate bunurile părăsite, mobile și imobile, aflate pe teritoriul județului, cu excepția orașului Botoșani, erau trecute în păstrarea și administrarea Serviciului Bunurilor de pe lângă Prefectură. Prin bunuri părăsite se înțelegeau bunurile publice, cele ale căror proprietari nu se aflau în localitate sau în teritoriul ocupat de sovietici, precum și bunurile care aparținuseră Centrului Național de Românizare la 7 aprilie 1944⁴⁵. Pentru a avea o situație exactă a acestor bunuri, primăriile comunale erau

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 101/1944, f. 3-5.

⁴² *Ibidem*, dosar nr. 184/1944, f. 1. Unul dintre judecători deținea și funcția de președinte al instituției.

⁴³ *Ibidem*, dosar nr. 101/1944, f. 10.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 184/1944, f. 55.

⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 152/1944, f. 32.

obligate să înainteze situații privind moșiile părăsite, inclusiv numele moșiei și al proprietarului, suprafața totală, suprafața cultivată în 1944 și felul culturilor.

Pentru a ține sub control specula și pentru a reduce abuzurile Armatei Roșii împotriva populației civile, Dimitrie Russu a dispus ca toți comercianții și deținătorii de materii prime și mărfuri să declare, în termen de trei zile, cantitățile de mărfuri/produse și locul unde se află depozitate⁴⁶. Se încerca astfel să se scoată pe piață tot ceea ce era ascuns pentru a fi vândut ulterior la suprapreț sub pretextul lipsei de produse/materii prime. Deși a încercat în permanență să mențină relații relativ normale cu sovieticii, Russu era conștient că aceștia, ca orice armată de ocupație, reclamă diverse „drepturi” împotriva cărora nu poți să opui rezistență. Pus în fața reclamațiilor Comandamentului sovietic din care reieșea că sătenii refuză să vândă surplusul de cereale delegaților militari ruși și din dorința de a feri populația de abuzuri, prefectul a cerut pretorilor din județ să-i informeze pe țărani că „suntem obligați în interesul nostru de a manifesta toată înțelegerea pentru nevoile armatei sovietice și mai ales pentru nevoile de aprovizionare” și că, „în cazul când sătenii vor refuza să vândă prisosul lor, armata sovietică se poate prevala de drepturile ei de armată ocupantă și să ia măsuri de rechiziționarea tuturor alimentelor”⁴⁷. Mesajul era o solicitare de „colaborare” cu armata sovietică prin disponibilizarea către aceasta a produselor alimentare excedentare și pentru a nu-i da ocazia de a se manifesta într-un mod radical, spoliind populația de tot ce putea avea în gospodărie. Față de solicitările crescânde ale Armatei Roșii, evreii au reacționat pe măsura așteptărilor acesteia: au organizat colectări de cereale, vite, lână, au organizat o popotă pentru ofițeri și au întreținut chiar trupele de artiști sovietici care au vizitat orașul în vara anului 1944 (Dunaevschi, Malehov, Popov)⁴⁸.

Surprinzătoare a fost decizia Prefecturii din 15 iunie 1944, luată bineînțeles la solicitarea Comandamentului sovietic, privind persoanele refugiate din nordul Bucovinei și din Basarabia care ar fi dorit să se stabilească la Botoșani. Potrivit deciziei, persoanele din aceste zone, considerate acum teritorii sovietice, nu mai puteau fi înregistrate la primărie, ci trebuiau „*predate Comandamentelor militare* (subl. ns.)”⁴⁹. Este de la sine înțeles că aceste persoane, considerate „cetățeni sovietici”, au fost arestate și trimise pe front sau deportate în URSS.

Primăria orașului Botoșani a făcut tot posibilul pentru a se conforma dorințelor Comandamentului sovietic. După ce „a interzis cu desăvârșire” intrarea în oraș a oricăror persoane venite din alte localități⁵⁰, Carol Artberger a luat o serie de măsuri pentru a satisface doleanțele armatei de ocupație: a obligat populația care avea în proprietate oi să predea o cotă fixă de lână ce varia între 1 kg

⁴⁶ *Ibidem*, f. 4.

⁴⁷ *Ibidem*, dosar nr. 178/1944, f. 7.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 77/1944, f. 46.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 161/1944, f. 175.

⁵⁰ *Idem*, fond Primăria orașului Botoșani, dosar nr. 44/1944, f. 11.

și 2,5 kg în funcție de rasă⁵¹ și a cerut deținătorilor de efecte militare de orice fel, inclusiv aparate de radio și de emisie-recepție, să le predea Primăriei în termen de trei zile⁵². În al doilea mandat de primar, în timpul prefectului Boldescu, Carol Artberger și-a dovedit din plin fidelitatea față de sovietici. De exemplu, a solicitat celor care dețineau valori și materiale luate în timpul războiului din URSS să le predea de urgență comisariatelor de poliție însoțite de o declarație din care să reiasă împrejurările în care au intrat în posesia acelor bunuri și a avertizat că sancțiunile pentru cei care nu se vor conforma vor fi foarte dure (închisoare de la 5 la 20 ani pentru cei care nu vor preda bunurile, închisoare de la 3 la 10 ani pentru cei care vor deteriora sau vor transforma bunurile și pentru cei care nu vor da declarații sau vor da declarații false)⁵³. O altă măsură luată în defavoarea populației locale și în sprijinul sovieticilor a vizat consumul de electricitate în oraș. În condițiile în care piese ale Uzinei Electrice din Botoșani au fost demontate de către sovietici cu intenția de a le transporta în URSS și se aflau în vagoane staționate în gara Verești⁵⁴, Artberger îi considera abonați și cu drept de a consuma energie electrică numai pentru iluminat doar pe locuitorii străzilor centrale din oraș, însă nici aceștia nu aveau voie să utilizeze mai multe becuri simultan și nici să folosească alte aparate electrice (mașini de gătit, aspiratoare, aparate de radio etc.). Demontarea de către sovietici a fabricii de zahăr din Ripiceni și transportarea ei dincolo de Prut a condus la o criză acută de zahăr, pe piața neagră acesta costând, în toamna anului 1944, chiar și 1.600 lei⁵⁵.

Indiscutabil, ocupația sovietică a județului Botoșani a afectat populația civilă deoarece aceasta s-a confruntat zi de zi cu lipsa alimentelor și a articolelor de strictă necesitate, cu prețurile speculative și cu obligația de a face față nevoilor Armatei Roșii. De exemplu, dintr-o notă a Prefecturii din 22 octombrie 1944 aflăm că populația din Botoșani nu avea nici măcar încălțăminte; documentul arată că timp de doi ani tăbăcăriile au fost rechiziționate pentru nevoile armatelor române și germane, iar de la începutul lunii aprilie ele au trecut sub controlul Armatei Roșii „pentru care au lucrat tot timpul” și că orășenii sunt încălțați „cu opinci din piele crudă”, iar „copiii umblă desculți”⁵⁶.

La 17 august 1944, prefectul Dimitrie Russu a fost demis de către Comandamentul sovietic și înlocuit cu Gheorghe Boldescu. Deși autorul nu ne mărturisește care a fost motivul acestei decizii, el este ușor de intuit: pentru a pregăti și mai temeinic spatele frontului, la Botoșani era nevoie de un om credincios sovieticilor și comunismului, avizat chiar de liderii Ana Pauker și Vasile Luca. Ca o dovadă că Russu nu a fost decât o soluție de moment, luată pentru a liniști

⁵¹ *Ibidem*, f. 43.

⁵² *Ibidem*, f. 47.

⁵³ *Ibidem*, f. 76.

⁵⁴ Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu (editori), *Ocupația sovietică în România. Documente (1944-1946)*, București, Editura Vremea, 1998, p. 55-56.

⁵⁵ AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 4/1944, f. 2.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 3.

atât populația, cât și pe aliați, la un an de la numirea sa în funcție fostul prefect era considerat o „rămășiță fascistă” pentru că „și-a călcat angajamentele luate față de Armata Roșie și populație”⁵⁷.

Ocupația sovietică în România este un subiect dezbătut intens în istoriografia românească, dar nu este nici pe departe epuizat. Editorii de documente și istoricii care au abordat acest subiect s-au axat, de cele mai multe ori, numai asupra perioadei cuprinse între 12/13 septembrie 1944 – iunie 1958 și au acordat o mică importanță primei etape a ocupației (martie-septembrie 1944). Comportamentul Armatei Roșii în județul Botoșani, realitățile politice și socio-economice locale din vara anului 1944 sunt aproape necunoscute. În paginile următoare public un document inedit, aflat în colecția Manuscrise a Serviciului Județean Botoșani al Arhivelor Naționale, redactat de primul prefect al județului din timpul ocupației sovietice, Dimitrie Russu. Este vorba despre raportul său de activitate din perioada în care a deținut această funcție (7 aprilie – 17 august 1944) înaintat ministrului de Interne la câteva zile după ce a fost demis și înlocuit cu un „favorit” al sovieticilor.

Documentul prezintă succint atmosfera din orașul Botoșani la sfârșitul lunii martie – începutul lunii aprilie 1944, evacuarea precipitată a autorităților locale și anarhia provocată de retragerea germanilor și evadarea unor deținuți români din lagărul de la Sarata. Numit în funcție „la rugămintea și îndemnul populației” și cu acordul Comandamentului sovietic, Dimitrie Russu a reușit să gestioneze județul ocupat în totalitate de Armata Roșie. Imediat după preluarea mandatului s-a confruntat cu o serie de probleme care necesitau rezolvare urgentă: asigurarea utilităților orașului distruse de bombardamentul german din noaptea de 8-9 aprilie și organizarea principalelor instituții administrative (Prefectură, Tribunal, Poliție etc.). Autorul consideră că această ultimă misiune a fost una destul de dificilă deoarece, în bună măsură, a fost nevoit să apeleze la colaborarea evreilor, în contextul în care aceștia erau majoritari în oraș în urma evacuării populației românești. Dimitrie Russu a avut ocazia de a se întâlni personal cu Ana Pauker și Vasile Luca care, după ce au eșuat în demersul lor de a-i propune promovarea comunismului, au fost bine primiți de către un grup de comuniști locali (Carol Artberger, dr. Salzberg, Constantin Iușcă, Gheorghe Boldescu). Unii dintre ei fuseseră închiși sau deportați în Transnistria, iar susținerea sovieticilor i-a ajutat să fie numiți în diverse funcții administrative în timpul lui Russu și să capete puteri depline în mandatul viitorului prefect, Gh. Boldescu.

Dimitrie Russu, funcționar de carieră, neafiliat politic niciodată până atunci, a avut muștrări de conștiință pentru faptul că a organizat o ședință care s-a transformat, din cauza discursurilor cu tentă politică a unor comuniști locali (C. Iușcă) și a unor foști prizonieri deveniți activiști de partid (colonelul Mihai Maltopol), în prima întrunire comunistă. Este interesant că aceasta a avut loc cu doar o zi înainte ca sovieticii să tipărească ziarul de propagandă comunistă

⁵⁷ „Clopotul”, an II, nr. 55/8 aprilie 1945.

„Graiul Liber”. Preocupați să arate occidentalilor imaginea idilică a relațiilor cu populația locală și încrederea de care se bucură în zonele ocupate, sovieticii i-au dictat prefectului textul unei proclamații ce trebuia difuzată la Radio Moscova și au adus în vizită o delegație anglo-americană care trebuia să promoveze comportamentul „civilizat” al acestora față de fostul inamic.

Comandamentul sovietic i-a permis totuși prefectului să opereze anumite schimbări în administrația locală pentru eficientizarea respectării dispozițiilor sale. Deși pentru puțin timp, Russu a reușit să-l schimbe pe Carol Artberger din funcția de primar al orașului și să-l numească pe Mina Russu. Autorul acordă o atenție deosebită relațiilor pe care le-a avut cu sovieticii, cu populația evreiască și cu românii. Dacă atitudinea și comportamentul Armatei Roșii, deși recunoaște că erau abuzive uneori, se bucură de circumstanțe atenuante, nu în aceeași manieră sunt descrise relațiile cu evreii. Pe un ton ușor naționalist, Russu arată că mulți erau simpatizanți comuniști, că au ocupat cele mai multe posturi în administrație și că au speculat situația economică grea în favoarea lor. În ceea ce privește relațiile cu românii, prefectul afirmă că s-a străduit să-i ajute împotriva abuzurilor sovietice și să-i convingă în același timp că trebuie să dea curs solicitărilor armatei de ocupație. Pregătirea ofensivei din august 1944 și neaderarea lui Russu la ideologia comunistă i-au determinat pe sovietici să-l demită și să-l numească în funcția de prefect pe Gheorghe Boldescu, un om de încredere care avea, probabil, girul Anei Pauker și a lui Vasile Luca.

Raportul, scris de mână într-un caiet, este însoțit de un proces-verbal din 21 august privind starea financiară a instituțiilor subordonate Prefecturii. De asemenea, autorul a adăugat ulterior (în 1952, așa cum reiese dintr-o notă aflată într-un alt exemplar al documentului) scurte caracterizări ale prefectilor care i-au urmat în funcție până în anii '50 și liste ale românilor și evreilor care au colaborat cu sovieticii. Am considerat util să le redăm, întrucât aprecierile despre aceștia ne pot ajuta să identificăm profilul moral și intelectual al celor care au îmbrățișat, din convingere sau din interes, comunismul. Documentul prezentat mai jos cuprinde percepțiile și opiniile fostului prefect privind evoluția mediului politic, socio-economic și relațiile interetnice – în care, alături de relațiile obiective, inedite și predominante, se remarcă și unele considerații subiective, tributare unor prejudecăți – în orașul și județul Botoșani sub ocupația și controlul militar sovietic în lunile aprilie-august 1944. Toate expresiile bolduite din text (subliniate în manuscris) aparțin lui Dimitrie Russu.

*
* *

1944, septembrie 1, Botoșani. „Raport de activitatea de prefect al județului Botoșani a d-lui Dimitrie Russu – pensionar – de la data de 7 aprilie până la 17 august inclusiv, adică 4 ½ luni ale anului 1944. Ocupația rusească”.

Botoșani

1 septembrie 1944

*„Din lacrimi, din sânge,
Din visuri și cadavre
Ne-am croit România-Mare”
a zis Poetul*

Domnule Ministru¹,

Subsemnatul, Dimitrie Russu², pensionar, fost Secretar G[enera]l al județului Botoșani, are onoare de a vă expune activitatea sa ca Prefect al județului de la 7 aprilie până la 17 august inclusiv 1944, adică 4 luni și 10 zile din ocupația sovietică, pentru a-și descărca conștiința față de autoritatea ministerului, rugându-vă să binevoiți a lua cunoștință și a aprecia.

¹ Memoriul este adresat Ministrului Afacerilor Interne – Direcțiunea Administrației de Stat, București. În momentul redactării raportului, funcția de ministru era ocupată de generalul Aurel Aldea.

² La 21 aprilie 1949 autorul documentului a scris o scurtă autobiografie, cu ajutorul căreia putem reconstitui unele aspecte din viața și activitatea sa. Dimitrie Russu s-a născut la 20 octombrie 1878, în satul Pomârla, din fostul județ Dorohoi (AN-Botoșani, colecția Registre Stare Civilă Pomârla, dosar nr. 20/1878, f. 59). A absolvit în 1899 liceul fondat în localitatea natală de către boierul Anastasie Bașotă, a studiat literale la Universitatea din București, dar nu și-a putut susține licența în 1907, deoarece a fost concentrat în armată la Regimentul 29, acolo unde își satisfăcuse stagiul militar și unde dobândise gradul de sublocotenent în 1902. Dezamăgit de contextul care l-a împiedicat să-și finalizeze studiile, în 1908, cu ajutorul profesorului de limba latină C. I. Ștefănescu s-a angajat ca secretar la Liceul „A. T. Laurian” din Botoșani. În 1913 a devenit șef de birou la Prefectura județului Botoșani, unde a lucrat până la ieșirea la pensie în 1938. În perioada 7 aprilie – 17 august 1944 a fost prefect al județului Botoșani (idem, colecția Manuscrise, dosar nr. 82, „Drumul vieții mele”, *passim*). Dimitrie Russu a participat la campaniile militare din 1913 și 1916-1918 cu Regimentul 37 Infanterie, iar pentru faptele sale de arme a fost recompensat cu mai multe distincții (*Avântul Țării* în 1913, *Victoria* în 1924, *Crucea Comemorativă* cu baretele *Ardeal-Mărăști* în 1925, *Steaua României* în 1931) și a urcat în ierarhia militară până la gradul de căpitan de rezervă (1916). În anii 1913-1928, în paralel cu activitatea desfășurată la Prefectură, a fost profesor suplinitor de limba română, latină și istorie la Liceul „A. T. Laurian”, iar din 1924 a devenit membru al Societății Regale Române de Geografie; în anii 1930-1938 a îndeplinit funcția de secretar general al Prefecturii Botoșani. În februarie 1938, în conformitate cu prevederile Înalțului Decret Regal nr. 870 publicat în „Monitorul Oficial” nr. 39/17 februarie 1938, Russu declara: „Nu am făcut parte din nici un partid sau grupare politică, deci nu a fost cazul ca să prezint demisia din acel partid sau grupare”. În iunie 1941, pentru „sentimentele de bun român, trecutul și activitatea sa” a fost numit în Comitetul de Cenzură al județului Botoșani (idem, fond Prefectura județului Botoșani/caziere, dosar nr. 726, *passim*).

I. Aspecte:

În ziua de duminică, 26 mart[ie] 1944, se observa pe străzile oraşului mare mişcare îndreptată către gară cu lume fel de fel. Curios de aceasta, cu toate că posturile noastre de radio anunţau ştiri favorabile, în după prânzul aceleiaşi zile mă îndreptai spre acest punct, unde văzui aproape tot oraşul forfotând pe peron şi-n împrejurimile gării; două vagoane-clasă înţesate de lume ajunseseră până la refuz. Uimit de acest aspect, m-a cuprins o durere sufletească şi o îngrijorare de viitor. Întrebam de funcţionari, ce însemnează această mişcare bruscă de populaţie, mi se răspundea, că să n-am grijă, că funcţionarii stau pe loc şi că numai familiile lor pleacă în refugiu. Cu toate acestea mi-am luat măsuri de plecare şi am încercat în zilele de 27 şi 28 martie la gară, însă mi-a fost imposibil, căci vagoanele erau destinate numai pentru autorităţi.

În dimineaţa zilei de 29 martie nu mai exista urmă de autoritate, care lăsase localurile, în care funcţionase până acum într-o stare lamentabilă: fereşti, uşi, porţi deschise înlături, parcă ar fi fost cu recomandăţia „veniţi de prădaţi”.

De la această dată şi până la 7 aprilie – 10 zile – am trăit zile foarte grele şi periculoase, afişându-se în acest timp elemente netrebnice, fără milă, fără Dumnezeu în terorizarea populaţiei. Începea lumea să se dea la jafuri în oraş cât şi în judeţ. Inventarul viu şi mort de pe moşiile proprietarilor începea să se destrame, înconştienţii însuşindu-şi mare parte din el. Conacurile şi gospodăriile erau prădate fără milă. Fabrica de zahăr din Ripiceni cu depozite în gara Dângenii devalizată. Într-un cuvânt toată averea judeţului se pierdea fie de localnici, fie de unităţi militare ce se strecurau; în special o coloană din Regimentul 8 Buzău a făcut prăpăd prin oraş şi comuna Vorona; în plus se mai adăugau şi elemente militare germane, care nu se dădeau înlături de la aşa ceva.

În această situaţie tristă ne-a găsit armata sovietică în dimineaţa zilei de 7 aprilie 1944, ora 9.30.

II. Precizare:

În seara aceleiaşi zile, după îndemnul şi rugămintea populaţiei rămase am acceptat demnitatea de Prefect al judeţului şi m-am prezentat în această calitate Generalului Comandant – casele Bacal din str. Mare – care a luat notă de aceasta şi după ce mi-a lămurit punctul de vedere al Armatei Roşii în această regiune, am plecat, afişând pentru ziua de 8 aprilie 1944 următorul comunicat:

„1. Aducem la cunoştinţa populaţiunii acestui judeţ, că de la data de 8 aprilie 1944 am preluat conducerea Prefecturii judeţului Botoşani.

2. Facem apel la întreaga populaţie de a-şi [re]lua activitatea în cadrul profesiei fiecăruia în linişte şi ordine.

3. Se pedepseşte grav orice încercare de sabotaj şi distrugere sau de risipire de bunuri publice sau părăsite de populaţia evacuată.

4. Toţi funcţionarii şi pensionarii acestei Prefecturi, prezenţi în localitate sunt obli gaţi să se prezinte în localul Primăriei în ziua de 8 aprilie 1944, ora 3 p.m.”

La orele 8 seara ale zilei de 8 aprilie am fost chemat la Comandament, care era acum în casele Bâznoșanu din str. Armeană, însoțit de d-na. dr. Lerner, care știa rusește. M-am prezentat de data aceasta altui general despre care se spunea că ar fi Mareșalul Jukov. După ce ne-a evidențiat scopul venirii Armatei Roșii pe aceste meleaguri, dându-mi oarecari instrucțiuni de detaliu pentru a doua zi, la ora 9 seara am plecat.

Era o seară splendidă. Am ajuns bine acasă fiind însoțit de o santinelă. Pe la ora 9.30 numai bine mă liniștisem în casă, se aud zgomote ale aeroplanelor germane și în scurt timp începe un bombardament groaznic, care a ținut până la 4 dimineața.

Lumea îngrozită s-a adăpostit prin șanțuri, pivnițe, mahalale, s-au retras în cimitire și pe câmp. Au fost pierderi omenești, cari nu s-au putut evalua. A doua zi, ici acolo apărea câte o umbră de om. Orașul era în ruină: str. Alexandru cel Bun pe care locuiesc era bătută de aviație aproape metru cu metru; apoi str. Armeană, N. Iorga etc. multe case particulare distruse, apoi instituțiile publice ca Liceul³, Teatrul⁴, Școala Marchian⁵, Spitalul Mavromati (Sf. Spiridon) și Gara cu împrejurimile ei. Cele două dintâi, adică Liceul și Teatrul au putut fi reparate într-o măsură oarecare, restul a rămas în ruină.

În această situație eu mă găseam singur; nu găseam pe nimeni cu care să stau de vorbă, să mă sfătuiesc. După vreo două, trei zile apăreau ici, colo, câte un biet român, mulțimea fiind de partea evreilor. În fine, cu fostul tovarăș de muncă de la Prefectură, pensionarul Ioan Popovici⁶, ne-am dus la Palatul Administrativ și amândoi ne sfătuiam, cum ar fi mai bine să reorganizăm serviciile. Și, **fiindcă elementul românesc lipsea cu desăvârșire**, am apelat la cel evreiesc. Am izbutit încetul pe încetul să înjghebăm serviciile Prefecturii, Poliției, Tribunal[ul], Arest[ul] preventiv, Camera agricolă, Administrația financiară, Serviciul bunurilor, economic, Primăriile și Plășile din județ, pentru ca în felul acesta să ne prezentăm Comandamentului organizați, care de altfel ne

³ Liceul „A.T. Laurian”, înființat în anul 1859, a fost distrus pentru prima dată în decembrie 1917, de către trupele armatei a IX-a ruse cuprinse de anarhia bolșevică; incendiul provocat de ruși a produs pagube semnificative: circa 30.000 de volume din bibliotecă, arhiva din anii 1859-1897 și laboratoarele școlare. Localul a fost reconstruit și redat în funcțiune începând cu anul școlar 1922-1923, dar bombardamentul aviației germane din aprilie 1944 i-a provocat avarii în proporție de 75% (*ibidem*, dosar nr. 4/1945, f. 103).

⁴ Conform unui proces-verbal încheiat la 8 mai 1944 de către Rudolf Ionescu, ajutor de primar, și I. Wechsler, șeful Serviciului Tehnic din Prefectură, Teatrul „Mihai Eminescu” a fost lovit în plin de două bombe, dar a avut de suferit și din cauza suflului provocat de alte trei bombe căzute la o distanță de 7-20 m de acesta; bombardamentul a distrus acoperișul, tavanul, tâmplăria și a sfărâmat pereții exteriori (*idem*, fond Primăria orașului Botoșani, dosar nr. 17/1944, f. 31).

⁵ Școala a fost construită în 1869 din banii donați de către arhiereul Marchian Folescu și din 1870 a purtat numele acestuia.

⁶ Ioan Popovici (1878-1947) a lucrat la Prefectură din anul 1918, a fost mai întâi copist, apoi impiegat, ajutor contabil, șef de birou și șef-serviciu. În 1930 superiorul său, Dimitrie Russu, nota în foaia calificativă că este „un element bun și de multă nădejde în serviciu, posedă mult spirit de inițiativă [...], purtarea în serviciu față de funcționari și public este fără reproș” (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani/caziere, dosar nr. 670, *passim*).

pretindea acest lucru. În toată această organizare țin să menționez, că afară de dl. Ioan Popovici mi-a dat tot sprijinul în mod sincer și devotat dl A. Moisi, licențiat în drept și fost funcționar la CFR pe care l-am numit ca Director al Prefecturii și în urmă ca Inspector comunal⁷.

Și ca o mărturie de felul cum se evidențiază organizarea județului dau în traducere aprecierea Maiorului Cozlov din Armata Roșie, atașat la Comandamentul de Botoșani, la plecarea sa: „Eu sunt foarte, foarte mulțumit de felul cum am muncit împreună, în același scop în organizarea județului d-voastră și cred că organele de sub conducerea d-voastră își vor îndeplini întocmai misiunea lor. În acest scop voi raporta și d-lui General Sebastianov de sincera colaborare ce am avut-o. Vă doresc multă sănătate și spor în conducere.

Împuternicitul cu organizarea județului d-voastră, ss. Maior Cozlov
5.V.1944”.

Pe la 25 aprilie mă pomenesc în cabinetul meu cu **duumviri-i** Ana Pauker și V. Luca⁸, într-o ținută care a lăsat de dorit și-n mica conversație ce am avut-o cu ei le-am răspuns că eu politică n-am făcut niciodată dându-le a înțelege că nu și-au găsit omul pentru utilizarea gândurilor lor.

Au fost găzduiți la tânărul Primar Carol Artberger⁹, unde a avut loc o consfătuire la care n-au lipsit conducătorii actuali comuniști dr. Salzberg¹⁰ și coada de topor, săteanul din Măscăteni, Iușcă¹¹. A doua zi au plecat la proprietarul

⁷ Ștefan Ciubotaru, *Caleidoscop botoșănean*, Botoșani, Editura Gee, 1995, p. 266. Autorul consideră că Avram Moisi, fost șef de gară înainte de război, fost director al Oficiului județean evreiesc din Botoșani în anii războiului și ministru adjunct la CFR mai târziu a fost „cel care a condus județul” în primăvara anului 1944. Prefectul Dimitrie Russu l-a numit în funcția de director încă din primele zile ale ocupației sovietice și tot el l-a avansat în funcția de inspector administrativ al județului Botoșani și șef al Serviciului Cultural al județului printr-o decizie emisă în 28 iulie 1944 (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 140/1944, f. 86).

⁸ Cei doi erau membri ai Biroului Politic Extern al PCR creat la 23 februarie 1944 la Moscova (cf. Alina Tudor-Pavelescu (coord.), *op. cit.*, p. 328).

⁹ Carol Artberger (1912-?) a fost de mai multe ori primar al orașului Botoșani, primul „mandat” fiind imediat după instalarea Armatei Roșii în oraș (8 aprilie – 27 iulie 1944), președinte al Camerei de Muncă a județului Botoșani între 30 iulie – 11 noiembrie 1944 (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 140/1944, f. 95), redactor al ziarului „Clopotul” și responsabil raional la Alba-Iulia (Ștefan Ciubotaru, *op. cit.*, p. 266).

¹⁰ David Salzberg (1906-1988), căsătorit în aprilie 1940 cu Bacal Rasela, membru al Partidului Comunist în ilegalitate, deportat în Transnistria în 1942 (AN-Botoșani, fond Poliția orașului Botoșani, dosar nr. 35/1942, f. 7), a fost medicul-șef al județului Botoșani.

¹¹ Constantin Iușcă (1891-?) provenea dintr-o familie săracă, cu mulți copii, din satul Măscăteni, județul Botoșani. A fost inițiatorul și organizatorul Comitetelor Țărănești din județul Botoșani („Clopotul” an I, nr. 1/8 octombrie 1944), președintele acestora și șeful Serviciului Exterior al Serviciului Bunurilor de pe lângă Prefectura Botoșani (*Regulamentul de organizare interioară a Serviciului Bunurilor Județene citit și aprobat de Consiliul de Colaborare în ședința din 16 septembrie 1944*, Botoșani, 1944, p. 16), președinte al Comitetului provizoriu al Frontului Plugarilor din județul Botoșani („Clopotul” an I, nr. 6/26 octombrie 1944) și membru al Comisiei de triere a celor reținuți sub acuzația că au fost legionari (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 73/1944, f. 16). „Pentru vina de a fi cerut o soartă mai bună pentru țărani și de a fi luptat pentru o Românie liberă și fericită” a fost arestat în 1918 și condamnat de Curtea

din Șoldănești, Gh. Boldescu¹², actualul Prefect. Ce s-o fi pus la cale nu pot preciza. Pare că ea a dat tonul pentru activare în domeniul comunist, practicat numai de evreii noștri, în special tineretul până la 50 ani. Până acum s-au perindat doi ofițeri sovietici la Comandamentul de Botoșani: Lt. colonel Sajin, un siberian și Maior Popov, oameni cu cari m-am înțeles destul de bine.

În ziua de 8 mai am redeschis Tribunalul sub președenția avocatului B. Spodheim¹³, grefier fiind un pensionar român, restul numai evrei.

În ziua de 10 mai sunt chemat la Comandament de Maiorul Comandant Novoselov în scopul ca să dau o declarație ce se va imprima pe o placă pentru Radio Moscova de felul cum se comportă Armata Sovietică pe teritoriul nostru. Textul a fost următorul: „Din ziua intrării Armatei Sovietice în Botoșani, eu, Dimitrie Russu, sunt Prefectul acestui județ. Am acceptat această demnitate cu un singur scop, ca să iau toate măsurile, care depind de mine în calitate de Prefect pentru a ușura pe cât e cu putință toată populația județului, care nu s-a evacuat cu armatele româno-germane, de greutățile inerente războiului. Mulțumită înțelegerii pe care am găsit-o la Comandamentul sovietic scopul meu a fost în bună parte atins. Actualmente țărani noștri au posibilitatea de a-și face muncile de primăvară în toată liniștea. Viața orașului Botoșani s-a normalizat: magazinele, restaurantele și piețele publice sunt deschise. Alimentarea cu apă, oprită vremelnice din cauza bombardamentului aviației germane, se face astăzi normal. Țin să mai adaug, că, dacă cetățenii, cari au evacuat orașul de frica ca acesta să nu fie un câmp de război, ar fi rămas pe loc, și ei și Țara ar fi câștigat de pe urma aceasta”¹⁴.

Pentru că contact cu județul nu puteam avea din cauza lipsei mijloacelor de transport m-am gândit, că ar fi bine ca să convoc întâi pe administratorii moșiilor părăsite, adică așa zisele Comitete țărănești¹⁵ și lucrul acesta l-am făcut

Marțială Galați la 8 ani închisoare; în 1927 a fost eliberat de la închisoarea Doftana și i s-a fixat domiciliu obligatoriu în satul Măscăteni („Clopotel” an I, nr. 7/29 octombrie 1944). În timpul războiului a fost deținut al lagărului de la Târgu-Jiu (AN-Botoșani, fond personal Alexandru Faliboga, dosar nr. 106/1962, f. 1).

¹² Gheorghe Boldescu, prefect al județului Botoșani în perioada 18 august – 20 decembrie 1944 și primar al orașului Botoșani în 1947-1948, s-a născut la Craiova, avea studii la Paris și deținea o moșie de 158 ha în satul Șoldănești din comuna Blândești („Clopotel” an III, nr. 160/14 noiembrie 1946; AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 36/1944, f. 2).

¹³ Președintele Instanței Speciale Represive din Botoșani era Mauriciu B. Spodheim (1899-1984), fiul unui arendaș evreu din zona Leorda (idem, Colecția Registre Stare Civilă Costinești, dosar nr. 4/1899, f. 2). A fost numit în funcție de către prefectul Russu prin decizia nr. 2/3 mai 1944 (idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 101/1944, f. 35); la 27 decembrie 1944 a fost desemnat președinte al Comisiei de triere a celor bănuiați că au fost legionari (*ibidem*, dosar nr. 73/1944, f. 15).

¹⁴ Textul acestei proclamații a apărut și în primul număr (19 iunie 1944) din „Graiul Liber”, ziarul de front al Direcției Politice a Armatei Roșii; redactorul-șef al acestei publicații era I. Gavrilov.

¹⁵ Primul Comitet Țărănesc s-a creat în satul Măscăteni din comuna Albești la 7 mai 1944, inițiatorul fiind Constantin Iușcă. Aceste organizații s-au extins rapid în întreg județul Botoșani, în luna iunie fiind create 101 comitete care administrau 183 moșii, 138 iazuri, 81 livezi, 42 vie, 50 mori

în ziua de duminică 18 iunie 1944. În sala de consiliu din Palatul Administrativ se strânsese lume multă în cadrul convocării, însă printre ea se infiltrase și alte elemente străine între cari pot menționa și pe Colonelul de artilerie, prizonier, din armata noastră Maltopol¹⁶, cu un mic număr de grade inferioare.

Printr-o cuvântare ocazională lămuresc rostul convocării, greutățile ce le-am întâmpinat din cauza plecării autorităților, că acum ne înfățișăm în fața autorităților militare cu un județ organizat, cu ordinea restabilită, cu securitatea vieții și avutului nostru, fiecare putându-și continua activitatea sa, că acest fapt ne-a pus într-o lumină favorabilă în fața autorităților cu care am început o conlucrare rodnică; că este necesar ca munca, organizarea și administrarea moșiilor părăsite să fie efectuate în condiții bune cu gând cinstit și curat pentru ca țărănimea să-și câștige nu numai valori materiale trecătoare, ci și un prestigiu moral și o conștiință țărănească cinstită absolut necesară României de mâine; că stăpâni pe destinele noastre să muncim cu râvnă, căci numai în felul acesta vom putea veni în ajutorul fraților noștri de dincolo și vom contribui cu fapta noastră la eliberarea Țării și la înfăptuirea păcii. Apoi ia cuvântul Directorul Prefecturii care lămurește lumea în chestii de detaliu a convocării.

I se dă cuvântul sateanului Iușcă din Măscăteni, organizatorul Comitetelor țărănești de pe lângă Serviciul bunurilor. Dânsul însă deviază de la scopul convocării, înscriindu-se în nota de politician, atacând toate guvernele ce s-au perindat de la războiul trecut și dând aspect convocării unei întruniri publice politice. Tot în felul acesta glăsuiește și Colonelul de artilerie Maltopol, încât noi oficialii ne găseam într-o situație penibilă. După ce s-au terminat cuvântările lumea s-a retras liniștită, eu însă personal am rămas foarte amărât, reproșându-mi că am inaugurat prima întrunire comunistă în Palatul Prefecturii fără ca să știu, că s-a pus la cale așa ceva.

De la această dată comuniștii reprezentați numai prin jidani și câțiva creștini au început a activa mai intens și neplăcându-mi deloc această atitudine a lor în situația nenorocită în care ne aflam noi, la o ocazie binevenită l-am apostrofat în cabinetul meu pe șeful comuniștilor locali, dr. Salzberg, care avea și calitatea de medic primar de județ. La observațiile mele ce i le-am adresat, el nu-mi răspundea aproape nimic. Îmi făcea impresia că regretă, însă în realitate nu era decât o prefăcătorie iudaică.

Pentru a repara această greșală, fără voia mea, convoc la 25 iunie 1944 pe toți primarii din județ, cărora le arăt ce am izbutit să realizez în administrație

și 145 păduri (Ionel Bejenaru, *Lupta maselor populare din județul Botoșani pentru instaurarea și consolidarea regimului democrat-popular – 1944-1947 (I)*, în „Anuarul Muzeului Județean Vaslui”, II, 1980, p. 435).

¹⁶ Colonelul Mihai Maltopol s-a născut în 1892 la București, a urmat studiile militare la Berlin, dar odată căzut prizonier în Uniunea Sovietică, în contextul luptelor de pe Frontul de Est, a devenit unul dintre fondatorii diviziei „Tudor Vladimirescu”, ajungând chiar „conducătorul politic” al acesteia. A participat la luptele din nordul Moldovei alături de Armata Roșie, iar mai târziu a devenit unul din membrii de bază ai Asociației Române pentru Strângerea Legăturilor cu URSS (ARLUS).

– punerea pe picioare a tuturor instituțiilor publice – întronând o disciplină prin ajutorul căreia lucrurile s-au îndreptat mult și rog întreg corpul Primăriilor să-mi dea ascultare, iar ei unanim îmi răspund, că **da**. Citez pe cei mai merituoși dintre ei, cari s-au relevat în administrarea comunelor cât și [printr-un] comportament corect și demn față de Armata Roșie aducându-i serviciile cuvenite.

Sâmbătă, 30 iunie 1944 sunt anunțat de Comandament – Maior Cerneiev, un tânăr foarte cumsecade și amabil – că voi fi vizitat de o misiune de presă anglo-americo-sovietică. După ce această misiune a vizitat Comandamentul și Primăria, la ora 12.30 a sosit la Prefectură; era compusă din vreo 15 persoane din care nu lipseau și chinezi. Am întâmpinat-o în sala de primire cu următoarele cuvinte pronunțate în limba franceză cu claritate și energie: „Très honorés hôtes, / Messieurs les Commandants, / Messieurs, / Au nom de la population de la ville et du département de Botoșani je vous exprime les sentiments de bonheur et de satisfaction que nous éprouvons tous à l'occasion de la visite des très distingués émissaires des grandes puissances alliés. Nous considérons cette haute visite comme le symbole de l'entente et de l'esprit de bienveillance que ces grandes puissances ont manifesté toujours vis-à-vis du peuple roumain. Marquant l'aube de temps nouveaux, nous considérons cette visite comme un premier pylon de l'avenir, qui signifiera sans doute une éternelle entente et un sincère amour de collaboration entre les peuples de la terre. Nous profitons de cette occasion pour souligner la manière plus que civilisée et pleine de compréhension avec laquelle l'armée rouge et ces commandants ont traité notre population au premier instant de l'entrée sur notre territoire et tout le temps, qui s'est écoulé depuis. Nous avons aidés et encouragés tout le temps, et nous pouvons déclarer à presant que nous avons reorganisé et normalisé la vie du département, qui avait été abandonné à un certain instant à la dérive et menacé de tomber aux griffes de l'anarchie. Notre population a compris ce traitement et fait tout ce qui est en son pouvoir pour prouver par sa collaboration, q'elle a compris que l'armée rouge n'est pas entrée comme occupante, mais comme élibératrice. Avec l'espoir qui dans ce court espace du temps les distingués hôtes sentiront les sentiments du profond attachement de la population du département, nous les assurons de notre entier concours et nous nous mettons à leur disposition pour l'accomplissement de la mission dont vous êtes les horteurs”¹⁷.

¹⁷ La 8 iulie 1944, Legația română de la Lisabona a trimis Ministerului de Externe articolul apărut în „Daily Express” referitor la vizita ziariștilor anglo-americani în județele Botoșani și Dorohoi: „Prima impresie, lipsa de oprimare și lipsa de încordare. Armata Roșie se ocupa de treburile ei. Populația civilă – ordonată, magazinele, băncile – închise. Raporturi prietenești între populație și soldații ruși. Țărâniea se ocupa de lucrările agricole, dar în orașe multă lume este fără ocupație. Autoritățile, funcționarii, proprietarii, învățătorii și liberei profesioniști au plecat. Noii funcționari afirmă că în cele 10 zile precedând sosirea rușilor a domnit anarhia. Rușii au introdus moneda de ocupație. Piața neagră. Proclamația Molotov este afișată pretutindeni. Decretele românești contra evreilor și sindicatelor au rămas neabrogate, dar practic înlăturate. Evreii au fost reinstalați în locuințe și s-a înființat sindicatul general muncitoresc. La Camera de Comerț, care a oferit recepția ziariștilor, li s-a spus că acum 70% din membri sunt evrei.

O plăcută impresie mi-a lăsat jurnalistul francez cu care am convenit mai mult, spunându-mi între altele că cunoaște Bucureștii și Constanța, rămânând încântat de frumusețile țării noastre. După o despărțire amiabilă, membrii delegației jurnaliere s-au îndreptat cu mașinile către Mănăstirea de maici „Agafton” din apropierea orașului pentru a o vizita. Maica Stareță mi-a adus la cunoștință că oaspeții au fost plăcut impresionați de primirea și ordinea din mănăstire.

La 9 iulie 1944 am convocat o adunare a elementelor Camerei de agricultură pentru a ne consfătui și a lua măsuri pentru strângerea recoltei. Un plan de lucru a fost stabilit de Directorul Camerei, care a fost adoptat de adunare cu obligația de a-l pune în practică cât mai în grabă, nesilit, dar cu bărbăție, cu vrednicie pentru ca scopul să fie atins.

La această adunare a luat parte din partea Comandamentului Maiorul Jukov, care a rămas foarte mulțumit de măsurile luate, stabilind împreună și cota de grâu cuvenită sătenilor 33% – iar restul de 7% pentru Serviciul bunurilor, în contul cheltuielilor de suportat; deci 60% pentru armată și 40% pentru săteni și Serviciul bunurilor – o socoteală foarte mulțumitoare pentru toată lumea.

La 14 iulie 1944 am luat jurământul Primarului de Botoșani, imberbului Carol Artberger (mamă unguroaică și tată neamț-caretaș) creștin și ai consilierilor săi, recomandându-le între altele ca cu toții să se apropie sufletește în așa fel încât să formeze un suflet mai mare, mai puternic pentru înfruntarea greutăților ce stau în cale în administrarea orașului.

Fiindcă Comandamentul nu era mulțumit de felul cum Primarul Artberger executa ordinele lui, mi-a impus schimbarea lui și înlocuirea cu profesorul Mina Russu¹⁸, Pretorul Plășii Botoșani, așa că în ziua de 30 iulie i-am luat jurământul acestuia, rugându-l ca cu răbdare să intre în toate detaliile serviciilor, să elimine tot ce-i stă împotrivă, să se înconjoare de oameni demni, capabili, devotați, cu ajutorul cărora să izbutească să înlăture toate. Venirea la Primărie a lui Mina Russu îmi da speranțe mari, căci era un om vrednic și capabil avînd ca ajutoare 4 consilieri români din 7 câți prevede legea. Am avut o satisfacție de a fi înlăturat [pe] Artberger care spre rușine lucra cu 40 evrei socotiți ca membri.

Însă acest om integru, Mina Russu, n-a putut sta decît o lună ca primar, căci comuniștii au lucrat din răspuțeri ca să readucă situația din vremea favoritului lor Artberger, dînd loc unui evreu refugiat din Rădăuți, S.¹⁹ Jägendorf,

Circulația pe stradă este oprită între 9 seara și 5 dimineața, iar întrunirile publice interzise” (cf. Aurel Sergiu Marinescu, *Armata Roșie în România (1944-1958). Jafuri, violuri, crime, furturi, răpiri, tâlhării, confiscări, devastări, rechiziții, sechestrări de persoane*, vol. I, București, Editura Vremea, 2001, p. 64-65).

¹⁸ Mina Russu (1901-1967) a fost profesor de matematică, pretor al Plășii Botoșani în primele luni ale anului 1944 și primar al orașului Botoșani în perioada 28 iulie – 26 august 1944 (AN-Botoșani, colecția Registre Stare Civilă Bălușeni, dosar nr. 1/1901, f. 18; idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 140/1944, f. 92). Între Mina Russu și prefect nu a putut fi stabilită o relație de rudenie, fiind vorba doar de o simplă coincidență de nume.

¹⁹ Siegfried.

despre care se spunea că ar fi inginer, să ia conducerea comunei. Instalarea i s-a făcut la 27 august cu multe elogii din partea Prefectului Boldescu.

La 2 august 1944 a intervenit o mișcare în administrație prin avansarea Directorului Prefecturii A. Moisi la gradul de Inspector județean și numirea inginerului hotarnic Bădiu din Regiunea Ripiceni-Ștefănești ca Director (însă și acesta s-a văzut mai târziu manifestându-se în sentimente și idei comuniste) și V. Todicescu, învățător-pensionar, ca Pretor la plasa Botoșani prin trecerea d-lui Mina Russu ca Primar al Botoșanilor.

La 5 august 1944 am făcut instalarea noului Președinte al Tribunalului I. Bogos²⁰, consilier de curte, pensionar, recomandându-l ca pe cel mai bun, pe cel mai drept și cel mai demn element care să dirijeze justiția în actualele împrejurări și o datorie sfântă din partea elementelor justiției de a-l asculta, respecta și stima, pentru ca dânsul să-și poată exercita atribuția ce i s-a dat, așa cum a exercitat-o toată viața. La 9 august s-a luat jurământul membrilor Consiliului de colaborare, substituie a legalului Consiliu Județean.

În ziua de 17 august 1944, ora 5.30 către seară, am fost chemat la Comandament, unde Maiorul Novicov, comandantul, având în față pe G. Boldescu, proprietar din Șoldănești pe care Ana Pauker și cu V. Luca îl vizitase în aprilie și colaboratorul foaiei de propagandă sovietică „Graiul liber”, mă anunță că sunt demis din demnitatea de Prefect și înlocuit cu vis-à-vis-ul său.

Am mândria de a spune că întreaga administrație a județului, după cum se vede din procesul-verbal de predare și primire este opera mea și numai a mea, care muncind din zori și până în noapte cu colaboratori devotați, am reușit de la 7 aprilie 1944, data venirii Armatei Roșii pe teritoriul județului și până la 17 august 1944, inclusiv, din nimic, căci nu era urmă de administrație, să creez ceea ce se vede, adică un organism viu în cadru de lege și să activeze pe bază de lege spre cinstea județului.

Trecem la **compor[tamen]tul Armatei Roșii**, a populațiunii evreiești și românești în acest interval de timp:

Armata Roșie, exponent al multor popoare ale Rusiei sovietice, la începutul venirii pe teritoriul județului nostru ca orice armată invadatoare avea pentru locuitorii noștri, nutriți de o propagandă specială, o aparență dușmănoasă, ceea ce în realitate s-a dovedit, că nu e așa. Ea ca ocupantă își reclama anumite drepturi ale sale: vite, grâne, corvezi de tot soiul. În colectarea lor am constatat că s-au găsit elemente unele de înțelegere, altele mai exigente, iar cele ce scăpau de sub comandă se dădeau la furturi și abuzuri supărătoare, ceea ce atrăgea reclame fel de fel, pe care trebuia să le rezolv prin Comandament. Mai ales satele de pe arterele principale de comunicație erau puse la grea încercare, căci pe acestea se strecurau nenumărate unități militare, care-și formulau pretențiile lor în ceea ce privește aprovizionarea. Am avut o luptă grea, însă prin lămuririle personale ce le dam populației ce reclama la Prefectură, ea se

²⁰ I. Bogos a fost numit președinte al Instanței Speciale Represive la 1 august 1944 (idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 140/1944, f. 116).

resemna și se convingea că așa trebuie să fie. După un timp lucrurile s-au mai liniștit din acest punct de vedere și populația se deprinsese cu acest mod de viață. Corvezile erau grele, istovitoare, căci trebuia fiecare să sape la tranșee zilnic o anumită porțiune de pământ și era concentrat fiecare pe 15-30 zile în toiuul lucrului câmpului cu hrana lui.

Cu toate acestea lumea de la țară nu se sustrăgea; 10-12.000 inși – bărbați, femei și copii – erau în lucru, plus convoaie de care și căruțe pentru transportul muniției. Când obiectam sub o formă glumeață de aceste munci grele, mi se răspundea: „Ai d-voastră ne-au omorât pe ai noștri, ne-au ars casele, au dispărut orașe și ne-au ridicat totul”. Încât față de această afirmație ei se poartă foarte bine.

Cu populația evreiască am avut de furcă atât eu cât și Comandamentul. Străini de noi prin rasă, religie, obiceiuri, cu apucături asiatice ale strămoșilor lor chasari, cu practica de viață știută, populația evreiască și-a distribuit următoarele roluri:

1) **O parte**, la propunerea proprietarilor evacuați, având acte la mână, a avut rolul de administratori ai moșiilor lor, încât până a nu lua ființă Serviciul bunurilor, tot județul era împănăt cu elemente evreiești, dându-se la abuzuri regretabile, unindu-se cu rușii mai ales în părțile Prutului. Vina e a proprietarilor.

Mi-au trebuit mari efortări, ca să le iau aceste bunuri din mâna lor.

2) **O altă parte**, în număr de vreo 750 a intrat în toate ramurile administrației publice, întrucât nu se găsea nici o urmă de funcționari de-ai noștri, creștini, ci de-abia am putut să am șef al Poliției²¹, Președintele și Directorul Camerei de agricultură, Șeful Serviciului financiar al Prefecturii, români, trecuți peste vârsta de 60 ani. Comandamentul îmi pretindea români, eu le răspundeam: *Romanski net*. Vă puteți închipui ce greu era de lucrat mai ales în materia Poliției, când e știut că ai de a face cu fricoșii. Am avut și elemente devotate, însă foarte puține, restul nestatornice și anevoioase la lucru.

3) **Grupa comercianților cu firme în regulă** cu vază în oraș îmi șoptea deseori: „Când vor veni ai noștri, pentru ca să se astâmpere elementele netrebnice dintre ai noștri?” Se deplâneau de acțiunea comunistă a d-nului Salzburg. Acești comercianți cu astfel de sentimente erau puțini la număr.

4) **Grupa intelectualilor** își revendica locurile pierdute prin românizare și alimenta într-o măsură oarecare focul comunist. Medicii afară de Salzburg și-au făcut cu prisosință datoria, pe câtă vreme **șleahta advocaților** nu mi-a dat nici un concurs, pozând în oameni pretențioși și intriganți. S-a văzut mai târziu **că cei mai mulți practicau fără nici o jenă comunismul**.

5) **Grupa ticăloasă a speculanților** de tot felul, de care foarte adeseori mi se deplângea Comandamentul, care cerea să luăm măsuri drastice pentru

²¹ La 1 iulie 1944 a luat ființă Comandamentul Poliției județului Botoșani format din Dumitru Vasilache, comandant, Jean Bittermann, ajutor comandant, Carol Weismann, consilier juridic, și Elias Hoffman, secretar și șef de personal (informația a fost obținută de la profesorul Ionel Bejenaru, muzeograf la Muzeul Județean Botoșani).

reprimarea speculei. Când toată administrația era încadrată numai cu evrei, era foarte greu de a afla pe vinovați; numai grație unui subcomisar român intrat mai târziu în Poliție s-a putut da de urmă, însă prea puțini s-au prins și [au fost] dați pe mâna Tribunalului, care era complet încadrat – magistrați și адвоаți – numai cu elemente evreiești²².

6) **Marea grupă a tineretului de tot felul** din care se recrutau elementele nebune ale comunismului, de obicei în ținută dezordonată, gălăgioasă, umblând tot timpul cu capul gol, încălzit de focul comunist, își manifesta sentimentele prin preumblări dese pe stradă discutând și gesticulând; în timpul din urmă, după plecarea mea, căpătase o libertate de a înjgheba întruniri și petreceri sub titulatura: „Adunare mare studențească, joi 28 septembrie 1944; în curând se va organiza marele bal al sindicatelor; două reprezentatii date de asociația artistico-literară; un bal popular la 27 septembrie, se va alege regina balului, orchestra Mătăsariu; școala de dans condusă de Wechsler”. În două cuvinte: dezmaț jidovesc.

7) **În fine sărăcimea evreiască** cu negustorii ei alcătuită din copii rufoși, murdari și obraznici, îndeletnicindu-se cu vânzarea de sâmburi de dovleac, covrigi, limonadă, plicuri etc. [pe] care le serveau Armatei Roșii, de la care încasau rublele în mod galant. De fapt aceștia erau în timpul verii negustorii, restul populației având bani de ajuns își găsea distracție fie la concerte aranjate de tineret, la football și nunți foarte frecvente (într-o zi erau anunțate 15-20 nunți).

8) **Pe deasupra** s-a așternut pânza subțire a comunismului, țesută de Dr. Salzberg, ajutat de cozile de topor Iușcă și Carol Artberger, creștini, primul un țăran din Măscăteni-Albești, client de pușcărie, iar cel de-al doilea, fiu de caretaș din Botoșani, de-abia ajuns sergent în armata noastră, pe care a părăsit-o la venirea Armatei Roșii. E de meserie, se spunea, șofer. Cu această înfățișare structurală aveam de făcut administrație în mediul nou și pretențios al armatei de ocupație.

Cu câtă precauțiune și grijă trebuia să mă strecor printre stâncile prăpăstioase pentru apărarea elementului românesc, care fusese pus la grea încercare.

c) **Cu elementul românesc** alcătuit din foarte puțini orășeni și din populația de la țară către care se adăuga și o suprapopulație de evacuați de ruși din județele Iași, Baia și Suceava, în total cam la 300.000 de oameni, aveam contactul fie direct prin reclamațiuni a fel de fel de chestiuni la Prefectură, fie indirect prin Primari ca reprezentanți ai comunelor. Lume extrem de necăjită. Toată ziua o petreceam în biroul meu gata să primesc pe oricine, să ascult orice plângere și să aflu tot ce se petrece pe pământul ocupat de sovietici; trebuia să

²² La 17 mai 1944 Instanța Specială Represivă avea 17 funcționari, dintre care 13 erau evrei. Posturile de conducere erau în totalitate ocupate de evrei: Mauriciu Spodheim, președinte, Rosner Froim (1893-1959), judecător, Bercovici David (1905-?), judecător, și Cohn I. Herș (1908-?), procuror (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 101/1944, f. 28).

rezolv reclamele²³ îndreptate contra armatei, că unuia i s-a luat vaca, altuia oaia, altuia hainele etc.; era un văicărit de-ți producea mai mare milă. În asemenea situație dureroasă căutam să întrebuițez răbdare și bunăvoință ca mijloc în ascultare și nu mi-i rușine a spune că reușisem să le satisfac, parte prin Comandament, parte prin Primari, [pe] cari i-am constatat cât îmi erau de devotați, încât elementul moral îl câștigasem, iar prin ținuta mea demnă, în cadrul funcției ce o îndeplineam, **reușisem a păstra o atmosferă românească la țară, ascultare și speranță în mai bine** cu atât mai mult că preotul și învățătorul lipseau. Țin să afirm că elementul femeiesc, întrucât bărbații erau duși la muncă pentru armata sovietică, a fost la înălțime, făcându-și datoria cu prisosință atât față de familie cât și de ogorul rămas numai în sama ei.

Laudă acestui element etnic românesc!

III. Rezumat:

Am izbutit în 4 ½ luni cât am guvernat județul – 7 aprilie până la 17 august 1944 să realizez:

1. O administrație complet extinsă pe întreg teritoriul județului cu bugete alcătuite și aprobate pe 6 luni având un total **la venituri**: lei 86.595.546 și **la cheltuieli**: 79.990.862 cu un **excedent**: lei 6.604.684.

2. Încasările s-au făcut aproape normal.

3. Plata salariilor funcționarilor s-a făcut la timp.

4. [Plata] pensionarilor s-a făcut de asemenea la timp.

5. Toate cheltuielile s-au înscris în bugete numai în cadrul legii și de aceea nu sunt deloc exagerări mai ales în materia salariilor.

6. S-a făcut o distribuire a funcționarilor după necesitatea serviciilor, ținându-se seama de **numirea lor temporară** (dacă s-ar remarca lene, nepăsare sau obraznicie poate fi imediat îndepărtat) și de o ierarhie statutară.

7. Pentru administrația propriu-zisă a comunelor s-au aprobat la timp bugetele, pentru ca să li se dea posibilitatea de a funcționa.

8. M-am comportat în așa fel cu Armata Sovietică, încât am reușit să obțin un maximum posibil de avantaje ce se putea pentru populațiunea românească.

9. Cu toate ordonanțele severe ce am dat, n-am putut să înving specula de care se deplângea Armata Roșie și toată lumea noastră românească. A fost o crimă acest mod de comport[ament] al speculanților evrei.

Mulțumesc Celui-de-Sus că mi-a dat putere de muncă și gând bun în realizarea acestei opere atât de grea și în împrejurări excepțional de anevoioase pentru noi românii, care rămăsesem fără nici un sprijin în voia soartei, și dintr-o simplă neobservare puteam fi expuși la o și mai mare nenorocire.

Am ținut drapelul tricolor sus în inimile tuturor.

Vivat Patria!/ Vivat Rex!

D. Russu, fost Prefect de Botoșani

²³ Reclamațiile.

Anexe

Proces-verbal

Astăzi, 21 august 1944

Subsemnații, D. Russu, fost Prefect al județului Botoșani și G. Boldescu, actualul Prefect al aceluiași județ, primul ca predător și al doilea ca primitor, întrunindu-ne în localul Prefecturii, am convenit pentru luarea în primire a tuturor Serviciilor pendinte în actualile împrejurări numai de Prefectură:

1. **Administrația Prefecturii** compusă din Serviciile administrativ, financiar, economic etc. cu un personal de 40 funcționari și trecut în bugetul respectiv pe semestrul aprilie-septembrie 1944 care însumează: venituri: lei 17.909.400/ cheltuieli:[lei] **12.512.360**/ excedent: [lei] 5.397.040.

2. **Ministerul de finanțe** compus din Administrația financiară cu un personal de 60 funcționari și Percepția rurală cu un personal de 75 funcționari, în total 135 funcționari cu un buget încheiat pe 6 luni (semestrul aprilie-septembrie 1944 prevăzut la **venituri** și la **cheltuieli cu câte lei: 20.858.292**).

3. **Ministerul de Interne** compus din Poliția orașului Botoșani cu un personal de 283 funcționari, Biroul de control al populației flotante cu un personal de 7 funcționari, personalul de stat al Ministerului de Interne compus din 2 funcționari, Preturile cu un personal de 9 funcționari, total 301 funcționari cu un buget încheiat pe 6 luni (sem[estrul] aprilie-sept[embrie] 1944) prevăzut la **venituri lei 20.440.000 /cheltuieli [lei] 20.048.854/ excedent [lei] 391.146**.

4. **Ministerul Justiției** compus din Instanța specială represivă cu un personal de 20 funcționari, Serviciul contencios cu un personal de 3 funcționari și Arestul preventiv cu un personal de 15 funcționari, în total 41 funcționari, cu un buget încheiat pe 6 luni (semestrul aprilie-septembrie 1944) prevăzut la venituri lei 3.450.000/ **cheltuieli [lei] 2.342.356/ excedent [lei] 1.107.644**.

5. **Ministerul Sănătății** compus din Serviciul sanitar al județului cu un personal de 5 funcționari, Spitalul Filantropia cu un personal de 19 funcționari, Spitalul Izraelit cu un personal de 14 funcționari, Spitalul Ungureni cu un personal de 8 funcționari, Spitalul Ștefănești cu un personal de 6 funcționari, Spitalul Coșula cu un personal de 6 funcționari, Spitalul Sulița cu un personal de 3 funcționari, de asemenea dispensarele Serv[iciului] sanitar al jud[etului] Botoșani cu un personal de 13 funcționari, total 77 funcționari cu un buget încheiat pe 6 luni, prevăzut la **venituri** și **cheltuieli** cu câte 5.850.000.

6. **Ministerul Lucrărilor Publice** compus din Serv[iciul] tehnic, Serviciul drumurilor județene și Serviciul drumurilor naționale cu un personal compus din 75 funcționari cu un buget încheiat pe 6 luni, prevăzut la venituri și cheltuieli cu câte 2.511.400 lei.

7. **Ministerul Comunicațiilor** compus din Oficiul PTT cu un personal de 24 funcționari și cu un buget încheiat pe 6 luni (sem[estrul] aprilie-sept[embrie] 1944) prevăzut la venituri și cheltuieli cu câte 1.192.600.

8. **Poliția Județeană** cu un personal de 38 funcționari și cu un buget încheiat pe 6 luni (sem[estrul] aprilie-sept[embrie] 1944) prevăzut la venituri și la cheltuieli cu câte lei 2.500.000.

9. **Camera Agricolă** cu un personal de 14 funcționari și cu un buget încheiat pe 6 luni (sem[estrul] aprilie-sept[embrie] 1944) prevăzut la venituri și cheltuieli cu câte lei 2.375.000.

10. **Serviciul Bunurilor Județene** cu un personal compus din 56 funcționari cu un buget încheiat pe 6 luni (sem[estrul] aprilie-sept[embrie] 1944) prevăzut la **venituri și cheltuieli** cu câte 9.900.000, realizate din moșiile, pădurile, morile celor plecați.

11. **Protoieria** fără buget, administrează în parte prin călugări și preoți refugiați din județele vecine, biserica.

12. **Administrația comunelor rurale** în număr de 44 cu personalul lor și cu bugete aprobate. Cheltuielile sunt justificate prin ordonanțe de plată emise la vreme.

Menționăm că întreaga această administrație este opera fostului Prefect, Dimitrie Russu, care muncind din zori până în noapte cu colaboratori devotați a reușit ca **de la 7 aprilie 1944**, data venirii Armatei Roșii pe teritoriul județului **și până la 17 August 1944**, din nimic, căci nu era urmă de administrație, să creieze ceea ce se vede, adică un organism viu în cadrul de lege și să activeze pe bază de lege spre cinstea județului.

Drept care s-a încheiat prezentul proces-verbal.

Predător, D. Russu, fost prefect

Primitor, Prefect, G. Boldescu

Șeful Serviciului financiar al județului pentru exactitatea cifrelor,

Ioan Popovici

No. 11861/1944 august 25

1) O lămurire asupra Serviciului Bunurilor²⁴

În corpul raportului s-a arătat că majoritatea proprietarilor își încredințase misișilor lor evrei întreaga lor avere pentru ca să o administreze în lipsa lor prin refugiu, așa că tot județul care însuma peste 100 moșii la venirea rușilor se afla în mâinile acestor misiși și s-au văzut cazuri în regiunea Ștefăneștilor cum misișii făcuseră legătura cu elementele răzlețe din Armata Roșie și dictau în aceste părți. Descoperindu-se această atitudine șireată și abuzivă ne-am gândit cum s-ar înlătura acest inconvenient și am ajuns la ideea că mai bine ar fi ca administrarea acestor moșii să fie îndeplinită de câte un comitet țărănesc din partea locului și în felul acesta să poată fi îndepărtați evreii abuzivi. Și de către Directorul Prefecturii sunt anunțat că pentru înjghebarea Comitetele de administrare a moșiilor se află un sătean care ar fi stat în serviciul moșiei d-nei Ghyka-Măscăteni vreo 15 ani și luând notă de această informație pe care și el (Directorul) o luase de la altcineva, am fost de bună credință că treaba se înjgheabă în bine și punând chestia în consiliul Camerei de agricultură s-a admis numirea lui Iușcă cu înjghebarea Comitetele țărănești.

Când însă mai târziu aflăm că dl. Iușcă utilizează aceste Comitete și în sens politic-comunist, luându-și ca aghiotant pe evreul foarte îndrăzneț și

²⁴ A fost creat la 19 aprilie 1944.

obraznic Zuzi Abramovici²⁵ și amândoi într-un docăraș treceau de la comitet la comitet, dându-le porunci în consecință – li se pierdea urma prin județ – cu greu am dat de ei de le-am descoperit planul. Târziu s-a putut dezbăra lumea de acești doi stăpâni. În cele din urmă Iușcă a căzut în dizgrație și înlăturat de evrei. În legătură cu administrația moșilor am înființat pe lângă Prefectură un birou al Bunurilor pus sub conducerea unui tânăr evreu Nadler. Acesta mi-a aranjat foarte bine, fără greș, treaba, încât fiecare moșie își avea dosarul ei special din care se putea vedea la orice moment debitul și creditul și prisosul creditului în recipisa pe care orice proprietar la întoarcere o putea încasa, dovadă că averea i-a fost administrată cinstit și nu putea să-i aducă decât mulțumire sufletească.

Eu realizasem aproape 60 milioane în contul moșilor spre mulțumirea proprietarilor, însă urmașul meu, Prefect G. Boldescu a făcut „iama” cu acești bani, i-a împărțit cui a vrut. Știu că a dat comunității evreiești și cooperativei cetățenești la vreo 20 de milioane²⁶.

2) Salvarea averii Mănăstirii Agafton

Această mănăstire se găsește la vreo 5-6 km depărtare de Botoșani într-o pădure bătrână. În una din zilele lui iunie 1944 mă trezesc în cabinetul meu cu două maici de la această mănăstire, una era secretara și cealaltă econoama – foarte alarmate, albe cum îi varul pe față – și au venit din partea maicii starețe ca să mă roage să intervin pentru salvarea averii mănăstirii amenințată de ruși care forfotesc prin cuprinsul ei. La această cerere îngrijorătoare îmi iau hotărârea de a merge personal la Comandament dimpreună cu maicile reclamante.

Îi expun prin interpret cazul maiorului Cerneiev, care convingându-se de adevăr ia următoarea hotărâre: să plece imediat de la sediul Comandamentului o grupă de oameni și să se fixeze la intrarea în mănăstire un post fix cu consemnul că nici un militar nu mai are voie de a fi în raza mănăstirii, iar cei ce vor fi găsiți clandestin să fie aduși la Botoșani. După această măsură salutară în adevăr averea a fost ferită de furt și jaf, rămânând intactă. Maicile și azi nu știu cum să-mi mulțumească de acest bine care le-a adus liniștea trebuitoare.

3) Numele comandanților sovietici cu cari am conlucrat de la 7 aprilie-17 august 1944

1. Lt.-Colonel Sajin-siberian	} au fost de scurtă durată; au fost oameni de înțelegere
2. Maior Popov	
3. Maior Novoselov – om serios și de înțelegere	
4. Maior Cerneiev – tânăr amabil, sincer și m-am înțeles cel mai bine cu el	

²⁵ Credem că este vorba despre Iosef Abramovici zis Zuță (1914-?), fost deportat în Transnistria în 1942 (AN-Botoșani, fond Poliția orașului Botoșani, dosar nr. 35/1942, f. 80), a devenit inspector general la Serviciul Bunurilor (idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 7/ 1944, f. 12) și chiar subprefect al județului Botoșani la 4 iulie 1945 („Clopotul”, an II, nr. 80/ 6 iulie 1945).

²⁶ Serviciul Bunurilor realizase până la jumătatea lunii septembrie 1944 venituri în valoare de 59.404.925 lei; din această sumă a subvenționat Comunitatea Evreilor cu 5.000.000 lei (*Regulamentul de organizare interioară a Serviciului Bunurilor Județene*, ed. cit., p. 19-20).

5. Maior Novicov – cu fața spălăcită, ochii tulburi, greu de suportat; îți lăsa impresia că ar fi mahmur; nu se uita la om, un sălbatic. Nu m-am înțeles aproape deloc cu el.

4) Numele prefecților cari s-au perindat după mine până la instalarea Comitetului democrat comunist județean:

1. **Gh. Boldescu**²⁷ – numit de sovietici. A doua zi după ce a luat Prefectura în primire s-a plasat pe treptele Halei de carne a orașului și ținând între degete ca niște cărți de joc bancnote sovietice, marfă de război și striga în gura mare ca un clown că aceste bancnote sunt bune, lumea să le primească, cele ale BNR²⁸ sunt blocate, nu mai circulă. Fapta aceasta a produs o confuzie și o bulversare cum nu se mai poate, așa că după vreo săptămână a trebuit să revină.

A avut o atitudine foarte curioasă față de primarii cari au fost aleși și numiți de mine. Pentru toată nimica erau învinuiți și amendați cu sute de mii de lei, se zicea pentru neexecutare de ordine. Citez: cel mai bun primar al meu, Gh. Țurcanu [din] Nicșeni, a fost arestat și depus în arestul Poliției; apoi l-a dat pe mâna lui Zuzi Abramovici, tovarășul lui Iușcă, care l-a condus cu alai, în batjocură până la Nicșeni, luându-l pe seamă. A pedepsit pe primarul de Stănțești, C. Țăranu, cu o amendă de peste una sută mii de lei de-a trebuit bietul om să-și vândă vaca de la casă; idem pe primarul de Cristești, care a venit la mine plângând să se jeluie că trebuie să-și vândă boii; apoi primarii de Vorona, Tudora etc.

„Propria malu” în Consiliul de colaborare a propus și acesta fiind compus aproape numai din evrei²⁹ i-a votat în unanimitate propunerea în sensul că nici

²⁷ Din celălalt exemplar al manuscrisului concluzionăm că aceste impresii asupra succeselor săi la Prefectură au fost scrise la 29 iunie 1952. Pe lângă cele afirmate mai sus, Boldescu are parte de o caracterizare mai amplă: „[...] un om înalt, bine făcut, dotat cu un fel de inteligență șireată, cu o cvasi-cultură alimentată de citirea de cărți franțuzești, însă mediocru din punct de vedere patriotic românesc. În viață dând ocazie de a înșela pe socrul său falsificându-i semnătura pe niște polițe, a fost descoperit și silit să fugă din țară, a stat în apus (Franța) peste 25 ani, după care timp s-a reîntors în țară în preajma [războiului] germano-rus (1943/44). Prin moșia Șoldănești a nevestei sale se intitulează proprietar. În această calitate l-au găsit sovieticii, aceștia stabilindu-și tot aparatul de propagandă politică în Botoșani întâi pe nucleul local (dr. Salzberg, Artberger, moș Iușcă din Albești) și pe noi achiziții făcute de musafirii Ana Pauker și V. Luca (aprilie 1944); o ocazie binevenită a fost pentru Boldescu de a se înfrăți cu aceștia, de a scrie din când în când la jurnalul lor; în mod vădit se știa de puținii români ce mai rămăsese în Botoșani după refugiu autorităților că el s-a bolșevizat” (AN-Botoșani, colecția Manuscrise, dosar nr. 82, f. 11).

²⁸ Banca Națională a României.

²⁹ Acesta era format din următoarele persoane: G. Boldescu, prefectul județului Botoșani, Th. Bădiu, directorul Prefecturii, D. Russu, preotul Constantinescu, protoiereul județului, A. Moisi, inspector administrativ, Siegfried Iăgendorf, primarul orașului Botoșani, I. Cohn, prim procuror al Instanței Speciale de Judecată, dr. D. Salzberg, medicul șef al județului, dr. S. Lustgarten, vicepreședinte al Camerei Agricole, Dumitru Fantu, șeful Serviciului Bunurilor Județene, C. Iușcă, președintele Comitetelor Țărănești și șeful Serviciului Exterior al Serviciului Bunurilor Județene, I. Abramovici, inspector al Serviciului Bunurilor, Carol Artberger, președintele Camerei de Muncă, I. Cristescu, președintele Camerei Agricole, H. Humelnicu, directorul Camerei Agricole, I. Ștefanov, președintele Camerei de Comerț, M. Groper, consilier tehnic, farmacistul I. Lerner, delegatul Cooperativei Cetățenești, M. Rabinovici, șeful Serviciului Economic, Ioan Popovici,

un funcționar refugiat, înțelegând și pe preoți, profesori, învățători, să nu fie primit pe teritoriul județului, încât mulți s-au întors din gara Verești. Ce blăstămăție poate să creeze un om! A fost elementul cel mai favorabil comunismului, el care stătuse în Franța 25 ani refugiat pentru escrocherie.

„*Sit sibi terra levis*” – *mortuus est*³⁰.

2. **C. Arapu**³¹ – proprietar în Leorda și procurator al Băncii „Moscovici”, a venit prin decembrie 1944 ca reprezentant al liberalilor brătieniști; un om de treabă, însă n-a putut să pună oarecare stavilă avântului comunist; prea puțin cunoscut de cetățenii județului, așa că activitatea i-a fost slabă.

3. **Vieriu**³² – paysan din Movila-Ruptă-Ripiceni, a fost întâi polițai al orașului și într-o sâmbătă Arapu fiind chemat la minister, în urma lui a fost provocată o întrunire publică alimentată cu **tineretul progresist** evreu, obraznic, gălăgios, placardându-se pe ziduri lozinca *Arapu-prefect cămătar, Trăiască Ana Pauker neînfricată. Ura!!! Trăiască prefectul Vieriu*. Alaiul ieșind pe stradă de la Teatrul Popovici era un caraghioz lăc și un dezmăț cum nu se mai poate; l-a condus pe Vieriu până la Prefectură, unde a stat până prin martie 1945. De fapt erau 2 prefecti: unul, Arapu, stătea la București și Vieriu la Botoșani. Se vorbea că Vieriu fusese condamnat sub guvernul Antonescu la vreo 10 ani pentru îndosire de lucruri de ale armatei. Avea mi se pare gradul de plutonier. Un tip de pompier de pe vremuri!

4. **Chirică**³³ – învățător invalid de la Gorbănești, cu câțiva ani în urmă făcea pe negustorul de vinuri de la Cernăuți; aliat cu un grup de jidani administra un depozit de vinuri în Cernăuți și fiind prefect a avut proces cu tovarășii pe la Galați. Ieșit am putea spune proaspăt din școala normală de la Botoșani, unde intrase la înghesuială, devenise parcă stăpânul automobilului

șeful Serviciului Administrativ și Financiar, A. Abramovici, administrator financiar, R. Schwartz, administrator financiar de încasări și plăți, inginerul Marcus, șeful Serviciului Tehnic (*Regulamentul de organizare interioară a Serviciului Bunurilor Județene*, ed. cit., p. 15-16).

³⁰ „Să-I fie țărâna ușoară” – este mort.

³¹ Constantin Romulus Arapu (1885-1955), fiul unui renumit avocat botoșănean, Ionică Arapu, a fost președintele Partidului Național Liberal-filiala Botoșani și a fost numit prefect la 21 decembrie 1944 („Clopotul” an I, nr. 22/24 decembrie 1944). A fost închis din motive politice în închisoarea Aiud și apoi la Ocnele Mari unde a și murit (AN-Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 97, f. 9).

³² Vasile Vieru (1895-1957), fost șef al Poliției în toamna anului 1944, a avut funcția de prefect pentru o scurtă vreme în primăvara anului 1945. După înlocuirea sa a fost implicat într-un proces deschis de avocatul Vasile Pilat care avea ca scop lămurirea împrejurărilor în care Vieru ajunsese prefect. Pilat declara că „Vieru este un fost plutonier și fost condamnat în 1936 de Tribunalul Militar al Corpului 3 Armată la 10 ani muncă silnică pentru fraudă, găzduire de spioni și trecere frauduloasă a frontierei”, că nu a fost recunoscut de Ministerul Afacerilor Interne, dovada fiind numirea ca prefect a lui T. Chirică în locul lui Constantin Arapu și că „a fost un gestionar de fapt și nu unul de drept”. Vieru a încercat să se sustragă explicațiilor, audierile au fost amânate de mai multe ori, iar la 28 august 1946 a declarat că, „după plecarea d-lui Arapu Constantin, organizația F.N.D. din Botoșani a hotărât să mă instaleze ca prefect și eu a trebuit să mă supun (subl. ns.)” (idem, fond Tribunalul Botoșani, dosar nr. 13/1947, *passim*).

³³ Theodor.

Prefecturii, care în fiecare dimineață făcea naveta de acasă de la el la Hală după târguieli. Ca administrator al județului – reprezenta pe Tătărăscu – a fost un om șters, slab, fără energie, însă cu energie pentru el, că și-a prins ca proprietate vreo 25 ha pământ la punctul Luizoaca de lângă gara Botoșani.

5. **Bogdanovici B³⁴** – se spunea că era un funcționar al Prefecturii de Iași cu delegație de Prefect al Botoșanilor; un armean care nu ne iubea și activitatea sa a fost nulă. După Bogdanovici s-a instalat actualul Comitet în frunte cu un alt învățător din părțile Prutului, **Țărineanu³⁵**, factură a școlii normale de Botoșani.

O observație generală se impune: nu s-a văzut din partea oamenilor aceștia o legătură frățească cu o populație rustică necăjită peste măsură, îndurerată sufletește, deznădăjduită, având absolută nevoie de un sprijin, de gesturi de dragoste creștină și de un întreg concurs moral și material. Nu s-a văzut, ci de o parte o populație pasivă, de alta conducători indiferenți parcă nici nu le-ar păsa.

Regretabil lucru!

Listă de cetățeni botoșăneni care la apariția Armatei Roșii pe teritoriul județului au călcat jurământul sfânt către țară cu toate așezămintele ei și au acceptat religia politică a altui stat, căutând să slăbească și să distrugă viața noastră națională:

I. Grupa evreiască (obraznicie cu tiranie)

1. Dr. Salzberg ținea sus steagul cu soția – șeful
2. avocat Ilie Horodniceanu³⁶ cu soția și fiul³⁷
3. avocat Iancu Zwerdling³⁸ – mentor – adeptul lui Karl Marx
4. David Bogokowschi cu cei 2 fii ai săi
5. tânărul Feldman, nepotul lui Bogokowschi
6. Antonier³⁹, funcționar al Primăriei, îndărătnic și îndrăzneț
7. avocat Hartstein⁴⁰ – umblă când ici, când colo, când socialist democrat, în urmă comunist îndrăzneț și de marcă.

³⁴ Este vorba despre Vladimir Bogdanovici.

³⁵ Ionel Țărineanu, primar al orașului Botoșani pentru scurtă vreme în 1948, a fost numit la 16 mai 1949 președinte al Comitetului provizoriu al orașului Botoșani („Clopotul” an VI, nr. 292/23 mai 1949).

³⁶ Ilie Horodniceanu (1897-1956), avocat evreu, a absolvit Liceul „A.T. Laurian” în 1918 împreună cu Mauriciu Spodheim și Iancu Zwerdling (AN-Botoșani, fond Liceul „A.T. Laurian”, dosar nr. 1/1904, f. 60-61). Deportat în Transnistria în perioada 7 septembrie 1942 – 7 decembrie 1943 (idem, fond Poliția orașului Botoșani, dosar nr. 23/1943, f. 221), a deținut funcția de decan al Baroului de avocați din Botoșani în 1944 (idem, fond Prefectura județului Botoșani/caziere, dosar nr. 412, f. 15).

³⁷ Mina (1902-?) și Nicu (1929-?) Horodniceanu (idem, fond Poliția orașului Botoșani, dosar nr. 35/1942, f. 92).

³⁸ Iancu Zwerdling (1898-1975) a ajuns în 1947 președintele Comitetului Democrat Evreiesc (*ibidem*, dosar nr. 4/1947, f. 2).

³⁹ Josef Antonier (1910-1988), fost deportat în Transnistria între 8 septembrie 1942 – 12 ianuarie 1944 (*ibidem*, dosar nr. 23/1943, f. 275).

⁴⁰ Leon Hartstein (1887-1962) s-a născut sub numele Leiba Gutman (idem, colecția Registre Stare Civilă Botoșani, dosar nr. 675/1887, f. 4), a absolvit Facultatea de Drept din Iași și a lucrat ca avocat al Prefecturii începând din aprilie 1944 (idem, fond Prefectura județului Botoșani/caziere, dosar nr. 412, *passim*).

8. Zuzi Abramovici, foarte îndrăzneț și crud
9. farmacist Lerner, fost Locotenent în armata noastră
10. Armand Goldschläger⁴¹, slab, jigărit, stăpânit de idei răzbunătoare, răscolitor al vremurilor de la 1789; a ținut un cuvânt la Teatrul Popovici: „Comuna la Paris”
11. negustorul Raișer – se evidenția în public ca comunist.

II. Grupa românilor netrebniți:

1. Carol Artberger, mamă unguroaică, tată neamț; șofer se spunea
2. Iușcă, paysan din Măscăteni-Albești; după înfățișare ar părea rutean, fața spălăcită și căutătura de fiară
3. **Pociumb**, de meserie tractorist, om de rând din Botoșani. A fost numit ca intendent al Primăriei de către Artberger. Nu l-a mișcat nimeni din loc. Făcea politică și nevastă-sa țiganka.
4. Fantu⁴², primarul din Răchiți, singurul ce s-a abătut de la datoria lui și a activat în ogrorul comunist
5. Adiaconiței⁴³ demult era stăpânit de idei bune; a îndeplinit funcția de ajutor de primar; e un mic negustoraș
6. Vrânceanu de la fabrica Ripiceni
7. Bâdiu, inginer hotarnic din regiunea Ripiceni-Ștefănești
8. Vieriu, fost prefect mai târziu, 1945, din Regiunea Ripiceni.

Slujind ideea națională și sufletu-mi radiind iubirea creștină față de conțtătenii mei, mi-am zis: „*Quidquid agis, prudenter agas et respice finem*”!⁴⁴ și am mulțumirea sufletească că am izbutit în mare parte!

D. Russu,
fost Prefect de Botoșani

AN-Botoșani, Colecția Manuscrise, dosar nr. 82, f. 1-56.

⁴¹ Armand Goldschläger (1919-1950), membru al Partidului Comunist în ilegalitate, a fost deportat în Transnistria în perioada 8 septembrie 1942 – 12 ianuarie 1944 (idem, fond Poliția orașului Botoșani, dosar nr. 23/1943, f. 275), a condus Biroul Populației de pe lângă Prefectura județului Botoșani (idem, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 40/1944, f. 139).

⁴² Dumitru Fantu a fost numit la 1 octombrie 1944 în funcția de șef-serviciu al Serviciului Bunurilor (ibidem, dosar nr. 7/1944, f. 12).

⁴³ Vasile Adiaconiței (1886-?) a fost președintele Sindicatelor Muncitorești Unite din județul Botoșani („Clopotul”, an I, nr. 7/29 octombrie 1944), a fost numit ajutor de primar la 12 noiembrie 1944 (ibidem, nr. 11/16 noiembrie 1944) și membru, din partea Frontului Național Democrat, în Comisia de triere a celor bănuți că au fost legionari (AN-Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 73/1944, f. 16).

⁴⁴ „Orice ai face, fă cu prudență, fără să-ți tai respirația la sfârșit!”

**Botoșani County in the Early Months of the Soviet Occupation.
Unpublished Memoirs of Dimitrie Russu, Prefect of Botoșani
(7 April to 17 August 1944)
(Abstract)**

Keywords: Botoșani, 1944, Soviet military occupation, Red Army, Romanians, Jews, political and social transformations, communism

Dimitrie Russu, Botoșani county prefect from 7 April to 17 August 1944, expose in a report to minister of Internal Affairs the situation of this area before and after the Soviet military occupation. After the Romanian administration of Botoșani was evacuated at the end of March 1944, on 7 April the Red Army troops were occupied the city. Soon after, the German bombers destroyed a lot of houses and another buildings. After rebuilding destroyed facilities and institutions, Russu reorganized Prefecture, Law Court, Police etc. and was concerned for the smooth running of economic activities. Ample space is reserved for presentation of proposed relations with the Soviets, Jews and Romanians. Despite the statements made by V. Molotov in April 1944, the Soviets interfered actively in the political and social transformations. In April, Ana Pauker and Vasile Luca had been personally in Botoșani and tried to persuade Russu to join the communism. He refused and on 17 August, Russu was dismissed by the Soviet command and replaced by Gh. Boldescu.

ANEXE

Fig. 1. Numărul aniversar din 8 aprilie 1945

Fig. 2. Primul număr din 19 iunie 1944

Fig. 3. Dimitrie Russu

Fig. 4. Prefectura județului Botoșani

Fig. 5. Afîșe propagandistice emise de Comandamentul Armatei Roșii

Rolul zestre în contractarea căsătoriei în Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea

Elena COZMA

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a adus societății românești prefaceri majore în tot ce înseamnă viață cotidiană, ocupații, distracții, modă, scară de valori și mentalități. Faptul nu este specific doar celor două Principate, manifestându-se într-un cadru regional, mult mai larg, de antrenare a societăților din zonă în amplul proces al modernizării. „Orientul, spune Alexandru Duțu, a continuat să se întrepătrundă cu Occidentul, în toată prima jumătate a secolului XIX, în Sud-Estul european, în care voința de modernizare a cuprins toate popoarele”¹. Românii nu fac excepție, noul își face loc prin canale diverse: lecturi, studii în școlile Occidentului, călătorii, profesori francezi care-și căutau prin părțile noastre împlinirea destinului. El produce o ciocnire între vârstnicii mai conservatori și tinerii care se întorc acasă nu doar cu veșminte noi sau cu diplome, ci și cu idei politice avansate, oferind exemple personale de meritocrație și ocupând importante funcții în stat. Ei nu pot însă aduce schimbări fundamentale într-o instituție atât de veche precum cea a căsătoriei, marcată, poate, cel mai puternic de tradiție. Un exemplu ilustru este cel al lui Mihail Kogălniceanu, îndrăgostit de Liza, fiica lui Iacovachi Paladi. Părinții domnișoarei îl refuză atunci când își exprimă dorința de a le fi ginere², iar tânărul istoric se va căsători, mai târziu, cu Ecaterina Jora. Intuim în spatele refuzului o nepotrivire de avere și nu altceva.

Obiceiul de a înzestra tinerii cu prilejul căsătoriei lor este foarte vechi și nu se întâlnește doar la români. El este atestat în întreaga Europă medievală și modernă și nu a dispărut nici astăzi în comunitățile tradiționale. Într-o societate în care rangul și averea, cel mai adesea probată prin mărimea și numărul moșiilor, reprezentau singurele criterii ale poziției sociale, zestrea își conservă un rol important la încheierea unei căsătorii.

Căsătoria reprezenta, ca și astăzi, un moment important atât în viața celor doi tineri, cât și pentru familiile acestora și chiar pentru întreaga comunitate

¹ Alexandru Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, Editura Minerva, 1978, p. 107.

² M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z. N. Pop și Dan Simonescu, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 44.

unde ea avea loc. Amintim că nu exista căsătoria civilă, ci doar cea religioasă. Nunta însemna atât ceremonia religioasă (cununia), cât și petrecerea care urma, la care luau parte nașii și rudele mai mult sau mai puțin apropiate.

Cu acest prilej, tinerii primeau de la părinți bunuri mobile și imobile, care constituiau baza patrimoniului noii familii. Arhivele Naționale păstrează numeroase testamente, multe descriu zestrea pe care moștenitorii au primit-o la căsătoria lor, împărțirea averii rămase făcându-se adeseori în funcție de aceasta, dar și de comportamentul lor filial. Dispozițiile testamentare aveau în vedere toți moștenitorii, deopotrivă băieți și fete, dar de multe ori ele justificau împărțeala inegală între copii prin mențiuni cu referire la ceea ce unii dintre ei au primit la căsătorie. Trebuie precizat că nu doar fetele erau înzestrate de părinți la contractarea căsătoriei. Totuși, cele mai multe documente pe care le-am cercetat, precum și rarele mărturii memorialistice ale vremii sau chiar literatura pașoptistă, fac referire, în primul rând, la zestrea fetelor. Astfel, numeroasele foi de zestre (peste 1.000) existente în Colecția „Documente” sau în alte fonduri, cum ar fi cele ale instanțelor judecătorești păstrate la Arhivele Naționale din Iași, se referă, în proporție de aproape 96%, la zestrea fetelor.

Foile de zestre (termenul utilizat cel mai adesea în epocă este cel de izvod de zestre), păstrate într-un număr impresionant, variind ca formă de la simple notițe până la zapise semnate de martori, printre care fețe bisericești, arată preocuparea părinților de a-și pune la adăpost fetele în cazul nereușitei căsătoriei. Practica aceasta, ca și cea de a solicita tânărul soț să confirme, prin propria semnătură, că a primit de la părinții miresei bunurile din foaia de zestre devin tot mai frecvente în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Ele sunt explicabile dacă avem în vedere frecvența divorțului mai ales în rândul celor cu avere. Faptul șochează mulți călători străini aflați prin cele două Principate, care se grăbesc a-l consemna în scrierile lor ca un aspect al unei moralități discutabile. Amintim că însuși Felix Colson, cunoscut ca prieten al românilor, menționează faptul că divorțurile deseori contribuie la corupția clasei boierești³.

Înainte de orice altceva, zestrea reflecta starea materială a părinților care făceau eforturi pentru ca fetele lor să pășească în noua familie sub cele mai bune auspicii. Nu de puține ori, zestrea făcea subiectul unor îndelungi negocieri între familiile celor care urmau să se căsătorească. Părinții își luau uneori angajamente greu de îndeplinit, amânarea asigurării zestreii generând, după caz, procese între părți sau traiul rău al tinerei în casa soțului ei. Spre exemplu, în anul 1819, vornicul Costache Sturdza își dă socrul în judecată pentru că moșia primită ca zestre era într-un litigiu judecătoresc și cere în schimbul ei 60.000 de lei. Socrul, Iordachi Canta, se adresează mitropolitului, arătându-se gata să plătească pentru a nu pricinui „vreo răceală întru viețuire fiilor mei”⁴.

În familiile cu mai multe fete, asigurarea zestreii, fără de care acestea nu puteau face un mariaj convenabil, solicita din greu pe părinți. Astfel, în

³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, Editura Eminescu, 1981, p. 547.

⁴ AN-Iași, colecția Documente, pach. CDLXIX, doc. nr. 3.

testamentul Casandrei, soția lui Grigoraș Hermeziu, din 1852 se arată: „[...] fiicei mele Mariaea, ce o țin ginere-meu, Constantin Calierghi, i-am dat mai mult, dar ce aveam a face, văzându-mă cu greutate în casă și eu neștiind ceasul meu și fiicelor mele vreme de căsătorit, m-au silit nevoia di am dat și mai mult, ca să scot o fată din casă, fiind știută greutatea fetilor”⁵.

Foile de zestre se referă la ceea ce primeau fetele la căsătorie, iar negocierile se făceau între socri și ginere sau prin intermediari. Adesea, părinții tânărului erau cei care negociau, așa cum s-a întâmplat la căsătoria Elenei, fiica vistiernicului Iordache Catargi, cu Gheorghe (Iorgu) Ghica, în februarie 1818. Atunci, se arată într-o mărturie mai târzie, tatăl tânărului, vornicul Grigorie Ghica, „au cerut izvod de zăstre, pre cari preosfinția sa de la dumnealui vistiernic l-au dat părinților tânărului și pre urmă, după multă sporire și scădere urmată de îmbe părțile, în cari s-au arătat cu mulțămire alcătuire, s-au săvârșit în monastirea Goliei, la odaia preosfinției sale părintele Grigorie Irinopoleos, în ființa atât a dumisale vornic, cât și a dumisale vistiernic Iordache Catargi”⁶. Prin urmare, Elena Catargi primea o zestre însemnată, pe lângă moșiile Pastrăveni, ținutul Neamț, și Găgești de la Fălciu, cu toate siliștele lor, 25 sălase de țigani cu 75 de suflete, 24 de pogoane de vie la Nicorești și Vișani, 25.000 de lei și 5.357 galbeni olandezi *cash*, bijuterii în valoare de 1.190 de galbeni, straie și alte lucruri în valoare de 3.456 galbeni și argintărie de 410 galbeni⁷. Caseta cu bijuterii conținea, între altele, cercei și diademă cu briliante, paftale cu smaralde, medalion și inel de asemenea cu briliante⁸.

Un izvod de zestre, ceva mai vechi, din 19 ianuarie 1806, al Sofiei Hermeziu, cuprindea și el o avere însemnată și anume: „o icoană ferecată cu argint; moșia Trifeștii Vechi de la Prut, în ținutul Eșii; o floare cu diamanturi; 4 inele, însă două cu diamanturi, 1 cu zamfir, 1 cu rubin, 1 păreche cercei cu zmaranduri și diamanturi; 10 șiraguri de mărgăritare; 1 păreche paftale de tinzof cu mărgăritar și cu colanul lor; 1 păreche paftali de argint poleit cu aur și cu colanul lor; o candelă de argint; 6 zaifuri de argint cu felegenele lor; o tavă de argint; 2 farfurii cu patru lingurițe de argint; o stropitoare și afumătoare de argint; șase părechi cuțite și cu lingurile lor de argint; 1 lingură mare de argint; 2 solnițe de argint; 4 suflete de țigani. Straile: 1 beneșăl cu samur; 1 beneșăl cu cacon; 1 beneșăl cu sângeap; 1 beneșăl dezblănit, toate cu rochiile lor; 4 bazcialăcuri; 16 cămeși femeiești; 16 cevrele; 60 șervete; 20 pașcheri. Așternutul: un oghial de atlas; 1 salte tij; 4 perne puf mici; 2 perni mari; 5 rânduri de fețe, însă 2 de melez, 2 de pânză, 1 de agabanes; 8 prostiri de salte; 5 prostiri de oghial de melez și de pânză; 1 sipet mare, 1 scatelcă; 1 lighian cu ibric de alamă; 12 talgere de cositor; 12 blide tij; 8 tingiri cu capacele lor”⁹. Izvodul este semnat de mama Sofiei, Catrina cluce-reasă, și întărit de fratele ei, după ce scrie cu propria mână: „Aceste cele ce dă

⁵ L.T. Boga, *Documente basarabene*, vol. III, *Testamente și danii*, Chișinău, 1929, p. 81.

⁶ AN-Iași, fond Divanul Domnesc, dosar nr. 4/1836, f. 40 v.

⁷ *Ibidem*, f. 39.

⁸ *Ibidem*, f. 41.

⁹ Idem, colecția Documente, pach. DXXIII, doc. nr. 5.

maică-me zestre surorii mele și fiicei dumisale sunt cu toată voința și primirea. Gheorghe Hermeziu sluger”¹⁰.

În izvodul de zestre al Sofiei Hermeziu găsim argintărie, lenjerie și haine scumpe, precum și bijuterii, între care inele cu pietre prețioase și nu mai puțin de 10 șiraguri de perle. În alte foi de zestre, cum ar fi cea a Ecaterinei Alecsandri din 1835, când se căsătorea cu aga Costachi Voinescu, apar porțelanurile, clavierul cu notele lui, o trăsură de Viena cu armăsarii ei și argintării de Lipsca¹¹.

Iordache Catargi și Catrina Hermeziu dispuneau de moșii întinse, însă acolo unde existau mai mulți copii, se prefera ca fetelor să li se dea sume importante de bani (câteva mii de galbeni), moșiile fiind destinate băieților. Așa s-a întâmplat și cu Ecaterina Alecsandri care a primit 6.000 de galbeni, argintărie, trăsură și bijuterii, însă fără moșii, care erau destinate fraților ei, Vasile și Iancu.

Din acest motiv, fetele orfane, moștenitoare ale unor moșii, aveau mare căutare pe piața matrimonială, rudele pretendenților facilitau apropierea dintre cei doi tineri și se implicau în tratativele care precedau căsătoria. Cele mai multe se căsătoreau foarte devreme, la 15-16 ani, când mințile le erau mai ușor sucite de tinere ce se simțeau în stare să le administreze averea. În plus, căsătoria părea acestor tinere o soluție de a se emancipa de sub tutela Comisiei Epitropicești sub care le plasau testamentele părintești. Așa s-a întâmplat cu Zoe, fiica bogatului boier Alexandru Anastase Voinescu, moștenitoare a unei jumătăți din marea moșie Voinești, căsătorită cu spătarul Enachi Negruți. Vecinătatea caselor părintești, aflate pe locul Colegiului Național din Iași, cu cele ale spătarului, de lângă Biserica Banu, a creat condiții excelente pentru tânăra și întreprinzătorul curtezan.

Toate foile de zestre debutau cu formula „izvod de zestre ce cu mila lui Dumnezeu dau fiicei meli [...]” și se încheiau cu expresia: „de la noi puțin și de la Dumnezeu mai mult”. Inventarul zestreii începea întotdeauna cu icoanele pe care tânăra le primea, în mod obligatoriu, de la părinți. Obiceiul a dispărut în timpul regimului comunist. Bunica mea maternă păstra în cea mai bună odaie a casei, pe peretele dinspre Răsărit, icoana ferecată în argint pe care o primise de la părinți în 1925 când s-a căsătorit cu bunicul, iar la rândul ei, mama a primit o icoană în 1948 când a plecat din casa bunicilor ca femeie măritată.

Pe lângă sume de bani, fetele primeau mai ales bijuterii. Aceste giuvaieruri de familie treceau însă și de la soacră la noră. C. Gane își amintește de „luna cu diamanturi” pe care o avea pe la 1923 de la mama sa. Bijuteria apare în foaia de zestre a Ecaterinei Buznea căsătorită cu banul Ioniță Gane la 1775, apoi trece la Sevastia, nora acesteia pe la 1823, de acolo la soția lui Matei Gane și în cele din urmă la mama autorului¹².

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Sever Zotta, *La centenarul lui Vasile Alexandri. 1821-1921. Material inedit privitor la familia poetului*, Iași, 1921, p. 17.

¹² C. Gane, *Pe aripa vremii*, București, 1923, p. 92.

Bijuteriile sunt prezente în multe foi de zestre precum și în testamente, nu neapărat doar a celor din marile familii boierești. Spre exemplu, în martie 1820, Dimitrie Jărdan vornic de poartă își împarte averea între cei patru copii cu prima sa soție, Maria, fata lui Toader căpitan, Elisaveta, soția de a doua, și cele două fiice pe care le au împreună. După ce separă averea adusă de Elisaveta în căsătorie sau primită pe parcurs de la ai ei, lasă acesteia casa din Rădeni cu toate acareturile, pe care era liberă s-o dea, la rândul ei, oricărei dintre cele două fiice ale lor. Fetelor le împarte sume de bani, câte un inel fiecareia (1 cu safir, 1 cu smarald, 2 cu diamante), argintărie și lăzi de zestre¹³. Se observă aici grija bărbatului de a separa zestreă adusă de Elisaveta, la care aveau drept de moștenire doar fiicele acesteia, de averea sa personală, asupra căreia are dreptul să decidă el însuși.

Zestreă femeii, așa cum a reieșit din cele câteva situații prezentate mai sus, era încredințată soțului și el o administra pe toată durata căsătoriei. Femeia nu putea să înstrăineze de veci zestreă sau părți din ea prin donație sau vânzare fără voia bărbatului. În 14 aprilie 1844, marele logofăt Costache Sturdza intervine și blochează vânzarea moșiei Drăgușeni de către soția sa, Maria Ghica¹⁴, deși era de notorietate faptul că cei doi soți nu mai erau împreună după ce Maria fugise cu Nicolae Rosetti Roznovanu și depusese numeroase cereri, inclusiv la Patriarhia din Constantinopol, pentru a divorța. Și Costachi Voinescu a continuat să administreze zestreă soției sale pe toată perioada în care ea a locuit la tatăl său și pe parcursul divorțului. În ceea ce o privește pe Elencuța Catargi, zestreă ei a rămas în casa socrului după moartea lui Iorgu Ghica. Pentru a o recupera, femeia s-a judecat cu acesta, apoi cu moștenitorii lui, Nicu Ghica și Catinca Ghica, din 1828 până prin 1840¹⁵. Rucsândrița Balș separată de Anastasie Bașotă în 1827 și-a recuperat zestreă abia în 1836, dar și atunci fostul soț a emis pretenții asupra moșiei Holboca, lăsată de Grigore Balș nepoților săi¹⁶.

Apoi, Maria Gane se plânge în 1841 că bărbatul ei, Fotache Ghețu, îi administrează moșia Drăgănești, refuzând să-i predea zestreă, deși nu mai trăiau împreună¹⁷. Că bărbatul se folosea de averea femeii o demonstrează și protestul acestuia atunci când Departamentul Dinlăuntru pune sub sechestru bunurile familiei la cererea soției. Cercetarea ordonată de mitropolit a descoperit că toate acuzele aduse Mariei, inclusiv cea de adulter, nu erau adevărate, așa încât bărbatul recunoaște, în cele din urmă, că datorează banii luați din zestre și propune reluarea traiului comun. Maria Gane, la rândul ei, condiționează împăcarea propusă de Biserică prin semnarea unui contract marital, prin care bărbatul să fie obligat s-o întrețină și să facă socoteala zestreii, afirmând că stătea în casa soțului unde soacra și cumnata o stinghereau, „ca și cu chirie”. Ea

¹³ L.T. Boga, *op. cit.*, vol. III, p. 38-48.

¹⁴ AN-Iași, colecția Documente, pach. CDLXIX, doc. nr. 30.

¹⁵ Idem, fond Divanul Domnesc, dosar nr. 4/1836.

¹⁶ Idem, colecția Documente, pach. LXXXVI, doc. nr. 77.

¹⁷ Mihai Răzvan Ungureanu, *Găneștii secolului al XIX-lea*, în ArhGen, an III (VIII), 1996, nr. 1-2, p. 200-201.

se obliga să se poarte cu toată chibzuința și să-l asculte, în caz contrar o treime din zestre ar fi ajuns la *Cutia milelor*. Dacă el nu dorea să continue mariajul, urma să-i restituie zestre plus jumătate din ceea ce se va lămuri „averea mea”¹⁸.

Într-un alt caz, Mihai Herescu continuă să se folosească de zestre soției sale, Zoîța, fiica banului Manolache Gherghel, deși acesta îl părăsise, sătulă fiind de traiul rău și de faptul că el își adusese în casă o amantă mai tânără¹⁹. De altfel, femeia părăsise casa de pe moșia Plopeni, împreună cu cei trei copii, și trăia la Botoșani, în casa surorii ei²⁰. Părăsind casa soțului, Zoîța și-a luat câteva lucruri din zestre și le-a dus la Botoșani, în casa surorii ei, pentru a nu fi înstrăinate de bărbat, de vreme ce acesta se dovedise a fi un risipitor.

Uneori femeile își administrau singure averea, mai ales când erau soțiile unor boieri bogați precum Alecu Balș. Printr-un înscris din octombrie 1823, înregistrat la Judecătoria Orhei, acesta dă voie soției sale, Smaranda, născută Sturdza, să-și administreze moșiile de zestre, cele mai multe în Basarabia²¹. La moartea bărbatului, cei doi fii sunt de acord ca Smaranda, „prea iubită noastră maică”, să folosească venitul produs de alte două moșii din Basarabia și de moșia Poncești lăsate de tatăl lor²². Este adevărat că Smaranda se va dovedi un foarte bun administrator dacă avem în vedere că unii dintre marii boieri ai Moldovei îi datorau, la moartea ei, în 1848, sume imense, în total de 38.000 de galbeni, pentru care își puseseră gaj o parte din moșii²³. Pentru comparație, amintim că o moșie producea între 250 și 800 de galbeni pe an.

Ar fi cu totul eronat să credem că doar fetele boierilor primeau zestre. Obiceiul înzestrării fetelor era atât de înrădăcinat, încât nici o fată nu se căsătorea fără dotă. Ceea ce făcea diferența era valoarea zestre, de la sfoara de pământ și ceva lenjerie, câteva straie sau vite, la moșii, argintărie, țigani și bijuterii prețioase. Fetele târgoveților primeau lenjerie, veselă, câte o bijuterie și chiar o casă sau o dugheană care aducea venit prin închiriere. Uneori, fetele târgoveților, ca și cele ale unor slujbași mărunți puteau primi o trăsură, cai sau chiar un clavir. Locuitorii satelor își înzestrau fetele cu straie, așternuturi, lenjerie, nelipsita icoană, porumb și grâu pentru a-și ține casa la început, vite și oi.

Relațiile sociale rezultate din mariaj erau, uneori, mai importante decât zestre înșăși. Cu cât acestea erau la un nivel mai înalt, cu atât era mai bine. Astfel un tânăr nășit de domn putea aspira la funcții din care se îmbogățește, atunci când favorul era asociat cu reale calități personale, determinare și dorință de a face avere.

George Sion ne spune despre căsătoria tatălui său, povestind cum a fost chemat de doamna lui Șuțu vodă, care-i sugerează să-și aleagă mireasă printre fetele ei de casă. Pe loc, doamna a hotărât logodna tânărului cu Frosa Schina, iar

¹⁸ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-55/1841, f. 32.

¹⁹ *Ibidem*, dosar nr. B-70/1842, f. 5.

²⁰ *Ibidem*, f. 9.

²¹ *Ibidem*, dosar nr. A-1/1848, f. 22.

²² Idem, colecția Documente, pach. LXXXVI, doc. 32.

²³ Idem, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. A-1/1848, f. 21-22.

Vodă îl încurajează pe tânăr spunându-i că fata se trage dintr-o vestită familie de patrioți greci și că, pe lângă dotă, va fi înaintat în rang și funcție. După o lună, un alt diac de vistierie, Ioan Cuza s-a logodit cu altă fată din anturajul doamnei. Ambele nunți s-au celebrat în aceeași zi, nași fiind beizadea Iorgu Șuțu și soția lui²⁴. Între alte daruri, mama lui Sion primise de la vodă o trăsură cu arcuri masive, îmbrăcată cu mătase și vopsită cu ulei de culoare galbenă de părea aurită. Copil fiind, autorul mergea împreună cu părinții cu această trăsură pe la mănăstiri sau în vizite simandicoase²⁵.

Ioniță Sandu Sturdza și doamna lui aveau obiceiul, atunci când li se căsătoreau fetele din casă, să ofere mirelui, în loc de zestre, o slujbă profitabilă. Astfel, pe un Romașcu, fecior de mazil, care luase de soție pe Catrina, fată în serviciul doamnei, domnul îl face sameș de Tutova, iar pe un Merișescu, însurat cu o altă fată în casă, sameș de Neamț²⁶.

Elena, fiica lui Gheorghe Plitos, ce fusese botezată de tatăl domnitorului Mihail Sturdza, cade în mrejele unui tânăr interesat de oportunitățile oferite de căsătorie. Domnitorul cununa pe cei doi tineri, le dăruiește o trăsură și rânduiește pe mire vameș în ținutul Suceava²⁷. Tânărul Iorgu Hartulari face avere sub înalta oblăduire a domnitorului, dar o tratează foarte rău pe soția sa. Atunci când se hotărăște să divorțeze, Mihail Sturdza intervine personal, amenințându-l că va da averea soției deoarece „prin hatârul ei fusese făcută”²⁸.

Uneori, se întâmplă ca fete sărace, orfane de ambii părinți sau crescute de mame văduve, să fie necinstite de bărbați care refuzau să le ia în căsătorie. Tânărul seducător era reclamat la Agie sau la autoritățile ecleziastice, dar acestea nu aveau puterea de a aranja o căsătorie cât timp făptuitorul și părinții acestuia se opuneau. Resemnată, fata prihănită încerca să scoată o despăgubire pentru pierderea fecioriei, o zestre minimă, care s-o ajute la contractarea altei căsătorii. Doritori se găseau, ceea ce nu însemna că fetele aveau mai mult noroc a doua oară, ele suportând, de cele mai multe ori, umilințe și bătaie de la cei care se însurau doar pentru zestre. Constanța Vintilă-Ghițulescu a analizat scenariile desfășurate în aceste cazuri în Țara Românească, pentru perioada 1750-1830, exclusiv pe baza documentelor de arhivă²⁹. Lucrurile nu stăteau altfel în Moldova și documentele o dovedesc, autoarea fiind determinată doar de oportunitățile de cercetare a-și limita demersurile la principatul vecin.

Bărbatul nu era în nici un fel obligat să-și probeze solvabilitatea. Nu de puține ori, zestre sau o parte a ei era utilizată pentru acoperirea unor datorii pe

²⁴ George Sion, *Suvenire contimporane*, vol. II, București, Editura Minerva, 1973, p. 183-185.

²⁵ *Ibidem*, p. 195.

²⁶ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, ediție îngrijită de Ionel Maftei, Chișinău, Universitas, 1991, p. 322.

²⁷ Elena Hartulari, *Istoria vieții mele. De la anul 1801*, în CvL, anul al LVIII-lea, octombrie 1926, p. 742.

²⁸ *Ibidem*, în loc. cit., noiembrie 1926, p. 848.

²⁹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Focul amorului. Despre dragoste și sexualitate în societatea românească 1750-1800*, București, Editura Humanitas, 2006.

care tânărul le contractase înaintea căsătoriei. Elena Hartulari menționează acest fapt în jurnalul ei³⁰, dar realitatea poate fi găsită și în mărturiile din cadrul unor procese pentru zestre din arhivele judiciare. În 1832, Nastasia Brănișteanu se plânge că soțul ei își plătește datoriile din banii zestrei³¹.

Vânătorii de zestre nu erau chiar rari, situația fiind facilitată și de tinerețea tinerelor scoase pe piața matrimonială, cel mai adesea niște adolescente, care puteau fi atrase lesne în mrejele unei iubiri mincinoase și interesate. Deși erau atent supravegheate de familie, o fisură cât de mică în acest sistem, complicitatea unor slugi sau a unor rude, încăpățânarea tinerei cu capul în nori, cel mai adesea și ca urmare a unor lecturi, facilitau atingerea scopurilor vânătorilor de zestre. În această situație este explicabilă șovăiala părinților, care, deși nu aprobă proastele alegeri ale odraslelor lor, sunt obligați să consimtă la căsătoria acestora. De aceea, ei încearcă să le pună la adăpost prin întocmirea unor foi de zestre foarte amănunțite, în care sunt trecute nu doar părțile de moșii, case, bijuterii și bani, ci și lucruri mărunte, precum: șervete, cearceafuri, cămăși, îmbrăcăminte și chiar ciorapi.

Îndoielile părinților sunt întărite, adesea, de căsnicia celor doi. Vânătorul de zestre nu se dovedește un soț fidel și bun și provoacă femeii o dublă supărare: cea de a-și fi mahnit părinții și cea de a fi ales greșit, supărare care o roade, o îmbolnăvește și o duce spre mormânt. Impresionează încercările părinților de a recupera zestreă după moartea fiicei lor ca urmare a traiului rău și asprimii bărbatului. Dosarele conțin, toate, jalbe în care bieții părinți condamnă tratamentul la care bărbatul și-a supus soția, făcându-l vinovat pentru moartea tinerei femei. În situația în care din căsătorie rezultă copii, bunicii materni se erijează în apărătorii intereselor nepoților, încercând să salveze zestreă mamei lor decedate pentru a-i ajuta să încheie, la rândul lor, contracte matrimoniale avantajoase. Spre exemplu, când își făcea testamentul, în mai 1822, căpitanul de lefegii Toader Manoli mai avea, din cei trei copii, doar o fată în viață, pe Maria, căsătorită cu medelnicerul Costache Racliș, care îi dăruise trei nepoți. Feciorul Iordache murise fără urmași, iar Caterina, căsătorită cu Iordache Vuluță, plecase și ea după fratele ei, lăsând-o orfană pe micuța Mărioara. Copila urma să moștenească zestreă mamei sale conform izvodului, zestre de care tatăl nu se putea folosi deoarece „cât au trăit fiică-me Ecaterina, numitul ginere Iordachi Vuluță s-au purtat rău de-a pururea, bătând pe fiică-me precum știu toți megieșii și neamurile sale, di cari bătaii căzând la zăcari i s-au întâmplat și moartea. Însă eu îl las să deie samă la Dumnezeu”, își încheia zăpăditul tatăl îndurerat³². Ecaterina Alecsandri se plânge că s-a îmbolnăvit de ofiță „de care nice o persoană din niamurile familiei noastre nu au fost atacărită”, datorită modului în care a tratat-o soțul ei și geloziei lui exagerate³³. Eufrosina fata

³⁰ Elena Hartulari, *op. cit.*, p. 733.

³¹ AN-Iași, fond Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar nr. 29/1832, f. 3.

³² L.T. Boga, *op. cit.*, vol. III, p. 54-55.

³³ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-65/1843, f. 2.

spătarului Costandin Maftai s-a întors în casa părintească unde a și murit, bolnavă de traiul rău cu bărbatul ei³⁴.

Nu putem nega existența unor indivizi profitori, care descoperiseră traiul comod oferit de zestrea femeii. Un asemenea specimen pare să fi fost medelnicerul Costache Popovici, cu pretenții de boierie, fără a avea vreo altă avere în afara casei părintești din satul Săcărești, lângă Târgul Frumos, trei pogoane de vie și un cal de călărie, ceea ce îl plasa abia în rândul țăranilor înstăriți. Prima soție i-a adus o moșioară la satul Pietrișul, ținutul Neamț, dar după moartea acesteia, rudele o vor recupera pentru a alcătui zestrea copiilor ei³⁵. Fiind, așa cu cum îl caracterizează cea de-a doua nevastă, „cu totul grubian și nesuferit de a-l primi cineva în vreo slujbă”³⁶, o a doua căsătorie profitabilă putea să-i asigure o existență comodă. Ca atare, acceptă să o ia în căsătorie pe Zamfira Poni, de doar 15 ani, profitând de faptul că mama tinerei, Ecaterina Poni, oferise o zestre în bani, vite, trăsură cu doi cai și alte lucruri. Mama Zamferei lucra la curtea lui Iancu Prăjescu din Stolniceni, unde fata trăise o posibilă poveste de dragoste dacă avem în vedere faptul că, la doar cinci luni după căsătoria ei, „la ce dintâi vedere a me”³⁷, ea dăduse naștere unui copil. Faptul nu pare să deranjeze pe bărbat, care se lasă întreținut de familia ei și mai ales de marele boier Iancu Prăjescu. Mai mult, atunci când Zamfira se hotărăște să-l părăsească, luându-și ce-i mai rămăsese din zestre, bărbatul insistă în mai multe cereri adresate mitropolitului să nu aprobe divorțul, arătându-se dornic a continua traiul comun³⁸.

Apoi, Ruxanda Lecca, nepoata lui Costache Negruzzi, măritată de mama ei, la doar 13 ani, cu un Gheorghe Lupașcu, fuge în 1847 la rudele ei luând izvodul de zestre. Cu acest prilej, Costache și Ioan Negruzzi iau apărarea nepoatei lor, arătând că bărbatul „o lăsa goală, neîngrijită, bolnavă și necăutată” și că documentele erau ale femeii și nu ale bărbatului, care i-a cheltuit nu doar dobânda produsă de zestre, ci chiar și din capital³⁹.

Tot pentru zestre pare să se fi căsătorit, prin 1833, și spătarul Iancu Kogălniceanu, cu o Casandra Țintilă, care fusese măritată mai întâi cu un bogat negustor din Piatra. Averea femeii, între care moșia Faurii, 1.700 de galbeni și alte lucruri de valoare, tentase bărbatul să încheie ceea ce el considera o mezalianță. După 10 ani de căsătorie, Casandra se adresează Decasteriei cerând desfacerea căsătoriei și restituirea zestrei. Îl acuză că i-a cheltuit din zestre fără a-i da cele necesare Ținerii gospodăriei, obligând-o de multe ori să apeleze la sora ei sau la vecini. Femeia spune că Iancu „mi-au dat vie dovadă că dumnealui s-a însoțit cu mine nu pentru ca să petreacă vreo viață cinstită și pacinică după giurământul săvârșit [...], ci pentru hatârul averii meli, ca să aibă

³⁴ Idem, fond Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar nr. 109/1834, f. 36-38.

³⁵ Idem, fond Mitropolia Iași, dosar nr. B-46/1846, f. 5.

³⁶ *Ibidem*, f. 3.

³⁷ *Ibidem*, f. 3v.

³⁸ *Ibidem*, f. 23 și 38.

³⁹ Idem, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. A-3/1845, f. 44.

cu îmbielșugare de cheltuială în mulțămirile dumisale”⁴⁰. În consecință, femeia a luat documentele averii sale, izvodul de zestre și câteva lucruri în două lăzi, pe care le-a lăsat spre păstrare, una la Biserica Banu și alta la un vecin, negustorul Alecsie Emanoil. Soțul o reclamă la rândul lui, dar cercetarea rânduită susține acuzațiile femeii și dezvăluie că bărbatul „prăpădește tot la cărți și în casă esti foarte stenahorisit și din nechibzuirea dumnealui au agiuns într-o proastă stare”⁴¹.

Mărturiile în acest proces sunt dramatice și pun în lumină dimensiunea dezastrului unei căsătorii interesate și fără dragoste. Sărdarul Gheorghe Tomozei, vorniceasa Marghioala Drăghici și unii vecini relatează că femeia se „trude de facere” singură, doar cu o roabă țigancă. Sosită în grabă, vorniceasa a chemat moașa și pe doctorul Cihac și a cumpărat cele necesare cu banii ei, „căci lehuza nu ave nimic, nici parale, ba nici lemne pentru foc”, iar vecinul Alecsie Emanoil au ajutat-o și el. Bărbatul răspunde că, oricum, copila născută nu este a lui, fiind câștigată din preacurvie, bazându-se pe faptul că fetița fusese născută la sfârșitul lunii iulie 1842, iar dânsul, fiind hotarnic, fusese plecat în toamna anului 1841 și se întorsese abia în decembrie acasă. Doctorul Cihac adeverește însă că nașterea s-a produs prematur, la șapte luni, iar femeia a suferit, fiind în pericol de moarte. Moașa, Naneta Schiler, spune și ea că a observat în gospodărie o lipsă atât de mare încât fugiseră chiar și slugile.

Lui Iancu Kogălniceanu divorțul nu pare să-i convină, de aceea cere să fie chemat episcopul Romanului care îi cununase, o reclamă pentru furtul unor sineturi și își defăimează soția prin vorbe pe care nu le poate susține cu dovezi în fața tribunalului ecleziastic. Acuzațiile lui (cheltuiește prea mult, i-a stricat o brișcă, folosește cai la trăsură care au costat mult, pretinde să fie cumpărat pește deși era carne) scot la iveală meschinăria și zgârcenia.

Casandra însă, deși fusese căsătorită cu un negustor, era o femeie deșteaptă, prietenă cu multe mari cucoane din Piatra, între care Smaranda Canano și Smaranda Pisoțchi. Întâmpinarea ei către Decasteria Mitropoliei face dovada unui spirit modern, care punea principii noi la fundamentul căsătoriei. Ea arată că el însuși recunoaște că a luat-o de soție pentru avere „măgulindu-se a crede, după zisa dumisale, că m-am făcut din negustoreasă, boiereasă și că această cinste atât de mare ce-și crede că-mi face, pe mine m-ar hrăni dișărtăciunea a-i suferi toate barbarile dumisale purtări și tiranii, privindu-l desfrânându-se cu averea me pentru ca să-i port familia ce dumnealui își închipuiește că are mai ilustrată decât a tuturor boierilor români”⁴². Desigur, Iancu, frate cu Ilie Kogălniceanu, deci unchi al marelui om politic și istoric Mihail Kogălniceanu, făcea parte dintr-o familie ilustră, care a făcut istorie în secolul al XIX-lea.

Într-o altă cerere adresată mitropolitului, Casandra ne uimește din nou prin claritatea ideilor ei. Ea recunoaște că a fost soția unui negustor mai în vârstă,

⁴⁰ *Ibidem*, dosar nr. B-96/1843, f. 1.

⁴¹ *Ibidem*, f. 33v.

⁴² *Ibidem*, f. 46v.

„negustor însă, scrie ea, care și-a făcut cinstit cariera și de care îl avem și astăzi de pildă înaintea ochilor noștri și Dumnezeu să învrednicească și pe fiica me a ave un asemenea bărbat ca negustorul numit de dumnealui și s-o ferească de un asemenea boier ca dumnealui”. Mai adaugă că soțul i-a cunoscut familia înainte de a o lua de nevastă „lăcomindu-să la starea me, iar nu la persoană-mi” și încheie arătând că, „deși sunt lipsită de această sfântă și înaltă învățătură, nu cred însă să fie scrisă în legea Domnului că bărbatul să ia pe femeie întru însoțirea lui, nu pentru ființa ei, nu pentru persoana ei, ci pentru hatărul averii ei”⁴³.

Înțelegem de ce Casandra și-a pus la adăpost izvodul de zestre și documentele moșiei pe care o adusese în căsătorie, motivând că nu dorea ca Iancu să vândă sau să pună gaj din bunurile sale. În încercarea de a nu fi obligat să-i restituie bunurile, Iancu a acuzat-o de preacurvie. Divorțul, din care soțul a ieșit destul de șifonat, a fost o luptă pentru zestre și nimic altceva, generată de interese materiale pentru care bărbatul s-a comportat nedemn, iar femeia s-a apărut utilizând argumente care prevesteau schimbări importante în mentalul social.

Merită să ne întrebăm de ce femeile acceptau asemenea situații de compromis. Răspunsurile pot fi mai multe: modul în care familia, în special mamele, impuneau fiicelor propria lor voință, îndrăzneala bărbaților care ademeneau fetele în capcana raporturilor intime înaintea căsătoriei, conștiința păcatului pe care aceste raporturi o atrăgeau, educația primită de fete, presiunea rudelor. Să nu uităm că fetele se căsătoreau foarte tinere, arareori la 19-20 de ani, dar cel mai adesea la 15-16 sau chiar 13 ani, vârstă la care discernământul lor poate fi pus, așadar, sub semnul întrebării. Nu în ultimul rând, conform cutumelor sociale, femeia era întregită doar în cadrul unei căsătorii, celibatul, văduvia prelungită sau statutul de divorțată nu erau alegeri agreate.

Pentru cercetătorul de astăzi, toate discuțiile legate de zestre nu sunt altceva decât oportunități de cunoaștere în profunzime a unei lumi ce nu pare cu mult diferită de cea de astăzi. Situațiile sunt uneori picante, alteori triste, tragice chiar.

Un alt scandal, cel din căsnicia doctorului de la „Cremenal”, Epaminonda Samurcaș, generată de presupusul adulter al soției sale, Olimpiada Arghiropol, se dovedește și el a fi legat de neîmplinirea zestreii. Atunci când soacra doctorului se obligă, printr-un act, să achite restanța din zestre, cei doi se împacă în septembrie 1841⁴⁴. Ei au divorțat în cele din urmă, doi ani mai târziu, însă după alți opt și-au reluat traiul în comun⁴⁵. Putem conchide că cei doi se iubeau, dar dragostea era cu năbădăi, certurile frecvente și insultele pe care și le aruncau reciproc nu erau decât sarea și piperul relației lor.

Apoi, pitarul Gheoghe Nacu din Roman este un om calculat, ce nu pare capabil să iubească; el preferă să-și reia traiul în comun cu Elena, fata comisului Gheorghe Alhaz, decât să restituie zestreia femeii, deși raportul episcopului

⁴³ *Ibidem*, f. 91.

⁴⁴ Idem, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-99/1841, f. 25.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 35.

Meletie, din 28 aprilie 1843, vorbește despre „desăvârșita împietrire și răceală către soția sa”, pe care o abandonase, însărcinată fiind, în casa părinților ei⁴⁶. Recomandările comisiei numite de mitropolit se adresau nu doar femeii, care trebuia să fie supusă, să aibă grijă de gospodărie și să nu părăsească locuința fără voia bărbatului ci și acestuia, obligat să aibă grijă de ea și, mai ales, s-o iubească⁴⁷. Ne putem imagina sentimentele femeii care născuse singură, abandonată în casa părintească, își îngrijise copilul bolnav și îl înmormântase, fără ca tatăl acestuia să vină să-l vadă sau să-i dea vreun ban în vreme ce se folosea de zestrea ei. În tot acest timp, el încercase să rămână cu banii zestrei, adresând mitropolitului numeroase jalbe prin care o acuza de părăsirea domiciliului conjugal unde, în fapt, nu voia s-o reprimească.

Potrivit praxilor, în caz de divorț, femeia își primea zestrea înapoi la cererea părinților sau chiar a ei. Amintim aici faptul că, în anul 1817, Catinca Stroici se adresează domnului nemulțumită de faptul că fostul ei soț, Iordache Stroici, a schimbat partea de moșie din Prelipca, ținutul Dorohoi, cu a patra parte din moșia Mamornița, ținutul Herța. Moșia făcea parte din zestrea femeii, care știa că fostul soț mai primise 11.500 de lei, pe care însă nu voia să-i restituie⁴⁸.

Situația era foarte grea atunci când femeia rămânea văduvă, fiind nevoită să se judece fie cu familia soțului pentru a-și recupera averea, cum a făcut Safta Handoca⁴⁹ sau Elena Catargi, fie cu epitropii numiți, dacă ne referim la Zoe Negruți⁵⁰. Există, bineînțeles, numeroase cazuri în care femeia este moștenitoarea întregii averi, dar și situații în care este numită epitrop al averii copiilor minori⁵¹.

Zestrea bine administrată stătea la baza unei averi remarcabile atunci când bărbatul știa s-o sporească. Enachi Negruți, proprietarul de la Voinești, a fost un asemenea exemplu și doar moartea timpurie, la numai 35 de ani, a pus capăt unor activități economice de excepție, care ilustrau spiritul nou ce insufla o parte a clasei noastre boierești. Alții, nepricepuți și nechibzuiți, vindeau din bunurile primite ca zestre sau făceau datorii punându-le gaj. Ileana Fote, născută Jora, a trebuit să lupte în instanțele judecătorești pentru ca ceea ce-i rămăsese din zestre să nu fie pusă sub sechestrul pentru datoriile făcute de bărbat la negustorul Dimitrie Alhaz. În jalbele ei, Ileana cere Divanului Domnesc să-i fie asigurată zestrea, spunând că are șapte copii, între care patru fete de măritat și motivând: „căci dreptatea zăstriei este mai tare decât cererea pominitului creditor”⁵².

⁴⁶ *Ibidem*, dosar nr. B-69/1842, f. 61.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 100 și 119.

⁴⁸ Idem, colecția Documente, pach. CDLXII, doc. nr. 65.

⁴⁹ Idem, fond Divanul de Apel al Țării de Sus, dosar nr. 73/1834, f. 2.

⁵⁰ Idem, fond Divanul Domnesc, dosar nr. 67/1840.

⁵¹ Un caz interesant este cel al căminarului Iordache Vărnăv, care la 1820 lăsa averea copiilor fratelui său, iar mama acestora devenea epitrop al minorilor (idem, colecția Documente, pach. CDLXII, doc. nr. 77).

⁵² Idem, fond Divanul Domnesc, dosar nr. 8/1829, f. 5.

La căsătorie femeia avusese mai multe moșii, între care Tomeștii la ținutul Tutova, unde a fost așezarea tatălui ei, Todereni, Nețești și Răbia în Basarabia, vii la Nicorești, vite și alte „odoare”. Iordache Fote recunoaște că a vândut pe la 1813, o parte din aceste moșii, dar, susține el, cu voia femeii⁵³. În iulie 1826, Ioniță Sandu Sturdza poruncește starostelui ținutului Putna să se asigure că toți creditorii răposatului Toader Tacu nu se vor îndestula din ceea ce a rămas din zestrea femeii căci aceasta „din pravilă se protimisăște mai întâi și decât amanetarul și orice altă datorie”⁵⁴.

Elena Sturdza, sora lui Mihai Sturdza, căsătorită la 17 ani cu Alecu Ghica, de care a divorțat în 1807, și-a recuperat întreaga zestre cu acest prilej. Avea un copil, viitorul domn Grigore Alexandru Ghica, și era însărcinată. La divorț a consimțit că va încredința copilul tatălui și, deși după naștere ar fi dorit să-l păstreze, fostul soț a dat-o în judecată obligând-o să se despartă de fetița ei. Recăsătorită în 1812, în Basarabia, cu generalul Harting, guvernator al provinciei ocupate de ruși, ea moare în 1831, la doar 45 de ani, împărțindu-și averea copiilor ei. În testament, femeia face o mențiune prin care explică de ce nu lasă nimic soțului: „el trăiește acum cu altă femeie, mi-a mâncat și mi-a risipit zestrea și a pierdut ca atare drept asupra moștenirii”⁵⁵.

Cele prezentate mai sus acreditează ideea că cei mai mulți tineri aveau în vedere în primul rând zestrea viitoarei soții, atunci când se hotărâu să se însoare, căsătoria fiind privită, mai ales, ca o afacere.

Unii dintre scriitorii vremii, între care Dimitrie Ralet, întăresc această opinie atunci când afirmă că în Moldova „femeile se îngreue de un amor stăruitor mai rău decât de o căsătorie din cele ce-s din păcate mai de modă și se numesc *de convenance*, adică căsătoria în care vârsta, neamul se potrivesc și zestrea mai ales vine la socoteală”⁵⁶.

Mihail Kogălniceanu adoptă același ton descriind astfel candidata la măritiş: „fată mare cu pielea palidă, cu zâmbirea netocească, care la vârsta de optsprezece ani a ieșit din pansion, unde a câștigat toate premiile clasei sale. Ea a fost micul Fenix din Târgul Cucului; ea dețifără destul de bine muzica, zugrăvește înfricoșat trupuri goale; cu toate acestea, talentul său cel mai frumos este că are douăzeci mii galbeni zestre”⁵⁷.

Afirmațiile sunt, în opinia noastră, prea categorice. Condiția ca cei doi tineri să se placă unul pe altul a fost la fel de valabilă ca și aceea ca femeia să aibă dotă. Excepțiile nedorite, unele prezentate aici, nu fac decât să întărească regula. Altfel, nu am putea explica mulțimea căsătoriilor reușite în care cei doi soți se ocupau de educația copiilor, cununau și botezau, făceau daniile pe la

⁵³ *Ibidem*, f. 11.

⁵⁴ Idem, colecția Documente, pach. IX, doc. nr. 20.

⁵⁵ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, p. 488.

⁵⁶ Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie*, ediție îngrijită, prefață și note de Mircea Anghelescu, București, Editura Minerva, 1979, p. 258.

⁵⁷ Mihail Kogălniceanu, *Scrieri literare, sociale și istorice*, Chișinău, Editura Litera, 1997, p. 13.

biserici și sporeau averea comună. Vasile Razu, fost logofăt, trăitor în Basarabia, în testamentul scris cândva între 1831 și 1835, are cuvinte de apreciere pentru preaiubita sa soție Catrina „cu care am trăit peste 30 de ani, cu cari am făcut fii și fete, cari cu cinstită ei viață cinstindu-mă și cu înțeleapta ei economie ocârmuind celi din lăuntru a casii mele și peste tot căutându-mă la greliile mele boale și mai ales acum, în vremea bătrâneților meli, [...], a cărei însoțire și întovărășie făcându-mă să simt o dulce viață împreună”. Razu își amintește despre căsătoria lui ca fiind una reușită, iar Catrina pare să fi răspuns tuturor așteptărilor sale, „mai ales fiind și fată de boieri, luându-o și cu zestre și cu orice bani [...], i-am făcut și eu parte dintr-ale meli”⁵⁸.

Desigur, se purta de grijă tinerilor îndemnați să cunoască pe cineva „convenabil” în vederea căsătoriei. Părinți, rude, nași și alte neamuri complotau ca tinerii să aibă ocazia sa flirteze, să lege prietenii și să se curteze. Pentru aceasta, ei frecventau anumite case, alese cu grijă de părinți, unde puteau întâlni partida dorită. Toamna târziu, după strângerea recoltei, boierii părăseau moșiile și își aduceau familiile în capitală, unde mulți aveau case și unde, după Crăciun, începea sezonul sindrofiiilor și al balurilor. La sfârșitul acestui sezon, multe fete erau cerute în căsătorie și se puneau la cale multe nunți, unele începând cu luna februarie, altele pentru perioada de după Paște.

Părinții fetelor făceau cercetări sau chiar puneau la cale înrudiri cu familii care dețineau moșii și alte averi, privite ca o garanție a unui mariaj bun. Ecaterina Alecsandri recunoaște că s-a căsătorit, la doar 16 ani, cu bogatul Costachi Voinescu – îndrăgostit, se pare, sincer de ea, dar extrem de gelos și de aprig – la insistențele neamurilor și, mai ales, ale mamei ei⁵⁹. Reamintim și pe Ruxanda, fiica Marghioalei Lecca, căsătorită cu sila de către mama ei în anul 1841, când avea doar 13 ani. Imediat ce îi moare mama, în 1847, femeia, rău tratată de soțul ei, Gheorghe Lupașcu, părăsește casa acestuia fugind la Iași cu „izvoade de robi și vii și cu cel de zestre”⁶⁰. Costache Negruți, unchiul femeii, se adresează Mitropoliei denunțând relele purtări ale bărbatului și faptul că el a cheltuit din capitalul zestrei primite⁶¹.

Așa cum am spus mai sus, nu se cerea candidaților la însurătoare să-și probeze în vreun fel solvabilitatea, dar se înțelegea că și ei trebuiau să aibă ceva „stare”. Uneori, părinții fetei se informau despre averea celui vizat, alteori puteau fi înșelați. Un Gheorghe Voinescu își căsătorește fiica, Chiriachița, cu vechilul moșiei Tomești, Ștefănaș Vicol, văduv și cu doi copii. S-a dovedit mai apoi că văduvul avea nu doi, ci șapte copii ținuti pe la surorile lui până la contractarea căsătoriei. Femeia dezamăgită și bolnavă revine în casa părintească și, susținută de părinți, refuză să se întoarcă la soțul ei. Cercetarea Decasteriei la cererea soțului dezvăluie frustrarea părinților care socotiseră că și ginerele are

⁵⁸ L.T. Boga, *op. cit.*, vol III, p. 83-85.

⁵⁹ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-65/1843, f. 2.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar nr. A-3/1845, f. 42.

⁶¹ *Ibidem*, f. 44.

ceva avere personală pe măsura unui reprezentat al stării a doua cum era și socrul său, care dăduseră fetei zestre, între care și o casă cu patru odăi⁶². Însuși bărbatul recunoaște că după căsătorie tânăra a încercat de mai multe ori să fugă. Martori, puși probabil de bărbat, susțin că femeia, suficient de supravegheată pentru a nu putea fugi, se ducea cu prietenii și cu neamurile la plimbare și la scăldat și nu se ocupa de gospodărie. Alții susțin că femeia nu avea purtări rele, dar socrii l-au batjocorit pe ginere⁶³ sau că socrul l-a pus să semneze pentru 100 de galbeni, pe care nu i-ar mai fi primit. Apare și numele unui pretins curtezan al femeii, Ștefan Răgoz, care ar fi adus lăutarii să cânte Chiriachiței de inimă albastră⁶⁴.

Și bărbații cu stare puteau să cadă în mrejele unor femei care doreau fie să trăiască mai bine, fie să parvină pe scara socială⁶⁵. Unele se lasă seduse, după un plan prestabilit, pentru a forța căsătoria, iar rudele își joacă rolul în această comedie tragică, în care subiectul nu este amorul, ci interesul. Decența lipsește cu desăvârșire, faptele sunt expuse în fața reprezentanților Decasteriei în toată goliciunea lor. Astfel, un Ioan sîn Costandin din Botoșani reclamă la Decasterie faptul că o femeie Iftimia, ceva mai în vârstă decât el, cu trei copii dintr-o altă căsătorie, l-a atras în mrejele dragostei și i-a tocat toată averea rămasă de la părinți⁶⁶.

Sunt consemnate și căsătorii care erau fundamentate pe pasiuni sau măcar pe preocupări comune. Ecaterina (Hermiona) Asachi cânta la harpă la seratele părinților ei, în vreme ce beizadea Alecu Moruzi, „blond, frumos, înalt și bine făcut”, interpreta cu vocea sa de bariton arii din *Norma* și din alte opere celebre⁶⁷. Moruzi se căsătorește în 1836 cu Hermiona, deși el avea origine princiară. Cu toate funcțiile publice ocupate de socru, aga Gheorghe Asachi, mama tânărului a adresat numeroase cereri mitropolitului pentru a face căsătoria imposibilă, fără a izbuti s-o evite⁶⁸. Este clar că frumusețea și cultura Hermionei l-au fermecat pe tânărul Moruzi, iar cei doi au avut doi băieți, dintre care primul a fost botezat de însuși mitropolitul Veniamin⁶⁹. Totuși căsnicia nu a durat, fiind anulată în 1839, copiii au fost declarați bastarzi din niște rațiuni pe care le vom discuta într-o lucrare viitoare.

Un alt caz este cel al lui Alecu Mavrodi, viitorul general al armatei române, care se însoară, în 1849, „după voia inimii”, cu frumoasa Floarea Ghindeanu, fata unei târgovețe. În acest demers, tânărul este încurajat de bătrânul său tată care, departe de a respinge alegerea fiului, i-a fost chiar naș de cununie⁷⁰.

⁶² *Ibidem*, dosar nr. B-106/1845, f. 4.

⁶³ *Ibidem*, f. 23.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 12.

⁶⁵ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *op. cit.*, p. 47-48.

⁶⁶ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-109/1843, f. 3-4.

⁶⁷ George Sion, *op. cit.*, p. 255.

⁶⁸ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-111/1851, f. 1-5.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 4.

⁷⁰ C. Gane, *Neamurile Mavrodinești din Țara Românească și din Moldova și Monografia familiei Ion Mavrodi vel hatman*, București, 1942, p. 184.

Căsătoriile în care zestrea a jucat un rol important, practicate în societatea românească mai ales de către boierime, au generat un sistem de înrudiri foarte complicat și greu de urmărit. De aceea, perioada regulamentară se remarcă prin încercarea de a stabili și respecta anumite reguli în privința căsătoriei și de a da acestei instituții locul cuvenit în societate. Prin urmare, Mitropolia Moldovei, Sfatul Administrativ și domnul emit o serie de reglementări cu privire la căsătorie, concretizate doar prin cununia religioasă. Aceste reglementări reflectă câteva preocupări majore ale Mitropoliei, între care evitarea căsătoriei între rude apropiate pentru a elimina posibilitatea apariției unor urmași cu tare genetice. Sistemul de stabilire a rudeniei era destul de complicat și puțin permisiv, căsătoriile fiind interzise până la gradul al patrulea de rudenie, între fini și nași și în alte situații pe care documentele le evidențiază, cum ar fi cea în care doi frați ar dori să se cunune cu persoane din aceeași familie.

O primă măsură a fost introducerea unei autorizații (peci) de căsătorie, pe care tinerii trebuiau să o prezinte preotului care îi cununa. Obligatorietatea peciului devine însă o armă în mâinile familiilor care nu doreau pentru copiii sau rudele lor o căsătorie considerată nepotrivită. O cerere la protopopiat sau chiar la Mitropolie putea încurca intențiile tinerilor îndrăgostiți. Așa li se întâmplă lui Tudorache Mătăsarul, fiul unui armean, și Profîrei Stîhi, atunci când se hotărăsc să fugă împreună pentru a se căsători. Păhârnicăsa Elencu Clopoșel, sora tinerei, în calitate de tutore, intervine și obține interdicția, invocând că cei doi sunt firi nepotrivite „nici în merite, nici în haracter cu asemenea strein de nație și simplu om fără să aibă vreo avere”⁷¹.

De cele mai multe ori divorțul, care se pronunța de către mitropolit, după ce Decasteria făcea o cercetare amănunțită și prezenta un raport, era urmat de lungi procese civile, întinse pe mai mulți ani, pentru recuperarea zestre. Parcurgând dosare ale proceselor de divorț, precum și multe altele din arhivele noastre, nu este dificil să admitem că la încheierea unor căsătorii zestrea juca un rol de primă importanță. Negocierile dure ce se purtau între ginere și socri și care mergeau până la procese lungi și încurcate reprezintă alte argumente. Arhivele instanțelor judecătorești, înființate începând cu 1831, cercetate sporadic până astăzi, dar și cele ale Mitropoliei Moldovei oferă numeroase exemple în acest sens.

Situațiile prezentate mai sus sunt doar câteva dintre cele pe care osârdia cercetătorului le întâlnește în documentele de arhivă. Deși se află la început, cercetările dovedesc indubitabil faptul că zestrea, dar și rangul, poziția în societate au jucat un rol important în contractarea căsătoriilor în societatea românească. Faptul nu exclude însă existența a numeroase căsnicii fericite, după cum nici un izvod de zestre consistent nu era o garanție în acest sens. Adevărul este, ca de fiecare dată, la mijloc. Oamenii primei jumătăți de secol XIX erau cu totul și cu totul asemănători celor de astăzi, cu aceleași bucurii, supărări, dovezi de generozitate, frustrări sau calcule meschine.

⁷¹ AN-Iași, fond Mitropolia Moldovei, dosar nr. B-83/1847, f. 16.

**Le rôle de la dot dans l'engagement contractuel de mariage dans la Moldavie
de la première moitié du XIXe siècle**
(Résumé)

Mots-clés: dot, mariage, divorce, procès, boyard

L'étude analyse, sur la base des documents, les uns inédits, le rôle de la dot dans la Moldavie de la première moitié du 19-e siècle. La période est intéressante parce que la société porte l'empreinte de vieilles traditions, des coutumes orientale set en même mesure de nouvelles idées.

Le nouveau fait place et produit un heurt entre les vieux plus conservateurs et les jeunes revenus d'Occident et notamment de France, ou ils ont fait leurs études. La langue française, parlée de tout membre de l'élite, les lectures, les voyages et les contacts avec ceux qui nous rendent visite sont d'autres chaînes par lesquelles on change les mentalités, la culture et la vie quotidienne.

Le mariage reste et se maintient pourtant dans la sphère de la tradition, même s'il est marqué par ces nouvelles idées. La dot garde son rôle décisif dans l'engagement contractuel d'un mariage, sans exceptions, même dans la situation où les jeunes s'aiment. L'importance de la dot dans l'engagement contractuel du mariage, les nombreux appels en justice qui parfois se sont déroulés tout au long d'une décennie, où la dot devient le sujet du litige, mènent vers ces conclusions. De ce point de vue, les archives des instances judiciaires locales ou d'appel, offrent des opportunités d'information multiple set généreuses.

Les documents relèvent le fait que le mariage est marqué par la tradition et la dot a le même rôle tout comme dans le siècle antérieur, c'est-à-dire elle se porte garant d'un bon mariage. Beaucoup de documents font référence à la dot de la femme et pas à ce que les hommes recevaient de leurs parents à cette occasion.

Les sources concernant la dot sont gardées aux Archives Nationales et plus de 95% sont des inventaires des biens que les jeunes femmes ont reçu de leurs parents à l'occasion du mariage. Elles inventorient les biens à partir de la propriété, de l'argenterie, des bijoux, jusqu'aux menus et gros bétail, aux petites pièces de lingerie, de vêtements et même aux gitanes esclaves.

Un aspect intéressant c'est que le régime juridique permet au mari de gérer les biens-dot au nom de sa femme et lui permet même la récupération de ces biens au cas du divorce ou de la morte de son épouse. La femme mariée ne pouvait pas se renoncer définitivement de parties de sa dot sans l'accord de son mari. Celui-ci pouvait administrer la dot, il pouvait gaspiller les profit set les autres revenus produits par celle-ci, mais il n'avait aucun droit sur le capital initial.

Le fait que la dot, la fortune et la position sociale ont joué un rôle important dans l'engagement contractuel d'un mariage dans la société roumaine en général et particulièrement en Moldavie, n'exclut pas l'existence des mariages au nom de l'amour. Pourtant, beaucoup de couples vivaient heureux, même si leur mariage était fait des raisons matérielles; ils se sont rendus compte que la dot ne peut pas être la garantie du bonheurs.

Orthodoxy and Nationalism in Nineteenth Century Romania: a Review Article of Melchisedek Ștefănescu's Life and Works*

Silviu HARITON

“Romanians were born Christians two thousand years ago” is probably one of the most active political and historical myths among the members of the Romanian Orthodox Church next to the many times implicit claim that “Romanians are [and should be exclusively] an Orthodox people.” These claims, constructed as historical arguments so well known that they do not need to be refereed in the Romanian histories of the Orthodox Church, are only several of those placed at the core of the set of ideas that animate nowadays many, more or less important, hierarchs of the Romanian Orthodox Church and support their claim for having recognized their confession as the dominant one in Romania besides the demographic argument.

When and how were these claims articulated and systematized in a coherent manner? While the institutional transformation is known, how did the Orthodox Churches of the Danubian Principalities culturally transform into the Romanian Orthodox Church? How was argued the identification of each nation of South-Eastern Europe with the dominant Orthodox Christianity without contradicting the vision of a unitary and ecumenical Orthodoxy? These are only several of the questions that numerous scholars of South-Eastern European and particularly of Romanian nationalism tried to answer without reaching a satisfactory and commonly acceptable answer yet.¹ Until recently, when

* The work under review is Melchisedec Ștefănescu, *Despre ortodoxie, națiune și alte chestiuni de actualitate* [About Orthodoxy, nation and other interesting things], Edition and introduction by Alexandru Jinga, Romanian political thought nr. 8, a series coordinated by Victor Răzescu, București, Do-MinoR, 2006, 216 p., ISBN 973-8496-67-5.

¹ For a comparative approach with an emphasis on the Greek case see the work of Paschalis Kitromilides: *Imagined Communities and the Origin of the National Question in the Balkans*, in „European History Quarterly”, vol. 19, nr. 2, 1989, p. 149-192, republished in Paschalis Kitromilides, *Enlightenment, Nationalism, Orthodoxy. Studies in the culture and political thought of South-Eastern Europe*, Aldershot, Ashgate Variorum, 1994; *The legacy of the French Revolution: Orthodoxy and nationalism*, in *The Cambridge history of Christianity*, Volume 5: *Eastern Christianity*, Edited by Michael Angold, Cambridge University Press, 2006, p. 229-249; *An Orthodox Commonwealth. Symbolic legacies and cultural encounters in Southeastern Europe*, Aldershot, Ashgate Variorum, 2007; *The Orthodox Church in modern state*

approaching the Romanian case, the scholars of nationalism in the region either concentrated mainly on the Transylvanian region, especially by researching its history during the 18th century when a Romanian national movement was observed to form; or on the interwar period when the connections between Orthodoxy and Romanian nationalism were for the first time theorized in the context of the symbolic competition between the Greek-Catholic and the Orthodox Church. Still, what was explicitly exposed, sometimes in quite violent terms, during the interwar period was actually articulated, systematized and disseminated among the Romanian members of Christian Orthodox confession living in Romania well before the Great War.²

The occasion to discuss this articulation of ideas is represented by Alexandru Jinga's edition of the works of nineteenth century bishop Melchisedek Ștefănescu. The editor defended his dissertation on Melchisedek's religious and political thought at the Université de Laval, Quebec. He also pioneered the understanding of the relationship between orthodoxy and nationalism in the Romanian context of the nineteenth century in a series of previous contributions.³ I hesitated for a long time between writing this text as a review article and transforming it into a research article. This is why this text took this form and got this large extension. I preferred to be descriptive in approaching both Jinga's selection and Melchisedek's several other texts in order to let the reader make his/her own idea about the complexity of the topic.

formation in South-East Europe, in Ottomans into Europeans. State and institutions building in South-East Europe, Edited by Alina-Mungiu Pippidi and Wim van Meurs, New York, Columbia University Press, 2010, p. 31-50.

² For the general context of the Orthodox Church in nineteenth century Romania see Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, Second edition, revised and added, Vols. I-II, București, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1928-1932, initially published in 1908, and Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volume III, *XIXth and XXth centuries*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994. For a political history, see Lucian N. Leuștean, *The Political Control of Orthodoxy in the Construction of the Romanian State, 1859-1918*, in "European History Quarterly", vol. 37, nr. 1, 2007, p. 61-80 while for the cultural transformations see George Ursul, *From political freedom to religious independence: The Romanian Orthodox Church, 1877-1925*, in Stephen Fisher-Galati, Radu Florescu and George Ursul (eds.), *Romania between East and West. Historical essays in memory of Constantin C. Giurescu*, East European Monographs, Boulder, 1982, p. 217-244. For the Orthodox Church in Transylvania, see Keith Hitchins's *Orthodoxy and nationality. Andrei Șaguna and the Rumanians of Transylvania, 1846-1873*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977 and *A nation affirmed: the Romanian national movement in Transylvania, 1860-1914*, București, Editura Enciclopedică, 1999.

³ Alexandru Jinga, *L'idéologie nationale et la nécessité de l'autolégitimation. Messages officiels de la hiérarchie orthodoxe, 1874-1886*, "Revista Erasmus", nr. 9-10, 1999, p. 108-117; Alexandru Jinga, *Alteritate și identitate național-confesională. Discursul unui cleric ortodox din România secolului al XIX-lea*, in *Identități colective și identitate națională. În amintirea lui Alexandru Dușu*, Edited by Mirela-Luminița Murgescu, București, Editura Universității din București, 2000, p. 97-123. Another important initiative is represented by Nicolae Isar, *Relațiile Stat – Biserică în România modernă (1821-1914). Sinteză și culegere de texte*, București, Editura Fundației Românie de Măine, 2007.

This review article appears much later than it should have. However, I think that the ideas presented are still valid and useful to the historians interested in both the intellectual history of the Romanian Orthodox Church and the history of popular religion in nineteenth century Romania.

Who was Melchisedek Ștefănescu?

To a great extent, the biography and work of Melchisedek Ștefănescu is the most illustrious for the political cultural transformations of the Orthodox Church of Romania during the nineteenth century. Before discussing the collection, a few words are necessary on who was Melchisedek. Born in 1823 in a family that previously knew several clerics, Mihail Ștefănescu studied at the seminar of Socola between 1834 and 1843 except one year when he acted as a teacher in the Neamț county. After becoming a monk with the name of Melchisedek in late 1843, he joined Socola as a teacher for five years and thereafter went to study theology at Kiev for other three years, graduating in 1851. Returned at Socola, he taught the Orthodox dogma, the interpretation of the Bible as well as Hebrew, Latin and even French, affirming himself as the most gifted and competent theologian of the Orthodox Church of Romania in the nineteenth century. He moved to Huși in 1856 as the director of the newly founded seminar. He participated in the *ad hoc* meetings as the representative of Huși clergy and later became a close collaborator of Alexandru Ioan Cuza, prince of Danubian Principalities and later Romania (1859-1866). Melchisedek supported Cuza's politics of confiscating the lands of monasteries for having them distributed to the peasants as well as the politics of subordinating the Orthodox Church to the State. The two preexistent hierarchies of Walachia and Moldavia were combined in a unified Holy Synod modeled on the one existing in Russia, the Metropolitane of Walachia becoming the Primate Metropolitane of Romania while Church's resources were assumed by the Ministry of Public Instruction and Cults. Melchisedek took Cuza's part in the quarrel between the Prince and the older bishops, Cuza insisting on appointing the bishops himself alone. Probably as a consequence of his attitude, Melchisedek was established as a deputy of the Huși bishopric in 1861 from where he moved to the same position to the Lower Danube bishopric in 1864. Full bishop of Lower Danube from 1865 to 1878, he became a member of the Romanian Academy in 1870 for his studies of religious history and a bishop of Roman from 1879 to his death in 1892. His intention to become the Primate Mitropolitane in 1884 was blocked by his colleagues in the Holy Synod even if he was constantly appointed to write or co-write the most important reports on the institutional and cultural reforms the Romanian Orthodox Church started implementing since the 1870s.⁴

⁴ For a short biography, see Lucian Predescu, *Enciclopedia României "Cugetarea"*, București, Saeculum, 1999, originally published in 1940, p. 538-539 while a more comprehensive biography was written by one of his apprentices, Constantin C. Diclesu, *Episcopul*

Melchisedek's collection of works edited by Alexandru Jinga

The collection edited by Alexandru Jinga gathers eight texts and fragments of texts of unequal dimensions that are prefaced and contextualized in an extensive introduction (p. 11-41). This introduction carefully details the political and cultural context of the mid nineteenth century Danubian Principalities and later Old Kingdom of Romania, richly discusses the eight texts and suggests several factors that contributed to the process of combining the Romanian nationalism and Orthodoxy. According to Jinga, one of the most important factors was the attitude of the "Forty-Eighters" dominating Romania's political arena in the third quarter of the nineteenth century. They were extremely critical of the Orthodox Churches of Moldavia and Wallachia, accusing their hierarchies and clergy of obscurantism and ignorance. This negative attitude determined a need to justify the position of Christian Orthodoxy as the dominant confession in Romania while the pressure exerted by the state authorities on rising the education levels of the average clergy as well as on appointing the church hierarchy contributed to the articulation of a more complex vision on the cultural and historical role Orthodox church played in the Danubian Principalities. Alexandru Jinga concludes that the combination of nationalism and religion was realized, on the one hand, by including Orthodoxy and religious references as apart of the nationalist discourse disseminated in the public sphere and, on the other hand, by identifying the Orthodox Church with the Romanian nation as a part of the religious discourse disseminated within the Church.

Each of the eight texts of Melchisedek offers a perspective on a different aspect of the history of the Orthodox Church in nineteenth century Romania. I was in doubt whether to present these texts in the chronological order of their conception or in the order chosen by the editor. I finally respected editor's choice in order to better illustrate the three limitations of this edition, limitations I discuss after presenting one by one the eight texts included in this edition.

A first text combines two excerpts from Melchisedek's work of 1871 concerning the Lipovans, an excerpt dealing with the situation and the practices of Skoptsy and the other describing the situation of Old Believers in Romania (p. 43-69). Melchisedek Ștefănescu used the term of Lipovans to include all groups of Old Believers, including the Skoptsy, who took refuge from Russia, in several waves, to establish in the Danubian Principalities ever since the seventeenth century.⁵ The first excerpt details the medical arguments against the Skoptsy' practices of male and female castration and they are a part of a more complex argumentation that Old Believers were:

Melchisedec. Studiu asupra vieței și activității lui cu un portret și escerpte din corespondență, București, Tipografia cărților bisericești, 1908; *Din corespondențele episcopului Melchisedec*, culese, adnotate și însoțite de o prefață de Constantin C. Diculescu, tipărită cu cheltuiala Cassei Bisericești, București, Tipografia cărților bisericești, 1909.

⁵ *Lipovenismul și adică Schismaticii și răscolnicii și ereticii rusesci. După autori ruși și izvoare naționale române*, București, Imprimeria Națională, antreprenor C.N. Rădulescu, 1871.

an element completely foreign to the Romanian nation, foreign by language, nationality, religious practices and political aspirations, foreign by its hate of culture and civilization, by its rejection of civilizing institutions, and quietly shows no identification with the Romanian and it lives only for itself and it is going to remain here only as long as its particular interest will dictate so. (p. 55)

The other excerpt represents a survey of the more than 16.000 Lipovans living in the Romania and it contains a set of proposed measures aimed at containing the spread of Old Believers in Romania in the interest of both the Lipovans themselves and the Romanian state. While the first were already given full rights by the Constitution of 1866, if they were already Romanian citizens, the Romanian state had the interest to gain a full control of its population since sovereignty represented the application of its laws all over its territory in an equal manner to all citizens with consequence on the application of justice and taxation. Furthermore, religious freedom was one of the civil liberties guaranteed by the Constitution of 1866 on the condition it did not harm the public order, the good morals and manners and the institutions of the Romanian state. Consequently, identifying the Orthodox Church in Romania with the interests of the Romanian state and Orthodoxy with Romanians, praised for their tolerance to admit on their territory foreigners like the Lipovans, Melchisedek proposed that the census to be organized to carefully register Lipovans' data including their citizenship status, their chieftains and clergy be confirmed by the authorities of the Romanian state, their conscious objection to the military service be terminated since the Orthodox Church always blessed the army, their children be sent to public schools where their religious teaching could be much more easily controlled and in the same time they could be educated in the Romanian culture as well be vaccinated in order to contain the spread of diseases. Most of all, Melchisedek argues for banning Skoptsy as well as a group of other Old Believers who opposed marriage on the ground that their practices were against the public order, the good morals and manners and the institutions of the Romanian state.

A second text is a report to the Holy Synod from 1882 on the relationships between Orthodox Christians and people of a different confession, Christian or not. It consisted in an argument grounded on religious sources and in a set of recommendations aimed at modelling the attitude of the Orthodox Church of Romania and its clergy towards the people of a different confession (p. 70-83).⁶ The trigger was represented by the case of a Catholic Italian who married an Orthodox Romanian, sanctioning marriages being taking over by the state since the 1860s. He also wished to marry her religiously in an Orthodox church but got rejected on the grounds of being of a different confession. The matter was presented to the Minister of Justice which sent it to the Holy Synod and the

⁶ *Raport despre relațiunile bisericești ale clerului ortodox român cu creștinii eterodocși sau de alt rit și cu necredincioșii care trăiesc în regatul român*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1882.

Holy Synod charged Melchisedek to tackle the problem. Dividing the Christians who were not Orthodox in two different major groups, the “heterodox” Christians including Catholics and Protestants and Christians “of a different rite” including the Armenians, Melchisedek recommended that Christians of a different confession should become Orthodox if taught on the differences of dogma and anointed. They were also supposed to be allowed to assist in the religious processions of the Orthodox clergy; they were to be allowed to marry in an Orthodox Church with a partner of the Orthodox confession only if they agreed and signed a document that they were to educate their children in the Orthodox confession; they were to receive religious assistance and get accepted their gifts; the Orthodox clergy was supposed to behave in a tolerant way towards the beliefs of the Christians of a different confession; those who were not Christians were to receive no religious assistance unless they were converting to Orthodoxy and if they wanted to marry in an Orthodox church they were supposed to convert to Orthodoxy as well. Like any other type of legislation, all these regulations may be read as attempts at changing an existing reality and systematize and discipline a mix of practices. Taking into account that the most important religious minorities in the Old Kingdom were the Jews, the Catholics, the Armenians and the Muslims after 1878, it also reveals the autarchy in which many of the Christian Orthodox clergy in then Romania was living and its intolerance towards the people who were not Christians of Orthodox confession.

The description of his trip to Bulgaria in 1885 (p. 84-148) projects a positive image of Bulgarians, the area north and south of Danube being seen rather as a multicultural space where people with multiple identities used to know several of the regional languages. This positive attitude seems to have several reasons. One such reason was the direct contact with the Bulgarians who were educated in Romania in the decades before the Treaty of Berlin and with those who continued their seasonal migration to Romania in order to work as gardeners. Another was the common discontent for the Greek speaking hierarchy of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (seen as an instrument of the Ottomans). A third one was the persistently invoked legacy of the Second Bulgarian Tsardom of the twelfth to fourteenth century (the Romanian-Bulgarian Empire for Melchisedek and the Romanian historiography ever since), Veliko Tarnovo receiving a great deal of attention in his description. Finally, another one was grounded on observing numerous common popular traditions like *colinde* and *hora* [and one may add *Martenitsa*].⁷ Melchisedek paid a great deal of attention to inscriptions and documents he found in different churches, considering that churches and monasteries with their remaining collections of documents and old books were the most important primary sources for the national history. Also, he paid attention to the existing social realities and their ongoing transformation noting the public clocks constructed

⁷ *O escursiune în Bulgaria*, București, Tipografia Academiei Române, 1885.

by the Ottomans in order to signal to the Muslim population the moments of praying but also the Bulgarian government's encouragements to Muslims set to go in Anatolia to remain in Bulgaria, the efforts of the local administration to construct new buildings, many of them on Western models, and to repair the old Orthodox churches and construct new ones. The description of his trip to Bulgaria represents a glance at the existing realities in Bulgaria before the transformations brought by the construction of the nation-state.

A sermon occasioned by the celebration of Saints Apostles Peter and Paul at Huși, the residence of his bishopric, dates from 1856 and it is probably his first text where the flock of the Church was identified with the Romanian nation (p. 149-158).⁸ Starting by saying that Christ ordered the union of all living people into one flock with one pastor, Melchisedek questioned his crowd:

How one can hope for the unity of all people into Christ without proceeding first with the union of the persons, of the families, of the parts of a nation? Here is the principle of progress towards which the whole humankind aims with its sciences, arts, civilization and even commerce. Those running away from the union go against the general idea of the humankind, against the progress, against Christ's teaching [...]. (p. 150)

Union was considered the pathway for achieving the prosperity and the progress of the flock. The discord among "us, the Romanians," was the cause for sufferings of the people, God punished those people who were divided by decaying them, and therefore those opposing the union were guilty of selfishness, particularism and materialism and therefore of sin. Mentioning France "who opened the road of liberty and glory" and "brought us from darkness to the light", Melchisedek addressed the "Romanian brothers" in general and then after the boyars, the clergy, the merchants and the villagers. He offered them arguments for the union according to each of these social groups' expectations and warned them against those who, from inside and from outside, were against the union. The union of the Danubian Principalities was presented as the only way for the emancipation of the two countries, for stopping abuses and for improving the morality of the people.

The differences between Orthodoxy and Protestant confessions are analyzed and presented by Melchisedek in a text was initially published in the series edited by the Romanian Academy (*Memoriile Academiei Române*) and then after as a separate brochure in 1890. Using mainly Russian sources, Melchisedek presents the first theological discussions between Protestants and the Ecumenical Patriarchate during the 1570s, when the Patriarchate rejected the "innovations" contrary to the historically constituted tradition of the Orthodox Church. Emphasizing the competition between the Protestants and

⁸ Initially published in "Stea Dunării", nr. 33, 14th of June, 1856, it got republished with a translation in French in *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, Edited by Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza and Dimitrie C. Sturdza, Vol. III, București, Carol Göbl, 1889, p. 620-634.

Catholics in the Ottoman Empire with repercussions on the instability of the Orthodox hierarchy, he discussed the confession of Cyril Lukaris, considered mostly a political move of Protestant powers, and lengthily presented the replies given by the Orthodox Church at the Councils of Iași in 1641 (the famous confession of Kiev's metropolite Petre Moghila) and Constantinople in 1643. He also surveyed the Protestant "infiltrations" in the Danubian Principalities and Transylvania since the mid sixteenth century countered by a Second Council at Iași, considered by Melchisedek as the first council of the Orthodox Churches of the Danubian Principalities. Finally, the rejection of Calvinism and Lutheranism was definitive at the Council of Jerusalem of 1672. Initially welcomed as allies against the Catholic Church, the Protestants were gradually associated during the seventeenth century to Catholicism. The dialogue transformed into a dispute and this led to the entrenchment of the Orthodox Church in its own Tradition. Jinga's edition includes only the conclusions of this text where the political implications are conspicuously present (p. 159-163). The struggles of the Orthodox Church to resist the Protestant and Catholic attempts at "taking over" the Orthodox Church were placed within the master narrative under construction of the national history where they were compared and assimilated to the struggle for national survival against foreign oppression and therefore Orthodox Church was considered once again a protector of the Romanian national identity and the most important defender against foreign domination. However, he recognized the positive role played by Protestantism in the Orthodox Churches' development of an array of cultural activities including adopting preaching on a larger scale, opening of schools and seminaries and of hospitals and shelters. This process of adaptation in an effort to counter Protestant influence is parochially seen only as the result of Phanariote Greeks' influence in the Danubian Principalities. However, it had consequences on the development of a process of limited confessionalisation which knew many stops and goes depending on the fluctuating political situation in the Danubian Principalities and the rest of the South-Eastern Europe.⁹

A sixth text included in this edition is represented by his will, written a little earlier of his death and published in 1892 (p. 164-175). Besides leaving a rather large fortune for Romania of that time, his will summarized his vision and explained the reasons of his actions in the history of the Orthodox Church of Romania. Melchisedek left his library to the Romanian Academy, his house in Roman to be used as a kindergarten, his apiary on the bank of Siret to the Bishopric of Roman and 150.000 lei to establish a yearly scholarship supporting a student's study of theology at the Kiev Academy. Melchisedek's justification of his cultural and political deeds was:

[...] I wished all my live the improvement of the religious institutions in Romania, transmitted by our ancestors' piety and diligence, for the advancement

⁹ *Biserica Ortodoxă în luptă cu Protestantismul în specialul cu calvinismul în veacul XVIII-lea și cele două sinoade din Moldova contra calvinilor*, București, Tipografia Carol Göbl, 1890.

of the intellectual and moral education of the Romanian people. I was attached to the Romanian nation's progress and rise from its century-old decay. I loved science and all men devoted to it and I hated ignorance and its defendants. I believed that only science, combined with a true religious feeling, will raise our clergy and Church to their proper status and to conscience of their duty. I believed that without education the clergy will continue to remain sluggish and possessed by vulgar prejudices, vices and derided by some ambitious despots who are vanes and speculators of the holly things; and the Church will remain a lifeless institution destined to accompany the dead people to their graves. I watched with great sorrow the decay and the destruction of our ancient religious institutions, which, deeply rooted in the religious sentiment of the people, could have become institutions for the intellectual, moral and industrial education of the people and shelters for the helpless people and orphans.¹⁰

Melchisedek appears as an enlightened man of church who wanted an active and positive role for the Orthodox Church in the process of deep transformations taking place since the 1850s in Romania. It seems he did not see an insurmountable opposition between the lay values of the modern state and the moral values predicated by the church. He sought the transformation of the Orthodox Church from a "lifeless institution destined to accompany the dead people to their graves" to a social institution deeply implicated in instilling morality and securing the welfare of its "flock." This adaptation of the Orthodox clergy to the challenges of their contemporary world was supposed to be carried by raising their level of education and securing their material independence so they could carry their role of pastors in their communities, a process that was, as he could see at the end of his life, still far away of the ends he initially envisioned. This agenda of cultural adaptation of the Orthodox Church to the processes of secularization of society and construction of the modern state is presented in a greater detail in a later part of this text, as a part of arguing the third limitation of Jinga's collection.

Another is a report of his trip to Russia in 1868 when he was sent together with Ion Cantacuzino, a former minister of finance, to discuss with Alexander II's government the situation of the Orthodox Church in Romania and the necessary steps for achieving an agreement with the Ecumenical Patriarchate of Constantinople (p. 182-196). Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) implemented a series of legislative measures that deeply affected the Orthodox Church in Romania, most important being the confiscation of the land belonging to monasteries in 1863, a land that was used for the land reform of 1864, and the appointment of the Church hierarchy by the ruler and not independently by itself. Both were seen in the Orthodox commonwealth as attacking the dominant position of the Orthodox Church in Romania and helping the spread of Catholicism in the country. Negotiations over the financial compensation

¹⁰ *Testamentul P.S. Melchisedek, Episcop de Roman, reposat în 16 Mai 1892*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1892.

offered by the Romanian state to the Orthodox religious institutions existing in the Ottoman Empire, all under the protection of the Russian Empire, failed. The problem of appointing church hierarchy resulted in a “struggle for canonicity” between Cuza and his followers, including Melchisedek, and those opposing the control of the State, a struggle that continued several years after Cuza’s removal. After the adoption of the 1866 Constitution which stipulated the independence of the Orthodox Church of Romania in relation to the Ecumenical Patriarchate and the two metropolitans and six bishops were automatically elected members of the Romanian Parliament, a new law about the organization of the Church was under discussion, to be later adopted in 1872 and to establish for good the framework of the Orthodox Church in Romania. Melchisedek had the role to appease Russia’s fears that Prince Carol intended to support the expansion of the Catholic Church and to explain that Orthodoxy remained the dominant religion in Romania. His memoir detailed his fruitful meetings with the Russian ministry of foreign affairs, Alexander Gorchakov, the Prussian ambassador to Petersburg, Prince von Reuss, the metropolite of Kiev, Antonie, a first audience at the Emperor Alexander II, the negotiations with the head of the Asian affairs, Stremanchof and the final audience at the Emperor who gave him a short letter for prince Carol. The letter thanked Carol for sending Melchisedek and Cantacuzino and emphasized that “Faith is the most solid base for the entire social order. It was in the past the traditional link between the Principalities and Russia” and it was to be in the future. The initial editor of this text was Melchisedek’s apprentice Constantin C. Diculescu who signed the introduction and the notes (p. 176-181 and 196-201). The introduction reveals that numerous other writings of Melchisedek Ștefănescu have remained unpublished following his death including twelve notebooks comprising several thousand pages of historical and religious writings.¹¹ The memoir demonstrates that the shape given to the organization of the Orthodox Church of Romania was the result of not only the negotiations between the local elites and Orthodox hierarchy it may be placed in the larger context of Great Powers’ uses of the religious diversity of the Ottoman Empire.

Finally, a last text is a “Discussion on onanism” which dates from 1853 and remained unpublished until now (p. 202-216). Melchisedek, a teacher at the seminar of Socola at the time, used not only religious but also scientific arguments in denouncing masturbation, popular among “numerous young people,” guilty not only of sin but also contributing to the destruction of their own health. What strikes the reader is the balanced and argumentative style employed by Melchisedek as in all of his later works.

¹¹ *Un episod diplomatic*, Posthumously edited, annotated and introduced by Constantin Diculescu, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1907.

Three limitations of Jinga's edition of Melchisedek's works

As I mentioned before these eight texts, while it represents a major contribution that opened the path for discussing the metamorphoses of the Orthodox Church in the Old Kingdom of Romania this collection has three major limitations, most probably because it is the result of the first research on this topic.

The first and probably the most obvious is that it is the result of a methodology popular since the 1980s in approaching group identities in general and especially those of ethnic and religious identities. This methodology was represented by the study of 'alterity' or how different types of communities like the ethnic or religious groups along history or modern nations defined their group identities in relation or even in opposition to those perceived as 'outsiders'. Leaders of these different communities tended to emphasize common elements of their communities and used these elements in order to justify the exclusion of the 'others', the 'foreigners', 'the (too) different.' Of course, all these elements of (dis)unity are culturally and historically constructed, the borders and the array of accepted elements vary all the time but the mechanism of 'alterity' is always present in various degrees. Therefore, the collection included, for the most part, only texts containing descriptions of non-Romanians and non-Orthodox people like Lipovans and Bulgarians, Catholics and Protestants and Jews, implicitly taking for granted Melchisedek's vision of what takes to be ethnically Romanian and the agenda he sought to disseminate both to his fellow clergymen and to the public opinion in Romania.

Secondly, the construction of the collection leads one to the impression that the author of these texts, Melchisedek Ștefănescu, was approached as a completely coherent individual who had the same set of ideas from his early youth to his death, the only change being their continuous expansion and refinement. On the contrary, if treated as reactions to the ongoing changing Romanian context, Melchisedek's texts can be used for catching glimpses of the continuous dialogue between Melchisedek and the other hierarchs of the Orthodox Church of Romania, between the Church hierarchy and the political leadership of the country, between the Church and the society in general. They were written not only to reflect Melchisedek's vision of the world but also to engage in current debates and many times they offer solutions for these debates, solutions adopted in various degrees by the involved parties. They were supposed to attract attention to one aspect or another of the situation of Orthodox church and clergy in Romania and eventually they contributed to political and institutional decisions related to the Church. They compile and systematize previously known bits and pieces of historical information and help establish a common vision of the past and present and offer a group identity for the future. This second limitation is very much related to the following one.

This collection does not include a number of other texts authored by Melchisedek Ștefănescu that may broaden the picture of the process the

Orthodox Church of Romania passed facing and dealing with the paradigms of secularization and nation-building. Melchisedek was quite a prolific writer. While in the early part of his life he tended to concentrate on compiling religious writings, many of them textbooks resulting from his activity as a teacher at seminar of Socola,¹² he increasingly turned to historical research during the 1860s and especially the 1870s with most of his results being published during the 1880s.¹³ These other texts, some of them presented in following lines, may offer a deeper understanding of the factors inside the Orthodox Church that facilitated this process of transformation. Melchisedek was one of the most active and efficient advocates of adapting the Orthodox Church to the paradigm of the nation-state, one the one hand arguing for a dominant position in Romania for the Orthodox Church and one the one hand

¹² *Manual de liturgică sau slujirea de Dumnezeu a Bisericei Orthodoxe. Prelucrată pentru școlile clericale din Moldova*, Iași, Buciumul Român, 1853, with another edition in 1862; *Manualul de tipicul sau de formularul slujirei de Dumnezeu a bisericii ortodoxe. Compusă pentru școalele clericale din Moldova*, Iași, Tipografia Bermann, 1854, with further editions in 1877, 1900, 1912; *Teologia dogmatică a bisericii Ortodoxe Catholice de Răsărit: ecstrasă din scrierile părinților și din învățătura sfintei noastre biserici: publicată în limba română, pentru școalele mai înalte clericale din Principatul Moldaviei*, [Iași], Buciumul Român, 1855; *Scurtă introducere în cursul științelor teologice. Prelucrată pentru școalele clericale din Principatul Moldovei*, Iași, Buciumul Român, 1856; *Catihisul ortodocsu. Publicat din porunca și cu cheltuiala P.S. Meletie Istrati, episcop al Hușilor*, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1857; *Introducere în sfințitele cărți a Vechiului și a Noului Așezământ. Prelucrată pentru seminariile Române din Principatele-Unite*, 2 vols., Iași, Tipografia lui Adolf Bermann, 1860; *Teologia pastorală. Parte tradusă, parte prelucrată după mai mulți autori: Antonie, Amfiteatravū Kiril, Reichenberg, etc. Pentru seminariile din România*, Librariu Editoru George Ioanid și imprimeria lui Stephanu Rassidescu, 1862; *Evchologii sau rînduele de rugăciune la deosebitele casuri din viața bisericească, publică și particulară, a creștinilor orthodoxi, estrase din diferite cărți ale Bisericii ortodoxe de resăritu în modul acesta spre usulu preoților din Episcopulu Dunărei-de-Josu*, Melchisedek, București, Typographia națională, 1873; *Oratoriū coprindeud Ōrațiunile și rugele adresēz lui Dumnezeu creștinii orthodoxi combinatū în modul acesta de....*, București, Typographia Curții, 1869; *Carte de rugăciune. Text restabilit după vechile cărți bisericești*, București, Tipografia Librăriei Socecū, 1884; *Tratat despre cinstirea și închinarea icoanelor în biserica orthodoxă și despre icoanele făcătoare de minuni din România orthodoxă*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1890.

¹³ *Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire după documentele episcopiei și alte monumente ale țerei*, București, Tipografia C.A. Rosetti, 1869; *Chronica Romanului și a episcopiei de Romanu. Compusă după documente național-române și streine, edite și inedite. Partea antēea de la anulū 1392 penā la anulū 1714*, București, Typographia Națională, 1874; *Relațiuni istorice despre Țerile Romane: din epoca de la finele vēcuii alū XVI-lea și începutulū celu alū XVII-lea*, București, Tipografia Academiei Române, 1882; *Inscripția de la Monastirea Rēsboieniū, Judeful Nēmfului comentată de episcopul de Roman Melchisedek*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1882; *Inscripțiunile bisericelor armenesci din Moldova*, București, Tipografia Academiei Române, 1882; *Biografia P.S. Dionisie Romano Episcopolulū de Bucezū*, București, Tipografia Academiei Române, 1882; *Viēța și scrierile lui Grigorie Ţamblacū*, București, Tipografia Academiei Române, 1884; *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*, București, Tipografia Cărților Bisericești, [1885]; *Skițe biografice din viața Mitropolitului Ungro-Valachiei Filaret II-le 1792 și ale altor persōne bisericesci contimporane cu dēnsul*, Roman, Noua Typographie Grigore L. Cubelca, 1886.

offering a path to be followed for those willing to adapt to the existing realities and thus easing the opposition of those were worried by the treatment received by the Orthodox church from a lay power willing to impose the complete subordination of the Church to the State. In this later role, he was many times officially appointed by the Holy Synod to write reports and offer working solutions and this indicates the role played by the context in the articulation of Melchisedek's ideas and arguments, on the one hand, and the importance of these ideas and arguments in modelling the perspective of the Orthodox Church on its social, political and cultural role in Romania with consequences on the larger dissemination of these ideas at the lower levels of the hierarchy and society.

Other Melchisedek's works on the social and cultural transformation of the Orthodox Church of Romania during the nineteenth century

Besides the religious and historical works, several other writings deal directly with four important aspects that may help better understand the social and cultural transformation of the Orthodox Churches of the Danubian Principalities into the Romanian Orthodox Church, besides the visible institutional transformation and change of names. All these aspects are related to the ideas he expressed in his will in order to justify his own life, deeds and historical work: the challenge represented to the Church by the social context during the 1860s and in the following decades; the necessity of raising the level of education of the Orthodox clergy, most of the times under the pressure of the Romanian political elites; the articulation of an official identity for the Orthodox Church of Romania which allowed its nationalization and transformation into the Romanian Orthodox Church at all levels of the society and justified to some extent the subordination of the Church to the State and the financial support the State had to increasingly offer to the Church; and the relative codification of knowledge and practices supposed to be mastered by the large mass of the clergy that was only superficially trained in theology. Written as reports to the Holy Synod during the 1880s, with Melchisedek Ștefănescu as the sole author in most of the cases, these texts offer glimpses into the complex process of cultural adaptation of the Orthodox Church to the processes of secularization of society and construction of the modern state in nineteenth century Romania.

During the 1860s and in the following two decades, the social situation of the Orthodox clergy was challenged by the lack of sufficient revenues at a time of increasing activity of Catholic and Protestant missionaries. The lack of sufficient revenues and stable prospects for the Orthodox clergy had negative consequences on recruiting educated candidates while the lack of education for most of the Orthodox clergy was used as an argument by the Catholicism or Protestant missionaries.¹⁴

¹⁴ The missionary activity of different Protestant confessions in the Balkans is not very well documented. For an example in Romania's case see E. D. Tappe's articles, *Rumania and the*

As mentioned above when discussing Melchisedek's report on his diplomatic trip to Petersburg, the confiscation of the monastery lands lacked the Orthodox Church in Romania of one of its important sources of revenue. The stipulation that the clergy be supported by their local communities was not efficient since most of these communities were too poor to afford covering the needs of their priests. Therefore, the number of potential candidates to join the clergy was declining dramatically, many of those finishing their seminary studies turning to lay activities including teaching and employment in the state's growing bureaucracy. A 1888 memorial authored by Melchisedek addressed this situation and gives a large number of data on the social situation of the Orthodox clergy of Romania. Before Alexandru Ioan Cuza's reforms, the number of the clergy was very high and therefore the average dimension of a parish and the donations coming from parishioners were too small. While initially hoping that this decline in number will lead to the enlargement of an average parish and therefore to the improvement of material conditions of the clergy at the individual level this did not happen, many of the priests and candidates for priesthood "falling into the traps of the heterodox confessions" (p. 17). A law project asking State's support for the clergy was drafted for already five years but it was still not being discussed by Romania's Parliament,¹⁵ only since 1893 the Orthodox clergy receiving monthly stipends from the Romanian state.

The competition with Catholicism and Protestantism represented another factor that put pressure on the Orthodox Church to adapt to the paradigm of the modern/nation-state. The challenge represented by the Catholicism is described in a text written in 1883 and presented in the Holy Synod. The official establishment of a Catholic bishopric in Bucharest provoked debates in the public sphere and triggered this evaluation of the historical background and the challenges posed by Catholicism in Romania, an evaluation aimed at substantiating the official position of the Orthodox Church of Romania. A first part of the text surveys the historical data referring to the presence of Catholics in the Danubian Principalities, of course concluding that there was no permanent and official Catholic hierarchy because Romanians always adhered to Orthodoxy. The second part contrasts the poverty and the low level of education of the Orthodox clergy with the wealth, the education and the coordinated missionary activity of the Catholic Church in Romania, an activity supported directly by a part of the Romanian elites educated in the Western European countries or in local Catholic pensions. Melchisedek considered that the Orthodox Church of Romania lacked the financial resources necessary not only to combat the poverty and the lack of education of its own clergy but also

Bible Society until the Crimean War, in SEER, vol. 46, nr. 106, 1968, p. 91-104 and *Rumania and the Bible Society, 1853-1920*, in SEER, vol. 51, nr. 123, 1973, p. 276-291.

¹⁵ *Memoriu despre starea preoților din România și despre pozițiunea lor morală și materială*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1888.

the “propaganda” of the Catholic Church in Romania. As Alexandru Jinga explained in his introduction to the edition under review, since the 1850s the Orthodox Church was critically approached by the Romanian elites educated in France and who transferred back to Romania the dichotomy between State and Church. Melchisedek called for State’s support for the Orthodox Church of Romania arguing that the Orthodox Churches were always national and supportive to the local government, unlike the Catholic Church characterized by cosmopolitanism and refusal of subordination to national governments. As a conclusion, Melchisedek called the Holy Synod to start a press campaign about “the dangers affecting the national church” (p. 92); he rejected the argument that opposing the Catholic bishopric is equivalent to religious intolerance raised by the Conservative newspaper “*Timpul*”; invoked the activity of Andrei Șaguna as a model for raising the education level of the Orthodox clergy in Romania; and complained about the poverty of the Orthodox clergy and proposed encouraging the spread of monasticism which suffered greatly since the 1860s.¹⁶

The importance of the social context in fostering the adaptation of the Orthodox Church to the paradigm of the modern/nation-state is also visible in other two of Melchisedek’s texts, dealing in a direct way with the lack of education among the Orthodox clergy, including its hierarchy and members of the Holy Synod. These two texts about the education of the clergy and the educational role of the Church were addressed both to the hierarchy of the Church and to those critical to Church activity and history. Addressing the first group, Melchisedek argued that schooling represented a basic part of Church’s activity in the past and that the clergy should adapt to the context and take seriously their call as moral guides of their parishioners. Addressing the second group, Melchisedek affirmed and underlined the historical contribution of the Orthodox Church in preserving the Romanian national identity during the Middle Age and early modern period. To all, a historical linkage between the nation and the church is affirmed where the church acted as the moral guide and the educator of the nation.

One of these texts addressing the importance of education is a discourse from 1882 and it argued for the establishment of a theological faculty in Bucharest. Starting from presenting his conviction that humanity is characterized mainly by a religious or moral conscience, he argued that “preach of religion and life according to the moral principles of the Christian religion” must be applied first of all by the clergy themselves in order to fulfill their duty as pastors of their community since they were ordained vicars of the Apostles.¹⁷ The other one is a discourse held in the Orthodox Cathedral of Iași in 1885 with the occasion of celebrating the fifty years since the first institution of higher

¹⁶ *Papismul și starea actuală a bisericii ortodoxe în Regatul României. S’a cetit în sesiunea de primă-veră a Sf. Sinodului în anul 1883*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1883.

¹⁷ [Despre organizarea învățământului religios în România. Înființarea unei facultăți de teologie. Discurs de la 9 Noev. 1882, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1882].

education in Moldavia, Academia Mihăileană, was established. “Science isolated from the church becomes cold, egoistic, rebellious, [and] abrasive [while] the church isolated from science falls under the spell of superstitions.” (p. 18) was Melchisedek saying to all, including those criticizing the church and trying to evacuate religious education from the public schooling system and to the Orthodox clergy opposing adaptation to the contemporary world. To all, Melchisedek argued that Orthodox Church was always tolerant to scientific ideas, unlike the Catholic Church, invoking once again the role of the Orthodox monasteries as centers of culture in the past. Finally, to all those criticizing the church and the ignorance of its clergy, he was saying: “The Church forms in the nation and through the nation. The way the nation is the same way the Church is. Those accusing the Church are accusing the nation.” (p. 23). As an answer to the difficult social, political and economic condition of the Church, Melchisedek persistently emphasized the historical role of the Orthodox Church in the Danubian Principalities and Romania:

Latinism threw and left us in the middle of the barbarian peoples; Christianity, Slavonism and the Greek influence have conserved and enlighten us; the European civilization formed us into a distinct nation through the culture of language; our Românism made us a free and independent nation and placed us along the other European nations. Through all these phases our nation has passed, the school and the Church were the main factors¹⁸. (p. 26)

Another group of texts gives us a better idea on the ongoing process of crystallization of identity taking place among the hierarchy of the Orthodox Church of Romania within the paradigm of the nation-state. This is visible in the political justifications of the identity and difference of the Orthodox Church in relation to Catholicism and Protestantism on the one hand and in the articulation of a historical perspective on the Orthodox Church of Danubian Principalities on the other hand.

“The Orthodox Church and the [Gregorian] calendar” is one of the relevant texts for understanding the shared vision of Orthodox clergy in Romania around 1880s.¹⁹ Dealing with a topic which may appear minor to our present days, this text is probably the most illustrative for the anti-Semitism and anti-Catholicism that characterized a great part of the Orthodox clergy in then Romania and most probably many other parts of profound structures of Eastern Europe. As Melchisedek put it,

The one who makes new dogma, who changes the religious services, who disorganize the church hierarchy and discipline, that one breaks the unity with orthodoxy and ultimately becomes a schismatic among the other orthodox people. (p. 31)

¹⁸ *Cuvânt pentru Școala și Biserica română ținut în catedrala Mitropoliei din Iași, la 26 Iunie 1885, cu ocasiunea Jubileului de 50 de ani de la înființarea Academiei Mihăilene de Prea Sfinția Sa Melchisedek, Episcopul Romanului*, Jassy, Tipo-Litografia H. Goldner, 1885.

¹⁹ *Biserica orthodoxă și calendariul*, Bucharest, 1881.

The Gregorian calendar was considered a scientific luxury, a support for Catholicism, a violation of the Orthodox Tradition, and not necessarily a useful thing. Ultimately, its adoption would bring the Easter celebrated by the Orthodox Church in the same day with the one celebrated by the Jews (“*prea urăcioasei plebe jidovești*”, p. 5), forbidden by the Council of Niceea.

The new calendar cannot be introduced in our country not because of arbitrary will or out of the ignorance of our clergy. No! The federative constitution of the Orthodox Church, the principles of spiritual unity of the Church do not permit to any of the particular Orthodox Church, may they be as independent or autocephalous in their external relations, to isolate themselves from the general unity, without the fault of becoming schismatic. (p. 44)

Rather than an imagined community, Orthodoxy appears to be a certain set of rules applied at the individual level, only nationalism coming to offer a common identity to the flock besides the above mentioned rules.

The affirmation of the autocephaly of the Orthodox Church of Romania during the 1880s also explain how did the ecumenism of Orthodoxy coexist with the localism of nationalism without excluding each other: “We keep the same doctrine, the same discipline and the same religious practices that we inherited from our Fathers and which are common to the Orthodox Church in all countries and lands” (p. 15) was the vision that permitted the adherence of the Orthodox Church of Romania to the identity of its own flock as it becomes visible in the famous 1882 argumentation on autocephaly also authored by Melchisedek.

Since Romanians were not mentioned in any of the Councils’ resolutions dealing with the jurisdiction of the Patriarchates, there was no explicit subordination of the Orthodox Church of Romania to the Ecumenical Patriarchate of Constantinople. Further, since Christianity was brought to the Lower Danube by the Roman legions, the Romanians were Christians ever since the second century after Christ, therefore even before the establishment of the Ecumenical Patriarchate. These ideas are based on the first historical accounts of Christianity on the territory of then Romania, accounts written by Filaret Scriban and Ghenadie Enăceanu as replies to different foreign authors questioning the position of the Orthodox Church as the national church of Romania, Ghenadie and Enăceanu offering a multiplicity of answers on how Christianity spread in the Lower Danube area and why Church’s language in the Danubian Principalities during the Middle Age was Slavonic and not Greek or Latin.²⁰ Scriban’s, Enăceanu’s and Melchisedek’s style of argumentation clearly

²⁰ Filaret Scriban, *Istoria bisericească a românilor în genere*, București, 1871 and Ghenadie Enăceanu, *Creștinismul în Dacia și creștinarea românilor compusă după documentele străine și naționale și extrasă din foaia St. Synodu al Bisericei Române Autocephale “Biserica Ortodoxă Română”*, București, Typographia Curții, 1878. The first was the outcome of a research spreading over twenty-five years and the summary of a 400 pages manuscript, as its author mentioned in his preface.

indicates adaptation to the paradigm of the nation-state in spite of the fact that no evidence existed to support their assertions. By deploying references to the national history next to the sacred one, and by allocating the most important symbolic position in the national history to the Orthodox Church, they justified not only the position of the Orthodox Church as the dominant church in Romania but also encouraged further equation of Orthodoxy with Romanian nationalism.²¹

While arguing for the identification of the Orthodox Church with the Romanian state and people, the Orthodox hierarchs had to define its own internal institutional organization within the modern Romanian state. While the appointment of the hierarchy by the prince, as tried by Cuza, was completely dismissed and abandoned, the composition of the Holy Synod, with consequences on the articulation of the internal politics, was at stake. Against those considering that the Orthodox Church of Romania should be organized on the model established for the Orthodox Romanians of Transylvania by Andrei Șaguna, when different types of synods composed both clerics and lay persons were established at different levels of decision and on different matters, Melchisedek argued that there should be only one Holy Synod of the Orthodox Church in Romania which should be composed only by clerics and that the Church should be autonomous from the State.²² The Orthodox Church of Romania gradually became a centralized institution and renounced being federative, the irony being that it replicated one of the features of the Catholic Church that it most virulently combated in the past.

Finally, two other texts reveal the ongoing efforts for codifying the religious knowledge, practices and instruments to be used by the large mass of Orthodox clergy. This process of codification followed and overlapped the nation-state's politics of codifying the national language, history and culture to be disseminated at different levels of the society. The Romanian language was at this time undergoing a process of massive borrowing of vocabulary from Latin, Italian and especially French at the cost of the older Greek, Turkish and especially Slavic words. Codification of grammar, pronunciation and spelling were part of this process. The massive changes in vocabulary, the passing from Cyrillic alphabet to the Latin one, in order to emphasize the Latinity of the Romanians made the old ritual books look obsolete in only one generation or two.²³

²¹ [Despre amestecul Patriarhiei din Constantinopol în treburile Bisericeii autocefale române. *Memoriu adresat Sf. Sinod al Bisericeii Române*, Bucharest, Tipografia Cărților Bisericești, 1882].

²² *Studiu despre ierarhia orthodoxă și instituțiunea sinodală în Biserica Orthodoxă a Răsăritului în genere și despre ierarhia și instituțiunea sinodală în Biserica Orthodoxă Română în special, de Comisiunea Sântului Sinod, compus din Înalt Prea-Sânțitii Mitropoliți: D.D. Calinic, Primatul României, D.D. Iosif, Mitropolitul Moldovei și al Sucevei, și Episcopul de Roman D. Melchisedek. Cetit și aprobat de Sântul Sinod, în ședințele din 27 și 28 octombrie anul 1883*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1883.

²³ Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Bucharest, Cartea Românească, 1986; Sorin Antohi, *Cuvintele și lumea. Constituirea limbajului social-politic modern în cultura română*, in idem,

While previously mixing elements of different languages, alphabets and practices in the most creative and original way was the “norm”²⁴, later efforts were made in order to introduce a greater uniformity in practices and to systematize the body of knowledge and books of rituals.

One of Melchisedek's texts concerns the religious songs that were part of the ritual and includes a set of recommendations for their uniformization and codification, recommendations that was never adopted by the Holy Synod. However, it historicizes practices that are usually considered and approached as unchanged for centuries, it shed lights on yet another aspect of the process of codification of religious practices and instruments and it also explains Melchisedek's perspective on his academic and religious work and the political ideas behind it. Starting from underlining that the most part of the ritual in the Orthodox Church is carried through a specific style of singing aimed at raising noble feelings in believers, Melchisedek historicized the practices of religious singing in the Orthodox Churches of the Danubian Principalities and placed them in the larger context of the Orthodox Church. While all these practices of religious singing derived from Constantinople, it developed into two different styles, *melodic* or at *unison* (all people singing in a single voice) and *symphonic* or *harmonic* (people singing in different voices), the later style being established in the Russian Empire and eventually disseminating in the Balkans as a part of its influence during the nineteenth century. The plurality of practices within the Orthodox Church was visible also in how many vowels were used in singing *alleluia* in the Russian and Greek styles. The old signs used for writing down the religious songs were no longer understood since the Orthodox Church culturally decayed once placed in the framework of the Ottoman Empire and in the same time the autonomous Orthodox churches of Russia and Serbia, loosing the institutional unity with the Ecumenical Patriarchate, introduced innovations in order to adapt to the local conditions. Melchisedek also researched the history of religious singing in the Danubian Principalities, finding that during the eighteenth century, when Greek, Slavonic and Romanian were all used during the religious services, the religious songs were also adapted to Romanian language by Veniamin in Jassy, Dionisie Lupu in Bucharest and Iosif and Macarie at Neamt monastery, only to be reedited in Muntenia by Anton Pann. This historicization of religious practices shows that a series of current practices

Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română, ediția a doua revăzută, Iași, Polirom, 1999, p. 153-196. The ideas on this process of cultural codification were firstly presented in *Religion, nationalism and militarism in nineteenth century Romania*, “Etudes Balkaniques”, vol. 44, nr. 4, 2008, p. 16.

²⁴ Illustrative this mindset being a “prayer book of the late eighteenth or early nineteenth century [which] contains prayers to the Virgin, to Saint George, and to other saints, written in Church Slavonic (with Cyrillic letters), in Modern Bulgarian, i.e. the vernacular (with Greek letters), and in Greek (with both Greek and Cyrillic letters)”, Maria Todorova, *Language as cultural unifier in a multilingual setting: the Bulgarian case during the nineteenth century*, in “East European Politics and Societies”, vol. 4, nr. 3, 1990, p. 439.

of the Orthodox Church were historically constructed, they are the result of choices made in the past, during the eighteenth and especially nineteenth century, and they are not dating from the first centuries or the first millennium of Christianity.

As for Melchisedek, he was a permanent advocate for the reintroduction of religious singing, most of his writings argued for the support of schools of religious singers, who would enrich and make more attractive the religious service of the Orthodox Church in Romania. The set of recommendations proposed by Melchisedek were suggesting the codification of religious singing according to the practices of the Romanian people, a perspective which not only reveals once again his appeal to history and ethnography in articulating his own recommendations but also one aspect of his political thinking:

In the same way we have the duty to keep and respect the results of the activity of our Romanian genius from the past; and to ground on them the base for the future progress; in the same way we must do with our religious style of singing, which we can truly call it national, because it is popular, and it got identified with the taste and the religious feeling of the Romanians. (p. 24)

While recognizing the positive effects of “the great ideas of the French Revolution” (p. 14), Melchisedek argued that the practices were national *because they were popular*, therefore applying the definition of the nation used by the Third Estate. What is this even more relevant? It explains his political attitude from the 1850s, his support for Cuza’s reform and his relative disappointment with the lack of State’s financial and official support during the 1870s and 1880s. In contact with numerous Forty-Eighters during the 1850s, Melchisedek considered that the Church should identify with its flock and not with a hierarchy perceived in its most part as foreign and oppressive, therefore supporting the confiscation of the lands controlled by the monasteries of the Near East and expecting the Orthodox Church to receive these resources in order to be used for rising the education of the Orthodox clergy and establish the Church as an institution “for the intellectual, moral and industrial education of the people and shelters for the helpless people and orphans” as he mentioned in his will and quoted above (see note 11).²⁵

Another text was also report to the Holy Synod presented in 1880 and it concerned the revision and the printing of new editions of religious books officially approved by the Orthodox Church of Romania. The old printing establishments using the Cyrillic alphabet were confiscated in 1863 by the Romanian government as a part of taking into possession monasteries’ inventory and no new books were officially published by the Orthodox Church in Romania. Melchisedek argued once again the Orthodox Church’s role in the Romanians’ history, the religious books disseminated at the south (and east) and north (and west) of the Carpathian Mountains having a major role in cultivating a common language for all the Romanians “for almost three hundred years.”

²⁵ *Memoriu pentru cântările bisericești în România*, București, Tipografia Statului, 1881.

New books were to be published by a newly founded printing house, the later Tipografia Cărilor Bisericești led for many years by Constantin Erbiceanu. However, the alphabet and the vocabulary were to be adapted in order to reflect the changing in the society and to maintain Church's role in the education of the people. The religious books still published by different individuals were reflecting the diversity of language, pronunciation and spelling and Melchisedek argued especially for the use of clear and unitary criteria. The revision of the religious books was to be made by a specially appointed committee, its members having to know Greek, Slavonic and Hebrew. Rejecting "purism" (Latinism) and arguing for the use of the popular language in publishing textbooks and books of moral education, Melchisedek argued for maintaining the Cyrillic alphabet for two main reasons. One the one hand a great part of the clergy from the countryside was not familiarized with the Latin alphabet and on the other hand maintaining the Cyrillic alphabet was to emphasize the unity with the rest of the Orthodox Church, the adoption of Latin being interpreted by the Russians and Greeks as a proof for the Catholicization of the country. Furthermore, showing that the changes of religious vocabulary started ever since Veniamin Costache, Andrei Șaguna also playing a major role in the transformation of the language of the Orthodox Church, Melchisedek argued for change from Slavonic or Greek forms to their Latin equivalents in the case of numerous religious terms ("servire" instead of "slujire", "binecuvântare" instead of "blagoslovire", "popor" instead of "norod", "mântuire" instead of "îzbăvire", "cântare" instead of "peasnă", "fericiri" instead of "blăjine") and for continuity in the case of others ("duh" versus "spirit").²⁶

No matter how trivial they may seem nowadays, these decisions on the uses of a certain alphabet and of a certain vocabulary were political decisions. The establishment of unitary criteria for their use signals the ongoing process of adaptation to the agenda of the modern- (nation-) state where centralization and codification aimed at leveling particularism, regionalism and a too great diversity with consequences on the uniformization of the common references for the common believers and readers. This contributed to a relative codification of the religious knowledge to be known by the clergy and the believers able and willing to read. While the pool of arguments and references remained largely unchanged, they were still transformed to reflect and disseminate the vision articulated by the Orthodox Church of Romania. In the same time, the adoption of the Latin alphabet and the Romanization of the religious vocabulary contributed furthermore to the process of nationalizing Orthodoxy in Romania. These changes in the alphabet and in the vocabulary were not necessarily made with the intention of combining nationalism and Orthodoxy, of course, but they had as a consequence the articulation of an 'imagined community' where the two elements no longer could be conceived as separated.

²⁶ *Proiectu pentru revisuirea și editarea cărților bisericești*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1882.

Conclusions

Arguably the most gifted theologian of the Orthodox Church of Romania during the nineteenth century, Melchisedek Ștefănescu was one of the first and the most important advocates and practitioners of combining religion and nationalism during his times. While the study of his works does not necessarily explain the whole process of combining the language of Romanian nationalism with the language of Orthodoxy, these works can definitely offer a larger perspective on the cultural, social, political and institutional context(s) as well as on a series of the factors that made possible and/or lead to this process of mutual hybridization.

The employment of national history represented a feature of Melchisedek's work of extreme importance. While previously the Orthodox Church adhered exclusively to the tradition established by the Seven Councils and history of whole Christianity during its first millennium was considered sufficient, a local Orthodox tradition was sought, grounded on the "traditions of the Romanian people" and argued through the employment of Romanian national history. When Melchisedek constructed his 1880s reports to the Holy Synod of the Romanian Orthodox Church, the history of the Orthodox Church in what is nowadays Romania always played the role of introduction and most of the time served as the basis for his argumentation.

Closely related to this kind of use of history, what impresses the reader is the positivist approach he employs to argument his perspective on religion and Orthodoxy, very much different from the interwar lyric celebrations of Orthodoxy. There is no thick description that idealizes the Romanian people but a rather sophisticated style of argumentation grounded on historical sources. Documents are approached and analyzed to prove or disprove one claim or another. No matter if one agrees with the inferences Melchisedek made what matter most is the method he employed. Additionally, one remains with the impression that Melchisedek's conservatism follows the pathway opened by Titu Maiorescu in his critically evaluation of western forms of culture. However, the similarity of attitudes and ideas denotes only that many of the ideas articulated by Maiorescu were part of an oral knowledge circulating the local elites especially in Moldavia and it reminds us the argument that there is no reception without a public prepared to adopt and eventually adapt the intended meaning. Melchisedek gathered, systematized and gave voice to a series of ideas that were dominating a part of the hierarchy of the Orthodox Church in the Danubian Principalities on the one hand and helped imprinting a direction of change and adaptation to the paradigm of the modern/nation-state in nineteenth century Romania on the other. He was one of most active actors in this process of adaptation and one who had the greatest and most solid contribution in historicizing and nationalizing the Orthodox Church of Romania. His texts were written in order to provoke reactions, influence decisions and justify the identification of the Church with its flock and therefore their study may also

offer a historical perspective not only on the tradition constructed during the nineteenth century but also insights on the palette of previously existing ideas either rejected or selected by Melchisedek in his effort of systematizing the identity of the Orthodox Church of Romania. Based on these efforts of the 1860s to 1880s, the Orthodox Church of Romania was able to pass, especially during the 1890s and 1900s, through a process of cultural transformation into the Romanian Orthodox Church.

Probably the most important conclusion would be that the linkages between Orthodoxy and nationalism are not natural or intrinsic but they are the result of a series of factors that facilitated their convergence during the nineteenth and especially during the twentieth century. Instead of assuming this convergence as dating from ancient times a serious researcher may identify it as dating, in an explicit way, since the eighteenth and especially the nineteenth century. In the same time, the process of secularization was limited rather only to the upper and middle classes while the rest of the people continued to live in a predominant religious paradigm. In the case of the rest of the population, which constantly represented four fifths of the entire population, the process of nation-building was a form of confession-building in nineteenth century South-Eastern Europe not only because of the systematization of religious discipline which accompanied the implementation of the modern state framework but also due to the fact that the reception of state-/nation-/civic values by the majority of the rural population was mediated by religious lenses.

Further research is necessary obviously. From a methodological point of view, the research on Orthodox Church of Romania and its cultural transformation into the Romanian Orthodox Church would greatly benefit from employing the methods of comparative and transfer history. On the one hand, researching Orthodox Church in Romania can be made only in a European comparative perspective. At a minimum level, this should be done by comparison with the other South-Eastern European states where religion and nationalism were combined in a relatively similar pattern during the nineteenth century. At best, comparison should include not only Russia but also the Catholic and Protestant Churches which passed through complex processes of transformation and adaptation to the ongoing processes of secularization, alphabetization and spread of liberalism during the nineteenth century.²⁷

²⁷ An array of suggestions were made in Silviu Hariton, *Ortodoxie și naționalism în secolul al XIX-lea românesc: contribuții, teme și potențial de cercetare*, in AUB, Istorie, vol. 56, 2007 [2010], p. 59-77, especially p. 72-75.

**Ortodoxie și nationalism în România secolului XIX:
un eseu critic asupra vieții și operei lui Melchisedek Ștefănescu
(Rezumat)**

Cuvinte-cheie: ortodoxie, naționalism, România, episcopul Melchisedek Ștefănescu

Acest text reprezintă o recenzie extinsă a ediției selective, realizată de Alexandru Jinga, din opera episcopului Melchisedek Ștefănescu (1823-1892), probabil cel mai sofisticat cleric ortodox din Principatele Dunărene în secolul al XIX-lea, participant direct sau martor din cei mai activi și importanți ai transformărilor politice, culturale, instituționale și sociale ce au caracterizat formarea și primii pași în consolidarea statului modern român.

După o scurtă prezentare a vieții și activității episcopului Melchisedek al Dunării de Jos, și după 1878 al Hușilor, textul purcede la o prezentare detaliată a textelor lui Melchisedek, unele complete și altele în extras, selectate de către editorul Alexandru Jinga pentru a fi incluse în prezenta ediție, subliniază calitățile și limitele metodologice și tematice ale ediției și trece în revistă o serie de alte texte aparținând episcopului ce pun în relief transformările ce au avut loc în cadrul bisericilor ortodoxe din Principatele Dunărene și au permis transformarea acestora în Biserica Ortodoxă Română nu numai din punct de vedere instituțional, dar mai ales cultural și identificarea acestora cu paradigma statului națiune.

Ediția realizată de Alexandru Jinga, ce include o introducere consistentă care descrie dens contextul cultural, politic și instituțional în cadrul căreia Melchisedek și-a elaborat textele, este rezultatul unei îndelungi activități de cercetare dominată din punct de vedere metodologic de studiul alterității, în general, și a identității naționale, în particular, și reprezintă cel mai consistent efort realizat până în prezent pentru ilustrarea procesului de coagulare a identității naționale românești cu cea religioasă creștin-ortodoxă ce a avut loc în Vechiul Regat de-a lungul secolului al XIX-lea.

Melchisedek Ștefănescu apare ca un gânditor original ce a combinat spiritul științific, opiniile și concluziile sale fiind elaborate pe baza unei argumentări sprijinite mereu de date pozitive, cu rolul său de cleric, idealul său părând să fi fost propășirea bisericii ortodoxe din România și așezarea acesteia și a slujitorilor săi ca vectori morali și sociali ai comunităților aflate în păstoria lor. Identificând „poporul” cu „starea a treia”, Melchisedek a sprijinit deciziile lui Cuza de confiscare a averilor mănăstirești și de unificare și subordonare a bisericii ortodoxe de către statul român și a devenit unul dintre actorii cei mai importanți ai transformării Bisericii Ortodoxe din România în biserică națională și ai codificării culturale a acesteia în spiritul statului-națiune în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Care este relevanța lui Melchisedek Ștefănescu și a altor clerici ortodocși cu care s-a aflat în dialog? În loc să plasăm fuziunea dintre identitatea românească și cea ortodoxă în negura timpurilor, o putem vedea articulându-se printr-un proces complex ce a început în secolul al XVIII-lea și a căpătat viteză și stabilitate în perioada de activitate a lui Melchisedek înainte de a urca pe culmile exprimării sale accentuate în perioada interbelică.

O viață între lumi: Leon Volovici

Dorin DOBRINCU

La unul din târgurile de carte din București, de acum câțiva ani, mi-a atras atenția un volum¹ de mici dimensiuni cu un titlu „provocator”: *De la Iași la Ierusalim și înapoi*. În prima parte a cărții, Leon Volovici este chestionat de Sandu Frunză cu privire la viața și familia sa, la parcursul său profesional și, nu în ultimul rând, asupra orașelor în care a trăit, Iași mai întâi, Ierusalim mai apoi. Cel care într-o anumită măsură a avut ideea acestei cărți a fost Sandu Frunză, conferențiar la Catedra de Filosofie Sistematică a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, preocupat de filosofia religiilor, de pluralismul religios, de filosofie evreiască etc.

Am citit cu mare interes volumul, dens de altfel. Între timp însă, mai exact la sfârșitul acestui an (2011), „actorul” principal, Leon Volovici (în continuare: L.V.), a plecat din lumea celor vii din cauza unei boli necruțătoare. Într-un fel, ceea ce urmează este și un text în memoria acestui om. Voi urmări, așadar, tocmai traiectoria sa, pornind de la mediul de formare și până la cel de consacrare intelectuală. Cum se poate lesne observa, titlul cărții sugerează că este vorba de un om a cărui viață s-a derulat practic între două orașe: Iași (locul nașterii sale) și Ierusalim (unde a ales să se stabilească după plecarea din România). Probabil titlul acestei cărți a fost preluat din cel al unui articol publicat de L.V. în „România Literară”, în 1991: *De la Ierusalim la București și înapoi*. Este o imagine în oglindă. Și o declarație a lui L.V. cu privire la orașele sale puse în pereche. Faptul că autorul dedică un loc atât de important Iașului (dar și Moldovei și României în general) este cel de-al doilea motiv – poate chiar mai important în primă instanță – care m-a determinat să scriu despre această carte. Relația lui L.V. cu Iașul, explicit afirmată, este una specială, ceea ce reiese cu asupra de măsură din parcurgerea acestei cărți. În acest fel, el se înscrie într-o tradiție destul de lungă, populată de ieșeni – prin naștere sau prin alegere – mai mult sau mai puțin celebri, care ne-au lăsat texte despre orașul „lor”. Cât despre Ierusalim, chiar L.V. amintea că există un „mit” al acestuia, foarte puternic în cultura europeană, dar mai palid în cultura română.

¹ Leon Volovici, *De la Iași la Ierusalim și înapoi. Pornind de la un dialog cu Sandu Frunză*, București, Editura Ideea Europeană, 2007, 237 p.

Comunitatea evreiască din Iași

Născut la Iași în 1938, L.V. vine din acea foarte importantă comunitate evreiască ieșeană, ale cărei baze au fost puse în secolul XVII, dar care a crescut foarte mult în prima jumătate a secolului XIX, astfel încât la 1859 evreii ajunseseră să reprezinte circa jumătate din populația capitalei Principatului Moldovei (în acel an, orașul avea aproape 66.000 de locuitori). Populația evreiască avea să cunoască ulterior o oarecare stagnare în cifre absolute, în fapt o reducere din punct de vedere procentual, explicațiile constând pe de o parte în limitarea fluxului de imigranți (dinspre Galiția, Podolia sau Basarabia), iar pe de altă parte din cauza începerii unei migrații de proporții însemnate, în special către Statele Unite ale Americii. În același timp, într-un mod cât se poate de firesc, spre Iași au început să vină din ce în ce mai mulți etnici români, în special moldoveni.

Comunitatea evreiască din Iași era una importantă nu doar din punct de vedere numeric, ci și din punct de vedere al instituțiilor proprii. Nedepinzând de stat, ba chiar resimțind deseori ostilitatea acestuia și discriminarea, evreii și-au constituit o rețea comunitară de școli, spitale, azile, biblioteci, asociații diverse, care și-a demonstrat eficiența de-a lungul timpului. Cartea avea și în comunitatea din Iași un rol aparte, în creștere în condițiile modernizării. Ca în atâtea alte locuri, de la studiul Torei, pe măsură ce secularizarea pătrundea și în mediile evreiești, pasiunea pentru cărțile sacre s-a transformat într-un interes mai larg pentru învățătură, pentru studiu, mai ales că aceasta a coincis cu răspândirea învățământului public, mediu sau universitar. De asemenea, teatrul idiș era „un fel de Biblie pentru săraci”, de care și L.V. își aducea aminte. În același timp, făcea un tip de educație în spirit comunitar evreiesc. Acest fenomen a fost puțin studiat. De fapt, o temă foarte importantă de cercetare pentru istorici o reprezintă prezența evreilor în Moldova în general, în târgușoare, în shtetluri, iar în Iași în particular, despre care începem să aflăm din ce în ce mai multe din studiile secvențiale făcute de diverși cercetători. Acesta poate fi și un domeniu de cercetare cu care istoriografia română, în special cea ieșeană, poate ieși pe o scenă ceva mai largă decât cea strict locală.

Familia lui Volovici era originară din Rusia-Polonia, din acel spațiu „de mijloc” care și-a schimbat stăpânii politici de mai multe ori de-a lungul ultimelor secole. Erau evrei *Ashkenazim*, care în timp și-au constituit o identitate specifică.

Imigrați târziu în spațiul Moldovei, evreii de aici au cunoscut ghețoizarea mai întâi, apoi o integrare parțială. Integrarea lingvistică a evreilor din Moldova, prin extensie a celor din România, a fost observată de L.V. chiar în familia sa. Dacă bunicii vorbeau bine în idiș și prost în română, părinții bine în ambele limbi, copiii au ajuns să vorbească foarte bine în română și prost în idiș. Școala și mediul au jucat, desigur, un rol covârșitor în această privință.

L.V. își invocă părinții în interviu, dar nu numai. Textul intitulat *Măinile*, scris și publicat în 1977, reluat în partea a doua a acestui volum, folosește

măinile mamei lui (care la rândul-i invoca măinile mamei sale) pentru a scrie despre ea. De fapt, în mai multe rânduri, în interviu și în scurte eseuri, L.V. își descrie mama cu afecțiune. Un alt text, *Cum se face o potcoavă*, este despre tatăl lui, de profesie fierar, aflat în foarte bune relații cu țăranii români din satele ieșene care veneau cu treburi în oraș. Chiar dacă în timpul vieții îl considerase prea aspru pe tatăl său, închis în sine etc., după moarte, la destul de mult timp, a ajuns să îl privească altfel, să-i vadă părțile deosebite. Nu doar tatăl lui L.V. fusese fierar, ci și bunicul patern. Tatăl lui a luptat în Armata Română în timpul Primului Război Mondial, fiind decorat la Mărășești, acolo unde mii de soldați români (etnici români sau evrei, dar și din alte grupuri etnice minoritare) și-au găsit sfârșitul ori au fost răniți. Este și acesta un detaliu de reținut, mai ales în condițiile în care unii trec ușor peste contribuția – inclusiv de sânge – la susținerea statului român de către „ceilalți”, nu doar de către cei din grupul etnic „formator de stat”. Istoria nu e niciodată simplă, și mai ales nu e unicoloră.

Mediul familial din care provenea L.M. era unul moderat. Mama era religioasă, dar nu radical religioasă, în vreme ce tatăl era pur și simplu indiferent religios. L.V. a fost el însuși un intelectual secular. Și-a asumat evreitatea ca tradiție, s-a identificat etnic și parțial intelectual ca evreu, însă nu obligatoriu și religios. Cu alte cuvinte, și-a asumat „destinul colectiv” al comunității evreiești.

Pogromul de la Iași, iunie 1941

Este un fapt comun că de-a lungul existenței lor, comunitățile umane trec prin tot felul de experiențe, că au parte de încercări, inclusiv de traume. Pentru evreii ieșeni, fără îndoială că trauma majoră a fost cea a pogromului din iunie 1941, când se apreciază că au murit între 3.233 (cifră acceptată de istoricii oficiali români în anii 1970) și peste 14.000 (conform cercetărilor lui Jean Ancel, el însuși născut la Iași) de membri ai comunității evreiești.

L.V. vine dintr-o familie (nucleară) care a scăpat la pogromul din iunie 1941. Tatăl său a reușit chiar să fugă din curtea Chesturii, unde și-au găsit sfârșitul atunci foarte mulți evrei, cum s-a întâmplat și pe străzile orașului, în „trenurile morții”, în case ș.a.m.d. Însă din familia lui extinsă au căzut mai multe victime. Cum s-a întâmplat practic cu toate familiile din oraș. L.V. avea trei ani la pogromul din iunie 1941 („un episod apocaliptic, de infern”, p. 111). Nu îi era clar dacă avea sau nu amintiri de atunci. Este însă evident că amintirile lui veneau de undeva. Trăirile din interiorul comunității în privința acestui eveniment traumatic, de o gravitate rară chiar și în contextul Holocaustului românesc, au fost puternice.

Există două memorii față de acest eveniment. În primul rând „memoria evreiască”, cea care interiorizează, desigur, pogromul. Istoricii proveniți din rândurile ei au recuperat faptele și le-au analizat, iar rezultatele cercetărilor făcute de aceștia sunt tulburătoare. Și în al doilea rând „memoria românească”. L.V. se gândește întâi la istoricii români, nu foarte puțini, pentru care ceea ce s-a

întâmplat în 1941 a fost „așa-zisul pogrom”, „unele tulburări”, „evenimentele de la Iași”. Tot atâtea forme de negare a unui fapt istoric, în mai largă tendință de deresponsabilizare a autorităților române, civile sau militare. Negăsindu-și loc în manuale decenii la rând, nediscutându-se public despre pogrom, drama colectivă de atunci nu a fost cunoscută la adevăratele sale dimensiuni. În acest context au continuat să se perpetueze mai degrabă clișeele care îi culpabilizau pe evrei ca agenți sovietici, care ar fi tras asupra trupelor românești și germane pe străzile Iașului etc. Varianta național-comunistă asupra istoriei sau, scris altfel, „istoria patriotică” a devenit foarte puternică sub Nicolae Ceaușescu și s-a perpetuat în post-comunism. Însă L.V. sesizase apariția unei noi generații de istorici români, care privește deschis, critic trecutul, inclusiv aspectele „delicate”, de tipul pogromului de la Iași.

Situația evreilor din România în timpul Holocaustului este din ce în ce mai bine cunoscută din punct de vedere istoriografic, complexitatea ei fiind evidentă. Aceasta se produce actualmente prin cărți, prin studii tot mai bine documentate. Din păcate, nici astăzi, la șapte decenii de la pogromul petrecut la Iași în iunie 1941, acesta nu este satisfăcător cunoscut la nivelul comunității locale, nu este suficient și stabil reprezentat muzeal de principalele instituții specializate existente în oraș (excepție au făcut unele expoziții temporare). Este o formă de amnezie care spune, doar ea însăși, multe despre anumite (in)sensibilități locale.

Copilărint, studiind și lucrând la Iași

L.V. a trăit în epoca politicilor rasiale, antisemite, cu lipsuri. A cunoscut direct războiul la Iași, în 1944, când orașul s-a aflat pe linia frontului româno-germano-sovietic, cu bombardamente aeriene și terestre intense, cu lupte de stradă, cu distrugerii care au lăsat urme adânci asupra orașului, vizibile și în următoarele două decenii.

Primele amintiri certe ale lui L.V. despre Iași proveneau din timpul ofensivei sovieticilor spre/și la Iași, în 1944. Își aducea aminte bine de intrarea acestora în Iași, în august 1944. Rușii erau și prietenoși, și brutali, potrivit descrierii fostului copil care i-a văzut manifestându-se pe străzile și prin ceea ce mai rămăsese din casele Iașului. De asemenea, nu lipseau amintirile din anii imediat următori războiului, „de foamete și secetă”, care au afectat mai ales Moldova, dar și Muntenia.

A făcut Liceul Național, un liceu ieșean celebru, de altfel primul din Moldova (1828, potrivit descrierii oficiale). Pasionat de literatura și cultura română, L.V. a făcut Facultatea de Filologie (denumirea din epocă, sub influența sovietică, a „Literelor” interbelice și actuale) a Universității din Iași. Educația oficială a anilor '50 se făcea în spirit proletcultist, sistemul public fiind puternic impregnat cu acest import. Anii de studenție au fost priviți critic de L.V. Totuși, mediul se schimba spre sfârșitul anilor '50, dogmatismul se mai estompa în privința literaturii.

Deși au fost și unii profesori care s-au purtat bine cu L.V., ajutându-l, încercând chiar să-l oprească la catedră, nu a avut în anii studenției un îndrumător, un model de profesor care să aibă o autoritate morală și intelectuală. Abia ulterior, după terminarea facultății, a stabilit o relație cu Paul Cornea, profesor la Universitatea din București, numit simplu: „profesorul meu”. „Aveam nevoie de un frate mai mare”, spunea L.V. O relație specială a avut și cu Adrian Marino (el însuși născut și format în parte la Iași), dar ulterior, după ieșirea acestuia din închisoare și din domiciliul obligatoriu. L.V. amintește și întâlniri cu oameni care i-au atras atenția în timpul studenției: Alexandru Zub, student în an terminal la aceeași universitate; Tudor Vianu, teoreticianul și profesorul bucureștean venit la Universitatea din Iași într-o inspecție ministerială.

L.V. a adus la un moment dat în discuție dinamismul social pe care l-a făcut posibil regimul comunist pentru foarte mulți oameni, pentru tineri mai ales, anihilat însă în mare parte de controlul social, de îndoctrinare. Concluzia lui era lipsită de echivoc: „Prețul integrării sociale și educației «superioare» a fost prea mare” (p. 60-61). L.V. nu a fost atras de politică, nu și-a făcut o slujbă din propagarea ideologiei vremii. El era interesat de cultură, de literatură, de istoria ideilor.

După terminarea facultății, L.V. a fost doi ani profesor la Bivolari, un sat aproape de Iași, pe malul Prutului, și un fost târg evreiesc înainte de război. Nu a făcut naveta la Iași, ci a stat efectiv acolo, în gazdă la niște țărani. A urmat o peripeție la Teatrul Național din Iași (a participat la un concurs dur, pe care l-a câștigat, însă anulat de comitetul local de partid), după care în 1964 a ajuns cercetător la Institutul de Istorie Literară și Lingvistică din Iași (azi Institutul de Filologie Română „A. Philippide”), unde avea să lucreze până în 1984. Astfel a devenit istoric literar. A fost o perioadă fertilă de 20 de ani, în care, printre altele, a publicat *Apariția scriitorului în cultura română*² și *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900* (lucrare colectivă)³.

Antisemitismul „aluvionar”

L. Volovici face referiri la „micile scăpări” antisemite din anii adolescenței și ai tinereții petrecute în România, la Iași, unde rămăsese un substrat antisemit în anumite medii, un fel de depunere „aluvionară” din deceniile și generațiile trecute. Exista un „prundiș” antisemit, reprezentări, stereotipuri antisemite moștenite, adânc înrădăcinate social și perpetuate dincolo de schimbarea de generații, de sisteme politice.

Asemenea idei sunt încă foarte puternice inclusiv în anumite medii istoriografice din România. Unii istorici și le asumă în scris, în vreme ce alții le

² *Apariția scriitorului în cultura română*, Iași, Editura Junimea, 1976. A apărut ulterior o ediție revăzută la București, Editura Curtea Veche, 2005.

³ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979 (coautor).

colpoarteză în diferite locuri și în diferite moduri. Le-am văzut, le-am auzit eu însumi, nu o dată, în a doua jumătate a anilor 1990 – prima jumătate a anilor 2000, la persoane care, deși cercetau istoria evreilor din România, în special din Moldova, care publicau o revistă având ca temă istoria evreilor, în intimitatea birourilor lor, atunci când știau că sunt doar între etnici români, făceau glume proaste, cu iz antisemit, aduceau „argumente” care ar fi susținut existența unei „supremații”, a unui „control” exercitat de evrei la nivel mondial, eventual chiar lupta lor împotriva națiunii române. Se putea și mai rău, în aceleași medii profesionale afirmându-se și antisemiții mai virulenți, fără „perdea”. Era vorba de una din multiplele fațete ale manifestării schizofrenice a unora dintre intelectualii români, în acest caz fiind vorba de istorici. Unul dintre aceștia l-a menționat într-o discuție chiar pe L.V., cu care fusese coleg la Facultatea de Filologie-Istorie la sfârșitul anilor '50 – începutul anilor '60, arătându-se nedumerit că, după ce ajunsese în Israel, „putuse să scrie astfel despre România și despre români”, cu trimitere directă la devoalarea de către cel incriminat a antisemitismului unei părți importante a intelectualilor interbelici. Uitau acești istorici că ei fuseseră bine integrați în sistemul de partid și administrativ al anilor '60-'80 – la biroul organizației de bază al Partidului Comunist Român din Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, în Uniunea Asociațiilor Studenților Comuniști din România, ambele cu funcții de control ideologic, în structurile Ministerului Afacerilor Interne, structură cu funcții în primul rând represive în anii comunismului etc. Acolo dobândiseră sau poate doar își consolidaseră o anume vulgată antisemită. Și învățaseră să fie „patrioți de serviciu”, practicând indignarea, întotdeauna unilaterală, întotdeauna „pe linie”. Pe scurt, uitau că își datorau carierele tocmai conformismului politic și calității de istorici oficiali, în cel mai bun caz cvasi-oficiali.

L.V. subliniază schizofrenia care se manifestă la mulți indivizi cu opinii, atunci când fac diferența între evreii cu care au o legătură, pe care îi cunosc și „evrei” în general. Iar acest tip de gândire se manifestă și cu privire la alte grupuri etnice, religioase, sociale sau de gen. L.V. a cunoscut de-a lungul timpului ce înseamnă, cum se manifestă antisemitismul: de la prieteni – altfel buni – din adolescență, până la colegi de muncă și chiar de suferință (într-un sanatoriu în care a fost în 1964).

Spațiul intelectual alternativ

Până la plecarea din România, în 1984, L.V. nu fusese niciodată în Occident. În 1971 a reușit să iasă pentru prima dată din țară, ajungând în Polonia, la Varșovia, ca beneficiar al unei deplasări de două săptămâni, pentru documentare. A fost o experiență nu doar interesantă, ci pur și simplu una care i-a schimbat viața din multe puncte de vedere. A cunoscut o lume în bună măsură diferită, deși inclusă în același imens „lagăr socialist”. Chiar dacă sistemul era poate mai dur în Polonia de atunci, exista și o solidă opoziție intelectuală, susținută de mulți intelectuali polonezi. Ceea ce nu era cazul în

România. Aveau să fie anii unor strânse contacte intelectuale și umane cu Polonia. Astfel, sub influența mediului intelectual polonez, inclusiv a disidenței poloneze, L.V. și-a putut crea un spațiu „alternativ” în Iași, în România acelor ani, în condițiile în care conformismul politic era generalizat. Și asta chiar dacă el personal nu s-a implicat în vreo mișcare similară din România. Interlocutorul lui L.V., Sandu Frunză, afirma în acest context al discuției: „Și eu cred că tendința de a-și crea un univers paralel și de a se auto-exila în cultură este des întâlnită în rândul intelectualității românești. Ea marchează, din păcate, chiar și atitudinea postrevoluționară a intelectualului care rămâne în aceeași stare de ascundere interioară și de neparticipare sau își spune cuvântul doar în cercuri restrânse, raportându-se critic doar într-un mediu restrâns” (p. 93). La care L.V. declara: „Cred că ea [soția lui L.V., nota D.D.] a suportat mai greu decât mine conformismul politic. În mediul în care trăise ea până atunci, conformismul era cu totul marginal și disprețuit. Duplicitatea care devenise pentru noi a doua natură, și ca formă de apărare și din oportunism, ei îi era cu totul străină. A avut însă destul de bune antene ca să-și dea seama că această lume românească care face impresie mai proastă când vii din Polonia, impresia de conformism, de supunere, de «una spui, alta gândești», nu crâcnești, dar pe urmă înjuri în culise – această lume, zic, are valorile ei, trebuia doar... să sapi sub vatră, ca să le descoperi” (p. 94).

Provocat în continuare de Sandu Frunză cu privire la mediul moldovenesc – „La Iași, cu atât mai mult, voi, moldovenii, sunteți așa mai calzi, mai sentimentali, mai esențiali. Cam așa vă vedem noi, ardelenii” –, L.V. răspundea: „Poate. Mai e ceva, dacă e vorba de bizantinism și duplicitate. Acest mediu intelectual «molcom» produce din când în când, prin opoziție, câte un tip cu totul diferit, câte o pasăre ciudată, cu totul străină, în aparență, de mentalitatea generală. Sunt cazuri izolate, nu mișcări de disidență și solidaritate de grup, ca în Polonia, dar sunt nu mai puțin curajoși și de neclintit”. Exemplul de tărie morală pe care l-a dat L.V. a fost cel al lui Petru Caraman, care „era de o intransigență absolută [față de regimul comunist, în baza valorilor sale morale – nota D.D.], fără fisură, nimic nu-l putea clinti”. „Era un slavist eminent, dar un român naționalist, în sensul mai vechi, nexenofob, al cuvântului. Era foarte sensibil la drepturile românilor din Basarabia și Bucovina, aici era punctul cel mai delicat politic. Trăia într-o izolare totală, insensibil la amenințări sau oferte, în ciuda tuturor încercărilor regimului de a-l intimida sau corupe, de a-l sili să facă vreo concesie”. „Caraman era însă dintr-un oțel care nu putea fi îndoit în nici un fel” (p. 95-96).

În contextul relațiilor sale profesionale, intelectuale, la Varșovia a cunoscut-o L.V. pe viitoarea lui soție. Era o „cetățeană străină”, motiv de suspiciune din partea regimului național-comunist din România timpului, poloneză și neevreică. Ea s-a stabilit la Iași în 1978, după ce câțiva ani au locuit separat: el la Iași, ea la Varșovia. Aveau să aibă împreună doi copii. Cu toată „moderația” mamei lui Leon, care a acceptat formal opțiunea fiului, în sufletul ei era greu de acceptat această „ruptură” de tradiție. Pentru cineva provenit

totuși dintr-un mediu tradițional, aceasta era greu de acceptat. Mama se dovedea o conservatoare din punct de vedere religios. Dar au reușit să păstreze o relație foarte bună.

Emigrarea în Israel

După al Doilea Război Mondial, evreii din Iași, la fel ca mai toți din România, au început să emigreze în masă, să plece „în Palestina” (din 1948 în Israel). Potrivit cifrelor disponibile, populația evreiască din România număra 375.000 de oameni în 1945, pentru ca în anul următor să ajungă la 420.000 de persoane, ca urmare a sosirii în țară a celor care fuseseră deportați în timpul războiului⁴. Numărul lor avea să scadă într-un ritm accelerat în deceniile următoare, inclusiv prin „vânzarea” de către guvernul de la București a etnicilor evrei către statul Israel, o „afacere” din ce în ce mai bine cunoscută⁵. Astfel, la recensământul din 1956 erau înregistrați 146.264 de evrei, la cel din 1966 erau 42.888, în 1977 doar 24.667, pentru ca în 1992 să mai rămână 8.955, în general oameni în vârstă.

O cauză particulară pentru care evreii ieșeni au ales acest drum (astăzi mai sunt în Iași doar câteva sute de persoane de etnie evreiască), crede L.V., a fost și ceea ce s-a întâmplat în 1941. Mai exact, este vorba despre pogromul în care a pierit o mare parte a comunității evreiești din Iași, în contextul unor politici vizând omogenizarea, „purificarea” etnică, pusă în practică de conducerea și de instituții ale statului român. Este vorba, așadar, mai general, de trauma Holocaustului. Acestora aveau să li se adauge măsurile regimului comunist, cu controlul vieții comunitare și private, cu confiscările de proprietăți. L.V. amendează sloganul antisemit că „evreii au adus comunismul”, subliniind că în vreme ce în PCR au intrat anumiți etnici evrei, unii făcând carieră, masa populației evreiești a ales să plece în Israel. Cifrele amintite mai sus îi susțin afirmația.

În familia lui L.V., tatăl era interesat de munca lui, nu de politică, nici de sionism, nici de altceva. Era foarte legat de fierăria lui, de Iașul lui. Așa că nu a vrut să plece. „El avea o fire de țăran care nu se poate despărți de pământul lui” (p. 36). Nici L.V., copil fiind, nu simțea o dorință de a pleca. Dimpotrivă, posibilitatea aceasta a resimțit-o ca pe o angoasă. În schimb, fratele său mai mare a plecat în Israel în 1947, fapt care l-a afectat pe L.V., pentru că a pierdut un apropiat care-l ocrotea, dar și pentru că ulterior era rău să ai „rude în străinătate”. S-au revăzut după mai bine de 30 de ani.

La începutul anilor '80, când viața devenise tot mai grea în România pentru cei mai mulți dintre locuitorii ei, din motive economice, iar pentru mai puțini și

⁴ Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944-1965*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 27.

⁵ Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete între România și Israel*, Iași, Editura Polirom, 2005.

din motive ideologice, din cauza atmosferei dominate de național-comunism, L.V. a luat în considerare plecarea în Israel. Până atunci își văzuse viața, viitorul doar în România, mai exact la Iași. Explica și de ce: „[...] am o mare dificultate în a-mi schimba locul, una din puținele trăsături moștenite de la tatăl meu. Nici din Iași nu m-aș fi mutat vreodată. Eram foarte legat de Iași, nu m-a încântat niciodată gândul de a mă muta la București”. L.V. are o mărturisire oarecum simptomatică pentru unii dintre ieșeni, în special intelectuali, care arată fidelitatea, loialitatea față de orașul lor, dar și frustrările lor, prin raportare deseori la București, orașul rival care în mod arbitrar – în condiții practic nechestionate de istorici, din motive ideologice cel mai adesea –, a ajuns capitală a României în 1862. „Bucureștiul nu îmi plăcea începând de la relief, eu fiind obișnuit cu Iașul și cu colinele lui. Dacă mă uitam pe fereastră și nu vedeam o colină, cum era întotdeauna la Iași, nu mă simțeam în elementul meu. Probabil de asta m-am adaptat mai ușor la Ierusalim. Dacă mă uit pe fereastră, am impresia că am în față Dealul Repede sau Dealul Buciumului din Iași. Într-adevăr asta e relieful care îmi priește. Nici nu-mi plac orașele prea mari. Bucureștiul mi se părea un oraș prea mare și zgomotos. Dar Bucureștiul avea Biblioteca Academiei, mai bine echipată decât biblioteca din Iași, care e și ea foarte bună. Plecam des la București, împreună cu colegii mei, în deplasare de documentare, mai ales în perioada când am lucrat la dicționarul literaturii. Ne chinuam prin hoteluri mizerabile, obținute cu pile și cu damigene date recepționarilor, ca să ne dea un loc la hotel sau să nu ne scoată după două-trei zile” (p. 100).

Oamenii plecau din România anilor '80 pentru că viața cotidiană se degradase, viața intelectuală devenise sufocantă, relațiile umane și sociale erau minate de neîncredere, frică, „duplicitate schizofrenică”. Mizeria, sărăcia se accentuasera, devenind greu accesibile și produsele de strictă necesitate. În cazul lui L.V. existau și cauze particulare: comunitatea evreiască din Iași se redusese enorm după război, îi plecaseră în Israel rudele, inclusiv mama (fratele era oricum acolo din 1947) etc. Faptul că evreii putuseră să plece în anii lui Ceaușescu, în anumite condiții, așa cum mai puteau numai etnicii germani, era un avantaj pe care l-au folosit cei mai mulți care aveau această șansă prin naștere. Ceea ce i-a salvat pe acei oameni de un sistem sufocant, precum și de mizerie. Dar au lăsat în urmă comunități slăbite structural până la cvasi-dispariție, precum și multe nostalgii.

În 1980, L.V. a plecat în vizită în Ierusalim, la mama, fratele și sora lui. A fost o călătorie cu multe experiențe, nu doar reîntâlniri cu rudele, ci și cu prieteni plecați demult, cu locuri mistice. Nici în 1980 nu se gândea că va pleca. Totuși, ideea avea să apară, să-l macine, să-l chinuie. „Trăiam sentimentul că acasă, în România, am intrat într-un impas, dar asta este, nu mai este nimic de făcut” (p. 122). Soția lui, neevreică, a dat impulsul plecării. Spunea L.V.: „Dar ea e mai puțin dispusă spre resemnare și fatalism. Se vede că nu e din Moldova, ca mine” (p. 125).

Nostalgia după Iași, Moldova și România

L.V. aparținea cultural, emoțional României, în particular Moldovei. Până și formele de corupție din România, care fac parte din cultura locală, le-a privit L.V. cu înțelegere (era și o formă de autoironie!). Vedeau utilitatea acestor practici, mai ales în vremurile tragice, de represiune, când posibilitatea de a corupe un oficial, mare sau mic, a făcut diferența dintre viață și moarte. În cuvintele lui: „O corupție zâmbitoare e preferabilă unui fanatism sumbru și absurd” (p. 118). Colegii de Institut (cu o excepție) și prietenii considerau, totuși, ca fiind firească plecarea. Cu atât mai mult cu cât condițiile generale din România se deterioraseră.

Cu o lună înaintea plecării în Israel, la un meci de fotbal România-Ungaria, difuzat la televiziune, s-a petrecut o scenă pe care L.V. și-o aducea bine amine. Niciodată până atunci România nu bătuse Ungaria la fotbal. „Era un meci foarte dramatic și foarte echilibrat, eram singur acasă, aveam în buzunar pașaportul de plecare. Mă uitam la meci și la un moment dat mi-am dat seama în ce postură sunt. Partida era foarte tensionată și mie îmi tremurau mâinile de emoție, atât de mult doream ca România să câștige acest meci. Am pierdut cu 2-1. Și mă gândeam îngrozit: dacă eu mai tremur pentru echipa României, cum am să mă adaptez în altă lume, altă țară, altă limbă, chiar dacă e țara evreilor, chiar dacă am familie acolo. Va fi îngrozitor. Parcă am avut deodată revelația cât sunt eu de legat de țara asta dacă și un meci de fotbal mă afectează atât de puternic” (p. 124-125).

Nostalgia după România, după Moldova și Iași în particular, revine în multe rânduri în interviul lui L.V. A văzut-o el însuși la alți imigranți, originari din Iași. Spre exemplu, amintea cazul unui inginer, care plângea „noapte de noapte ca un copil. Îi era dor de România”, de Iași în special (p. 125).

În Israel, L.V. a avut nu doar nostalgii, a trăit și o traumă lingvistică (nu știa ebraica), dar și una legată de percepția faptului că nimeni nu avea nevoie de competența lui, că tot ceea ce făcuse anterior nu-i servea la nimic (deși nu era așa, cum a realizat mai apoi). După opt luni s-a angajat la arhiva de la Yad Vashem, la Institutul pentru studierea Holocaustului. Era avantajat de faptul că știa poloneză și rusă. Timp de cinci ani a lucrat acolo, fiind în contact cu sursele istoriei Holocaustului, cu specialiști reputați în domeniu și cu supraviețuitori ai lagărelor naziste, unora înregistrându-le mărturiile. Așa a învățat, credibil, pe surse, istoria Holocaustului din România și a istoriei acestei țări în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Acolo, în arhiva de la Yad Vashem a descoperit L.V., în 1986, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian. Era vorba de o copie microfilmată, întrucât caietele originale le deținea fratele lui Sebastian, la Paris. Asta l-a ajutat să înțeleagă viața intelectuală din România anilor '30 și din timpul războiului.

După cinci ani, în 1989, L.V. a trecut la Universitatea Ebraică din Ierusalim. A dezvăluit că simțea că nu avea structura psihică să se ocupe de masacrele naziștilor, de mijloacele criminale inventate de aceștia. Avea să se reîntoarcă în lumea istoriei ideilor, a temelor culturale, ocupându-se de această

dată de relațiile dintre români și evrei în modernitate, din punct de vedere cultural, intelectual, de antisemitismul modern în România, dar și în estul Europei. Ca urmare a acestor preocupări, a publicat sau editat câteva cărți importante, dintre care amintesc *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930's*⁶ și *Jurnalul* lui Mihail Sebastian din anii 1935-1944⁷.

Cu toate greutățile, L.V. s-a integrat în cele din urmă în Israel. A învățat limba, deși cu sincopele vârstei 40-50 de ani și prin prieteni pe care îi așază pe trei „trepte”. În primul rând erau cei veniți din România, cu care avea un orizont cultural apropiat și limba română, de unde s-a selectat un „nucleu de prieteni”, scriitori sau consumatori de cultură (Virgil Duda, Alex. Mirodan, Mircea Săucan, Costel Safirman, Eran Sela, Eugenia Costin, Sandu Mendrea, Alex Avram, Ion Știubea, Nanu Peri, pianistul Michael Abramovici, Delia și Victor Iacov, actorul Nicu Nitai, istoricii Liviu Rotman și Rafael Vago), inclusiv „ieșeni împătimiți”, cum îi considera L.V., dând și nume (Ditza și Shmaya Goshen, Iulia și Beno Azriel, familia Link, Cecilia și David Zoler). A doua treaptă era constituită din evrei „români”, perfect integrați în cultura israeliană (Michael Finkenthal și Moshe Idel). Și, în fine, pe cea de-a treia treaptă erau israelieni localnici sau veniți din alte țări, nu din România. În plus, L.V. a păstrat legătura cu prieteni din România sau emigrați în Vest, în general oameni legați de cultură, de lumea ideilor (p. 134-135).

Revenit prima dată în România în 1987, L.V. a făcut-o din ce în ce mai des după căderea regimului comunist, regăsind prieteni, făcându-și alții noi, ținând cursuri pe teme evreiești la Iași, București și Cluj, conferințe, efectuând stagii de documentare, fiind membru al Comisiei Internaționale pentru Studiarea Holocaustului în România⁸. Impresia mea este că pendula, cel puțin parțial, între două identități, cea românească, din punct de vedere cultural, și cea evreiască. Sau încerca să le împace, să le armonizeze. În orice caz, le asuma și se considera îmbogățit în acest fel.

L.V. era foarte legat de România, de București, de Cluj, dar în special de Iași. Avea o plăcere de a povesti despre orașul copilăriei, tinereții și a unei bune părți a vieții lui mature, despre monumentele sale, despre oamenii săi. Era un îndrăgostit de Iași. În cuvintele lui: „Dacă îl privesc acum, de la distanță și la «ora bilanțului», Iașul îmi apare ca un oraș minunat prin vechimea și bogăția lui

⁶ *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930's*, translated from Romanian by Charles Kormos, Oxford, Pergamon Press, 1991. Cartea a fost publicată și în limba română sub titlul *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”. Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995, cunoscând mai multe ediții la aceeași editură.

⁷ Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935-1944*, prefată și note de Leon Volovici, text îngrijit de Gabriela Omăt, București, Editura Humanitas, 1996. O ediție în limba ebraică a apărut la Tel Aviv în 2003.

⁸ Rezultatele activității acestei comisii (prezidată de Elie Wiesel) se regăsesc în *Raport final*, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2005.

culturală, un spațiu cultural românesc în care eu m-am simțit bine și «acasă». Este și un oraș cu o impresionantă tradiție culturală evreiască, inclusiv o componentă a ei de expresie românească”. „La Iași se întâlnesc, cum ar spune Iordan Chimet, cele două Românii, cea liberală și cu vocație spirituală, și cea întunecată, naționalistă, antisemită. Și mai este, n-avem încotro, «orașul pogromului»” (p. 154-155).

Povestind un episod petrecut demult, despre o discuție cu referire la planete, L.V. conchidea: „Dar eu n-am progresat mult în astronomie, nu cunosc decât trei planete – una cu centrul la Iași, alta, cea din care a venit Hania, cu centrul la Varșovia, și a treia, cea mai misterioasă, cu centrul la Ierusalim. Cum vezi, mă plimb și eu de la o planetă la alta...” (p. 154-155).

Relația istoricului cu trecutul

Partea finală a cărții conține articole publicate de autor în anii 1990-2000, pe diferite teme (în publicațiile „Dilema”, „România literară”, „Apostrof”, „Revista culturii mozaic”, „Secolul XX”, „Minimum”, o revistă poloneză pe care autorul n-o numește, în două volume de editor etc.) și reunite aici sub titlul *Scrisori din Ierusalim*. În parte, sunt texte despre oameni care i-au fost apropiați, pe care îi admira, pe care îi respecta în mod deosebit. Era vorba în special de prietenii intelectuale: dominicanul Marcel Dubois, profesorul Paul Cornea, scriitorii Norman Manea, Virgil Duda, Mircea Săucan, Iordan Chimet, Emil Brumaru.

Aici găsim și o descriere a ceea ce nu e istoricul, mai ales cel care se ocupă de subiecte „sensibile”: „Istoricul, adaug eu (inutil), nu e nici diplomat, obligat mereu să justifice politica guvernului care l-a numit, nici avocat plătit să-și apere clientul, nici procuror și nici responsabil cu propaganda pe linie de istorie și imagine”. „Oare de câți ani va fi nevoie, mă gândesc, ca «forurile», «factorii» și toate autoritățile diplomatice și culturale românești să priceapă că «imaginea României» nu e o cioară vopsită ad-hoc după culorile momentului sau după cererea pieței, iar istoria nu poate fi rescrisă și mistificată pentru a justifica miturile false menite să producă o imagine fotogenică pentru trecut, prezent și viitor” (p. 199-200).

L. Volovici amintește despre lipsa în societatea românească a deprinderii asumării responsabilității, cu trimitere directă la ocultarea multă vreme a temei Holocaustului, mai ales a celui din teritoriile aflate sub jurisdicția statului român: „Tăcerea sau confecționarea unor mituri despre cele – bune și rele – petrecute în România, au fost cultivate cu stăruință «de sus» și acceptate dintr-o mai veche deprindere mentală, la fel de prosperă și în mediile intelectuale, de ocolire a ideii de responsabilitate, prin refugiul în tiparele intangibile ale mitului național. Printre consecințele acestei «amnezii» se află și absența scriitorului (și filosofului) român de la meditația europeană asupra Holocaustului – una din temele ei centrale de după război – pentru că orice dezbateri asupra unui fenomen general trebuie să înceapă (pentru a nu cădea în mistificare) cu ce s-a

întâmplat acasă. Iar evitarea asumării acestei teme nu poate decât spori provincializarea intelectuală” (p. 193). Altfel, e vorba „de obișnuita instalare comodă în clișeele «bunului român» și în identificarea conformistă cu orice lider politic care se revendică dintr-o ideologie etnocentristă, indiferent cum o manipulează sau o desfășurează și ce consecințe sau decizii politice extrage” (p. 194).

*

*

*

În scris sau oral, L.V. avea un stil plăcut. Atent la nuanțe, spunea lucruri grave într-un mod adesea memorabil. Avea umor, practica ironia, dar mai ales autoironia, după cum se vede și din acest interviu așternut pe hârtie.

Pornind parțial de la o sensibilitate personală, mi-a făcut plăcere să văd cât de mult a iubit L.V. Iașul, că a continuat să o facă și după ce s-a mutat la Ierusalim. Și a făcut-o chiar dacă de acest oraș se legau și amintiri neplăcute, dacă nu neapărat directe, măcar prin ceea ce li se întâmplase unor rude, unor membri ai comunității sale restrânse. O iubire critică așa spune. Dincolo de oximoron, așa ceva e posibil. A demonstrat-o L.V. prin viața, prin creația sa. Inclusiv prin acest ultim volum, asupra căruia am considerat că merită să insist în aceste pagini.

Ultima dintre menționatele „scrisori”, reunite în partea a doua a cărții, are titlul *Motanul*. În fapt, este vorba despre o metaforă a bolii neiertătoare. Ultimele cuvinte redade acolo reproduc câteva versuri ale poetului ieșean Emil Brumar: „Oare/ Cum se moare?/ Așa cum cade o căpșună-n apă/ Și vine-un cerb cu botul lui și o papă?/ Oare/ cum se moare?” Posibil ca Leon Volovici să fi știut că sfârșitul îi era aproape. A murit pe 1 decembrie 2011.

A Life Between Worlds: Leon Volovici

(Abstract)

Keywords: Leon Volovici, Iași, Jerusalem, Moldova, Romania, Israel, Jewish community, Holocaust, pogrom of June 1941, history, memory, multiple identities

A presentation of the life of Leon Volovici (1938-2011) using as a starting point his volume, *De la Iași la Ierusalim și înapoi. Pornind de la un dialog cu Sandu Frunză* (2007). Volovici was born, raised, educated and worked for the first part of his life in Iași at the Institute of Literary History and Linguistics where he became one of the leading literary historians of the '70s and 80's in Romania. Though deeply attached to the Romanian language and culture, because of the deterioration of life in Romania, he immigrated to Israel in 1984. He worked for half a decade at the Yad Vashem archive, before moving to the Hebrew University of Jerusalem where, overcoming the difficulties inherent in adjusting to a new country and culture, he was able to successfully continue his work on Romania and Jews during the interwar period.

The study then focusses on the Jews of Iași, beginning with the interwar era, continuing with the life of the local Jewish community, identity issues, the Iași pogrom of June, 1941 and the resulting trauma, the "alluvial" anti-Semitism that manifested itself in different circles after the Holocaust, the immigration to Palestine/Israel of almost all of the surviving members of Jewish community of Iași, and the nostalgia of these immigrants for the land of their birth. Finally, the article discusses the relationship of the historian with the past especially in post-totalitarian societies. Leon Volovici was a man of several worlds and multiple identities which successfully blended. It was a life lived intensely in a delicate balance between two different worlds.

Sergiu Matveev, *Procese etno-culturale din spațiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chișinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele

În ultimii ani suntem martorii unei tendințe importante în istoriografie prin interesul sporit față de problemele instrumentalizării politice la care a fost supusă deseori știința istorică. În mod vădit, o astfel de instrumentalizare a dominat și istoriografia sovietică, mai ales în ceea ce privește istoria etnică și procesele etnolingvistice din spațiul est-carpatic din prima jumătate a mileniului I. O încercare reușită de a sistematiza și explica caracterul predominant tendențios al istoriografiei sovietice cu privire la etnogeneza și istoria etnică a romanicilor de răsărit o vedem în studiul monografic al cercetătorului chișinăuean Sergiu Matveev.

Argumentarea teoretică a lucrării este expusă în *Introducere*, în care elucidează specificul istoriografiei sovietice, fără să treacă cu vederea analiza problemelor de metodologie a cercetărilor proceselor etno-culturale din trecut (p. 11-36). Este bine ilustrată tendința istoriografiei din URSS de a se implica activ în „legitimarea” politicii naționale, dar mai ales a cartografierii grupurilor etnice realizate după al Doilea Război Mondial. În același timp, demersul este cu atât mai important cu cât influența tezelor istoriografiei sovietice, dar și a tiparelor de gândire istorică de atunci nu și-a pierdut influența asupra interpretărilor de azi (p. 14).

Interpretările, mai ales cele bazate pe materialul arheologic, prezentau un caracter evident unilateral, având ca obiectiv etichetările etnice tendențioase ale vestigiilor mileniului I din spațiul carpato-nistrean. Autorul exprimă atitudini critice atât față de concepțiile migraționiste, cât și față de cele autohtoniste, ambele fiind dictate de anumite interese ori sentimente politice. Spre exemplu, cea din urmă tindea să demonstreze „vechimea” și rolul „civilizator” al slavilor în spațiul dintre Carpați și Nistru, situațiile în care documentația factologică era nesatisfăcătoare fiind „explicate” prin prezența hiatusurilor demografice și migrațiilor (p. 12). În general, prin folosirea unor abordări preconcepute, istoriografia sovietică genera un instrument serios de manipulare a conștiinței colective. Prin aceasta s-a contribuit eficient la înrădăcinarea miturilor despre deosebirile „esențiale” dintre „poporul moldovenesc” și români, despre rolul „primordial” al slavilor în formarea „moldovenilor” ca „poporație” deosebită. Selectarea preconcepută a materialelor și fabricarea teoriilor după șabloanele impuse de instituțiile moscovite a transformat istoria din spațiul pruto-nistrean într-o armă propagandistică antinațională (p. 11, 14).

Unul din aspectele contradictorii ale istoriografiei sovietice moldovenești conduse de Ya. Grosul și N. Mochov l-a reprezentat desconsiderarea aproape totală a istoriografiei Basarabiei de până la 1917 și, mai ales, a celei românești interbelice privind interfluviul pruto-nistrean, spațiul est-carpatic în genere. Autorul demonstrează cu lux de amănunte natura aberantă a acestei „tradiții”, precum și meritele școlii de la Harkov conduse de M. Grușevskij, unii reprezentanți ai acesteia admitând chiar la începutul

secolului XX românitatea moldovenilor (p. 14-16). Printre alte aspecte evidențiate de S. Matveev, se mai numără cercetarea în istoriografia sovietică a așa-numitelor „falsificări burgheze”, selectarea intenționată a mențiunilor cronicărești, excluzându-se pasajele despre unitatea dintre moldoveni și români (p. 18-19) și exagerarea rolului slavilor în formarea romanicilor răsăriteni. Mai mult, se insistă printr-o abordare practic axiomatică asupra autohtonismului slavilor pe teritoriul carpatu-nistean și a caracterului „polietnic” al acestui spațiu (p. 23). De asemenea, se încerca „întinerirea” perioadei de „formare a poporului moldovenesc” către secolele XII-XIV (p. 25), astfel negându-se posibilitatea legăturii dintre „poporul moldovenesc” și procesul romanizării, separându-l de ceilalți romanici și „demonstrând” vechimea slavilor în acest spațiu înainte de „migrația” moldovenilor.

Înceind studiul introductiv, autorul reconstituie concepțiile dominante literaturii științifice din URSS față de conceptele etnice, integrându-le în evoluția generală a acestora (p. 27-36), evidențiind schematismul triadei *trib – poporație – națiune*, care reflecta în etnografia sovietică forma socială a *etnosului*. În viziunea autorului, abordările etnosului din știința sovietică ar determina o asemănare între metodologia lui G. Kossina și principiile de interpretare etnică în arheologia sovietică. Acest fapt însă nu trebuie generalizat: pe lângă respectarea unei astfel de paradigme, în arheologia sovietică s-a insistat, cel puțin prin studiile teoretice, să se renunțe la corelațiile directe dintre entitățile etnice și culturile arheologice.

În capitolul *Contribuții arheologice la studierea proceselor etno-culturale*, autorul încearcă o sistematizare a cercetărilor arheologice din spațiul pruto-nistean (p. 37-79), al căror scop principal era „să demonstreze prezența în acest spațiu a unor componente etnice eterogene” (p. 37). Aici însă nu lipsește și componenta controverselor din sânul istoriografiei sovietice. De exemplu, discuțiile în jurul culturii complexe Sântana de Mureș-Černjachov, au generat cel puțin trei abordări principale în ceea ce privește atribuirea etnică a acesteia: 1) *superautohtonistă slavă*; 2) *cu predominarea componentei germanice*; 3) *teoria polietnică*. Cea din urmă era considerată mai plauzibilă, cu toate că se insistă deseori asupra elementului slav. O atitudine echidistantă autorul o exprimă față de cercetătorii E. Rikman, G. Fedorov, M. Ščukin, B. Magomedov ș.a., care au asigurat un pluralism de opinii în limitele timpului lor.

Referitor la perioada secolelor V-IX, se evidențiază intensificarea instrumentalizării politice în lucrările de specialitate (p. 45-59). „Hiatusul” de populație din secolele V-VII, cauzat de „impactul hunic”, gradul nesatisfăcător de cercetare a monumentelor secolului V creau oportunități prielnice pentru a „demonstra” venirea slavilor pe un teritoriu părăsit, aceștia fiind tratați ca factor de „stabilitate și liniște”, fapt contrazis chiar de sursele narative ale epocii (p. 46). Prin negarea prezenței populației romanice la est de Carpați se încerca justificarea rolului primordial al slavilor în procesele etno-culturale din perioada următoare. Sergiu Matveev demonstrează interesul prioritar față de monumentele calificate drept „slave”, „vechi rusești”, calificări etnice apriorice fără a fi urmate de o argumentare serioasă, ignorându-se posibilitatea prezenței altor componente etnice în spațiul carpatu-nistean. Desigur, sunt menționate și excepțiile, condamnate de istoriografia oficială, cum a fost concepția prezenței elementului romanic autohton susținută de arheologul I. Gh. Hâncu.

Cercetarea secolelor X-XIV în istoriografia sovietică a culminat prin panslavism, evident în explicarea proceselor etnogenetice din teritoriul est-carpatic. Acest lucru este ilustrat de tratarea procesului de „definativare a formării poporului moldovenesc”, care s-ar fi produs în această perioadă. Se susținea ideea că, în cazul „formării moldovenilor”, rolul

determinant l-a avut componenta est-slavă, astfel distanțându-se de etnogeneza românească. Au contribuit aici și „dovezile” unei migrații a volohilor în spațiul est-carpatic nu mai devreme de secolul al XII-lea, „asigurându-le” slavilor „autohtonismul”. Chiar și spațiul pruto-nistean era cartat fără argumente acceptabile în cadrul unei formațiuni politice vechi rusești. În istoriografia sovietică se încetățenise „slavizarea” procesului de „formare a moldovenilor”. În acest context, istoriografia sovietică rămâne fidelă, până la absurd, unui principiu metodologic kossinian vulgarizat: „o oală – un popor” (p. 63). Însă, în cazurile când „continuitatea” etnică „slavă” era contrazisă de discontinuitate culturală, se apela la ideea despre necoresponderea obligatorie dintre schimbările culturii materiale și cele etnice (67). Contribuția substanțială în constituirea unei abordări agresive panslaviste și anti-romanice în istoriografia chișinăueană, mai accentuate decât la Moscova, îi este atribuită „savantului” N. Mohov (p. 72, 74-75). După cum demonstrează S. Matveev, distorsionării intenționate îi era supusă chiar și o parte din izvoarele scrise, mai ales în „justificarea” moldovenilor ca etnonim (p. 77).

Capitolul intitulat *Etnogeneza – problemă interdisciplinară și controversată* este dedicat analizei contribuțiilor etnofolclorice, lingvistice și paleoantropologice la reconstituirea procesului de etnogenază. Aceste domenii, după cum demonstrează autorul, nu evită nici ele influența factorului politic, fiind puse în slujba concepției formării celor „două popoare” est-romanice distincte: românii și moldovenii. În ciuda asemănărilor evidente pe plan etnografic și folcloric între ele, oricum se căutau insistent influențe slave de est în patrimoniul etnografic și folcloric al moldovenilor. Sub conducerea lui V. Zelenciuk, cercetătorii chișinăueni subliniau rolul „progresist” al relațiilor culturale între moldoveni și slavii orientali, în timp ce asemănările cu românii erau trecute sub tăcere. S. Matveev atrage atenția și asupra încercărilor fără succes de a „demonstra” diferențele dintre limba română și cea „moldovenească”, apartenența evident ne-slavă și caracterul identic cu limba română a limbii „moldovenești” fiind mereu punctul vulnerabil al istoriografiei oficiale.

În capitolul final, *Probleme controversate în studiile etno-culturale din secolele II-IV*, sunt analizate aspecte complexe ale cercetării, precum problema romanizării și răspândirii creștinismului în spațiul de la răsărit de Carpați (p. 112-118). Autorul argumentează incapacitatea istoriografiei sovietice de a demonstra niște teze preconceptuate, cum ar fi lipsa procesului de romanizare în teritoriile extraprovinciale și negarea creștinării populației spațiului respectiv în secolele II-IV. Reprezentanții acesteia susțineau că creștinarea moldovenilor s-ar fi datorat exclusiv Rusiei kievene. În problema romanizării spațiului est-carpatic sunt menționate și opinii separate prezente în istoriografia de la Chișinău (p. 114-116).

Observațiile autorului referitoare la transformarea problemei evoluției romanicilor de est din una științifică în una politică (p. 126-138) sunt importante, exprimând regretul că discursul științific a fost umbrat de cel politic și dependent de ultimul. Iar acest fapt se mai resimte și azi, la aproape două decenii de la dispariția URSS, în mediul academic de la Chișinău.

Încheierea conține o periodizare a studierii proceselor etno-culturale din secolele II-IV între Carpați și Nistru (p. 139-141), cât și concluzii generale despre obiectivele urmărite de istoriografia sovietică, rămasă profund politizată și intoxicată cu idei preconceptuate și neargumentate.

O expunere rezumativă în limba engleză (p. 145-175) este foarte importantă în contextul depășirii granițelor naționale a unui studiu atât de prețios despre caracterul și particularitățile manifestării istoriografiei sovietice. Demersul autorului mai este

completat prin prezentarea evoluției tezelor exprimate în cadrul sesiunilor științifice ale Consiliului științific pentru studii complexe al problemei „Relațiilor slavo-volohe și formarea populației moldovenești”, fondat în anul 1970 pe lângă Secția de științe sociale a Academiei de Științe a RSSM (în Anexe, p. 216-224).

Este incontestabil aportul prin care Sergiu Matveev relevă procesul instrumentalizării politice a domeniului istoric în baza modelului istoriografiei sovietice. Sperăm că această valoroasă contribuție va inspira noi studii și abordări în istoriografia contemporană.

Andrei Corobcean

N. A. Ursu, *Paternitatea Istoriei Țării Românești atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iași, Editura Cronica, 2009, 230 p.

Preocupat o viață întreagă de stabilirea adevăraților autori ai cronicilor și scrierilor din cultura românească veche având autori anonimi ori incerti, cercetătorul ieșean N.A. Ursu revine cu un nou studiu de acest fel. De această dată reia un subiect despre care a mai scris în trecut, anume stabilirea adevăratului autor al unei cronici scrise în Țara Românească, la cumpăna secolelor XVII-XVIII, pe care N. Iorga a atribuit-o, încă din anul 1899, spătarului Constantin Cantacuzino. Intitulată *Istoria Țării Românești, întru care să cuprindă numele ei cel dintâi și cine au fost lăcuiitorii ei atunci, și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpânit, până în vremile de acum cum s-au tras și stă*, cronica în discuție prezintă istoria poporului român de la colonizarea romană a Daciei până la migrația hunilor. Fiind un izvor istoric cu relevanță mai degrabă redusă, *Istoria* a suscitat printre istorici și lingviști unele polemici în privința stabilirii identității adevăratului ei autor, întrucât nici unul dintre manuscrisele în care ea se păstrează nu conține vreo referință cu privire la numele acestuia. Unii dintre istorici și lingviști au acceptat *ab initio* ipoteza lui N. Iorga, dacă nu chiar au apărut-o cu îndârjire, alții în schimb au respins-o, aducând argumente solide, care contrazic ipoteza marelui istoric. Contestatarii ipotezei lui Iorga au propus la rândul lor alți autori ipotetici, printre care și pe Teodosie Veștemeanul, mitropolitul Țării Românești, care, după părerea lui N. A. Ursu, „nu a fost un om simplu, lipsit de cultură, cum fără nici un temei l-a caracterizat N. Iorga” (p. 14), ci un cleric învățat, iubitor de cultură și protector al cărții și al cuvântului scris.

Evident, N.A. Ursu se situează în cea de-a doua categorie de cercetători, aceea a contestatarilor paternității stolnicului Constantin Cantacuzino asupra acestei scrieri istorice. Fără să insistăm asupra istoricului chestiunii, expus pe larg de N.A. Ursu în primul capitol al lucrării (*Scurt istoric al chestiunii*), putem observa cu ușurință că prezenta lucrare este una evident polemică. Lingvistul ieșean critică – pe alocuri destul de aspru – argumentele adepților de astăzi ai teoriei paternității stolnicului Constantin Cantacuzino asupra *Istoriei*, respectiv istoricul Andrei Pippidi și lingviștii Alexandru Mareș și Otilia Dragomir, aceasta din urmă fiind autoarea ultimei ediții critice a cronicii. Ediție pe care N.A. Ursu o consideră mai degrabă „criticabilă” decât „critică” (p. 21), iar pentru a demonstra că este așa, evidențiază o parte dintre aceste scăderi în anexa prezentei lucrări (p. 239-248), pe care o intitulează *Observații pe marginea ultimei ediții a Istoriei Țării Românești (București, 2006), privind transcrierea corectă a unor cuvinte și fraze*. Pentru a-și susține ipoteza și pentru a infirma argumentele criticilor săi, pe care le consideră „impresioniste”, N. A. Ursu elaborează o demonstrație complexă și erudită, aducând numeroase dovezi istorice, lingvistice și grafologice.

Autorul însuși și-a revizuit de-a lungul timpului ipotezele. Dacă inițial, într-un articol dedicat acestei probleme, pe care l-a scris și publicat în 1982, considera drept autor al cronicii pe mitropolitul Teodosie Veștemeanul, preluând astfel ipoteza lui Aaron Densușianu, ulterior, dezvoltând cercetarea asupra subiectului, a renunțat la această ipoteză, convins fiind că autorul *Istoriei* nu poate fi altcineva decât logofătul Ion Frâncu alias Ion Romanul, care se semna și cu pseudonimul Giovanni Candido Romano. Autorul a ajuns la aceste concluzii după ce a identificat asemănări stilistice și lingvistice frapante între scrierile atribuite logofătului Ion Frâncul și textul *Istoriei*.

Potrivit lui N.A. Ursu, stolnicul Constantin Cantacuzino trebuie exclus *ab initio* de pe lista posibililor autori ai *Istoriei*. În opinia sa, diferențele de stil și de limbă existente între textele scrise de stolnicul C. Cantacuzino și *Istorie* sunt mai mult decât evidente, iar resentimentele autorului necunoscut al *Istoriei* față de greci nu corespund cu originea elenofonă, constantinopolitană, a stolnicului, origine pe care acesta nu și-a ascuns-o niciodată. Mai mult, N.A. Ursu subliniază că „rechizitoriul făcut de autorul *Istoriei* la adresa grecilor are o evidentă motivație etnică românească, fapt pentru care el poate fi cu greu atribuit fiului de grec C. Cantacuzino” (p. 177). Extinzându-și investigațiile și asupra altor scrieri, atribuite până acum stolnicului C. Cantacuzino, N.A. Ursu oferă și alte surprize cititorului. Tot pe temeiul unor particularități de stil și limbă, specifice scrierilor lui Ion Frâncul, N.A. Ursu consideră că nici *Testamentul lui Dona Pepano* și nici scrisoarea adresată de stolnicul C. Cantacuzino contelui Marsigli, la 4 martie 1694, nu sunt opera învățatului stolnic, ci sunt scrierile logofătului Ion Frâncul, acesta fiind deci unul dintre colaboratorii apropiați ai stolnicului.

Convins că identificarea traducătorului *Foletului novel* „constituie cheia stabilirii indiscutabile a paternității *Istoriei Țării Rumânești*”, N.A. Ursu își începe investigația de aici. Asemănările grafice, particulare logofătului Ion Frâncul, pe care N.A. Ursu le întâlnește în ms. 339 de la BAR, în Condica Sfântă și în unele pagini din *Foletul novel*, constituie o dovadă elocventă că acesta este traducătorul celei din urmă opere. Mai departe, având în vedere numeroasele similitudini stilistice și lingvistice existente între *Folet* și *Istoria Țării Românești*, N.A. Ursu conchide că aceasta din urmă „nu poate fi opera stolnicului Constantin Cantacuzino” (p. 176), ci este „indiscutabil” scrierea logofătului Ion Frâncul. Totodată, pe temeiul aceluiași particularități stilistice și lingvistice, specifice scrisului acestui logofăt, N.A. Ursu consideră că opera lui Ion Frâncul trebuie completată și cu alte scrieri, amintind, printre altele, prefețele unor cărți bisericești tipărite în epocă, semnate de mitropolitul Teodosie Veștemeanul: *Liturghier*, 1680, *Minei*, 1698, *Triod*, 1700, *Penticostar*, 1701 și *Învățătură de șapte taini*, 1702.

În sprijinul ipotezei paternității lui Ion Frâncul, N.A. Ursu aduce ca exemple un mare număr de sintagme, de particularități gramaticale, stilistice și lexicale, de comentarii, precizări, explicații ș.a. specifice scrisului logofătului Ion Frâncul, particularități comune prefețelor *Foletului novel*, celor cinci prefețe ale tipăriturilor amintite, *Istoriei* și unor scrisori redactate de acesta în numele stolnicului C. Cantacuzino sau a mitropolitului Teodosie. Demonstrația filologică și istorică alcătuită de N.A. Ursu este susținută de numeroase planșe și fotomontaje, inserate în text, prin care se oferă cititorului posibilitatea de a verifica ad-hoc afirmațiile și concluziile autorului.

Ultimele două subcapitole ale lucrării sunt rezervate prezentării personalității enigmaticului logofăt Ion Frâncul, a cărei biografie încă rămâne incertă (p. 432-438). N.A. Ursu subscrie la ipoteza lui M. Kogălniceanu, în opinia căruia autorul *Istoriei* este „un român de peste Olt”. Scrierile care i se atribuie arată că era un personaj învățat, care a trăit într-un anturaj elevat, fiind un apropiat al mitropolitului Teodosie și al stolnicului

C. Cantacuzino, îndeplinind un timp o funcție de logofăt în Cancelaria Domnească, unde a intrat în contact și cu alți cărturari ai epocii. Decesul său a survenit, se pare, în condiții necunoscute, în jurul anului 1716.

Chiar dacă la prima vedere pare indestructibilă, demonstrația lui N.A. Ursu are, în opinia noastră, și unele fisuri. Mai întâi, frapază în mod deosebit lipsa unor surse explicite privind viața și activitatea lui Ion Frâncul. Aproape toate indiciile biografice despre viața și activitatea acestuia sunt rodul unor ipoteze, rezultate din simpla mențiune a numelui său în diferite scrieri. Practic despre numele acestui cronicar documentele nu spun nimic, limitându-se pur și simplu la sumare mențiuni. Singurele mărturii scrise despre existența lui sunt reprezentate de propriul scris.

Dorindu-și cu ardoare să demonstreze cu argumente cât mai multe și mai evidente că ipoteza lui N. Iorga este „impresionistă” și că autorul *Istoriei* nu este stolnicul, ci un apropiat al său, logofătul Ion Frâncul, N.A. Ursu forțează uneori prea mult unele interpretări, făcându-se astfel el însuși autorul unor mistificări. Astfel, are tendința de a reduce mult contribuția stolnicului la conceperea unor scrieri, apreciind prea mult contribuția lui Ion Frâncul, care nu era decât un simplu caligraf, poate cunosător al limbilor italiană și greacă, dar în nici un caz un om de cultură de talia stolnicului. Atâta timp cât în cuprinsul *Testamentului lui Dona Pepanos* se arată explicit că acest document a fost „tălmăcit [...] din marea prietenie și iubire, de dumnealui Constantin Cantacuzino”, considerăm forțată ipoteza lui N.A. Ursu, precum că „adevăratul traducător și scriitor al acestui testament este logofătul Ion Frâncul” și că afirmația, citată mai sus, ar fi o „mistificare, care l-a indus în eroare pe Iorga” (p. 175). Particularitățile grafologice specifice scrisului și scrierilor lui Ion Frâncul, prezente în grafia traducerii testamentului, ar putea sugera și altceva, anume că logofătul Ion Frâncul oferea stolnicului, probabil contra cost, servicii de copist și caligraf. Interpretarea lui N.A. Ursu este forțată chiar și atunci când afirmă că „multe scrisori semnate de stolnic au fost concepute și scrise de acest logofăt, atât cu caractere latine, în limbile italiană sau latină, cât și cu caractere chirilice, cum sunt, de exemplu, cele adresate lui David Corbea” (p. 140). Faptul că stolnicul nu și-a scris el însuși nici măcar scrisoarea pe care i-a trimis-o contelui italian Luigi Marsigli, deși concepția îi aparține, fapt recunoscut de N.A. Ursu (p. 140), este o dovadă în plus că Ion Frâncul era folosit mai des la copierea textelor și mai rar la conceperea lor.

Printre argumentele istorice aduse de N.A. Ursu în favoarea paternității lui Ion Frâncul este și însemnarea din *Istorie* referitoare la basnele lui Simion Dascălul, introduse în letopisețul lui Grigore Ureche. Lingvistul ieșean consideră că Ion Frâncul a adus la București copia acestui letopiseț, pe care l-a descoperit în casa comisului Ion Racoviță, în timpul exilului său de la Iași (p. 232) și exclude posibilitatea ca acest letopiseț să fi fost descoperit și adus la București de către stolnic, în 1670, când acesta a vizitat Moldova cu prilejul căsătoriei sale cu Safta Buhuș. Considerăm că această posibilitate nu trebuie exclusă, doar pentru simplul motiv că Toderașcu Cantacuzino nu era mare vistiernic în 1670, dregătorie cu care este menționat în însemnarea din *Istorie*. Rude fiind, credem că stolnicul era la curent cu dregătoriile pe care Toderașcu Cantacuzino le avea sau le avusese la Curtea domnilor Moldovei. Știm destul de bine că membrii familiilor Cantacuzino din Moldova și Muntenia se cunoșteau, se vizitau reciproc, întrețineau o corespondență, probabil destul de intensă, care din păcate nu s-a păstrat.

Ne-au atras de asemenea atenția și câteva fotomontaje, care, în opinia noastră, prezintă două mostre de scris diferite, ductul nefiind asemănător. Pentru a confirma sau infirma îndoilele noastre propunem cititorului confruntarea figurilor 2, 3, 8 cu figurile 6, 7

și 10. Observând, la rândul său, unele diferențe între scrierile pe care le atribuie acestui logofăt, N.A. Ursu pune aceste diferențe pe seama faptului că „grafia chirilică a traducătorului *Foletului novel* are o foarte mare varietate, unele slove având două, trei sau chiar mai multe desene” (p. 28) sau pe seama faptului că scrisul acestuia a suferit unele modificări de duct de-a lungul timpului.

Ne oprim aici, nu înainte de a atrage atenția că toate cele arătate mai sus nu schimbă cu nimic concluziile lucrării lui N. A. Ursu. Considerăm că acesta a demonstrat cu argumente suficient de solide și convingătoare că ipoteza paternității stolnicului Constantin Cantacuzino asupra acestei cronici trebuie respinsă, principalul argument fiind chiar diatribele antigrecești pe care aceasta le conține. Totuși, din cele arătate mai sus, considerăm că paternitatea lui Ion Frâncul asupra *Istoriei Țării Rumânești* nu este pe deplin lămurită, aceasta rămânând la dosarul problemei drept o ipoteză de lucru, care trebuie confirmată și de alte surse mai explicate.

Mihai Mîrza

Nichita Smochină, *Memorii*, ediție îngrijită de Galin-Corini Vlad, București, Editura Academiei Române, 2009, 613 p.

Autorul acestor memorii a jucat un rol însemnat în viața universitară interbelică, în societatea românească, a fost unul dintre personajele importante venite la Iași, în România, după revoluția rusească. A făcut carieră, afirmându-se ca jurist, istoric, etnograf, folclorist, memorialist, om politic preocupat de chestiunea transnistreană, a devenit membru de onoare (1942) al Academiei Române.

Se vorbește puțin, la noi, despre românii de dincolo de Nistru. Din aceste memorii rezultă că cei din Transnistria, deși se consideră acum moldoveni, cândva aveau conștiința faptului că sunt descendenți direcți din cei veniți de peste munți. Că se considerau mai bine conservați decât moldovenii din vechea Basarabie, amestecați cu mulți minoritari mutați aici încă din timpul imperiului țarist. Nichita Smochină (1894-1980) a fost, un timp, un personaj-cheie în universitate, cunoștea dedesubturile vieții universitare ieșene, personaje, întâmplări, ceea ce îl plasează în poziția de sursă de prima mână în procesul de reconstituire și rescriere a acestei perioade controversate. A primit însărcinări importante, apoi a dispărut din conștiința publică. Am chestionat pe unii istorici, pe cei care citesc memorii, informațiile despre autor sunt puține și disparate, deși la Iași ar trebui să fie cunoscut, deoarece aici și-a făcut studiile și a activat mult timp. Desigur, o perioadă s-a păstrat tăcere în jurul numelui său, o vreme a fost vânat de regimul comunist și s-a ascuns, a fost de câteva ori arestat, apoi a fost oarecum reactivat, era consultat cu privire la chestiunea transnistreană. Putea frecventa bibliotecile, dar funcții n-a mai primit. Apoi, după un accident cerebral, a decis să-și scrie memoriile, lăsând familiei cuvânt să le publice atunci când se va putea. Cartea acesta de memorii a lui Nichita Smochină este greu de găsit, nu există în librării, am împrumutat-o de la unul dintre academicienii ieșeni.

Memoriile încep printr-un fel de „cântarea Transnistriei”, prin restituirea unui tablou complex – economic, social, etnografic – al acestui spațiu binecuvântat. Primele 100 de pagini înfățișează comunitatea românească de dincolo de Nistru, înainte de a începe Primul Război Mondial și revoluția. Pagini admirabile despre Valea Nistrului, despre viața, bogățiile și locuitorii acestui spațiu, greu încercat de vremuri și de puteri pizmașe. Ogoare roditoare, grădini și livezi bogate, gospodării înlesnite. Viață împlinită,

satisfacții comunitare înalte, conștiința comună a unei lumi care știa să trăiască bine. Autorul are talent literar, paginile lirice alternează cu informații utile pentru a înțelege contextul psihosocial în care s-a format autorul. Sunt descrise bogățiile (economia) locului, viața socială și economică, locuitorii și așezarea satelor, ocupațiile, tipul de agricultură, obiceiurile (inclusiv cele juridice), navigația pe Nistru, populația, limba. Portretele unor personaje, „boieri și oameni de rând”, întregesc acest tablou complex care dovedesc talent și competență de istoric, etnograf, scriitor.

S-a născut în 1894 în satul Mahala, de lângă Dubăsari, localitate des invocată de când cu conflictul transnistrean, sat înglobat acum localității urbane. A făcut școala rusească, pe timpul regimului țarist, în satul natal și apoi la Dubăsari, însușindu-și slava veche, ce-i va fi de folos atunci când va căuta documente care atestă prezența românilor în administrația și cultura rusă. Îl prind evenimentele din Rusia (Primul Război Mondial, revoluția) mobilizat pe front, în diferite garnizoane din imperiu (la Erevan, Tiflis și alte orașe mai mici din acest spațiu), face școala de cadeti, devine ofițer, e decorat cu Ordinul Sfântul Gheorghe și înnobilit de Nicolae al II-lea; e delegat să participe la congresul popoarelor din Caucaz (unde cere introducerea limbii române în școală, biserică și justiție) și pleacă într-o misiune la Petrograd, unde l-a întâlnit pe Lenin. Discursul acestuia despre „autodeterminarea popoarelor” îl face să-i ceară o întrevvedere. „Lenin, scrie, ocupase palatul Kreșinski al unei balerine despre care se zice că a fost amanta lui Nicolai al II-lea din tinerețe”. N-a fost greu să-l vadă, Lenin nu era atât de solicitat, a trebuit doar să fie „cu mare băgare de seamă ca cineva dintre cetățenii trecători să nu-mi spargă capul, socotindu-mă bolșevic de a lui Lenin”. L-a găsit într-un fotoliu luxos, cu șapca lui muncitorească pe cap și i-a expus problema moldovenilor săi. Lenin i-ar fi spus: „Dumneavoastră, moldovenii, nu aveți nici un fel de interese pentru care să luptați de partea Rusiei, care de veacuri a înrobitorul poporul vostru. Moldovenii, din punct de vedere cultural, se găsesc mult înaintea rușilor”. Și îndeamnă, în continuare, pe moldovenii risipiți prin toată Rusia, să se unească și să cucerească libertatea pe care nimeni n-o va face cadou și să-și cultive limba: „înființați școală națională proprie și presă națională”. Din păcate, mai târziu, cum se știe, Lenin a uitat de aceste promisiuni.

Armata țaristă se destramă, începe revoluția, imperiul e în descompunere, domnește haosul, bandele de tot felul atacă populațiile neajutorate, ofițerii devin ținte predilecte. Avem evocări ale personajelor importante din vremea aceea, așa cum le-a perceput autorul în epocă, nu așa cum au fost înfățișate mai târziu în manualele sovietice: Kerenski, Troțchi, Petliura, Denichin, Mahno etc. Întors acasă, între ai lui, Smochină e ales președinte al zemstvei locale, încearcă să organizeze viața și apărarea oamenilor, dar morbul contestării și luptelor fratricide cuprinde și pe ai lui. Bolșevicii sunt din ce în ce mai agresivi. Viața îi este amenințată de mai multe ori, ca ofițer și dregător local, dar scapă fericit de fiecare dată. Când nu se mai poate, când se simte amenințat direct, într-o noapte trece Nistrul pe gheață, ajunge la Chișinău și în scurt timp la Iași, să-și împlinească visul, să studieze. Transnistrenii lui, aciuți la Iași mai demult, nu-l așteaptă însă cu brațele deschise, dar la Universitate, rectorul I. Teodorescu, profesor de drept penal, îl primește cu căldură și-l înscrie la litere și filosofie. Ajunge, cu ocoluri, acolo unde-și propusese de mult. Dotat, perseverent, face studii serioase. Și se implică, pentru a înlesni, prin acțiunile întreprinse, viața transnistrenilor săi. Vocație de militant. Deși e adesea dezamăgit de micimea morală a unora dintre ei. Studenții transnistreni, scrie Smochină, erau, ca pregătire, „mult inferiori chiar și basarabenilor”, făcuseră o școală rusească incompletă și superficială, regățenii și transilvănenii veneau însă cu un liceu ca lumea; dar cei care îi trezesc admirația sunt bucovinenii, cultivați,

civilizați și animați de elan patriotic. Studenții făceau parte din societăți organizate pe provincii, dar beneficiau cu toții de unele facilități locale, de cămine și cantine, călătorii pe calea ferată și tramvai. Gratuită era și intrarea la teatru, studenții dădeau tonul aplauzelor. Militant, patriot, inițiază un Comitet pentru ajutorarea moldovenilor refugiați din Basarabia, hrănește și dă la școli copiii rămași de izbeliște după represaliile comuniste din Transnistria, apelând adesea la ajutorul lui Pan Halipa, ministru al Basarabiei și deputat în parlamentul țării, la prințesa Sturdza sau la doctorul Leon, rectorul universității. Implică profesorii din universitate (între care Iancu Botez, Paul Bujor, Ion Simionescu) pentru strângerea de ajutoare. E în continuă mișcare, sensibilizează opinia publică, cere audiență regelui Ferdinand, pentru cauza celor scăpați din „închisoarea popoarelor”, pledează la congresul Ligii Culturale la Curtea de Argeș (1922), obține simpatia și ajutorul lui Nicolae Iorga. Fericită structură sufletească. Experimentat, dotat pentru observație socială, prob, realizează câteva portrete colective sau studii de caz cu o incisivitate de psiholog versat. Poate, nu întâmplător, portretul profesorului de psihologie Constantin Fedeleş e deosebit de cald. După examenul la „psihologia sentimentelor”, pe care-l trece cu media maximă de trei bile albe, profesorul îl invită acasă, îl pune la masă și-i oferă acces la superba lui bibliotecă. I-a prețuit prietenia oferită, găsim în aceste memorii scrisori către Fedeleş, din perioada când făcea studii la Paris. Știu și eu câte ceva despre acest profesor cultivat și generos, de la fostul meu profesor Vasile Pavelcu. Nu a făcut o carieră mare, dar a avut rol formator pentru generații de psihologi.

Smochină nu e doar luptător pentru cauze sociale, ci devine și un competent specialist, publică în reviste de specialitate, lucrări de filosofie dreptului („Pragmatismul juridic”, „Rezistența la opresiunea legii”) și de istorie a românilor transnistreni, în „Cercetări istorice”, revista condusă de Ilie Minea. Îl apreciază și recenzează Nicolae Iorga și Ion Simionescu. Pasul următor e plecarea la studii în Franța. A fost unul dintre doctorii în Drept și Istorie de la Paris și membru al Ecole Roumaine en France, de la Fontenay-aux-Roses, condusă de Nicolae Iorga. Scrisorile de la Paris, către Nicolae Iorga, Pan Halipa, Mihai David, rectorul universității din Iași, Cezar Papacostea, Traian Ionașcu, către Fedeleş și mulți alți importanți intelectuali români sunt pline de informații, vorbesc despre căutările sale prin arhive, descriu viața socială și politică pariziană, mișcările politice, situația imigranților. Participă la conferințe, intervine de câte ori are prilejul, demascând teroarea stalinistă din „închisoarea popoarelor”, se implică în luptele de idei. Pagini de mare savoare, despre un Paris în care se înfruntă și emigranți din toata lumea, dar mai ales din fostul spațiu imperial rus, personaje cunoscute, locale sau venite de aiurea. Refugiați, grupări și curente. Informații de prima mână; nu generalități, ci fapte, întâmplări, personaje, evocate așa cum se prezentau, în acțiune. Participă la conferințe, confruntări, dispute. Evocarea unei asemenea conferințe la sala Wagram, de zece mii de locuri, la care participau emigranți ruși, dar și Ana Pauker, la care se duce împreună cu fiica lui Iorga, Magda, pictorița, îi prilejuiește reconstituirea vieții de idei și lupte din Parisul interbelic. Nu mai puțin interesantă e evocarea conferinței lui Eduard Herriot, la sala Gaveau, în 1933, despre vizita sa în Uniunea Sovietică, de unde se întoarce cu impresii pozitive. Astăzi știm cum se obțineau aceste opinii, cu cadouri; Smochină îl contrazice public pe vorbitor și-i prezintă adevărul despre „teroarea lui Stalin și robirea popoarelor”. Descrie și devastările sub guvernul Daladier, mișcări subvenționate de Soviete. Sau conferința lui Besedovschi, troțchist, care dezvoltă campania lui Stalin contra fostului tovarăș, întâlnire soldată cu bătaii și busculade. Cunoaște pe filosoful rus Berdeaev și face doctoratul cu cunoscutul istoric Ferdinand Lot, profesor la Sorbona și membru al Institut de France. Devine membru al corpului didactic de la *Société Savante*, școală de limbi străine a Sorbonei. Predă

româna, alături de profesori din Anglia, Polonia și Portugalia. Iată și o informație pe care cercetătorii ar trebui să o verifice: la *Musée Slave*, din rue de Sevres, colț cu hotel Lutetia, „centrul științei și culturii franceze pentru lumea cunoscătoare a limbilor slave”, găsește în bibliotecă o carte publicată acolo, după un manuscris al revoluționarilor ruși din secolul XIX, „care circula în secret și care a fost plagiată în România, având ca titlu *Neo-iobăgia*”. Cartea s-ar găsi la Biblioteca Națională din Paris și la biblioteca rusă Turghenieff. În 1930 participă ca delegat al românilor transnistreni la Congresul minorităților de pe lângă Societatea Națiunilor de la Geneva. Iar în 1932 inițiază o campanie de demascare, în presa mondială, a masacrelor de la Nistru, organizate de autoritățile sovietice împotriva populației românești, pe care o nimicesc și deportează în Siberia. Nu poate uita faptul că mama sa a fost împușcată de autoritățile sovietice după ce au găsit, după icoană, poeziile fiului său.

Reîntors în țară, la Iași, își reia neobosita muncă științifică și organizatorică. Între 1934-1940 este legat de multe asemenea inițiative și manifestări. În 1935 apare primul număr al revistei sale trimestrială „Moldova nouă”, revistă admirată de unii intelectuali ieșeni, ca Grigore Popa, Iorgu Iordan, distribuită în străinătate, chiar la Moscova, la Academia de Științe. Reia și legătura cu Organizația Românilor din Transnistria, scrie scrisori celor de peste Prut și Nistru, cerând informații și încurajându-i, organizează apoi Congresul Românilor din Transnistria (1937), demascând infiltrări ale unor basarabeni dirijați de NKVD. La universitate ocupă din nou postul de secretar și intră în conflict cu rectorul Traian Bratu, pe care-l considera „comunist filosovietic”. Acesta i-ar fi oferit un post de conferențiar la drept, încercând să scape de el, dar Smochină îl refuză. Bratu – un personaj care așteaptă, cred, noi evaluări și reconsiderări.

Se afirmă ca o voce căutată și consultată, pleacă la București, primește însărcinări importante, devine membru de onoare al Academiei Române. Spațiul nu-mi îngăduie să prezint toate înfăptuirile acestui personaj deosebit de interesant. Și nici formația mea. E o perioadă controversată, pentru care nu am informații și pregătirea ca să o judec. Cele 600 de pagini ale acestor memorii, pe care le publică, târziu, familia, pot constitui o bază de plecare pentru o reevaluare a vieții și operei sale.

În aprilie 2010 a fost decorat post-mortem de către președintele interimar al Republicii Moldova, Mihai Ghimpu, cu „Ordinul de Onoare”.

Adrian Neculau

Simon Geissbühler, *Cimitire evreiești din Bucovina. Un album pentru turiști, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [București], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p.

Acest volum este atât un album fotografic, centrat pe prezentarea artei funerare iudaice a zonei din ultimii 200-300 de ani, cât și un ghid turistico-istoric al civilizației și culturii evreiești din vechea provincie austriacă, așa cum se reflectă acestea în numeroasele cimitire care mai există (încă) în regiune și au aparținut respectivei comunități etnico-religioase.

Autorul, un tânăr diplomat elvețian aflat în misiune la București din anul 2007 până în anul 2010, licențiat în istorie și doctor în politologie, a fost impresionat de minunata sinagogă din Rădăuți și de cimitirul ebraic din Siret, ambele descoperite întâmplător în cursul primei sale călătorii în frumoasa Bucovină în toamna anului 2008. A rămas fascinat de aceste minunății ale culturii și artei evreiești regionale, dar și

consternat de faptul că ele sunt total ignorate, turiștii nefiind practic deloc informați asupra lor. Pasiunea sa pentru istorie și artă l-au determinat să revină în februarie 2009 în Bucovina și să studieze mai amănunțit aceste vestigii care dau mărturie despre trecutul îmbelșugat al unor comunități iudaice astăzi dispărute sau pe cale de dispariție. Astfel s-a născut ideea de a publica o carte, un ghid turistic ilustrat care să (re)valorizeze aceste comori de artă religioasă mozaică, care au o importanță istorică, morală și culturală de necontestat, demonstrând faptul că regiunea bucovineană, bine cunoscută mai demult pentru caracterul ei multiethnic și pentru multiculturalismul istoriei sale habsburgice, are și alte atracții în afara extraordinarelor mănăstiri ortodoxe.

În acest album sunt înfățișate, prin descrieri concise, dar bine documentate și fotografii superbe (aproape toate color), 15 cimitire iudaice selectate atât din România (sudul Bucovinei) – 9, cât și din Ucraina (nordul Bucovinei) – 6, după cum urmează: Câmpulung Moldovenesc, Gura Humorului, Rădăuți, Arbore, Siret, Moldovița, Solca, Vama și Mihăileni (astăzi în județul Botoșani) – din teritoriul românesc; Vijnița, Banilov, Văscăuți, Novoselița, Herța și Storojineț – din teritoriul ucrainean.

Textele scurte, dar dense în informație și fotografiile excelent executate surprind cadrul general istoric și cultural al regiunii și/sau localității respective, frumusețile peisajelor naturale, evoluția colectivităților evreiești locale, dar și aspecte ale vieții și destinului unor indivizi mai mult sau mai puțin renumiți.

Instantaneele din necropolele iudaice, cu pietrele funerare pe care sunt sculptate diverse motive artistice și simboluri religioase emană romantism și dramatism realist, deopotrivă. Semnificațiile religioase, etice și/sau artistice ale principalelor teme, elemente și reprezentări figurative de pe aceste pietre tombale sunt inventariate cu acribie științifică de către doamna Monica Alina Popescu într-un mic glosar iconografic plasat la sfârșitul albumului/ghidului (p. 108-110). Iată-le pe cele mai frecvente: leul (sub un baldachin ori cu o coroană deasupra sau lei afronțați, încadrând chivotul Legământului/dulapul în care se păstrează sulurile Torei.), menora, steaua lui David (uneori, alături de leu), coroana de palmier, binecuvântarea lumânărilor de Sabat, ciochinele de struguri, fântâna cu păsări, lespedeaua în formă de Tablele Legii, mâna cu o floare/creangă ruptă, o mână care ține o carte sau care toarnă apa dintr-un ulcior, rozeta. Lor li se adaugă alte ornamente pur decorative: edicule, ghirlande, motive geometrice, colonete cu capitel corintic, flori, grifoni etc.

Detalii interesante și explicații avizate despre aceste veritabile și diversificate opere de artă care împodobesc mormintele ebraice sunt oferite de cercetătoarea americană de origine evreiască Ruth Ellen Gruber, ai cărei bunici au emigrat în SUA din Rădăuți, în cuvântul său înainte la acest volum (p. 8-9).

Cimitirele evreiești din cele două mari orașe ale Bucovinei, Cernăuți și Suceava, în mod intenționat nu au fost incluse în acest ghid, deoarece despre ele s-au scris mai multe studii bine documentate, iar scopul principal al lucrării era, conform chiar mărturisirii din introducerea autorului, stimularea interesului publicului pentru vizitarea regiunii și explorarea directă a trecutului ei iudaic. Totuși, același autor avertizează că vizitatorii mormintelor evreiești trebuie să fie prudenți, evlavioși și respectuoși, inclusiv să-și acopere capul, după obiceiul iudaic.

Cititorii au ocazia să afle, din textele ghidului, informațiile esențiale despre evoluția comunităților iudaice din fiecare localitate explorată, de la data primelor atestări documentare ale populației evreiești până la situația tragică din prezent, trecând prin datele comparative ale statisticilor demografice disponibile din secolele al XIX-lea și al XX-lea. Astfel, din introducerea semnată de autor (p. 10-12), în care sunt schițate doar câteva jaloane, și care folosește datele statistice oferite de lucrarea din 1917 a lui

Salomon Kassner, *Die Juden in der Bukowina*, rezultă că numărul evreilor bucovineni a crescut constant până la 1918, de la aproximativ 3.300 în 1800 la cca 70.000 în 1880 și peste 100.000 în 1900, pentru ca, în urma repetatelor persecuții interbelice, dar mai ales a Holocaustului din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și a emigrărilor din anii comunismului și postcomunismului, să scadă masiv, ajungându-se în prezent la dispariția cvasi-completă a populației evreiești din Bucovina românească. Pentru a ilustra diversitatea etnică a provinciei habsburgice, o hartă etnografică a Bucovinei istorice întocmită pe baza recensământului oficial din 1910 (p. 13) este anexată introducerii autorului, care avertizează asupra necesității utilizării ei cu circumspecție tocmai din cauza unor presupuse evaluări și documentări greșite ale populației evreiești. Cu toate acestea, se poate lesne observa din respectiva hartă, reprodusă color, că în târgurile și orașele cele mai importante ale Bucovinei locuiau cea mai mare parte a evreilor din provincie, uneori evreii depășind chiar un sfert sau o treime din totalul locuitorilor unor centre urbane.

Remarcăm bogata și interesanta bibliografie atașată de autor la finele volumului (p. 111), cuprinzând lucrări mai puțin cunoscute publicului românesc, publicate în limbile engleză, germană și română, dedicate subiectelor similare sau complementare, precum și studierii istoriei, culturii și civilizației iudaice și a Holocaustului.

Relevant este și cuvântul înainte semnat de președintele Federației Comunităților Evreiești din România, dr. Aurel Vainer, deputat român ales din partea acestei minorități, care, mulțumind autorului pentru demersul său științific, cultural, moral și civic de promovare a valorilor istorice, artistice și religioase iudaice din România, menționează problemele dificile cu care se confruntă actualmente minusculele comunitate evreiască din țara noastră (max. 10.000 de persoane), dintre care cele mai grave sunt cele financiare și vandalizările de cimitire, înregistrate periodic. Mai aflăm că din 2006 a început, timid, reabilitarea câtorva sinagogi și a 35 de cimitire din întreaga țară, în cadrul unui așa-zis program prioritar ce vizează renovarea, respectiv repararea, împrumuirea și defrișarea tuturor celor 93 de sinagogi, respectiv a celor 821 de cimitire existente.

Realitatea, însă, ne arată că birocrăția și corupția, alături de criza economico-financiară au afectat profund șansele de reușită ale acestor proiecte bine intenționate, responsabilitatea revenind, în egală măsură, conducătorilor evreilor din România și autorităților publice românești ale administrației locale și centrale, cu care se pare că în zadar se speră să se ajungă la o colaborare pentru crearea și susținerea unui program de sprijin material pentru salvarea acestor situri cultural-religioase și a valorilor spirituale adiacente.

Mai precizăm că există mici erori lexicale, care pot să fie puse pe seama traducătoarei în limba română (dr. Sanda Munteanu) și a editorului lucrării (Adrian Manafu), sau sunt greșeli tipografice (o ipoteză mai puțin credibilă). În pofida acestor mici deficiențe, calitatea grafică a albumului color (legat, cu coperte cartonate și supracopertă) tipărit în Ungaria este foarte bună. Trebuie amintit și faptul că fotografiile au fost realizate de autor, dar și de Ovidiu Morar.

Pentru a conchide, opinăm că lucrarea reflectă generozitatea, competența și sensibilitatea autorului, atingându-și scopurile principale: promovarea unor importante monumente ale artei și religiei iudaice din Bucovina ca obiective turistice și de pelerinaj spiritual, cunoașterea bogatei tradiții culturale și religioase evreiești din regiune, respectiv recunoașterea acestora ca parte integrantă a patrimoniului cultural național (românesc sau ucrainean, după caz) și creșterea gradului de toleranță față de minoritatea etnică și religioasă a evreilor, cea care a înregistrat, ca urmare a politicilor rasiste și genocidare naziste și fasciste (dar și a practicilor criminale staliniste), atât de numeroase victime nevinovate, demne de a fi și astăzi comemorate.

Gabriel Catalan

Andrei Eșanu (coordonator), *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, Chișinău, Editura Pontos, (Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie, Stat și Drept), 2010, 388 p., numeroase clișee în alb/negru

Două monografii recente se ocupă de familia Cantemir în secolele XVII și XVIII ca și de înrudirile ei apropiate, locul principal fiind ocupat de prințul/principele Dimitrie Cantemir: *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*, coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008 (604 p.), și Ștefan Lemny: *Les Cantemir. L'aventure européenne d'une famille princière au XVIIIe siècle*, Paris, Éditions Complexe, 2009. Prezentul studiu completează lucrările existente, oferind cea mai completă listă bibliografică de peste 3.800 de titluri, reprezentând ultimul stadiu al cercetării, și un *Repertorium*, cu titlurile lucrărilor lui Dimitrie Cantemir cunoscute până acum – Editions principes – și 47 de titluri în manuscris, precum și titluri de lucrări cunoscute, dar încă nedescoperite (19), în total în cinci limbi (p. 77-125). Aceștia li se adaugă copii și variante cunoscute (fiecare cu cota ei) și, cu caractere mai mărunte, o bibliografie succintă. Această lucrare deschide orizonturi noi cercetării și merită laude la cel mai înalt nivel. Ea este net superioară altor bibliografii și tuturor cataloagelor de lucru anterioare, începând cu cele al lui E. Legrand (1895) și Bianu-Hodoș, fiind cea mai completă. Acest *Repertoriu* stă la baza oricărei noi editări de opere, așa cum subliniază autorii. În secolele XIX și XX au existat două încercări de întocmire a unei ediții complete a operei cantemiriene – cea a Academiei Române în zece volume și cea editată de Virgil Cândea în nouă volume. Ambele nu au fost terminate.

Tabla de materii este detaliată, prezentând o sistematizare a tematicii. Șase capitole de lungime diferită sunt ordonate după membrii familiei: 1. Originea familiei C. și Constantin C.; 2. Fratele mai mare al lui Dimitrie, Antioh; 3. Dimitrie C. (cu 11 subcapitole, p. 23-308); 3. Fiica lui Dimitrie, Maria; 5. Fiul mezin al lui Dimitrie, Antioh (p. 313-352); 6. Urmașii (p. 353-367).

Structura interioară a titlurilor prezintă eventual și diferite întrebări. Asta se relevă de exemplu la nr. 695, „Harta Moldovei supliment la *Descriptio Moldaviae*, cca 1716; Original nedescoperit” (p. 101), cu subcapitolele „Ediții Princeps... / Exemplare Păstrate... / Copie” (p. 101). Informațiile despre această hartă necunoscută induc în eroare, fiindcă nimeni nu poate ști dacă ediția princeps din 1737 este redarea ei exactă, respectiv prin ce diferă ea de original. De asemenea, este neclar prin ce se deosebesc cele patru hărți păstrate, căci unele din ele nu ne sunt oferite cu anul tipăririi și cotele lor spre a permite o comparație. Iar cele două hărți prezentate drept COPII nu sunt în niciun caz copii după ediția princeps. La mai multe opere cantemiriene există mai multe copii, mai multe manuscrise, originale și traduceri în mai multe limbi. Munca prestată pentru a le depista și ordona a fost imensă, vezi spre exemplu nr. 694 (p. 98-101), *Descriptio Moldaviae* cu titluri diferite. Aceste scurte observații arată câtă muncă vor mai avea editorii unei ediții complete a operei lui Cantemir.

Recenzenta nu a găsit aproape nicio greșeală de tipar, ceea ce trebuie subliniat avându-se în vedere textul așa de amplu. Unele mici erori la titlurile germane și engleze

(de exemplu, p. 38: *Chancen*; 69: *Jahrbücher*; 101: *British Library*; Trinity College, Library ș.a.) s-ar putea corecta cu ușurință într-o ediție viitoare.

Valentina Eșanu a făcut cu mare competență nu numai *lay-outul* la fiecare subcapitol, ea prezintă și numeroase probe de scris necunoscute sau mai puțin cunoscute, gravuri, portrete de familie etc. Din păcate, ilustrațiile alb/negru sunt de o calitate modestă. Nou este Pomelnicul de la Voroneț cu nume ale membrilor familiei Cantemir (p. 11). Un index al ilustrațiilor lipsește, el ar putea fi întocmit la o reeditare.

Ordinea titlurilor în cele două indexuri este alfabetică, titlurile în chirilice urmând listei celor latine. Autorii români din Republica Moldova care-și scriau numele și operele până în 1990 în caractere chirilice apar cu numele de familie în paranteze pătrate cu caractere latine în primul index.

Această bibliografie întocmită de un grup de puțini cercetători permite pentru prima dată o orientare completă în labirintul cercetărilor despre Cantemir, cercetare care sporește în fiecare deceniu cu titluri noi din Răsărit și din Apus. Ea va ușura foarte mult munca de cercetare.

Krista Zach

Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, (Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig), 2008, 312 p., ilustrații, hărți

Aniversările culturale sau istorice sunt ocazii pozitive de a îndrepta interesul cercetării și pe cel al publicului spre teme neglijate sau uitate. Dimitrie Cantemir nu aparține acestei categorii, ci uneia mult mai puțin numeroasă: aceea a principilor care au promovat literatura, au profesat științele și și-au asigurat un loc în cultură, comparabil doar cu cel al monarhilor Renașterii. Aniversarea în acest an a trei secole de la alianța lui Cantemir cu țarul Petru I marchează nu numai un început diplomatic în relațiile Moldovei cu Rusia, ci și un început de relații bilaterale pline de meandre și conflicte care s-au terminat de-abia în 1991.

Congresele tematice au adesea pe lângă numeroase aspecte pozitive și unul negativ. Este vorba de o pluralitate de teme și de aspecte care adesea exprimă preocupările autorilor, dar nu totdeauna sunt la temă. Prezentul volum (adunând 19 comunicări prezentate la congresul omonim de la Leipzig, în iunie 2007) nu oferă acest aspect de caleidoscop, articolele rămân aproape de temă și de titlurile anunțate. Credem că ele contribuie la cercetarea lui Cantemir într-un context mai vast decât cel oferit de cele mai multe lucrări anterioare, completând imaginea istoriei Moldovei în ajunul epocii fanariote.

Primul studiu oferă o plăcută surpriză, el este un document primar, o biografie a lui Dimitrie Cantemir scrisă de fiul lui mezin, Antioh Cantemir. Este vorba de o traducere în germană a unui text francez aflat la Londra și descoperit de Virgil Cândea la începutul anilor optzeci. Textul cuprinde 16 pagini de carte, este plăcut de obiectiv, fără înflorituri orientale și cu puține elemente apologetice. El este cunoscut de altfel de la 1771, când a fost publicat în germană împreună cu ediția de la Frankfurt și Leipzig a *Descrierii Moldovei* (p. 1-22).

Wim van Meurs îl prezintă pe domnitor în comunicarea sa ca strateg, strateg militar, dar și strateg ca istoric. Este bine cunoscut faptul ca ambii protagoniști ai

alianței ruso-moldave nu s-au dovedit a fi în campania din 1711 buni strategii, ci au acționat în mod diletant. Lui Cantemir i-a lipsit sfatul primit în condiții asemănătoare cu 70 de ani în urmă de Vasile Lupu, sfat care i-a păstrat celui din urmă tronul.

Ion Eremia prezintă politica rusofilă a lui Cantemir între mit și realitate. Unele din aserțiunile cunoscutului cantemirolog par și ele a aparține unor scheme mai apropiate de mit. Astfel, la pagina 76, se menționează că în tratatul moldavo-rus din 1711 se preconiza „restabilirea integrității teritoriale a țării” (Moldovei). Între teritoriile ce ar fi urmat a fi restituite era și Bugeagul. Oare se poate afirma cu certitudine despre Bugeag că a fost un element integrat statului moldovean? Cătălin Turliuc se ocupă de o temă mai puțin prezentă în cercetare: Cantemir și esoterismul, societățile inițiatice, care au cunoscut un prim avânt în acel secol al XVIII-lea. Hans-Christian Maner și-a dedicat comunicarea istoricului Cantemir, mai ales istoriei Imperiului Otoman. Maner relevă unele greșeli de interpretare a surselor făcute de Cantemir, dar relevă în același timp și caracterul critic al domnului, cât și trăsături iluministe ale operei sale.

Krista Zach pornește de la o afirmație făcută de D. Cantemir, că Moldova ar fi reprezentată „totdeauna așa absurd și fals”. Zach a încercat, pe baza a două criterii constitutive privind cursul Dunării de Jos, să descopere care ar fi putut fi acele harți ale Ungariei la care s-a referit principele. Rodica Ursu Naniu exemplifică teza umanismului lui Cantemir, legată de tendințe moralizatoare, prezente prin sentințe și sfaturi filosofice și morale, în stilul iluministilor francezi ai secolelor XVII și XVIII. Elemente de filosofie a religiilor (mai ales a celei creștine și a celei islamice) prezente la acest spirit universal sunt relevate de Marcela Ciorte. Klaus Heitmann prezintă opera unui plagiat al principelui moldav, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* (1877) a lui Jean-Louis Carra. Poliglot de vastă competență, Cantemir a cunoscut – activ sau pasiv – un număr important de limbi: româna, greaca, persana, turca, rusa, italiana și probabil franceza și polona, la niveluri de cunoștințe diferite. La acest aspect al vastei culturi a lui Cantemir s-a referit în volum Klaus Bochmann. Larisa Schippel și Alin-Mihai Gherman tratează unele interferențe literare ale operei cantemiriene, iar Iacob Mârza descoperă ecouri despre domnitor la Blaj în ajunul evenimentelor de la 1848.

Mai mulți cercetători prezenți la congres s-au referit la faima și urmele lui Cantemir în conștiințele și în ideologiile moderne. Aceste urme au fost prezente mai ales în secolul XVIII și apoi în secolul XX. Stefan Lemny relevă o lectură a istoriei Imperiului Otoman la 22 aprilie 1788 la Westminster Hall. Pentru istoricii contemporaneității sunt relevante în volum mai multe studii dedicate instrumentalizării renumelui lui Dimitrie Cantemir. Vasile Dumbrava se ocupă astfel de Cantemir în publicistica moldovenească între 1973 și 2003. Răzvan Pârâianu îl fixează pe Cantemir în cadrul culturii socialiste, așa cum au dorit-o reprezentanții comunismului sovietic. Alina Tofan analizează rolul atribuit lui Cantemir în discursul identitar basarabean interbelic. De un interes deosebit este studiul lui Robert Born despre aducerea în România a corpului lui Cantemir din Rusia, în contextul politic și patriotic al anilor '30. O analiză competentă și complexă a lui Cantemir, ca erou de film istoric, în filmul omonim (1973) o datorăm Marinei Dumbrava.

Dimitrie Cantemir – această personalitate de mare anvergură culturală – mai oferă deci posibilități de interpretare, ideologizare și mistificare și după aproape trei secole. După această varietate de teme cantemiriene, ne putem întreba ce vor mai scrie colegii mai tineri în următoarele decenii despre acest domnitor. Cu siguranță că se vor mai găsi teme și interpretări noi, pe care le așteptăm cu interes, căci *ars longa est*.

Cornelius R. Zach

Niculai Șorea, *Peste vremi... Istoria unei generații. Promoția 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuți, Iași*, Editura PIM, 2006, 308 p.

O istorie a învățământului secundar românesc încă așteaptă a fi scrisă. Această întreprindere semnificativă, atât ca importanță cât și ca întindere, ar avea nevoie de micromonografii ale școlilor și liceelor din România sau de istorii locale ale învățământului secundar. În mod evident, un asemenea demers trebuie să rămână străin de intenții hagiografice, care ar minimaliza efortul de documentare și i-ar asigura doar o valorizare locală. Portretul unei instituții de învățământ conceput doar pentru uzul intern rămâne, fără doar și poate, unul limitat. Din restituirea istoriei unui liceu nu ar trebui să lipsească surprinderea rolului acestuia în dezvoltarea culturii locale, redarea în detaliu a aspectelor vieții școlare (asocierea elevilor, formarea profesorilor), urmărirea traiectoriilor colective ale generațiilor de elevi, analiza dezbaterilor educaționale, politice și practicile sociale ale celor implicați.

În acest sens, merită semnalată lucrarea colectivului de cercetători și profesori din Rădăuți, ce și-au propus să reconstituie itinerariile individuale ale profesorilor și elevilor generației 1952 a prestigiosului liceu bucovinean „Eudoxiu Hurmuzachi”. Termenul de *generație* din titlul lucrării se vrea un concept determinat, însă, de multe ori, analiza autorilor doar ne lasă să întvedem gradul de sociabilitate a elevilor, modul în care aceștia au împărtășit în comun anumite valori generaționiste locale sau naționale, specifice anilor '50. În linii mari, orice generație a unui liceu constituie un microunivers autonom, cu problemele și trăirile specifice vârstei adolescenței, însă analiza istorică asupra instrucției școlare dintr-un mediu oarecare trebuie să depășească formele redării *cum laude*.

Bazată pe o documentare serioasă, cartea de față ne propune și câteva informații preliminare despre istoricul liceului Hurmuzachi (G. Ostafi și M. Olaru, directorul liceului), despre rolul familiei Hurmuzachi în menținerea românismului în Bucovina (L. Puiu). Contribuții reale sunt aduse de cercetătorul V. Schipor, secretarul Centrului Rădăuți al Academiei Române, care dezvăluie destinul bibliotecii liceului „Hurmuzachi” și a surprins, din păcate pe scurt, nașterea, în 1924, și evoluția revistei oficiale a elevilor de la Liceul de Stat „Eudoxiu Hurmuzachi”, ce purta numele „Muguri”. Sub titlul *Istoria unei promoții*, în acord cu obiectivele cărții, Niculai Șorea ne oferă o introducere utilă în peregrinările celor 42 de elevi care au constituit generația 1952 a liceului; nu ne sunt însă oferite date lămuritoare asupra semnificației aparte a acelei promoții. Cu o meticulozitate apreciabilă au fost creionate portretele profesorilor și parcursul individual al elevilor acelei promoții, de altfel această ultimă secvență constituind partea cea mai întinsă a lucrării.

Cu siguranță, o corectură mai atentă a cărții ar fi evitat greșelile de transcriere și lipsa, în pagini întregi, a folosirii semnelor diacritice. Acest lucru ar fi facilitat lectura volumului. Maniera agreabilă, concisă, valoarea regională a informațiilor puse în circulație fac din acest demers, dincolo de rezonanța portretelor realizate, un instrument de lucru util pentru un istoric al educației.

Cătălin Botoșineanu

Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008, 280 p.

După ce mai mulți ani de zile s-a ocupat de investigarea activității fostei instituții a poliției politice comuniste din România, iată că în 2008 istoricul Marius Oprea a avut inițiativa sintetizării rezultatelor preocupărilor sale într-un volum apărut la Editura Polirom în cadrul unei colecții – Colecția Document – ce reunește mai multe studii ce privesc istoria noastră recentă. Demersul său este cu atât mai lăudabil, și necesar am spune, cu cât cartea apare într-o perioadă în care, sub euforia declasificării arhivelor fostei poliții politice, singurele „istorii” ale Securității par să nu fie decât cele ale „colaboraționismului” și ale dosarelor de urmărire informativă.

Asiduu cercetător al Securității și militant activ pentru deconspirarea și înlăturarea fostelor cadre ale acesteia din structurile postdecembriste ale statului, Marius Oprea este deja autorul mai multor cărți cu rezonanță – dintre acestea amintim: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949-1989* (Iași, Editura Polirom, 2002), care a primit din partea Asociației Editorilor din România premiul pentru cea mai bună carte de istorie a anului, *Moștenitorii Securității* (București, Editura Humanitas, 2004), *Chipul morții: dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului* (Iași, Editura Polirom, 2006) ș.a. – dar și semnatarul mai multor studii și articole de interes apărute în diverse volume sau publicații.

Chiar dacă reiterează o bună parte dintre ideile și textele deja făcute cunoscute publicului, volumul de față se distinge ca un instrument esențial în aprofundarea spectrului atât de larg și atât de discutat al fenomenului represiv. Acesta este o analiză amplă și minuțios documentată asupra rolului, mecanismelor, metodelor și principiilor de funcționare ale așa-numitului „aparat al represiei”, o lucrare sistematizată și redactată într-un stil obiectiv ce se remarcă pe piața românească de carte ca una dintre primele încercări de reconstituire monografică a Securității în primele două decenii de existență a regimului comunist.

Susținută de o bază documentară constituită în principal – pe lângă colecții de documente, volume memorialistice, sinteze sau lucrări cu caracter general referitoare la regimul comunist – din documente inedite provenite din arhiva Serviciului Român de Informații (instituția care gestiona arhivele Departamentului Securității Statului la momentul documentării autorului) și din arhivele fostului Partid Comunist, în special din fondul Cămarilor Comitetului Central al PMR (PCR) și arhiva Biroului Executiv al CC al PCR, cartea evidențiază foarte bine rolul pe care Securitatea l-a jucat în „administrarea cu mijloace brutale a actului de poliție politică”, atât la nivel social cât și prin unele acțiuni îndreptate împotriva unor lideri din interiorul partidului. De notat este însă atenția acordată – mai ales în prima parte a cărții – „componentei birocratice”, autorul prezentându-ne Securitatea nu doar ca simplu instrument al represiei, ci ca instituție în sine, cu organizare internă, statut, personal și principii de funcționare proprii.

Din acest punct de vedere, cartea se profilează a fi nu doar o simplă panoramă a diferitelor aspecte ale istoriei Securității, ci o analiză serioasă care explică locul pe care poliția politică l-a ocupat în raport cu instituirea, consolidarea și menținerea la putere a regimului comunist.

Volumul debutează cu o privire de ansamblu asupra contextului general care a făcut posibilă apariția Securității. Autorul surprinde în primul rând transformările determinate de desfășurarea procesului de sovietizare a țării, subliniind foarte bine efectele resimțite ca urmare a acestei politici în plan social și instituțional, însă ceea ce

interesează în mod special este evoluția serviciilor secrete și structurilor polițienești în cadrul acestui proces și maniera în care acestea au influențat prin acțiuni de poliție politică accesarea comuniștilor la putere. Cu referire la perioada cuprinsă între momentul 1944 și instituirea primului guvern comunist (6 martie 1945), este evidențiat în primul rând rolul important al Secției a II-a Informații și Contrainformații, serviciu secret al PCR în cadrul Formațiunilor de Luptă Patriotică, „prima formă de organizare a unei poliții politice comuniste” (p. 27), cu obiective de supraveghere informativă a opozițiilor politici și infiltrare a aparatului de stat și a unor instituții strategice ale acestuia. Dintre acțiunile „de succes” descrise de autor, amintim: implicarea în reținerea și anchetarea fostului lider comunist Ștefan Foriș, implicarea în manifestațiile ce au determinat, în februarie 1945, căderea guvernului condus de Nicolae Rădescu, infiltrarea armatei, Serviciului Secret de Informații (SSI) și Siguranței prin racolarea unor ofițeri din structurile acestora etc. De asemenea, sunt surprinse foarte bine epurările și reorganizările operate în structurile Direcției Generale ale Siguranței și cele ale Corpului Detectivilor, „nucleul viitoarei Securități” (p. 34), principalele instituții prin care, de la preluarea Ministerului de Interne de către comuniști, la 6 martie 1945, și până la înființarea Securității, s-au instituit măsuri de supraveghere și reprimare împotriva opozițiilor politici. Discuția este completată de o interesantă analiză a discursurilor principalilor lideri comuniști în perioada de până la preluarea puterii în mâinile acestora, care evidențiază într-o manieră sugestivă locul important al represiei în politica desfășurată de partid.

Momentul înființării Securității este tratat separat. Autorul redă în special aspecte legate de organizarea și cadrul de funcționare al instituției, așa cum era acesta definit în decretul de înființare (Decretul 221 / 30 august 1948). Faptul că Securitatea se dorea a fi în primul rând o instituție aflată sub controlul agenților „moscoviți” este demonstrat și de criteriile de selecție a personalului ce avea să ocupe funcții de conducere; primordial în acest sens era atașamentul față de „ocupația sovieto-comunistă” sau, pentru direcțiile teritoriale, efectuarea de stagii în serviciile secrete sovietice. Caracterul reprimativ este bine evidențiat și de structura organizatorică a Securității – prezentată detaliat în paralel cu proiectul de organigramă discutat și aprobat în cadrul ședinței Secretariatului CC al PMR din 10 iulie 1948, modificat ulterior la intervenția consilierilor sovietici –, care acorda o atenție deosebită funcțiilor operative și centralizării deciziei.

Evoluția structurii organizatorice a Securității ne este prezentată, după cum ține să precizeze autorul, pe baza unei broșuri aparținând Ministerului de Interne și editată la sfârșitul anilor '70 pentru uzul studenților Școlii de Securitate de la Băneasa. Este de remarcat faptul că, în general, principalele modificări operate asupra organizării interne au fost marcate de evoluția politicii de represiune. Astfel de momente au fost cunoscute de pildă în 1952 când, în contextul politicii de „purificare” a rândurilor partidului, Securitatea a fost organizată ca minister sau în 1958 când, pentru îmbunătățirea controlului asupra coloniilor miniere de muncă, în cadrul intensificării politicii represive venite pe fondul manifestărilor de solidaritate cu revoluționarii din Ungaria anului 1956, s-a procedat la trecerea Departamentului metalelor rare de la Ministerului Minelor în subordinea Ministerului de Interne.

În strânsă legătură cu organizarea internă, bine reprezentate sunt și chestiunea *cadrelor*, discutate fiind în principal aspecte referitoare la politicile de recrutare, dimensiunea și structura socială și etnică, salarizarea și modalitățile de stimulare a acestora, delimitându-se totodată portretul securistului – reflexie a criteriilor de selecție a cadrelor orientate „pe muncitor” –, completat de un studiu de caz asupra raporturilor discordante

dintre diferitele grupări (intelectuali și muncitori, respectiv români și minorități naționale) existente la începutul anilor '50 în cadrul Direcției de anchete penale din cadrul Direcției Generale a Securității Poporului, dar și, într-o perspectivă comparativă cu perioada regimului Ceaușescu, chestiunea *informatorilor*.

Subsumarea Justiției intereselor poliției politice, prin „ajustarea” prevederilor cuprinse în Codul Penal în raport cu necesitățile impuse regimului de evoluția contextului intern și/sau internațional, este un alt aspect foarte bine accentuat, alături de care discuția referitoare la măsurile cu caracter administrativ și cea asupra condițiilor din lagăre de muncă și închisori, întregesc imaginea asupra instrumentelor pe care acțiunile represive ale Securității s-au sprijinit. Sunt urmărite detaliat în principal categoriile de infracțiuni penale și pedepsele aferente, cu evidențierea modificărilor aduse acestora în perioadele de vârf ale represiunii (anii 1948-1952, respectiv 1957-1959), precum și numărul și categoriile de persoane vizate de deportări, instituire de domiciliu obligatorii sau internări în lagăre de muncă, și regimurile de muncă și de detenție la care aceștia au fost supuși.

Mai sunt tratate relațiile de interdependență dintre aparatul de represiune și Partid, reprezentative în primul rând pentru definirea dublului caracter al Securității, acela de instrument aflat la îndemâna partidului, respectiv acela de instrument aflat la îndemână unor anumiți membri din interiorul partidului, utilizat în contextul luptelor pentru putere dintre liderii comuniști (cazurile tipice analizate sunt cele ale înlăturării lui Lucrețiu Pătrășcanu, respectiv al așa-numiților „deviatori de dreapta”, Vasile Luca, Ana Pauker și Teohari Georgescu).

Într-un cadru al caracteristicilor generale ale cărții s-ar impune să notăm foarte buna reprezentare, pe parcursul majorității capitolelor, a poziției Securității, ca exponent al represiunii, în raport cu puterea de la Moscova, nu doar în ceea ce privește organizarea și supervizarea activității de sprijinire a regimului prin eliminarea opozanților politici, ci și cu privire la stabilirea obiectivelor de eliminare a celor deveniți indezirabili în partid. De asemenea, este de subliniat preocuparea constantă a autorului pentru reconstituirea biografiilor unei părți dintre conducătorii aparatului represiv (Gh. Pintilie, Al. Nicolschi, Vladimir Mazuru, Mihai Dulgheru, Teodor Dinca s.a.), precum și a unor lideri de partid sau prezentarea de cazuri a unora dintre victimele directe ale represiunii.

Regretabilă este tratarea sumară a problematicii anchetelor, una dintre temele de primă importanță în ceea ce privește activitatea Securității, abordate în cazul de față numai din perspectiva mijloacelor de tortură utilizate de anchetatori. Ar fi fost de dorit poate o aprofundare a subiectului astfel încât să ni se poată oferi informații, într-o manieră mai detaliată, asupra rolului în cadrul procesului represiv, asupra categoriilor de metode utilizate, modului de desfășurare etc.

În ciuda acestui din urmă aspect, recomandăm volumul ca fiind unul de neocolit atât pentru istorici, dar și pentru toți cei interesați de aprofundarea „dedesubturilor” fenomenului represiv din România.

Sorin Curcă

Stagiul Tehnic Internațional al Arhivelor – Paris, 2010. Prezentare și opinii

Arhivistul este un mediator între trecut, prezent și viitor. El duce o singură „politică”, cea a păstrării memoriei colective. Dezvoltarea tehnologiei ușurează răspândirea informației. În prezent profesia arhivistului cunoaște mutații majore, astfel că acesta trebuie să se adapteze mereu, să dovedească multă suplețe și multiple competențe. La momentul actual are loc o promovare activă a formării și a perfecționării la toate nivelurile arhiviștilor.

Deși există o serie de diferențe între țări în ceea ce privește arhivele¹, teoria și practica arhivistică nu pot fi privite dintr-un punct de vedere strict național.

Progresele tehnologice care au dus la crearea unor arhive în format electronic ce trebuie păstrate pentru o perioadă mai lungă decât suporturile informatice pe care se află acestea, schimbările politice ce se manifestă prin creșterea rolului unor organizații internaționale și regionale fapt ce se suprapune peste voința țărilor de a-și menține identitatea națională, tendințele sociale concretizate prin cererea publică în creștere pentru obținerea unor informații istorice în condițiile creșterii cantității de arhivă, au impus introducerea unor norme² în plan internațional. Acestea trebuie să răspundă unor probleme, să armonizeze accesul în arhive, să uniformizeze activitățile arhivistice, să faciliteze schimburile între țări în ceea ce privește informațiile deținute în arhive și să credibilizeze profesiunea arhiviștilor prin obținerea unor certificări menite să câștige încrederea societății.

Pe plan internațional există unele organisme care alcătuiesc o serie de norme³ în ceea ce privește arhivele. Nu este însă suficient ca acestea să fie cunoscute, ele trebuie să fie și aplicate. Arhivistul trebuie să fie capabil să pună în practică aceste norme.

¹ De exemplu, sistemul de înregistrare a documentelor este diferit în Franța față de România. Astfel, documentele franceze nu primesc de obicei un număr de înregistrare, spre deosebire de România unde acest lucru este obligatoriu. Acest fapt nu trebuie totuși absolutizat. Programul informatic utilizat pentru documentele Ministerului de Externe al Franței permite numerotarea automată a corespondenței expediate, precum și înregistrarea automată a telegramelor diplomatice clasificate. Sunt înregistrate de asemenea documentele care au imprimată rubricatura respectivă. În Franța, documentele înregistrate sunt cele care au un caracter secret și cele care au o importanță deosebită. De asemenea, dacă în România arhivele instituțiilor sunt organizate în conformitate cu organigrama acestora, în Franța, datorită schimbării frecvente a organigramei, arhivele instituțiilor sunt organizate după funcții.

² În Franța se folosește în paralel termenul de norme și standarde, iar în Anglia numai cel de standarde, fapt ce poate crea unele confuzii.

³ Normele nu au un caracter obligatoriu. Ele cuprind un ansamblu de recomandări dezvoltate și preconizate de către un grup reprezentativ de utilizatori. Normele traduc angajamentul utilizatorilor de a satisface un nivel de calitate și securitate recunoscut și aplicat. Ele se stabilesc prin consens, sunt aprobate de un organism recunoscut și furnizează pentru uzul comun repere, linii directoare, caracteristici generale. Normele sunt elaborate în urma unor propuneri, a unor studii efectuate în teren. Ele pornesc de la identificarea unei nevoi, de la cererea utilizatorilor. În urma propunerilor se alcătuiește un text, care este consultabil și corectabil. Versiunea finală rezultă în urma unui proces de selecție.

Această uniformizare a practicilor arhivistice impune o serie de schimburi, de concesi, de comunicare între arhivele din diferite țări. Pentru realizarea acestui lucru a fost nevoie să se organizeze o serie de conferințe arhivistice și grupuri internaționale de lucru. Una dintre aceste forme de cooperare arhivistică internațională o formează și stagiile de arhivă, la care participă arhiviști din întreaga lume.

Stagiul Tehnic Internațional al Arhivelor s-a desfășurat în Franța timp de două luni de zile, în perioada 29 martie – 28 mai 2010. La acest stagiul au luat parte 42 arhiviști din 25 de țări. Au participat reprezentanți din 13 țări din Africa⁴, 6 din Europa⁵, 4 din Asia⁶ și 2 din America de Nord și Centrală⁷. Deși inițial era prevăzută și participarea arhiviștilor din Brazilia, Bulgaria, Congo și Mexic, aceștia nu au mai luat parte la stagiul din anul 2010. Stagiul s-a referit la toate problemele de arhivă care cuprind aspecte tehnice.

Coordonatorul stagiului a fost dl Jean Pierre Defrance, șeful Biroului de Meserii și Formare din cadrul Departamentului Rețelei Instituționale și Profesionale a Arhivelor franceze. Prezentările au fost susținute de o serie de specialiști ai Arhivelor franceze, printre care s-au numărat Bruno Galland, conservator general, director științific al Arhivelor Naționale din Paris, Christine Martinez, secretar general adjunct al Consiliului Internațional al Arhivelor (Conseil International des Archives – CIA), Claire Sibille de Grimoüard, șefa Biroului de Prelucrare și Conservare din cadrul Subdirecției Politicii Interministeriale și Teritoriale pentru Arhivele Tradiționale și Digitale din Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze (SIAF), Jean-François Moufflet, conservator din cadrul Subdirecției Politicii Interministeriale și Teritoriale pentru Arhivele Tradiționale și Digitale din Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze, Edmond Fernandez, responsabil cu digitalizarea la Arhivele Naționale de Peste Mări (Archives Nationales d’Outre-Mer – ANOM)⁸, și Nelly Cauliez, responsabilă Atelierului de restaurare din cadrul Departamentului de Conservare al Arhivelor Naționale. Stagiarii au beneficiat și de o întâlnire cu dl David Leitch, secretarul general al Consiliului Internațional al Arhivelor (Conseil International des Archives – CIA) și cu dl Hervé Lemoine, directorul Arhivelor Naționale din Franța.

Stagiul a fost structurat în două părți mari, una teoretică, care a cuprins o serie de prezentări generale, și una practică, concretizată în vizitarea unor arhive, biblioteci, muzee, precum și prin organizarea unor ateliere de lucru cu participarea stagiilor.

Acest stagiul a fost organizat pe mai multe module. Pe parcursul primului modul au fost prezentate o serie de noțiuni generale referitoare la organizarea arhivelor în Franța, evoluția arhivelor franceze, formarea arhiviștilor francezi, precum și Portalul internațional arhivistic francofon (PIAF). Al doilea modul s-a referit la cooperarea internațională în domeniul arhivelor. În cadrul acestui modul a fost prezentată activitatea Consiliului Internațional al Arhivelor, principalele norme internaționale în domeniul arhivelor și acțiunea de implementare a acestora. Cel de-al treilea modul a fost dedicat practicii arhivistice. În cadrul acestuia, expunerile și vizitele au vizat procesul de digitalizare al Arhivelor Naționale din Franța, precum și clădirile de arhivă. Totodată, s-au organizat mai multe ateliere practice de lucru cu participarea stagiilor, care au avut ca subiect mutarea arhivelor, factorii de degradare a documentelor și sigiliilor,

⁴ Arhiviștii din țările Africii proveneau din Algeria, Benin, Burkina Faso, Ciad, Coasta de Fildeș, Djibouti, Gabon, Madagascar, Mali, Niger, Senegal, Togo și Tunisia.

⁵ Din Europa au participat reprezentanți din Cehia, Franța, Polonia, România, Rusia și Slovacia.

⁶ Țările participante din Asia au fost Cambodgia, Yemen, Liban, Vietnam și Yemen.

⁷ Din America de Nord și Centrală au fost reprezentate Canada și Haiti.

⁸ Arhivele referitoare la țările foste colonii franceze.

tehnica restaurării acestora, precum și acțiunile desfășurate cu ocazia unor dezastre naturale sau umane care pot afecta arhivele. În decursul perioadei de stagiu, o săptămână a fost rezervată unor activități individuale, timp în care fiecare stagiar a avut posibilitatea să efectueze cercetări proprii în Arhivele Naționale sau departamentale din Franța. Stagiul a cuprins și participarea, în perioada 28-30 aprilie 2010, la a 8-a Conferință Europeană a Arhivării Digitale desfășurată la Geneva, Elveția. Programul a avut o densitate mare și o complexitate ridicată, solicitând din plin atenția stagiarelor, activitățile zilnice desfășurându-se între orele 9,00-17,00, cu o pauză de prânz.

Primul modul a fost dedicat unei prezentări generale a arhivelor franceze. Misiunea fundamentală a Arhivelor Naționale din Franța este aceeași cu cea a arhivelor din alte țări, obiectivul principal fiind acela de colectare a arhivelor de stat. Misiunea arhivelor constituie, desigur, un ansamblu. Ea cuprinde nu numai colectarea documentelor, ci și conservarea și asigurarea descrierii conținutului acestora, precum și valorizarea lor. Pentru prelucrarea arhivelor este necesară cunoașterea istoricului administrativ și al organizării societății creatoare de documente.

Arhivele Naționale din Franța dețin cantități enorme de documente. Numai în depozitele de arhivă din Paris⁹ se află 85 km liniari de arhivă cu circa 850.000 de unități arhivistice¹⁰, iar în cele de la Fontainebleau¹¹ 240 km liniari cu circa 813.000 unități arhivistice. Pentru că depozitele de arhivă sunt saturate, în prezent se construiește un nou centru al Arhivelor Naționale la Pierrefitte-sur-Seine cu o capacitate de stocare de 320 km liniari¹². În această nouă locație urmează să fie transferate circa 80 km liniari de arhivă din depozitele aflate la Paris și 70 km liniari din depozitele de la Fontainebleau. La Paris vor rămâne documentele create înainte de revoluția franceză din anul 1789, iar la Pierrefitte-sur-Seine și Fontainebleau se vor păstra documentele create după această dată. Pentru gestiunea acestor arhive se folosesc sistemele informatice. Într-o cutie pot fi una sau mai multe unități arhivistice (articole)¹³. Fiecare unitate arhivistică are o cotă care este înscrisă pe cutie și care este înregistrată într-un calculator. Depozitele de arhivă franceze nu sunt prevăzute cu ghiduri topografice de depozit și ghiduri de raft¹⁴. În ceea ce privește rafturile, acestea sunt în general fixe și mai rar mobile și sunt numerotate.

Arhivele Naționale din Franța sunt organizate ca un serviciu, intitulat Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze (SIAF)¹⁵ și subordonat indirect Ministerului

⁹ Arhivele Naționale au fost create în anul 1790 și instalate din anul 1808 în palatul Soubise din Paris, cartierul Marais; condițiile de păstrare a documentelor în capitala Franței nu sunt însă optime.

¹⁰ Acestea se numesc în Franța articole.

¹¹ În anul 1969, din cauza saturării localurilor de arhivă din Paris, a fost deschis un centru al arhivelor contemporane la Fontainebleau, în locația rămasă liberă după plecarea statului major al NATO, ca urmare a deciziei generalului de Gaulle de retragere a Franței din structurile organizației. Cercetătorii trebuie să se deplaseze însă la Fontainebleau, care nu este un centru prea mare și se află la o distanță de câteva zeci de km de Paris.

¹² În anul 2004, guvernul francez a decis construirea unui nou sediu de arhivă la marginea Parisului, cu o capacitate de stocare de 320 km, care va fi al doilea centru de arhivă din lume ca mărime, după National Archives and Records Administration (NARA) din SUA.

¹³ Acestea sunt un ansamblu de documente având aceeași proveniență, care se raportează la același obiect sau la aceeași problemă și a cărui importanță materială nu depășește capacitatea unei unități de păstrare (cutie). Fiecare unitate arhivistică (articol) constituie în același timp o unitate intelectuală de descriere și una materială de cotație și de dare în cercetare.

¹⁴ La anumite date are loc verificarea corespondenței între documentele aflate pe rafturi și instrumentele de cercetare.

¹⁵ Din ianuarie 2010, Direcția Arhivelor Franceze (DAF) a devenit Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze (SIAF).

Culturii și Comunicării¹⁶. Acest minister tutează arhivele și editează reglementările cu caracter arhivistic. Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze cuprinde arhive naționale¹⁷ și structuri teritoriale. Există o tradiție a rețelei teritoriale a arhivelor franceze. Acestea s-au născut odată cu revoluția franceză. În Evul Mediu existau arhivele municipale, precum și cele ale unor mănăstiri și familii nobiliare. În urma revoluției franceze, Franța a fost organizată teritorial în departamente. Prin centralizare, revoluția a creat o rețea de arhive departamentale. În ciuda succesiunii unor regimuri politice diferite, această rețea de arhive s-a păstrat. Serviciile teritoriale cuprind arhivele regionale¹⁸, departamentale, comunale¹⁹ și intercomunale²⁰.

O problemă în discuție și care este de actualitate și în România este aceea a descentralizării. Prin aceasta se are în vedere transferarea unei părți din autoritatea arhivistică a comunelor către regiuni. Se prevede ca președinții regiunilor să devină șefii arhivelor regionale, conducătorii departamentelor să fie șefii arhivelor departamentale, iar primarii comunelor să fie șefii arhivelor comunale. Se discută și despre posibilitatea mutării unor arhive departamentale la regiuni. Chiar și în contextul descentralizării se urmărește însă păstrarea coerenței în ceea ce privește arhivele. Statul își menține în continuare controlul științific și tehnic asupra structurilor teritoriale. Directorul arhivelor departamentale rămâne funcționar de stat, el nefiind asimilat unui funcționar local. Chiar dacă sunt structuri teritoriale, statul francez contribuie financiar la susținerea arhivelor departamentale²¹. Se urmărește, de asemenea, unificarea principiilor și armonizarea între diferite legi, precum și între acestea și ordonanțe.

În subordinea directă a Ministerului Culturii și Comunicării se află Direcția Generală a Patrimoniului (DGP). Această direcție cuprinde Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze (SIAF), Serviciul Muzeelor Franceze (SMF), Serviciul Arhitecturii (SA) și Serviciul Patrimoniului (SP). Direcția Generală a Patrimoniului cuprinde 10 departamente transversale, printre care se numără Departamentul de Formare Științifică și Tehnică (DFST) și Departamentul de Relații Internaționale (DRI).

Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze controlează atât Arhivele Naționale²², cât și structurile teritoriale²³ ale acestora. Alte servicii ale arhivelor publice supuse controlului Serviciului Interministerial al Arhivelor Franceze sunt agențiile, centrele naționale, Serviciul de arhivă al Institutului Pasteur, cele ale centrelor universitare²⁴, stabilimentelor²⁵ și camerelor de comerț și industrie. Serviciul Interministerial

¹⁶ Acest minister are în subordine 10 direcții, dintre care trei sunt direcții generale și trei direcții tehnice.

¹⁷ Cuprinde mai multe departamente, servicii și centre de competență națională.

¹⁸ În multe regiuni nu s-au constituit încă servicii de arhivă; arhivarea documentelor istorice se efectuează de către arhivele departamentale aflate în orașul unde este centrul regiunii.

¹⁹ Fiecare comună este responsabilă de conservarea arhivelor sale. Existența unui serviciu comun de arhivă depinde de mărimea comunei; comunele care au mai puțin de 2.000 de locuitori trebuie să-și depună documentele mai vechi de 100 de ani la arhivele departamentale.

²⁰ Acestea cuprind comunități urbane, precum și comunități de comune; este vorba despre regrouparea comunelor, nu de fuziunea acestora.

²¹ Pentru aceste arhive bugetele sunt departamentale, dar statul plătește 10% din suma alocată arhivelor. Spre ilustrare, bugetul anual al Arhivelor departamentale din Yvelines este de 1.600.000 de euro.

²² Serviciile și centrele de competență națională.

²³ Arhivele regionale, departamentale, comunale și intercomunale.

²⁴ Serviciul de arhivă al Rectoratului din Paris.

²⁵ Serviciul de arhivă al Asistenței publice a spitalelor din Paris.

al Arhivelor Franceze stabilește de asemenea politica în domeniul arhivelor. Acest serviciu se ocupă de aspectele teoretice. Serviciul Interministerial al Arhivelor Franceze cuprinde mai multe subdirecții²⁶ și misiuni²⁷.

Documentele păstrate la Arhivele Naționale din Franța provin de la toate serviciile statului, în afara celor ale Ministerului Apărării²⁸ și ale Ministerului Afacerilor Externe și Europene (MAEE)²⁹. O situație asemănătoare întâlnim și în ceea ce privește Arhivele Naționale din România. Documentele Ministerului Afacerilor Externe și Europene sunt organizate tematic și ierarhic³⁰.

În Franța se află și arhive referitoare la țările foste colonii franceze. Acestea se numesc Arhivele Naționale de Peste Mări (Archives Nationales d'Outre-Mer – ANOM) și se află concentrate la Aix-en-Provence, în sudul Franței. În mod firesc, arhiviștii din țările foste colonii franceze sunt interesați în mod deosebit de aceste arhive. Mulți dintre stagiați și-au dedicat săptămâna de lucru individual studierii acestor arhive. O eventuală restituire a acestor arhive către țările respective ridică o serie de probleme dificil de surmontat. Din punct de vedere tehnic, o astfel de acțiune trebuie să se refere la fonduri clar identificate. Apoi, o restituire ridică o serie de chestiuni de ordin diplomatic,

²⁶ Subdirecția politicii interministeriale și teritoriale pentru arhivele tradiționale și digitale (cuprinde Biroul de gestiune, selecție și colectare, Biroul de prelucrare și conservare și Biroul de misiuni), Subdirecția de acces în arhive și de coordonare a rețelei (are în subordine Biroul de acces la arhive, Biroul de coordonare a rețelei și Centrul național de microfilmare și digitalizare).

²⁷ Este însărcinată cu urmărirea și coordonarea acțiunii din cadrul politicii de aniversări naționale; este importantă pentru elevi; selectează datele forță pentru aniversări și comemorări.

²⁸ Majoritatea păstrate la Serviciul istoric al Apărării (Service historique de la Défense – SHD) aflat la Chateau de Vincennes în Paris și la arhivele audiovizuale ale apărării (Etablissement de communication et de production audiovisuelle de la Défense ECPA-D) aflat la Fort d'Ivry în Paris. Înființat în anul 1915 pentru contracararea propagandei germane, ECPA-D-ul cuprinde astăzi 295 de persoane și îndeplinește trei misiuni: captarea imaginilor care servesc la păstrarea memoriei militare, a celor care servesc la susținerea comunicatelor Ministerului Apărării și a celor care sunt prezentate la televiziune pentru informarea cetățenilor privind acțiunea ministerului în lume. Echipele sunt formate din: un fotograf, un cameraman și un ofițer așa-zis de imagine care veghează ca aceștia să se integreze în forța internațională. În prezent, ECPA-D-ul deține 4.000.000 de negative de fotografii, 562 de fotografii autocrome, 74.200 de diapositive, 135.000 de plăci de sticlă fotografică, 755.000 de clișee, 70.000 de bobine de film, 44.500 de casete video, 585 de DVD-uri și 23.500 de titluri de film. Ca mijloace tehnice ECPA-D-ul dispune de 12 camere HD și 12 aparate foto, un car de regie video (cu 8 surse video), un car de regie sunet (cu 32 piste audio) și mijloace de transmisie prin satelit.

²⁹ Păstrate în principal în două centre, unul aflat în La Courneuve, în nordul Parisului, care cuprinde 45 de km liniari de arhivă a administrației diplomatice centrale, și altul la Nantes, care cuprinde 30 de km liniari de arhivă a posturilor diplomatice și consulare ale reprezentanților Franței pe lângă organismele internaționale și ale organismelor internaționale care au fost remise Franței după desființarea acestora (ale Comisiei aliate care a ocupat Germania după al Doilea Război Mondial), ale ocupației franceze în Germania și Austria și ale administrației franceze din Siria și Liban, aflate sub mandat francez, și din Tunisia și Maroc din timpul protectoratului. O cantitate mai mică de documente diplomatice, de numai 7 km, se află la Colmar. Arhivele Ministerului Afacerilor Externe și Europene sunt încadrate de 90 de arhiviști (agenți), dintre care 90 la Paris, 30 la Nantes și 3 la Colmar.

³⁰ Pe serii și subserii; seria 1 se referă la țări, seria 2 la relații internaționale, seria 3 la Europa și Uniunea Europeană, seria 4 la celelalte continente, seria 5 la organismele internaționale și chestiunile multilaterale, seria 6 la protocoalele (tratatele) încheiate de Franța, seria 7 la personalul diplomatic, iar seria 8 la activitățile consulare. Seria 1 referitoare la țări cuprinde dosare de politică internă și de politică externă ale țării respective; subseriile referitoare la țări se referă la discursurile politice din țara respectivă, la imaginea Franței în acea țară și la imaginea acelei țări în Franța.

privind condițiile desfășurării unei asemenea operațiuni, eventual prin schimb de documente sau prin alte forme. O altă problemă o constituie situația documentelor după restituire. Multe țări foste colonii franceze, aflate în Africa de exemplu, ar trebui să asigure documentelor condiții de păstrare care să le apere de clima de aici. Situația politică a multor țări din Africa este instabilă. În timpul războaielor civile de aici, unele arhive au căzut pradă distrugerii, iar cu ocazia unor lovituri de stat unii președinți au fugit luând cu ei și arhivele.

Arhivele Naționale ale Întreprinderilor și Sindicatelor, numite Archives Nationales du Monde de Travail (ANMT), se află concentrate tot în sudul Franței, în Provence, la Roubaix.

Arhivele Naționale din Franța cuprind o serie de structuri, cum sunt Serviciul de Misiuni³¹, Centrul Național de Microfilmare și Digitalizare³² și Centrul de Primire și Cercetare (Centre d'Accueil et de Recherche des Archives Nationales – CARAN)³³.

În ceea ce privește rețeaua profesională națională a arhiviștilor francezi, aceasta cuprinde o asociație cu peste 1.300 de membri din sectorul public și privat, care editează o revistă profesională, un buletin, precum și manuale și ghiduri tematice. Și în țara noastră există o asemenea asociație, numită Federația Arhiviștilor din România (FAR).

Alte asociații, ca Scutul albastru (Le Bouclier bleu)³⁴, Arhiviști fără frontiere³⁵, sunt pregătite să intervină în caz de urgențe cum sunt războaiele sau catastrofele naturale.

Din punctul de vedere al documentelor deținute, Arhivele franceze se împart în trei mari categorii și anume: arhive curente³⁶, arhive intermediare³⁷ și arhive istorice sau definitive³⁸. Responsabilitatea conservării documentelor curente și intermediare revine serviciilor creatorilor de documente. Arhivele istorice sunt vârsate la misiunile de arhivă³⁹, care le clasează și apoi le transferă la Arhivele Naționale pentru păstrare⁴⁰.

³¹ Acesta controlează colectarea arhivelor contemporane produse de ministere și stabilimente publice de competență națională.

³² Are ca obiect de activitate microfilmarea și digitalizarea documentelor pentru Arhivele Naționale și pentru alte servicii publice cu titlu de plată, precum și efectuarea de expertize pentru conservarea suporturilor digitale.

³³ Sala de lectură a acesteia cuprinde 350 de locuri.

³⁴ Comitetul internațional al Scutului Albastru este format din Consiliul Internațional al Arhivelor (Conseil International des Archives – CIA), Consiliul Internațional al Muzeelor, Consiliul Internațional al Monumentelor și Siturilor, Federația Internațională a Asociațiilor Bibliotecilor și Consiliul Coordonator al Asociațiilor Arhivelor Audiovizuale (vezi <http://www.ancbs.org/>). Există și un Comitet Francez al Scutului Albastru (vezi <http://www.bouclier-bleu.fr/>).

³⁵ Organizație internațională înființată în 1988 la inițiativa unui grup de arhiviști catalani din Spania (vezi <http://www.archivistessansfrontieres.org/ASF-International>). Arhiviști fără frontiere – Franța s-a înființat în 2005 (vezi <http://www.archivistessansfrontieres.org/ASF-France>). Organizația a fost creată pentru a proteja patrimoniul arhivistic în pericol și pentru a garanta drepturile omului în lume, pentru a ajuta la conservarea scrierilor respectând originalitatea și caracterul lor propriu și pentru a conștientiza interesul conservării și utilizării arhivelor pentru a garanta drepturile individuale.

³⁶ Documente curente utilizate frecvent de către servicii.

³⁷ Cuprind dosarele care nu sunt în utilizare curentă, dar ele trebuie conservate în vederea unei păstrări sau utilizări ulterioare.

³⁸ Cuprind dosarele care nu mai prezintă nici un interes administrativ.

³⁹ În trecut, Arhivele Naționale trimiteau câte un arhivist pentru a pune arhivele ministerelor cât de cât în ordine. Fiecărui minister îi revenea un arhivist, ceea ce era foarte puțin, de aceea în jurul arhivistului s-au constituit mici echipe. Misiunile din jurul prim-ministrului și cea de pe lângă Ministerul de Interne sunt compuse fiecare din câte 10 persoane.

⁴⁰ Se conservă circa 10-15% din totalul documentelor, restul de 85-90% fiind triate și eliminate.

Legile și reglementările privind arhivele din Franța sunt numeroase. Cele mai importante sunt Legea arhivelor din 15 iulie 2008, Codul patrimoniului și Codul general al colectivităților teritoriale. Legea arhivelor urmărește deschiderea largă a arhivelor publice prin suprimarea principiului de necomunicabilitate către public a arhivelor publice mai noi de 30 de ani de la crearea lor. Comunicarea imediată către public a documentelor arhivelor publice devine regulă, cu excepția câtorva cazuri care necesită o mai mare confidențialitate⁴¹. Un alt aspect urmărit de legea arhivelor este facilitarea vărsării arhivelor de către responsabili politici, dând astfel un fundament juridic practicii actuale. În sfârșit, legea permite conservarea arhivelor publice de către societăți private, externalizarea conservării acestora pe timpul duratei de utilizare administrativă a lor. Aceasta este o practică deja curentă în Franța, dar în momentul actual fără un control efectiv. În sfârșit, legea urmărește armonizarea regimului arhivelor private clasate cu acela al obiectelor de valoare private clasate. Responsabilitatea în ceea ce privește cercetarea și difuzarea informației revine cercetătorului.

Arhivele publice se referă la activitatea statului, a colectivităților teritoriale, a stabilimentelor și întreprinderilor publice. Arhivele publice sunt imprescriptibile și inalienabile⁴². Statutul unui fond este determinat de natura documentelor care îl compun. În final acest lucru determină colectarea lui de către Arhivele Naționale.

O problemă de actualitate în Franța, dar și în România, o reprezintă cea referitoare la situația arhivelor politice. În Franța există așa-numitele fonduri publice complementare, care se referă la arhivele oamenilor politici francezi. Ele sunt fonduri de interes istoric, public și servesc de asemenea pentru alcătuirea unor biografii sau memorii. Începând cu anul 1980, aceste acte au început să fie considerate acte publice. Cu timpul, această procedură s-a generalizat. Legea nu pune condiții oamenilor politici pentru a-și depune documentele la Arhivele Naționale. Între oamenii politici și Arhivele Naționale se încheie un protocol de remitere. Acest protocol este o modalitate prin care oamenii politici recunosc faptul că actele politice sunt documente publice. Protocoalele sunt recunoscute juridic. După ce un om politic își termină mandatul, el își depune documentele la Arhivele Naționale și redevine un simplu cetățean. Opinia publică franceză consideră că fiecare fond personal al oamenilor politici este un tezaur exploziv. În ceea ce privește valorificarea acestor documente, ele sunt tratate ca documente private. Ele sunt puse la dispoziția publicului după 20, 30 sau 40 de ani din momentul în care omul politic respectiv nu mai este în funcție⁴³. În ceea ce privește partidele politice, natura documentelor depinde de tipul partidului respectiv.

În afara arhivelor publice, în Franța există și arhive private. Legislația franceză nu se ocupă de arhivele private. Acestea se referă la organisme de drept privat care exercită o misiune de servicii publice⁴⁴.

Arhiviștii francezi sunt asimilați – ca și cei români – funcționarilor. Există ca și la noi o ierarhie în ceea ce privește pregătirea profesională. Datorită nevoii de arhiviști și

⁴¹ Sunt cele patru intervale de timp speciale, de 25 de ani în cazul deliberărilor guvernului, relațiile internaționale, moneda și creditul public, secrete industriale și comerciale, de 50 de ani în cazul protecției vieții private, de 75 de ani în cazul actelor notariale și judiciare, registre de stare civilă și 100 de ani în cazul informațiilor privind securitatea persoanelor sau cele privind apărarea.

⁴² Nu pot fi exportate sau donate.

⁴³ Există însă și derogări: persoana aflată într-o funcție publică poate acorda la cererea unui cercetător permisiunea de a studia un anumit dosar.

⁴⁴ De exemplu notarii.

bibliotecari, în anul 1821 a fost creată l'École Nationale des Chartes. Această școală a urmărit dezvoltarea unor metode științifice de cercetare a documentelor. Deși are o mare tradiție, importanța sa a scăzut destul de mult în ultima perioadă din cauza concurenței puternice a universităților franceze⁴⁵. Specialitatea acestei școli o reprezintă documentele medievale⁴⁶. L'École Nationale des Chartes are o formă universitară, ea pregătind arhiviști paleografi⁴⁷, dar oferă și specializări în masterat⁴⁸ și doctorat.

Cei care au o formă complexă de pregătire sunt conservatorii patrimoniului⁴⁹. Pentru a deveni conservatori, arhiviștii francezi trebuie să urmeze o școală de pregătire numită Institutul Național al Patrimoniului⁵⁰. Conservatorii trebuie să fie capabili să realizeze un proiect de restaurare și conservare.

Rolul arhiviștilor francezi nu se reduce la administrarea documentelor păstrătoare ale memoriei colective. Ei sunt implicați în proiectele de dezvoltare a orașelor. Pe parcursul stagiului a fost prezentată politica de natură culturală a orașului Paris. Aceasta vizează două aspecte, una referitoare la muzee, iar cealaltă la digitalizare. Misiunile fundamentale ale Direcției afacerilor culturale vizează valorizarea și menținerea patrimoniului orașului, păstrarea memoriei pariziene, susținerea creației și difuziunii culturale a Parisului, precum și favorizarea dezvoltării educației artistice și a practicilor culturale. Departamentul patrimoniului supraveghează toate monumentele din Paris. Există o comisie formată din experți, istorici, arhiviști și arheologi care examinează toate proiectele arhitecturale ale Parisului. În ceea ce privește perspectivele digitalizării, aceasta se referă la alcătuirea unui portal al colecțiilor patrimoniale ale muzeelor și la digitalizarea arhivelor din Paris.

Cel de-al doilea modul al stagiului a avut în vedere cooperarea internațională în domeniul arhivelor. În acest sens a fost prezentată activitatea Consiliului Internațional al Arhivelor (CIA). Creat în anul 1948, el cuprinde astăzi 1.500 de membri din 195 țări sau teritorii. Această organizație joacă un rol major în realizarea de norme profesionale.

Tot în cadrul acestui modul a fost prezentat procesul de creare și aplicare a normelor arhivistice. Pe plan european, o mare experiență în ceea ce privește arhivele și deci în elaborarea normelor⁵¹ o au Franța și Marea Britanie. Normele se împart în trei

⁴⁵ Din anul 1970 mai multe universități au deschis cursuri de formare arhivistică. Accesul la funcțiile publice se face, ca și în România, prin concurs, fie că este vorba de funcții publice de stat sau de funcții publice teritoriale.

⁴⁶ Se studiază arhivistica și diplomația (analiza discursului, tipologia actelor – de exemplu diplomatică regală, pontificală sau notarială, dialectologia), istoria dreptului, latina medievală, codicologia (istoria cărților din bibliotecile franceze – pentru bibliotecari), istoria artei, arheologia medievală, seminarul de patrimoniu și tehnologia informațiilor și comunicării.

⁴⁷ Paleografiile sunt latina și greaca pentru documentele medievale. Studiarea acestora începe încă din liceu, astfel de licee aflându-se la Paris, Toulouse și Strasbourg. Pentru documentele moderne se pregătesc specialiști în limbile engleză, germană și spaniolă.

⁴⁸ La masterat se studiază noile tehnologii aplicate în domeniul istoriei. Toți licențiații se pot înscrie fără examen în primul an de masterat, dar în al doilea an are loc o selecție, la Școala de informatică existând numai 15 locuri. Materiile studiate în primul an au un caracter științific, diplomatic, arhivistic, privind istoria artei, muzeele, bibliotecile, iar cele din al doilea an sunt cu caracter informatic. Se urmărește astfel formarea unor oameni cu o dublă competență, arhivistică și informatică.

⁴⁹ Acești conservatori se ocupă de arhive, muzee, monumente istorice și de arheologie.

⁵⁰ Numită INP – l'Institut National du Patrimoine; la acest institut se organizează cursuri de drept al patrimoniului, economia patrimoniului, gestiunea publică, gestiunea resurselor umane. Universitățile franceze nu pregătesc restauratori.

⁵¹ Punctul de plecare al normelor este practica. Standardul nu este altceva decât reflectarea bunelor practici.

mari categorii: de structurare, de conținut și norme referitoare la transformarea în format electronic. Aceste trei mari categorii se subîmpart la rândul lor în norme de descriere arhivistică și norme de descriere contextuală, adică a creatorilor de arhivă (autorităților arhivistice).

Normele de structurare referitoare la descrierea și codarea arhivistică sunt ISAD (G)⁵², iar cele referitoare la descrierea contextuală (la creatorii de arhivă, numiți în terminologia franceză autorități arhivistice) sunt cele ale creatorilor propriu-ziși, desemnați cu acronimul ISAAR⁵³, ale colectivităților, persoanelor și familiilor asociate la producerea, gestiunea și utilizarea arhivelor, intitulate ISAAR (CPF)⁵⁴, ale funcțiilor din care izvorăsc documente de arhivă, denumite ISDF⁵⁵ și ale instituțiilor de conservare a documentelor de arhivă (servicii de arhivă, muzee, biblioteci) ISDIAH⁵⁶.

Normele de conținut referitoare la descrierea arhivistică sunt regulile pentru descrierea documentelor de arhivă (RDDA), iar cele privind descrierea creatorilor de arhivă conțin regulile pentru crearea de documente de către persoane, familii și colectivități.

În ceea ce privește ce-a de-a treia categorie, cea a transformării în format electronic, există norme de codare generală ale descrierilor arhivistice (DTD EAD)⁵⁷ și norme de codare a descrierii creatorilor de arhivă (DTD EAC)⁵⁸.

Toate normele trebuie să urmărească respectarea unor principii comune. Principiul de bază este acela al respectării fondurilor și al modului de prelucrare și de descriere arhivistică. Aceleași principii de descriere arhivistică se aplică atât arhivelor create de instituții, cât și celor create de colectivități, familii și persoane⁵⁹. Informațiile referitoare la creatorii de arhivă pot fi înregistrate în câmpul istorie administrativă/biografii al ISAD (G) sau într-o notă separată, dar legată de descrierea documentelor de arhivă⁶⁰.

⁵² International Standard Archival Description – General (Norme Generale și Internaționale de Descriere Arhivistică).

⁵³ International Standard Archival Authority Record (Norme Internaționale de Descriere a Creatorilor de Arhivă).

⁵⁴ International Standard Archival Authority Record for Corporate, Bodies, Persons and Families (Norme Internaționale de Descriere a Creatorilor de Arhivă referitoare la Colectivități, Persoane și Familii).

⁵⁵ International Standard for Describing Functions (Standarde Internaționale de Arhivare pentru Descrierea Funcțiilor).

⁵⁶ International Standard for Describing Institutions with Archival Holdings (Standarde Internaționale pentru Descrierea Instituțiilor care Conservă Arhive).

⁵⁷ Norma XML (eXtensibleMarkupLanguage) este azi utilizată în toate proiectele care au ca obiectiv schimbul de informații. Această normă permite definirea formatelor de schimb, de gestiune, de consultare pentru informare electronică, format care are ca principală caracteristică structurarea informațiilor într-o formă ierarhică. XML nu este un format, ci o infrastructură care permite crearea de formate pentru documente. Unul dintre formatele create cu ajutorul XML este DTD EAD (Document Type Definition Encoded Archival Description). EAD este un model XML pentru reprezentarea instrumentelor de cercetare arhivistică în format electronic, permițând reprezentarea tuturor elementelor de informație definite de ISAD (G), respectând descrierea la diferite niveluri.

⁵⁸ DTD EAC (Document Type Definition Encoded Archival Context) permite reprezentarea structurată a descrierii creatorilor de arhivă în format informatic. EAD și EAC (CPF) sunt cele mai bune instrumente actuale pentru aplicarea concretă a ISAD (G) și ISAAR (CPF), dar ele nu remit în cauză normele ISAD și ISAAR, prealabil indispensabile.

⁵⁹ Descrierea arhivistică poate fi însă prezentată la niveluri diferite la fond, la dosar sau la filă, pentru a putea fi produse diferite reprezentări, scrise sau electronice.

⁶⁰ În cazul câmpului istorie administrativă/biografii al ISAD (G) există riscul repetării informației.

Aceste norme definesc modele de date generale pentru a permite adaptarea la descrierile născute din tradiții arhivistice naționale diferite.

Cunoașterea normelor nu este însă suficientă. Arhivistul trebuie să fie capabil să înțeleagă contextul, mizele și modurile de producere a normelor la nivel național și internațional, să aibă priceperea de a repera normele utile într-un câmp imens de activitate, să dețină capacitatea de a se folosi de aceste norme pentru a pilota, legitima și întări acțiunea sa într-un context legislativ și să fie în stare să pună în aplicare normele arhivistice.

Toate elementele ISAD (G) sunt utile, însă doar șase sunt obligatorii⁶¹ pentru a permite astfel articularea normelor.

Normele arhivistice pot fi utilizate în relație cu normele naționale existente sau ca punct de plecare pentru elaborarea unor norme naționale noi⁶².

Proiectul colaborării internaționale vizează punerea la punct a unui instrument liber de descriere arhivistică și de difuzare pe internet a instrumentelor de cercetare multilingvistice, funcționând în întregime în interfața Web sau în conformitate cu normele Consiliului Internațional al Arhivelor (CIA).

Actorii care participă la procesul de redactare și implementare a normelor arhivistice sunt de nivel internațional – și anume Consiliul Internațional al Arhivelor și Organizația Internațională de Standarde (International Standard Organization – ISO); european, prin Uniunea Europeană – (Comitetul european al normalizării – CEN); și național, cum este Asociația Franceză de Normalizare (AFNOR) sau Institutul Național American de Standarde (American National Standard Institut – ANSI). Domeniile arhivistice în care sunt aplicate sau sunt în curs de aplicare normele sunt cele de descriere arhivistică, arhivele electronice (record management – RM), precum și cele privind construcțiile de arhivă, conservarea și securitatea documentelor.

Arhivele necesită competențe juridice (deoarece fac obiectul unor norme), dar și tehnice. Calitatea principală a unui arhivist trebuie să fie adaptabilitatea.

Cel de-al treilea modul al stagiului a fost dedicat aspectelor practice, cum sunt digitalizarea și informatizarea arhivelor, construcțiile de arhivă, factorii de degradare a documentelor și restaurarea acestora.

Marele subiect de dezbatere al Arhivelor Naționale din Franța este transpunerea pe internet a documentelor necesare cercetării⁶³. Mize noi intră în momentul actual în calcul, cum ar fi punerea în lucru a noilor utilizări ale internetului, precum și cooperarea între instituții.

Digitalizarea nu este un mijloc de conservare în sine, ci este utilizată mai ales pentru ameliorarea comunicării, ca un mijloc pentru a asigura un acces mai mare al publicului la informații. Digitalizarea introduce într-o nouă dimensiune difuziunea și comunicarea documentelor de arhivă, dar și conservarea preventivă. În acest fel se caută să se răspundă unor tendințe actuale care se referă la cererea crescândă a publicului în ceea ce privește informațiile, mai ales genealogice, la exigența de a obține informații rapide exprimate de către un public care posedă puțin timp pentru preocupări personale, la imperativul de a evita fractura digitală ca urmare a introducerii acestei forme de arhivare, precum și la dorința arhiviștilor de a nu fi marginalizați în condițiile în care comunicarea electronică include tot mai multe persoane.

⁶¹ Acestea sunt referința sau titlul, analiza, datele, nivelul de descriere, importanța materială și numele creatorului.

⁶² În acest mod a procedat Brazilia în elaborarea normelor sale naționale NOBRADE.

⁶³ În martie 2010 erau accesibile pe internet un număr de 132.187.740 pagini de documente, dintre care 119.373.690 pagini ale unor registre de stare civilă.

Digitalizarea⁶⁴ înseamnă punerea în lucru a procedurilor vizând convertirea unui obiect fizic, real (document) sau un suport analogic în obiect digital (numeric)⁶⁵, care devine o copie de substituție pentru o consultare. Datele sunt fixate pe un suport digital, care este un CD. Această conservare a rezultatelor digitalizării nu este la momentul actual bine asigurată⁶⁶. Ca măsuri de precauție se folosește diversificarea formatelor, suporturilor de păstrare și replicarea informației. Digitalizarea înseamnă deci transformarea produselor care oferă o imagine analogică în imagini digitale. Imaginile digitale sunt compuse din pixeli. La digitalizare fiecare imagine este independentă și poartă un identificator.

Tehnologia informatică este un actor din ce în ce mai important, dar tehnologia este instabilă. Mai mult, o serie de riscuri provin chiar de la informaticieni. Fabricanții de programe informatice (software) spun că respectă normele, dar de fapt nu este așa. Pentru a evita ca documentele digitale să fie compromise se folosesc metadatele⁶⁷. Acestea sunt înscrise într-un fișier (de exemplu XML), iar documentele în alt fișier (de exemplu GZIP).

Pentru documentele textuale și iconografice imaginile digitale sunt produse prin intermediul scannerului⁶⁸ sau al aparatului fotografic digital⁶⁹.

Digitalizarea oferă câteva avantaje. Ea permite păstrarea documentelor originale fără ca acestea să fie supuse uzurii pe care o presupune cercetarea lor. Digitalizarea facilitează cunoașterea documentelor necomunicabile, cum sunt negativele fotografiilor și plăcilor de sticlă fotografice. Ca urmare a aplicării acestui procedeu, se poate profita de capacitățile suportului digital. Astfel, se permite mărirea documentului la infinit fără a se pierde din calitate (ceea ce nu este posibil în cazul microfilmelor). Totodată, se poate astfel permite consultarea simultană a documentului de către un număr mare de persoane. Digitalizarea contribuie la sporirea confortului consultării documentelor. Ea oferă posibilitatea ameliorării imaginii față de original prin restaurarea digitală, precum și o mai bună vizibilitate a detaliilor.

Digitalizarea Arhivelor Naționale din Franța vizează textele manuscrise și imprimate, documentele așa-zis iconografice (fotografiile, negativele lor, plăcile de sticlă fotografice, diapozitivele, cărțile poștale, afișele, desenele, stampele), microfilmele, documentele cu format mare cum sunt hărțile, planurile, registrele⁷⁰, precum și documentele sonore (înregistrările sonore) și audiovizuale (filmele).

Aplicațiile principale ale digitalizării arhivelor departamentale franceze se referă la documentele emblematice, documentele prețioase și vulnerabile (cele referitoare la revendicări), foarte cercetate (registrele de stare civilă), cele de format mare⁷¹,

⁶⁴ În terminologia franceză se folosește termenul de numerizare.

⁶⁵ Acesta este un document al cărui conținut informatic nu este direct accesibil din cauza structurii (care devine informatică și constă în șiruri de cifre) și a suportului (care este un CD) și care necesită, pentru a fi inteligibil, intermedierea mijloacelor informatice.

⁶⁶ Un CD păstrează informația inscripționată maxim 10 ani; se preconizează prelungirea duratei de păstrare a informației până la circa 50 de ani cu CD-R.

⁶⁷ Care sunt date despre date; descriu și definesc datele.

⁶⁸ Sunt foarte sensibile la praf.

⁶⁹ Cea mai simplă procedură de digitalizare este cu ajutorul aparatului foto profesional, deoarece acesta este adaptat, respectă în întregime mărimea documentului, nu necesită mărire și este mai puțin scump decât scannerul (un aparat foto Nikon performant costă circa 5.000 de euro).

⁷⁰ Registrele care conțin date de stare civilă, matricole, recensăminte, deliberări.

⁷¹ Cadastrele.

repertoarele, cataloagele, instrumentele de cercetare vechi, documentele dispersate, registrele militare⁷², precum și documentele pedagogice⁷³. În cadrul acțiunii de digitalizare a arhivelor au fost cuprinse în anul 2003 un număr de trei arhive departamentale, două în anul 2004, cinci în anul 2005, nouă în anul 2006 și opt în anul 2007.

Înainte de derularea digitalizării, arhiviștii trebuie să identifice așteptările publicului, dar și ale politicienilor, precum și strategiile științifice, tehnice, educaționale și culturale care urmează să fie dezvoltate.

În primă fază, se face o evaluare a fondurilor și colecțiilor pentru identificarea aplicărilor potențiale ale digitalizării. În ceea ce privește modalitatea digitalizării, trebuie să stabilim prioritățile și să distingem între modalitățile interne⁷⁴ și cele externe⁷⁵ de digitalizare. Se digitalizează intern documentele fragile, prețioase și eterogene și extern cele omogene. Se trece apoi la definirea mijloacelor umane, tehnice și financiare⁷⁶.

Un proiect de digitalizare are mai multe componente. Acestea sunt: stabilirea contextului și obiectivul proiectului, rezumarea prestațiilor de realizat, descrierea detaliată a documentelor (tip, cantitate), decompoziția eventuală în subansamble, alcătuirea calendarului prestațiilor, stabilirea condițiilor generale de execuție, descrierea lucrărilor, controlul calității lucrărilor de digitalizare efectuate de către prestator, livrarea documentelor către proprietar, controlul calității de către comanditar și asigurarea digitalizării.

În ceea ce privește planificarea acțiunii de digitalizare, aceasta presupune stabilirea unui calendar, alcătuirea unui program de digitalizare multianual și a unui care conține unele constrângeri⁷⁷.

Punerea în practică a proiectului de digitalizare începe cu definirea intelectuală a proiectului de digitalizare în funcție de câteva criterii. Acestea se referă la interesul științific al documentelor și la ceea ce aduc acestea în peisajul științific/istoriografic, la interesul patrimonial, caracterul excepțional, la raritatea documentelor, la tematica regională/locală, parteneriatul și cooperarea cu alte instituții sau asociații, la regruparea în jurul unei tematici comune, la documentele originale foarte solicitate, precum și la completarea fondurilor sau a colecțiilor deja digitalizate.

Alegerea documentelor care urmează a fi digitalizate ține cont de sursele istorice de neînlocuit sau foarte cerute, de documentele cu disponibilitate limitată (care depinde de starea de conservare și fragilitatea documentelor, precum și de talia mare a acestora, cum sunt jurnalele de presă, hărțile și planurile).

Colecția de plăci de sticlă fotografică a rămas mult timp necunoscută. Astăzi, datorită digitalizării, se întrevede ieșirea acestora din anonimat.

Utilizatorii imaginilor digitale sunt specialiștii, persoanele particulare interesate de istoria locală și regională, serviciul regional al inventarelor, fotografii, profesioniștii turismului cultural și editorii.

⁷² O parte din aceste documente nu pot fi date în cercetare, dar această parte poate fi protejată.

⁷³ Acestea pot fi trimise profesorilor pentru a fi utilizate ca suport de curs.

⁷⁴ Digitalizarea se efectuează de către specialiștii din cadrul Arhivelor Naționale.

⁷⁵ Digitalizarea se execută de către un prestator extern de servicii.

⁷⁶ Pentru ca stabilirea proiectului să fie realistă, trebuie să se țină seama de mijloacele umane, tehnice și financiare (care pot proveni din resurse proprii sau din subvenții).

⁷⁷ În cazul în care o instituție care subvenționează proiectul de digitalizare cere efectuarea acestuia mai repede decât era prevăzut.

Etapele mari ale procesului de digitalizare cuprind recensământul și pregătirea documentelor, apelul la oferta de piață, transferul documentelor către prestatorul serviciului de digitalizare, faza de producere de imagini digitale, controlul calității, indexarea imaginilor⁷⁸, reîntoarcerea documentelor de la prestator la arhive și încărcarea imaginilor digitale în aplicații de consultare.

Important este raportul de mărire a imaginii. Documentele originale de arhivă sunt în principiu digitalizate la talia lor reală, ele nefiind în principiu mărite.

Caracteristicile fișierelor de imagine⁷⁹ sunt talia fizică⁸⁰, rezoluția⁸¹, definiția⁸², modelul cromatic⁸³, scara/dinamica⁸⁴, profilul colorimetric⁸⁵, lizibilitatea (pondera digitală care conduce la înțelegerea imaginii)⁸⁶ și codajul⁸⁷. Când modificăm unul

⁷⁸ În cazul indexării imaginilor realizate după registrul de stare civilă, acesta presupune marcarea numelui, prenumelui, numărului registrului de stare civilă (cu patru cifre, de exemplu 0001) și a numelui localității în patru câmpuri distincte.

⁷⁹ Pentru regăsirea lor, ele primesc coduri formate din litere și cifre, de exemplu: FRANOM – identificarea serviciului Archives Nationales d’Outre Mer, – 00 – numărul operațiunii, – 000AAA – teritoriul sau localitatea, – 000RR – identificarea registrului, – 000 – numărul ilustrației, – ext. – formatul fișierului.

⁸⁰ Numărul de pixeli conținut într-o imagine digitală; înălțimea x lățimea; de exemplu 1200 pixeli x 1500 pixeli; mărimea unui fișier este direct proporțională cu numărul de pixeli.

⁸¹ Raportul dintre numărul de pixeli și dimensiune, cantitatea de informație conținută de o imagine, nivelul de precizie, măsurată în DPI – *dots per inch* în engleză sau PPP – *points par pouce* în franceză; 1 inch măsoară 2,54 cm; rezoluția optică este dificil de estimat. Pentru fișierele de conservare sunt necesari 300 DPI realizați prin impresiune de înaltă calitate, pentru fișierele de difuzare 150-200 DPI realizați prin impresiune standard sau care are nevoie de mărire, iar pentru fișierele de vizualizare numai 72 DPI realizați prin afișajul standard pe ecran. Rezoluția de restituție (RR) indică numărul de PPP (DPI) al fișierului digital în funcție de utilizarea sa care poate fi de conservare, de difuziune sau de vizualizare; rezoluția de achiziție (RA) este rezoluția utilă și necesară pentru captarea informației conținută în documentele de arhivă pentru o utilizare optimă în funcție de utilizarea aleasă, de conservare, difuziune sau vizualizare; RA=RR înmulțită cu I/O (raportul de mărire al imaginii – I față de obiect – O); coeficientul de mărire = mărimea dorită (imaginea)/mărimea originalului (obiectul); rezoluția de achiziție poate fi fixă (scanarea întregului document) sau modulară (scanare și fotografiere cu aparatul foto digital a unei părți sau a întregului document); în general, trebuie căutată lizibilitatea.

⁸² Este cantitatea de pixeli care constituie o imagine digitală; talia unui fișier este direct proporțională cu numărul de pixeli.

⁸³ Tenta negru/alb.

⁸⁴ Se măsoară în biți; 2 biți corespund la 4 niveluri de gri, 8 biți la 256 niveluri de gri, 10 biți la 1.024 niveluri de gri, 12 biți la 4.096 niveluri de gri, 14 biți la 16.389 niveluri de gri, iar 16 biți la 65.536 niveluri de gri.

⁸⁵ Are în vedere gestiunea culorilor, spațiul colorimetric, periferiile imaginii; sunt recomandate programele Adobe RGB (pentru editarea documentelor) și Adobe SRGB (pentru Web).

⁸⁶ Numărul de octeți; un ecran de calculator are câteva sute de kiloocteți (KO), iar o rețea câțiva megaocteți (MO); pentru digitalizarea unui document format A 4 sunt necesari 1,43 MO, pentru un format A 3 – 2,87 MO, iar pentru un format A 2 – 24,9 MO. Formatele care nu suferă pierderi ale calității imaginii sunt WORD, CCITT G 4/JBIG (Joint Bi-level Image Experts Group) 2, LZV (TIFF – Tagged Image File Format, GIFF), RLE (Photoshop), TAR (Linux), ZIP (TIFF), GZIP, BZIP 2, RAW (pentru aparate foto), TIFF brut (823 KO), TIF LZW (761 KO), iar cele care suferă pierderi sunt JPEG (Joint Photographic Experts Group) și PNG (Portable Network Graphics).

⁸⁷ Formatul informatic; fișierele digitale recunoscute și mai des folosite sunt TIFF, JFIF, GIF (Graphics Interchange Format), PNG, JPEG 200, iar cele mai puțin utilizate sunt BMP, PICT, Photoshop (proprietatea ADOBE) și EPS. Recomandate sunt formatele GIF, PNG, JPEG 200; formatul TIFF este mai puțin recomandat.

(oricare) din parametrii de mai sus, trebuie modificate și celelalte. Distanța între fișierele de difuzare a informației și cele de conservare nu este în mod obligatoriu necesară.

În afara fișierelor de imagine există și fișiere de verificare în care sunt înregistrate localitatea la care se referă fișierele informatice, conținutul acestora, cota, numărul de imagini, numele repertoarului unde sunt înregistrate CD-urile și numărul fișierelor.

Este indicat ca documentul digitalizat să fie păstrat în două părți, una alb/negru⁸⁸ și alta color. În Franța există un interes pentru digitalizarea în culori.

Digitalizarea înseamnă practic scanarea sau fotografierea unui document. Dincolo de acest procedeu, conservarea și regăsirea imaginilor digitale sunt dificile.

Nu toată lumea poate fi specializată în digitalizare. Este nevoie de un transfer de competențe de la persoanele specializate la cele nespecializate. Conceptele au devenit prea complicate, iar în comunicările referitoare la acest subiect se utilizează jargonul.

În ceea ce privește arhivele din alte țări, Ungaria a reușit digitalizarea a 150.000 de imagini și crearea unui program informatic (software) care facilitează cercetarea. Obiectivele viitoare se referă la digitalizarea a 120.000 de hărți, precum și a documentelor Partidului comunist.

Există mari diferențe între societățile, cultura și administrația țărilor lumii. De aceea, nu se poate găsi un răspuns global la problemele digitalizării arhivelor. Proiectele de digitalizare trebuie să țină seama de condițiile specifice ale fiecărei țări și de posibilitățile de finanțare.

Digitalizarea nu rezolvă toate problemele arhivelor. Ea corespunde laturii culturale a acestora. Însă ele au și alte dimensiuni, cum sunt cele de conservare și administrare a documentelor. Pe un plan mai larg se situează informatizarea arhivelor. În acest sens, în Franța există diferite aplicații puse în practică în anii 1970-1980, aplicații care nu comunică între ele, precum și o difuzare limitată pe internet. Există proiecte pionier înregistrate pe site-uri diferite⁸⁹. În momentul actual, obiectivele informatizării arhivelor franceze urmăresc crearea unui sistem informatic unic, precum și garantarea drepturilor de proprietate ale Arhivelor Naționale asupra Sistemului Informatic al Arhivelor (SIA). Obiectivele vizează atât aspectele de comunicare, privind deschiderea accesului larg al publicului la documentele de arhivă, cât și pe cele tehnologice, care urmăresc găsirea instrumentelor conforme cu preconizările de siguranță informatică (să fie robuste, fiabile, exploatabile și să poată fi menținute în timp). În momentul desfășurării stagiului, acest program informatic era în curs de punere în funcțiune⁹⁰. El are trei aplicații mari, una referitoare la gestiunea arhivelor⁹¹,

⁸⁸ Tonalitatea alb/negru are un contrast mai puternic.

⁸⁹ Referitoare la gestiunea arhivelor electronice la Arhivele Naționale de la Fontainebleau, noi instrumente de cercetare realizate în formatul XML EAD la Arhivele Naționale de la Paris. Instrumentele de cercetare pot fi realizate și prin intermediul programelor informatice.

⁹⁰ În perioada 2005-2008 s-a definit caietul de sarcini și s-a lansat comanda pe piață, în anul 2008 realizarea proiectului a fost atribuită societății Logica IT Service pentru 9,9 milioane euro, în perioada 2009-2010 s-au definit specificațiile funcționale generale și detaliate (OAD, Versiunea 1 și Versiunea 2), în 2009 s-a dezvoltat sistemul OAD, în mai 2010 s-a pus în funcție aplicația OAD, iar în perioada 2010-2011 se are în vedere dezvoltarea versiunilor 1 și 2 ale OAD. Utilizarea OAD permite editarea de etichete cu cod de bare, cunoașterea la zi a datelor privind arhiva, precum și buna pregătire a mutărilor de arhive.

⁹¹ Gestiunea spațiilor de arhivă, a intrărilor și ieșirilor de documente, a lectorilor de la sala de lectură, a solicitărilor de documente la sala de studiu și a expozițiilor. Gestiunea spațiilor de

una documentară⁹² și a treia privind sala virtuală de inventare⁹³.

Cercetarea documentelor în sistem informatic se face urmărind un Plan general de orientare (POG – Plan d'orientation general). Acest plan permite cercetarea fondurilor⁹⁴. Sistemul informatic permite cercetarea după mai multe criterii prin interogarea instrumentelor de cercetare (IR – Instruments de recherche)⁹⁵.

În ceea ce privește aspectul comunicării, obiectivele informatizării urmăresc introducerea instrumentelor de cercetare pe internet și punerea instrumentelor de cercetare într-un format adaptat unei cercetări optime într-un nou sistem informatic⁹⁶. În acest caz contează doar ca textul să fie lizibil.

Digitalizarea și informatizarea au schimbat atât arhivele în ceea ce privește latura culturală a acestora, de difuzare de documente, cât și munca arhiviștilor. După introducerea digitalizării și informatizării, activitatea arhivistului se schimbă fundamental. În timp ce în Franța accentul în ceea ce privește activitatea arhivistică revine laturii culturale, de difuzare de documente, în România ea se axează în continuare în mod tradițional pe latura de gestiune a documentelor.

Un alt aspect cu caracter practic îl constituie clădirile de arhivă. Construcția clădirilor de arhivă din Franța a cunoscut o evoluție în timp. În jurul anului 1970 acestea aveau forma unor turnuri⁹⁷. În perioada actuală se are în vedere extensia și restructurarea clădirilor mai vechi, ale căror depozite sunt saturate după 30 de ani de la creare.

arhivă permite desemnarea precisă a adreselor de localizare ale documentelor până la nivel de unitate arhivistică (dosar sau registru), optimizarea utilizării spațiilor de conservare, cunoașterea la zi a metrajului liniar al fondurilor conservate, precum și cunoașterea gradului de umplere a spațiilor de arhivă. Gestiunea intrărilor de documente permite planificarea acestei acțiuni, crearea cotelor documentelor plecând de la instrumentele de cercetare. Gestiunea lectorilor prezintă o inscripție informatică unică, ceea ce permite o singură rezervare a documentelor făcută de primul cercetător care accesează cota respectivă, programul sălii de lectură, atribuirea sau eliberarea locurilor din sala de lectură, permite controlul intrărilor/ieșirilor de cercetători la sala de studiu. Pentru gestionarea cererilor de documente la sala de studiu, cutiile și registrele au coduri de bare ce conțin cota documentului respectiv. Gestiunea expozițiilor permite crearea unei fișe cu toate caracteristicile necesare (valoare de asigurare, descriere a documentului, eventual restaurare).

⁹² Referitoare la producerea instrumentelor de cercetare a documentelor; elaborarea instrumentelor de cercetare conține descrierea documentelor în conformitate cu normele ISAD (G), elaborarea modelelor de descriere în conformitate cu formatul XML EAD, elaborarea unui referențial unic al creatorilor de arhivă, descrierea creatorilor de arhivă în conformitate cu normele ISAAR CPF, elaborarea notelor de descriere arhivistică în conformitate cu formatul XML EAC CPF (descrierea conține titlul, limba, cota, data, nivel, analiza conținutului), elaborarea referențialelor de indexare (documente anterioare anului 1789 sau nu, tipologie documentară, suport, funcționare și activitate, încadrare în ierarhie (geonomenclatură în terminologia franceză), nume de persoane fizice sau morale.

⁹³ Un spațiu destinat cercetării și comenzilor de documente care beneficiază de un portal pe internet (aplicația de gestiune și cea de documentară dispune de un portal pe intranet).

⁹⁴ Cuprinde lista fondurilor în ansamblu și lista detaliată a fondurilor.

⁹⁵ Un formular general de cercetare cuprinde un spațiu pentru text la care se adaugă criteriile (data, locurile, creatorii de arhivă) și filtrele (locurile de conservare, restricții ale documentelor digitale).

⁹⁶ Este recomandat sistemul XML EAD, XML și PDF (Portable Document Format – pentru imagini); toate inventarele au o cotă care corespunde unui cod de cifre și litere referitor la locul de păstrare a documentelor din respectivul inventar și la perioada de referință a acestora, cod ce poate fi recunoscut de sistemul informatic.

⁹⁷ În terminologia franceză sunt denumite *tour galettes*.

Între timp au crescut și exigențele tehnice impuse clădirilor de arhivă. Perioada 1965-1985 a fost cea în care s-au construit clădiri mari de arhivă. Soluția clădirilor turn a fost progresiv abandonată, în perioada actuală fiind preferate construcțiile mai joase, de circa 10 m înălțime. În ceea ce privește proiectul clădirilor se dorește ca 60-70% din suprafața acestora să fie destinate pentru stocarea documentelor (spații prevăzute cu rafturi fixe sau mobile), iar restul spațiului să fie ocupat de birouri și ateliere. Stocarea documentelor de arhivă se face în mai multe depozite, fiecare având o suprafață de circa 200 m², acestea fiind prevăzute cu ziduri antiincendiu. O clădire de arhivă actuală trebuie să cuprindă o sală pentru reuniuni și conferințe cu o capacitate de circa 200 locuri plasată la intrarea în clădire, o sală de expoziții, o sală de servicii educative, precum și locuri specifice pentru prelucrarea arhivelor (triere, restaurare). O atenție deosebită este acordată sălii de lectură. Aceasta trebuie să aibă circa 36 locuri cu o suprafață utilă medie de 150 m², să fie luminoasă, să evite acumularea căldurii (să fie orientată de preferință spre nord) și să aibă o dimensiune pătrată. Suprafața rezervată cercetătorilor (lectorilor) trebuie să fie de aproximativ 5 m², în aceasta intrând masa de studiu, dar și culoarul de circulație. Absența unui culoar între mese poate jena supravegherea de către custode. Mobilierul și lumina sunt adaptate. Mesele sunt cel mai adesea colective (circa 2-4 cercetători) și mai rar individuale. Ele oferă o suprafață maximă de 2 m² pentru fiecare cercetător. Sursa de lumină poate fi individuală sau colectivă. Fiecare loc în sala de studiu este prevăzut cu o priză de curent protejată pentru bransarea microordina-toarelor. Sunt recomandate pupitrele mobile, deoarece acestea facilitează cercetarea registrelor de mari dimensiuni sau a volumelor legate. Sala de lectură a Arhivelor municipale din Marsilia are 70 de locuri și o suprafață de 525 m², iar cea municipală din Lorient 24 de locuri și 91 m². Separarea cercetătorilor poate fi reală sau virtuală. Supravegherea lectorilor este prioritară atunci când este vorba de documente originale. Săile de lectură dețin câteva mese mari de rezervă pentru consultarea hărților.

Structura clădirilor de arhivă din Franța nu este autoportantă, iar depozitele au o înălțime de circa 220 de cm. În ceea ce privește rezistența clădirilor, încărcarea maximă admisă este de 900 de kg/m² pentru cele cu rafturi fixe și de 1.300 kg/m² pentru cele cu rafturi mobile. Înălțimea recomandată a rămâne liberă sub plafon este de 250 mm pentru a permite circulația aerului. Ultima poliță trebuie să se afle la o înălțime de 180 cm de la sol. Este bine să se evite depozitarea documentelor astfel încât acestea să ocupe tot spațiul cuprins între plafon și sol. Menținerea valorilor de temperatură de 18 grade Celsius și de umiditate de 55 % sunt considerate azi a fi depășite. Importantă este reînnoirea aerului⁹⁸. Higrometria depinde de regulă de construcție și de talia arhivei.

Lumina trebuie să fie de 200 de lucși. În privința corpurilor de iluminat, se utilizează lămpi fluorescente cu difuzor și lămpi cu lumină incandescentă cu filtru absorbant de căldură. Ferestrele prin care pătrunde lumina exterioară au o suprafață de 10% din întinderea fațadei.

În ceea ce privește construcțiile de arhivă, după anul 1986 s-a trecut la reabilitarea construcțiilor existente, creându-se astfel noi locuri de depozitare pentru documente. Această opțiune permite să se beneficieze de calitatea arhitecturală a construcțiilor existente. Ea se înscrie de asemenea într-un context de dezvoltare durabilă. Se face astfel o economie de material⁹⁹. Mai mult, aceste localuri sunt disponibile aproape imediat. Arhivele municipale din Marsilia, având o cantitate de 13 km liniari, au fost

⁹⁸ Amestecul de aer recomandat este de 3 volume/oră.

⁹⁹ Pentru construcțiile noi, prețul este de circa 1.700 euro/m².

plasate în vechea manufactură de tutun. Pentru Arhivele Naționale ale Întreprinderilor și Sindicatelor (numite Archives Nationales du Monde de Travail-ANMT), prevăzute a avea 16 km de arhivă cu rafturi fixe sau 31 km cu rafturi mobile, se are în vedere o veche uzină textilă. Vechiul rezervor de apă de la Toulouse sau unele cazărmi sunt, de asemenea, avute în vedere pentru amenajarea ca arhive.

Tendința actuală este aceea a unei arhitecturi pasive, sau clădiri cu energie pozitivă. Construcțiile actuale sunt inerte, compacte, izolate. Fațadele clădirilor sunt prevăzute cu captatori fotovoltaici sau solari.

Localizarea de noi spații de arhivă în afara centrelor istorice ale orașelor permite în general ca acestea să dispună de spații de mari dimensiuni și la prețuri acceptabile.

Pentru construcțiile noi de arhivă sunt preferate planurile în formă de H. Circuitul documentelor, publicului și personalului trebuie să se realizeze astfel încât acestea să nu se întâlnească. Accentul este pus pe noțiunea de circuit. Se urmărește cu precădere asigurarea securității documentelor.

Documentele sunt păstrate în depozitele de arhivă din Franța, ca și în România, în cutii¹⁰⁰. În ceea ce privește materialele plastice folosite în arhivele franceze, se utilizează polipropilena (PP) de culoare gri, albă sau transparentă¹⁰¹, poliesterul (PET), polietilena (PE), polistirenul (PS) și plexiglasul (PPMA). Arhiviștii francezi consideră nerecomandabilă folosirea policlorurii de vinil (PCV), deoarece clorul din componența acesteia este nociv pentru documente¹⁰².

O mare atenție este acordată de către Arhivele Naționale din Franța restaurării documentelor și sigiliilor¹⁰³. Restaurarea este migăloasă, ea fiind o adevărată operă de artă, dar și costisitoare¹⁰⁴. În timpul restaurării, sigiliile sunt supuse mai întâi unui proces de curățare uscată cu o pensulă suplă, urmată apoi de o curățare umedă cu un amestec de apă cu soluție de curățat. Tehnica de ansamblu este aceea a sudurii la cald. Pentru restaurare este folosit un amestec de ceară (20%) și parafină (80%). Ceara de albine folosită anterior prezenta probleme în ceea ce privește îmbătrânirea sa. Pentru crăpăturile mari se folosește un mic tipar pentru fabricarea bucății care lipsește, aceasta fiind apoi inserată. Zona care urmează să fie umplută este delimitată cu ajutorul unei paste de silicon. Ultima fază a restaurării o constituie consolidarea, care se face cu propolis diluat în proporție de 1,5-2% și alcool etilic în proporție de 2%. Sigiliile sunt păstrate în cutii de polipropilenă sau plastic cu bule.

În încheiere, apreciem că organizarea acestui stagiul a fost benefică, el contribuind la întărirea cooperării arhivistice internaționale și la cunoașterea elementelor noi ale practicii arhivistice. Participarea la stagiul a constituit o experiență utilă în condițiile noilor provocări la care arhiviștii trebuie să se adapteze.

Dorin Dologa

¹⁰⁰ În arhivele franceze, cutiile în care se păstrează documente au de regulă o dimensiune de 26/34/8 (lățime/lungime/grosime), iar cele în care se păstrează registre au dimensiunea de 27/35/8,5 (lățime/lungime/grosime).

¹⁰¹ Coloranții de altă culoare degajă substanțe care sunt nocive pentru fotografii.

¹⁰² Dacă în cazul aplicării unui fir de cupru înroșit pe material culoarea flămei devine verde, înseamnă că materialul conține clor.

¹⁰³ Arhivele Naționale din Franța dețin circa 400.000 de documente cu sigilii. Acestea sunt supuse alterării fizice (casare), chimice, biologice, precum și cele datorate unor intervenții mai vechi asupra acestora.

¹⁰⁴ Costul restaurării unui registru este de circa 1.500 de euro, iar lucrările Parlamentului francez, de exemplu, au fost consemnate în 11.000 de registre.

Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani
/ Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani
Conferințe internaționale,
București, 29-30 martie 2010, Chișinău, 24-25 mai 2010

Trecutul recent a reprezentat o problemă extrem de complicată pentru societățile ieșite după 1989 din totalitarism. Au existat diferențe între diversele țări din Europa central-estică în privința gestionării moștenirii comunismului în plan politic, economic, social, juridic, al atitudinii față de proprietate, al cunoașterii istorice, al accesului la arhive.

Câteva țări care au făcut parte din „lagărul sovietic” au constituit comisii de adevăr de-a lungul anilor 1990-2000: Comisia Internațională pentru Investigarea Crimelor Împotriva Umanității, în Estonia; Comisia pentru Studierea Crimelor Împotriva Umanității Comise pe Teritoriul Letoniei sub cele două ocupații, 1940-1956. Alte țări din regiune nu au avut comisii de adevăr, în schimb au creat centre de cercetare care au preluat parțial (și) din acest rol. Probabil cel mai bine organizat, cu o activitate impresionantă, este Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze (care are în vedere ceea ce s-a întâmplat între anii 1939-1989, așadar atrocitățile comise în timpul ocupației naziste – inclusiv Holocaustul – și sovietice, dar și de către guvernul comunist de la Varșovia).

În România a fost constituită în aprilie 2006, printr-o decizie a președintelui Traian Băsescu, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (CPADCR) sau Comisia Tismăneanu, după numele președintelui ei (Vladimir Tismăneanu). Aceasta a fost formată din persoane publice, mai ales intelectuali. La scurt timp după aceea au fost cooptați mai mulți cercetători, în cea mai mare parte istorici, pentru a scrie pe diverse teme ale istoriei regimului comunist. În final, CPADCR a produs un raport care a fost asumat de șeful statului și prezentat în fața Camerelor reunite ale Parlamentului României la 18 decembrie 2006.

De cealaltă parte a Prutului, la 14 ianuarie 2010, a fost înființată, printr-un decret al președintelui interimar Mihai Ghimpu, Comisia Prezidențială pentru Studierea și Aprecierea Regimului Totalitar Comunist din Republica Moldova (CPSARTCRM), cunoscută și sub numele de Comisia Cojocar (Gheorghe Cojocar a fost președintele ei). Aceasta avea ca îndatorire redactarea și înaintarea către Președinte până la 1 iunie 2010 – așadar și în acest caz era vorba de un termen extrem de scurt – a unui raport privind regimul comunist/sovietic în statul de la est de Prut. Eforturile care trebuiau depuse în acest sens erau evident foarte mari.

Având în vedere că existau precedente în funcționarea comisiilor de adevăr deja amintite, cu rezultate vizibile, membrii Comisiei de la Chișinău au încercat să învețe din experiența acestora. Datorită proximității geografice și apropierii culturale, precum și identității lingvistice, apelul la experiența CPADCR a fost firesc.

În zilele de 29-30 martie 2010 a avut loc la București (Hotelul Capital Plaza), în organizarea Fundației Soros România, a Fundației Soros Moldova și a Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova/ANTIM, o masă rotundă intitulată *Democrație vs. Totalitarism: Lecții învățate în ultimii 20 de ani*. Au participat membri și experți ai CPSARTCRM și CPADCR, reprezentanți ai unor arhive (Arhivele Naționale ale României/ANR, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității/CNSAS), institute/centre de cercetare (Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și

Memoria Exilului Românesc/IICCMER, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului/INST, Fundația Academia Civică / Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului / Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței – Sighet, Institutul Român de Istorie Recentă/IRIR), organizații nonguvernamentale (Asociația Foștilor Deținuți Politici din România), istorici și jurnaliști preocupați de problematica istoriei și memoriei regimurilor comuniste în Republica Moldova și România.

În deschiderea conferinței, pe 29 martie 2010, au luat cuvântul Iлона Mihăieș, președinte al Consiliului Director al Fundației Soros România, Ana Corețchi, director al *East-East: Partnership Beyond Borders Program*, Fundația Soros Moldova, și Sergiu Musteață, președinte al ANTIM.

Conferința a cuprins șapte secțiuni, fiecare dintre acestea fiind urmată de discuții.

Secțiunea I – *Structura, compoziția și mandatul Comisiei Prezidențiale pentru Studierea și Aprecierea Regimului Totalitar Communist din Republica Moldova. Metodologia cercetării și structura raportului*. Moderată de Iлона Mihăieș, această parte a conținut prezentările făcute de Sergiu Musteață și Igor Cașu (vicepreședinți ai Comisiei de la Chișinău).

Secțiunea II – *Experiența realizării raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Perspective din interiorul echipei de cercetători*. Iлона Mihăieș a fost și de această dată moderator, prezentările aparținând lui Cristian Vasile și Smarandei Vultur (membri – cel dintâi și secretar – ai Comisiei de la București).

Secțiunea III – *Accesul la arhive*. Elena Postică a moderat această secțiune, prezentările fiind susținute de Mihai Tașcă (secretar al CPSARTCRM), Dorin Dobrinu (director al ANR) și Alina Pavelescu (ANR).

Secțiunea IV – *Relevanța informațiilor clasificate și relația cu instituțiile deținătoare de arhive cu regim special*. Vladimir Beșleagă (membru al CPSARTCRM) a fost moderatorul acestei părți, în care au avut intervenții Virgiliu Leon Țărău (vicepreședinte al CNSAS) și Germina Nagăț (director al Direcției Investigații a CNSAS).

Secțiunea V – *Cercetarea trecutului comunist. Experiența României*. Adrian Cioflâncă (expert al CPADCR) a fost moderator, prezentările fiind ale lui Ioan Stanomir (președinte executiv al IICCMER) și Octavian Roske (secretar științific al INST).

Secțiunea VI – *Contribuția societății civile la documentarea crimelor comunismului. Experiența României, perspective pentru societatea civilă din Republica Moldova*. Moderată de Sergiu Musteață (președinte al ANTIM), această parte a inclus intervențiile lui Marius Oprea (fost președinte al IICCMER), Ioana Boca (director executiv al Fundației Academia Civică), Radu Filipescu (președinte al Grupului pentru Dialog Social) și Andrei Muraru (IRIR).

Secțiunea VII – *Comunicarea cu opinia publică* a fost moderată de Adrian Cioflâncă și a constatat în prezentările lui Petru Negură (membru al CPSARTCRM), Constantin Tănase (director al ziarului „Timpul” din Chișinău) și Armand Goșu (istoric, membru al Consiliului Director al Fundației Soros România).

Prezentările / intervențiile la masa rotundă de la București au fost în cea mai mare parte interesante, iar punctele de vedere, diverse. Mai ales în cea de-a doua zi a manifestării, au avut loc unele discuții foarte aprinse între istorici din România, reflectând atât diferențe de idei, dar și – cel mai probabil – implicarea în grupuri intelectuale sau cu simpatii, chiar cu apartenențe politice adverse.

Concluziile conferinței au fost prezentate de Ilona Mihăieș, Ana Corețchi și Sergiu Musteață.

Manifestarea a fost în ansamblul său un veritabil schimb de experiență în special între membrii CPSARTCRM și cei ai CPADCR. S-au oferit multe informații, s-au făcut sugestii, s-au ridicat probleme de raportare istorică, etică, juridică, politică etc. în chestiunea cercetării și gestionării trecutului totalitar al celor două țări.

*

*

*

În continuarea mesei rotunde de la București, la Chișinău (Hotelul Codru) s-a desfășurat în zilele de 24-25 mai 2010 conferința internațională *Democrație după Totalitarism: Lecții învățate după 20 de ani*. Organizată de ANTIM în colaborare cu CPSARTCRM, Institutul de Istorie, Stat și Drept/IISD al Academiei de Științe a Moldovei/AȘM, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Etnopedagogie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, cu sprijinul financiar al *Programului Est Est: Parteneriat fără frontiere* al Fundației Soros-Moldova, precum și al Fundației Soros România, conferința a reunit istorici, politologi, arhiviști, jurnaliști etc. De această dată participanții au venit din 11 țări: Republica Moldova (aproape toți membrii CPSARTCRM), România, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, Cehia, Slovacia, Federația Rusă, Germania, Franța și Statele Unite ale Americii.

Conferința de la Chișinău a avut o sesiune oficială, de deschidere, trei secțiuni mari, fiecare cu două părți, urmate de discuții, și o sesiune finală, de concluzii.

În deschiderea conferinței au luat cuvântul Sergiu Musteață (director al IISD-AȘM), Arcadie Barbăroșie (președinte al Senatului Fundației Soros-Moldova), Ilona Mihăieș (președinte al Consiliului Director al Fundației Soros România), Vlad Filat (premierul Republicii Moldova) și Gheorghe Cojocaru (președinte al CPSARTCRM).

În mesajul său către participanți, premierul Vlad Filat a reafirmat importanța politică a actului de studiere a regimului comunist din Republica Moldova, implicit asumând politic acest gest. Gheorghe Cojocaru, raportor principal, a precizat de la bun început că obiectul de studiu al Comisiei din Republica Moldova îl constituie perioada 1917/1924-1991, o *Addenda* urmând a evalua perioada postcomunistă. De asemenea, s-a afirmat că membrii Comisiei au avut acces la documentele produse în perioada sovietică, chiar dacă a fost nevoie de presiuni politice și administrative. Prin cercetarea și condamnarea oficială a regimului comunist sovietic din Republica Moldova, statul și societatea din această țară fac ce au făcut deja alte state (cele baltice și România).

Secțiunea I – *Experiența totalitară a țărilor din Europa Centrală și de Est*, moderată de Vladimir Tismăneanu și Igor Cașu, a cuprins 11 comunicări (12 înscrise): Gheorghe Negru (Moldova), *Marea Teroare din RASS Moldovenească, 1937-1938*; Virgiliu Leon Țărău (România), *Instituționalizarea regimului comunist în Europa Centrală și de Est: studiu de caz asupra primelor alegeri*; Ion Șîscanu (Moldova), *Colectivizarea agriculturii și deportările în RSS Moldovenească*; Octavian Roske (România), *Colectivizarea agriculturii în România: scenariul ideologic*; Gheorghe Palade (Moldova), *Mobilizarea forțată a populației în RSS Moldovenească*; Anatol Țăranu (Moldova), *Foamea din RSSM, 1946-1947: cauze și consecințe*; Adrian Cioflâncă (România), *Rolul organizațiilor de masă în angrenajul totalitar comunist*; Vojtech Ripka (Cehia), *Represiune și legitimitate în ultimele decenii ale comunismului în Cehoslovacia*; Octavian Țăcu (Moldova), *Politici identitare în Moldova Sovietică*; Lilia Crudu (Moldova), *Tipare ale selectării elitelor în RSS Moldovenească*; Nicolae Enciu (Moldova), *Inegalități sociale în Moldova sovietică*.

În secțiunea II – *Impactul totalitarismului asupra evoluțiilor din Europa Centrală și de Est*, moderată în prima parte de Ion Șișcanu și Algirdas Jakubčionis, iar în cea de-a doua de Jutta Scherrer și Oleg Serebrian, au fost incluse tot 12 comunicări: Aigi Rahi-Tam (Estonia), *Instituțiile estoniene de investigare a represiei și consecințelor acestora: o privire de ansamblu*; Meelis Saueauk (Estonia), *Comisia internațională din Estonia pentru investigarea crimelor împotriva umanității, 1998-2008: noi perspective*; Alina Pavelescu (România), *Reconcilierea cu trecutul post-totalitar pe tărâmul istoriei publice – relația arhivist-istoric în România*; Mihnea Berindei (România), *O sursă esențială pentru studierea opiniei publice în ultimul deceniu comunist din România: scrisorile trimise la Radio Europa Liberă*; Anatol Petrencu (Moldova), *Mituri și simboluri comuniste*; Petru Negură (Moldova), *Scriitori basarabeni și transnistreni și construcția „identității sovietice moldovenești”*; Elena Postică (Moldova), *Rezistența armată în RSSM în perioada stalinistă*; Nikolai Mitrokhin (Rusia/Germania), *Mișcarea naționalistilor ruși în Uniunea Sovietică, 1953-1985*; Igor Cașu (Moldova), *Manifestații antisovietice și anticomuniste în Moldova sovietică: noi date din arhivele KGB*; Algirdas Jakubčionis (Lituania), *Rezistența antisovietică și anticomunistă în Lituania*; Armand Goșu (România), *Moldova sovietică și postsovietică la Europa liberă: colecția Anneli Ute Gabanyi*; Vladimir Beșleagă (Moldova), *Ce a însemnat rezistența prin cultură în fosta RSS Moldovenească?*

Secțiunea III, partea întâi – *Oportunități pentru depășirea obstacolelor în cercetarea istoriei recente* i-a avut ca moderatori pe Dorin Dobrincu și Elena Postică; au fost susținute cinci comunicări (în program erau trecute șase): Pavel Navrátil (Cehia), *Procesul de accesare a documentelor de arhivă ale serviciilor de securitate comuniste cehoslovace*; Igor Șarov (Moldova), *Politica memoriei în Moldova după 1989*; Germina Nagăț (România), *Cui folosesc arhivele comuniste?*; Danute Dūra (Letonia), *Provocările și reușitele Letoniei în calea depășirii consecințelor celor două regimuri totalitare*; Cristian Vasile (România), *Comisia Tismăneanu și accesul la arhivele comunismului*.

Secțiunea III, partea a doua – *Depășirea consecințelor totalitarismului prin crearea unei societăți democratice*, moderată de Cristian Vasile și Vitalie Ciobanu, a reunit șase comunicări: Adam Leszczynski (Polonia), *Memoria trecutului totalitar și conflictul politic democratic: studiu de caz – Institutul polonez al Memoriei Naționale*; Oleg Serebrian, *Viitorul în capcanele trecutului: despre necesitatea condamnării comunismului în Republica Moldova*; Bogdan Țârdea (Moldova), *Instrumentalizarea trecutului în Republica Moldova*; Vladimir Tolz (Cehia/Germania), *Posturile de radio străine transmise în URSS și reacția Kremlinului*; Dorin Dobrincu, *Reconstruind istoria comunismului românesc: modalități de gestionare a memoriei*; Vladimir Tismăneanu (Statele Unite ale Americii), *Democrație și memorie: România în confruntare cu propriul trecut*.

Sesiune de final – *Recomandări pentru autoritățile moldovene privind gestionarea trecutului comunist totalitar*, raportori Sergiu Musteață, Vladimir Tolz, Vladimir Tismăneanu, Igor Cașu și Algirdas Jakubčionis.

Democratizarea societăților central – est-europene după 1989 s-a dovedit foarte complicată, dar și foarte importantă pentru destinul oamenilor de aici. Există și efecte perverse ale discuțiilor pe marginea trecutului comunist. Ele sunt provocate în bună parte de punerea reflectorului public pe oameni cu trecut complicat sau pe organizațiile din care au făcut parte, pe care le-au slujit aceștia. Un asemenea exemplu le-a fost „servit”, fără a fi fost cerut, chiar participanților la conferința de la Chișinău.

Vineri dimineață, 25 mai 2013, în timp ce se desfășurau lucrările celei de-a treia sesiuni a conferinței, în fața Hotelului Codru a avut loc o manifestație a Partidului Comuniștilor din Moldova. Erau câteva zeci de tineri, avându-l în frunte pe Marc Tcaciuk, unul dintre principalii lideri ai partidului, înarmat cu o portavoce. Recuzita era compusă din steaguri roșii, placarde pe care erau scrise mesaje împotriva activității Comisiei Prezidențiale pentru Studierea și Aprecierea Regimului Totalitar Comunist din Republica Moldova, împotriva președintelui Mihai Ghimpu (denumit „Ghimpler”, în plus înfățișat, caricatural, cu o mustață mică, asemenea celei a lui Hitler), a premierului Vlad Filat și a lui Marian Lupu. Liderii Alianței pentru Integrare Europeană erau prezentați în uniforme naziste. Manifestanții strigau (sau expuneau) lozinci precum „Jos fascismul!”, „Jos Ghimpler!”, „Rușine!”, „Anticomunismul e fascism!”. Istoricii din Republica Moldova erau obișnuiți cu asemenea manifestări, mai ales după opt ani de guvernare comunistă. Istoricii din România care făcuseră parte din CPADCR și-au adus aminte de o manifestare asemănătoare, dar care se desfășurase în seara zilei de 18 decembrie 2006, în Parlamentul de la București, la citirea de către Președinte a mesajului de condamnare a regimului comunist ca ilegal și criminal.

La doar câteva zile după conferința de la Chișinău, pe 1 iunie 2010, raportul CPSARTCRM a fost înmănat președintelui Republicii Moldova. Din nefericire, el nu a putut fi prezentat în Parlament, motivele fiind exclusiv de complicata situație politică a acestui stat. Însă efectele activității CPSARTCRM sunt vizibile: interesul față de trecutul recent a revenit în prim planul agendei publice, există o mai bună cunoaștere a istoriei Republicii Moldova în anii regimului sovietic, multe fonduri documentare până de curând inaccesibile au fost cercetate de istorici, informațiile depistate acolo devenind astfel publice. Sunt pași importanți pentru normalizarea spațiului public într-o societate în care încă bântuie stafia comunismului.

Dorin Dobrinicu

Sursele străine ale comunismului românesc

Dezbateri româno-rusă,

București, 15 septembrie 2010

Pe 15 septembrie 2010 s-a desfășurat la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București dezbateri *Sursele străine ale comunismului românesc*. Participanții au fost istorici din Federația Rusă (Konstantin V. Nikiforov, Aleksandr S. Stikalin, Tatiana A. Pokivailova și Tatiana V. Volokitina) și România (au avut intervenții Vasile Buja – care a asigurat traducerea din rusă în română și invers –, Dorin Dobrinicu, Bogdan Iacob, Dragoș Petrescu, Cosmin Popa, Cristian Vasile și Virgiliu Țărău).

Formal, dezbateri au avut două teme: 1. *Comunismul românesc în istoriografia universală. Abordări de sine stătătoare sau marginale?* și 2. *Identificarea și prelucrarea documentelor externe. Soluții concrete*. În pofida faptului că s-a observat destul de repede caracterul oarecum improvizat al manifestării, s-au atins cu această ocazie câteva chestiuni privind stadiul actual al cercetării comunismului românesc, în România și în străinătate, precum și situația surselor acestuia, în mod particular a documentelor deținute de arhivele din Federația Rusă.

Cosmin Popa, de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, moderatorul manifestării, a (re)lansat de la început două întrebări care au fost adevărate obsesii în anii '90, dar care se vede că au o mare putere de revenire: Este comunismul românesc un produs intelectual autohton sau unul de import? Și cum se scrie istoria acestuia? Moderatorul a

continuat susținând că în România s-a conturat doar o singură școală de istorie a comunismului, cea din jurul lui Vladimir Tismăneanu. Ceea ce ar fi prea puțin, în opinia sa. De asemenea, el vede o politizare a acestor cercetări, în general, dacă nu exclusiv, spre dreapta. În plus, românii nu prea ar fi reușit să producă pentru piața internațională, cu excepția notabilă a lui V. Tismăneanu.

Cristian Vasile, de asemenea cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, a afirmat că, dimpotrivă, există în România sau cu privire la istoria contemporană a acesteia un pluralism istoriografic, inclusiv asociat cu stânga politică și/sau ideologică. Și a oferit drept exemplu cazul doamnei Katherine Verdery. Cercetătoarea – profesor la City University New York –, deși activează în Statele Unite ale Americii, se ocupă de România și are o influență importantă – prin sociologi, socio-antropologi, dar nu numai – asupra scrierii istoriei comunismului autohton.

Bogdan Iacob, de la Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, a amendat direct afirmațiile tranșante ale lui C. Popa, susținând că, chiar dacă un număr mare de oameni au lucrat cu Vladimir Tismăneanu, de fapt cei mai mulți nu fac parte din „școala” acestuia.

Dorin Dobrinu, directorul Arhivelor Naționale ale României, a adus în discuție situația cercetării istoriei contemporane în 1990, de unde a plecat aceasta, care era „moștenirea”, care erau centrele implicate, unde se producea formarea oamenilor, mai exact facultățile de istorie sau de științe politice (care în fapt abia se constituiau în acel moment), ce oameni erau acolo, care era pregătirea lor, care era orientarea lor ideologică. Pornind analiza din momentul 1990 se poate înțelege mai bine cum se prezintă situația astăzi. Nu în ultimul rând, e important să vedem care a fost și care este contextul politic.

De asemenea, D. Dobrinu a subliniat importanța arhivelor, a accesului la documente pentru studierea istoriei comunismului. În anii 1990 a existat o diferență semnificativă între România și alte țări din Europa Centrală și de Est, care a avut efecte asupra nivelului de cunoaștere a istoriei recente. Relațiile bilaterale româno-ruse sunt, din varii motive, reci. În primul rând cele politice, dar pornindu-se de aici implicațiile se văd și în ceea ce privește relațiile culturale, inclusiv accesul la arhivele rusești.

Dragoș Petrescu, președintele Colegiului Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), a ținut să precizeze că în România comunismul românesc pare ca și fotbalul: toată lumea se pricepe la așa ceva. El a ridicat problema încadrării istoriografice, având în vedere metodologia, scrisul istoric și sursele. Din punctul său de vedere există câteva probleme de care trebuie să se țină cont: trecutul discontinuu, istoria de tranziție, dinamica memoriei culturale și canonul istoric.

Virgiliu Țărău, membru al Colegiului CNSAS, a contrazis la rândul său aserțiunea lui C. Popa, susținând că în anii 1990-2000 nu avea cum să se instituie în România o istoriografie hegemonică, fie și de dreapta. De fapt, în opinia sa, în pofida celor două decenii de postcomunism, am fi încă la început în privința cercetării istoriei regimului totalitar românesc.

Konstantin V. Nikiforov, de la Institutul de Slavistică (Moscova), a amintit că arhivele sovietice sunt importante (și) pentru scrierea istoriei României în cel de-al Doilea Război Mondial, precum și pentru anumite episoade ale regimului comunist. Cât privește accesul instituțiilor românești la arhivele rusești este necesar un acord interguvernamental, dar și resurse financiare. Punctul său de vedere a fost unul realist, echilibrat, diplomatic.

Vladislav I. Grosul, de la Institutul de Istorie a Rusiei (Moscova), a avut un discurs autodeclarat „din perspectivă socialistă”. În realitate a fost vorba de o

perspectivă explicit comunistă, de esență sovietică. Prima impresie a multora dintre cei de față a fost că eram la o ședință ideologică, de partid, din anii '70-'80. De la început istoricul moscovit a declarat că prin acest seminar s-ar fi urmărit – fără să spună de către cine, instituțional sau personal – „să se arate că vinovatul de instalarea comunismului în România a fost URSS”. A ținut să remarce însă că „Dej, Pătrășcanu și alții erau români...”. „[...] dar soldații erau sovietici!”, a fost observația lui Dragoș Petrescu, în cheie ironică, însă fundamental corectă.

Aleksandr S. Stîkalin, de la Institutul de Slavistică (Moscova), a făcut utile precizări cu privire la accesul la Arhivele rusești în anii 1990-2000. El a susținut posibilitatea creării unor organisme comune româno-ruse care să investigheze potențialul arhivelor rusești pentru cercetarea istoriei comunismului românesc. A adus ca argument existența la Moscova a unei permanente arhivistice maghiare, susținută, desigur, cu resurse din Ungaria. De asemenea, și polonezii au o bună cooperare cu arhivele rusești. În acest context ar fi necesară și o permanență românească în spațiul Federației Ruse. Din păcate, problema o reprezintă precaritatea resurselor financiare ale părții române, dar și relațiile generale româno-ruse.

Tatiana V. Volokitina, tot de la de la Institutul de Slavistică (Moscova), a reamintit de „revoluția arhivelor” care a avut loc în Rusia după prăbușirea URSS, în 1991. În opinia ei, din păcate această „revoluție” s-a cam încheiat în spațiul controlat de Moscova, de ceva timp producându-se o resecretizare a documentelor istorice, în special a celor din perioada sovietică.

Dorin Dobrinu a reliefat importanța perspectivei istoricilor ruși asupra unor subiecte comune, unii dintre ei prezenți în sală. În același timp, el a reacționat față de câteva dintre afirmațiile nefundamentate ale domnului Vladislav I. Grosul, precizând că nu a fost intenția istoricilor români prezenți la această dezbatere de a incrimina Rusia. Însă istoria secolului XX a fost una tragică, cu responsabilități – chiar dacă nu egale – de-o parte și de alta. Au fost aduse câteva exemple „fierbinți” din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și după ocuparea Basarabiei, a nordului Bucovinei și ținutului Herța în iunie 1940, atrocități ale Armatei Roșii și NKVD-ului în aceste spații în 1940-1941, dar și ale Armatei Române și Jandarmeriei în URSS, în Ucraina în special, ocupația sovietică în România între 1944-1958, impunerea modelului politic și social sovietic și la vest de Prut etc. Pentru că în discursul domnului Grosul revenise obsesiv ideea că a fi anticomunist ar fi blamabil, preopinental său a afirmat că aceasta înseamnă de fapt să fii antitotalitar (pentru liberali înseamnă să fii și antifascist), să-ți asumi deschis niște valori.

Dezbaterea de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” a scos în evidență existența între istoricii români și ruși prezenți a unor diferențe mari din multe puncte de vedere, poate chiar existența unor falii, pornind probabil de la valori diferite, inclusiv profesionale, dar și de la experiențe politice diferite. Însă măcar unele dintre acestea pot fi depășite prin dialog, prin cunoaștere reciprocă între istoricii din țări diferite, din culturi diferite.

Dorin Dobrinu

Conflicte simbolice în spațiul românesc
Convențiile Societății de Studii Istorice din România,
Iași, 10 octombrie 2010 și 11 decembrie 2011

Societatea de Studii Istorice din România (SSIR) este o asociație înființată în 2003. După deschiderea care avusese loc la sfârșitul deceniului precedent, atât sub raport instituțional, cât mai ales intelectual și politic, începutul anilor 2000 se caracterizează printr-o formă de restaurație, în speță, revenirea unor vechi figuri în poziții publice decizionale și implicit a unor teze și practici care aminteau de regimul Ceaușescu. Societatea românească părea dispusă la acceptarea voluntară a captivității ideologice impuse de acest regim.

Fenomenul a implicat de o manieră sau alta profesiunea de istoric. Mai întâi pentru că instituțiile care susțineau material producerea de cunoaștere istorică se găseau tot mai mult atașate pe cale instituțională acestui trend, îndeosebi prin schimbarea agendei și a modalităților de finanțare. În al doilea rând, poate mai grav, era noua orientare a instituțiilor publice care dețineau fonduri și mijloace necesare documentării profesionale în istoriografie. Era vorba mai ales de tentația de a se restricționa accesul istoricilor la fonduri și, de asemenea, de se încerca orientarea cercetărilor spre direcții „acreditate” oficial. În fapt, se încerca revenirea, fie și disimulat, la idealul de istorie unică, oficială, din anii regimului comunist, o istorie fundamental dogmatică, de uz festivist și ideologic.

Constituirea Societății de Studii Istorice din România trebuie înțeleasă deci în acest context. Inițiativa a aparținut unui grup de istorici ieșeni din generația formată în bună măsură, dar mai ales afirmată profesional după căderea regimului comunist, deși sensul său nu a fost unul generațional. Dimpotrivă: ideea principală a fost de a se răspunde restaurației și atmosferei defensive din acei ani prin mijloacele solidarității profesionale și a cooperării în interiorul unei organizații fondate pe principiile respectării standardelor profesionale și deontologice, a autonomiei intelectuale și a încrederii în societatea liberală. Se afirma deschis deopotrivă refuzul diletantismului, dar și a convingerilor politice anti-liberale, a transformării istoriei în ideologie, precum și refuzul de a ignora nevoia societății de obținere a unor răspunsuri utile și competente în chestiuni istorice.

Potrivit *Actului constitutiv*, scopurile SSIR sunt: *a) de a se constitui ca un forum intelectual, un spațiu de reflecție și dezbateri profesională în spiritul valorilor liberale; a susține cultura dezbaterii și a deliberării publice și profesionale din România; b) de a se institui ca o structură profesional-corporativă a cercetătorilor interesați de studiile istorice; aceasta însemnând afirmarea următoarelor principii: promovarea unor standarde profesionale compatibile cu cele ale istoriografiei occidentale, cultivarea solidarității corporative, consacrarea excelenței profesionale; promovarea unei culturi etico-profesionale și liberale în mediul istoricilor români; c) organizarea în forme noi, liberale, deschise, competitive și dialogale, a vieții științifice; îndeosebi, organizarea de convenții anuale ale istoricilor din România; d) editarea unor publicații științifice la standarde profesionale (critice, deschise, originalitate, profesionalism); se vor încuraja editarea de serii tematice, publicații și website-uri profesionale.*

De la înființare, SSIR a organizat diverse manifestări publice, inclusiv convenții anuale. Până în prezent, fiecare dintre acestea a cuprins o parte dedicată comunicărilor științifice, iar o alta chestiunilor administrative ale societății.

În anii 2010 și 2011, convențiile SSIR au avut în vedere *Conflictele simbolice în spațiul românesc*. Inițiatorii înțeleg prin conflicte simbolice acele dispute opuse

violenței fizice, chiar dacă uneori nu separate complet de aceasta. Mizele în cazul acestora sunt simbolice, de aceea și sunt utilizate discursul și practicile simbolice: polemici, dezbatere, confruntări deschise, publice sau semi-publique, atât între persoane, cât și între grupuri. Conflictele derulate în spațiul public modern țin mai ales de acest domeniu. Este vorba, desigur, de idei și practici caracteristice modernității, societății liberale. Există o miză a acestor conflicte, și anume controlul puterii simbolice, a pozițiilor care asigură deținerea sau influențarea puterii efective (spațiul public, bugetul public, pozițiile de putere executivă etc.). Acestea sunt parte a deliberării publice democratice, însă nu este obligatoriu ca ele să aibă o finalitate democratică sau să se desfășoare în cadrul unor proceduri democratice. Finalitatea lor imediată este discreditarea adversarului, uneori chiar asasinarea morală a acestuia, înlăturarea sa din spațiul public și implicit crearea de capital simbolic pentru un actor social sau un grup. Toate acestea au importanță în primul rând pentru istoria ideilor, dar nu numai. Aceste chestiuni evidențiază o direcție de cercetare, pe care SSIR o propune în contextul istoriografiei ieșene în primul rând, dar și al celei românești în ansamblul său. Un subiect precum cel al conflictelor simbolice oferă istoricilor posibilitatea, întâi, să chestioneze critic, detașat, dincolo de hagiografie sau de indignare, modernitatea românească. Apoi, ar fi și o modalitate de a ieși pe piața ideilor cu o temă care să intereseze și specialiști din alte domenii ale cunoașterii.

Convenția desfășurată pe 10 octombrie 2010 a avut mai degrabă un caracter de laborator, fiind susținute șase comunicări de către membrii SSIR: Bogdan-Petru Maleon, *Pedepsele corporale din Moldova până la începutul secolului al XIX-lea*; Florea Ioncioaia, *Contra Școalei Bărnuțiu. Putere și conflict la începuturile Universității din Iași*; Leonidas Rados, *Între umori și poziționări strategice: conflictul Nicolae Iorga – Demosthene Russo*; Cătălin Botoșineanu, *Ministerul Instrucțiunii și Universitatea din Iași în primul deceniu interbelic. Ipoteze ale conflictelor*; Ovidiu Buruiiană, *Demascarea impostorului. Mizele simbolice ale cazului Gheorghe Brătianu în istoria liberalilor români*; Dorin Dobrinu, *Cedare sau rezistență? Opțiunile României discutate în Consiliul de Coroană în contextul ultimatumului sovietic (iunie 1940)*.

La convenția din 11 decembrie 2011, deschisă publicului, au fost prezentate nouă comunicări, unele fiind în fapt aprofundări ale temelor susținute în anul precedent: Bogdan-Petru Maleon, *Note preliminare despre locul trupului în strategiile punitive din Moldova premodernă*; Cristian Ploscaru, *Expresii simbolice ale confruntării pentru putere în Moldova din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea*; Florea Ioncioaia, *Contra Școalei Bărnuțiu. Spațiu public și dispute intelocrate la începuturile Universității din Iași (1863-1871)*; Liviu Brătescu, *I. C. Brătianu și Carol I la 1891. Memorii concurente*; Flavius Solomon, *Social-democrația românească și ideea de neutralitate în ajunul și în timpul Primului Război Mondial*; Dorin Dobrinu, *De partea cui? Consiliile de Coroană și atitudinea României față de Primul Război Mondial (1914, 1916)*; Ovidiu Buruiiană, *Turtuica economică. Politici economice și competiție politică în anii douăzeci ai secolului trecut*; Leonidas Rados, *Tradiție, contestare și conflict în universul istoricilor români la finele perioadei interbelice*; Cătălin Botoșineanu, *Arhivele din Iași la începutul regimului comunist. Între idealul interbelic și noile constrângeri*. Fiecare intervenție a fost urmată de discuții și sugestii.

Un volum cuprinzând aceste lucrări, dar și altele propuse de istorici din alte centre academice, se află în pregătire.

Dorin Dobrinu și Florea Ioncioaia

Lista autorilor

Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Grigore al III-lea Alexandru Ghica*. Domenii de interes: istoria medievală a românilor, istoria ideilor în secolul al XVIII-lea european. Publicații recente: *Documente referitoare la istoria Țării Moldovei (1634-1858) provenite dintr-o colecție particulară din Iași*, în ArchM, vol. I/2009, p. 150-177 (împreună cu Ludmila Bacumenco); *Un inventar de documente privitoare la moșia Voroveștii a mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust din Iași*, în CI, XXVII-XXIX (2008-2010), p. 127-146 (împreună cu Ludmila Bacumenco-Pîrnău); *Despre vornicii de poartă și atribuțiile lor în Iași secolului al XVIII-lea*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident. Tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 131-163.

Tudor ARHIRE. Absolvent al Facultății de Arhivistică a Academiei de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”, București. Arhivist la Arhivele Naționale Sibiu. Domenii de interes: românii din Valea Timocului. Publicații recente: *Românii timoceni în prima jumătate a secolului XX*, București, Editura Centrul de Studii pentru Resurse Românești, 2008.

Ludmila BACUMENCO-PÎRNĂU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Structuri medievale în așezările din ținutul Orheiului (secolele XV-XVI)*. Cercetător științific superior în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: istoria evului mediu românesc și a epocii premoderne (istoria așezărilor rurale și a orașelor, istoria instituțiilor, istorie ecleziastică, cultul sfinților), istoria și cultura alimentației, filosofia și arta creștină medievală (repertoriul iconografic, funcțiile ideologice și puterea imaginilor în societatea medievală). Publicații recente: *Ținutul Orheiului în secolele XV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006; *Un lot de monede medievale și moderne descoperit la Cetatea Albă. Observații preliminare*, în AM, XXXIV, 2011, p. 221-245 (împreună cu A. Boldureanu); *Un inventar de documente privitoare la moșia Voroveștii a mănăstirii Sfântul Ioan Zlataust din Iași*, în CI, XXVII-XXIX (2008-2010), Iași, 2011, p. 127-146 (împreună cu Mihai-Cristian Amărieuței); *Alimente și alte produse de uz gospodăresc într-o vidomstie de prețuri din târgul Bacăului (1832)*, în „Acta Bacoviensia”, VI, 2011 (împreună cu Mihai-Cristian Amărieuței).

Mihnea BERINDEI. A urmat Facultatea de Istorie a Universității din București (1966-1970); și-a terminat studiile la École Pratique des Hautes Études, VI-ème Section (devenită apoi École des Hautes Études en Sciences Sociales – EHESS), cu disertația susținută în 1972; studii otomane la École Pratique des Hautes études, IV-ème Section

și la Institut National des Langues et Civilisations Orientales (INALCO). Cercetător științific la EHESS și la Institut des Sciences Sociales du Politique, CNRS, Paris. A fost membru al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Domenii de interes: relații româno-otomane, politica nord-pontică a Imperiului Otoman, editarea izvoarelor privind istoria României comuniste, opoziția anticomunistă în România și țările din Europa de Est. Activitate în exilul românesc anticomunist de la Paris în anii 1977-1990 (vicepreședinte și purtător de cuvânt al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în România). Publicații reprezentative: *Roumanie, crise et répression*, dossier de *l'Alternative*, études et documents, Paris, 1983 (în colaborare cu Anne Planche); *L'Empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545. Etudes et documents*, Paris, Éd. EHESS – Cambridge Mass., Harvard Ukrainian Research Institute, 1987 (în colaborare cu Gilles Veinstein); coautor al *Raportului Final*, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, ediție revăzută și îmbunătățită, București, Editura Humanitas, 2007 (editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu și Cristian Vasile); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Dorin Dobrinu și Armand Goșu). Editor sau coautor al mai multor volume de istorie contemporană; a publicat în reviste de specialitate și în volume colective cca 20 de studii bazate pe documente inedite din arhivele otomane, precum și zeci de articole privind situația din România comunistă.

Cătălin BOTOȘINEANU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Universitatea din Iași în perioada interbelică. Profesorii și viața politică*. Șef al Serviciului Iași al Arhivelor Naționale ale României. Domenii de interes: istoria intelectualilor, a învățământului și a spațiului universitar, arhivistică. Publicații recente: *Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iași*, în „Historia Universitas Iassiensis”, II, 2011, p. 59-75; *Instituția rectoratului. Alegerile pentru funcția de rector, 1860-1940*, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 419-450; *Învățământul primar și secundar în Iașul interbelic*, în Gheorghe Iacob (coordonator), *Iași. Memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 251-262.

Gabriel CATALAN. Licențiat al Facultății de Istorie a Universității din București. Arhivist la Arhivele Naționale ale României (București). Domenii de interes: istoria recentă a României, istoria ecleziastică a României, istoria și istoriografia comunismului, relațiile internaționale și istoria culturală. Publicații recente: *Despre sovietizarea arhitecturii românești (1947-1955)*, în AIIX, 47 (2010), p. 107-118; *Organizarea, funcționarea și reformarea Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite*, în „Sfera Politicii”, nr. 152, 10, octombrie 2010, p. 57-69; *Istoriografia română sub impactul modelului sovietic (1947-1955)*, în *Intelectualii și regimul comunist: istoriile unei relații*, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, nr. 4, 2009, p. 19-38.

Roland CLARK. Doctorand al University of Pittsburgh, cu tema *European Fascists and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael*; are în vedere ce însemna fascismul pentru membrii de rând și pentru simpatizanții Legiunii. Domenii de interes (și publicații): implicarea femeilor în Legiune, cântecul colectiv, violența cotidiană,

antimasoneria în contextul fascismului românesc; de asemenea, naționalismul și teologia, religia și schimbarea socială, Holocaustul în România, mișcarea intelectuală și culturală în Rusia și Europa Central-Estică. Publicații recente: *Nationalism, Ethno-theology and Mysticism in Interwar Romania*, Carl Beck Papers in Russian and East European Studies, No. 2002, Center for Russian and East European Studies, University of Pittsburgh, 2009; *Printing a Pogrom: Violence and Print Communities in the Case of Captain Keller*, în Marika Guggisberg and David Weir (editori), *Understanding Violence: Contexts and Portrayals*, Oxford, Inter-Disciplinary Press, 2009, p. 133-147.

Andrei COROBCEAN. Doctorand al Facultății de Istorie și Psihologie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău, cu tema *Vestigiile arheologice din a doua jumătate a mileniului I a. Chr. din spațiul Carpato-Danubiano-Pontic ca sursă etno-determinativă*. Lector la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău; cercetător științific la Laboratorul de Cercetări Științifice „Tracologie” al aceleiași instituții. Domenii de interes: etnoarheologie, arheologia etnicității, procese etnoculturale din Sud-Estul Europei în epoca fierului, paleoetnologie. Publicații recente: *Unele aspecte ale problemei reflectării diferențelor etnice în variația stilistică a artefactelor*, în „Tyragetia”, vol. IV [XIX], nr. 1, 2010 p. 263-272; *Interpretarea etnică în arheologia sovietică. Aspecte teoretice*, în *Studia archeologiae et historiae antiquae: Doctissimo viro Scientiarum Archeologiae et Historiae Ion Niculiță, anno septuagesimo aetatis suae, dedicatur*, Chișinău 2009, p. 405-414; *Reflecții asupra interpretării etnice a complexelor arheologice*, „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Arheologie-Istorie-Muzeologie”, Alba Iulia, 13, 2007, p. 129-140.

† Elena COZMA (1952-2009). Absolventă a Facultății de Istorie și Filosofie (secția Istorie-Filosofie) a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Arhivist la Arhivele Statului Iași (1975-1990); profesor de istorie începând din 1990, director al Liceului „Al. I. Cuza” din Iași (2004-2008). Domenii de interes: istoria modernă a României, heraldică, sigilografie, didactica istoriei. Publicații importante: *Elemente de didactica istoriei*, Iași, Editura Graphys, 2008 (în colaborare); *Istoria religiilor. Manual opțional pentru liceu*, Iași, Editura Polirom, 2000; *Istorie. Manual pentru clasa a XI-a*, București, Editura Corint, 2000, reeditare 2006 (în colaborare); *Istorie universală. Manual pentru clasa a X-a*, București, Editura Corint, 1999 (în colaborare).

Sorin CURCĂ. Licențiat al Facultății de Economie și Administrare a Afacerilor a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a urmat masteratul *Istoria comunismului românesc* la aceeași instituție. Domenii de interes: istoria economică a României comuniste.

Dorin DOBRINCĂ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*. Director al Arhivelor Naționale ale României; cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României contemporane, cu precădere în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă – ocupația sovietică, începuturile regimului comunist, rezistența armată anticomunistă, colectivizarea agriculturii, Gulagul românesc, exilul românesc postbelic –, memoria fascismului și comunismului; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, naționalismul religios, represiunea comunistă

asupra Bisericii și istoria comunităților protestante românești; editarea izvoarelor istoriei contemporane a României, istoria orală. Publicații recente: *Transforming Peasants, Property and Power. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest – New York, Central European University Press, 2009 (editor împreună cu Constantin Iordachi); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945-1958*, Iași, Editura Polirom, 2008 (editor); editor sau coautor al altor volume de istorie contemporană; aproape 100 de studii publicate în reviste de specialitate și în volume colective.

Ligia DOBRINCUL. Licențiată a Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a urmat masteratul *Istoria comunismului românesc* la aceeași instituție. Domenii de interes: istoria contemporană a României, istoria postbelică a Universității din Iași.

Dorin DOLOGA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Școlile din Năsăud în perioada dualismului austro-ungar, 1867-1914*. Arhivist la Arhivele Naționale Bistrița-Năsăud. Domenii de interes: viața politică locală în secolul al XIX-lea, învățământul și viața religioasă în zona Bistriței și Năsăudului în secolul al XIX-lea.

Vasile ERNU. Absolvent al Facultății de Filosofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și al masteratului de filosofie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Scriitor, eseist. Publicații recente: *Ceea ce ne desparte. Epistolarul de la Hanul lui Manuc*, Iași, Editura Polirom, 2010 (împreună cu Bogdan-Alexandru Stănescu); *Ultimii eretici ai Imperiului*, Iași, Editura Polirom, 2009; *Născut în URSS*, Iași, Editura Polirom, 2006.

Silviu HARITON. Doctorand al Central European University, Budapesta, cu tema *War Commemorations in Inter-war Romania*. Stagii de documentare la Paris (2009) și University of Illinois at Urbana-Champaign (2010); fellow New Europe College (2011). Domenii de interes: istoria culturală, socială și instituțională a României în context european (aproximativ 1860-1940), istoriografie și probleme de metodă în cercetarea istorică. Publicații recente: *Francophonie and Its Romanian Entanglements: A Review Article*, în „Balkanistica”, vol. 24, 2011, p. 265-284; *Ortodoxie și naționalism în secolul XIX românesc: contribuții, teme și potențial de cercetare*, în AUB, *Istorie*, vol. 56, 2007, p. 59-77; *Religion, Nationalism and Militarism in Nineteenth Century Romania*, în „Etudes Balkaniques”, vol. 44, nr. 4, 2008, p. 9-36.

Florea IONCIOAIA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Stat, cultură, societate la începutul epocii moderne*. Conferențiar la Facultatea de Litere (Departamentul de Jurnalism) a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria educației, istoria intelectualilor, eticile profesionale. Publicații recente: *Oglinda și amalgamul. Istorie, politică și morală în România de astăzi*, Iași, Institutul European, 2011; *Foreigners in Town: Urban Immigration and Local Attitudes in the Romanian Principalities at the Middle of the Nineteenth Century (1830-1859)*, în Ulrike Freitag, Malte Fuhrmann, Nora Lafı, Florian Riedler (editori),

The City in the Ottoman Empire. Migration and the Making of Urban Modernity, Routledge, 2011, p. 51-74; *Istorie intelectuală și referință ideologică: preistoria Universității din Iași*, în „*Historia Universitatis Iassiensis*”, vol. I/2010, p. 13-35; *Fondarea și începuturile Universității (1860-1864)*, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coordonatori), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, p. 129-150.

Bogdan-Petru MALEON. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*. Conferențiar la Facultatea de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași și director al Muzeului acestei instituții. Domenii de interes: realitățile confesionale specifice medievalității românești și diverse aspecte legate de preluarea moștenirii politice bizantine, cu referire specială la manifestările violente din cadrul luptei pentru putere. În ultimii ani s-a arătat interesat de istoria învățământului superior și a instituțiilor academice. Publicații recente: *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007; *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice*, Iași, Editura Polirom, 2010 (în colaborare cu Alexandru-Florin Platon și Laurențiu Rădvan); a coordonat trei volume colective și a publicat peste 50 de studii.

Bianca MĂRMUREANU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Viața de front la 1917 reflectată în scrierile cu caracter memorialistic și în corespondența privată a combatanților din armata română*. Arhivist la Arhivele Naționale Ialomița. Domenii de interes: istoria culturală, istoria militară, arhivistica.

Ovidiu MIHĂIUC. Doctorand în sociologie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, lucrează la o cercetare privind mobilitatea și reconversia intelectualilor publici români de după 1989. Licențiat în Științe Politice al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a urmat masteratul *Istoria comunismului românesc* la Facultatea de Istorie a aceleiași universități, finalizat cu o disertație despre Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Domenii de interes: sociologia intelectualilor, științe politice și sociologia mass-media. A activat în mass-media din Iași; în prezent este colaborator la ActiveWatch; secretar științific al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, din cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Mihai MÎRZA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Constantin Cehan Racoviță, domn al Țării Moldovei (1749-1753, 1756-1757)*. Arhivist la Arhivele Naționale Iași. Domenii de interes: societatea, economia, administrația, demografia Țărilor Române în secolul al XVIII-lea, genealogia familiilor boierești din Moldova, istoria bisericii din Moldova în secolele XVII-XIX, arhivistica. Publicații recente: *Constantin Cehan Racoviță voievod și Mănăstirea Putna*, în „*Analele Putnei*”, VI, 2010, 1, p. 143-174; *Pomelnicul Bisericanilor scris la Mănăstirea Putna*, în „*Analele Putnei*”, V, 2009, 2, p. 121-305 (împreună cu Mihai-Bogdan Atanasie).

Adrian NECULAU. Doctor în psihologie cu tema *Liderii în dinamica grupurilor*. Profesor univ. dr. la Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației a Universității

„Alexandru Ioan Cuza” din Iași, catedra de Psihologie; fondator al Laboratorului „Psihologia câmpului social”, aflat în relații de colaborare cu centre de cercetare din universități europene; membru al mai multor echipe de cercetare europene. Domenii de interes: psihologia socială, reprezentarea socială a sărăciei, puterii și minorităților, efectele psihosociale ale comunismului și tranziției în România. Publicații recente: *Un psiholog în Agora, Iași*, Editura Polirom, 2010; *Dinamica grupului și a echipei*, Iași, Editura Polirom, 2007; *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Editura Polirom, 2004 (coordonator).

Tatiana NIKOLISKAIA. Doctor în istorie. Profesor; conduce catedra de Istorie a Bisericii în cadrul Universității Creștine din Sankt-Petersburg. Domenii de interes: istoria Rusiei în secolul XX, protestantismul rus și statul, istoria mișcărilor mesianice, literatura istorică. Autoare a numeroase texte care se ocupă de aceste domenii de cercetare. Publicații recente: *Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах*, Санкт-Петербурге, Издательство Европейского Университета, 2009; *История движения баптистов-инициативников. Исправленный и дополненный вариант*, în Mary Raber and Peter F. Penner (editori), *History and Mission in Europe, Germany – USA*, Herald Press, 2011, p. 107-139; *Baptists as a Symbol of Sectarianism in Soviet and Post-Soviet Russia*, în Sharyl Corrado, Toivo Pilli (editori), *Eastern European Baptist History: New Perspectives*, International Baptist Theological Seminary, Praha, Czech Republic, 2007, p. 133-142.

Leonidas RADOS. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*. Cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Domenii de interes: studiile bizantine și neogrecești din spațiul românesc, istoria educației și a universităților, migrația academică în epoca modernă, istoria studențimii. Publicații recente: *Primele studente ale Universității din Iași*, vol. I, *Facultatea de Litere și Filosofie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010 (editor); *Școlile grecești din România (1857-1905). Restituții documentare*, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și indice ale editorului, București, Editura Omonia, 2006; *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinistică în România până la 1918*, București, Editura Omonia, 2005; editor sau co-editor al mai multor volume de documente; autor a numeroase studii în reviste de specialitate și în volume colective.

Oliver Jens SCHMITT. Doctor al Facultății de Filosofie, Institutul de istorie a Europei orientale, München, cu tema *Das venezianische Albanien, 1392-1479*. Profesor de istorie a Europei de sud-est la Universitatea din Viena; director al Institutului de Istorie a Europei de Est la aceeași universitate; membru titular al Academiei Austriece de Științe. Domenii de interes: istoria socială a Mișcării Legionare, istoria bizantină, istoria spațiului balcanic în Evul Mediu, istoria socială și culturală a spațiului albanez. Publicații recente: *Geschichte Südosteuropas*, Regensburg, 2011 (editor împreună cu Konrad Clewung); *Skanderberg – der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg, 2009; *Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Wien, 2008; autor a cinci monografii, a editat șase volume, a publicat circa 50 de studii în reviste de specialitate.

Mircea STĂNESCU. Absolvent al Facultății de Filosofie a Universității București; doctor al aceiași Universități. A făcut stagii de cercetare în istorie contemporană și

științe politice la Universitatea Toulouse le Mirail, Institut d'Etudes Politiques și Maison des Sciences de l'Homme din Paris. Arhivist la Arhivele Naționale ale României (București). Domenii de interes: studierea instituțiilor, sistemele de detenție și reeducarea comuniste. Publicații recente: trilogia *Reeducarea în România comunistă*, vol. I – (1945-1952). *Aiud, Suceava, Pitești, Brașov*, Iași, Editura Polirom, 2010; vol. II – (1948-1955), *Târgșor, Gherla*, Iași, Editura Polirom, 2010; vol. III – (1949-1955) are în vedere penitenciarele Târgu-Ocna, Ocele Mari și Canalul Dunăre-Marea Neagră, fiind în curs de apariție la Editura Polirom; *The Reeducation Trials in Communist Romania, 1952-1960*, East European Monographs, Columbia University Press, 2011.

Marcel VARGA. Doctorand al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, cu tema *Partidele minorităților etnice în Parlamentul României interbelice (1919-1940)*. Arhivist la Arhivele Naționale Botoșani. Domenii de interes: istoria minorităților etnice din România, istoria comunismului românesc. Publicații recente: *Activitatea reprezentanților partidelor minorităților etnice în Parlamentul României (1934-1937)*, în SMIC, VII, 2008, p. 27-48; *Atitudinea guvernului Nicolae Iorga față de minoritățile naționale din România (18 aprilie 1931 – 31 mai 1932)*, în Constantin Bușe, Constantin Gaucan (coordonatori), *Nicolae Iorga (1871-1940). Studii și documente*, III, București, 2007, p. 573-592; *Statutul minorităților etnice din România în timpul regimului autoritar al regelui Carol al II-lea (1938-1940)*, în SMIC, V, 2006, p. 15-32.

Cristian VASILE. Doctor al Facultății de Istorie a Universității din București, cu tema *Clerul ortodox și greco-catolic în anii 1944-1948*. Cercetător științific la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București. Domenii de interes: istoria ecleziastică postbelică, istoria culturii, a sistemului educațional, ideologiei și propagandei în perioada comunistă. În 2006 s-a alăturat unui demers științific și moral-civic, ca membru, secretar științific și expert al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, contribuind la redactarea *Raportului final*, în baza căruia Președintele României a condamnat regimul comunist, ca ilegal și criminal; în 2007, împreună cu Vladimir Tismăneanu și Dorin Dobrințu, a editat *Raportul final*, publicat de Editura Humanitas. Publicații recente: *Politicile culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București, Editura Humanitas, 2011; *Literatura și Artele în România comunistă, 1948-1953*, Editura Humanitas, 2010; a publicat monografiile consacrate Bisericii Ortodoxe Române și Bisericii Greco-Catolice în perioada comunistă.

Cornelius R. ZACH. Licențiat al Facultății de limbi romane a Universității din București; doctor al Facultății de Istorie a Universității „Ludwig-Maximilian” din München, cu tema *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau (17. Jht.)*. Cercetător științific la Institutul de Istorie a Universității „Ludwig-Maximilian” din München (1984-96); Visiting Professor la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Relații Internaționale și Studii Europene (2002, 2003, 2004, 2005, 2007-2010). Domenii de interes: Istoria României (secolele XVII-XX), elite și modernizare în Sud-Estul Europei, naționalism, totalitarism. Publicații recente: *Rumänische Monarchie und politische Eliten. Anpassungs- und Kooperationsstrategien der Dynastie in Krisenzeiten*, în E. Binder-Iijima, H.-D. Löwe, G. Volkmer (editori), *Die Hohenzollern in Rumänien 1866-1947*, Köln [et al.], Böhlau, 2010; *Europa – vom kulturellen Modell zum Integrationsinstrument. Anmerkungen zur Rezeption einer Idee in der neueren rumänischen Geschichte*, în F. Solomon, K. Zach, J. Brandt (editori),

Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa, Münster, LIT Verlag, 2009; *Zwischen Ideologie und Pragmatismus. Die Migration der Deutschen aus Rumänien im 20. Jahrhundert*, în K. Zach, F. Solomon, C.R. Zach (editori), *Migration im südöstlichen Mitteleuropa. Auswanderung, Flucht, Deportation, Exil im 20. Jahrhundert*, München, IKGS Verlag, 2005.

Krista ZACH. Magister Artium și Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Ludwig-Maximilian” din München, cu tema *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*; profesor h.c. al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Cercetătoare științifică la Universitatea „Ludwig-Maximilian” din München (1973-1984); șefă (1984-2004; din 1998 ca directoare) a Institutului de Cultură și Istorie a Germanilor din Sud-Estul Europei (IKGS), actualmente în cadrul Universității „Ludwig-Maximilian”, München; Visiting Professor la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Relații Internaționale și Studii Europene (2002, 2003, 2004, 2005, 2007-2010). Domenii de interes: grupuri culturale din sud-estul Europei în relațiile confesionale/politice internaționale (Evul Mediu, Renaștere, secolele XIX-XXI), relații româno-germane (secolele XIX-XX). Publicații recente: *Similar and Differing – Mapping the Lower Danube and Dimitrie Cantemir’s Lost Map of Moldavia in His Time*, în *The Book, Romania, Europe*, tom III, Bucharest, 2011; *Vergangenheitsbezug und Identitätskonstruktion in rumänischen Geschichtsnarrativen im europäischen Vergleich*, în F. Solomon, K. Zach, J. Brandt (editori), *Vorbild Europa und die Modernisierung in Mittel- und Südosteuropa*, Münster, LIT Verlag, 2009; *Stefan der Große. Landesfürst, Nationalheld und Heiliger in Rumänien*, în S. Samerski, K. Zach (editori), *Die Renaissance der Nationalpatrone. Erinnerungskulturen in Ostmitteleuropa im 20./21. Jahrhundert*, Köln [et al.], Böhlau, 2007; *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, Münster, LIT Verlag, 2004.

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redată în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivile integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrisi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domenii de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică **amoldaviae@yahoo.com** sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

Archiva Moldaviae contains the following headings:

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* Restitutio publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to amoldaviae@yahoo.com or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930